

# คณะกรรมการระดับมหาวิทยาลัย



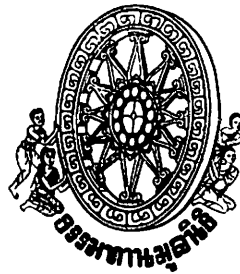


# ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย

ของ

พุทธทาสภิกขุ

[เล่ม ๑]



ธรรมทานมูลนิธิ

จัดพิมพ์ด้วยดอกผลทุน "ธรรมทานปริวรรตน์"

เป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ของหนังสือชุดธรรมโฆษณ์ ทมวดชุนุมธรรมบรรยาย

หมายเลข ๓๖ บนพื้นแถบสีน้ำเงิน จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม

พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน. สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย)

ธรรมนูญมูลนิธิ ไชยา  
จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งแรก	๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๖	จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๓	จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม



พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย  
แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง  
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ล่าเอียง  
นั่นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา

พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย  
ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา  
สมกับมอบกายใจรับใช้มา  
ตามบัญญัติขององค์พระพุทโธไม่หยุดเลย

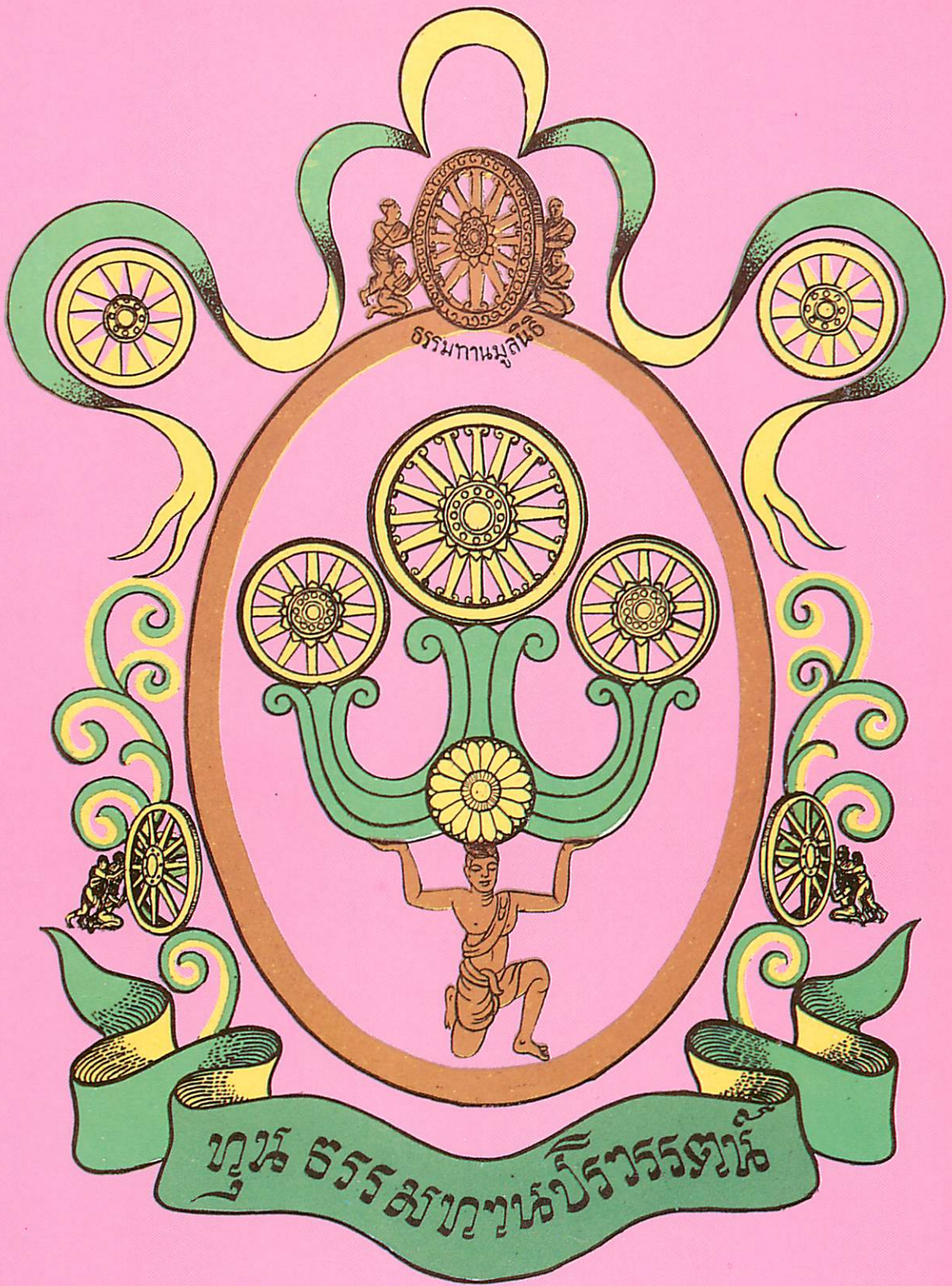
พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย  
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย  
ด้วยธรรมโฆณณ์ตามที่วางไว้อย่างเคย  
โอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย

แม้ฉันตายกายลับไปหมดแล้ว  
แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสหาย  
ว่าเคยพลอดกัณฑ์อย่างไรไม่เสื่อมคลาย  
ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง

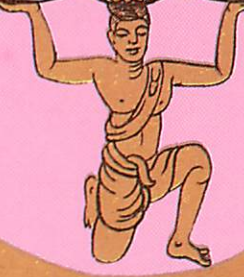
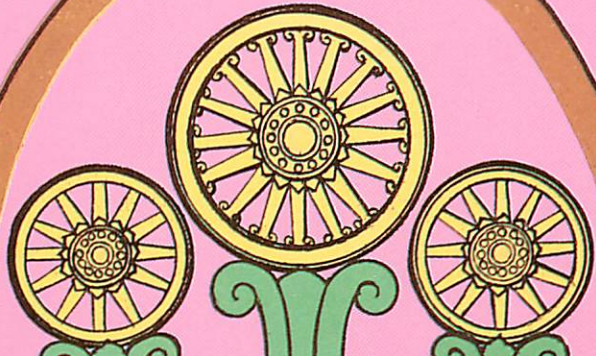
ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย  
ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างทนหลัง  
มีอะไรมาเชื่อได้ให้กันฟัง  
เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง  
ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเกิด  
ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง  
ทุกวันนี้ดสนทนอย่าเลิกล้ำ  
ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกัน.

พุทธทาส อินทปญฺโญ





ธรรมจักร



พุทธธรรมจักรปริวรรต



# อนุโมทนา

การที่ท่านทำบุญได้ ได้ใจหายความสำนึก  
แก่การวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร เชียงใหม่  
มาในครั้ง นี้ มี อานมา อนุโมทนา ทั้ง โดย  
ส่วนตัว และในนามของหม่อมราชวงศ์มหาดเล็ก  
ในขณะที่เป็นพระชายาในรัชกาลที่ ๖ แพร่มาอยู่ใน  
โลกมนุษย์ ในนามที่โลกนี้ คือ ๓๐๐๐๐๐  
เป็นอันจบ

อดีต โลก ยังไม่สามรถตั้งอยู่ในฐานะ  
ที่ทุกสิ่งทุกอย่างของโลกได้ แต่กลายเป็นที่  
ที่แย่งชิงกันโดยเอาความดีไว้ขโมยกันและกันเสีย  
มากกว่า. ศาสนาเหล่านี้ ยังเป็นที่ยึดมั่น  
ที่จะเป็นความดี หรือดีทุกอย่างของโลก, แต่ก็มี  
ไม่เป็นที่เข้าใจกัน อย่างที่ควร; ย่อมจะต่าง  
ความเข้าใจกัน และประสงค์ต่างกันมาก. การ  
กรรมธรรมไม่ว่า, มีความมุ่งหมายส่วนเล็ก  
แต่มีผลมาก.

พุทธศาสนา ล้วนแต่มีธรรมะเป็นหลักใน  
ที่สามรถทำดีได้ ก็เลยได้เป็นกตัญญู  
โลกได้. การที่ ใช้ โลก มี ศาสนา เป็น สิ่ง ดี ไว้  
อย่าง นี้ แล้ว ยัง ไม่ ดี ขึ้น. ศาสนา  
ของแต่ละศาสนา  
แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นแล้ว แต่ศาสนาของ











# อนไมทาด\*

การที่ คำบรรยายต่างๆ ของข้าพเจ้า ซึ่งอยู่ในรูปของ ชมรม-  
เทคิน กิติ, ในรูปของปาร์กเท หรือการบรรยายประจำวัน กิติ,  
กำลังได้รับความร่วมมือ จากสหประชาชาติหลายฝ่าย จนมี  
โอกาสจัดพิมพ์ขึ้นภายใต้ ในลักษณะเช่นนี้ ข้าพเจ้า ขอ  
แสดงความยินดี และขออนไมทาด ต่อทุกท่าน ที่มีส่วนใน  
การช่วยเหลือ. การอนไมทาดนี้ ข้าพเจ้าทำไป ทั้งในนาม  
ของคณะธรรมทาน, ของสำนักสอนไมทาดพลาซาม, และของ  
สำนักทั่วประเทศด้วย.

ข้าพเจ้า ขอจะขออนไมทาด เป็นพิเศษ ในกรณี  
หนึ่งคือว่า "คู่มือของการขยับโอนธรรม" อย่างเล่มนี้ ทุกๆ เล่ม  
ได้รับการช่วยเหลือ ให้จัดพิมพ์ขึ้นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้เอง จึงได้  
"คุณสวี่ที่ยังอยู่" และอีกสี่เล่มนี้ "คุณสวี่ที่กลับใจไป"

คุณเราในทุกวันนี้ แม้จะทำความดีความงามอะไร  
เพื่อเป็นกุศลเพื่อผู้อื่น หรือ การได้ทำอะไรอะไร แก่สิ่งที่ได้ทำไว้แต่  
กาลก่อน ก็ยังมีค่า เป็นสิ่งที่มีค่าอนไมทาด อย่างน้อย  
และบางทีอาจจะเป็น ที่ทำอนไมทาด เพื่อ ขึ้นเป็นไต่เท ก็  
ยังได้ ในเมื่อการที่เช่นนี้ ได้กระทำไป ด้วยความไม่ประ-  
มาท แท้จริง; แล้วผลดีผลนี้เกิดจากการกระทำนี้ๆ ยัง  
แผ่ไพศาลไปเป็นประโยชน์ แก่เพื่อนมนุษย์อันหม่นหมอง  
อีกด้วย. ข้าพเจ้า, ขออนไมทาด เป็นพิเศษในกรณีนี้ เพราะ  
เหตุดังกล่าวมานั้น นั้นเอง; และยังเป็นการอนไมทาดแทน

\* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

ท่านผู้สอน ทั้งหลาย ที่กำลังได้รับ ประโยชน์ มากมาย หรือ  
เหล่า พี่ น้อง ของ ไร่ สักดอย.

ผมสงสัยว่า จะเป็นมนุษย์อยู่ได้ ก็เพราะกำลัง ประกอบอยู่  
ด้วยธรรม; มีอะไร และทำอะไรเสียตามเป็นมนุษย์ หรือถึง  
กับ ต้อบต้อปในที่สุด โดยไม่ต้อบส่งเสียเลย. มนุษย์ที่ไม่ประ-  
กอบอยู่ด้วยธรรม ก็ต้อบประกอบอยู่ด้วย อธรรม เป็นธรรม-  
ด. และ จะต้อบเป็น อมนุษย์ ในร่างของมนุษย์ ด้วย! โลก  
นี้จะเป็นอย่างไร ถ้าหากเป็น โลกที่ประกอบอยู่ ด้วยอมนุษย์  
ในร่างของมนุษย์ เต็มไปเสียทั้งโลก? และแม้แต่คน  
คนหนึ่ง จะได้รับ ประโยชน์อะไร ถ้าโลกของเขา ได้รับแต่การ  
รบกวน จากคนที่มีลักษณะ ใจไม่เป็นมนุษย์ เสียทั้งนี้ และ  
ยังอื่น ๆ อีก?

โลกนี้คือโลกที่ ดี. ทั้งอย่างเผด็จการ และอย่างประชาธิปไตย -  
ซึ่งโดย ยี่สิบเจ็ดปี ในโลกนี้เองได้ คนในโลก ก็จะมี เกียรติยศ  
ธรรม : มีประสอดีธรรม, ยี่สิบเจ็ดปี. เมื่อโลกไม่มี  
ธรรมแล้ว คนก็อยู่ไม่ไหวได้ ด้วยกันทั้งพวกเผด็จการ  
และพวกประชาธิปไตย; ดังนั้น โลกจะต้อบเลิกมนุษยชาติ-  
ตามีสมา สร้างความทุกข์ขมในชาติทุกสัปดาห์เสียบ้าง, เมื่อ  
ไม่ ธรรม จะต้องมี ความทุกข์ ของคนในโลกมากขึ้น  
: 4 ไร่ โลกกลายเป็นโลกของมนุษย์ ที่มีจิตใจสูงไปหมดแล้ว.

มันเป็น การตาย หลังเข้าตลอดที่ควรตาย!

เพราะ มันได้ สิ้น ตลอดของมนุษย์มานานแล้ว คนที่  
รอดพ้นจากตลอด; จึง ต้อบยอมตายหลัง เข้าตลอด กันเสีย



ในเมื่อ, เพื่อที่เราจะได้เข้าถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ก็ให้ทำอะไรสักอย่าง  
ที่มันอยู่กับคนละอย่าง แต่มันอยู่ในโลก! สันติภาพของโลก

เหมือนกับที่ธรรมะ ทุกๆอย่าง แม้จะดั่งมดแมลงอะไร ก็ยังมีส่วน  
ในหนทางธรรมอยู่เหมือนกัน! แม้ธรรมะ จะดั่งมดแมลง ก็ยังมีส่วน  
ที่มัน ดีกว่า ธรรมะ ที่ปราศไปเสีย มีอะไร หรือ? หรือที่มัน  
หลาย คนพากันสนใจในสิ่งอื่นไป ในสิ่งที่มันเรียกว่า "ธรรม"  
ให้ถูกต้อง และพร้อมสรรพ! เพราะใจ จะกลับมามองโลก ใน  
ที่อื่น, ฝึกฝน และอบรมจิตใจให้ สว่างกระจ่างชัด ให้เข้าถึง  
เย็น ใจเย็นไม่ร้อนรนสงสัยเลย.

เพราะว่า ธรรมะ ในนี้แพร่หลาย แม้โดยที่เราเองแล้วธรรมะใน  
ลักษณะนี้ ก็ยังเป็นที่ให้เกิดความสนใจในธรรม กันใหม่,  
ได้เพิ่มขึ้นพอ; ที่มันได้ ดึงดูดคนไม่มาก ต่อที่มันที่หลายที่  
ช่วยร่วมมือกัน ทุกคน ทุกคน ทุกคน ในทางธรรมให้ธรรม  
ดำรงอยู่อย่างมั่นคง เพื่อเพื่อนมนุษย์ทุกคน ในที่นี้เองดีกว่า  
แล้วนั้น หุ่บประมาณ ๕

สุเมธธรรมวิมล

โสมภพพลาธาราม, เชียง  
๓ กันยายน ๑๖

## คำปรารภ\*

ชมรมทานมุลนิธิ ขอถือโอกาสนี้ ปรารภต่อท่านทั้งหลาย ผู้ได้รับประโยชน์จากการจัดพิมพ์หนังสือชุด “สุภี คล่องการยิง อนุสรณ์” นี้ขึ้น, โดยทั่วกัน.

หนังสือชุดนี้ มีชื่ออย่างนี้ เพราะจัดพิมพ์ขึ้นมาได้ด้วยเงินดอกผลจากเงินทุนจำนวนหนึ่ง ของผู้เห็นประโยชน์เกื้อกูลในทางธรรม ได้ทำพินัยกรรมยกเงินส่วนตัวที่ฝากประจำไว้ในธนาคาร รวมทั้งดอกผลที่จะมีขึ้นต่อไป จนถึงวันถึงแก่กรรม ให้แก่ชมรมทานมุลนิธิ ให้ตั้งเป็นทุนเกี่ยวกับการสาธารณกุศล ตามที่กรรมการของมุลนิธิจะได้ปรึกษาคงลงกัน.

คณะกรรมการชมรมทานมุลนิธิ ปรึกษาคงลงกันว่า จะใช้เงินดอกผลรายนี้ ในการเผยแพร่ธรรม (ตามวัตถุประสงค์ข้อ ๑ ของมุลนิธิ) โดยจัดพิมพ์เรื่องต่างๆ ที่ท่านพุทธทาสได้แสดงไว้ ที่ยังขาดอยู่ให้มีจนครบถ้วน. โดยดำเนินการทำนองเดียวกับหนังสือชุด “ลัทธิพิธีกรรมประคัลภ์อนุสรณ์” ที่ได้ทำอยู่แล้ว.

หนังสือชุด “สุภี คล่องการยิง อนุสรณ์” นี้ จะมีเรื่องประเภทธรรมบรรยาย แก่วงการศึกษาศึกษา เช่น แนะนำจริยธรรม บรรยายในการอบรมครู, ปาฐกถา, และธรรมบรรยายในการอบรมนิสิตในมหาวิทยาลัยต่างๆ, ปาฐกถา แสดงที่โรงพยาบาลศิริราช, ฯลฯ. นำมารวบรวมไว้เป็นชุด เป็นหมวดหมู่ให้ครบถ้วน สะดวกแก่การศึกษาค้นคว้า.

หนังสือชุดนี้ จัดพิมพ์ขึ้นอย่างน้อยครั้งละ ๑,๐๐๐ ฉบับ. ด้วยกระดาษปอนด์ ครั้งหนึ่งเย็บปกแข็ง มอบไว้ตามห้องสมุดและสถานการศึกษา อีกครั้งหนึ่งจำหน่ายรายย่อยเย็บกระดาษ ปรมาณครึ่งหนึ่งของราคา เพื่อผู้สนใจจะได้หาซื้อไปไว้ส่วนตัว ทำให้แพร่หลายไปในบรรดาผู้ศึกษาธรรมะโดยตรง. รายได้ในการจำหน่ายจะได้นำมาสมทบทุนไว้สืบต่อไป.

ชมรมทานมุลนิธิ ไชยา

---

\* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก



## สารบาญ

๑. พุทธศาสนาช่วยเราอยู่กับปัจจุบันได้อย่างไร	....	....	....	....	๑
๒. พุทธศาสนาระดับที่ทุกคนควรรู้	....	....	....	....	๔๕
๓. ธรรมะเป็นของคู่กับชีวิต	....	....	....	....	๗๓
๔. ทำอย่างไร ธรรมะจึงจะคู่ไปกับชีวิต	....	....	....	....	๙๔
๕. ชาติและโลกตามความหมายของพุทธศาสนา	....	....	....	....	๑๒๔
๖. การมองสิ่งทั้งปวงในด้นใน	....	....	....	....	๑๕๒
๗. “ทางสายกลาง” ในความหมายอย่างพุทธศาสนา	....	....	....	....	๑๘๑
๘. ผลวิเศษที่เดินใน “ทางสายกลาง”	....	....	....	....	๒๑๓
๙. การถือศาสนา กับ การถึงธรรม	....	....	....	....	๒๔๙
๑๐. สนใจในพระพุทธานุภาพ ทำไม่ อย่างไร	....	....	....	....	๒๘๒
๑๑. พุทธศาสตร์ กับ จริยธรรมสากล	....	....	....	....	๓๑๖
๑๒. ทุกสิ่งขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” เพียงคำเดียว	....	....	....	....	๓๔๖
๑๓. สันติภาพขึ้นอยู่กับ “ธรรม” เพียงสิ่งเดียว	....	....	....	....	๓๖๙
๑๔. มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อธรรมอย่างไร จึงจะมีความสุข	....	....	....	....	๔๑๓
๑๕. เทคนิคแห่งความเป็นมนุษย์	....	....	....	....	๔๔๗
๑๖. ตอบปัญหาธรรมะ — กลุ่มพุทธศาสตร์ ๗ จุฬาฯ (ครั้งที่ ๑)	....	....	....	....	๔๗๘
— กลุ่มพุทธศาสตร์ ๗ จุฬาฯ (ครั้งที่ ๒)	....	....	....	....	๔๘๕
— นิสิตและอาจารย์ ที่ จุฬาฯ	....	....	....	....	๔๙๑

เพื่อความละเอียดในการค้น พึงใช้สารบาญละเอียดในหน้าถัดไป

## สารบาญอย่างละเอียด

### ๑. พุทธศาสนาช่วยเรายุคปัจจุบันได้อย่างไร ?

ตอนที่ ๑	เอาการไม่ทำชั่ว ทำความดี ทำใจให้ผ่องแผ้ว มาช่วยพวกเรา	๑
	พวกเรากำลังจมอยู่ในความทุกข์ตามธรรมชาติโดยทั่วกัน	๒
	เรากำลังเป็นเพื่อนร่วมทุกข์กันอย่างเดี่ยวเท่านั้น	๒
	ความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่แก้ไขได้	๒
	พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าใช้บำบัดความทุกข์ได้เสมอกันหมด	๒
	อำนาจพระธรรมคำสั่งสอน จักแก้ปัญหาค่าได้โดยเด็ดขาด	๓
	สิ่งที่ดี ที่ถูกนั้น ย่อมมีอำนาจมาก	๓
	พระพุทธศาสนาจะช่วยพวกเราในปัจจุบันนี้ ให้มีความสุขได้	๔
	ไม่ทำบาป, ทำกุศล, ชำระจิตให้หมดจด, นี้เป็นพุทธวจนะ	๔
	พุทธะ แบ่งได้ ๔ จำพวก	๖
	พุทธศาสนา ในความหมายว่าคำสั่งสอนของพุทธะนั้น กว้างมาก	๖
	พุทธศาสนา เป็นของสากล	๗
	มีพิเศษกว่าเขาในข้อที่ว่า “ชำระจิตให้สะอาดปราศจากตัวตน”	๗
	การที่จะทราบว่าจะจิตใจนี้มีอะไรพอกหนาหรือไม่ เป็นของยากมาก	๘
	คนที่ตาบอดมาแต่กำเนิด ยากจะเห็นอะไรตามความเป็นจริง	๘
	จิตใจนี้ถูกพอกหุ้มหลายชั้น ซ้ำปกกยากยิ่งกว่าปกกบกล้วย หรือปลับปลิง	๘
	เจ้าลัทธิ หรือพุทธะ มีอยู่เป็นชั้น ๆ เคยปกกกันมาเป็นชั้น ๆ จนกว่าปกกได้ถึงที่สุด	๘
	ความหมายสำคัญแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ตรงที่ “จิตบริสุทธิ์สะอาด”	๑๐
	สิ่งที่ควรสนใจก็คือ การชำระจิตให้หมดจดจากสิ่งที่ไม่ควรจะมาหุ้มห่อ	๑๐
	แก่นแท้ของพุทธศาสนา คือ การชำระจิตให้สะอาดบริสุทธิ์สิ้นเชิงโดยเด็ดขาด	๑๐
	หลัก “อนัตตา” ที่ถูกต้องมีอยู่แต่ในพุทธศาสนา	๑๑

อนัตตา มีสำหรับปกความยึดมั่นว่าตัวตน ออกทงเสีย	....	....	....	๑๑
คนมักไม่กล้าพอที่จะจับ “ตัวตน” ขว้างทิ้งไป เพื่อความพ้นทุกข์เด็ดขาด	....	....	....	๑๑
พระอรหันต์ท่านกล้าจับความยึดมั่น ว่า “ตัวตน” ขว้างไปเสีย	....	....	....	๑๑
แม้บังคับทำไม่ได้ ก็ให้พยายามต่อ ๆ ไปก่อน	....	....	....	๑๒
การแบ่งแยกนิกาย ไม่ใช่เรื่องโกรธกัน แต่เพื่อจะไปเร็วตามลำดับ	....	....	....	๑๒
พวกที่อยากจะไปเร็ว ก็สนใจในทางที่จะทำให้ตนไปได้เร็ว	....	....	....	๑๒
พวกที่ต้องการศึกษา ต้องการสรวรค์ ก็ดำเนินไปตามพวกของตน	....	....	....	๑๓
ตรงไหนเป็นที่ที่ดีที่สุด ที่เราควรเข้าไปใกล้ ให้สบาย ให้เย็นที่สุด	....	....	....	๑๓
เย็นจริงอย่างนิพพาน คือไม่มีกิเลสอะไรบววน	....	....	....	๑๔
เราจะเอาความทุกข์ออกไปเสียจากจิตใจของเราได้อย่างไร	....	....	....	๑๕
อย่าห่วงข้างหน้า ข้างหลัง จงจัดการปัญหาเฉพาะหน้าเถิด	....	....	....	๑๕
พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ ตรัสคำหนักติเตียนผู้ที่สนใจในปัญหาอดีต อนาคตอย่างยิ่ง	....	....	....	๑๕
ตอนที่ ๒ ถ้าเราไม่รู้จักตัวเรา เราก็ไม่สามารถที่จะช่วยตัวเอง	....	....	....	๑๗
“ตัวเรา” ยุกันถูกหุ้มห่อ หรือถูกกลืนมากขึ้นทุกที	....	....	....	๑๗
เราถูกกลืน โดยสิ่งที่เราหลงสร้างขึ้นมาเอง	....	....	....	๑๗
ความถูกกลืน เป็นความทุกข์อันใหญ่หลวง กำลังครอบงำโลกอยู่	....	....	....	๑๗
ทางรอดคือ เราต้องรีบรู้จักตัวเอง และแก้ไขเสียใหม่	....	....	....	๑๘
ท่านเดินมาจนถึงประตูของโพธิญาณแล้ว แต่ท่านหาก้าวขาเข้าประตูไม่	....	....	....	๑๘
นิทานเรื่อง คำมณุษย์	....	....	....	๒๑
มณุษย์ชักใยพันตัวเอง	....	....	....	๒๒
การต่อสู้ระหว่างธรรมชาติฝ่ายสูง กับธรรมชาติฝ่ายต่ำ เป็นของธรรมดา	....	....	....	๒๗
การที่มองเห็นความทุกข์ - ก็จะพบความพ้นทุกข์	....	....	....	๒๘
แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว ความมืดก็จะหายไป	....	....	....	๒๘



ตอนที่ ๓ พุทธศาสนาจะช่วยเราได้อย่างไร	๒๘
พระตถาคต เป็นผู้ชี้ทาง การเดินทางนั้นบุคคลต้องเดินเอง	๒๘
เราตกหล่มลึกของความชั่ว เพราะเราสร้างขึ้นเอง	๒๘
มองตัวเอง จนสลดสังเวชนันแหละ จะหน่ายกลายยึดถือ เป็นการช่วยตัวเอง	๒๘
เราต้องสร้างจิตใจกันเสียใหม่	๓๑
ถ้าจะไม่มีทุกข์ ต้องจัดการที่ใจของตัวให้ถูกต้องตามกฎธรรมชาติ	๓๒
ความทุกข์เกิดขึ้น เพราะความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอไป	๓๒
จิตดั้งเดิมนั้น มันร้อนไม่เป็น อยากไม่เป็น	๓๔
“การเผ่าดูจิตใจของตัวเอง” นี้เป็นคำสอนที่ถูกต้อง	๓๕
ผู้ที่มีอุปนิสัยในการมองจิตใจตนเอง จะมีความรู้โพล่งแจ่มแจ้งได้	๓๕
ไม่มีต้นโพธิ์ ไม่มีกระเจกเงา เมื่อทุกสิ่งว่างแล้ว จะมัวมากอยช้คคอยเซ้คอะไรกัน	๓๘
การกับ “ตัวตน” เท่านั้น เป็นการแผ่ศาสนาที่ถูกต้อง	๓๘
ถ้าต่างมุ่งแต่จะสอนกัน ผลก็คือไม่มีใครประพฤติธรรม	๓๘
เมื่อไรจะลงมือปกตัวเองกันเสียที	๔๐
เราเบียดเบียนธรรมะ ธรรมะจึงเบียดเบียนเรา	๔๓
พุทธศาสนาช่วยเราได้ ต่อเมื่อเราช่วยตัวเอง	๔๓

## ๒. พุทธศาสนาระดับที่ทุกคนควรรู้

ถ้าฟังทางท่านวัฑฒ เราไม่สามารถจะให้ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในการเกิดมานี้	๔๗
ทำไมคนจึงสนใจหลงไหลแต่เรื่องวัฑฒ ส่วนเรื่องจิตใจ ไม่มีใครเหลียวแล	๔๘
ทำไมเราจึงต้องระมัดระวัง “ความเป็นอ้ายอ้อค”	๔๘
คนมีเงินล้านหนึ่ง เขาจะมีความทุกข์ล้านหนึ่ง เพราะเหตุไร	๕๑
มนุษย์จะเป็นมนุษย์ครบทั้ง ๒ ซีก ทั้งภายในภายนอกใน ได้โดยวิธีใด	๕๑
ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรม	๕๓

ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต, ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรม	....	....	๕๖
สิ่งที่อำนวยความสะดวกกับทุกข์นี้คือ "ธรรม"	....	....	๕๘
จะทำความทุกข์ให้กับหมด ได้อย่างไร	....	....	๖๐
หมดขันธ์ก็ คือหมดกิเลส และหมดทุกข์	...	....	๖๐
พระองค์ตรัสรู้ ของจริงอันประเสริฐที่ไปจากขันธ์ คือกิเลส และดับทุกข์ได้	....	....	๖๐
เงื่อนไขของพรหมจรรย์ เป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์	....	....	๖๒
พระองค์ทรงสอนเรื่องทุกข์และเรื่องดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น	....	....	๖๓
ความไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ว่าตัว ว่าของตัว นั้นแหละคือความดับทุกข์	....	....	๖๔
การบรรลุมรรคผล นิพพาน คือหมดความเห็นแก่ตัวตามลำดับ กระทั่งสิ้นเชิง	....	....	๖๔
บุคคลมีจิตใจสูง จนน้ำท่วมไม่ได้ จึงจะสมกับความเป็นมนุษย์	....	....	๖๖
พุทธบริษัทต้องเข้าถึงความหมาย แห่งความเป็น ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน	....	....	๖๗
ถ้าจิตว่าง ทำงานเป็นสุข, ถ้าจิตวุ่น ทำงานเป็นทุกข์	....	....	๗๐
จะต้องระวัง กิเลสนี้เป็นสิ่งที่ละได้ยาก	....	....	๗๐
คนมีนิสัยตรงข้ามกัน ก็เพราะมีธรรมะ กับไม่มีธรรมะนั้นเอง	....	....	๗๑
คติจากนิทานเรื่องยายกับตา แสดงผลร้ายแห่งความถือ	....	....	๗๑
ความละเอียดของกิเลสนี้ ยากเหมือนขจัดน้ำมันดี	...	....	๗๒

### ๓. ธรรมะเป็นของคู่กับชีวิต

ศิลปะเกี่ยวกับการฟัง	....	....	๗๓
"ฟังด้วยดี" กับ "ฟังไม่ดี"	....	....	๗๓
ตั้งสัตยาธิษฐานเหมือนภาชนะทองที่สามารถใส่น้ำมันปัญจราชสีห์เจียวแล้วร้อยครั้ง	....	....	๗๔
หูที่ฟังไม่ดีย่อมเหมือนภาชนะดินไม่สามารถรองรับน้ำมันราชสีห์กล่าวคือพระธรรม	....	....	๗๔

ธรรมะเป็นคู่กันกับชีวิตยิ่งกว่าสิ่งใด	.....	๗๔
ชีวิตที่ราบรื่น มีได้แก่ผู้เป็นบัณฑิต เท่านั้น	.....	๗๕
การเรียนอะไรจบหลักสูตร เป็นบัณฑิตได้เพียงหนึ่งในสาม	.....	๗๖
ผู้ใดเห็นว่า "ธรรมะไม่จำเป็น" ผู้นั้นกำลังถูกตัวเอง	.....	๗๗
ชีวิตนั้นคือ สิ่งที่ปรุงแต่งไหลเวียนมาตามเหตุ ตามปัจจัย	.....	๗๘
ชีวิตมีลักษณะเหมือนกับการเดินทาง เถินมาตั้งแต่เกิดจากท้องแม่ จนกระทั่งตาย	.....	๘๐
รู้ธรรมะส่วนที่มีไว้ปฏิบัติกับทุกชั้นนี้ รู้เพียงกำมือเดียวก็พอ	.....	๘๓
อยู่ในโลกการแสวงหาวัตถุก็ต้องไม่ถูกเงี่ยง การบริโภครู้ก็ต้องไม่ถูกก้าง	.....	๘๔
ขันธ์รถคือชีวิตนี้ไปลงกลอง จะตีที่ตรงไหน	.....	๘๔
เด็ก ๆ ที่มีจิตใจเร่าร้อน ไม่ประกอบด้วยธรรมะ เขาก็ทุกข์เหมือนกัน	.....	๘๖
ความไม่เห็นแก่ตัว นั้นแหละคือตัวธรรมะ สติปัญญาเข้ามาความเห็นแก่ตัวก็หายไป	.....	๘๗
สติปัญญาที่แท้จริง ต้องปราศจากความเห็นแก่ตัว	.....	๘๗
สอบไล่ตก ก็ไม่ต้องร้องไห้ ไม่ต้องกินยาตาย; เรียนด้วยจิตใจว่าง จะเรียนได้ดี	.....	๘๘
ถ้าไม่มีจริยศึกษา จะทำให้พุทธศึกษาเกิดเป็นยาพิษ	.....	๘๘
ชีวิตควรจะเดินทางไปยังที่ที่ที่สุดที่มนุษย์ปรารถนา	.....	๙๐
นิพพานเป็นบรมธรรมสำหรับพุทธบริษัท	.....	๙๑
ธรรมะนี้เป็นคู่ชีวิตของทุกชีวิต	.....	๙๒
วิวัฒนาการที่น่าชื่นอกชื่นใจ ต้องอาศัยธรรมะทุกชั้น	.....	๙๓

#### ๔. ทำอย่างไร ธรรมะจะคู่ไปกับชีวิต

ธรรมะนั้นเป็นของคู่กันมากับชีวิต และจำเป็นต่อกันต่อไป	.....	๙๔
เกษมอยู่ตลอดชีวิต ถ้ามีธรรมะ จึงใคร่เผยแพร่วรรุสติกต่อเพื่อนมนุษย์ตาตา ๆ	.....	๙๕
ทำผิดเป็นครู ทำถูกก็เป็นครู	.....	๙๗



ธรรมชาติปฏิบัติแล้วมีจิตเป็นอิสระ จึงจะเป็นธรรมะคู่ชีวิต	....	....	๙๘
เราต้องเกิดมาเพื่อความไม่ทุกข์ ปลอดภัยทุกข์โดยประจักษ์ และไม่ประจักษ์	....	....	๑๐๐
ไม่มีความเข้าใจอันถูกต้อง ก็ไปหลงเอาความทุกข์เป็นความสุข	....	....	๑๐๑
ความสงบทางฝ่ายจิต คือจิตไม่หวั่นไหว ไม่เสียอิสรภาพ ฯลฯ เป็นจิตว่าง	....	....	๑๐๑
จิตว่าง จิตเดิมแท้ คือจิตที่เป็นอิสระตามสภาวะเดิม	....	....	๑๐๒
เมื่อมองเห็นค่าของธรรมะ จะพอใจและบูชาธรรมะ นี้คือมีสัมมาทิฐิ	....	....	๑๐๓
สัมมาทิฐิที่แท้จริง นั้นเห็นไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, อนัตตา, ชัด	....	....	๑๐๔
เห็นชัดถึงที่สุด ต้องเห็นว่า “ธรรมะกับชีวิตนี้คือสิ่งๆ เดียวกัน”	....	....	๑๐๕
ธรรมะสองประเภทหมายถึงสิ่งที่อะไรเข้าไปปรุงแต่งมันได้, กับไม่มีการปรุงแต่ง	....	....	๑๐๖
การบรรลุนิพพานถือว่าเป็นการได้ชีวิตใหม่ ได้ชีวิตที่เป็นธรรมแท้ไม่เปลี่ยนแปลง	....	....	๑๐๗
ธรรมะที่จะมาเป็นคู่ชีวิตนั้น ต้องเป็นธรรมะที่ไม่ทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมาได้เลย	....	....	๑๐๘
ชีวิตที่ไม่มีความทุกข์ ต้องปราศจากความรู้สึกว่า “ตัวกู ของกู” ซึ่งเพิ่งเกิด	....	....	๑๐๙
มันแก่งจากตรงที่มันเกิดขึ้นทุกที่ที่ใดกระทบ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส	....	....	๑๐๙
จิตประกอบด้วยอวิชชา ความไม่รู้ จึงเกิดการปรุงแต่งเป็น “ตัวกู ของกู” ขึ้น	....	....	๑๑๐
“สติปัญญา” กับ “ตัวกูของกู” นี้ มันอยู่ที่จิตพร้อมกันไม่ได้	....	....	๑๑๑
ต้องรู้จักเลือก “ทางเดิน” ให้ถูก จึงจะไม่มีทุกข์	....	....	๑๑๑
จิตที่ว่าง หรือ จิตบริสุทธิ์นั้น ไม่มียึดถือเป็นตัวเรา หรือของเรา	....	....	๑๑๒
เรามีหลักที่จะทำลาย ตัวกู - ของกู แม้ความรู้สึกว่าอดีตตามันเกิดง่าย	....	....	๑๑๓
“ชาติ” เกิดขึ้นในใจแล้ว ก็ต้องหนัก ต้องทุกข์ทรมาน	....	....	๑๑๔
เบญจขันธ์ที่ ประกอบด้วยอุปาทานนั้นแหละเป็นตัวทุกข์	....	....	๑๑๕
ผู้เข้าถึง “ธรรมที่ไม่รู้จักแก่” เป็นผู้มีธรรมะที่ทำให้จิตปกติ ไม่ระหกระเหิน	....	....	๑๑๖
“ว่างอย่างยิ่งนั้นแหละคือนิพพาน” กล่าวคือว่างจากตัวกู ของกู	....	....	๑๑๗
การที่จะควบคุมความรู้สึกที่เป็น ตัวกู ของกู นี้ เป็นปัญหาสำคัญ	....	....	๑๑๗

ถ้าเราควบคุม ผัสสะ เวทนา ตัณหา ได้ ตัวกู ของกู ไม่อาจเกิดขึ้น	....	....	๑๑๘
“ถ้าภิกษุเหล่านี้พึงอยู่โดยชอบไซ้ร้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์”	....	....	๑๑๙
“อยู่โดยชอบ” คือเพียงอยู่ให้ดี ๆ ด้วยสัมมาทิฐิเท่านั้น กิเลสไม่อาจเกิด	....	....	๑๒๐
กิเลสไม่เกิด กิเลสไม่ไต่กินอาหาร ไม่เท่าไรก็สลายตัว	...	....	๑๒๐
“ว่างจากตัวกู” มีธรรมชาติเต็มเปี่ยม คือศีล สมาธิ ปัญญา มรรคผล นิพพานอยู่ในนั้น	๑๒๑		
ขณะที่ว่างจากตัวกู คือให้ทานทั้งหมด เพราะไม่มีอะไรเหลือเป็นตัวกู ของกู	๑๒๑		
ผู้ไม่ยึดมั่นใน ตัวกู ของกู นั้น ย่อมทำอะไรได้ดีที่สุด มากที่สุด ถูกต้องที่สุด	... ๑๒๒		
จิตว่าง เหมือนกับมือที่ว่าง เพราะไม่ได้ถืออะไรไว้	....	....	๑๒๓

### ๕. ชาติและโลก ตามความหมายของพระพุทธศาสนา

“ธรรมะคู่กับชีวิต” หมายถึงการประพฤติปฏิบัติให้มีสติสัมปชัญญะ รู้ทันทั่วทั้งที่	๑๒๔		
เกิดรู้สึกตัว ตัวกู ของกู ขึ้นในใจนั้น ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย เป็นเรื่องใหญ่ที่เกี่ยว	๑๒๕		
ความเกิดมี ๒ ความหมาย คือ เกิดทางร่างกาย และเกิดทางจิตเป็นตัวกู ของกู	๑๒๖		
การเกิดทุกที เป็นทุกข์ทุกที นี้เพราะยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา	... ๑๓๒		
อย่ามีตัวกูของกูตลอดเวลาที่มีลมหายใจอยู่นี้ เราจะไม่เป็นทุกข์เลย	... ๑๓๓		
ไม่มีสิ่งใดลึกลับ ซับซ้อน เหมือนกับสิ่งที่เรียกว่า “จิต”	.... ๑๓๔		
อบรมสติปัญญาควบคุมจิต ให้จิตว่างอยู่เสมอไม่ให้เกิดตัวกู ของกู, ก็ไม่เป็นทุกข์	๑๓๕		
ทำอะไรถูกต้องไม่ให้มีตัวกู - ของกู มันก็ไม่เป็นทุกข์	.... ๑๓๖		
ความเกิดทางจิตที่ยึดมั่น ถือมั่น ก็มี เกิด แก่ ตาย เหมือนกัน	.... ๑๓๗		
ความรู้อย่างของพระพุทธเจ้า จะกำจัดทุกข์ที่มาจากการเกิดนั้นเสียได้	.... ๑๓๘		
การถามเรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่ ไม่มีประโยชน์อะไรเลย	.... ๑๓๙		
เรื่องสำคัญมีว่า “เกิดอยู่นี่มันเป็นทุกข์ แล้วทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นทุกข์”	.... ๑๓๙		
ต้องมองให้เห็นว่า ความยึดมั่นว่า ตัวกู ของกู นี้ เป็นความทุกข์	.... ๑๔๐		
ความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู นี้ มันเป็นมายา มันไม่ใช่ตัวจริง	.... ๑๔๐		

“ว่างจากตัวกู” นั้นแหละคือของจริง	๑๔๑
เมื่อว่างจากตัวกู ก็เลยไม่มีใครเกิด ไม่มีใครตาย บัญหา ตาย-เกิด ก็ไม่มี	๑๔๑
เข้าใจให้ถูกเสียก่อนในเรื่องความเกิดเป็นตัวทุกข์ แล้วจะเข้าใจธรรมะได้ง่าย	๑๔๒
โลก หรือ สัตว์โลก ก็คือตัวทุกข์นั่นเอง กำลังหลงไหลใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส	๑๔๓
เมื่อโลกคือความทุกข์; อยู่เหนือทุกข์ก็คือเหนือโลก: โลกุตตระ	๑๔๔
ขณะใดว่างจากตัวกู ขณะนั้นเขาอยู่เหนือโลก	๑๔๕
“วิภูฏสงสาร กับนิพพาน” เป็นสิ่งเกี่ยวข้องกับจิตนี้อยู่เป็นประจำ	๑๔๕
สภาพที่ไร้ความรู้สึกว่า ตัวกู นั้นแหละนิพพาน คือ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย	๑๔๖
เงินนั้นมันไม่ได้ให้ความสุข หรือไม่ได้ให้ความทุกข์เลย	๑๔๗
มันอยู่ที่ความโง่หรือความฉลาดของคนที่ไม่ยึดมันมันเองต่างหาก	๑๔๘
“วิภูฏสงสาร” และ “นิพพาน” ไม่ได้อยู่ที่อื่น, แต่อยู่ที่นี้และเดี๋ยวนี้	๑๔๘
มนุษย์แปลว่าใจสูง คือสูงพอที่จะเห็นอะไรเป็นอะไร เหมือนอยู่ในที่สูง	๑๔๙
คนเราควรมี “ธรรมะคือชีวิต - ชีวิตคือธรรมะ” เสียก่อน อะไรๆ จะไม่แตกเผา	๑๕๐

## ๖. การมองสิ่งทั้งปวงในด้นใน

การมองสิ่งทั้งปวงในด้นใน มีความสำคัญอย่างยิ่ง	๑๕๒
เป็นการจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ผู้ศึกษาพุทธศาสนาจะต้องหัดมองสิ่งทั้งปวงในด้นใน	๑๕๓
ต้องศึกษาวิญญาณธาตุและสุญญาณธาตุ อันเป็นสิ่งลึกเข้าไปเป็นด้นใน	๑๕๕
“มองด้นนอก” กับ “มองด้นใน” นั้น มันจะตรงกันข้ามเสมอไป	๑๕๙
มองด้นนอกทำให้เป็นทาสอารมณ์; มองด้นในทำให้เป็นนายเหนืออารมณ์	๑๖๐
ถ้ารู้จักมองด้นในแล้ว จิตจะเป็นอิสระขั้นมาทันที	๑๖๐
อวิชชาทำให้เรารู้จักแต่เรื่องด้นนอกไม่รู้ถึงด้นในซึ่งเป็นความลับของด้นนอก	๑๖๑
ธรรมะเป็นความจริงด้นใน ช้อนเร้นอยู่ที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั่นเอง	๑๖๑

มองค้ำนอกมันคับ “ตัวกู-ของกู” ไม่ได้, มองค้ำใน คับ “ตัวกู-ของกู” ได้	๑๖๑
เมื่อพิจารณาแล้วน่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นหนทางเดียวที่จะเข้าถึงธรรมะได้	๑๖๓
ทรัพย์ของบุรุษนเป็นทรัพย์ภายนอก ทรัพย์ของพระอริยเจ้าเป็นทรัพย์ภายใน	๑๖๔
ถ้าเป็นโรควิณญาณภายในอยู่ โรครภัยไข้เจ็บค้ำนอกจะประต้งกันเข้ามา	๑๖๕
ถือเอาจิตใจเป็นเกณฑ์ กายอยู่ไหนก็ได้ เมื่อใจรู้จักมองค้ำในก็จะพบโลกุตตรสุข	๑๖๗
เมื่อรู้จักมองค้ำในแล้ว นิพพานนี้เป็นของได้เปล่า ไม่ต้องเสียสตางค์	๑๖๘
คนที่มองสิ่งท้งปวงแต่ค้ำนอก จะหลงผิดเห็นงูเป็นปลา เห็นกงจักรเป็นดอกบัว	๑๖๘
จำเป็นอย่งยั้งที่จะต้องรู้จักมองในค้ำใน เพื่อให้จิตใจเหนือสิ่งท้งปวง	๑๖๙
การกล่าว พุทธฺ์ สรรณฺ์ คจฉามิ ฯ ด้วยปากนั้น เป็นเพียงเปลือกไม่ใช่ค้ำในเลย	๑๖๙
พระธรรม คือภาวะที่ว่างจาก ตัวกู-ของกู เช่นเดียวกับหัวใจพระพุทธเจ้า	๑๗๐
พระสงฆ์ที่แท้มีภาวะที่ว่างจาก ตัวกู-ของกู อยู่ตามส่วน	๑๗๑
มองทะลุถึงที่สุด จึงจะรู้ว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสิ่งเดียวกัน	๑๗๑
นรกค้ำนอก มันไม่เผาใจมากเหมือนนรกค้ำใน	๑๗๑
นรกค้ำใน คือ ความโง่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ฯลฯ	๑๗๒
สวรรค์ตามผนังโบสถ์ หรือความมัวเมาในกามคุณ เป็นสวรรค์ค้ำนอก	๑๗๒
สวรรค์ค้ำในจากความสันโทษ รู้สึกพอในสิ่งที่ได้อยู่ มีอยู่	๑๗๒
ความจริงที่แท้จริง ต้องจริงชนิดที่ไม่เปลี่ยนแปลง	๑๗๖
เรื่องความทุกข์ และเรื่องค้ำทุกข์ นี้ต้องทำให้พบ แล้วจะพบของจริง	๑๗๗
ความยุติธรรมอย่างโลก ๆ เป็นเรื่องค้ำนอกเสมอไป	๑๗๗
นับถือเครื่องรางค้ำนอก ยิ่งร้อน ยิ่งโง่ ไปกว่าเดิม	๑๗๘
ใครแขวนเครื่องรางค้ำใน จะมีความสะอาด สว่าง สงบเย็นขึ้นมาทันที	๑๗๘
จะค้ำทุกข์ได้จริงต้องค้ำทุกข์ที่เป็นค้ำใน	๑๗๙
มัวหวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์แต่เพียงเปลือก ๆ นอก ๆ จึงเข้าไม่ถึงเนื้อใน	๑๗๙
จะชนะเหนือสิ่งท้งปวงสำเร็จก็โดยฉลาด สามารถมองค้ำในเท่านั้น	๑๘๐



## ๑. “ทางสายกลาง” ในความหมายอย่างพุทธศาสนา

ตัว “สิ่งทั้งปวง” อาจจะมีรูปร่าง แต่ “กฎของสิ่งทั้งปวง” ไม่มีรูปร่าง	....	๑๘๑
อริยสัจ ๔ นั้น มีรวมอยู่ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้พร้อมทั้งสัญญาและใจ	....	๑๘๒
“พรหมจรรย์” ได้แก่มัชฌิมาปฏิปทา หรือ ทางสายกลาง นั้นเอง	....	๑๘๒
“ทางสายกลาง” หรือ “ความเป็นกลาง” นี้ ไม่ใช่ทำอะไรครึ่ง ๆ กลาง ๆ	....	๑๘๔
สายกลางระหว่าง “ความมี” กับ “ความไม่มี” ก็คือ “มีโดยไม่ยึดถือว่ามี”	....	๑๘๕
ความสะอาด สว่าง สงบ เป็นพระพุทธรเจ้าที่แท้จริงในส่วนใน หรือส่วนเนื้อ	....	๑๘๖
พุทธรูปก็เป็นเปลือกนอกเท่า ๆ พุทธองค์ที่เดินไปมาในอินเดีย	....	๑๘๖
เห็นธรรมะคือเห็นตาคตเห็นตาคตคือเห็นธรรมะ นี้คือทะลุเปลือกถึงเนื้อจริง	....	๑๘๗
ถ้าทำให้เกิดแสงสว่างขึ้นในจิตได้ ก็เหมือนมีเนื้อแท้ของวัด คือ ธรรมะจริง	....	๑๘๘
จงพิจารณา “ทรัพย์ข้างนอก” กับ “ทรัพย์ข้างใน” อีกคู่หนึ่ง	....	๑๘๙
ไม่หลงยึดติดของคู่ จิตก็จะบริสุทธิ์ และเป็นการเดินอยู่ในสายกลางแท้	....	๑๙๐
ขณะใดจิตกำลังว่าง ขณะนั้นเป็นการเดินอยู่ในทางสายกลาง ทำอะไรได้ดีที่สุด	....	๑๙๑
เรื่องนักฟันดาบ	....	๑๙๒
เรื่องนักวีสสนา	....	๑๙๓
จิตดำรงอยู่ในภาวะเป็นกลาง มันไม่มีอะไรชนกับอะไร ถ้ายึดถือมันชนกันเรื่อย	....	๑๙๔
เพราะไม่เดินในทางสายกลาง โลกจึงอยู่ในสภาพน่าทุเรศ เต็มด้วยความโง่หลง	....	๑๙๖
เศรษฐีที่จนที่สุด ก็คือผู้ที่ไม่รู้จักมีความสันโดษ	....	๑๙๗
เรื่องหน้าชาลันถ้วย	....	๑๙๗
อย่าไปแตะเข้าที่สุตโต่งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จึงจะเป็นทางสายกลาง	....	๑๙๙
แม้ติดทาน ติดศีล ติดสมาธิเกินไป ไม่เป็นสายกลาง ก็เป็นโทษได้	....	๒๐๐
ดำเนินอยู่ในความพอเหมาะพอดี นั่นแหละคือทางสายกลาง	....	๒๐๑
คนพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ เพราะสมาทานสัมมาทิฐิ	....	๒๐๑

สัมมาทิฏฐิขึ้นโลกุตตระ เป็นเรื่องเห็นอริยสัจ ๔	๒๐๔
ทุกคนควรมีสัมมาทิฏฐิในระดับที่ถูกต้อง – ที่เหมาะสมกับตัวเองที่สุด	๒๐๔
ความมุ่งหมายที่ถูกต้อง คือมุ่งออกไปจากทุกข์ให้ได้	๒๐๕
พยายามมีสัมมาทิฏฐิ จนบังคับตัวเองได้ จะรุ่งทุกอย่างเข้าทางสายกลาง	๒๐๕
จงฟังให้ดี ให้แจ่มใสด้วยกำลังใจ คือในสัมมาทิฏฐิ กิเลสจะตายไปเอง	๒๐๖
“มามัญญี” แปลว่า ผู้จะไม่ยึดมั่นถือมั่น กำลังพยายามปล่อยวางชุดเกล้าตัวตน	๒๐๘
ให้มีอะไร ด้วยความไม่ยึดมั่นว่า “มี” นั่นคือมีค่าเท่ากับ “ไม่มี”	๒๑๑
ธรรมชาติไม่ยอมให้เราทำอะไรเป็นกรรมสิทธิ์ของเรา, เป็นของธรรมชาติเสมอ	๒๑๑
ธรรมะที่พระพุทธองค์ประกาศแล้ว ใคร ๆ จะตีโต้ให้ถอยกลับไม่ได้	๒๑๒
“ความถูกต้อง” ตามมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางสายกลางสายเอกสู่ความดับทุกข์	๒๑๒

### ๘. ผลพิเศษที่เดินใน “ทางสายกลาง”

ผลของการเดินโดยสายกลาง คือ มรรค ผล นิพพาน	๒๑๓
“นิพพาน” คือ ได้รับผลของการที่กิเลสสิ้นไป เป็นภาวะของการว่างจากกิเลส	๒๑๕
ผู้บรรลุมรรค ผล คือ ผู้รู้ทิศทางที่จะขึ้นฝั่งได้ มี ๔ จำพวก	๒๑๗
ผู้เดินทางใกล้ฝั่ง จนขึ้นบกได้โดยสมบูรณ์ เป็นพระอรหันต์ ผู้ไม่มีความทุกข์เลย	๒๑๙
พระอริยบุคคลชั้นต้น ๆ ดับทุกข์ได้เท่าไร ก็เป็นนิพพานของท่านเท่านั้น	๒๒๐
อย่าตีค่าตัวค่าเงินไป สมัครงั้ไม่รู้ไม่ชี้ในเรื่องมรรค ผล นั้น เป็นการทำลายตัวเอง	๒๒๐
ธรรมชาติสร้างให้สามารถดับทุกข์ อยู่ด้วยความสงบ เราอย่าขาดทุนในเรื่องนี้	๒๒๐
ในบุคค ๔ : พระโศกานัน พวกที่หนึ่ง คือพวกถึงตันทางและออกเดินไป	๒๒๒
พระสกิทากามี พวกที่สอง หวนกลับครึ่งเดียว แล้วเดินไป	๒๒๒
พระอนากามี พวกที่สาม ไม่หวนกลับเลย	๒๒๒
พระอรหันต์ พวกที่สี่ ถึงปลายทางที่สุดแล้ว	๒๒๒

มรรค ผล นิพพาน อย่าถือว่าเป็นเรื่องนอกฟ้าหิมพานต์	....	....	....	๒๒๒
ถ้าตัวเราไม่มีแล้ว ความรู้สึกว่า ของเราก็ไม่มี เพราะไม่มีที่ตั้งที่อาศัย	....	....	....	๒๒๓
เวลาที่ว่างจากตัวตน แต่เต็มด้วยสติปัญญา นั้น ไม่มีทุกข์เลย	....	....	....	๒๒๔
ขณะที่จิตว่าง เป็นนิพพานนั้นแหละ เป็นเวลาที่ประเสริฐที่สุดของคนเรา	....	....	....	๒๒๕
กินโดยไม่ต้องมีตัวผู้กิน เป็นเวลาสบายที่สุด ไม่มีทุกข์เลย	....	....	....	๒๒๕
“จงตายเสียก่อนตาย” คือไม่มีตัวเราเสียแต่เดี๋ยวนี้สำหรับจะตายอีกต่อไป	....	....	....	๒๒๖
การตามใจกิเลส ความเห็นแก่ตัว จึงเกิดการยอมแพ้ความชั่วช้า	....	....	....	๒๒๘
โลกนี้กำลังไหลไปเหมือนคนตกน้ำ ไหลตามกระแสไป	....	....	....	๒๓๐
เพียงมีธรรมะแท้จริงเข้ามาคุ้มครองโลกเท่านั้น โลกก็จะมีความสุข	....	....	....	๒๓๐
ขึ้นชื่อว่ากิเลส ว่าความผิดแล้ว นิคเดี๋ยวก็อย่าได้ประมาทเลย	....	....	....	๒๓๒
ต้องพยายามละกิเลส ที่เป็นเหตุให้ยึดมั่นว่า ตัวกู-ของกู ให้หมดไป	....	....	....	๒๓๓
การบรรลุมรรค ผล นิพพานจะสมบูรณ์ขึ้นเหมือนก้าวบันไดมาตามลำดับ	....	....	....	๒๓๓
สังโยชน์คือสิ่งที่ผูกมัดชีวิตให้ติดอยู่กับความทุกข์	....	....	....	๒๓๓
ละสังโยชน์ ๓ เบื้องต้นได้ จะเป็นพระโสดาบัน	....	....	....	๒๓๔
เราควรเกี่ยวข้องกับธรรมะในฐานะเป็นสิ่งจำเป็นแก่ชีวิต โดยไม่ลังเล	....	....	....	๒๓๖
พระโสดาบัน กำลังเดินอยู่ในกระแสที่แน่นอนต่อความดับทุกข์สูงสุด คือนิพพาน	....	....	....	๒๓๘
พระโสดาบันละสังโยชน์ ๓ คือ ละความเห็นแก่ตัว ความลังเล และความมมงาย	....	....	....	๒๓๘
อย่ากลัวคำว่า “จิตว่าง”, อย่าเข้าใจผิดว่าจิตว่างแล้ว จะทำอะไรไม่ได้	....	....	....	๒๔๕
จงรู้เรื่องความว่างจริงๆ คือ สุนฺญตา ความว่างโดยแท้จริง	....	....	....	๒๔๖
เรื่องพระสกุติ สอนความว่างอย่างยิ่ง	....	....	....	๒๔๗
ตัวผู้พูดก็ไม่มี ตัวผู้ฟังก็ไม่มี	....	....	....	๒๔๗

## ๕. การถือศาสนา กับ การถึงธรรม

ธรรมะเป็นตัวเดียวกันกับชีวิต	๒๔๙
“ชาติ” หมายถึงความรู้สึกที่เป็น “ตัวกู” ; วันหนึ่งเกิดได้หลายครั้ง	๒๕๐
เราต้องหัดมองทั้งสองด้าน คือ ด้านนอก และด้านใน	๒๕๐
ถ้าว่างจากความรู้สึกว่า “ตัวกู-ของกู” เมื่อไร ก็เป็นนิพพานเมื่อนั้น	๒๕๑
ว่างจริงก็เป็นนิพพานจริง, ว่างชั่วคราวก็เป็นนิพพานอย่างชั่วคราว	๒๕๑
เรา “ถือ” ศาสนา โดยมุ่งหมายเพื่อให้ “ถึง” ธรรม	๒๕๑
เราไม่รู้เรื่องของชีวิต ว่าเรากำลังมีทุกข์ชนิดที่มองไม่เห็นตัว	๒๕๒
ถ้าเรามีธรรมะ ถือศาสนาให้ถูกจริง ๆ โลกพระศรีอารยจะเกิดที่นี้ เทียบวันทันที	๒๕๔
เราจะมีปัญญาจะมีดวงสว่างอย่างไร จึงจะได้ตัวแท้ของศาสนา	๒๕๕
ธรรมะแท้จริงเป็นสิ่งคงที่ ใครเปลี่ยนแปลงไม่ได้โดยเด็ดขาด	๒๕๘
ถ้าไม่ถึงธรรมะขั้นสุดแล้ว ความหมั่นหมองอย่างใดอย่างหนึ่งจะมีในใจทุกคน	๒๖๒
ถ้ามีธรรมะอยู่แล้ว จะป้องกันปัญหาทุกอย่างที่ไม่พึงปรารถนาได้หมด	๒๖๒
ในบรรดาความงามทั้งหลาย ไม่มีอะไรงามยิ่งไปกว่าธรรมะ	๒๖๓
ไม่มีความสงบอย่างไหนจะทำเทียมความสงบที่เกิดจากธรรมะ	๒๖๔
เงินหรืองานที่บันดาลสุขนั้น ต้องควบคุมอยู่ด้วยธรรมะ	๒๖๔
ถ้าไม่มีธรรมะ เงินหรืองานก็หลอเลียงความเป็นภุมณี ปีศาจ มากขึ้น	๒๖๔
ภัยที่น่ากลัวนั้น ไม่ใช่มีแต่เพียงคอมมิวนิสต์ แต่อยู่ที่ไม่มีธรรมะนั้นเอง	๒๖๕
ถ้าเราศึกษาธรรมะเพียงพอ ธรรมะจะมีได้แม้ขณะการทำงานชุลมุนวุ่นวาย	๒๖๕
เมื่อใดจิตว่างจากตัวกู-ของกู นั่นแหละคือธรรมะ	๒๖๕
เราต้องมีธรรมะตลอดเวลา ทุกลมหายใจเข้าออก	๒๖๖
ธรรมะจะคุ้มครองเรา ต่อเมื่อเราหันหน้าเข้าหาธรรมะ	๒๖๗
คนไม่นึกถึงธรรมะ ไม่มีธรรมะ การประหยัดและพัฒนาที่น่าเอือมระอาไปหมด	๒๖๘



ถ้าจิตใจไม่เป็นธรรมชาติแล้ว มันคอยจ้องที่จะเอาเปรียบกัน	....	....	....	๒๖๘
ถ้าโลกมีหลักในการยึดถือธรรมะแล้ว การทำโลกให้งดงามก็จะเป็นของง่าย	....	....	....	๒๖๘
วัตถุนิยม ได้บดขยี้บุคคลหลากหลายเยียด จนไม่มีจิตใจรองรับธรรมะได้	....	....	....	๒๗๐
“พาราสาวัตถิ ใครไม่มีปราณีใคร” เกิดขึ้นมาเพราะตกเป็นทาสของวัตถุนิยม	....	....	....	๒๗๑
จงช่วยกันขจัดสิ่งซึ่งเป็นบ่อเกิดของวัตถุนิยมนี้ออกไป	....	....	....	๒๗๒
“สันโดษ” ทำให้มีใจ เป็นสุขเหมือนขึ้นสวรรค์, และทำให้จิตว่าง	....	....	....	๒๗๒
สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่งทรัพย์นั้นไม่มีอะไรมากไปกว่าเป็นเครื่องทำความพอใจ	....	....	....	๒๗๓
ถ้าเราเข้าใจธรรมะ รักธรรมะ เราจะเอาธรรมะมาเป็นคู่ชีวิตยิ่งกว่าสิ่งใด	....	....	....	๒๗๓
จิตถึงธรรม คือเข้าถึงความสะอาด ความสว่าง ความสงบ, ว่างจากตัวกู-ของกู	....	....	....	๒๗๔
บางที่พุทธบริษัทนั่นเอง ทำลายพุทธศาสนาโดยไม่รู้สึกรู้สึ	....	....	....	๒๗๔
ถ้าเราหลงวัฒนธรรมตะวันตก จะไกลจากธรรมะออกไปทุกที	....	....	....	๒๗๕
โดยอาศัยบารมีของธรรมะ เราจะรู้จักให้ความเป็นอิสระแก่ตัวเอง	....	....	....	๒๗๖
ทุกคนควรสมัคใจหลอมตัวเป็นอันเดียวกับธรรมะ เป็นไปตามธรรม	....	....	....	๒๗๖

### ๑๐. สนใจในพระพุทธานุศาสน์ ทำไม? อย่างไร?

การปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนานี้ เป็นพุทธศาสนาตัวแท้	....	....	....	๒๗๗
มรรค ผล นิพพาน ในความหมายเปรียบด้วยอุทาหรณ์ ง่ายที่สุด	....	....	....	๒๗๗
ชีวิตประจำวันนั้น มีความหมายของนิพพานแทรกอยู่ทั่วไป	....	....	....	๒๗๗
ควรสนใจธรรมะทั้งเนื้อทั้งเปลือก แต่อย่าติดที่เปลือก จงให้ถึงส่วนเนื้อ	....	....	....	๒๗๘
คุณธรรมของพระพุทธเจ้า ได้แก่ความปราศจากทุกข์สันติซึ่งมีอยู่ในใจท่าน	....	....	....	๒๗๘
ภาวะที่ปราศจากทุกข์นั้น เป็นหัวใจของพระธรรม	....	....	....	๒๗๘
ภาวะแห่งความไม่มีทุกข์ตามส่วนในจิตใจพระสงฆ์นั้นเป็นหัวใจของพระสงฆ์	....	....	....	๒๗๙
สนใจธรรมะทำไม? สนใจธรรมะเพื่อความไม่มีทุกข์เลย	....	....	....	๒๗๙
เรื่องของวัตถุนั้น ยิ่งกินยิ่งกระหาย ยิ่งได้ยิ่งทิว	....	....	....	๒๗๙

ใครไม่มีธรรมะแล้ว ยังมีอะไรมาก ก็ยังเป็นทุกข์มาก	.....	.....	.....	๒๘๘
ธรรมะ เป็นเรื่องของสติปัญญาอบรมรู้ ทำลายกิเลสตัณหา ทำลายความกระหาย				๒๘๙
ความไม่หิว ไม่กระหาย ทำให้เกิดความสงบเย็น ชนิดเป็นเรื่องทางวิญญาณ	.....			๒๘๙
ต่อสู้ในชีวิตนี้ ก็เพื่อให้ได้ซึ่งสิ่งประเสริฐสุดทางวิญญาณอันมนุษย์ควรได้	.....			๒๙๐
ทุกคนควรสนใจต่อจุดหมายปลายทางของชีวิต กล่าวคือนิพพาน	.....			๒๙๑
ธรรมะ สอนให้คนอยู่ในโลกด้วยชัยชนะ ไม่ต้องนั่งร้องไห้ หรือฆ่าตัวตาย	.....			๒๙๑
มีธรรมะชนิดที่ทำให้จิตว่าง จึงจะประสบชัยชนะทุกประการ	.....			๒๙๒
อย่าหมกมุ่นอยู่กับเรื่องความเห็นแก่ตัวตน ซึ่งมีแต่ทำให้จิตวุ่นยิ่งขึ้น	.....			๒๙๒
ลาภยศ อำนาจวาสนา ไม่เคยขจัดความทุกข์ในโลกนี้ให้หมดได้	.....			๒๙๓
แต่เรามีธรรมะอย่างถูกต้องเท่านั้น เราจึงจะทุกข์กับใครไม่เป็น	.....			๒๙๓
ถ้าหากไม่มีธรรมะ พอจิตวุ่นแล้วการงานอะไรก็จะเป็นทุกข์	.....			๒๙๓
เมื่อใดมีธรรมะ ทำให้จิตใจสงบเย็น เมื่อนั้นเริ่มมีชีวิตใหม่	.....			๒๙๔
คนไม่มีธรรมะ ต้องเดือดร้อนกันรน เหมือนคนไม่ได้นุ่งผ้า	.....			๒๙๔
เมื่อใดเรามีความอยาก จะมีอาการเหมือนกับคนรกทั้งเป็น	.....			๒๙๕
ชีวิตตามธรรมดาคือภาวะที่ต้องทนอยู่กับการงานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้	.....			๒๙๕
พระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านทำงานโดยไม่รู้สึกรู้ว่าต้องเกี่ยวพันกับการงาน	.....			๒๙๕
พระอรหันต์ ไม่ต้องทน ไม่ต้องทุกข์ ไม่หวัหระ ไม่ร้องไห้เหมือนพวกเรา	.....			๒๙๕
ถ้าจิตประกอบด้วยธรรมะ การศึกษาจะประสบความสำเร็จอย่างน่าอัศจรรย์	.....			๒๙๖
ทำแต่งงานเท่านั้นไม่ต้องห่วงเงิน ถ้าวางจิตใจถูกแล้ว จะสุขสมบูรณ์ไปในตัว	.....			๒๙๗
ธรรมะนั้นเป็นสิ่งสูงสุด พระพุทธเจ้ายังต้องเคารพพระธรรม	.....			๒๙๘
ธรรมะเท่านั้น ที่จะเป็นเครื่องมือรวมมนุษย์เข้าเป็นหน่วยเดียวกันได้	.....			๒๙๙
ธรรมะเท่านั้นเป็นที่พึ่ง นอกจากธรรมะแล้วหาอะไรเป็นที่พึ่งไม่	.....			๓๐๐
ศาสนาต้องเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เพราะมันเป็นเครื่องขจัดความกลัว	.....			๓๐๒

ชีวิตที่ไม่มีธรรมะ ย่อมสิ้นร่นไปตามความอยาก ความใคร่ อยู่ตลอดเวลา	.... ๓๐๓
ชีวิตนั้นมันเนื่องมาจาก อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม	.... ๓๐๓
เราขึ้นพ้นจากวัฏฏสงสารไม่ได้ เพราะอวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม	.... ๓๐๕
ชีวิตนี้ จึงต้องค้นไป-ค้นไปเพื่อให้หยุด เพื่อให้สงบ, หยุดอย่างยิ่ง ก็เป็นนิพพาน	๓๐๕
ใครรู้จักวัฏฏสงสารมากพอ ก็ควรพยายามให้หยุดได้เร็ว ๆ ด้วยอาศัยธรรมะ	๓๐๖
อนิจจัง ทุกขัง อนตตา สรูปแล้วก็คือ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น	.... ๓๐๖
จะหยุด สงบได้ก็โดยวิธีรับเข้าถึงความลับของธรรมชาติ คือ สัจธรรม	.... ๓๐๗
มีสงฆ์มาก ตันโพธิ์มาก โบสถ์สวยก็ พูดว่าพุทธศาสนาเจริญนั้นเป็นเรื่องชาวบ้าน	๓๐๘
ควรสนใจพุทธศาสนาในฐานะคับกิเลส คับทุกข์ บรรลุ มรรค ผล นิพพาน	๓๐๘
ชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยธรรมะ จะสมบูรณ์ด้วยอนามย์ทางใจอย่างยิ่ง	.... ๓๑๓
เราจะสนใจพุทธศาสนาโดยวิธีใดจึงจะได้สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้	.... ๓๑๕

### ๑๑. พุทธศาสตร์ กับ จริยธรรมสากล

พุทธศาสตร์ มีความหมายกว้าง ครอบคลุม ศิลธรรม จริยธรรม และศาสนาด้วย	๓๑๗
พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ทางนามธรรม ถ้าเข้าใจจะเกิดประโยชน์เลิศอย่างยิ่ง	๓๑๙
ศีลธรรม เริ่มขึ้นด้วยวางระเบียบเป็น tabu แล้วแก้ไขดีขึ้นตามลำดับ	.... ๓๒๔
จริยธรรม คือ ปรัชญาของศีลธรรม ต้องศึกษากฎเกณฑ์ของระเบียบที่วางไว้	๓๒๖
อะไรเป็นความดีที่สุดของมนุษย์ ตามหลักจริยธรรมสากล	.... ๓๒๗
ปัญหาระหว่างศาสนา ต่างก็มีเหตุผล	.... ๓๓๕
อหิงสา คือความไม่เบียดเบียนนี้เป็นบรมธรรม	.... ๓๔๒
ไม่เบียดเบียนนี้ หมายถึงไปถึง ไม่เบียดเบียนทั้งตนเอง และผู้อื่น	.... ๓๔๒
หลักจริยธรรมสากล นั้น สามารถนำมาใช้กันได้กับหลักพุทธศาสตร์	.... ๓๔๔

๑๒. ทุกสิ่งขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” เพียงคำเดียว

ธรรมะทำไมกัน ? มีกินมีใช้ก็พอแล้วตั้งนั้นหรือ	....	....	....	....	๓๔๗
มีกินมีใช้ยังมีใช้ความสงบสุขอันแท้จริง ที่ดีกว่านั้นอีกคือผลที่ได้จากธรรมะ					๓๔๘
มีข้อควรคิดอีกหลายอย่าง เช่น เราเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดาแล้วหรือยัง ?					๓๔๙
เราเป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์แล้วหรือยัง ?	....	....	....	....	๓๕๐
เราจะเป็นบุตรที่ดี เป็นศิษย์ที่ดีก็เพราะมีสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ”	....	....	....	....	๓๕๑
ถ้าไม่มีธรรมะเป็นอุคมคติแล้ว เราจะกินหรือทำอะไรก็กลายเป็นไฟหมด					๓๕๒
ถ้าทุกคนมีธรรมะอยู่ที่กระหม่อมเป็นประจำ จะเป็นอย่างไร ?	....	....	....	....	๓๕๓
ธรรมะจะคุ้มครองให้ทุกคนอยู่เย็นเป็นสุข เจริญก้าวหน้าในกิจการงานของตน					๓๕๔
ทำไมเด็ก ๆ จึงชวนหน้ากัน ? และทำไมเด็กจึงรักใคร่ เมตตา อารีอารอบกัน ?					๓๕๕
ธรรมะคือสิ่งทุกอย่าง และเป็นที่มาของสิ่งทุกอย่าง	....	....	....	....	๓๕๖
สิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” นั้นคือตัวเราเอง และทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องอยู่กับตัวเรา					๓๖๐
คนที่ไม่รู้ เขาเอาธรรมะไว้ที่วัด เอาตัวเองไว้ที่บ้าน	....	....	....	....	๓๖๑
เอาธรรมะไว้ที่วัด ก็เพื่ออย่าให้มาขัดคอก็คือขวาง เมื่อจะทำตามกิเลสของตัว					๓๖๒
พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ล้วนแต่เคารพพระธรรม	....	....	....	....	๓๖๕
เราต้องการสิ่งจำเป็นมาจัดการให้เราเป็นมนุษย์ถูกต้องสมบูรณ์ก่อน					๓๖๖
หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ นั่นคือตัวธรรมที่เราต้องสนใจ	....	....	....	....	๓๖๗
ถ้าพุทธบริษัทรู้ธรรมะของพุทธบริษัททุก - เพียงพอ จะทำโลกให้สันติได้					๓๖๘

๑๓. สันติภาพขึ้นอยู่กับ “ธรรม” เพียงสิ่งเดียวอย่างไร ?

สันติภาพขึ้นอยู่กับ “ธรรม” เพียงสิ่งเดียว	....	....	....	....	๓๖๙
“ธรรม” นั้นแหละ คือสิ่งที่เรียกว่าพระเจ้า	....	....	....	....	๓๗๒
ถ้ามนุษย์ถือธรรมที่ช่วยให้มีความสงบสุขเป็นหลัก มนุษย์ก็อยู่เป็นสุข					๓๗๒
ถ้ามนุษย์กระทำให้เป็นทุกข์ ก็มี “อธรรม” มันก็ต้องเป็นทุกข์					๓๗๒
มนุษย์ที่ไปหลงของคู้ ๆ เช่น หลงดีหลงชั่ว ก็ไม่มีทางจะออกจากสิ่งนั้นได้					๓๗๖

ยุคอุปนิษัท คนมีสติปัญญาสูง รู้จักมองในทันใด จึงรู้เรื่อง “อยู่เหนือตาย”	๓๗๗
ถูกกิเลสครอบงำ สูญเสียความสะอาด สว่าง สงบ ตามธรรมชาตินี้เรียกว่า “ตาย”	๓๗๘
“ตาย” หรือ “ไม่ตาย” นี้ หมายถึงทางวิญญาณทั้งนั้น	๓๗๘
มนุษย์ก้าวหน้าในทางวัตถุเท่าไร ก็ยังมีความทุกข์ ยุ่งยาก มากขึ้นเท่านั้น	๓๗๙
ศาสตร์ทั้งหลาย สอนแต่เรื่องชีวิตนิรันดร คือจิตใจที่ไม่อาจจะเป็นทุกข์	๓๘๐
กฎของมนุษยธรรมศาสตร์วางระเบียบชีวิตมนุษย์ไว้ ๔ อาศรม นำศึกษา นำฟัง	๓๘๑
เราจะพบอาศรมที่ ๔ เพราะมองทันใจ, และแจกแสงสว่างแก่ผู้อื่น	๓๘๓
ถ้าไม่เข้าใจเรื่องเหล่านี้ ก็ไม่อาจจะเข้าใจมนุษย์อย่างถูกต้อง	๓๘๓
ควรรู้จักความหมายของคำว่า นรก - สวรรค์ - มรรค - ผล - นิพพานให้ถูกต้อง	๓๘๕
ซื่อลอคเตอร์ไว้ แล้วนอนหัวเพื่อจะถูกอย่างนั้นก็เปรี๊ยะ คือหัวทางวิญญาณ	๓๘๖
“นิพพาน” เป็นเรื่องทางจิตใจ เช่นเดียวกับเรื่องนรกสวรรค์	๓๘๙
เมื่อใดเย็น เมื่อนั้นก็นิพพาน ตามส่วน เย็นตลอดกาลก็เป็นนิพพานตลอดกาล	๔๐๑
คนฝ่าฝืนความต้องการของพระเจ้าหรือธรรมชาติ โดยที่ไม่ทำหน้าที่ให้ถูก	๔๐๓
โลกนี้ยุ่งไปหมด เพราะคนหันไปหาความเห็นแก่ตัว คือตัวของกิเลส	๔๐๔
ถ้าขาดธรรมะแล้ว ทุกสิ่งมันจะส่งเสริมความเห็นแก่ตัว เห็นแก่กิเลสไปหมด	๔๐๔
ถ้าขาด “ธรรมะ” แล้ว อย่าเล่นกีฬาเสียดีกว่า	๔๐๕
มนุษย์สมัยนี้หันหลังให้ธรรมะ กำลังเหยียบย่ำสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ	๔๐๖
หลักศีลธรรมสากล ก็ยังเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้จะถึงในชีวิตนี้	๔๐๘
เดี๋ยวนี้เราไม่มีแม้ศีลธรรมสากล จึงแตกสามัคคีกัน ไม่มีสันติภาพ	๔๐๘
เนื้อแท้ของศาสนามุ่งเหมือนกันหมด ถือความไม่เห็นแก่ตน เป็นหลัก	๔๐๘
ถ้ามีธรรมะที่เดินมาถูกต้องแล้ว จะรู้สึกว่ ทุกคนในโลกเป็นคน ๆ เดียวกัน	๔๑๐

**๑๔. มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อธรรมะอย่างไร จึงจะมีความสุข ?**

มนุษย์จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามทางของธรรมะที่จะให้เกิดความสงบสุข	๔๑๓
“ตัวกู-ของกู” เป็นสิ่งเพิ่งเกิด เกิดชั่วประเดี๋ยวประด๋าว แล้วก็หายไป	๔๑๓



พอ “ตัวกู” เกิดจะมีอาการประหลาดเหมือนคนบ้าเที่ยวหลงรัก หลงโกรธ ฯลฯ	๔๑๓
อย่าไปเอาธรรมชาตินมาเป็นตัวเรา ของเรา โดยผละการ จะเกิดทุกข์ทันที	.... ๔๑๔
คนเหยียบย่ำธรรมะ ย่อมมุ่งสุขสนุกทางเนื้อหนัง ไม่รู้จักสุขทางวิญญาณ	.... ๔๑๕
จงรู้จักทำจิตไม่ให้ปรุงขึ้นเป็นตัวกู-ของกู ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้	.... ๔๑๗
จิตไม่ยึดเอาสิ่งใดว่าเป็น ตัวกู-ของกู ก็ควรจะเรียกว่า จิตว่าง	.... ๔๑๗
จงดูทุกสิ่งในลักษณะที่เป็นของว่างจากตัวตน-ของตนอยู่เสมอ แล้วจิตมันจะว่าง	๔๑๘
ที่จริงมันไม่ต้องการให้ทำชั่ว เราขึ้นไปทำเข้า มันก็ต้องมีความทุกข์	.... ๔๑๘
หัวใจพุทธศาสนามีค่ามาก ตรงที่ช่วยให้มนุษย์ฉลาดในทางที่จะไม่เป็นทุกข์	.... ๔๒๓
“อริยชน” หรือพระอริยะ เป็นผู้ไม่จมโลก แต่อยู่เหนือโลก ไม่ทุกข์	.... ๔๒๔
เตือนสติว่า “รูปธรรม นามธรรมนะโว้ย อย่าเอามาเป็นตัวกู เป็นของกู”	.... ๔๒๕
ผู้ที่ถูกคำนิ คือผู้ที่มีอะไร ๆ เป็นตัวกู-ของกู อยู่ทั้งกลางวัน กลางคืน	.... ๔๒๖
จงทำอะไรทุกอย่างด้วยจิตว่าง คือว่างจากตัวกู-ของกู	.... ๔๒๗
อย่าเข้าใจผิดว่า ถ้าจิตว่างแล้วจะไม่ทำอะไร ; นั้นมันจิตว่างแบบมิจฉาทิฏฐิ	.... ๔๒๘
คริสต์ศาสนาก็สอนให้มีจิตว่าง ไม่ยึดถือเหมือนกัน	.... ๔๒๙
ยกผลงานให้ความว่าง กินอาหารของความว่าง ตายเสียก่อนตาย เป็นเรื่องสุดยอด	๔๓๑
คนที่จิตว่าง เพราะโง่ธรรมชาติ ธรรมชาติก็เผาจนให้เกิดทุกข์	.... ๔๓๓
โลกุตระก็เป็นเรื่องอยู่ในโลก แต่ไม่ตกจมโลก	.... ๔๓๔
จงมองให้ซึมซาบด้วยใจว่า โลกุตระธรรมนั้นจำเป็นแก่คนทุกคนในสมัยนี้	.... ๔๓๔
“อมตธรรม” ทำให้ไม่ต้องเผชิญความตาย เพราะเห็นโลกเป็นของว่าง	.... ๔๓๖
จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะจิตว่าง และมีสติปัญญา	.... ๔๓๘
ทุกศาสนามีเนื้อแท้เป็นอันเดียวกัน แต่ผู้ไม่เข้าถึงเนื้อแท้ ย่อมทะเลาะกัน	๔๔๑
หน้าที่ของเราทุกวันนี้ พยายามช่วยกันพูดแต่เรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา	๔๔๒
อยู่ที่ใดเราต้องประพฤติดนให้สมกล้อยที่จะอยู่ร่วมกับเขาได้	.... ๔๔๓

คนที่กำลังต้องการอะไรด้วยกิเลสตัณหา “เวลา” จะมีความหมายขึ้นมาทันที .... ๔๔๔  
 วิธีแก้ก็คือ อย่าต้องการอะไรด้วยอวิชา ด้วยกิเลสตัณหา .... ๔๔๕  
 สรุปความในพุทธศาสนา : ให้ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเรา ๔๔๖

๑๕. เทคนิคแห่งความเป็นมนุษย์

เทคนิค คือธรรมะส่วนวิชา, เทคนิคคือธรรมส่วนวิธีปฏิบัติ .... ๔๔๗  
 พระพุทธเจ้าทรงสมบุรณ์ทั้งด้วย วิชาและด้วยจรณะ .... ๔๕๐  
 วิชาคือความรู้ที่เป็นเทคนิค; จรณะคือการประพฤติเป็นเทคนิค .... ๔๕๐  
 พระพุทธเจ้าจึงทรงสมบุรณ์ทั้งความรู้ และการกระทำอย่างถูกต้องเต็มเปี่ยม ๔๕๐  
 ธรรมนั้นได้แก่ทุกสิ่ง กล่าวคือธรรมชาติ, กฎ, หน้าที่, และผลที่กระทำ .... ๔๕๑  
 คนเราไม่อาจฝืนเอาชนะธรรมชาติ นอกจากทำให้ถูกกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ .. ๔๕๔  
 บู่ ย่า ตา ยาย ของเราเป็นนักเทคนิค มีเทคนิคในทางธรรมะ .... ๔๕๗  
 เทคนิคที่สมบุรณ์ที่สุด ก็คือรู้ว่า เกิดมาทำไม .... ๔๕๗  
 ถ้ารู้ว่าเกิดมาทำไมอย่างถูกต้อง แม้อายุ ๑๐๐ ปี ก็ไม่หลงไหล พันเพื่อน .... ๔๖๐  
 เทคนิคต้องแบ่งเป็น ๒ อย่าง : เทคนิคทางวัตถุ เทคนิคทางฝ่ายวิญญาณ .... ๔๖๓  
 เมื่อใจจิตสูญเสียสภาพปกติ สูญเสียความสมคูลย์ นั่นคือมีการหลก้ล้ทางวิญญาณ ๔๗๐  
 ถ้าหลก้ล้ทางวิญญาณ นั่นก็เพราะไม่มีเทคนิคทางวิญญาณ .... ๔๗๑  
 ขณะที่จิตว่างจากตัวฉัน ของฉัน จิตจะเบา โปร่ง มีสมาธิ มีปัญญา .... ๔๗๒  
 จิตที่ไม่หลก้ล้ จะมีการได้สิ่งที่ที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ .... ๔๗๓  
 การหลก้ล้ทางจิต ทางวิญญาณ มีกัณอยู่เรื่อย เพราะถือว่าไม่มีใครรู้ จึงไม่ละอาย ๔๗๔  
 เทคนิคแห่งการเป็นมนุษย์ คือ เป็นบุตร เป็นศิษย์ เป็นประชาชน  
 เป็นพลเมือง และเป็นสาวกที่ดี .... ๔๗๖

๑๖. ความสุข คือ ความทุกข์ ?

คนเราที่มีชีวิตอยู่ได้อย่างปกติ ไม่เป็นบ้า ก็เพราะมีสันโทษ	....	....	....	๔๗๘
สันโทษ เป็นทรัพย์ในทางใจ ทำให้เกิดปัญญา คิดทำความเจริญก้าวหน้าได้	....	....	....	๔๗๙
สันโทษที่มีความพอดี ย่อมอยู่ภายใต้การควบคุมของสติปัญญา	....	....	....	๔๗๙
ความสุข ก็คือ ความทุกข์ที่เร้นลับ	....	....	....	๔๘๐
สังขาร หรือ สิ่งปรุงแต่ง เป็นทุกข์ทั้งนั้น	....	....	....	๔๘๐
จะทำางานสิ่งใด ให้ทำด้วยปัญญา อย่าทำด้วยกิเลสตัณหา	....	....	....	๔๘๑
ทำอะไรด้วยสัมมาทิฐิ ก็มีสติปัญญากำกับอยู่เสมอ	....	....	....	๔๘๒
ความโกรธ กลียด ชอบ รัก เหล่านี้เป็นธรรมชาติที่มีขึ้นได้ในชีวิต	....	....	....	๔๘๓

๑๗. สังขธรรม ทางโลก หรือ ทางธรรม สิ่งไหนยิ่งใหญ่กว่ากัน ?

ศาสนาส่วนมากตั้งแต่ก่อนพุทธกาลมาแล้ว สอนวิธีดับทุกข์ ตามที่มนุษย์ต้องการ	....	....	....	๔๘๖
ความสุขในโลกไม่สุขจริง, สุขจริงต้องไม่มีทุกข์รบกวน	....	....	....	๔๘๖
ความดับสนิทแห่งทุกข์ เป็นความสุขจริงหรือ ?	....	....	....	๔๘๗
นิพพานมีความหมายอย่างไร ไม่เป็นการเหลือวิสัยหรือ ที่มนุษย์จะเข้าใจ ?	....	....	....	๔๘๘
การรู้แจ้งในสรรพสิ่งตามสภาพความเป็นจริงของมัน นั่นคือจิตหมดอวิชชา ?	....	....	....	๔๘๙

๑๘. ตอบปัญหาปริศนาลึกลับของคณาจารย์มหาวิทยาลัย

ทำอย่างไรจิตของเราจึงจะว่างได้ ?	....	....	....	๔๙๑
เวลาที่มีความทุกข์ จะใช้ธรรมะข้อใดแก้ความทุกข์ ความกังวล ?	....	....	....	๔๙๓
คำพูดว่า “เข้าไหนเข้าได้” เป็นหลักธรรมในพุทธศาสนา ?	....	....	....	๓๙๕
นรก คือ ผู้ทนทุกข์ ๔ ประการ มีความหมายอย่างไร ?	....	....	....	๔๙๙
ความหมายของวิปัสสนาในพุทธศาสนาที่สมบูรณ์มีอยู่อย่างไร ?	....	....	....	๕๐๑



ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๑

## พุทธศาสนา ช่วยเราๆคนปัจจุบันได้อย่างไร ?

### พุทธทาสภิกขุ

แสดง ณ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒ มิถุนายน ๒๔๙๐

เพื่อนร่วมทุกข์ทั้งหลาย,

ก่อนที่จะพูดถึง หรือจะกล่าวถึงเรื่องอื่นทั้งหมด ข้าพเจ้าใคร่ขอความเมตตาจากท่านทั้งหลาย ช่วยใส่ใจในถ้อยคำที่ข้าพเจ้าเรียกท่านว่า “เพื่อนร่วมทุกข์”, โดยขอให้พิจารณาจากเหตุผลตั้งที่จะกล่าวต่อไป คือว่าข้าพเจ้าไม่อาจจะใช้คำ “เพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุข”; ไซ้แต่เพียงว่า เราเป็นแต่เพื่อนร่วมทุกข์. ทั้งนี้โดยเหตุที่ว่าพวกเรามนุษย์นั้นมีความทุกข์ เป็นเพื่อนร่วมทุกข์โดยธรรมชาติแท้จริง ไม่ต้องเกี่ยวกับการเมือง หรือเกี่ยวกับอะไรหมด มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ตกอยู่ในความทุกข์ การที่มีความสุขเกิดขึ้น หรือที่เรียกชื่อว่า “ความสุข” ในโลกนี้นั้น เป็นการเรียกชื่ออย่างลวกๆ ไม่ได้เป็นการเรียกอย่างถูกต้องตามหลักแห่งธรรมทั้งหลาย; กล่าวโดยย่อๆ ก็สรุปได้ว่า : ความสุขที่มนุษย์จะได้รับกันบ้าง, หรือกำลังรับกันอยู่บ้าง, หรือเคยรับกันมาบ้างแล้วก็ตาม นั้นมันเป็นเพียงเหยื่อล่อของความทุกข์ ให้จมอยู่ในความทุกข์มากเข้าเท่านั้นเอง.

ท่านลองนึกดูให้ถี่เถิดว่า ความสุขสนุกสนานเพลิดเพลินโดยทางใดก็ตาม, จะเป็นทางวัตถุทางอารมณ์ หรือทางจิตใจก็ตาม, ย่อมเป็นไปเพื่อจะให้ฝั่งตัวลึกเข้าไปในความทุกข์ของโลกมากขึ้นเท่านั้น. เพราะฉะนั้น พวกเราตามธรรมชาติมนุษย์นี้ ก็จมอยู่ในความทุกข์อยู่แล้ว ความสุขหรือความสนุกจึงเป็นของหลอกๆ เล่นๆ; ไม่สามารถจะกล่าวได้โดยบริสุทธิ์ใจว่าเรามีความสุข; เว้นเสียแต่ว่าเราจะได้กระทำตัวของเราให้เปลี่ยนสภาพไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งตรงกันข้ามกับที่กำลังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้; เมื่อนั้นจึงจะชื่อว่า “มนุษย์ผู้มีความสุข” ซึ่งจะมีบ้างในบัดนี้ก็เป็นส่วนน้อย จึงไม่อาจนำมากล่าวเป็นชื่อเรียกว่าความสุขของพวกเรา.

พวกเรากำลังจมอยู่ในความทุกข์ตามธรรมชาติของมนุษย์นั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งแล้ว, มีหน้าซ้ำในบางครั้งบางสมัยต้องตกอยู่ในห้วงคับขัน และมีบับคันเป็นพิษจากด้านของวัตถุ ซึ่งเกี่ยวกับที่มนุษย์จัดทำขึ้น ไม่เกี่ยวกับธรรมชาติก็มี : โดยเฉพาะก็เช่นภัยสงคราม นับตั้งแต่ความกลัวภัย อันจะเกิดจากการทิ้งระเบิดเป็นต้นมา จนกระทั่งหลังสงคราม ก็ประสบภัยอันเกิดจากความขาดแคลน และความบีบคั้นต่างๆ อันเกิดมาจากความขาดแคลนนั้น. นี่จึงกล่าวว่าเรากำลังเป็นเพื่อนร่วมทุกข์กันมากกว่า ไม่อาจจะกล่าวได้โดยบริสุทธิ์ใจว่า เรามีทั้งความสุขและความทุกข์ปนกัน จนเรียกว่า “ร่วมสุขร่วมทุกข์”. นึกดูให้ถี่แล้ว เรากำลังเป็นเพื่อนร่วมทุกข์กัน อย่างเดียวเท่านั้น; แต่อย่างไรก็ตาม ความทุกข์นี้เป็นสิ่งที่แก้ไขได้ แม้ว่า จะไม่ใช่ทั้งหมดก็เป็นเฉพาะคนๆ ไป.

เราจะพิจารณากันตามหลักของพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นส่วนใหญ่ ก็ว่าพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นว่าไว้เป็นของกลาง, ไม่จำกัดเวลาจะเป็นเวลาไหนก็ได้, ใช้บำบัดความทุกข์ได้เสมอทั้งหมด. และไม่ว่าจะเป็นความทุกข์โดยธรรมชาติ หรือเป็นความทุกข์ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นพิเศษเองก็ตาม



## พุทธศาสนา ช่วยเรายุคปัจจุบันได้อย่างไร ?

๓

พระธรรมคำสอนนั้นจะช่วยขจัดปัดเป่าความทุกข์เหล่านั้นได้; แต่ในกรณีที่เกี่ยวข้องกันเป็นส่วนรวม เราไม่สามารถที่จะทำประชาคมจำนวนมากให้หมุ่นมาตามหลักเกณฑ์ของเรา หรือของพระธรรมได้.

กล่าวเช่นนี้ดูคล้ายกับว่า เมื่อมนุษย์ในโลกไม่พากันประพฤติธรรมแล้ว คนในโลกจะหมดหวังที่จะมีความสุขหรือความพ้นทุกข์ได้; แต่อย่างไรก็ตามไม่ต้องวิตกไปในทำนองนั้น. แม้ว่าคนในโลกตั้ง ๙๐ เปอร์เซ็นต์ เขาจะไม่พยายามกันในทางที่จะประพฤติตามคำสอนนี้; เหลืออีก ๑๐ เปอร์เซ็นต์ก็ยังสามรถที่จะทำตนของตนเองให้มีความสุข หรือพ้นทุกข์ได้.

ลองพิจารณากันดู; ในโลกนี้มีหลาย ๆ ประเทศที่ต่างคนต่างมีอิสระ มีกำลังของตนเอง; เราจะไปตั้งประเทศทั้งหมดเหล่านั้นทุก ๆ ประเทศให้มาประพฤติธรรมคำสอนเหมือนกันหมดนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้. เลยเป็นเหตุให้เกิดปัญหาขึ้นว่า ถ้าอย่างนั้นจะทำโลกให้สุขได้อย่างไร? หรือจะมีส่วนแห่งความทุกข์ให้น้อยลงมาได้หรือไม่ ?

สมมุติว่าในประเทศไทยเราโดยเฉพาะ เมื่อประชาชนส่วนมากพากันละเลยต่อธรรมแล้ว ประชาชนส่วนน้อยจะมีหวังในการที่จะพ้นทุกข์ได้อย่างไร? อำนาจพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา จักแก้ความวิตกในเรื่องนี้ได้โดยเด็ดขาด, ก็คือแม้ที่สุดจะเหลือแม้แต่สักคนหนึ่งเพียงคนเดียวเท่านั้นในการที่จะเข้าดำรงอยู่ในศาสนาก็ยังมีช่องทางที่จะทำความสุขให้แก่ตนเองได้; และสามารถที่จะแบ่งความสุขที่ตนกระทำ หรือที่ตนประพฤติให้แพร่หลายออกไปถึงคนอื่นได้เป็นจำนวนมากทีเดียว; โดยเหตุที่ว่า สิ่งต่าง ๆ ซึ่งจิตวิญญาณย่อมมีอำนาจมาก.

จึงเป็นอันกล่าวได้โดยสรุปทีเดียวว่า พวกเรามีความหวัง, หวังโดยทุกวิถีทาง ทั้ง ๆ ที่กำลังเป็นผู้มีความทุกข์ ก็มีหวังจะพ้นทุกข์; โดยเหตุว่าพระธรรม

คำสอนของพระศาสดานี้มีลักษณะอยู่อย่างหนึ่ง ที่เป็นของประหลาดมหัศจรรย์ที่สุด : คือว่าเมื่อไม่สามารถจะทำให้ทุกคนประพฤติตามพระธรรมคำสอนได้, ก็ยังสามารถจะทำให้คนที่เหลืออยู่ได้รับความสุขได้, ไม่เป็นเครื่องกีดขวางแก่กันและกันแต่อย่างใด. แต่เมื่อประชาชนในโลก จะทวีจำนวนประพฤติตามพระธรรมคำสอนมากขึ้นเพียงใด ก็ยังเป็นผลดีแก่โลกโดยรวมเร็ว และกว้างขวางมากขึ้นเพียงนั้น.

ในการกล่าวปรารภเบื้องต้นนี้ ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า เรากำลังเป็นผู้ตกอยู่ในห่วงแห่งความทุกข์ด้วยกันแทบทั้งโลก. และถ้าหากว่ามีใครสักจำนวนหนึ่ง แม้เป็นจำนวนน้อย หรือแม้แต่เพียงคนเดียว มีความปรารถนาที่จะถอนตนออกจากทุกข์ ก็มีหนทางที่จะทำได้, โดยไม่ต้องเป็นห่วงว่า คนที่เหลืออีกตั้ง ๘๐ เปอร์เซนต์นั้นจะไม่ทำกัน. เพราะฉะนั้นเราจึงมาเป็นเพื่อนร่วมทุกข์กันโดยปริยายอันนี้ หรือในแง่หนึ่งแล้วสนใจในการที่จะพิจารณาพิจารณาพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาเท่าที่จะเป็นประโยชน์แก่เราให้เต็มความสามารถของตน.

ปาฐกถาในวันนี้ ข้าพเจ้าให้หัวข้อว่า “พระพุทธศาสนาจะช่วยพวกเราในปัจจุบันนี้ ให้มีความสุขได้อย่างไร”. คำว่า “พวกเรา” ในที่นี้ ขอให้เป็นที่เข้าใจกว้างสักหน่อย, คือว่าพวกเราทั้งหมด คือมนุษยชาติทั้งหมด ไม่เฉพาะประชาชนของชาติไหน ประเทศไหน, และก็อย่าหมายเฉพาะพวกพุทธบริษัทเราเท่านั้น. เพื่อที่จะให้เข้าใจข้อความที่จะได้บรรยายต่อไปนี้ได้ง่าย ๆ จะขอแบ่งหัวข้อเป็น ๓ ตอนคือ : “พุทธศาสนา” ในที่นี้คืออะไร ตอนหนึ่ง; “พวกเรา” คืออะไร ตอนหนึ่ง; “จะช่วยได้อย่างไร” อีกตอนหนึ่ง. ตอนที่หนึ่งเราจะทำความเข้าใจหรือรู้จักพุทธศาสนาของเรา ซึ่งจะเป็นที่พึงแก่เรา ในหัวข้อที่ว่าพระพุทธศาสนา คืออะไร ?

\*

\*

\*

เมื่อตั้งปัญหาขึ้นเป็นกลางๆ ว่า พุทธศาสนาคืออะไร เช่นนี้ มีคนเข้าใจผิดบ้างถูกบ้าง ฉะนั้น อย่าเพิ่งเข้าใจไปว่าเอาเรื่องซึ่งทราบๆ กันอยู่แล้วมากล่าวอีกให้เป็นการเสียเวลา. ในที่นี้ตั้งใจจะกล่าวจำกัดความให้ชัดด้วยว่า พุทธศาสนาที่จะช่วยเราได้ นั้น คือพุทธศาสนาชนิดไหน? จะกล่าวถึงคำว่า “พุทธศาสนา” โดยทั่วไปเสียก่อน ท่านทั้งหลายก็คงจะได้ยินได้ฟังมากครั้งมาแล้วว่า หลักของพุทธศาสนานั้น ท่านสรุปไว้เป็น ๓ ประการ มีหลักเป็นภาษาบาลีเป็นพุทธวจนะว่า : ไม่ทำบาป หรือทำชั่วช้า ประการหนึ่ง, การทำดีทำกุศล ประการหนึ่ง, แล้วก็ ชำระจิตใจ ให้หมดจด จากสิ่งที่ไม่ควรจะมาจับเกาะอยู่ที่จิตนี้ ประการหนึ่ง, เป็น ๓ ประการด้วยกัน; ซึ่งมีคำบาลีว่า “สพฺพปาปสฺส อภรณํ กุสลสฺสุปฺปสมฺปทา สจฺจิตฺตปริโยทปนํ” ซึ่งเคยได้ยินได้ฟังกันมาแล้วไม่จำเป็นจะต้องนำมากล่าวอีก. ลงท้ายว่า *เอตํ พุทธฺยฺนสาสนํ* — นั่นแหละคือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย; ใช้คำว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลาย” หรือ “พุทธะทั้งหลาย”.

ถ้าท่านเป็นผู้ที่ชอบใช้ความคิด ในตอนแรกที่สุดท่านคงจะคิดสงสัยขึ้นว่า ก็การที่ห้ามไม่ให้ทำชั่วนั้นมันมีอยู่ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล หรือนอกพุทธศาสนา; ในศาสนาอื่น ๆ เขาก็สอนกันอย่างนั้น. และที่ให้ทำดีทำกุศลให้มาก ๆ ก็มีอยู่ก่อนพุทธกาล; ศาสนาอื่นเขาก็สอนกันอย่างนั้น. และข้อที่ให้ชำระจิตให้หมดจด สะอาด จากสิ่งที่ไม่ควรจะมาเกาะอยู่กับจิตโดยทุกปริยาย ก็มีสอนกันอยู่ก่อนพุทธกาล; แม้นอกศาสนา ก็มีสอนอย่างนั้น. แล้วอะไรจะเหลืออยู่เป็นกรรมสิทธิ์ของพระพุทธศาสนาแล้วนี้; นี้จะเกิดความสงสัยขึ้นอย่างนี้.

ข้อที่จะแก้ความสงสัยว่าพุทธศาสนาของเรามีเนื้อสาระอย่างไร? เราต้องคิดดูอย่างแยบคายที่สุด เพราะว่าพุทธบริษัทไม่ควรตะกรุมตะกรามไปกว้านเอาของคนอื่นมาเป็นของตัวเอง, ควรจะรู้จักของตัวเองให้ถูกต้อง; และเมื่อถ้ากล่าวว่าเป็นพุทธศาสนาก็ควรจะกล่าวได้ถูกต้องเต็มปากเต็มคำ. ข้อนี้พิจารณาได้โดยง่ายไม่ยากเลย คือพิจารณา

ดูคำว่า “เอตติ พุทธธานสาสนิ” – นี่เป็นคำสอนของพุทธะทั้งหลาย คำว่า “พุทธะ” นั้น ในกรณีทั่วไป แปลว่า “ผู้รู้”, คือผู้รู้ทั่วไป. ในกรณีเฉพาะ หรือที่เป็นศัพท์บัญญัติ หรือที่เป็นศัพท์เทคนิคของพุทธศาสนานั้น คำว่า “พุทธะ” หมายถึง “พระพุทธรเจ้า”.

หลักฐานที่มาแห่งบาลีนี้ มิได้แสดงให้เห็นชัดว่า “พุทธะ” นั้นหมายถึงผู้รู้ทั่วไป, หรือหมายถึงพระพุทธรเจ้าโดยเฉพาะ. เราจึงพิจารณาด้วยความคิดและเหตุผลของ ตัวเองว่า เมื่อเห็นชัดอยู่แล้วว่าผู้รู้อื่น ๆ ซึ่งไม่ได้มีการขนานนามว่า “พระพุทธรเจ้า” เขาก็สอนอย่างนั้นเหมือนกัน; คือสอนให้ละเว้นความชั่ว ให้ทำดี เผ่าชำระจิต ให้สะอาด อย่างนี้ก็เคยสอนกันมาแล้วก่อนพุทธกาล พระพุทธรเจ้าเมื่อทรงอุปติษัน ก่อนเป็นพระพุทธรเจ้านั้น ก็ได้ทรงท่องเทียวว่าเรียนในสำนักต่าง ๆ; นี่เป็นหลัก อันเชื่อได้ว่า ผู้รู้นั้นมีอยู่ก่อนแล้ว, และได้สอนกันมาก่อนแล้ว ว่าไม่ให้ทำบาป ให้ทำบุญ ให้ชำระจิต. การที่พระพุทธรเจ้ามาทรงตรัสหลักนี้ซ้ำลงไปอีกก็เป็นการแสดง อยู่ในคำว่า พระบรมศาสดาของเราทรงรับรองบุคคลที่มีความรู้เหล่านั้นไว้ในฐานะที่เป็น พุทธะด้วยกันทั้งสิ้น.

ตามหลักธรรมแห่งพุทธศาสนา ก็แบ่งพุทธะไว้ถึง ๔ จำพวก : พวก ผู้รู้ทั่วไป ก็เรียกว่าพุทธะ; – พระสาวกที่ได้ตรัสรู้อย่างเดียวกับพระพุทธรเจ้า ก็เรียกว่า พุทธะ, – พระปัจเจกพุทธที่ตรัสรู้เฉพาะตน ไม่มีสมรรถภาพในทางที่จะสอนผู้อื่น ก็เรียกว่าพุทธะ, – กระทั่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือผู้ที่ตรัสรู้และมีสมรรถภาพในการ ที่จะสอนคนอื่นโดยทั่วไป ก็เรียกว่าพุทธะ; จึงเป็นอันว่าผู้รู้ทั้ง ๔ จำพวกนี้เองได้แก่ คำว่า “พุทธะ” ในหลักที่ว่า “นี่เป็นคำสอนของพุทธะทั้งหลาย”.

เราจึงได้ความในตอนนี้ว่า พุทธศาสนาคือคำสอนของพุทธะนั้นกว้างมาก; กว้างจนไปครอบคลุมทุกคนที่มีความรู้ จะเป็นก่อนพุทธกาล ในพุทธกาล หรือหลัง

## พุทธศาสนา ช่วยเรายุคปัจจุบันได้อย่างไร ?

๓

พุทธกาล, จะเป็นศาสนาพุทธที่เราสมมติว่า นี่เป็นพุทธศาสนา, หรือจะเป็นนอกศาสนาออกไป เช่นคริสตศาสนา หรือศาสนาอิสลามก็ตามใจ, สิ่งใดที่เป็นไปเพื่อให้กันละความชั่ว ทำความดี และเผ่าชำระจิตใจให้สะอาดแล้ว ก็ถือว่าเป็นคำสอนของพุทธศาสนาทั้งนั้น. นี่เรียกว่าความหมายทั่วไปอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ของคำว่า “พุทธศาสนา”; พอที่จะเป็นเหตุผลไว้ที่หนึ่งก่อน ว่าพุทธศาสนานั้นยังมีอีกมาก และลึกซึ้งกว่านี้ เพียงเท่านั้นก็เป็นการแสดงชัดอยู่แล้วไม่น้อยทีเดียวว่า พุทธศาสนา เป็นของสากล. <sup>๕</sup> เป็นข้อที่ ๑.

บัดนี้ เราตั้งปัญหาเป็นข้อที่ ๒ ขึ้นอีกว่า ถ้าคำสั่งสอนที่มีหลัก ๓ ประการ<sup>๕</sup> เป็นของสากลทั่วไปแล้ว พระบรมศาสดาของพวกเรา และพระศาสดาของพวกเรา คือพุทธศาสนานี้ จะผิดแปลกแตกต่างอะไรไปจากศาสนาของผู้รู้ทั้งหลายได้อย่างไร ? นี่คือจุดเฉพาะที่เราต้องทราบไว้ให้ชัดเจน ว่า : พุทธศาสนาของพระศาสดาที่มีพระนามว่า สิทธัตถะ โดยชื่อตัว และ โคตมะ โดยชื่อสกุล เมื่อประมาณ ๒ พันปีมาแล้วนั้น มีหลักอย่างไร ? ซึ่งต้องไม่พ้องกับคำสอนของผู้รู้ทั้งหลายทั่วไปในโลก; เพราะถ้า คำสอนของพระศาสดาพระองค์นี้โดยเฉพาะ ไม่มีอะไรแปลกแตกต่างไปจาก คำสอนของผู้รู้ทั้งหลาย <sup>๖</sup> ที่มีกันอยู่ก่อนแล้ว ก็ไม่ควรกล่าวว่า พระพุทธเจ้าของเราอุบัติขึ้นในโลก. คำกล่าวนั้นจะไม่มี ความหมายอะไรเลย; เมื่อเราเป็น พุทธบริษัทก็จะเป็นอย่างสม ๆ แล้ง ๆ คือกว้างออกไปโดยไม่มีขอบเขตเช่นเดียวกับคำสอนของพวกผู้รู้ทั้งหลาย กว้างจนไม่มีอะไรเป็นขอบเขตและชวนให้เฉื่อยชาได้โดยง่าย.

คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยเฉพาะนั้น แม้จะมีหลักเป็น ๓ ประการ : ไม่ทำบาป ทำดี ชำระจิตใจให้สะอาด เป็นหลักกลาง ๆ เหมือนกันกับ คำสอนของท่านผู้รู้ทั้งหลายก็จริง; แต่ที่แท้<sup>๖</sup> นั้นยังมีผิดแผกแตกต่างกันเป็นอย่างมาก <sup>๗</sup> ก็ตรงข้อ ๑ นั้นเอง กล่าวคือขอทชำระจิตใจให้สะอาด.

ข้อแรกที่สุด ที่ว่าไม่ทำบาปนั้น ง่ายเกินไปจนคนที่มีความรู้อย่าง ไม่ต้องเป็นถึงพระพุทธเจ้าก็รู้ได้ว่าไม่ตี จะต้องละ.

ข้อที่ ๒ ที่ว่า ให้ทำบุญ หรือทำความดีนั้นก็เหมือนกัน; พอที่คนธรรมดาและความรู้สึกตามธรรมดาจะเข้าใจได้ และชวนกันบำเพ็ญดีขึ้นสำหรับใช้ประพฤติหรือกระทำได้.

แต่พอตกมาถึง ข้อที่ ๓ นี้ บัญญัติมากมายหลายปริยาย คือให้ชำระใจให้หมดจดจากสิ่งที่ไม่สมควรมาเกาะมาเกี่ยวข้องกับใจ ซึ่งบัญญัติก็ยากมาแต่เดิมแล้วเช่นว่าใจ นั้นคืออะไร? อยู่ที่ไหน?

ในปัจจุบันนี้แท้ๆ คนส่วนมากก็ยังไม่ทราบที่จิตใจนั้นคืออะไร และแม้จะทราบได้บ้างว่าจิตใจคืออะไร ก็ไม่อาจทราบได้ ว่าจิตใจที่กำลังรู้สึกคิดนึกปรากฏอยู่ภายในของตัวเองนี้ ตามธรรมชาติปกติของมันเป็นอย่างไรรึแน่; คือเป็นจิตใจชนิดที่ถูกต้องแล้ว หรือว่ายังผิดพลาดอยู่มาก, เป็นจิตใจที่มีอะไรพอกพูนมาเรื่อยๆ หรือเป็นจิตใจที่เกลี้ยงเกลามากตามธรรมดาเสมอในตัว. แล้วการที่จะทราบได้ว่าจิตใจนี้เป็นจิตใจที่มีอะไรพอกพูนอยู่หรือไม่นั้น เป็นของยากมาก. ไม่ต้องอ้างตำราก็ได้ ท่านลองนึกดูถึงตัวของท่านเองว่า เมื่อท่านกำลังมีจิตใจ ที่มีปัญญา มีความคิดนึกรู้สึกสมปกติ, ลองนึกว่าจิตใจนั้นมีอะไรพอกหรือไม่? ท่านก็รู้สึกได้เองอยู่แล้ว ว่าบางครั้งบางครั้งก็ไม่มีอะไรมากระทบกระทั่งให้เป็นพื้นเป็นไฟ หรือมีคหน้าตาลายได้. จิตใจของเราบางครั้งก็มีอะไรหุ้มอะไรพอกอยู่แล้ว เป็นการยากทำนองเดียวกันกับคนที่มิฝึในตาหรือตาบอดมาแต่กำเนิด ยากที่จะเห็นอะไรตามที่ เป็นความจริงได้.

เพราะฉะนั้นพวกที่เป็นผู้รู้ทั้งหลาย เขาก็พยายามจะเป็นผู้รู้ยิ่งขึ้นไป จนเป็นอนุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็รู้อย่างไม่มีใครยิ่งไปกว่าแล้ว เขาเรียกว่าอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หรืออนุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า. พวกผู้รู้ที่พยายามจะรู้อย่างยิ่งขึ้นไป จึงได้



หันมาสนใจในปัญหาข้อ ๓ นี้ คือการชำระจิตใจให้หมดจดจากสิ่งที่ไม่ควรจะมาท่วมท้นอยู่ที่ใจนี้มากขึ้น ๆ. แต่โดยเหตุที่ว่าจิตใจนี้ถูกพอกหุ้มหลายชั้นหลายขนาดด้วยกันเหลือเกิน ก็อาจปกปิดยากยิ่งกว่าการปกปิดกบถหรือต้นพลับพลึง; บังเอิญท่านผู้รู้คนใดคนหนึ่งไปปอกไว้หนึ่งชั้น ก็ดีใจมาก ประกาศลัทธิของตัวเอง, ประกาศศาสนาของตัวเองออกมาว่าเป็นอย่างนี้ ได้ความบริสุทธิ์อย่างนี้ บัญญัติเป็นลัทธิหนึ่ง ศาสนาหนึ่ง เป็นพระศาสนาสูงขึ้นมาชั้นหนึ่ง และบัญญัติสิ่งนั้นว่าเป็นที่สุดของความทุกข์ หรือพระนิพพานกันมาแล้วด้วย.

เพราะเหตุฉะนั้นเองเราจึงพบว่า พระศาสนา หรือคติเดียว ๆ คือเจ้าลัทธิหนึ่ง ๆ นั้นมีอยู่มากมาย สูงต่ำกว่ากันเป็นชั้น ๆ จนกว่าจะเกิดพระพุทธเจ้าขึ้นในโลกนี้ เป็นอนุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นนั้นแสนยาก ก็เป็นชั้นสุดท้าย เพราะเหตุฉะนั้น คำว่า “นิพพาน” จึงไปมีอยู่ตามลัทธิทั้งหลายทั่ว ๆ ไป โดยที่เขาสนใจในปัญหาข้อที่ ๓ นี้ คือการชำระจิตใจให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง.

ยังมีปรากฏอยู่ในพรหมชาลสูตรอย่างชัดเจนที่สุดของทีฆนิกาย ในพระไตรปิฎกว่า : คนเคยบัญญัติเอาเพียง “จตุตถฌาน” เท่านั้นว่าเป็นนิพพานไปแล้ว และหลงกันไปพักใหญ่; เพราะเหตุว่าความประณีต ความบริสุทธิ์ และความสะอาดของจิตใจซึ่งอยู่ในภาวะแห่งจตุตถฌานนั้นก็ประณีตไม่น้อย, ประณีตจนเกินกว่าที่คนธรรมดาจะนึกไปว่า นี่ยังไม่ถึงที่สุด; ตกเตียงเอาว่าถึงที่สุดแล้ว. แต่ถ้าเราไปถือเอาความบริสุทธิ์ ที่ยังไม่มီးอะไรเป็นหลักเกณฑ์ ว่าใจได้บริสุทธิ์สะอาดจากเครื่องเศร้าหมองถึงที่สุดแล้ว ก็ผิดมากทีเดียว; เพราะว่าการที่จะละทุกข์ได้เด็ดขาดตามแบบของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นนั้น ยังไปไกลกว่านั้นอีกมาก.

เมื่อเราได้หลักชัดเจนว่า เจ้าลัทธิหรือพุทธะนั้นมีอยู่เป็นชั้น ๆ อย่างนี้ และกว่าจะปอกถึงชั้นสุด ก็ปอกให้หมดจดจริงๆ เหมือนการปอกอย่างปอกกบถหรือ

พลับพลึง ไปจนถึงที่สุดจริง ๆ จนไม่มีอะไรจะบอกอีกแล้ว จึงจะพบของที่บริสุทธิ์ จึงจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

ฉะนั้นใจความ หรือความหมาย แห่งความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของ พระบรมศาสดาของเรา โดยเฉพาะก็อยู่ที่ตรงนี้ : คือจิตได้บริสุทธิ์สะอาดปราศจาก เครื่องเศร้าหมองถึงที่สุดแล้ว. จึงอยากจะกล่าวว่า นี่คือพระพุทธศาสนาของเรา โดยเฉพาะ มีแก่นมีความสำคัญอยู่ที่ตรงนี้ กล่าวคือ หันมาสนใจในปัญหาข้อที่ ๓ นี้ คือการชำระจิตใจให้หมดจดจากสิ่งที่ไม่ควรจะมาห่อหุ้มอยู่.

ถ้าจะกล่าวว่า คำสั่งสอนสอนไม่ให้ทำบาป ทำชั่ว ให้ทำดี และชำระใจ ให้สะอาด, กว้าง ๆ อย่างนี้แล้ว คำสั่งสอนของใครก็เป็นพุทธศาสนาหมด, ไม่ว่า เป็นของผู้รู้คนไหนก็เป็นพุทธศาสนาหมด, ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นของพระบรมศาสดา โดยเฉพาะที่เรากำลังสนใจอยู่. แต่ทั้งนี้ขอให้เข้าใจว่าเราไม่ได้ปฏิเสธ ว่าพระพุทธรูป ที่ได้ตรัสรู้ถึงที่สุดอย่างนมแต่เพียงพระองค์เดียว, คือเท่าที่เรารับนับถือเป็นพระ ศาสดาอยู่ในยุค ๒-๓ พันปีมานี้ก็หาไม่; แม้โดยทางพระคัมภีร์ท่านก็กล่าวไว้ว่ามีมาก เหมือนกัน เป็นองค์ ๆ ยุค ๆ ไป ต่อไปในอนาคตก็ยังมีอีก. โดยเฉพาะพระคัมภีร์ ท่านก็ยืนยันอย่างนั้น และโดยหลักเหตุผลของคนธรรมคา เราก็คิดได้ว่าเมื่อมีขึ้นได้ อย่างนี้ ต่อไปก็มีได้อีก; เพราะฉะนั้นพระพุทธรูปอย่างขนาดนี้ก็ยังมีได้อีกไม่จำกัด จำนวน แม้แต่ว่าพระพุทธรูปที่ได้ตรัสรู้ถึงที่สุดเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็น อนุตรบุคคล เช่นนี้จะมีมากสักกี่องค์ในกี่ปีก็ร้อยกับปีก็ตาม ก็จะสั่งสอนเหมือนกัน หมดในเรื่องนี้ คือว่าได้แก่การสอนให้รู้จักชำระสิ่งที่ห่อหุ้มจิตใจ ให้หมดจดได้ถึง ที่สุดเหมือนกันหมดทุกพระองค์.

เป็นอันว่าพุทธศาสนาโดยแก่น โดยสาระแท้ ๆ อยู่ที่ตรงนี้ ตรงที่ สะอาดบริสุทธิ์สันเชิงโดยเด็ดขาด. ถ้าจะกล่าวถึงพระพุทธรูปศาสนาโดยทั่วไปให้กว้าง

ที่สุด ก็ยื่นออกไปได้เป็น ๓ ประการ : ไม่ทำชั่ว ทำดี และชำระจิตใจให้สะอาด. แต่ตั้งที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เขามีมาก่อนพุทธกาล เป็นความรู้สึกของสามัญชนได้ แม้ศาสนาอื่นนอกจากพุทธศาสนาก็ยังมีได้ เราจึงจำกัดความเอาว่าพระศาสนาของเรานี้ สอนมีหลักพอประกาศอ้างสิทธิ์ว่า “ของมันเป็นอย่างนี้” ได้ที่ตรงนี้เอง.

เป็นอันว่า ท่านทั้งหลายคงจะเข้าใจได้ต่อไปอีกว่า ในการที่เขากล่าวกันอยู่ ทั่วๆ ไปในโลกเวลานี้ว่า หลักอนัตตานั้นมีอยู่แต่ในพระพุทธศาสนา; โดยเฉพาะก็หมายถึงสิ่งนี้เอง. พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะและอย่างจำกัด ของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ท่านชี้ถึงความ เป็นอนัตตาของสิ่งทั้งปวงแก่สัตว์ ซึ่งไม่เคยมีใครเชื่อมาก่อน. และอันนี้คือการปกอลอกสิ่งหุ้มห่อจิตใจครั้งสุดท้ายที่เดียว เพราะว่าเมื่อได้ปกอลอกสิ่งต่างๆ ออกมาเป็นชั้นๆ หลายชั้นแล้ว ชั้นสุดท้ายก็คือ “ปกอลอกความยึดมั่นว่าตัวตน” คือ อนัตตานั้นเอง. ไม่มีใครกล้าพอที่จะจับตัวตนนี้ขว้างออกไปเพื่อความพ้นทุกข์; เพราะว่าคนเหล่านั้นเขาเสียตายอะไรๆ ที่เขาจะมีจะได้ ในที่สุดเขาจึงไม่พ้นทุกข์ เพราะเขาห่วงสิ่งที่เขานึกว่าควรจะมีควรจะได้อยู่เสมอ. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านนี้ที่มีความกล้าพอ และเด็ดขาดพอที่จะปกไปได้อีกชั้นหนึ่ง จับเอาความยึดมั่นที่ถือมั่นว่า “ตัวตน” ขว้างห่างออกไป ไม่ให้มีอะไร จึงทำจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดถึงที่สุดโดยสิ้นเชิง ไม่อาจจะปกไปได้อีกต่อไปแล้ว เป็นการพ้นทุกข์โดยเด็ดขาด.

เพราะฉะนั้นในหัวข้อข้างต้น ที่ข้าพเจ้าได้ให้ไว้ว่า “พระพุทธศาสนา จะช่วยพวกเราในปัจจุบันนี้ ให้มีความสุขได้อย่างไร” นั้น จึงเพิ่งเล็งถึงพระพุทธศาสนาในชั้นที่ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดสิ้นเชิงนี้เป็นส่วนใหญ่. เพราะเหตุอะไร? เพราะเหตุว่าถ้าถือเอาเพียงว่าไม่ทำชั่ว ทำดี ชำระใจให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง โดยวงกว้างๆ เช่นนี้แล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นจะต้องชวนให้คนทั้งโลกทำอย่างนั้น;

ยิ่งทั่วทั้งโลกก็ยอมทำไม่ได้ มันเหลือวิสัย. ฉะนั้น จึงตัดทอนลงไปว่าใครทำได้ถึงขนาด  
บริสุทธ์สะอาดสิ้นเชิง ก็เป็นผู้ที่จะไปนิพพาน ใครทำไม่ได้ก็พยายามต่อๆ ไปก่อน.

การที่จะให้คนทั้งโลกละบาปบำเพ็ญบุญ นั้นก็เหลือวิสัยอยู่แล้ว ยิ่งการ  
ที่จะให้โลกทั้งหมด คนทั้งหมดละอุปาทานละกิเลสได้เด็ดขาด ก็ยิ่งเหลือวิสัยยิ่งขึ้น  
เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาส่วนที่มีสมรรถภาพ ที่จักช่วยกันได้โดยทั่วไปจริง ๆ นั้นต้อง  
เป็นพระพุทธศาสนาในส่วนที่ไม่ใช่ส่วนสูง ที่จะละต้นหาอุปาทานและกิเลสโดยสิ้นเชิง,  
และโดยทั่วไปก็คือส่วนกว้างๆ ที่กล่าวแล้วว่า ไม่ทำชั่ว ทำดี และชำระใจนั้น, ซึ่ง  
ควรจะชักชวนประชาชนในโลกให้ทำกันได้เพียงใด ก็ทำเพียงนั้น.

จริงอยู่พระพุทธศาสนาในส่วนลึกที่จะช่วยทำจิตใจให้บริสุทธ์ได้โดยเด็ดขาดนี้  
ย่อมยากตรงที่เป็นของลึก อย่างที่ท่านเข้าใจกันแล้ว แต่ความลึกของพระพุทธศาสนา  
เมื่อพิจารณาดูอย่างผู้ที่อยากรู้ อยากจะช่วยตัวเองจริงๆ แล้ว ก็ไม่เป็นของลึกหรือ  
เป็นของยากเกินไป จนถึงกับจำต้องไปเรียนพระไตรปิฎกเสียทุกคน เพราะฉะนั้นก็อยาก  
จะกล่าวขยายออกไปอีกสักหน่อยถึงข้อที่ว่า พุทธศาสนาในส่วนที่ลึกจนที่นึกว่าเหลือ  
วิสัยนั้น จะกลับเป็นของไม่ลึกได้อย่างไร?

เรามามองกัน เฉพาะในวงพุทธศาสนา ไม่ต้องคิดถึงผู้รู้ทั่วๆ ไปนอก  
พุทธศาสนากันดู. ในพระพุทธศาสนา ก็แบ่งแยกเป็นนิกายออกไปเหมือนกัน แต่  
การแบ่งแยกนิกายนี้ไม่ใช่เรื่องโกรธกัน หรือแตกความสามัคคีในทางตัวตน; เป็นแต่  
แบ่งแยกในทางที่จะไปเร็ว หรือก้าวไปๆ ตามลำดับ.

พวกที่อยากจะไปเร็วก็นึกสนใจในทางที่จะทำให้ตนไปได้เร็วๆ; เพราะ  
ฉะนั้นจึงเกิดมีพวกหนึ่งที่สนใจเรื่องของจิตใจ ขวนขวายแต่ในเรื่องของจิตใจ ปรากฏ  
ว่าเป็นพวกนิกาย “ฉาน” หรือ “ชฺยานะ” ในภาษาสันสกฤต; และต่อมา

เมื่อขยายตัวเข้าไปถึงประเทศจีน ก็เกิดนิยาย “ธยานะ” หรือ “ฌาน” หรือ “เสี้ยง” ในภาษาจีนชั้น; เมื่อไปถึงประเทศญี่ปุ่นก็ออกเสียงเป็นนิยาย “เซ็น”. พวกนี้ไม่เอาใจใส่กับหลักถ้อยคำในพระไตรปิฎก โดยเขามุ่งจะทำสิ่งที่ลึกให้มาเป็นของตนและใช้ประโยชน์ได้. พวกที่เป็นฝ่ายพุทธศาสนาทำนองนี้ ก็เป็นฝ่ายหนึ่ง หรือนิยายหนึ่งที่เดียว.

ส่วนพวกที่ต้องการเป็นนักศึกษา สนใจในหลักวิชาในทางสำหรับตำราอย่างกว้างขวาง เป็นพวกปริยัติ ก็มีอีกจำพวกหนึ่ง. พวกที่ต้องการจะอนุโลมคล้อยตามความต้องการของประชาชนที่ต้องการบุญ ต้องการสวรรค์ก็จัดดำเนินกิจการของตนไปอีกพวกหนึ่ง. เมื่อเกิดแยกพวกกันอย่างนี้ ใครจะสมักรพวกไหนก็ไปพวกนั้น; แต่เราทั้งหลายเป็นผู้รักตัวเรา เป็นผู้ต้องการที่จะช่วยตัวเอง เราก็น่าจะสนใจพุทธศาสนาชนิดที่ว่ามันลึกขนาดที่จะช่วยตัวเราได้และไม่เหลือวิสัย. เพราะฉะนั้นเราจึงควรจะสนใจในนิยายพวกนี้ดูบ้าง, จะซื้ออะไรก็ตาม แต่เป็นพวกที่สนใจในเรื่องของจิตใจโดยเฉพาะ, พวกนี้จะพยายามคิดนึกด้วยจิตใจ อาศัยอำนาจความคิดนึกตามหลักเหตุผลธรรมคาไป ในทางจิตใจ, ไม่ข้องเกี่ยวอยู่กับตำรา, ไม่อาศัยความเชื่อตำราเป็นหลักฐาน ซึ่งเขาถือว่าเป็นเครื่องหุ้มห่อจิตใจเหมือนกัน.

อย่างเช่นจะตั้งปัญหาขึ้นกันว่า ตรงไหนเป็นที่ดีที่สุด ที่เราจะไปนั่งพักผ่อนให้สบาย ให้เย็นที่สุด? ความรู้สึกของท่านทั้งหลายทว่าๆ ไป ก็คงจะบอกว่าตรงที่มีต้นไม้ร่มเย็น ริมสระน้ำ มีลมพัดเอื่อยๆ คงเย็นที่สุด. แต่ผู้ที่มีความคิดอย่างนักศึกษากลับเห็นไปว่า ที่ตรงนั้นมันก็ยังร้อน เพราะความตรึงตรึงในทางกามคุณยังรบกวนจิตใจ; แม้ที่สุดความรู้สึกพอใจในเรื่องนั้น ก็ยังรบกวนจิตใจอยู่ ไม่ฟรี ไม่อิสระ. เขาจึงบัญญัติว่า การที่จะไปอยู่ในภาวะที่ไม่มีอะไรรบกวนจิตใจ คืออยู่ในฌานเป็นต้นเป็นที่ที่เย็น; ถ้าไปเข้าฌานได้ตรงไหน ตรงนั้นก็เย็น. เกิดมีพวกที่อยากจะให้เข้าใจง่าย ๆ ขึ้นไปกว่านั้น อย่างพวกนิยาย ธยานะ กลับบอกขึ้นมาว่า “ตรงกลางเตาหลอม

“เหล็กนั้นแหละเย็นที่สุด” พวกแรกนั้นก็งั้น. อย่างแรกก็นึกว่าในฉนวนก็เย็นมากแล้ว คือนั่นเย็นกว่าจะไปนั่งริมหน้าต่าง ลมพัดไต่ริมไม้ เพราะว่ามันไม่มีความรู้สึกในทางอกุศล และบาปหรือกามคุณอะไรบวกรวน. แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมีอะไรบวกรวน คือความพอใจในตัวเอง หรือความพอใจในรสความเย็นที่ตนได้รับ; และรู้สึกพอใจขึ้นมาแล้วก็หวังว่ามันจะหายไปเสีย มีความวิตกกังวลอย่างนี้เป็นอย่างน้อย; อย่างนี้ก็ยังมีถือว่าไม่เย็น ยังร้อนอยู่จึงต้องพยายามต่อไปอีก.

พวก “เข็น” หรือพวกนิกายชุนยานะ กล่าวว่า ที่กลางเตาหลอมนั้นเย็น ก็เพราะมีความหมายว่าไม่มีอะไรบวกรวน; เมื่อกล่าวโดยวัตถุแล้ว จุดศูนย์กลางของกองไฟในเตาหลอมเหล็กนั้นไม่มีอะไรบวกรวนได้ ไฟนั้นมันจึงไม่ร้อน ไม่ใช่ของร้อน; มันเป็นเรื่องร้อนทางร่างกาย. เมื่อเปรียบกับความร้อนของกิเลส เช่น รากะ โทสะ โมหะ แล้วมันยังไม่ร้อนเท่า หรือเมื่อเอาไปเปรียบกับความเบียดเบียน ความบดขยี้ของความหลงอันเกี่ยวกับอัตตา เกี่ยวกับตัวตนแล้ว จะเห็นว่ายังร้อนกว่ากันมาก; เพราะฉะนั้น จะต้องเป็นที่ที่ไม่มีอะไรบวกรวน จึงจะเป็นที่ที่เย็นที่สุด.

ใจกลางเตาหลอม จะพบว่าไม่มีอะไรบวกรวน, เย็นจริงเพราะไม่มีอะไรบวกรวน. นี่พูดอย่างวัตถุ เราก็เข้าใจได้โดยเหตุผล, แต่ถ้าพูดอย่างแปลความหมายของหลักธรรมต่างๆ แล้ว หมายถึงว่าไม่มีอะไรบวกรวนจึงจะเย็น. ถ้าท่านไปนั่งที่ริมสระ มีลมพัดเย็นก็ยังมีอะไรบวกรวนท่าน; อย่างน้อยก็มีความรู้สึกในจิตใจของท่านเองบวกรวน หรือมีคนมาบวกรวนได้; ท่านอยู่ในฉนวนก็ยังมีความคิดในรสของฉนวน ความอาลัยในฉนวน และความห่วงใยบวกรวนอยู่; เพราะฉะนั้นท่านจะต้องอยู่ในที่ที่ไม่มีอะไรบวกรวน; พวกนี้จึงเปรียบว่าเย็นอย่างเดียวกับตรงกลางของเตาหลอมเหล็ก คือไม่มีอะไรบวกรวน. ที่ยกตัวอย่างนี้ก็เพื่อจะแสดงว่า พุทธศาสนานั้นไปไกลเพียงไร? จะช่วยเราจริงๆ ได้อย่างไร? ขนาดที่จะช่วยเราได้จริงๆ นั้นมีอยู่อย่างไร?

ทีนี้จะกล่าวถึงลักษณะพิเศษอีกอันหนึ่งของพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้เข้าใจในพุทธศาสนาของเรายิ่งขึ้น; ก็คือว่าพุทธศาสนาของเรานั้นมีลักษณะในการที่จะพุ่งเข้าไปหาปัญหาเฉพาะหน้า. **“ปัญหาเฉพาะหน้า”** ในที่นี้ก็คือนั่นว่า *เราจะเอาความทุกข์ออกไปเสียจากจิตใจของเราได้อย่างไร?* ก็เราจะปอกสิ่งที่หุ้มห่อจิตใจได้อย่างไร? นี่เรียกว่าปัญหาเฉพาะหน้า. เราไม่เอาปัญหาที่ไม่ใช่เฉพาะหน้า เช่นเราเกิดมาจากไหน? ใครสร้างโลกนี้เป็นต้น? หรือปัญหาอนาคต ที่เราจะไปข้างหน้าอย่างไร? ตายแล้วจะเกิดเป็นอะไร? อย่างนี้ยังไม่ใช่ลักษณะของพุทธศาสนาอันแท้จริง และไม่ใช่ว่าเป็นความมุ่งหมายของพุทธศาสนา; เพราะเหตุว่าถ้าแก้ปัญหาคณะเฉพาะหน้า คือเอาความทุกข์ออกไปจากจิตใจหรือปอกลอกเอาสิ่งที่หุ้มห่อจิตใจไปเสียหมด จนเหลือแต่ความบริสุทธิ์ได้แล้ว ปัญหาอดีตอนาคตก็หมดไป ไม่มีความจำเป็น.

เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาของเราจึงมีลักษณะตายตัวที่ว่า : **อย่าไปห่วงข้างหน้า ข้างหลังเลย** รู้เข้าใจปัญหาเฉพาะหน้า **ที่ว่าจิตใจเดี๋ยวนี้เป็นอย่างไร; มีอะไรหุ้มห่อเราอยู่หรือไม่. เมื่อปอกชั้นหนึ่งแล้วยังไม่พอใจ ยังมีอะไรหุ้มห่ออยู่อีก, ยังมีของหุ้มห่อ ซึ่งมันหนากักอยู่ในจิตใจอีก; ปอกอีก ๆ จนถึงถึงนั้น. กิริยาอย่างนี้เรียกว่า “การแก้ปัญหาคณะเฉพาะหน้า”** พุทธศาสนามีหลักเพียงเท่านั้น จึงไม่เป็นของยากเกินไปที่จะต้องวิตกกังวลว่าจะต้องมีครู มีอาจารย์ อย่างนั้นอย่างนี้ และจะต้องอาศัยพระไตรปิฎกมากมาย **นี่เป็นลักษณะที่คู่กันกับพุทธศาสนาในส่วนลึก. พระพุทธเจ้าโดยเฉพาะของพระองค์นี้ท่านตรัสทำหนังสือเตือนผู้ที่สนใจในปัญหาอดีตอนาคตเป็นอย่างยิ่ง.**

ไหน ๆ ก็ได้พูดถึงหลักพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไรมาหมดแล้ว ก็อยากขอกล่าวแถมถึงหลักพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งมีคนเข้าใจผิดกันอยู่มาก **ข้อนี้ก็คือเรื่อง “กรรม”;** มีปัญหาว่า คนที่ทำดีอยู่เสมอกลับไม่ได้รับความสุข คนที่ทำชั่ว



กลับได้รับผลเป็นที่พอใจ อย่างนี้จะถือว่าเรื่องกรรมเป็นของเหลวไหล เป็นคำที่กล่าวผิดในพุทธศาสนานี้ไม่ได้. ข้อไขเรื่องนี้มีไม่มาก ขอแต่ท่านทำความเข้าใจคำว่า “กรรม” ให้ดีๆ; “กรรม” ของพระพุทธศาสนานี้ หมายรวมถึงผลที่เป็นปฏิกิริยาของการกระทำอีกด้วย; ก็ว่า อย่างคนคนหนึ่งไปขโมย ใต้ของของเขามาบริโภคใช้สอย ยังความไม่สบายใจแก่ตัว อย่างนี้ก็ต้องนับว่าการขโมยและการใต้ของมาบริโภคนั้นรวมกันเข้าแล้วเรียกว่ากรรม. และลำดับต่อจากนั้นจึงจะเป็น ผลของกรรม ที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ. เช่นขโมยคนหนึ่งขโมยเขาแล้วถูกจับไปลงโทษ อย่างนี้ก็ต้องรวมทั้งการขโมยและทั้งการถูกจับไปลงโทษนั้นเข้าเป็นกรรม แล้วจึงคอยฟังผลของกรรมต่อไปข้างหน้าอีก เรื่องก็มีเท่านั้นเอง.

ถ้าท่านเข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็จะไม่เป็นการเข้าใจผิดในเรื่องกรรมของพุทธศาสนา; เหมือนอย่างว่าแมวตัวหนึ่งขโมยปลาของเรา ถ้าเราจับไม่ได้เดี๋ยวนั้น ก็ยังมีหวังว่าจะจับวันหลังแล้วลงโทษ แมวในขณะนั้นยังไม่ได้ชื่อว่าได้รับผลของกรรม. แต่หลังจากนั้น ถ้าหากว่าหลายวันแล้วยังจับแมวตัวนั้นไม่ได้ ในระหว่างนั้นแมวอุส่าห์กระทำความดี ความงาม ปฏิบัติหน้าที่ของแมวทุกอย่าง จนเป็นที่พอใจของเจ้าของ เจ้าของก็เกิดเปลี่ยนใจไม่ลงโทษแมวกั้ได้. นี่จึงถือว่าผลกรรมในทำนองที่เราทำดี แล้วจะเอาผลดีกันที่เดียวเท่านั้น ถือเอาเป็นผลของกรรมอย่างนี้ไม่ถูก ยังไม่ถูก, หรือถ้าจะเอาผลสั้น ๆ ในทางวัตถุในขณะนั้นก็ยังไม่ถูก ต้องเอาทั้งกิริยาและปฏิกิริยารวมกันเป็นกรรมเสียก่อน แล้วคอยฟังผลต่อไปข้างหน้า. เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วเรื่องกรรมจึงไม่ขัดกับหลักธรรมตา พระศาสนาจะมั่นคงในจิตใจของเราที่เป็นพุทธบริษัทมากขึ้น.

สรุปความในตอนหน้า พุทธศาสนาโดยความหมายทั่วไปนี้เราจะเอาการไม่ทำชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องแผ้วมาช่วยพวกเรา.

\* \* \*

ตอนที่ ๒ เป็นปัญหาตอนที่ว่า พวกเราถ้าไม่รู้จักตัวเรา เราที่ไม่สามารถที่จะช่วยตัวเองได้ หรือไม่สามารถที่จะรู้ว่า ตัวเราเองกำลังเป็นอย่างไร ?

คำว่า “ตัวเรา” นี้ คนมักจะนึกถึงสภาพปัจจุบันกันเสียหมด. ที่ว่า พุทธศาสนาจะช่วยพวกเราในทุกวันนี้ได้อย่างไรนั้น คนมักจะนึกถึงเฉพาะปัจจุบันวันนี้เสียหมด เลยเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจตัวเราอย่างถูกต้อง. เราจะต้องนึกโดยวงกว้างๆ ว่า ตัวเราหรือพวกเรานั้นคือใคร? โดยนัยนี้ต้องมองกว้างถึงว่า เรา ก็คือสัตว์ที่มีจิตจรรู้สึกนึกอะไรได้สูงกว่าสัตว์ทั้งหลาย มีร่างกาย มีจิตใจใช้เพื่อการศึกษาได้ทุกวันๆ แล้วแต่จะมีอะไรมากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย เหมือนกันหมด. ส่วนเรา, ปัจจุบันคือเวลานี้หรือยุคนี้ นั่นก็คือตัวเราที่ถูกหุ้มห่อหรือเรียกว่า ถูกกลืนมากขึ้น; ถูกกลืนโดยสิ่งที่เราหลงสร้างกันมาเอง. อย่างเช่น วันวิสาขบูชา แทนที่จะชวนกันมาประกอบพิธีทางศาสนา คนก็นึกถึงเรื่องไปตากอากาศหรือไปเดินรำมากกว่า; นี่เพราะเหตุอะไร? ก็เพราะเหตุว่าถูกกลืนโดยสิ่งเหล่านั้น, คือว่าสิ่งต่างๆ ที่โลกได้ช่วยกันสร้างขึ้นมาให้ตรงกับความต้องการของกิเลสและตัณหามีมากขึ้น. ยิ่งสร้างมากขึ้นเท่าใด มันก็ยิ่งกลับพอกตัวมนุษย์ผู้สร้างมากขึ้นเท่านั้น. นี่เรียกว่าถูกกลืนจนกระทั่งว่าแม้การหยุดวันวิสาขะเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา คนก็อยากจะไปเดินรำ ไปยิงนกตกปลากันมากกว่าไปประกอบพิธีทางศาสนา. นี่เรียกว่าเราถูกกลืน.

ผลของการถูกกลืนนี้เองที่ทำความวุ่นวายโกลาหล, เป็นความทุกข์อันใหญ่หลวงซึ่งครอบงำโลกอยู่ในเวลานี้. ในสมัยนี้เท่าที่ธรรมชาติมีให้มัน ไม่ช่วยวอนอะไรมากนัก. ท่านลองพิจารณาสิ่งที่ เป็นไปตามธรรมชาติ เช่นความต้องการในทางสืบพันธุ์ของสัตว์ อะไรเหล่านั้นเป็นต้น ตามธรรมชาตินั้น มันไม่มาคมายเหมือนกับสัตว์ที่รู้จักปรุงแต่งไม่สิ้นสุด; เพราะฉะนั้นสัตว์เหล่านั้นจึงถูกกลืนน้อยกว่าสัตว์ที่มีความคิด มีปัญญารู้จักปรุงแต่งอะไรขึ้นไม่รู้จักสิ้นสุดสักที.

ความยั่วยวนซึ่งตรงกับความต้องการของกิเลสและตัณหา นั้น เรารวมเรียกกันสั้น ๆ ว่า “กามคุณ”. กามคุณ แปลว่า สมบัติของกาม หรือคุณสมบัติของสิ่งซึ่งใคร่ของใคร่. *กามคุณนี้เองเป็นต้นเหตุ ของความเดือดร้อนยากเข็ญทุกหัวระแหงของโลก.* มนุษย์ทำสงครามก็เพราะต้องการสิ่งที่เขาอยากจะได้; พอหลังจากสงครามแล้ว มนุษย์สิ่งเดียวกันนี้อีก, เมื่อมีโอกาสที่จะกอบโกยเอาประโยชน์ของผู้อื่นมาเป็นของตัวเอง ก็ถือโอกาสนั้นทันที พระศาสนาจึงล้มหายไปเพราะมนุษย์ถูกกลืน.

ตามธรรมชาติความต้องการของมนุษย์นั้นไม่มากมาย จนถึงกับทำให้เกิดความเดือดร้อนอันนั้น; ถ้าหากว่าเราจะต้องการแต่เพียงเท่าที่ธรรมชาติให้ก็จะไม่มีความเดือดร้อนอย่างทุกวันนี้ ไม่มีพวกที่เข็งลี้, ขอภัยที่จะต้องพุดอย่างนี้, พวกที่เข็งลี้ก็เพราะมีความต้องการเกินขนาด ไม่ยอมลดความต้องการในเมื่อมีความขาดแคลน กลับทวีความต้องการขึ้น คอยจ้องหาโอกาส ก็พบโอกาส; จะเป็นพ่อค้า หรือเป็นนักการเมือง หรือจะเป็นคนสื่อข่าว หรือเป็นอะไรก็ตาม พอมีโอกาสก็ขยายความต้องการ และทำทุกอย่างที่จะได้มาตามที่ต้องการ เพราะฉะนั้นเรื่องมันจึงยุ่ง. เมื่อความต้องการในทางกามคุณของคนหมู่หนึ่ง ซึ่งเป็นหมู่ที่มีอิทธิพลกุมอำนาจไว้มาก เขาต้องการในทางกามคุณขึ้นมาแล้ว จะระส่ำระสายไปทั่วทั้งประเทศ; ถือความต้องการจะให้ได้ อะไรตามความสบายใจของตัวในทางกามคุณของคนเพียง ๔ คน ๑๐ คนเท่านั้น จะทำ ความเดือดร้อนให้คนทั้งประเทศ และหลายประเทศได้.

พวกเราถูกกลืนอย่างนี้ จึงมีสภาพเป็นอย่างที่กำลังเป็นอยู่นี้ เป็นอย่างอื่นไม่ได้. นี่เราจะโทษใคร เราจะไปโทษพระเป็นเจ้าหรือจะไปโทษใครก็ตาม ผลสุดท้ายก็อยู่ที่ว่าเราถูกกลืนเข้าไปลึกแล้ว; มันก็ต้องเป็นอย่างนี้ ช่วยให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้.

ทางเอาตัวรอดก็มีอยู่ว่าเราจะต้องรีบ รักรู้จักตัวเองและเปลี่ยนแปลงแก้ไข เสียใหม่ ให้เป็นตรงกันข้าม.

คำสั่งสอนของพระเถระฝ่ายนิกายธยานะ เมื่อจะตักพ้อต่อว่าบริษัทของตน คนหนึ่งท่านกล่าวว่า : “ท่านเดินมาถึงประตูของโพธิ์ ดั้งมตั้งนานแล้ว ท่านก็ หาได้ก้าวขาเข้าไปในประตูนั้นไม่” การที่จะเสาะแสวงหาพระนิพพาน หรือความดับทุกข์ โดยทำนองของท่านนั้นมันเป็นไปได้, มันไม่มีทางจะสำเร็จ; นี่ก็เหมือนกับพวกเรา ที่ว่าเป็นพุทธบริษัทกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษหลายชั่วบรรพบุรุษแล้ว อุตส่าห์มาจนถึง ถึงประตูของความรู้; ศึกษาศึกษา ประกอบพิธีทางศาสนา บำเพ็ญบุญ บำเพ็ญทาน บำเพ็ญศีล บำเพ็ญศาสนวิธีทุกสิ่งทุกอย่าง; ผลสุดท้ายมาอยู่แต่เพียงแค่ประตูของความรู้ ของการตรัสรู้ เข้าไปไม่ได้. ทั้งนี้มีมูลมาจากความที่ไม่รู้จักตัวเราเอง ว่าเรากำลัง อยู่ในสถานะเช่นไร. เพราะฉะนั้นพวกเราในสมัยปัจจุบัน จึงจำเป็นที่จะต้องรู้จักว่า เราถูกกลืนเข้าไปเพียงไร ? และตามธรรมดาเราก็จมอยู่ในความทุกข์นี้แล้วอย่างไร ?

เพื่อให้เข้าใจความซ้อหนึ่งง่าย ๆ ข้าพเจ้าอยากจะเล่านิทาน คือนิทานซึ่งเล่า อยู่บ่อย ๆ ไม่ใช่ของประหลาดอะไร แต่อยากจะฝึกความคิด ความนึกของท่านทั้งหลาย หรือพวกเราอยู่เสมอเท่านั้นเอง.

นิทานนั้นมีอยู่ว่า : เมื่อโลกนี้มีขึ้นมาแล้วโดยอำนาจของสิ่งที่มีหน้าที่ สร้างโลก ซึ่งถ้าจะกล่าวตามทางวิทยาศาสตร์ ก็ว่าอำนาจอะไรก็ตามซึ่งทำให้หมอกเพลิง นั้นรวมกันแข็งเป็นโลกขึ้นมา; หรือจะกล่าวตามลัทธิศาสนาว่า พระเจ้าสร้างขึ้นมา ก็ได้. เมื่อมีโลกอันว่างเปล่าขึ้นมาแล้ว สิ่งที่มีอำนาจในการสร้างโลก ก็ได้บันดาล สิ่งทั้งหลายให้เป็นไป ซึ่งเรียกกันว่าพระเจ้าก็ได้. พระเจ้ามีความคิดว่าโลกเปล่า ๆ เช่นนี้ไม่ดี ไม่มีประโยชน์ควรจะมีมนุษย์หรือสัตว์เป็นผู้อยู่ในโลกนี้. พระเจ้าเป็นเจ้า

ก็สร้างสัตว์ชนิดนั้นขึ้นมา. สัตว์ที่ถูกสร้างขึ้นมาใหม่ๆ นั้นก็งงเหมือนกับคนที่เขาเอาผ้าผูกตาทิ้งไว้ในความมืดนาน ๆ แล้วจับมาทิ้งหยายอยู่กลางแสงแดด ไม่รู้จักอะไรเลย แม้อย่างเดียว กระทั่งมองดูเนื้อตัวของตัวแล้ว ก็ไม่รู้จักอะไร เขานั้นคืออะไร. พระเป็นเจ้าก็บอกว่าจะสมมุติให้เรียกว่า “มนุษย์”. ถามว่ามีหน้าที่ทำอะไร ? ก็บอกว่าสำหรับจะเป็นผู้อยู่ในโลกนี้ เพื่อจะมีความสุขสนุกสนานอยู่ในโลกนี้. ถามว่าจะให้อยู่นานสักเท่าไร ? บอกว่า ๓๐ ปี. มนุษย์นั้นเสียใจมาก เพราะว่าถ้ามีความสุขสนุกสนานแล้ว ๓๐ ปีก็ชั่วพริบตาเดียว แต่ก็ไม่ทราบว่าจะกระทำอย่างไร ก็เลยนั่งอยู่.

ต่อมา พระเป็นเจ้าครั้นเห็นว่ามนุษย์มีแล้ว ก็ควรจะมีเครื่องมือให้มนุษย์ประกอบการทำงานด้วย; สมควรสร้างสัตว์ประเภทที่จะเป็นเครื่องมือของมนุษย์. ในที่สุดก็สร้างสัตว์ประเภทวัวขึ้นมา วัวก็ไม่รู้จักตัวเองเหมือนกับมนุษย์. พระเป็นเจ้าก็บอกวัวให้อยู่ ๓๐ ปี จะให้มีหน้าที่รับใช้มนุษย์. วัวก็ร้องทุกข์ว่า ๓๐ ปีนั้นมากเกินไปสำหรับที่จะอยู่รับใช้คนอื่น เพราะไม่ได้เกิดมาเพื่อสำหรับสนุกสนาน, ถือว่าไม่เป็นการยุติธรรม. พระเป็นเจ้าก็บอกว่าจะลดให้ ๒๐ ปี. คนก็เลยกระวีกระวาดเข้าไปพินอบพิเทากล่าวขอว่า ๒๐ ปีนั้น ขอเอามาต่อให้คนเกิด. พระเป็นเจ้าซึ่งรู้ดีว่า ๒๐ ปีนั้นหมายความว่าอะไร เลยมอบให้.

ต่อมา พระเป็นเจ้าเห็นว่า สัตว์ที่จะช่วยประกอบการทำงานให้คนก็มีแล้ว ฉะนั้นควรจะสร้างสัตว์ประเภทที่รักษาทrophic สมบัติที่คนหาได้ไว้มาก; จึงสร้างสัตว์ประเภทสุนัขขึ้น สุนัขก็งงเช่นเดียวกัน. พระเป็นเจ้าก็บอกว่า สุนัขมีหน้าที่เฝ้าบ้านรักษาข้าวของ; ให้อยู่ ๓๐ ปีเหมือนกัน. สุนัขก็อุทธรณ์ว่า ๓๐ ปี มากเกินไปสำหรับการรับใช้คนอื่น; ไม่ยุติธรรม. พระเป็นเจ้าก็ลดให้ ๒๐ ปี ทำนองเดียวกัน. มนุษย์เห็นดังนั้นก็แข็งใจกระวีกระวาดเข้าไปหาพระเป็นเจ้าอีกครั้งหนึ่งกล่าวว่า ๒๐ ปีนั้น

ขอเพิ่มให้มนุษย์เกิด. พระเจ้าก็แสนที่จะขงน้ำหน้ามากขึ้น แต่ก็ไม่รู้ว่าทางไหนจะดีกว่าทางนั้น ก็มอบให้ไป; รวมแล้วได้เพิ่ม ๒๐ ปี ๒ ครั้ง ก็กลายเป็นมนุษย์มีเกณฑ์อายุ ๗๐ ปี.

ครั้นต่อมาพระเป็นเจ้าเห็นว่า สิ่งที่จะช่วยให้เกิดความครึกครื้นทางอารมณ์ ยังไม่มีแก่มนุษย์ ก็สร้างสัตว์ประเภทนั้นขึ้น ตัวอย่างเช่นลิง มีหน้าที่ทำให้คนขบขัน หรือมีความครึกครื้นทางอารมณ์. แต่ครั้นบอกว่าให้มีอายุ ๓๐ ปี ลิงก็อุทธรณ์ว่ามากเกินไปอย่างเดียวกัน. พระเป็นเจ้าก็ลดให้ ๒๐ ปีอีก. มนุษย์ก็แข็งใจเป็นครั้งที่สาม เข้าไปบอกว่า ๒๐ ปีนั้นขอมาเพิ่มให้มนุษย์อีกเกิด. ผลสุดท้ายก็ได้เพิ่มขึ้นอีก ๒๐ ปี รวมเป็น ๕๐ ปี แล้วพระเป็นเจ้าก็ปล่อยให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามที่ได้จัดระเบียบไว้แล้ว.

ค้ายเหตุคงกล่าว : คนเราในระหว่าง ๑ ปี ถึง ๓๐ ปี นั้น จึงมีความเป็นตัวของตัวเอง อยู่มาก, เช่นมีความเป็นเด็ก ไร้เรขจนกระทั่งความเป็นหนุ่มเป็นสาว, แต่พอถึงระยะที่ต้องรับภาระมาถึง คือ ๒๐ ปีที่เอามาจากวันนั้น ก็ลองนึกดูที่ว่ามันเป็นอย่างไร. คือตั้งแต่อายุ ๓๐ ปี ถึง ๕๐ ปีนั้น มีความหนักอกหนักใจเรื่องธุระการงานอย่างไร. ครั้นล่วงสมัยนั้นไปถึง ๒๐ ปี ที่สอง คนเรานอนไม่หลับเหมือนสุนัขอย่างไรบ้าง; คือว่าความวิตกกังวลนั้นมีมาก, มากจนนอนไม่หลับ, จึงกลายเป็นนอนไม่หลับเหมือนเป็นคนเฝ้าบ้านไป. ครั้นต่อมาถึง ๒๐ ปีหลัง ความวิปริตของสังขารร่างกายกลายเป็นตัวตลกหรือตัวโจ๊กของพวกเด็ก ๆ, ความบ้ำเอบของคนแก่เหล่านั้นต้องทรมาณตัวเองเป็นผู้ที่เฝ้าหัวเราะขบขัน มีความครึกครื้นไปในการทำงานนั้น จนกว่าจะเข้าโลง.

นิทานเรื่องนั้ใคร ๆ ก็พอจะเห็นได้ว่า เป็นนิทานเรื่องด่ามนุษย์ แต่ข้าพเจ้าไม่ได้เจตนาที่จะนำมาด่าพวกเราในทันที เพียงเพื่อจะแสดงว่า

สภาพปกติ หรือทั่วไปของมนุษย์นั้น เป็นอย่างไรอยู่แล้ว; ครั้นตราบถึงสมัยนี้โดยเฉพาะในปัจจุบันนี้ ความที่ถูกกลืนก็ยังมีมากขึ้น แต่ความเป็นมนุษย์หรือความเป็นวัว หรือความเป็นสุนัข หรือความเป็นวานรนั้น มันก็ยังมีงขนไปอีก นคือภาวะของตัวเราในปัจจุบัน.

พุทธศาสนาจะช่วยพวกเราในภาวะปัจจุบันนี้ได้อย่างไร? เราจะต้องพิจารณาในส่วน “ตัวเรา” นี้ต่อไปอีก : อย่างน้อยถึงข้อที่ว่าเหมือนคนที่กำลังมองดูที่เนื้อที่ตัวของเราเอง ปรากฏว่าตามธรรมชาติมันเป็นอย่างนั้นๆ คือเป็นมนุษย์ก่อนแล้วจึงเป็น มนุษย์วัว มนุษย์สุนัข และมนุษย์วานร ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันและอนาคต ตามธรรมชาติแล้ว มันเป็นพื้นฐานอย่างนั้น. และมายุคใหม่ ของใหม่มีมนุษย์ถูกกลืน หรือถูกห่อหุ้มอันเกิดมาจากความหลงใหลที่มนุษย์สร้างขึ้นเองมากขึ้น.

มนุษย์สมัยนี้เราเชื่อกันว่าฉลาดกว่ามนุษย์สมัยก่อน แต่มนุษย์สมัยก่อนก็ยังถูกกลืนน้อยกว่าสมัยที่พากันฉลาดแล้วนี้ เพราะว่าความฉลาดนั้นเอง ยิ่งทำให้รู้สึกคับใจตนเองมากขึ้น แปลว่าแทนที่ความคิด ความฉลาดนั้น จะช่วยให้มนุษย์ได้รับความสงบหรือความสุขอย่างมนุษย์สมัยก่อน; มันกลับตรงกันข้าม คือมนุษย์ยิ่งตกลงไปในความพอใจของสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเอง, เรียกว่าตกบ่อตัวเอง หรือชักใยผูกพันตัวเอง. มนุษย์ในสมัยก่อนตกบ่อตัวเองน้อยเท่าๆ กับมนุษย์สมัยนี้ตกบ่อตัวเองมาก และยิ่งมากขึ้นๆ ตามลำดับ. การตกบ่อนี้มีชื่อว่าตกรวดเดียวถึงกับบ่อลึกจมหายไป; มันค่อยๆ ตกไป ทุกคราวที่มนุษย์รู้จักสร้าง สิ่งที่เรียกว่ากามคุณให้ประณีตให้ดียิ่งขึ้นไป. กามคุณนั้น มีได้ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แม้กระทั่งทางอารมณ์ คือ ทางใจโดยเฉพาะ. เรียกว่ามนุษย์รู้จักสร้าง ฉลาดประณีต วัตถุประสงค์แห่งกามารมณ์และกามคุณนี้; ยิ่งทำได้

สิ่งซึ่งเพียงไรก็เท่ากับเพิ่มการชักใยพันตัวเอง หรือชดบ่อฝังตัวเองมากขึ้นเพียงนั้น ; ความยุ่งยากที่ต้อง เป็นวัว เป็นสุนัข ยิ่งทวีมากขึ้นตามนั้น.

การที่มนุษย์ ค่อย ๆ ตกบ่อตัวเองมากขึ้นตามลำดับนั้น จึงเกิดมีปัญหาขึ้นว่า ทำไมมนุษย์ไม่รู้จักคิด? ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าจิตใจพอกหนาไป, เมื่อหนาขึ้นทุกที มันก็คือความมืดยิ่งขึ้นทุกที. ความเห็นแก่ตัวของฝ่ายต่ำ หรือธรรมชาติฝ่ายต่ำ ที่ตกอยู่ภายใต้ความเหลวไหลนั้น มันมีข้อแก้ตัวมากขึ้นทุกที เท่ากับที่มนุษย์ฉลาด หลอกตัวเองมากขึ้นทุกที; เพราะฉะนั้น จึงตกหลุมลึกลงไปทุกที ๆ หรือโยที่พัน ตัวเองหนาขึ้นทุกที หนายิ่งกว่าใยของตัวใหม่ที่พันตัวใหม่; เพราะความเจริญของ มนุษย์ในค่านิยมคุณมันทำให้มีการเจริญที่จะหลอกตัวเองนั่นเอง.

ในเรื่องจิตใจของมนุษย์นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงทราบได้ดี พระองค์ จึงได้ตรัสถึงเรื่องนี้กับพระสาวกอยู่บ่อย ๆ ว่า “เธอต้องระวังในการขุดหลุมฝังตัวเอง หรือตกบ่อตัวเองให้มาก” เพราะฝ่ายความชั่ว หรือฝ่ายธรรมนั้นย่อมมีข้อแก้ตัว มากเหมือนกัน และมากพอที่จะให้ลุล่วงไปได้ทุกครั้งเหมือนกัน; เช่นเดียวกับคน ไต๋วาทที่ฉลาด สามารถที่จะกลับความเท็จจริงอะไรได้ทั้งนั้น. กิเลสของมนุษย์ก็เป็น เช่นนี้ สามารถที่จะแก้ตัวได้ทุกเมื่อ เพราะฉะนั้นจึงอยากจะนำมาเล่าถึงข้อที่ว่า ใน เรื่องนี้พระพุทธเจ้าได้เคยตรัสไว้อย่างไรบ้าง.

เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องนี้ พระองค์ก็ได้ตรัสเป็นทำนองนิทาน ธรรม กับ อธรรม ธรรมชาติฝ่ายสูงกับธรรมชาติฝ่ายต่ำมาพบกันเข้า มันมีการโต้วาทกันอย่างไร เนื้อเรื่อง มีกล่าวไว้ว่า:-

อธรรมนั้นมีปีก มีหาง บินฮวนไปในโลก เทียวผุ่คขึ้นในจิตใจของสัตว์ ทั้งหลาย ก่อให้เกิดความคิดนึกที่จะทำตามใจตัวเองในค่านิยมคุณ. เมื่อไม่ได้ก็ฆ่าสัตว์



ลักทรัพย์ กระทบกาเมสุมิจนจาร ไม่ต้องนึกถึงอะไรหมด. ความรู้สึกที่ไปผูกไปเกิดขึ้นในจิตใจของสัตว์ทั้งหลายนั้น ก็คือธรรมผู้มีกายสัตว์ที่รุดต่ำๆ เวียนโลกไปทางซ้าย มีพลโยธาส่วนแต่คำมีตทั้งนั้น.

แต่บางครั้งในจิตใจของมนุษย์มีธรรมชาติฝ่ายสูงปรากฏขึ้น ก็มีความรู้สึกตรงกันข้ามคัดค้านว่า อย่าทำอย่างนั้นซิ; ได้แก่ความยับยั้งใจที่เป็นฝ่ายสูงของคนเรา ในบางครั้งบางสมัยนั่นเอง. มีบุคคลาธิฐานที่ท่านเคยกล่าวว่า เป็นเทวดาสีขาว ซ้ำรุดสีขาว เวียนโลกไปทางเบื้องขวา เทียวพุกชกชวคนให้ให้ทาน รักษาศีล เจริญความเมตตาภาวนา.

คราวหนึ่ง ธรรมชาติฝ่ายต่ำกับธรรมชาติฝ่ายสูงเกิดมาพบกันเข้า ปัญหาที่เกิดขึ้นว่าใครควรจะหลีกทางไป เหมือนพ่อค้า หรือนักการเมือง หรือคนสื่อข่าวอะไรก็ตามสักคนหนึ่ง เกิดความรู้สึกว่าจะแข่งดีหรือไม่ดี. ความรู้สึกฝ่ายหนึ่งว่าดี และอีกฝ่ายหนึ่งว่าไม่ดี จะเกิดความต้านทานขึ้นว่า ดีฝ่ายหนึ่งไม่ดีฝ่ายหนึ่ง; ลักษณะอาการอย่างนี้ ฝ่ายไหนควรจะหลีกออกไปจากจิตใจ คือออกไปเสียให้พ้นจากจิตใจ คือธรรมซึ่งเคยได้ยินได้ฟัง ได้เคยบูชา ได้เคยเป็นมา กล่าวคือธรรมชาติฝ่ายสูงกับอกท้วงไป ตามเหตุผลของฝ่ายสูง, ฝ่ายต่ำก็แย้งตามเหตุผลของฝ่ายต่ำ. ธรรมชาติฝ่ายสูงมันท้วงแก่บุคคลนั้นขึ้นว่า:-

- “ท่านคิดดูเถิดว่า การที่ท่านเข้าใจว่าท่านได้เข้ามานั่งในสมาคมนั่งสูงนี้ เพราะฉัน กล่าวคือฝ่ายธรรมหรือฝ่ายสูง ได้ทำความดีความงามเป็นฝ่ายบุญ. การที่เป็นผู้มีเกียรติอย่างนี้ ได้มาก็เพราะธรรม.
- เพราะสมณพราหมณ์ คือผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ เขาเคยฟังเสียงแต่ฝ่ายนี้ของฉัน เขาคอยส่งสอนฝ่ายนี้ให้ท่าน.

- “อย่าว่าแต่มนุษย์เลย เทวดาเองก็ยอมให้วิคุณธรรมที่มีอยู่ในตัวท่าน อันนี้คือธรรม ท่านควรจะตรองด้วยจิตใจของท่าน จงหลีกเลี่ยงไปเสียดีกว่า. ดูกร อธรรม เราเป็นธรรม! เราเป็นธรรม! ท่านจงหลีกเลี่ยงไปเสียดีกว่า” คือเลื่อนหายไประหว่างจิตใจดีกว่า”.

พระศาสดาได้ตรัสพระคาถาที่สอง เป็นคำโต้แย้งของฝ่ายอธรรม ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง เป็นใจความว่า:-

- “แกไม่ต้องกลัว คือพวกเรามีกำลัง มีเครื่องมืออันแข็งแรงเหมือนกัน เมื่อเราต้องการอย่างนี้ เรามีเครื่องมืออันเข้มแข็ง.
- เส้นประสาทของเราแข็งไม่สะอึกสะเทือน เราจะไม่เกิดความร้อร่นทางประสาท เรามีกำลัง.
- เราไม่หลีก! เพราะฉะนั้น เราไม่หลีกหรือ คือเราเชื่อมั่นว่า ด้วยการทำอย่างนี้ เราสามารถจะอยู่ได้”.

นี้หมายถึงธรรมชาติดฝ่ายต่ำ ก็มีข้อโต้แย้งในบางครั้งบางคราว. ธรรมชาติดฝ่ายสูงก็ยังพยายามพูดขึ้นอีกว่า : “ท่านคิดดูให้ดีเสียก่อน เมื่อก่อนนี้ท่านเป็นเด็กท่านมีความบริสุทธิ์อย่างเด็ก; นอกจากนั้นเมื่อโลกนี้เกิดขึ้น ความชั่วยังไม่มี มีแต่ความดี; ความชั่วของคำ ๆ มีด ๆ คืออธรรมเพิ่มมาทีหลัง. เพราะฉะนั้นควรให้ถือว่าธรรมเป็นฝ่ายดี หรือฝ่ายประเสริฐกว่า หรือฝ่ายผู้เฒ่ากว่า เธอผู้เป็นน้องก็จงหลีกเลี่ยงไปเสียดีกว่า”.

นี่แหละเรียกว่าเป็นการอ้างเหตุผล ซึ่งในบางครั้งบางคราวเราได้พยายามปลอบตัวเราเองเป็นอันมาก ในการที่เราจะไปประกอบกรรมอันชั่วช้าลงไป. แต่ว่าเหตุผลของฝ่ายอธรรมก็ยังมิได้อยู่ตามเคย เพราะฉะนั้นพระศาสดา จึงได้ตรัสคาถาให้ฟังเป็นคำโต้แย้งของฝ่ายต่ำ เป็นใจความว่า:-

“ ค้ำยันที่ท่านจะมาอ่อนน้อมนั้นก็ตาม ว่าไม่สมควรอย่างนั้นอย่างนั้นก็ตาม เราก็ยังนึกว่าเรายังไม่ควรจะให้หนทางแก่ท่าน ซึ่งมีลักษณะเป็นกษัตริย์ และเราจะเอาแต่ความเข้มแข็งของเรา และตามใจเราเท่าที่เห็นอยู่เฉพาะหน้าเป็นดีกว่า; หรือไม่อย่างนั้นลองปล่อยให้รับกันดู”.

ดังนั้น สองคนมาลองรับกันดู ใครชนะคนนั้นได้แทน ก็ได้ที่นั่ง. ฝ่ายธรรม ความรู้สึกฝ่ายสูงก็ยิ่งจะพิจารณาสอดส่องหาช่องทางต่อไปอีก พระศาสดาจึงได้ตรัสคาถาเป็นใจความว่า:—

- “ ถ้ากล่าวโดยทั่วไป โดยทุกทิศทุกทาง แล้วทั่วโลกเขาชอบฝ่ายสูงกันทั้งนั้น และพวกเราก็กำลังพร้อมอยู่แล้ว.
- เมื่อพูดถึงเกียรติยศแล้ว ความดีความจริงความยุติธรรมมีกำลังมาก; ว่าถึงน้ำหนักที่จะสามารถชั่งวัดกันแล้ว ธรรมหรือความดีความจริงนี้มีน้ำหนักมาก; อธรรมแทบจะไม่มีเลย เบา ยิ่งกว่าสำลี.
- ชื่นช้อยว่าธรรมแล้ว ย่อมประกอบด้วยคุณธรรมทุกอย่างทุกทาง.
- จงพิจารณาดูให้ถี่เถิด ว่าเมื่อทั้งโลกเขาเห็นฝ่ายธรรมอย่างนี้แล้ว เธอกับฉันจะมารบกันนั้น จะชนะฉันได้อย่างไร? เพราะเหตุว่าส่วนใหญ่ของโลกเทวดา และมนุษย์เขาอยู่เป็นฝ่ายฉันทั้งนั้นแหละ”.

อธรรมหรืออธรรมชาติฝ่ายต่ำซึ่งยังไม่ยอมแพ้ก็มีเหตุผลตามเคย จะว่ากันสักกี่ชั่วโมงก็ได้ เพราะฉะนั้นพระศาสดาจึงได้ตรัสคาถามีใจความว่า:—

“ แกกคิคุชิวาในการตีทอง เขาเอาเหล็กตีทองกันให้จามทั้งนั้น ไม่เคยมีใครเอาทองตีเหล็ก และมันก็เป็นไปได้เหมือนกันที่ว่าอธรรม หรืออธรรมชาติฝ่ายต่ำ จะชนะได้ และยิ่งกว่านั้นมันจะทำให้เหล็กนี้เป็นของงามเหมือนกันกับทองด้วย”.

นี่จะเห็นได้ว่ามันเริ่มจะดูไปข้าง ๆ กันแล้ว ซึ่งเป็นปกติวิสัยของฝ่ายต่ำ; แปลว่าอย่างไรเสียฝ่ายต่ำก็ต้องหาทางออกของตัวจนได้ จนกระทั่งไปทำเชิงสี่หรืออะไรอย่างหนึ่งจนได้; พระบรมศาสดาจึงตรัสสรุปเป็นคาถาสุดท้ายเป็นข้ออ้างของฝ่าย  
●ธรรมอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งมีใจความว่า:—

“เมื่อพูดอย่างไรท่านก็ไม่ฟังเสียงธรรม จะให้คู่อนาคตคือรบกัน และรบกันให้คู่เท่าเทียม; ก็และอีกอย่างหนึ่งคนแก่คนเฒ่า ครูบาอาจารย์ของท่านก็ไม่มีคือหมายความว่า เมื่อท่านมุ่งขึ้นมาปะทะอยู่อย่าง นี้คนแก่คนเฒ่ามาห้ามท่าน ท่านก็ไม่เชื่อฟัง, ครูบาอาจารย์ที่เคยเคารพ เป็นอุปัชฌาย์ เป็นอาจารย์ ท่านก็ไม่ยอมฟังเสียง. เมื่อท่านเข้ามาถึงขนาดที่ไม่มีครู ไม่มีคนแก่คนเฒ่าอย่างนี้แล้ว ฉะนั้น ใครจะเห็นว่าถูกหรือผิดก็ตามใจ ฉันทอมให้ท่านเป็นฝ่ายถูกแล้ว. ยิ่งกว่านั้นฉันจะต้องขอโทษท่านที่ได้สั่งสอนอะไรมาบ้าง”.

ในที่สุตธรรมก็เป็นไปอย่างธรรม อธรรมก็เป็นไปอย่างอธรรม. ทรงกล่าวเป็นอุทาหรณ์สืบไปว่า : “แผ่นดินนั้นทนอยู่ต่อไปไม่ได้; พวกต่ำๆ คืออธรรมนั้นก็จะมีจมทิ้งลงไปใต้แผ่นดิน สู่เวจี”

นี่เป็นเรื่องที่แสดงว่า ในครั้งโบราณกาลนานมาแล้ว; ความรู้สึกซึ่งเป็นการต่อสู้ ระหว่างธรรมชาติฝ่ายสูง กับธรรมชาติฝ่ายต่ำเป็นของธรรมดา; และเป็นธรรมดาที่ฝ่ายต่ำย่อมมีข้อแก้ตัว อย่างนี้เรื่อย ๆ มา.

มนุษย์ในโลกหรือในสากล ได้ซุกบ่อฝังตัวเอง และชักใยหุ้มตัวเอง; คือทำตัวเองให้ถูกกลืนเข้ามาถึงขนาดที่เห็นอยู่เดี๋ยวนี้ จนเกือบจะมีศาสนาประจำใจคือลัทธิเอาให้ได้ตามต้องการ ในทาง รูป รส กลิ่น เสียง ให้แก่ฝ่ายร่างกายทางอารมณ์.

เมื่อถูกกลืนลึกลงมาถึงอย่างนี้แล้ว ก็แปลว่าพวกเราผู้เป็นคนไข้ของสมัยนั้นนั้น ไม่สู้เหมือนกับคนไข้ในสมัยโบราณ หรือตึกคำบรรพ์ ซึ่งยังไม่ถูกกลืนมากถึงอย่างนี้.

ตามที่กล่าวนี้ ก็คือการประกาศวิธีปฏิบัติ “เพื่อการถอนตน” อยู่ในตัวแล้ว ด้วยการที่มองเห็นความทุกข์ – ก็จะพบความพ้นทุกข์; หรือในการที่มีแสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว ความมืดก็จะหายไป. เพื่อเราทั้งหลายจะได้พิจารณาอยู่อย่างละเอียดว่า แต่เดิมทีนั้น คนเราไม่ได้เป็นอย่างนี้ คนเก่าๆ ไม่ได้เป็นอย่างนี้, หรือจะกล่าวให้ชัด ให้ແບบลงไปอีก ก็จิตใจเดิมๆ ไม่ได้เป็นอย่างนี้. เมื่อมาเกิดความแตกต่างจนถึงกับจะตรงกันข้ามอย่างนี้แล้ว ก็ต้องคิดดูต่อไป อันไหนเป็นคนเราแน่, อันไหนเป็น “ตัว” ของเรา. ความแตกต่างอันนี้เนื่องมาจากเพียงความชั่วเข้ามาหุ้มห่อ; ต่อเมื่อเอาความชั่วเหล่านั้นออกเสีย จึงจะพบตัวเรา.

ถ้าเราพบ “ตัว” ของเราจะพบความพ้นทุกข์ เพราะฉะนั้นการที่เราจะให้พุทธศาสนาช่วยเรา ก็มีอยู่นิดเดียวคือว่า เราจะต้องรู้จักตัวเรา. ดังนั้นจึงได้กล่าวถึงตัวเราอย่างยืดยาวพอใช้ เพื่อที่จะได้ให้รู้จักตัวเรา. ถ้าท่านพยายามมองตัวเราอยู่เสมอๆ เราก็จะพบความพ้นทุกข์, และพระพุทธเจ้าก็สอนอย่างนั้น.

นี่เป็นตอนที่สองซึ่งเป็นการกล่าวที่จะชี้ให้เห็นตัวเรา หรือพวกเราเองนั้น มากพอสมควรแล้ว สรุปความได้ว่า พวกเราเดิมๆ ก็เป็นไปตามธรรมชาติ, มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ตามธรรมชาติ, มีลักษณะอย่างมนุษย์ อย่างวัว อย่างสุนัข อย่างวานร ก็เป็นไปอย่างธรรมชาติ, แต่ครั้นในสมัยนี้กลับหนาเปอะไปด้วยโคลน.

\* \* \*

ตอนที่ ๓ หรือตอนสุดท้ายมีปัญหาว่า พระพุทธศาสนาจะช่วยได้อย่างไร, พุทธศาสนาจะช่วยเราได้อย่างไร?

ถ้าจะให้กล่าวกันตรงๆ ก็กล่าวอย่างถูกต้องแล้ว ก็บอกว่าช่วยไม่ได้; พุทธศาสนาช่วยไม่ได้แน่ เราจะต้องช่วยตัวเอง. ข้อนี้เป็นอันกล่าวตามพุทธภาคิต และทั้งกล่าวตามเหตุผลสำหรับพุทธบริษัท อย่างที่พระคัมภีร์พระพุทธเจ้าตรัสไว้ อย่างนี้ว่า “อกุขาตาโร ตถาคตา - พระตถาคตทั้งหลาย เป็นผู้ชี้ทาง การเดินทาง นั้นท่านต้องเดินเอง”.

สมมุติว่าเราจะไม่เชื่อพระพุทธเจ้าขึ้นมาละ เราก็พิจารณาดูได้โดยไม่ยากนัก ว่า “พุทธศาสนาช่วยไม่ได้ เว้นไว้แต่เราจะช่วยตัวเอง.” เพราะว่าการที่เรา ตกหล่มลึกของความชั่วหรือของกิเลสตอนหลังๆ นี้ เรามันสร้างขึ้นมาเอง, เรากอบโกย ขึ้นมาใส่ตัวเราเอง, ดังนั้นเราจะต้องพยายามรู้จักตัวเราเอง. เมื่อเรามองเห็นสภาพตัว เราเองอย่างเหลือเกินนี้แล้ว เกิดความสลัดใจเบื่อหน่าย สังเวช, เมื่อเกิดความเบื่อหน่าย สังเวชแล้ว ก็จะมีทางที่จะเกิดความอยากในการที่จะช่วยตัวเองขึ้นมาอย่างแน่น.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสธรรมเทศนาชุดหนึ่ง ซึ่งกล่าวได้ว่า พระองค์ตรัสมากที่สุด คือพระธรรมที่เรียกว่า “อนุப்புพิกถา” ได้แก่เรื่อง ที่พระองค์ตรัสตามลำดับ. ลำดับแรก พระองค์ตรัสถึงเรื่องการสงเคราะห์เผื่อแผ่กัน คือทำตนให้กว้างขวางเป็นประโยชน์ต่อกันในสมาคม. ลำดับที่สอง ตรัสเรื่องศีล คือ ให้เป็นผู้มีกิริยามารยาททางกายวาจา ให้เรียบร้อยไม่มีโทษ. ลำดับที่สาม ตรัสเรื่อง สวรรค์ กล่าวคือผลที่จะได้ตามใจหวังของมนุษย์ปุถุชนธรรมดา เรียกว่าสวรรค์คือกามคุณ นั้นเอง. ในลำดับที่สี่ พระองค์ตรัสถึงกามาทีนพ แปลว่าโทษของกาม หรือพิษสง อันร้ายกาจของสวรรค์ และ ลำดับที่ห้า พระองค์ตรัสถึงเนกขัมมานิสังสะกถา คือเรื่อง ผลดีที่ออกจากกามเหล่านั้น คือออกมาเสียจากสวรรค์เหล่านั้น.

ขอสรุปสั้นๆ ใหม่อีกก็คือว่าเรื่องการทำทาน เรื่องรักษาศีล เรื่องสวรรค์ เรื่องพิษสงของสวรรค์ แล้วก็ทำความดีชนิดจะได้ออกมาเสียจากสวรรค์; ทั้งนี้ก็เพื่อ

จะแสดงให้เห็นว่า สวรรค์แม้ได้มาจากสิ่งที่มีลักษณะอันบริสุทธิ์ คือได้มาจากทาน และศีลแล้ว พระองค์ก็ยังปฏิเสธว่าเป็นของไม่มีสาระ กลับเป็นของที่เป็นพิษเป็นโทษ. ยิ่งเรานำมาเปรียบกับสวรรค์ที่เราสร้างขึ้นด้วยการแข็งดี หรือคอร์รัปชั่นอะไรเหล่านี้ มันจะเป็นสวรรค์ไปในรูปไหน; และจะเป็นสวรรค์ที่ถูกละเมิดกันอีกสักกี่เท่า. จึงเป็นอันว่าเราจะต้องพิจารณาจนเกิดการรู้จักตัวเอง มองเห็นและเบี่ยงหนีต่อการกระทำอย่างหละหลวมนั้น ให้เบี่ยงหนีจนเพียงพอเสียก่อน เราจึงจะช่วยตัวเองได้. เราจะให้พระศาสนามาช่วยโดยอ้อมยกขึ้นจากหล่มนั้น ไม่ได้แล้ว, เราจะต้องรู้จักตัวเองให้ถูกต้อง จนเกิดความรู้ความฉลาดในการที่จะออกไปด้วยตัวเอง.

รวมความสั้น ๆ ว่า ในการที่เราจะสร้างประเทศชาติหรืออำนวยการบริหารคนทั้งโลก ให้มีความสุขความเจริญนั้นต้องสร้างที่ดวงใจ, จะต้องจัดการสะสางปัญหาในทางด้านจิตใจ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น. แม้เราจะไม่สามารถทำให้ทุกคนเป็นอย่างนั้นได้ ก็ยังมีทางที่จะทำได้ในส่วนตัวเราคนหนึ่งเป็นอย่างน้อย และมีหลายคนทีเดียวที่จะทำได้; ไม่ใช่เป็นเรื่องที่จะจนปัญญา เหมือนเรื่องที่จะเอาลูกพรวนไปผูกคอแมวอย่างนั้น. เมื่อคนพวกหนึ่งนิยมการเบียดเบียน นิยมการมั่งคั่งหรือการเห็นแก่ตัวก็ตามใจเขา เรามีหวังในการที่จะออกไปได้ ไม่ว่าพวกนั้นเขาจะร่วมมือมากับเราหรือไม่มา, ไม่ว่าพวกนั้นจะชดคอเราหรือสนับสนุนเรา เราก็มีหวัง และจะเป็นไปของเราได้; เพราะนี่มันเป็นเรื่องของจิตล้วน ๆ.

อย่างไรก็ดี ในที่นี้ยังอยากที่จะทำความเข้าใจให้ชัด เพื่อให้เกิดความปรารถนาดีแก่โลกขึ้นในจิตใจของท่านทั้งหลายอยู่บ้างเหมือนกัน กล่าวคือถ้ามีพวกหนึ่ง แม้แต่สักคนเดียวพยายามที่จะประกอบทำความดี มันก็ยังมีส่วนมากพอที่จะถ่วงโลกที่กำลังหมุนไปในทางชั่วทางร้าย ให้มันช้าลงไปได้มากทีเดียว; ถ้าหากว่าไม่มีคนดีในโลกนี้แม้แต่สักคนเดียว โลกนี้จะหมุนไปสู่ความพินาศล่มจมเร็วกว่านี้มาก. อย่างที่เห็น

ได้แล้วว่าแม้แต่จะมีพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว และจำนวนอรหันต์มีเพียงเลขหลังจุดของทศนิยมเปอร์เซ็นต์ ของคนทั้งโลกก็ตาม ก็ยังทำให้โลกให้เย็นได้; เพราะความดีหรือความถูกต้องนั้นมันมีน้ำหนักมากกว่าความชั่ว ถึงแม้จะมีปริมาณมาก.

เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก ถ้าท่านทั้งหลายคิดไม่ดี ท่านก็จะหมกมดำลังใจในการที่จะผืนกระแส. จะต้องคิดให้เห็นว่า การที่โลกเราเป็นมาได้โดยไม่ล่มจม หรือลุกเป็นไฟไปเลยนั้นก็เพราะมีธรรมอยู่ในโลกนี้บ้าง ได้แก่ธรรมะซึ่งอยู่ในจิตใจของบุคคลผู้ที่มีธรรมนั่นเอง. แม้จะมีฝ่ายเห็นแก่ตัวมากมายถึง ๙๙ เปอร์เซ็นต์ก็ตาม พวกเหล่านั้นก็ยังเอาไว้อยู่; ธรรมยังคงมีอยู่ในโลก อย่าเพื่อหมดหวังในโลกนี้. เพราะฉะนั้น การช่วยตัวเองให้รอดพ้นไปสักคนหนึ่ง ก็เท่ากับเป็นการช่วยส่วนรวม; เพราะน้ำหนักอันมหาศาลดังกล่าวนี้เอง. เมื่อเราพิจารณาในเรื่องรายตัวบุคคล ก็ยังเป็นการปฏิบัติในเรื่องส่วนรวมได้อย่างนี้, นี้ก็เพื่อให้ธรรมมีอยู่คู่กับโลกเสียบ้างเท่านั้น.

เราต้องสร้างจิตใจกันเสียใหม่ เพื่อให้เกิดความกล้าขึ้นในเบื้องต้นแรก คือคิดอย่างที่ว่ามาแล้วว่า อย่างไรเสีย ธรรมก็ยังจะต้องเป็นฝ่ายชนะเสมอ; เพราะเหตุว่าธรรมนั้นคือตัวเดิมของโลก และคือตัวโลกนั่นเอง. ถ้าหากว่าโลกนี้บริสุทธิเหลือแต่ธรรมแล้ว ก็ไม่มีข้อสงสัย. แต่การที่โลกยังไม่บริสุทธิ มีรูปร่างอันพิกลพิการอย่างที่เห็นอยู่เดี๋ยวนี้ ก็เพราะมีอะไรมากลืนมาหุ้มโลกอยู่; เราเอาอำนาจนั้นออกไปเสีย ก็จะพบของที่เป็นพื้นฐานเดิม เรียกว่าสร้างกันเสียใหม่ เรียกเอาดวงใจอันเดิมกลับมา. ฉะนั้น การช่วยตัวเอง หรือช่วยโลกซึ่งเป็นอันเดียวกันนั้น ไม่มีอะไรมากไปกว่าไปเปลี่ยนจิตใจของเราเสียใหม่. จิตใจซึ่งท่านจะถือว่ามันดวงเล็ก ๆ รับหรืออย่างไรก็ตามที, หรือท่านจะมีความเข้าใจว่าจิตใจนั้นมันใหญ่โตกว่าโลกก็ตาม จะต้องสร้างจิตใจเสียใหม่ คือใครจะรู้จักจิตใจของตัวเองเพียงไหนก็ตาม จะต้องสะสางหรือจัดเสียใหม่ จนกว่าจะได้จิตใจดวงเดิมมา.



ทั้ง ๆ ที่พระพุทธศาสนา ไม่อาจจะช่วยเราได้ เราต้องช่วยตัวเองนั้น เราก็ก็น่าต้องหวังพึ่งพาพระศาสนา คือ เราจำต้องช่วยตัวเองไปตามหลักของพระศาสนา. วิธีการเอาจิตใจดวงเดิมกลับคืนมา นั่นคือหลักของพระศาสนา. แต่ถ้าจะกล่าวกันในรูปนี้แล้ว ชวนให้เกิดปัญหาที่ยาว เป็นปัญหาข้างหน้าข้างหลัง พระว่าพระวัง. พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงจัดระเบียบในคำสอนของพระองค์ ตรัสประกาศออกมา เป็นไปในรูปของอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ เหตุแห่งการเกิดทุกข์ ความดับสนิทของทุกข์ และวิธีที่จะให้ถึงความดับสนิทของทุกข์นั้น.

ทุกข์ ก็คือโลกที่กำลังเป็นไปตามอำนาจของความผิดพลาด หรือของธรรมชาติฝ่ายต่ำ หรือของกิเลสต้นหนานั้นเอง. มูลเหตุแห่งการเกิดทุกข์ในโลก ก็คือธรรมชาติฝ่ายต่ำและความชั่วเหล่านั้น. ภาวะหรือสภาพที่เกลียดเกลียดจากความทุกข์ ก็คือความไม่มีกิเลส ไม่มีความชั่ว ความทุกข์นั่นเอง. และวิธีที่จะทำให้อุจเฉทจิตใจของคนแต่ละคนเข้าถึงภาวะที่เกลียดเกลียด ไม่มีความทุกข์เลยนั้นก็คือได้แก่การปฏิบัติที่ใจของตัว คือจัดการกับจิตใจของตัวเสียใหม่ และพยายามที่จะรู้จักตัวนั้นเอง. กล่าวคือ ถ้าถือว่าจิตใจเป็นตัวเรา ก็ให้พยายามรู้จักตัวเรา; หรือถ้าจะถือว่าตัวเราเป็นทั้งหมด ก็ให้พยายามรู้จักทั้งหมด คือพยายามรู้จักโลก แล้วปฏิบัติไปให้ถูกต้องตามกฎธรรมชาติ, หรือกฎความจริงที่เกี่ยวกับตัวเราหรือจิตใจนั้น เมื่อนั้นก็จะถึงภาวะที่จะเป็นความดับทุกข์ได้อย่างเกลียดเกลียด.

เรื่องนี้เป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่สุด ไม่ใช่จะเป็นของเฉพาะพวกนักปราชญ์ เพราะว่าเราอาจจะพิจารณาได้ทุกคนโดยเอาปัจจุบันเป็นเกณฑ์ สมกับที่พุทธศาสนาปริ้เข้าหาปัญหาเฉพาะหน้า.

การที่คน ๆ หนึ่งจะมีความเดือดร้อนอะไรในใจขึ้นมาเป็นความทุกข์ มันจะต้องมีความอยากอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุเสมอไป; คืออันที่ ๑ อยากได้ คือ

อยากได้กามคุณอย่างใดอย่างหนึ่ง. อันที่ ๒ อยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามที่นิยมกัน. อันที่ ๓ อยากให้ไม่มี อยากไม่ให้มี ไม่ให้เป็น ตามที่เขาไม่นิยมกัน.

ความอยากทั้ง ๓ นี้เองที่บันดาลให้เกิดความเดือดร้อนในเมืองชั้น เมื่อลงมือกระทำไปตามความอยากนั้น ก็เดือดร้อนไปตามลำดับ. ผลที่ได้มาด้วยอำนาจของความอยากก็คือความรุ่มร้อนในกามคุณ. ถ้าคนบริโภคกามคุณนั้นๆ แล้วในขณะที่กำลังบริโภคนั้น เขารู้สึกว่าเป็นความเย็น; ในเมื่อคนอื่นอีกพวกหนึ่งบอกว่าที่จุดกลางเตาหลอมนั้นเย็น จิตใจที่อยู่ท่ามกลางกามคุณเป็นของร้อน; นี่ก็เป็นของที่พอจะหยั่งได้ไม่ต้องอธิบายในที่นี้. อันนี้เป็นเพียงจะชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อย่างถูกต้องเพียงไรว่า ความทุกข์และความร้อนใจนั้นมาจากความอยาก อยากได้กามคุณ อยากมี อยากเป็น คืออยากมี อยากเป็นในตำแหน่ง หรือในสถานะที่เขานิยมยกย่องกัน จนถึงกับลงทุนด้วยการเปลี่ยนจากคุณงาม ความดีหมดมาเป็นความตลบตลวง ประจบประแจงหรืออะไร สุดท้ายจนกระทั่งธรรมะก็ละลายสูญหายไปหมด.

ความร้อนอันนี้เปรียบเหมือนกับน้ำร้อน แต่ว่าร้อนเพราะเหตุว่าเป็นไปในทางความเขลา ร้อนตั้งแต่ก่อนจะได้ กำลังได้ และได้แล้วเหมือนกันหมด; เหมือนกันกับความอยาก, ความอยาก นี้หมายได้กว้างมาก เช่นอยากไม่ให้หลุดไปจากตำแหน่งหรือสถานะอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือกระทั่งอยากไม่ให้เป็นที่ศรัทธา หรือสัตว์ประเภทที่ไม่ต้องการ อย่างนี้เป็นต้น ก็เป็นความคันรอนอย่างหนึ่งเหมือนกัน. จึงชื่อว่าความอยากแล้ว ไม่ว่าจะเป็ความอยากประเภทไหน ก็ทำให้เกิดความร้อน ๕ ๕ ทงนน.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อย่างนี้ เป็นประการหนึ่งว่า ทุกข์หรือความร้อน ๕ นั้น มาจากความอยาก. จิตใจเดิมๆ ก่อนที่จะมีความอยากและความร้อน ๕

มันไม่อยากและร้อนมากมายเหมือนอย่างนั้น หรือถ้าจะเอาดั้งเดิมกันจริงๆ แล้ว มันยัง ออยากไม่เป็น ร้อนไม่เป็น. เพราะฉะนั้นเมื่อรู้กันแน่นอนเช่นนั้น ก็จะรู้จักปฏิบัติอันที่ ๒ นี้ได้โดยง่าย คือ ความดับร้อน หรือดับความอยาก. และวิธีดับความร้อน ก็ได้แก่การปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของจิตใจ, รู้เท่าจิตใจว่า ถ้าปล่อยแล้วจะเป็นไปอย่างนี้; เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ปล่อย เราพยายามจะเอาไว้อย่างนี้.

การที่พุทธศาสนาจำแนกออกเป็นกายบ้าง วาจาบ้าง และใจบ้างนั้น ก็เพื่อจะศึกษากันในส่วนเบื้องต้นๆ เป็นส่วนศีลธรรมสำหรับผู้มีปัญญาน้อย; แต่สำหรับผู้ที่มีปัญญาแล้ว พุทธถึงแต่เรื่องจิตใจและปัญญาอย่างเดียว เพื่อสร้างความเห็นอันถูกต้องขึ้นมา. มักจะมีคนเข้าใจผิดบ่อยๆ ว่าทางมีตั้งแต่ ที่จริงมรรคคือทางนั้นเมื่อรู้ว่าคุณสมบัติถูกต้องตรงตามจริงเรียกว่าอริยมรรคญาณ ที่จำแนกเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา. แต่อาจสรุปรวมเป็นผลสั้นๆ ได้ว่า สิ่งที่เราต้องการนั้น คือความรู้อันถูกต้อง, รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง เพราะฉะนั้นจึงมีวิธีลัดที่จะปฏิบัติมรรคมีองค์แปดนี้ให้เร็วได้เพียงไรตามความสามารถของตนที่จะลัดได้. บางคนก็บรรลุมรรคผลได้ในขณะนั้น บางคนก็ต่อมา บางคนจนกระทั่งเคยวนกัยังไม่ได้; นั่นเกี่ยวกับวิธีลัด.

เพราะมีผู้เสาะแสวงหาวิธีลัดเช่นนี้อยู่เสมอ จึงทำให้มีนิกายต่างๆ เกิดขึ้นแล้วแต่ว่าจะลัดให้เร็วได้. แต่อย่างไรก็ตามมีทางที่จะอุ่มใจอยู่อย่างหนึ่งว่าสิ่งเหล่านี้มีสำหรับทุกคนไม่วันใคร คนจะฉลาดมาก หรือฉลาดน้อย หรือคนไม่ฉลาดก็มีวิธีที่จะทำให้ลุล่วงไปได้ทั้งนั้น. คนฉลาดก็มักน้อย มีอะไรให้ใฝ่ใจเท่านั้น ไม่มากเรื่อง, คนไม่ฉลาดก็มีน้อยลงมา คนที่ไม่ฉลาดก็มีเฉพาะๆ เท่าที่จำเป็น. เพราะฉะนั้น

คำสอนบางลัทธิจึงมีสอนแต่เพียงว่า เผ่าคูจิตใจของตัวเอง ซึ่งข้าพเจ้ายอมรับและยืนยันว่า นี่เป็นคำสอนที่ถูกต้องมาก ที่จะเป็นประโยชน์แก่พวกเราทั้งหลายดังกล่าวมาแล้ว.

บัดนี้ เราประสงค์ที่จะสร้างจิตใจเสียใหม่ หรือเปลี่ยนโลกกันเสียบ้าง ; พยายามเผ่าคูจิตใจของตัวเอง ให้รู้แจ้งตามที่เป็นจริง. เมื่อไหน ๆ ก็ได้กล่าวมามากพอแล้วถึงนิยายของพวกหนึ่ง ที่พยายามจะมุ่งลัดตัดตรงไปยังเรื่องของปัญญาความรู้ อย่างที่เรียกว่านิยายธยานะ อันสอนให้เอาใจใส่แต่เรื่องจิตใจ ไม่เอาใจใส่เรื่องพระกัมภีร์ ก็อยากจะทำกฤตกรรมในนิยายนี้เรื่องหนึ่ง ก็กล่าวถึงเรื่องว่าให้คนทั่วไปสามารถที่จะบรรลุถึงพุทธธรรมอันล้ำลึก หรือถึงภาวะที่เรียกว่า จิตใจพ้นไปจากความทุกข์ทั้งหลาย ได้อย่างไร ; เพราะว่ามันก็เป็นที่พอใจแล้วถ้าได้อย่างนั้น.

เรื่องมีว่า ในบรรดานิยายธยานะ นิยายที่เอาใจใส่กับจิตใจ โดยเฉพาะในพระศาสนาของเราที่ท่านสังฆปริณายกองค์ที่ ๖ ของนิยายนี้ ถือว่าได้ทำไว้เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดที่จะเป็นประโยชน์แก่ชนชั้นหลัง เพราะฉะนั้น เราควรจะได้เล่าเรื่องของท่านคุณสักนิกหนึ่งว่า ท่านองค์นี้เป็นคนตัดฟันชาย ไม่รู้หนังสือ แต่อย่างน้อยก็จะต้องมีอุปนิสัยของการมองคูจิตใจของตัวเองอยู่ วันหนึ่งเอาฟันไปขาย ได้ยินคนข้างถนนเขาบริกรรมบทสวดมนต์ข้อความในสูตรหนึ่ง ซึ่งกล่าวถึงจิตใจที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น ความรู้สึกของท่านก็โพล่งแจ่มแจ้ง ท่านจึงสืบทอดนั้นต่อว่าจะไปศึกษาได้ที่ไหน.

ในที่สุดท่านก็สืบทอดไปจนพบว่ามีสำนักอยู่ที่นั่น ๆ จึงไปหา. ส่วนพระสังฆปริณายกองค์ที่ห้าเจ้าสำนัก เมื่อยังไม่รู้จักท่าน หรือไม่เข้าใจท่านก็ถือว่าเป็นคนธรรมดา ครั้นได้ฟังคำที่ท่านกล่าวตอบสั้น ๆ ว่า “ได้เท่าไม่ควรจะกล่าวว่ามีพวกที่มาจากทางใต้นั้นเป็นชาวป่าชาวดง. แม้ว่าจะมีแบ่งกันเป็นพวกชาวเหนือชาวใต้ มีทิศเหนือทิศใต้ก็จริง แต่ทิศเหนือทิศใต้นั้น มันไม่มีอำนาจอะไรที่จะไปเปลี่ยนแปลงภาวะจิตเดิม ๆ

ของคนเราให้ผิดไปคนละอย่าง. จากธรรมชาติในตัณมุขย์ที่อาจจะรู้ความจริงเรื่องความ  
 พันทุกซ์เด็ดขาดได้นั้น ทิศเหนือทิศใต้จะมาเปลี่ยนให้คนชาวเหนือ ไปเป็นอย่างหนึ่ง  
 และชาวใต้ให้เป็นอีกอย่างหนึ่งนั้นไม่ได้; เพราะฉะนั้นกรรมทั้ง ๆ ที่ไม่รู้จักหนังสือ  
 ทั้งที่เป็นคนตัดฟันชาย ก็ไม่มีอะไรแตกต่างไปจากใต้เท้า ซึ่งเป็นพระสังฆปริณายก".  
 นี่เป็นอันว่า ท่านสังฆปริณายกก็เห็นแวงแห่งปัญญาของท่านผู้นี้ แต่โดยเหตุที่ว่าถ้าจะไป  
 ยกย่องคนตัดฟันชายซึ่งไม่รู้หนังสือขึ้นมา ก็จะเกิดความในสำนักนั้น ท่านจึงทำเป็นไม่รู้  
 ไม่ชี้ไว้ หาโอกาสสังเกตคุณนี้ต่อไปอีก.

แต่เพื่อทดลองว่า รวมทั้งคนนี้และหมู่ศิษย์ของท่านทั้งหลาย ใครคนไหน  
 จะเป็นคนรู้อะไรกันเท่าไร ท่านจึงมีบัญชาขึ้นว่า ภายในสองวันนี้จะต้องแต่งข้อความ  
 เป็นคาถาหรือโคลงบทหนึ่งมาให้; ทุกคนจะต้องแต่ง ไม่ยกเว้นใคร ไม่ยอมให้  
 ตรีกตรองมากมายอะไร; เพราะเหตุว่าผู้ที่เห็นความจริงอันนี้แล้ว จะต้องตอบได้ทันที  
 เขียนได้ทันที, เมื่อมีใครพูดถึงเรื่องนี้ต้องตอบได้ทันที ต้องตอบได้โดยตรง เพราะ  
 เหตุว่าความรู้หรือความจริงนั้นมันซึมซาบในจิตใจอย่างไร ความแจ่มแจ้งอย่างนั้นก็  
 แจ่มแจ้งอยู่ในใจเสมอ. อย่างว่าแต่เขาจะคลุกเคล้าอยู่แต่เรื่องโลกเรื่องงานการค้าอะไร  
 แม้เขากำลังถือคาบฟาคฟันกันอยู่ในสนามรบ แปดเปื้อนไปด้วยโลหิต ค้างค้ำอยู่ด้วย  
 ความเจ็บปวด ล้มตายในสนามรบนั้น ความสว่างแจ่มแจ้งในสิ่งนี้ก็แจ่มแจ้งอยู่เป็นอย่างดี  
 เช่นนั้น เหมือนกับคนที่ไปนั่งเฝ้า ๆ อยู่โคนต้นไม้ริมสระเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น  
 เราจึงไม่ยอมให้ท่านมีเวลาตรีกตรอง ถ้าท่านรู้ท่านก็ต้องเขียนเรื่องนี้และเขียนได้เดี๋ยวนั้น.

ศิษย์ทั้งหลายงกกันหมด ไม่อาจจะเขียนได้; แต่หัวหน้าศิษย์คนหนึ่งผู้ถูก  
 ยกย่องเป็นเชษฐอันเตวาสิกก็มาคิดว่าเราถูกยกย่องเป็นหัวหน้า ฐานะอันนี้มันบังคับเรา  
 ให้แต่งให้ได้ ฉะนั้น จึงพยายามค้นรณในการที่จะเขียนส่ง; แต่เขียนส่งให้ตรง ๆ ไม่ได้  
 ดังนั้น จึงไปเขียนไว้ที่กำแพงโบสถ์เป็นใจความว่า "ร่างกายนี้คือต้นโพธิ์", จิตใจ

คือกระจกเงาที่ใสสะอาด, เราจะต้องเช็ดกระจกเงาอยู่ทุกๆ ชั่วโมง เพื่อว่าอย่าให้ฝุ่นละอองไฟฝ้ามันจับกระจกเงาได้”.

การเขียนอย่างนี้ท่านทั้งหลายที่คิดว่าราติคพระกัมภีร์ก็จะยกนิ้วเป็นอันเดียวกันหมด ว่าถูกต้องถึงที่สุด : ร่างกายนี้เหมือนกับต้นโพธิ์. อย่าเข้าใจว่ามีความหมายว่าต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้ หมายถึงเพียงว่าเป็นไม้ชั้นตระกูลมะเดื่อ หรือตระกูล Ficus เช่นต้นโพธิ์ หรือต้นไทร หรือต้นมะเดื่อประเภทต่างๆ; มันไม่มีแก่น มันเป็นไม้เนื้อนุ่มยุ่ยไปหมด; ร่างกายเหมือนกับต้นโพธิ์ซึ่งไม่มีแก่นสาร และจิตใจนั้นเหมือนกับกระจกเงาที่ใสสะอาด. อย่าไปยึดถือที่ร่างกายเลย มาระวังกันที่จิตใจดีกว่า เหมือนกับกระจกเงาที่เช็ดทุกๆ ชั่วโมง ให้มันใสเห็นความจริงส่องได้ ไม่มีใครจะมาแย้งได้ว่าผิดหลักพระพุทธวจนะ หรือผิดหลักเหตุผล.

ครั้นกาลานี้ได้เขียนทั้งไว้แล้ว เขาก็คอยแอบซุ่มดู ว่าเมื่อไรพระสังฆปริณายกจะมาเห็นด้วยตนเอง. ครั้นพระสังฆปริณายกมาเห็น ท่านก็บอกให้คนเอาเครื่องสักการบูชามาจุดเพื่อบูชา และให้คนทั้งหลายออกไปท่องจำไว้เพื่อเป็นประโยชน์แก่คนผู้นั้น; คือ มีใจความว่า เมื่อกายไม่มีแก่นสาร ใจก็ใสสะอาด แล้วช่วยกันอย่าให้มีไฟฝ้าได้.

ครั้นต่อมาชายที่ไม่รู้หนังสือเป็นคนตัดฟันชายนั้น แกมาได้ยินโคลงกาถาที่เขียนไว้นั้น, คือได้ยินคนที่เขาเอาไปท่องให้ฟัง เพราะพระสังฆปริณายกสั่งให้ไปท่องให้จำได้. แกก็มาคุยที่เขียนโคลงนี้ ให้คนอื่นอ่านให้ฟัง; แกก็บอกว่ามันผิด แล้วแกก็มีความรู้สึกในใจที่จะเขียนโคลงนี้ใหม่. เมื่อคนเหล่านั้นได้ยินก็พากันงงและหัวเราะอยู่ในใจว่า คนไม่รู้หนังสือ คนตัดฟันชายน มาอยู่ที่วัดนี้มีหน้าที่ตำข้าวตักน้ำเท่านั้น จะเขียนโคลงในลักษณะเช่นนี้ได้อย่างไร? แกก็บอกว่า การดูถูกกันอย่างนั้นไม่สมควร, เป็นบาป. การที่ความจริงมันปรากฏได้เพียงพริบตาเดียว เมื่อปรากฏแล้วก็รู้ทุกสิ่ง

ทุกอย่างได้; เพราะฉะนั้นไม่ควรมาพูดถึงกัน ขอช่วยเขียนโคลงให้ข้าพเจ้าดีกว่า. คนเหล่านั้นก็ยอมช่วยเขียนให้ จึงได้ลบโคลงนั้นเสียแล้วเขียนใหม่ ที่นี้กลายเป็นเขียนว่า “ไม่มีต้นโพธิ์ ไม่มีกระจกเงา; เมื่อทุกสิ่งว่าง คือไม่มีต้นโพธิ์ และกระจกเงาแล้ว จะไปมัวมาขัดมาเช็ดอะไรกันอีกเล่า”.

นี่เราจะเห็นได้ว่าวิธีมันลึกลับอย่างไร : เมื่อคนพวกหนึ่งมีเรื่องมาก ต้องสนใจอะไรมาก คนอีกพวกหนึ่งกลับปัดทิ้งหมด. ร่างกายนี้มันไม่มี เพราะเหตุว่ามันมีแต่สภาพธรรมชาติ ซึ่งเป็นแต่รูปวัตถุ; จิตใจนี้มันไม่มี มันมีแต่สภาพธรรมชาติ ซึ่งเป็นฝ่ายธาตุจิตไม่ใช่ตัวเรา. พอเราปล่อยทั้งกายและทั้งจิตใจออกไปเสียให้หมด ไม่ใช่ตัวเราแล้ว การที่จะไปคอยปัดเช็ดชำระล้างมันก็ไม่มี; แทนที่จะปฏิบัติต่อร่างกายอย่างไร ปฏิบัติต่อจิตใจอย่างไร มันกลับเททิ้งทิ้งกะบะ ทั้งร่างกายและจิตใจ มันกลับเป็นการปฏิบัติตนอย่างสิ้นและลัดที่สุก.

ในขณะที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา - สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัวตนนั้น มันก็หมายถึงเรื่องนี้ คือไม่มีทั้งต้นโพธิ์ไม่มีทั้งกระจกเงา. คือไม่มีทั้งกายและไม่มีทั้งใจ แล้วจะไปมัวปัดมัวปฏิบัติอย่างไรกัน. นี่ก็เป็นเหตุอันสรุปได้ว่า หลักร สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา - สิ่งทั้งปวงท่านถือเป็นเรื่องที่ไม่ใช่ตัวเรา ไม่ใช่ของเรา.

\* \* \*

ปัญหาต่อไปก็มีว่า มันจะพ้นทุกข์ได้อย่างไร? มันจะแก้ความทุกข์ของเราในสมัยนี้ ในปัจจุบันนี้ได้อย่างไร? เราก็จะพิจารณากันได้โดยลำดับว่า ทั้งร่างกายและจิตใจ คือทั้งโลกและทั้งจิตใจนี้ไม่ใช่ตัวเรา แล้วความอยากความต้องการก็ไม่มี. เมื่อความอยากความต้องการนี้ไม่มี การประกอบกรทุจริตก็ไม่มี, ความคิดที่จะทำ

ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร เหล่านี้ก็ไม่มี, และความหนักใจอันเกี่ยวกับ  
อยากนั้นอยากนี้ เสียขายนั้นเสียขายนี้ อาลัยนั้นอาลัยนี้ก็ไม่มี, เป็นอันว่าอริยสัจ  
ข้อที่ ๒ ทุกขสมุทัยที่เป็นสมุฏฐานแห่งทุกข์ก็มีขึ้นไม่ได้; เพราะเหตุว่าไม่มีตัวยาก  
เป็นอันว่า นิโรธะ ความดับทุกข์ทั้งหลายนั้นเป็นของปรากฏได้ง่ายๆ.

ผู้ที่ประกอบกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นภัยแก่มนุษย์โลกในเวลานี้ ก็  
เพราะเหตุความเข้าใจผิด อย่างว่ามีตัวตนซึ่งเป็นของเรา. เมื่อรู้สึกว่าเป็นของเรา  
อย่างนี้ ก็อยากจะให้ได้มาเป็นของเราอยู่เสมอ จึงพยายามชวนชวาย; เป็นความร้อน  
ตามธรรมชาติ. เมื่อไม่ได้มาในทางสุจริตก็ชวนชวายในทางทุจริต เป็นความร้อน  
เกิดขึ้นตามธรรมชาติเพิ่มขึ้นมาใหม่ เป็นอันว่าโลกได้ร้อน และมีความทุกข์ ก็เพราะ  
เหตุนี้ ก็เพราะเหตุที่ไม่รู้จักตัวเราเอง.

เพราะฉะนั้นจึงขอให้พวกเราทุกคนพยายามที่จะดับไฟภายในของโลก คือ  
ต้องพยายามที่จะรู้จักตัวเองเท่านั้นให้เป็นอย่างดีโดยเด็ดขาด การกระทำอย่างนี้  
ย่อมเป็นการกระทำที่ดีกว่าอย่างอื่นหมด, คือการที่จัดการดับตัวเองอย่างเดียวกัน  
จะเป็นการแผ่ศาสนาไปด้วย. เพราะว่าการแผ่ศาสนานั้น มันมีความสำคัญอยู่ที่  
ตัวเองจะต้องทำได้; เห็นกันง่ายๆว่า ถ้ามีแต่คนมุ่งสอนคนอื่นแล้ว ก็จะไม่มีการ  
ประพฤติธรรม; เพราะ *ต่างก็มุ่งจะสอนกัน ผลก็คือว่าไม่มีใครประพฤติธรรม* มีแต่  
การสอน. ในทางตรงกันข้าม ถ้ามีแต่ผู้ประพฤติด้วยตนเอง ด้วยความเชื่อมั่นด้วย  
ตนเองแล้ว โลกนี้ก็เต็มไปด้วยผู้ปฏิบัติและไม่ต้องมีผู้สอน.

เพราะฉะนั้นการทำดีของตัวเองนั้นแหละ คือการเผยแผ่พระพุทธ-  
ศาสนาที่ถูกต้อง; และเป็นการได้ผลพร้อมกันไปถึง ๒ อย่าง คือตัวเองได้บรรลุมนุ  
ษย์โลกก็ได้บรรลุมนุชย์โลก. เพราะว่าศาสนาในส่วนลึก สอนกันด้วยปากไม่ได้; และ



สอนกันด้วยตัวหนังสือก็ไม่อาจจะทำความเข้าใจกันได้ แต่มีการสอนง่ายๆ ด้วยการทำด้วยตนเอง เผื่อจิตใจของตัวเองที่กำลังหลงอยู่อย่างไหน. คอยปกกคอยลอกความหลง ลอกออกทีละชั้น ๆ. เมื่อปกได้ชั้นหนึ่งก็พอ; ชั้นที่ ๒ ไม่ต้องสงสัย เพราะว่าเมื่อความทุกข์ในใจยังมีอยู่ ก็เป็นการเชื่อได้ว่ายังมีอยู่อีกชั้นหนึ่ง แต่มันละเอียดประณีตเข้า ก็ให้ปกเรื่อย ๆ ไป. เมื่อพยายามปกหรือพยายามลอกได้ คนอื่นก็พลอยเป็นสุขด้วย. และเขาก็พลอยปกตามไปด้วย. นี่เป็นการแผ่พระศาสนาของพระพุทธเจ้า ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “เธอทั้งหลายจงไปเพื่อความสุข เพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายทั้งเทวดาและมนุษย์” ก็หมายถึงไปทำการปกนี้ให้ดู; แม้แต่การปกให้ดูบ้าง โลกก็ได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนาอย่างนี้.

เพราะฉะนั้นเราจึงควรภูมิใจที่ว่าพระพุทธศาสนานี้เป็นของแปลก ในเมื่อท่านทำด้วยตนเองก็กลายเป็นการแผ่พระศาสนาแก่ผู้อื่นไปในตัวด้วย; ส่วนที่สอนกันด้วยปากนั้นช่วยได้บ้างเป็นส่วนน้อยในภายนอก; และความช่วยเหลือกันด้วยเรี่ยวแรงบ้างก็เป็นการช่วยได้บ้างในภายนอก. ส่วนใหญ่ที่สุดที่เราจะช่วยตัวเราเอง ช่วยศาสนาของเรา คือเราจะต้องลงมือช่วยกันแต่ละคน ด้วยการชำระล้างจิตใจของเราให้สะอาด คือปกลอกสิ่งที่หุ้มห่อ.

สำหรับวิธีการบำเพ็ญทางจิตใจ ซึ่งมีการเขียนกันอยู่มากไม่น้อยแล้ว และได้เคยแสดงปาฐกถาเทศนากันอยู่ตามที่ต่าง ๆ ทั่วไปแล้ว ยังเหลืออยู่บ้างก็แต่เพียงว่าเมื่อไรจะลงมือปกกันเท่านั้น. เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ส่วนใหญ่จึงแสดงไปในทางที่เราไม่ได้ทำกันอยู่ ยังขัดข้องกันอยู่ กล่าวคือขาดความเชื่อถือหรือความกล้าหาญเท่านั้น.

ขอจงยับยั้งการชักใยพันตัวเอง ชุทหลุมฝังตัวเอง และย้อนกลับเข้ามาปกสิ่งที่หุ้มห่อจิตใจ คือ “เรา” ที่ถูกห่อหุ้มนี้. ขอให้ย้อนกลับมา คือ อย่างวันหยุด

วิสาขะ ซึ่งเป็นวันเทศกาลพิเศษของศาสนาอย่างนี้ แทนที่จะไป ยิงนก ตกปลา หรือ  
เล่นรำ มันควรจะอย่างน้อยก็ร่วมประกอบพิธีทางศาสนา; อย่างสูงสุดก็คือให้เผ่าคูจิตใจ  
ของตัวเอง ให้รู้จักจิตใจที่ค่อยๆ หดจากความเศร้าหมอง จนกระทั่งรู้จักจิตที่หมดจด  
สะอาดอย่างเดียวกับจิตใจของพระพุทธเจ้า, หรืออย่างเดียวกับที่มีอยู่ในจิตใจดั้งเดิม  
เริ่มแรกของพวกเรา ซึ่งมันก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันก็แต่ว่าเวลานี้พวกเรายังถูกหุ้มห่อ  
อยู่หลายชั้น, ของพระพุทธเจ้านั้นไม่มีอะไรหุ้มแล้ว. ครั้นเราลอกของเราออกได้หมด  
นั้นก็เป็นการสะอาดบริสุทธิ์เป็นความสว่าง และเป็นความสงบอย่างเดียวกัน.

นี่คือพระพุทธศาสนาซึ่งมีความมุ่งหมายจะสอนแต่เรื่องนี้โดยเฉพาะ และเป็น  
พุทธศาสนาของเราจริงๆ ไม่ใช่กล่าวอ้างสิทธิ ก็เป็น authority ของพุทธศาสนาเต็มที่;  
ไม่ใช่กล่าวกว้างๆ ไปถึงว่า ใครสอนให้เว้นชั่ว แล้วทำดี ก็เป็นพุทธศาสนาหมด; มัน  
น่าอับอายขายหน้าที่จะไปกว้านเอาศาสนาอื่นมาเป็นพุทธศาสนาของเราไปหมด. เราเป็น  
พุทธบริษัท รู้จักพุทธศาสนาของเราในส่วนหัวใจแท้ๆ ได้แก่การที่จะชำระใจให้บริสุทธิ์  
อย่างที่ว่ามาแล้ว; หยุดชักใยหุ้มห่อตัวเอง อย่าซุกซนหลุมฝังตัวเอง แล้วพยายามลอก  
สิ่งที่หุ้มห่อออกมาเป็นชั้นๆ โดยลำดับไป ก็พบว่ามันเป็นความเย็น เป็นความเปลือๆ  
อันแท้จริงที่พบได้ด้วยตนเอง. ท่านจะเห็นด้วยในข้อที่ว่า ไปนั่งอยู่ที่กลางเตาหลอม  
นั้นมันเป็นที่ยืนที่สุด ไม่ใช่ไปนั่งกับคนรักตามชายทะเล มันจะเป็นที่ยืนที่สุด.  
นี้หมายถึงพุทธศาสนา ที่เป็นแก่นนั้นมีอยู่อย่างนี้.

ขอจงพยายามที่จะพุ่งเข้าไปใส่ปัญหาเฉพาะหน้า คืออย่าทำท่วงหน้าท้วงหลัง  
ท้วงเรื่องพระไตรปิฎก ท้วงเรื่องครู ท้วงเรื่องอาจารย์. มีหลักอยู่ว่า ใจเดิมของเรา  
มันไม่เป็นอย่างนี้ มันเป็นเรื่องที่พอจะเข้าใจอะไรได้ แล้วมันมาถูกหุ้มห่อเสีย; และ  
ภาวะของมนุษย์เรามีลักษณะอย่างนิทานที่นักปราชญ์ท่านว่าไว้ ว่า เป็นมนุษย์วัว เป็น  
มนุษย์สุนัข เป็นมนุษย์วานร เป็นของหลักไม่ได้ตามธรรมชาติเดิม. การปฏิบัติธรรม

ของเรา คือเผ่าดุจจิตใจของเราจนมองเห็นว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนั้นจริงแล้ว เราก็เปลือยออกมาเสียได้จากความเป็นมนุษย์ชั่ว เป็นมนุษย์สุนัข เป็นมนุษย์วานร; เมื่อเป็นตัวเดิมแท้จริงแล้ว ต้นโพธิ์ก็ไม่มี กระเจงกาก็ไม่มี. นี้พุทธศาสนาไปได้ไกลอย่างนี้.

ขอวิงวอนในส่วนที่ว่า จะพยายามหาความเย็นในท่ามกลางเตาหลอมนี้ดูบ้าง อย่าเพ้อไปแน่ใจเสียว่า ที่อื่น ไม่มีนอกจากที่ใกล้ต้นไม้ล้มพัศิมสระน้ำ; ถ้ามีความคิดเห็นอย่างนั้นแล้วจะช่วยอะไรไม่ได้ ตัวเองก็ช่วยไม่ได้ พุทธศาสนาก็ช่วยไม่ได้; และจะนับประสาอะไรกับข้าพเจ้า ซึ่งเป็นมนุษย์อย่างท่านจะช่วยท่านได้. ที่ว่าพุทธศาสนาจะช่วยพวกเราในปัจจุบันนี้ให้มีความสุขได้อย่างไรนั้น มันหมายถึงแต่เพียงว่าเราจะช่วยตัวเราหรือพวกเราได้ โดยอาศัยแนวของพระพุทธรักษา มันก็มีอยู่อย่างชัดเจนอย่างที่ว่ามา; และแม้ที่สุดสรุปความอย่างง่าย ๆ ว่า จงพิจารณาดู “ตัว” หรือจะเรียกว่าอะไรก็ตามที่ ให้รู้สึกว่ามันเป็น “ตัว” เพราะความนึกคิดรู้สึกที่มันเมมาหลงไหลเร่าร้อน ให้รู้สึกว่าเป็น “ตัว” เช่นนั้นคืออะไร มันกำลังถูกหุ้มจนเกิดทุกข์อยู่ทุกชน.

ความมีเมมาหลงไหลหุ้มอยู่ทุกชน เหตุไรทั้ง ๆ ที่ของเดิมบริสุทธิ์ จึงมาถูกหุ้มพันอย่างนี้ และอำนาจของธรรม คือฝ่ายต่ำ ฝ่ายผิด นั้น มีมากเพียงไร? มันหวาดเสียวอย่างไร? มันถึงเอาคนทั้ง ๆ ที่รู้้อย่างนี้ จูงลงไปในการที่เป็นบาปเป็นอกุศลอย่างนั้นได้; ทั้งนี้โดยอาศัยเปรียบเทียบคำนวณจากพุทธภาษิตที่นำมาตอนต้น ซึ่งกล่าวถึง ธรรม กับ อธรรม คือ ฝ่ายต่ำกับฝ่ายสูงที่นำมาเป็นตัวอย่างนั้น. และขอย้ำถึงเรื่องกรรมว่าจงเข้าใจให้ตื้นที่กล่าวมาแล้ว ฟังเห็นโดยกว้าง ๆ ให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง.

พวกเราในปัจจุบันนี้ แม้จะมีความสะดวกสบายในทางวัตถุ แต่ก็ปรากฏชัดแก่พวกเราว่าในทางจิตใจนั้น แย่! เพราะการที่ถูกกลืน เมื่อเป็นอย่างนี้จึงเป็นอันว่าเราได้ฆ่าธรรมชาติเสียแล้ว ธรรมชาติจึงได้ฆ่าเรา; หรือเราเบียดเบียนธรรมชาติ ธรรมชาติจึงเบียดเบียนเรา แล้วก็ไปเบียดเบียนมนุษย์ด้วยกันอีก; แต่ถ้าเราไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ธรรมะก็จะทำอะไรให้เราได้โดยแน่นอน. เป็นอันว่า วิธีที่จะช่วยกันได้ก็คือ รัก “ตัว” ให้มาก ๆ.

ถ้าไม่มีความรักตัว มันสุกวิสัยที่จะช่วยกันได้; ไม่ได้ขอมากมายไปถึงว่ารักคนอื่น แต่ขอให้รักตัวก่อน; และพยายามคิดต่อไปว่า การรักเช่นนั้นจะอย่างไร จึงจะเรียกว่าความรักที่แท้จริง. ถ้าเรารู้จักเข้าใจรักตัว คือรู้จักเคารพตัว รักตัว รักเกียรติยศของตัว อย่างนี้แล้ว ก็นับว่าเป็นผู้มีการศึกษา; เกิดมาในโลกนี้ก็ในโลกที่มีความดีมีค่า เราเป็นผู้ที่จะเอาของดี ๆ ในโลกนี้มาเป็นของเราได้. มีทางเดียวเท่านั้นที่จะช่วยเราได้ทั้งหมด คือรีบออกเสียจากความชั่วที่หุ้มห่ออยู่ แล้วจะเป็นการช่วยตัวเองได้สำเร็จ.

การช่วยตัวเองสำเร็จของแต่ละคน มันเท่ากับเป็นการช่วยคนทั้งหมด หรือช่วยได้แม้บางคนก็เท่ากับช่วยคนหมู่มากอีกนั่นเอง. ดังที่กล่าวมาแล้ว สรุปว่า **พุทธศาสนาช่วยเราไม่ได้ เราต้องช่วยตัวเอง** ด้วยการเผ่ากุศลใจของตัวเองอยู่เสมอ; และเป็นการแน่นอนว่าในระหว่างนั้นเราจะได้รับความรู้สึกใหม่ๆ เกิดขึ้นเองไม่ต้องสงสัยไม่ต้องกลัว ในการที่จะปอกลอกออกไปเป็นชั้น ๆ. นายฮัมเฟรย์ เขายังสรุปได้สั้น ๆ ว่าเราควรจะทำทันที ไม่ต้องรอเรียนจบพระไตรปิฎกเป็นต้น.

ในที่สุดแห่งปาฐกถานี้ ขอวิงวอนอย่างฐานะเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ด้วยกัน คือไม่กล่าวว่าเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ จะขอกกล่าวแต่เพียงว่าเพื่อนร่วมทุกข์ด้วยกัน.

เพราะเหตุว่า ความสุขนั้นเป็นเพียงเหยื่อของธรรมชาติ เพื่อล่อให้เราชักใยพันตัวเอง, หรือชกบ่อดีงตัวเองมากขึ้นไปเท่านั้น. เพราะฉะนั้นขอเพื่อนร่วมทุกข์ทั้งหลาย จงสำนึกถึงความซอนี้ เพื่อเอาไปคิดไปตรอง ไม่ใช่จะเกณฑ์ให้เชื่อกันเดี๋ยวนี หรือ ไม่ใช่จะเกณฑ์ให้เชื่อกันโดยลำพังความเชื่อ; ให้เอาไปคิดไปตรองว่าเราเป็นเพื่อนร่วมทุกข์เท่านั้น ไม่ได้ร่วมสุขเลย. เพราะตามธรรมดาพวกเราในภาวะเช่นปลุกุชชอย่างนี้ หรือในขณะที่ยังไม่บรรลุถึงนิพพานอันเด็ดขาด เรามีแต่ความทุกข์ไม่มีความพันทุกข์,

ขอจงช่วยกันพยายามเห็นอกเห็นใจกัน . เพราะเหตุว่าเราเป็นเพื่อนร่วมทุกข์กัน. ขอรับรองว่าเราจะพยายามเห็นอกเห็นใจแก่กันและกัน. จงเห็นอกเห็นใจกัน ถึงกับว่าเราอมเสียดสะความสุขซึ่งจะเป็นทางกามคุณ หรือจะเป็นอะไรก็ตามที่ ซึ่งเรากำลังมีอยู่หรือได้รับมาก ๆ หรือกำลังจะได้รับต่อไปข้างหน้า.

ขออ้ำพระคุณแห่งธรรม จงคลบั้นตาลให้พวกเร้างหลาย ซึ่งเป็นพุทธบริษัท ที่มีความซื่อตรงต่อตัวเอง และมนุษยชาตินี้ จงได้รับความสุขความเจริญ ตามความมุ่งหมายของป้าฐกถาวันนีเทอญ.

---

## ธรรมเนียมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๒

# พุทธศาสนาระดับทุกคนควรรู้

แสดง ณ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๔ ธันวาคม ๒๕๐๓

### ด้วยพระมหากรุณาธิคุณ

เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๐๓ เวลา ๑๕.๐๐ น. สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ประทานพระกรุณาต่อกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อให้ได้มีโอกาสสดับพระธรรมเทศนาจากพระภิกษุผู้ทรงคุณความรู้เยี่ยมในทางธรรม, ทรงนิมนต์ พระราชชัยคีรี (พุทธทาสภิกขุ) มาแสดงธรรมแก่นิสิต และพระองค์ท่านเองก็เสด็จมาทรงเป็นประธานของการแสดงธรรมปรากฏว่า มีอาจารย์และนิสิต ร่วมโดยเสด็จศึกษาพุทธธรรมจากพระราชชัยคีรี ที่หอประชุมจุฬาลงกรณ์ ประมาณ ๓,๐๐๐ คน และนับเป็นครั้งแรกที่พระราชชัยคีรี (พุทธทาสภิกขุ) ได้มาแสดงธรรมปรากฏตาในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ฯ.

อาตมาภาพขอรับพระราชทานพระราชวโรกาส เพื่อกล่าวธรรมกถาในรูปและวิธีของปรากฏตาอย่างธรรมดาสามัญ เพื่อสำเร็จประโยชน์แก่นิสิตทั้งหลายเท่าที่จะมากที่สุดได้เพียงใด ขอถวายพระพร.

นิสิต, ท่านสุภาพชน และสาธุชนทั้งหลาย,

โอกาสแห่งการบรรยายธรรมกถาในวันนี้ อาตมามุ่งหมายจะกล่าวถึง “ส่วนสำคัญๆ เท่าที่นิสิตจะพึงทราบเกี่ยวกับพุทธศาสนา”, เพราะฉะนั้นท่านสาธุชนทั้งหลายได้โปรดให้อภัย ถ้าหากว่าคำกล่าวทั้งหมดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์แก่นิสิตเป็นส่วนใหญ่, เพราะว่าการกล่าวอย่างกำกวมหรือกำกึ่งกันระหว่าง ความมุ่งหมายสำหรับนิสิต กับสาธุชนทั่วไปนั้น ย่อมจะตัดทอนความแจ่มกระจ่างลงไปเป็นอันมาก, ฉะนั้นให้ถือว่าความมุ่งหมายส่วนใหญ่นี้กล่าวเพื่อประโยชน์แก่นิสิต; ถ้าตรงกันกับความประสงค์ของท่านสาธุชนทั่วไป ก็เป็นอันว่าเป็นผลพลอยได้.

ที่ว่าส่วนสำคัญๆ นั้น หมายถึงส่วนสำคัญที่เรียกว่าธรรมะหรือศาสนา, เพราะคำว่าธรรมะและคำว่าศาสนาหรือพุทธศาสนานี้ใช้แทนกันได้ และที่เรียกว่า “ส่วนสำคัญๆ” นั้น อาตมาขอตั้งเป็นหัวข้อว่า ทำไมเราจึงต้องมาเกี่ยวข้องกับธรรมะหรือศาสนา; และจะเกี่ยวข้องกับวิธีอย่างไร และสิ่งที่เรียกว่าธรรมะหรือศาสนานั้นคืออะไร? และในที่สุดก็มีข้อเบ็ดเตล็ดเช่นว่า อุปสรรค หรืออุปกรณ์ที่เกี่ยวกับการเข้ามาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานี้ มีอะไรบ้าง? นี่เป็นข้อสำคัญ ซึ่งอาตมาจะได้กล่าวถึงข้อที่ว่า ทำไมเราจึงต้องเกี่ยวข้องกับธรรมะหรือศาสนา? เป็นข้อแรก.

ถ้าทุกคนมีความคิดว่า เมื่อมีทรัพย์สมบัติ เกียรติยศชื่อเสียง มีมิตรสหายพร้อมหน้าเพียงเท่านี้เป็นการพอแล้ว ก็นับว่าเป็นเรื่องของพวกเขาวัตถุนิยมจัด ไม่มีอะไรที่จะพูดกันอีกแล้วเกี่ยวกับพุทธบริษัทเรา แต่เนื่องจากพุทธบริษัทเราไม่ได้เป็นพวกวัตถุนิยมจัดหรือวัตถุนิยมโดยส่วนเดียว ย่อมมีความคิดสูงไปกว่านั้น คือต้องการจะถือเอาประโยชน์จากสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุนั้นได้อีกด้วย จึงมีเรื่องทางฝ่ายที่เรียกว่า “จิตนิยม” หรือ “อุคมคติ” หรือกล่าวง่ายๆ ก็คือว่าไม่ใช่วัตถุนิยมก็แล้วกัน นั่นอีกส่วนหนึ่ง;

แปลว่า เรามีความมุ่งหมายเพื่อจะให้ ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้ ซึ่งจะเรียกกันง่าย ๆ เหมือนที่ใช้เรียกกันเป็นคำกลางระหว่างวิชาธรรมะหรือปรัชญา คือคำสากลที่ใช้สั้น ๆ ว่า Summum Bonum หรือที่ขยายให้ชัดว่า The utmost goodness that man can get in this very life. ขอให้ท่านนิสิตทั้งหลายเปิดดู Dictionary ที่เป็นคำอธิบายของคำว่า Summum Bonum ก็จะพบว่าได้แก่ **สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์จะต้องถึงให้ได้ชั่วชีวิตนี้ในชีวิตนี้เอง.** เราพุทธบริษัททั้งหลายมีความมุ่งหมายที่จะให้ ได้สิ่งนี้, เราจึงรู้สึก ว่าเพียงแต่ได้ความสมบูรณ์ในทางวัตถุนี้มันไม่พอ เพราะว่ามันยังไม่ใช่สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้.

ลองเปรียบเทียบดู ขอบภัยในการที่ต้องใช้อุทาหารณ์; เช่นว่า เราอยากจะมีชีวิตเหมือนผีเสื้อที่สวยงาม บินลอยไปมา ไม่ชั่วก็วันก็ตาย อย่างนี้เอาไหม; ก็คงจะสั้นหัวแม่มือที่สุดแต่คนที่รักสวยรักงามอย่างยิ่ง. หรือถ้าว่าเราจะมีชีวิตอยู่อย่างยุ่ง ไม่ก็วันก็ตาย โดยเกิดมาสูบลีดอกคน อีกไม่กี่วันก็ตาย; คงจะไม่มีคนเอา. หรือถ้าตรงกันข้ามกับยุ่ง เราจะเป็นสัตว์ที่แข็งแรง เช่นช้างหรือสัตว์ที่มีประโยชน์อย่างอื่น ทำงานอย่างหนักเหนื่อย จะเอาไหม? มากเกินไปก็ไม่มีใครเอา. หรือจะเกิดมาเหมือนลิงทะเลโมนายฟุ้ง ซึ่งมีลิงเพศตรงกันข้ามเป็นบริวารมากมาย เป็นจอมโจกของฝูงเอาไหม? พวกที่วัตถุนิยมจัดเกินไปเท่านั้น ที่จะพอใจ. แต่ในที่สุดก็จะสอกล่องหาสิ่งที่ดีที่สุด วนไปวนมาจนกว่าจะพบ ก็จะพบว่าสิ่งที่ดีที่สุดนั้นไม่ใช่เรื่องที่เกิดเนื่องกับวัตถุอย่างเดียว; หรือว่าล้าพวงวัตถุอย่างเดียว เราไม่สามารถจะได้รับสิ่งที่ดีที่สุด.

เราจะต้องพิจารณาดูให้ถี่ ว่าคนเราไม่ได้ประกอบด้วยวัตถุ หรือร่างกายอย่างเดียว ย่อมจะมีจิตใจอยู่ด้วย. ถ้าหากว่าไม่มีความเต็มเปี่ยมทั้งทางกายและทางใจ ความเป็นมนุษย์ของเราก็จะต้องกลวงเป็นโพรง คือว่าเป็นมนุษย์เต็มเปี่ยมแต่ทางกายหรือทางวัตถุ แต่ทางใจนั้นว่างกลวงเป็นโพรง. ความเป็นมนุษย์ที่กลวงเป็นโพรง



อย่างนี้เป็นอันตรายอย่างยิ่ง คิคุสัททหน้อยก็จะเห็นได้ และปัญหายุ่งยากในโลกนี้หรือโลกอื่นก็ตาม ถ้าจะมีย่อมจะเกิดมาจากมนุษย์ที่กลวงเป็นโพรงเช่นนี้ทั้งนั้น; ก็มีความเป็นมนุษย์สมบูรณ์แต่ทางวัตถุหรือทางร่างกาย ส่วนทางจิตใจนั้นกลวงเป็นโพรง เพราะไร้ความเป็นมนุษย์ในทางจิตใจ.

ที่นี้ เรามาพิจารณาว่า ทำไมคนจึงสนใจและลุ่มหลงแต่เรื่องทางวัตถุ ส่วนทางเรื่องจิตใจนั้นไม่ค่อยจะเหลียวแล และยิ่งกว่านั้น บางคนก็คัดค้านขัดขวาง บางคนก็ทู่หมิ่นดูถูกเรื่องในทางจิตใจ นี้ก็เพราะมีสิ่งอยู่เหนือความเข้าใจของบุคคลประเภทนั้น. แม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะได้มีอยู่จริงและจริงอย่างยิ่งกว่าทางวัตถุเสียอีก คนเหล่านั้นก็ไม่เข้าใจและไม่คิดว่ามี. เกี่ยวกับเรื่องนี้อยากจะขออธิบายด้วยตัวอย่าง, ขอภัยที่จะยกตัวอย่างด้วยเรื่อง “อ้ายฮ็อค” :

ท่านที่เป็นนักเรียน ย่อมเคยอ่านหนังสือแบบเรียนชั้นประถมต้น ๆ เรื่อง ลูกสัตว์ คำว่า “อ้ายฮ็อค” หมายถึงลูกกบ ในระยะที่มันยังว่ายอยู่ในน้ำ ถ้าเมียแม่มกบบอกว่า “บกมี” เพราะว่ามีแม่มกบขึ้นไปบนบก แม่มกบก็บอกว่ามี และมีลักษณะเป็นเช่นนั้น ๆ นำคูกูว่าในน้ำ อ้ายฮ็อคมันก็จะไม่ยอมเชื่อว่ามี. ถ้าแม่ขึ้นพุดมากไป อ้ายฮอกนั่นเองจะคำว่าแม่พุดเท็จพุดไม่จริง พุดอย่างไร มันก็ไม่อาจรู้จักกันได้ จนกว่าอ้ายฮอกนั้นจะได้โตเป็นกบขึ้นไปคูกูบได้ด้วยตนเอง.

แต่ที่ท่านนิสิตทั้งหลายลองพิจารณาเหตุเกิดว่า มันมีลูกฮอกก็เปอร์เซ็นต์ที่กลายเป็นกบขึ้นบกไปได้ มันน้อยเต็มที เพราะมันไม่รู้เรื่องบกแล้วมันยังคือ อ้ายฮอกที่ย่อมจะถือต่อคำแนะนำสั่งสอนของพ่อ มันจึงตายเสียเป็นส่วนมาก ก่อนแต่ที่จะได้ขึ้นบก. ถ้าท่านเข้าใจความข้อนี้ ท่านก็จะพบมูลเหตุของการที่เราไม่ประสบความสำเร็จแม้ใน การศึกษาเล่าเรียน แล้วจะประสบความสำเร็จในการเข้าถึงชีวิตในค้ำจิต ท่านอุคม

ธรรมอันสูงสุดอย่างไรได้ ฉะนั้น เราจะตั้งระมัตระวัง “ความเป็นอ้ายอ้อด” นี้ให้มาก  
อย่างยิ่ง เพราะว่า เป็นอุปสรรคเป็นศัตรูอย่างยิ่งทีเดียว.

นี่ท่านจะเห็นได้ทันทีว่า เรื่องบกนั้นเข้าใจยากสำหรับสัตว์ที่เรียกว่าอ้ายอ้อด  
ฉนใด เรื่องฝ่ายจิตนิยมหรืออุทมนคติที่ไม่ใช่วัตถุนิยมนั้น ย่อมเข้าใจยากสำหรับผู้ที่กำลัง  
ลุ่มหลงในฝ่ายวัตถุนิยมฉนนั้น. เพราะฉะนั้นเราต้องรู้จักแยกกันออกไปให้เป็น ๒ ส่วน  
หรือ ๒ ฝ่าย และระมัตระวังให้ดี ทำให้เต็มที่สมบูรณ์ทั้งฝ่ายวัตถุและฝ่ายจิตใจ ไม่เป็น  
มนุษย์ที่กลวงเป็นโพรงดังที่กล่าวมาแล้ว.

เพราะฉะนั้น ท่านนิสิตทั้งหลายควรจะได้กำหนดจดจำความข้อนี้ไว้โดยสรุป  
สั้น ๆ ว่า มันมีอยู่ ๒ อย่าง เช่นว่าถ้าจะพูดถึงความตาย ก็ต้องมีความตาย ๒ อย่าง  
คือความตายทางร่างกายอย่างหนึ่ง และความตายทางวิญญาณอย่างหนึ่ง. หรือถ้าจะพูด  
ถึงความเป็นอยู่ มันก็มีความเป็นอยู่ ๒ อย่าง คือความเป็นอยู่ทางร่างกาย และความ  
เป็นอยู่ในทางจิตหรือวิญญาณ. หรือจะพูดถึงการได้ คือได้สิ่งที่ดีที่สุด มันก็ต้องแบ่ง  
ออกเป็น ๒ อย่าง คือได้สิ่งที่ดีที่สุดในทางร่างกาย และได้สิ่งที่ดีที่สุดในทางฝ่ายจิตหรือ  
ฝ่ายวิญญาณ.

เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาในด้านคำพูด ขอให้ท่านนิสิตได้ทราบว่ เรามี  
คำ ๒ คำนี้ คือคำว่า ทางวัตถุ ทางกาย กับ ทางจิต ทางวิญญาณ เราใช้  
คำว่า physical เหมือนที่ใช้กันทั่วไปสำหรับทางวัตถุหรือทางกาย แต่ส่วนทางจิตหรือ  
ทางวิญญาณ เราไม่ใช้คำว่า mental แต่เราใช้คำว่า spiritual. ที่นี้เผอิญคำว่า  
spiritual นี้ มักจะมองไปในแง่เป็นผี ปีศาจ หรือวิญญาณชนิดเป็นผีเป็นนางทำนองนั้น,  
ไม่ใช่เลย! เราหมายถึงในคำจิตใจที่เป็นเรื่องที่ละเอียดที่มองด้วยตาเห็นไม่ได้ แต่เป็น  
ส่วนสำคัญ.

เพราะฉะนั้น เรื่องทางฝ่าย mental ที่เนื่องอยู่ด้วยมันสมองนี้ เราเอามาไว้  
 ฝ่าย physical คือทางฝ่ายกาย ฝ่ายวัตถุหมด; เหลือที่ตรงกันข้ามที่คู่กันก็คือ  
 ฝ่ายวิญญาณหรือ spiritual และเราต้องการมากสำหรับการศึกษาระยะ หรือพระ-  
 พุทธศาสนา คือเราต้องการสิ่งที่เรียกว่า spiritual experience หมายถึงความเจเนจ็  
 ประจักษ์ด้วยใจเองในเรื่องทางฝ่ายจิตหรือทางฝ่ายวิญญาณ, ไม่เกี่ยวกับวัตถุร่างกาย.  
 สิ่งของ ได้แก่การที่เราเคยผ่านสิ่งต่างๆ ปัญหายุ่งยากต่างๆ ทางใจมาแล้วอย่างมากมาย  
 เพียงพอ อันนั้นจะเป็นมูลฐานอันสำคัญที่สุด สำหรับศึกษาเรื่องทางพระธรรมหรือ  
 พระศาสนา.

การที่เราไม่มีสิ่งเหล่านี้เพียงพอ นั้นแหละเป็นมูลเหตุให้เราเข้าใจ  
 พระพุทธศาสนาไม่ได้ แม้ว่าเราจะไปทำกรรมฐานหรือวิปัสสนาหรืออะไรก็ตามแต่  
 ถ้าเป็นบุคคลที่ไม่เคยผ่านสิ่งที่เรียกว่า spiritual experience มาอย่างเพียงพอแล้ว ก็ไม่  
 สามารถจะทำได้สำเร็จ มันเป็นกรรมฐานท่องบ่น หรือกรรมฐานพิธีรีตองอะไรไปทำนอง  
 นั้น; จบหรือสำเร็จอย่างที่เขาเรียกหรือตั้งให้ ไม่สามารถจะทำลายกิเลสอันแท้จริงได้  
 ฉะนั้นให้ทุกคนที่สนใจจะศึกษา จงได้ใฝ่สนใจศึกษาในด้านที่เกี่ยวกับจิต หรือวิญญาณนี้  
 ให้มากด้วยส่วนหนึ่ง.

ทำไมเราจึงต้องสนใจหรือศึกษาส่วนที่เกี่ยวกับจิตใจหรือวิญญาณนี้ ซึ่งเป็น  
 ส่วนที่เกี่ยวกับธรรมะโดยเฉพาะ? ทั้งนี้เพราะเหตุว่าถ้าทางฝ่ายวัตถุนี้ไม่ได้รับความ  
 ควบคุมด้วยธรรมะแล้ว จะเป็นไปเพื่อความทุกข์ทั้งนั้น เราจะมีทรัพย์สินมากมายเท่าใด  
 เราจะมีอำนาจวาสนาเกียรติยศชื่อเสียงเท่าใดก็ตาม ถ้าไม่ได้รับการควบคุมที่ถูกต้อง  
 โดยทางธรรมะหรือทางจิตใจทางวิญญาณแล้ว แทนที่ทรัพย์สินสมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียง  
 อำนาจวาสนาเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ มันจะกลายเป็นโทษและนำมาซึ่งทุกข์.

อาตมาชอบชี้ชัด ๆ ด้วยตัวอย่างว่า : สมมุติว่ามีเงินล้านหนึ่ง ถ้าผู้มีเงินนั้น ไม่ประกอบด้วยธรรมะ เขาจะมีความสุขล้านหนึ่งเท่ากับจำนวนเงิน แต่ถ้าเขามีธรรมะ เขาก็จะมีความสุขล้านหนึ่งเท่ากับจำนวนเงิน, ฉะนั้นจึงเป็นอันว่า สุข และ ทุกข์ ไม่ได้ อยู่ที่เงินอย่างเดียว มันอยู่ที่ว่ามีธรรมะเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยหรือไม่; ถ้าธรรมะเข้าไปเกี่ยวข้อง เงินหรืออะไรเหล่านี้ ก็จะอำนวยความสะดวก ไม่ทำความลำบากเดือดร้อนใจ หรือทำอันตรายอันใดให้เกิดขึ้น; แต่ถ้าธรรมะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องแล้วมันจะเป็นอันตราย จนหาความสุขไม่ได้เลย. ฉะนั้นการที่มีเงินอย่างเดียวโดยไม่มีธรรมะนั้น จะเป็นอันตรายหรือเป็นสิ่งที่เป็นไปเพื่อความทุกข์มากกว่าความสุข. นี่แหละจึงเป็นความ จำเป็นที่จะต้องมึธรรมะสำหรับจัดให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไปในทางที่จะไม่ให้ทุกข์.

เราจะมีทรัพย์ มีชื่อเสียง มีอำนาจวาสนา มีพวกพ้องบริวาร สังคม สماعมอะไรก็ตาม ถ้าธรรมะไม่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วยแล้ว ไม่มีทางที่จะเป็นอย่างอื่นได้; ประโยชน์อันแท้จริงของธรรมะมีอยู่อย่างนี้ในส่วนปัจเจกชน.

ส่วนสังคมที่ขยายออกเป็นวงกว้าง เช่น โลก หรือทั่วโลก มันก็อย่างเดียวกัน เพราะเหตุว่าสังคมมันก็คือส่วนรวมของปัจเจกชน : ถ้าปัจเจกชนเป็นอย่างไรสังคมก็เป็น อย่างนั้น, ถ้าเป็นสังคมของคนไม่ฉลาด มันก็หมายความว่าทุกคนในสังคมนั้น ไม่ฉลาด อย่างนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้นจึงเป็นอันว่าธรรมะหรือพระศาสนาซึ่งเกี่ยวข้องกับปัญหา ทางจิตใจ วิญญานโดยเฉพาะนี้ เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้ความเป็นมนุษย์ นี้เป็นมนุษย์ครบทั้ง ๒ ซีก ทั้งภายนอกและภายใน และโดยผลที่ประสงค้อย่างยิ่งก็คือ ไม่ทำให้ความทุกข์เกิดขึ้น แต่ทำให้ทุกสิ่งเป็นไปในลักษณะที่น่าปรารถนา; ผิดจากนี้ แล้วก็เป็นไปเพื่อความยุ่งยากโกลาหลวุ่นวายเป็นความทุกข์ในที่สุด โดยส่วนเดียว.

เราจะเห็นได้ว่า แม้คนที่ฉลาดมีการศึกษาอย่างที่เรียกกันว่าอย่างโลก ๆ หนัก แต่ในที่สุดก็ยังไม่มีความสุข ยังอยู่ในสภาพที่เรียกว่า มีความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด

ในที่สุดก็ยังต้องฆ่าตัวตาย อย่างนี้เป็นต้น. แต่ถ้าว่าธรรมะเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว สิ่งที่ไม่น่าดูน่าปรารถนาเหล่านี้จะไม่มี ไม่เกิดขึ้นได้เลย. เพราะฉะนั้นธรรมะไม่ใช่ยาขม ไม่ใช่เป็นเหมือนยาขมที่ทุก ๆ คนเบื่อ ธรรมะไม่ใช่เหมือนกับของกินที่ไม่จำเป็น แต่ว่าเป็นอาหารที่จำเป็นสำหรับความเป็นมนุษย์ ธรรมะจึงไม่ใช่ของครีหรือพินสมัย เพราะว่าแม้มนุษย์ในสมัยนี้ หรือปัจจุบันนี้ ถ้าปราศจากธรรมะแล้ว จะไม่มีความเป็นมนุษย์ หรืออย่างมากที่สุดก็จะกลายเป็นมนุษย์ที่กลวงเป็นโพรงอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น. จึงกล่าวได้ในที่สุดว่า ธรรมะนี่คือ เครื่องมือที่จำเป็นที่สุดในการที่จะทำให้เราได้รับสิ่งที่สูงสุดที่มนุษย์เราควรจะได้รับให้ทันในชีวิตนี้ ไม่ใช่ผิดไว้ชาติหน้า คือให้ได้สิ่งที่เรียกว่าอุดมธรรมหรือ Summum Bonum เรียกสั้น ๆ อย่างนี้จำง่ายดี. นี่เป็นอันกล่าวสรุปสั้น ๆ ว่าทำไมเราจึงมาเกี่ยวข้องกับธรรมะหรือศาสนา.

ต่อแต่นี้ อาตมาจะขอข้ามไปกล่าวถึงหัวข้อที่ว่า ธรรมะคืออะไร ? ขอให้ท่านนิสิตทั้งหลายสนใจจดจำคำแม้โดยพยัญชนะ ไม่เฉพาะแต่โดยความหมายหรือเรื่องราวโดยส่วนเดียว.

ในชั้นแรกเราจะได้อินจันถึง คำว่า “ธรรม” นี้ โดยตัวหนังสือ คือโดยพยัญชนะ นั้น มันหมายถึงอะไร ? โดยพยัญชนะมันแปลว่า **สิ่งซึ่งทรงตัวอยู่ได้. สิ่งซึ่งมีการทรงตัวอยู่ได้.** ที่มันมีแง่ที่จะอธิบายหรือคุยกันให้เข้าใจว่า สิ่งซึ่งทรงตัวอยู่ได้นี้ ได้แก่สิ่งทุกอย่าง เพราะว่า บรรดาสิ่งที่ไม่เที่ยงและไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเรื่อยนั้น มันก็เอาการไหลเวียนนั่นเองเป็นการทรงตัวมันเอง, กระแสแห่งการไหลเวียนนั่นเองคือตัวมันเอง, หรือการที่ทรงตัวมันเองอยู่ที่ด้วยความเปลี่ยนแปลงหรือไหลเวียน. ส่วนสิ่งที่ตรงกันข้ามไม่เปลี่ยนแปลงไม่ไหลเวียนนั่นแหละก็เป็นตัวมันเอง.

ฉะนั้น จึงเป็นอันว่าไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรม โดยหลักของภาษาบาลีเป็น  
อย่างนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ทราบว่าจะใช้คำว่าอะไรดีในภาษาไทย จึงต้องใช้คำว่า  
“ธรรม” ไปตามเดิม. ส่วนฝรั่งเขาพยายามที่จะแปลคำว่าธรรมะนี้ออกไปเป็นภาษา  
อังกฤษเป็นต้น. ที่แรกเขาคิดว่ามันแปลได้ เขาก็แปลเป็นคำต่างๆ ตามที่เขาเห็นว่า  
สมควร เช่นแปลคำว่าธรรมะว่า Truth คือความจริงบ้าง แปลว่า Law คือกฎบ้าง,  
แปลว่า Norm คือหลักสำหรับยึดถือบ้าง ทำนองนี้; ผลสุดท้ายมันไม่พอทั้งนั้น  
มันใช้ได้แก่กรณีหนึ่งๆ เท่านั้นเอง ไม่อาจจะตรงกับความหมายของคำๆ นี้ทุกกรณี.

เดี๋ยวนี้เขาจึงเลิกแปลธรรมคำนี้กันหมด นักศึกษาที่เป็นชาวต่างประเทศ  
ไม่อุทริไปแปลคำว่าธรรมเข้าอีกแล้ว คงใช้ทับศัพท์ว่า Dhamma ไปตามเดิม เช่นเดียวกับ  
ภาษาไทยเรา บู้ ย่า ตา ยาย บรรพบุรุษของเราไม่เคยแปลคำๆ นี้ว่าอะไร จึงต้องใช้  
คำว่าธรรมะ-ธรรม-ธัมมไปตามเดิม เพราะมันแปลไม่ได้. นี่เป็นหลักที่สำคัญอย่างยิ่ง  
ภาษาอื่นก็เหมือนกันอีก ฉะนั้นท่านจะต้องทราบไว้ว่าที่เรียกว่าธรรมะนั้นต้องใช้คำนี้ไป  
ตามเดิม แปลไม่ได้; นี้โดยพยัญชนะ.

ที่นี้โดยอรรถะ คือโดยความหมาย อันนี้หมายความว่าหลายอย่าง แล้วแต่  
เราจะให้หมายถึงอะไร จัดเป็นฝ่ายๆ พวกๆ เป็นเรื่องๆ แต่ละกรณีไปที่เดียว แคบบ้าง  
กว้างบ้าง แล้วแต่เราจะใช้คำว่า “ธรรม” นั้นในกรณีเช่นไร แต่ในกรณีที่สำคัญที่สุด  
ที่ควรจะทราบก่อนอันอื่นก็ คือว่า :

คำว่า “ธรรม” นี้ หมายความว่าถึงเหตุ หรืออำนาจ คืออำนาจที่  
บันดาลให้อะไรเป็นไปได้ ตามที่เราเห็นๆ กันอยู่ ในฐานะที่เป็นกฎธรรมดาหรืออะไร  
ทำนองนี้. เมื่อถามว่าอะไรเป็นเหตุ ก็ตอบได้สั้นๆ ว่าสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” นั้นแหละ  
เป็นต้นเหตุ.

ถ้าท่านถูกชาวต่างประเทศถามว่า ในพระพุทธศาสนานี้มีพระเป็นเจ้า หรือ God ไหม? ก็ต้องตอบได้ว่ามี. ถ้าเขาถามว่าอะไร? ก็คือธรรม. แต่เราต้องทราบไว้ว่าการกล่าวเช่นนั้นเพียงแต่เรามีความหมายอย่างเดียวกัน แต่ไม่จำเป็นต้องมีรูปร่างอย่างเดียวกัน. God หรือพระเจ้านั้นมันสำคัญอยู่ที่ความหมาย. เช่น อย่างว่า God the Creator พระเจ้าผู้สร้าง อย่างนี้เราก็มี คือ “ธรรม” นั่นเอง “ธรรม” เป็นสิ่งที่สร้างสิ่งทั้งหลาย บันดาลให้สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นและเป็นไป โดยการอย่างเดียวกันกับที่พระผู้เป็นเจ้าหรือ God สร้างโลกตามลัทธิของศาสนา. นี่คือพระเป็นเจ้าสร้างโลก และเราก็มีสิ่งสร้างโลก คือ “ธรรม”

ต่อไปถึง God the Preserver คือ พระเป็นเจ้าที่ควบคุมโลกให้อยู่ในสภาพปัจจุบันอย่างนี้ เช่น ไม่ให้พระอาทิตย์กับพระจันทร์ชนกันอย่างนี้เป็นต้น หรือทุกอย่างอย่างต้องเป็นไปตามกฎอย่างนี้ preserve สิ่งต่างๆ ไว้อย่างนี้. เราก็มีสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” อีกนั่นเอง, ธรรมในลักษณะที่ควบคุมโลกนี้ขออย่าเพิ่งเข้าใจเป็นอย่างอื่น ขอให้ท่านฟังเสียดังว่า มันมีอำนาจอันหนึ่งซึ่งเป็นมูลเหตุที่ควบคุมโลกให้เป็นอย่างนี้ได้ แต่เราเรียกว่า “ธรรม” พระพุทธเจ้าท่านก็เรียกมันว่า “ธรรม”.

ถ้ากล่าวถึง God the Destroyer คือพระเจ้าที่จะทำลายโลกให้สิ้นสุดลงเป็นคราวๆ มันก็คือ “ธรรม” อีกนั่นเอง. เมื่อโลกนี้หมุนเวียนไปถึงรอบที่จะต้องสลายไป จะเรียกว่ามันถูกทำลายไปด้วยอำนาจของอะไร ก็ด้วยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” หรือพระเป็นเจ้าในลักษณะเช่นนี้.

ที่พระเป็นเจ้าในลักษณะที่เป็น God the Survivor ก็เป็นผู้ช่วยให้รอดพ้น เราก็ไม่มีอะไร นอกจาก “ธรรม”. ธรรมเท่านั้นที่จะช่วยสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์.

ถ้าว่าถึงพระเป็นเจ้า God the Refuge คือเป็นที่พึ่งอาศัย ที่ต้านทานต่อความทุกข์ เราก็ไม่มีอะไรนอกจาก “ธรรม”.

ในความหมายอันอื่นที่แปลกออกไป เช่น God the Guide คือ ผู้นำสัตว์ไปให้ถูกต้อง เราก็ไม่มีอะไรนอกจาก “ธรรม”

คำว่า God the Opener คือผู้เปิดสิ่งต่างๆ เปิดเผยสิ่งต่างๆ ให้เห็นให้ปรากฏออกมา เหมือนกับที่เขาสอนว่า พระเป็นเจ้าเปิดเผยสิ่งต่างๆ ให้มนุษย์ทราบ นี้เราก็ไม่มีอะไรนอกจาก “ธรรม” เป็นพระเป็นเจ้าผู้เปิด.

หรือที่จะแยกออกไปถึงกับว่า พระผู้เป็นเจ้ามีในที่ทุกหนทุกแห่ง เช่น God the Omnipresent มีอยู่ทุกหนทุกแห่ง ไม่เว้นที่ไหนเลยไม่ว่าในใต้อะไรหรือกันเหวที่ไหนก็ตาม มีพระเป็นเจ้าอยู่ทั้งนั้น กอຍคเราอยู่ทั้งนั้น. พระเจ้าอย่างนี้เราก็มี ก็คือ “ธรรม” อีกนั่นเอง. “ธรรม” จะมีอยู่ในทุกหนทุกแห่ง.

หรือถ้าจะว่า God the Omnipotent เป็นผู้สำคัญเป็นใหญ่เหนือสิ่งใดหมด เราก็ไม่มีอะไรนอกจาก “ธรรม”, จนถึงกับพระพุทธเจ้าเองท่านได้ตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทุกพระองค์ ทั้งอดีต อีกทั้งอนาคต และปัจจุบันนั้นย่อมเคารพ “ธรรม” อย่างนี้เป็นต้น. นี้ “ธรรม” ในฐานะเป็น omnipotent

God the Omniscient หรือรู้สารพัดอย่าง เป็นสภาพที่มีความรู้ บรรจอยู่ ในสารพัดอย่าง ครบทุกอย่าง เราก็มีพระเป็นเจ้าอย่างนั้น และก็คือ “ธรรม” อีกนั่นเอง.

ที่นี้เราเอาความหมายให้มันมากไปกว่านั้นจนถึงกับว่า God the Dictionary นี้ท่านทั้งหลายบางคนจะนึกว่า อาตมาเคยพบเขาใช้คำนี้กับพระเป็นเจ้า ในคำอธิบาย



เรื่องพระเป็นเจ้า เพราะว่า Dictionary หรือปทานุกรมนั้น มันมีอะไรไว้หมด หมายความว่า ปทานุกรมที่คั่นนั้นเราไปเปิด ค้นอะไรได้ทั้งนั้น. พระเป็นเจ้าก็เป็น เหมือนกับปทานุกรม คือเปิดดูอะไรก็ได้. พระเป็นเจ้าอย่างนี้ก็มี คือสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” อีกเหมือนกัน.

เป็นอันว่า เมื่อกล่าวโดยความหมายที่ว่าเป็น “เหตุ” ในฐานะอย่างเป็นทางการ เจ้าฉันนั้นเราก็มี คือสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม”. นี่คือธรรมที่เรียกว่าโดยเหตุหรือโดยอำนาจที่บันดาลให้สิ่งทั้งหลายเป็นไป และมีอะไรครบถ้วนเหมือนกับที่เขาเรียกกันว่า “พระเป็นเจ้า” สารพัดอย่าง. ถ้าท่านมองเห็นองค์พระเป็นเจ้าองค์นี้ละก็ จะเห็นองค์ “ธรรม” ชนิดที่ดูด้วยตาไม่เห็น แต่ต้องดูด้วยปัญญา อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า : “ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นตถาคต, ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรมะ แต่เห็นเนื้อหนังวัตถุร่างกายไม่ใช่เห็นตถาคต” ดังนี้เป็นต้น ฉะนั้น จึงใช้สติปัญญาเป็นอย่างมาก จึงจะเห็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ลึกลับเด็ดขาดในทำนองที่เป็นเหตุ เช่นนี้. นี้แหละคือ ธรรม.

ท่านลองคิดดูทีไรว่าจะเอาภาษาไทยคำไหนมาใช้กับลักษณะต่างๆ เหล่านี้ หรือสิ่งเหล่านี้ เราก็ต้องเรียกว่า “ธรรม” ไปตามเดิม.

ถัดไปอีก คือ “ธรรม” ในฐานะเป็นผล คือเป็นเหตุแล้วก็เป็นผล. คำว่า “ผล” นี้เราหมายถึงปรากฏการณ์ทั่วไปคือ phenomena ทั่วไปที่ปรากฏแก่มนุษย์ นั่นก็เรียกว่า “ธรรม” อีกเหมือนกัน ไม่มีอะไรที่จะเรียกว่า “ธรรม”, สิ่งที่ดีก็เรียกว่า “ธรรม”, สิ่งชั่วก็เรียกว่า “ธรรม”, สิ่งที่มีรูปร่างก็เป็น “ธรรม”.

ท่านย่อมเคยฟังพระสวดในที่มีศพว่า กุสลา ฆมา อกุสลา ฆมา อพฺยากตา ฆมา : — ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล, ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล,

ธรรมทั้งหลายที่กล่าวไม่ได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล เพียง ๓ คำเท่านั้นก็หมดแล้ว คือ ดี ชั่ว และกล่าวไม่ได้ ว่าดีหรือชั่ว ๓ คำนั้น ทั้งหมดนี้เป็น “ธรรม” เสมอกันหมด. นี่แปลว่าปรากฏการณ์ทั้งหมด ไม่ได้เป็นอะไรนอกจาก “ธรรม” และบาลีก็เรียกกันว่า “ธัมม” นี้จะชวนให้คนแรกก็ช่างกันไปหมด เพราะอะไรๆ ก็ “ธรรม” แต่ท่านต้องเข้าใจว่า ธรรมะ คำนี้มีความหมายอย่างนี้.

ธรรมในความหมายต่อไปคือ ธรรมะในฐานะที่เป็นกฎ คือกฎความจริง กฎธรรมชาติต่างๆ ที่เป็นกฎแล้วก็เรียกว่า “ธรรม” ทั้งนี้ กฎธรรมดา หรือกฎธรรมชาติก็ตาม ตรงกับคำว่า law แต่มันก็รวมอยู่ในความหมายว่า “กฎ” ทั้งนี้.

“ธรรม” ในบรรดาที่ออกชื่อมาแล้วนี้ ยังไม่สำเร็จประโยชน์ ต้องมี “ธรรม” อีกความหมายหนึ่ง หรือแขนงหนึ่ง คือ “ธรรม” ที่นำปรารถนา. ฉะนั้น จึงได้แก่ธรรมที่เป็นไปเพื่อความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรมที่เราปรารถนากันนัก ที่จะใช้เป็นที่พัก : ความดีก็คือธรรมะ ความถูกต้องก็คือธรรมะ ความจริงก็คือธรรมะ ความยุติธรรมก็คือธรรมะ. และธรรมะในลักษณะเช่นนี้ ในความหมายเช่นนี้แหละที่เราประสงค์กันนัก.

แม้ที่เราจัดกลุ่มเพื่อศึกษาพุทธศาสตร์ขึ้นเป็นกลุ่มหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างนี้ ก็เพราะมุ่งหมายจะเข้าถึงสิ่งนี้คือ “ธรรมะ” ในความหมายที่เป็นความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรมหรืออื่นๆตามที่เราจะเรียก ซึ่งเป็นเหตุให้มนุษย์เราเป็นอยู่ ค้ำยันดีสุข ทั้งโดยส่วนตัวหรือโดยทางสังคม. ความหมายของคำว่า “ธรรม” มีอยู่ อย่างนี้ โดยอรรถะหรือความหมาย.

เราจะทำการวิภาคคือจำแนก หรือ classify ให้เป็นพวกๆ นั้นไม่ไหว เพราะมีมากมาย แต่เราอาจจะยกพวกใหญ่ๆ มากล่าวเช่นว่า ธรรมที่เป็นพวกศีลธรรม และสัจธรรม. ที่เป็นพวกศีลธรรม ก็คือ ระเบียบวางไว้สำหรับความผาสุกของสังคัม สังคัมทั่วไปไม่อาจประพฤติธรรมสูงสุดถึงมรรคผลนิพพานได้ แต่สามารถประพฤติเสมอหน้ากันในส่วนศีลธรรมที่ทำความสงบสุขของสังคัม นี้เราเรียกว่า “ศีลธรรม”. ส่วนสัจธรรมนั้น ลึกซึ้งลงไปถึง การทำจิตใจให้เข้าถึงสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ไม่เคยนึกเคยฝัน คือสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน, สัจธรรมมีความมุ่งหมายอย่างนี้มีหน้าที่ยั่งยืน. นี่แสดงว่าธรรมส่วนที่เป็นศีลธรรมจำเป็นสำหรับสังคัม ธรรมที่เป็นสัจธรรม ก็มีไว้สำหรับปัจเจกชน, แล้วแต่ใครมีความสามารถแสวงหา และประพฤติปฏิบัติได้เพียงไร. นี่แหละคำตอบของคำถามที่ว่า “ธรรมคืออะไร” พอเป็นตัวอย่าง.

ยังมีคำที่นักศึกษามากมาย จะผ่านหูผ่านตามากที่สุด คือคำว่าธรรมที่เราได้ยินกันว่า ปรียัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธธรรม.

ปรียัติธรรม คือการเล่าเรียน จะเป็นการเล่าเรียนศึกษาอะไร ก็ย่อมสงเคราะห์เข้าไปในปรียัติธรรม เรียกว่าปรียัติธรรม. ที่นี้พอทำจริงๆ ไปตามนั้น ไม่หมายถึงการเรียน แต่หมายถึงการทำจริงๆ ตามนั้น เราเรียกว่า ปฏิบัติธรรม, ที่นี้ถ้าเป็นผลอันใดเกิดขึ้นมาอย่างถูกต้องตามนั้น ก็เรียกว่า ปฏิเวธธรรม. คำว่า “ธรรม” จึงได้เป็น ปรียัติธรรม ปฏิบัติธรรม และปฏิเวธธรรม.

ถ้าทางฝ่ายศาสนา คำว่า “ปรียัติธรรม” ก็หมายถึงพระไตรปิฎก และเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระไตรปิฎก. “ปฏิบัติธรรม” ก็หมายถึง ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างที่ได้ยินได้ฟังอยู่ทั่วไปแล้ว. “ปฏิเวธธรรม” หมายถึงมรรค ผล นิพพาน. แต่ว่าทั้งหมดนี้ เมื่อรวมสรุปแล้วจะเป็นเรื่องเรียนก็ดี เรื่องปฏิบัติก็ดี เรื่องได้ผลก็ดี ต้องเป็นไป

เพื่อความดับทุกข์. ฉะนั้นเราจึงเรียนเรื่องทุกข์และความดับทุกข์, และปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ได้ผลมาเป็นความดับทุกข์; ทั้งหมดเป็น “ธรรม” หมด ไม่มีอะไรเหลือ.

สรุปสั้น ๆ ว่าสิ่งซึ่งอำนวยความสะดวกกับทุกข์นั้นคือ “ธรรม” ขอให้ทุกท่านมีความมุ่งหมายที่จะเข้าถึงสิ่งนี้ ใจความสำคัญสั้น ๆ ของคำว่า “ธรรม คืออะไร?” ก็มีอยู่อย่างนี้.

ที่นี้เราจะมาถึงปัญหาข้อที่ ๓ ที่ว่า เราจะเกี่ยวข้องกับธรรมะด้วยอาการอย่างไร? ขอภยที่จะขอแทรกคำว่า “เท่าที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า” เสียก่อน เพราะข้อนี้เป็นเรื่องที่สำคัญที่จะต้องทราบ เพราะว่าเราได้รับธรรมะจากพระพุทธเจ้า. ถ้าเอาพระพุทธเจ้ามาเป็นหลักสำหรับศึกษาเกี่ยวกับธรรม เราอาจจะแยกธรรมออกเป็น ๓ ฝ่าย คือ ธรรมะที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้, ธรรมะที่พระพุทธเจ้าท่านนำมาสอน, และธรรมะที่ท่านทรงรับจากภายนอกเข้ามา, จะกล่าวตามลำดับ :

อย่างแรก ธรรมะที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ ควรจะเข้าใจถึงคำว่า “สัพพัญญู”

คำว่า สัพพัญญู แปลว่า รู้ทุกอย่าง, แต่เรามักจะเข้าใจผิด ๆ ท่านที่เป็นนักศึกษาไม่ควรจะเข้าใจผิด, ควรจะเข้าใจให้ถูกว่า คำว่า สัพพัญญู นี้คือรู้ทุกอย่างเฉพาะที่ควรรู้; เท่าที่ควรรู้จักคือเท่าที่จะดับทุกข์ได้สิ้นเชิง. ไม่ได้หมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไปหมด.

ขอภย ไม่ใช่ที่เราจะลบหลู่พระคุณของพระพุทธเจ้า แต่เพื่ออนิสิตทั้งหลายจะเข้าใจง่าย แม้ว่าท่านเป็นสัพพัญญู ถ้าทำให้ท่านตรัสพูดภาษาจีนเดี๋ยวนี้ท่านจะพูด

ได้ไหม? นี่มันไม่ใช่เรื่องในวงของศัพท์บัญญัติ, วงของศัพท์บัญญัติมีอยู่เฉพาะแต่จะ  
จะทำความดับทุกข์ได้หมดไปอย่างไรเท่านั้น. แต่ว่าท่านยังคงทำให้สำเร็จ  
ประโยชน์ในการใช้รถยนต์ หรือท่านสามารถทำให้คนจีนรู้เรื่องของท่านได้ ทั้งที่ท่าน  
ไม่ต้องพูดภาษาจีนตั้งนี้เป็นต้น.

รวมความแล้วก็ถือว่า เรื่องต่างๆ ที่จะทำสัตว์ทั้งหลายทิ้งปวงให้พ้น  
ทุกข์ร่วมทั้งตัวท่านเองแล้ว ท่านเป็นทราบหมด รู้หมด ไม่มีอะไรเหลือเลย.  
นี่เรียกว่าศัพท์บัญญัติ, ไม่มีความหมาย เหมือนกับรู้ไปหมด รู้อย่างท่วมหัวแล้วเอาตัว  
ไม่รอด ซึ่งเราเป็นกันมากในสมัยนี้ หรือแทบทั้งโลก. อย่างสมมุติว่าเราจะเอาความ  
รู้ต่างๆ ในโลกที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้มารวมเข้ากันหมดแล้ว มันก็ยังไม่ดับทุกข์ให้แก่โลกได้.  
ความรู้อย่างนั้น ไม่อยู่ในวงของศัพท์บัญญัติ, ศัพท์บัญญัติจึงหมายถึงรู้ทุกอย่างเท่าที่จะ  
ดับทุกข์ให้สิ้นไปได้ได้อย่างไร.

ศัพท์บัญญัตินั้นรัฐธรรมนูญประเภทที่เรียกว่า *อริยะ อริยธรรม*. *อริยะ*  
แปลว่า *ประเสริฐ* แต่ความหมายตามตัวหนังสือมันแปลว่า *ไปจากข้าศึก*. *อริ* แปลว่า  
*ข้าศึก*, *ยะ* แปลว่า *ไป*, *อริยะ* แปลว่า *ไปจากข้าศึก*. หมายความว่าหมดข้าศึก  
หมดข้าศึก ก็คือว่าหมดกิเลส และหมดทุกข์ ประเสริฐอยู่ตรงที่หมดกิเลสและหมดทุกข์  
ฉะนั้น อริยธรรมหรืออริยธรรม จึงหมายถึงธรรมะที่ทำให้หมดกิเลสและหมดทุกข์  
นี่เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้อย่างครบถ้วน อย่างที่เรียกว่าศัพท์บัญญัติ.

ถ้าเราจะกล่าวธรรมะในฐานะที่เป็นของจริง หรือเป็นกฎ เรียกว่า *สัจจะ*  
*truth* เราก็ยังต้องเรียกว่า อริยสัจจะ; เราจะพูดว่าสัจจะเฉยๆ ไม่ได้ ต้องมีคำว่า  
อริยะ เข้ามาข้างหน้า. เพราะว่าสัจจะเฉยๆ จริงไปเปล่าๆ ไม่มีประโยชน์อะไร  
ก็มี แต่ก็ก็เป็นความจริงหรือของจริงเหมือนกัน. ดังนั้นคำว่าสัจจะจึงกว้างหรือพร่าไป

ต้องเอาคำอธิบายมาใส่ไว้ข้างหน้าเป็นอริยสัจจะ, จึงเป็นของที่ประเสริฐไปจากข้าศึกคือกิเลสและดับทุกข์ได้. นี่คือนิยามที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ฉะนั้นเราจะต้องเข้าใจให้ดีๆ ว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะหรือสัจจะหรืออะไรก็ตาม จะต้องมีความหมายของคำว่าอธิบายคือการมีค่าในทางดับทุกข์ เข้ามาเป็นความหมายที่สำคัญเสมอ.

เดี๋ยวนี้เราไม่ใช่คำว่า "ธรรม" กัน แต่ใช้คำว่า "ศาสนา" แทน, เช่นว่า 'นับถือศาสนาอะไร' พระพุทธเจ้าทรงประกาศศาสนา' อย่างนี้เป็นต้น คำว่า "ศาสนา" นี้พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยใช้เลย เราใช้กันเองในภายหลัง; ท่านใช้คำว่า ธรรม หรือ พรหมจรรย์. อย่างในประเทศอินเดียสมัยพุทธกาล ถ้าเราพูดกันเดี๋ยวนี้ว่า ท่านนับถือศาสนาอะไร เขาจะพูดว่า ท่านชอบใจธรรมของใคร คือท่านชอบใจ *ธรรมะของพระสมณโคตม* หรือ *ธรรมะของนิกัณณนาฏบุตร* อย่างนี้เป็นต้น; คำว่าศาสนาไม่มีใช้ใช้คำว่าธรรมะ. แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้และทรงยืนยันนั้น คือคำว่า "พรหมจรรย์". คำว่า *พรหมจรรย์* ไม่ได้แปลว่าเว้นจากการกระทำของบุคคลที่อยู่กันเป็นคู่ระหว่างเพศนั้นไม่ใช่ นั้นแคบที่สุด; พรหมจรรย์คือการประพฤติอันประเสริฐ จะประเสริฐอย่างไรก็ตาม ที่ยกเป็นข้อประพฤติที่ตั้งใจประพฤติปฏิบัติให้มันประเสริฐอย่างยิ่ง เหนือกว่าความประพฤติทั้งหลายแล้ว เรียกว่า "พรหมจรรย์" ทั้งหมด. ฉะนั้นพรหมจรรย์จึงหมายถึงการปฏิบัติเพื่อทำลายกิเลสให้หมดไป จนเป็นพระอริยเจ้า. นี่เรียกว่าการประพฤติพรหมจรรย์. ฉะนั้นเมื่อท่านตรัสว่า เอहि ภิกขุ พุรุมฺจริยํจรต แปลว่า "มาเป็นภิกษุเถิด จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดของทุกข์". ท่านใช้คำว่า *พรหมจรรย์* แทนคำที่เราใช้กันว่า *ศาสนา*. ขอให้เข้าใจว่า คำว่าธรรมะที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ นั้นหมายถึงสิ่งนี้ หมายถึง อริยสัจจะ อริยธรรม หรือ พรหมจรรย์ คือแบบแห่งการครองชีวิตอยู่อย่างประเสริฐชนิดที่กิเลสและความทุกข์ย้ายไม่ได้ นั้นเรียกว่า "พรหมจรรย์" นี่คือนิยามที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ มันต้องเป็นไปเพื่อความดับทุกข์ทั้งนั้น. ที่นี้เราไม่ชอบสิ่งนี้เพราะไม่สนุก เราไปชอบเรื่องนอกเรื่องที่เราเรียกว่า

ปัญหาโลกแตก. พออยากจะถามปัญหาทางธรรมะเราก็ถามว่า *ตายแล้วเกิดใหม่? อะไรไปเกิด? เกิดอย่างไร?* ทั้งนี้เป็นต้น นี่มันไม่เกี่ยวกับพรหมจรรย์ ไม่เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านไม่ทรงยอมตอบคำถามเหล่านี้ ท่านทรงปัดออกไปว่าไม่ใช่เงื่อนไขของพรหมจรรย์. เงื่อนไขของพรหมจรรย์นี้หมายความว่า เรื่องที่ไปจับฉวยเข้าแล้วมันจะนำไปสู่ความดับทุกข์โดยตรง เรียกว่าเงื่อนไขของพรหมจรรย์ เราจะพูดถึงแต่เรื่องที่มีมันจะนำไปถึงความดับทุกข์สิ้นเชิงเท่านั้น จึงจะเป็นการพูดถึงด้วยเรื่องธรรมะหรือเป็นพระพุทธศาสนา. ถ้าถามว่าตายแล้วเกิดใหม่? อะไรไปเกิด? อย่างนี้ขอยืนยันว่าไม่ได้เกี่ยวกับธรรมะในพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ปัญหาของพุทธบริษัท ไม่ได้เกี่ยวกับธรรมะเลย. ธรรมะหรือพรหมจรรย์ต้องเป็นไปเพื่อดับทุกข์โดยส่วนเดียว. นี้เรียกว่ามันมีความหมายจำกัดอย่างยิ่งอย่างนี้ คือสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้นั้น หมายถึงธรรมะ หรือสัจจะ หรือพรหมจรรย์ รวมกันเข้าแล้วก็คือแบบแห่งการเป็นอยู่ชนิดที่ความทุกข์และกิเลสจะเข้าครอบงำย้ายไม่ได้.

### ๓๕๘ ๔ ๓ ๓ ๔ ๖ ๓ ๖ ทนกลมาถึงสิ่งที่เรียกว่าธรรมะที่พระองค์ทรงสอน

ขอให้นักศึกษาทั้งหลายจดจำเอาประโยคข้อความที่สำคัญอย่างยิ่งประโยคหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย! แต่ก่อนนกคิด เดยวนกคิด เราบัญญัติชนสอนเฉพาะเรื่องทุกข์กับความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น” มันมี ๒ เรื่องเท่านั้น คือ *เรื่องทุกข์* กับ *เรื่องดับไม่เหลือ* เท่านั้น พระพุทธภาษิตยืนยันไว้ชัดอย่างนี้ เรื่องอื่นเป็นไม่ได้ตรัส และไม่ยอมตรัสถึง เพราะไม่ใช่เงื่อนไขของพรหมจรรย์ดังที่กล่าวแล้ว.

ถ้าท่านถูกถามโดยชาวต่างประเทศว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร สอนอะไรก็ต้องตอบเขาด้วยพระพุทธภาษิตนี้แหละว่า ปุพฺเพ จาหิ ภิกฺขเว เอตฺรหิ จ ทุกฺขณฺเฏจ ปรุณฺณเปมิ ทุกฺขสฺส จ นิโรธํ แปลอย่างเมื่อตะกั้นนั่นเอง ว่า “ภิกษุทั้งหลาย!

เดียนกัถิ ก่อนหนานกัถิ เราบัญญัติสอนเฉพาะเรื่องทุกข์ และความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น” จะนั่นจึงให้ถือว่า นี่คืสิ่งทีพระพุทธรองคัทรงสอน. แต่สิ่งทีเรียกว้าทุกข์ นั้นอาจขยายออกไปเป็น มูลเหตุขงมัน คัวย และ ความดับทุกข์ นั้นขยายออกไปเป็น วิชัที่จะให้ ได้มาขังความดับทุกข์ นั้นคัวย จึงเป็น ๒ กู๋ หรือ ๔ อย่าง, นี้เราเรียกว้า อริยสัจจัสสิ หรือจตุราริยสัจจั นิสิตทังหลายจะเห็นได้ทันทีว้า มันไม่ใช่เรื่องกริ หรือเรื่องพันสมัย หรือเรื่องขงใครอื่น แต่เป็นเรื่องสำหรับมนุษย์ทุกคนจะต้งรู้และปฏิบัติให้เด็ดขาดลงไปจนทาลายความทุกข์เสียได้.

ถ้าจะให้สรุปเป็นรูปปรัชญาหรืออะไรทำนองนั้น มันก็มีอยู่ประโยคหนึ่ง : คืเรื่องมีอยู่ว้า เมื่อมีกนไปทูลถามพระพุทเจ้าว้า ในบรรดาคำสอนทังหมคที พระพุทธรองคัได้ทรงสอนไปนี้ ถ้าจะสรุปให้สั้นเหลือเพียงประโยคเดียวจะไดัใหม่? และว้าอย่างไร? พระพุทเจ้าท่านตรัสว้า ได้ และท่านตรัสสรุปว้า “สิ่งทังหลายทังปวงไม่ควรมันยึดถ้อมัน” เป็นบาลีว้า สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสยา ธรรมทังหลายทังปวง ในที่นี้ หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างทัวมาแล้วขังคัน โดยไม่ยกเว้นอะไร นับตั้งแต่ฝุ่นละเอียคเม็ดหนึ่ง จนถึงสิ่งทีมีค่าและถึงทีสุดทีพระนิพพาน รวมอยู่ในคัว้า “ธรรม” ต้งไม่ยึดมันถ้อมันในสิ่งทุกสิ่งนี้. แล้วทรงยืนยันต้งไปอีกว้า ถ้าฟังข้อนี้แล้วเป็นได้ฟังทังหมคทีฉันสอน, ถ้าได้ปฏิบัติข้อนี้แล้ว เป็นได้ปฏิบัติทังหมคในพุทธศาสนา, ถ้าได้รับประโยชน์จากการปฏิบัติในข้อนี้แล้ว เป็นอันว้าได้รับประโยชน์ทังหมคทีจะได้รับจากพระพุทธศาสนา. ทังนี้ก็เพราะว้าความยึดมันถ้อมันว้าตัวเรา หรือขงเรานั้นแหละเป็นมูลเหตุ ให้เห็นแก่ตัว และผิคศีล ผิควินัย ผิคอะไรต้งๆ ทีไม่ควรจะทำทังหมค แล้วก่อให้เกิอกิเลสตัณหาต้งๆ นานาชนิด จนกระทั่งเป็นทุกข์สิ้นเชิง มีมูลมาจากความยึดมันในสิ่งใดสิ่งหนึ่งว้า “เรา” หรือว้า “ขงเรา” ทังนั้น.



ถ้าเข้าใจแจ่มแจ้งจนไม่มีคมั่นถอมันแล้ว ก็จะไม่มีความเห็นแก่ตัว, เมื่อไม่มีความเห็นแก่ตัวก็ไม่มีทางผิดคิด ผิดพระวินัยได้. ไปพิจารณาตนเองจะเห็นได้ว่าขาดศีลข้อไหนก็ตาม ผิดกฎข้อไหนก็ตามเป็นเพราะความเห็นแก่ตัว อยู่ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งทั้งนั้น. จึงขอให้อำไว้สำหรับโต้ตอบกับชาวต่างศาสนา ต่างชาติ ว่าหัวใจของพุทธศาสนาทั้งหมดอยู่ที่ประโยคๆ นี้ ในฐานะที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เอง, นอกนั้นก็เรียกหัวใจพระพุทธศาสนานั้น พวกเราชั้นหลังว่าเอาเอง พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัส, สรุปลักษณะอย่างนั้นอย่างนี้ก็มีเยอะแยะไป, แต่ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเองมีอย่างนี้.

ถ้าปฏิบัติข้อนี้ก็เป็นการปฏิบัติครบหมดทุกๆ อย่าง และเพราะว่า ความไม่เห็นแก่ตัว คือความที่ไม่ไปยึดมั่นถอมันในสิ่งใด ว่าตัวว่าของตัวนั้นแหละ คือความดับทุกข์ วิธีดับทุกข์ทั้งหมดไม่ว่าวิธีไหน จะต้องสรุปลงมาที่นี้ : เรารักษาศีลทุกข้อ ก็เพื่อขจัดความเห็นแก่ตัว, สมาธิ ก็ระงับความเห็นแก่ตัวให้ระงับไป, ทำวิปัสสนาหรือปัญญา ก็เพื่อให้ถอนทำลายล้างรากเง้าของความเห็นแก่ตัวให้หมดจากนิสัยสันดาน. การบรรลุมรรคผลนิพพาน ก็คือการหมดความเห็นแก่ตัวตามลำดับๆ จนหมดสิ้นเชิง ไม่มีความยึดถือว่าตัวหรือของตัว; จึงเป็นที่รวมหมดของใจความที่สำคัญของพระพุทธศาสนาทั้งหมดอย่างนี้, นี้เรียกว่าธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงสอน.

ทั้งนี้ ก็จะกล่าวถึงธรรมะ ประเภทที่พระพุทธองค์ทรงยอมรับเข้ามาจากภายนอก หมายความว่า แต่ก่อนที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติบังเกิดขึ้นก็มีคนที่สอนธรรมอยู่แล้ว พระพุทธองค์ทรงประสบปัญหาที่ว่า จะทรงปฏิเสธหรือรับรองคำสอนเหล่านั้นอย่างไร; ในที่สุดก็เป็นอันยุติว่า สิ่งใดที่เข้ากันได้ กับคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์จะสอน ก็ทรงยอมรับเอามา. ข้อนี้ทำให้เกิดมีคำว่า สนทนตน หรือคำสอนที่เป็นของเก่าขึ้นมา เช่นคำสอนที่ว่า :

น หิ เอรานิ สมฺมณฺธิชฺช กุทาจนํ แปลว่า เวย்ய่อมไม่ระงับด้วยเวร ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว อเวเรน จ สมฺมณฺธิ - เวย்ய่อมระงับด้วยความไม่มีเวร. แล้ว ก็ลงท้ายด้วยคำว่า เอส ธมฺโม สนนฺตโน - นี่เป็นของเก่าแก่ตั้งแต่ครั้งไหนไม่มีใคร ทราบมาก่อน พระพุทธเจ้าท่านรับเอามาสอน แล้วยังบอกว่าเป็น สนนฺตโน ที่เก่า โบราณ.

หรือคำว่า อหิสฺสา ปฺรโม ธมฺโม ความไม่เบียดเบียนกันเป็นธรรมะ อย่างยิ่ง แม้หีสฺเป็นของเก่าแก่ เป็น สนนฺตโน โบราณ เราไม่อาจจะทักท้วงว่าประโยคนั้น เป็นของพระพุทธศาสนา, เราหาไม่พบว่าเป็นพุทธภาษิตในพระไตรปิฎก. แต่ก็ ยอมรับว่านี่เป็นสิ่งที่ถูกต้อง การไม่เบียดเบียนนั้นเป็นธรรมะอย่างยิ่ง และเป็น สนนฺตโนธรรม ในส่วนศีลธรรมก็มีอยู่เก่าแก่อย่างนี้.

ในส่วนสัจธรรมก็มี เช่นว่า นิพพาน พระอรหันต์ นี่เขาสอนกันอยู่ก่อน พระพุทธเจ้า แต่มีความหมายเป็นอย่างอื่น พระอรหันต์ของเขามีความหมายเป็น อย่างอื่น, นิพพานของเขามีความหมายเป็นอย่างอื่นมาก่อน. พอพระพุทธเจ้าท่าน ตรัสรู้แล้ว ท่านทรงสอนเกี่ยวกับพระอรหันต์ เกี่ยวกับพระนิพพาน ท่านบัญญัติ ความหมายว่าเป็นอย่างนี้ๆ เช่นว่านิพพานที่จะเป็นความเพียบพร้อมอิมเอิบด้วยกามคุณ อย่างที่คนบางพวกบัญญัติ ดังที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร อย่างนี้ไม่ได้; หรือว่านิพพาน จะเป็นเพียงสุขที่เกิดจากผานชั้นลึกอย่าง จตุตถผาน เป็นต้น เหมือนที่กล่าวไว้ใน พรหมชาลสูตรนั้นอีกเหมือนกัน อย่างนั้นก็ไม่ได้. นิพพานต้องเป็นความสิ้นกิเลส โดยสิ้นเชิงอย่างนี้ๆ ที่เดียว.

นี่เรียกว่าท่านทรงรับเอาคำ หรือรับหลักเกี่ยวกับคำนั้นๆ มาใช้ แล้วท่าน ก็ให้ความหมายใหม่อย่างนี้ก็มี นี่เรียกว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านทรงรับเข้ามาเป็นคำสอน

ของท่านด้วย เป็นคำสอนในวงของศาสนานี้ด้วย อย่างนี้ท่านก็ต้องเข้าใจไว้. อย่าไป  
 ชู่เขา เพราะพระพุทธเจ้าท่านไม่ทรงประสงค์อย่างยิงที่จะชู่คนอื่น, หรือจะให้สาวก  
 ของท่านชู่คนอื่น, เพราะฉะนั้น พวกเราที่เป็นสาวกนั้นจะต้องระมัดระวังอย่างยิงที่จะ  
 ไม่ทำให้พระพุทธเจ้าท่านถูกกล่าวหาว่าชู่คำสอนของลัทธิ หรือของศาสนาอื่น.

ท่านจะต้องจำไว้เป็นหลักว่าธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระธรรม  
 ที่พระพุทธเจ้าทรงสอน และธรรมที่พระพุทธองค์ทรงรับเข้ามาจากภายนอก  
 หรือลัทธิอื่นที่มีอยู่ก่อนแต่ยังใช้ได้ นี้ก็รวมอยู่ในคำอธิบายของคำว่าธรรมะ  
 คืออะไร.

ข้อสุดท้ายที่ว่า เราจะเกี่ยวข้องกับธรรมะด้วยอาการอย่างไร? เรา  
 จะต้องรู้สึกสำนึกได้ดีว่า เรา ในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง ก็มี, พร้อมกันนั้นเรา  
 ในฐานะที่เป็นคนไทย เป็นพุทธบริษัท ก็มี, และแคบเข้ามาเราในฐานะที่เป็น  
 นิสิต นักศึกษาที่กำลังเรียนกำลังศึกษาอยู่ก็มี.

เราจะต้องรู้จักเข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมะให้เหมาะสม : ในฐานะที่เป็น  
 มนุษย์ คือมีจิตใจสูงสมคำว่ามนุษย์ ที่แปลว่า มีจิตใจสูงจนน้ำท่วมไม่ได้. กิเลส  
 คือความทุกข์ เรียกว่าน้ำ นี้แหละท่วมแล้วก็หมดความเป็นมนุษย์. เราต้องอยู่ใน  
 สภาพที่อย่างน้อยก็อยู่เหนือกิเลสไว้ตามสมควร.

ในฐานะที่เราเป็นคนไทย ความหมายของคำๆ นี้ที่รู้สึกอยู่แล้ว แปลว่า  
 อิสระ; แต่ว่าเราอิสระหรือยัง ก็ต้องวินิจฉัย อะไรเป็นเครื่องทำความอิสระ? ไม่มี  
 อะไรนอกจากธรรมะ! ธรรมะจะทำให้เราเป็นอิสระจากกิเลส เป็นอิสระจากความรู้สึก  
 ว่าเป็นทาสทุกอย่าง ไม่ว่าทางไหนหมด.

ในฐานะที่เราเป็นพุทธบริษัท ก็แปลว่า เราจะต้องเป็นพุทธบริษัทได้ ถูกต้องตามความหมาย. พุทธ แปลว่า รู้ ว่าตื่น ว่าเบิกบาน เราจะต้องรู้ว่า อะไรเป็นอะไร ; โดยเฉพาะเรื่องความดับทุกข์ เมื่อเรารู้แล้ว ก็เรียกว่า เราตื่นนอน คือตื่นจากหลับ หลับคือไม่รู้ หลับคือกิเลส พอเราตื่นแล้ว เราก็เบิกบาน เหมือนกับ ดอกไม้ที่กำลังบานอยู่ อย่างนี้.

นิสิต นักศึกษาไม่ว่าใครหมด ถ้าจะเป็นพุทธบริษัทกันให้ถูกต้อง ก็จะต้อง ทำตนให้เข้าถึงความหมายของคำว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น และผู้เบิกบาน จึงจะเป็นพุทธบริษัทได้. ที่นี้ถ้าเรายังเป็นเด็กหรือหนุ่มสาวที่กำลังเรียกตัวเองว่านิสิต กำลังอาศัยผู้รู้ทำการศึกษา อยู่ ก็แปลว่า ผู้ที่จะรู้ จะตื่น จะเบิกบาน กำลังจะรู้ จะตื่น จะเบิกบาน. หรือว่าจัก, จักคือแน่นอน : จักรู้, จักตื่น, จักเบิกบานโดยแน่นอน ขอให้เข้าใจความหมายของ คำว่า นิสิต นักศึกษา หรือนิสิตในฐานะที่เป็นพุทธบริษัทไว้อย่างนี้.

ถ้าหากว่าความรู้อย่างอื่น ที่เราเรียนเราศึกษากันเป็นวันอยู่นี้ ไม่สามารถ ทำให้เรารู้ เราตื่น เราเบิกบานได้แล้ว ขอได้เข้าใจเถิดว่ามันยังไม่พอ ที่จะทำให้เรา เป็นนิสิตที่ถูกต้อง หรือทำให้เราเป็นพุทธบริษัทที่ดี, ถ้าความรู้ทางโลก ๆ ทั้งหมด ให้ได้แต่เพียงทรัพย์สินสมบัติ ชื่อเสียง เกียรติยศ ความเด่นในสังคม หรืออะไรทำนอง นั้นแล้ว แต่ไม่ทำให้รู้ ให้ตื่น ให้เบิกบานเกี่ยวกับความดับทุกข์ได้แล้ว ฟังเถิดว่ายังไม่พอ ต้องชวนขวายเป็นไปจนได้ถึงวัตถุประสงค์มุ่งหมายนี้. ขอให้เถิดว่า อันนี้แหละ วัตถุประสงค์ของการที่เราตั้งกลุ่มเพื่อจะศึกษาพุทธศาสตร์ เพื่อเป็นพุทธบริษัทขึ้นมา เราจะรู้ จะตื่น จะเบิกบาน, เรากำลังจะรู้ จะตื่น จะเบิกบาน, และ เราจักรู้จักตื่น จักเบิกบานให้จงได้.

เมื่อเราจะดูให้ละเอียดออกไปถึงข้อที่ว่า ในชีวิตประจำวันของเราผู้เป็นนิสิต อย่างนี้ เราใช้ธรรมะได้โดยวิธีไหนกัน? ขอให้ระลึกย้อนกลับไปถึงข้อที่ได้กล่าวเมื่อตะกี

หยก ๆ ว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดรวมอยู่ในประโยคที่ว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” ข้อนี้อาจเข้าใจผิดกันไปมาก, เช่น เข้าใจไปว่าถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้วจะทำไปทำไม? จะเรียนไปทำไม? แต่ทางที่ถูกนั้นท่านต้องการให้คนเราทุกคนทำทุกสิ่งทุกอย่างด้วยจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น ฉะนั้นจึงเข้าใจยากว่า จิตว่าง หรือจิตไม่ยึดมั่นถือมั่น นั้นมันเป็นอย่างไร? แล้วทำไมมันจึงทำงานได้ เรียนได้ ทำอะไรก็ได้; ฉะนั้นจะต้องอธิบายคำว่าจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้ตามสมควร และด้วยการเปรียบเทียบ.

เหมือนอย่างว่าคนจะยิงปืน ยกปืนขึ้นมาจะยิง ถ้าเขาจะเป็นนักยิงปืนที่ดี เขาจะต้องมีจิตว่างไม่ยึดมั่นถือมั่น, คือไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวเราหรือตัวปืนว่ากูจะยิงให้ถูก จะได้รางวัล จะมีชื่อเสียงเป็นต้น. ความคิดที่เป็นความรู้สึกว่ามีตัวเรา หรือมีของเรานี้ต้องเอาออกไปให้หมด; ให้เหลือแต่จิตว่าง เหลือแต่จิตที่ตั้งใจจะยิง และมุ่งหมายที่จะยิงให้ถูกเท่านั้น อย่างนี้จึงจะเรียกว่าสมาธิ.

คำว่าสมาธินั้นเข้าใจกันผิดๆ เช่นว่าจะต้องมี ambition ของผู้นั้นรุนแรง แล้วก็ลงมือทำไปอย่างรุนแรง; ดังนั้นแล้วยังไม่ได้ ก็จะมียิ่งผิด. เพราะว่าใจมันสั้นระรัวอยู่ โดยที่เห็นว่าตัวเราจะยิงไม่ถูกหรืออะไรทำนองนั้น. ความยึดมั่นว่าตัวเราว่าของเรามันเข้าไปทำให้มันไม่ว่าง เอา “ตัวเรา” ออกไปเสีย ไม่รู้ไม่ชี้ ไม่มีเราในขณะนี้; นี่มีแต่มีหรืออวัยวะพร้อมด้วยความรู้สึก ที่ตั้งใจจะยิงให้ถูกอย่างเดียว มันก็เลยยิงถูกทุกที. ในนิยายเซ็นของญี่ปุ่นบางแขนง เขาจึงมีพวกที่ฝึกยิงศรอยู่เป็นประจำ โดยวิธีนี้แหละ ยิงศรแม่นยำเหมือนกับปาฏิหาริย์อย่างนี้เป็นต้น.

อย่างที่ยากกว่านั้น ที่ว่าจิตว่างนั้น .เช่นว่าเด็กคนหนึ่งร้องเพลงอยู่ตามธรรมดาของเขา ไม่มีความหมายอะไร อย่างที่เราเรียกว่าร้องเพลงหงิงๆ; นี่ก็เรียกว่าในขณะนั้นเขามีจิตว่างอยู่ไม่มีความทุกข์. ที่นี้ถ้าคนนั้นร้องเพลงด้วยความกำหนด

ด้วยความรัก หรือด้วยมีความหมายระหว่างเพศนั้น ไม่ใช่มีจิตว่าง เป็นจิตวุ่น และจะต้องเป็นทุกข์.

อีกตัวอย่างหนึ่งว่า คนแจวเรือจ้างเห่เรือไหลกลางแดดหรือทวนน้ำคั่งนี้ ถ้าเขามีจิตว่าง เขาก็ร้องเพลงได้ และแจวเรือไปด้วยความสบายใจและร้องเพลงได้; แต่เมื่ออุปประเดี่ยวนั้น ก็เกิดความคิดวุ่นขึ้นมา มีตัวกูตัวตนขึ้นมา คิดถึงลูกเมียครอบครัวขึ้นมา จิตเขาวุ่นเขาก็ร้องเพลงไม่ออก แล้วเป็นทุกข์เหมือนกับตกนรกทั้งเป็นขึ้นมาทันที.

ฉะนั้น เป็นอันว่าเราสามารถทำอะไรทุกอย่างด้วยจิตวุ่น หรือจิตว่างแล้วแต่กรณี. และขอให้สังเกตว่าในขณะที่จิตว่างนั้นแหละคือไม่มีความยึดถืออะไร ว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา และเรียกว่ามีจิตว่าง.

ในการที่จัดดอกไม้แจกแจกันครั้งนี้ ที่เขาสอนกันมากในประเทศญี่ปุ่นจะต้องทำจิตให้ว่างเสียก่อน แล้วจึงเสียบดอกไม้ลงในที่เสียบ ดังนี้ พอเสร็จแล้วจะมีความหมายอย่างหนึ่งที่เกี่ยวในดอกไม้ทั้งกลุ่มนั้น. ถ้าตนมีจิตวุ่นอยู่ด้วยความคิดว่าจะเอาชนะ วุ่นอยู่ด้วยตัวกูจะเด่นในการจัดดอกไม้นี้ เสียบลงไปแล้วมันจะได้เป็นอีกรูปหนึ่งต่างหาก. ตัวครูบาอาจารย์ที่สอนวิชานี้ พอเขามาคุยก็ออกมาหมดว่า แจกกันนี้ถูกจัดด้วยคนจัดที่มีจิตวุ่นหรือจิตว่างมากน้อยเท่าใด.

เป็นอันว่าจิตว่างจะทำงานไปได้อย่างหนึ่ง, จิตวุ่นจะทำงานได้ก็อีกอย่างหนึ่ง; นี่เป็นเรื่องที่ขอแก้ปัญหาของผู้ที่เข้าใจว่า จิตว่างแล้วทำอะไรไม่ได้ บางคนมากกว่านั้นคือเข้าใจไปว่าพอจิตว่างก็แข็งเป็นก้อนหินก้อนไม้ไปเลยดังนี้.

ในที่สุดเราต้องใช้หัวใจของพุทธศาสนาในประโยคที่ว่า **สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเรา ว่าของเรา** นั้นแหละเอามาเป็นหลักในการพูด การคิด การทำทุกอย่าง;

ก่อนทำงานก็ต้องมีจิตว่าง ทำงานอยู่ที่ต้องมีจิตว่าง ได้รับผลของงานก็ต้องมีจิตว่าง มิฉะนั้นเราจะเป็ทุกซ์ตลอดสาย. แต่ถ้าเรามีจิตว่างแล้วเราจะไม่มีทุกซ์ตลอดสาย จนถึงกับอาจจะกล่าวได้ว่า ถ้าจิตว่าง งานทุกอย่างจะเป็นสุขแม้แต่งานกฏพื้นหรือว่างานโกยท้องร่องที่เหม็น; งานจะเป็นสุขไปหมดถ้าจิตว่าง. พอจิตว่างแล้วงานอะไรก็ตามจะเป็นทุกซ์ไปหมด แม้แต่งานที่เราเคยพอใจว่าสนุกน่าทำ มันก็ยังเป็นทุกซ์ไปหมด. เป็นอันว่า จงพยายามอยู่ด้วยจิตที่ว่างจากความเห็นแก่ตัว ว่างจากเรา ว่างจากการยึดถือว่าตัวตนของเรา ก็เป็นอันว่ามีชีวิตประจำวันอยู่ด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์.

ข้อสุดท้าย ที่เป็นปกิณณะก็คือ ข้อที่ว่าท่านจะต้องระวัง กิเลสณเป็นสิ่งที่ละได้โดยยาก ซึ่งอาตมาจะขอเล่าไว้ในรูปของนิทาน, โดยที่แท้สิ่งที่เรียกว่านิทานหรือนิทานชาดกนั้น มันเป็นเหมือนกับภาชนะที่ใส่ของมีค่า หรือเก็บรักษาของมีค่าให้คงอยู่ได้. ขอท่านอย่าได้เห็นว่ภาชนะเป็นของไม่สำคัญ จนถึงกับไม่สนใจ ไปเสีย. เหมือนอย่างว่าเราจะหุงอาหาร โดยไม่มีหม้อมีถาดเราจะทำอย่างไร; ฉะนั้นภาชนะจึงเป็นของจำเป็นในกรณีที่จะต้องรักษาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไว้ให้สำเร็จประโยชน์; ธรรมะนี้ก็เหมือนกัน สรุปล้ำไว้ในภาชนะคือ ชาดกหรือนิทาน.

ขอให้ไปอ่านพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงวิจารณ์คุณค่าของชาดกไว้ที่เล่มต้น หรือเล่มแรกของหนังสือชุดชาดกที่นิพนธ์ในรัชกาลนั้น, ท่านจะเข้าใจความหมายของคำว่าชาดกหรือนิทาน. แต่เดี๋ยวนี้ก็อีกนั่นแหละ พอเรามีภาชนะแล้วเราก็ตีอยู่ที่ภาชนะ; เห็นชาดกหรือนิทานเป็นเพียงเรื่องอย่างนั้นอย่างนี้เสีย เข้าถึงความหมายของชาดกไม่ได้; เราจึงเลยถูกดูหมิ่นชาดกหรือนิทานที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาตั้งเยะเยะนั่นแหละ. แต่ให้ลองเอาความจริงของสิ่งนี้ออกมาให้ได้; และอย่าไปเข้าใจว่า ความจริงมันอยู่ที่ว่า สัตว์พูดได้ ต้นไม้

พูดได้ดังนี้ไม่ใช่ มันอยู่ที่ว่าเขาพูดว่าอย่างไร; นั่นมันสำคัญที่สุดอย่างนั้น อย่างนิทานที่เราชอบเล่ากันมากที่สุดเรื่องหนึ่ง และอาตมาก็อยากจะนำมาฝากนิสิตทั้งหลาย ก็คือ นิทานเรื่องตากะยาย.

ยายกะตาสองคนผัวเมีย อยู่ด้วยกันมานานแล้ว, แต่นิสัยตรงกันข้าม ยายเป็นคนกระต้าง ตานั้นเป็นคนอ่อนโยน เพราะมีธรรมะกับไม่มีธรรมะนั้นเอง. ที่นิทานเขาก็เหลือวิสัยที่ตาจะทนไหว เพราะยายกระต้างยิ่งขึ้นทุกที ก็ต้องตัดสินใจ บริจาค. บริจาคก็คือว่า ห้ามว่าอย่าไปเที่ยวในป่า ก็ยังจะไป, ห้ามว่าอย่าเข้าไป ไกล่เหวจะตกเหว ก็ยังเข้าไปไกล่, อย่าทูนก้อนหินหนัก ๆ เข้าไปไกล่เหว ก็ยังจะทูน, แล้วยายก็พลัดตกไปจริง ๆ.

ที่นี้เรื่องมันมีต่อไปว่า ปีกาจที่อยู่ไหนขึ้นขึ้นมาได้ เพราะพ้นจากคำสาปที่ว่าพอมีกินตกลงไปแทนแล้ว ให้ขึ้นมาได้; พอลืมขึ้นมาได้แล้วก็อาละวาดคน เทียวถึงคน โลกก็โกลาหลวุ่นวายใหญ่; เพราะว่าแต่ก่อนนี้ไม่เคยมีผีสิงคน เคี้ยวผีสิงคนก็เอะอะกันทั้งบ้าน. ตาก็มาคุยกับเขาด้วยเหมือนกัน ที่นี้ผีเห็นตามาแต่ไกลก็เลยหนี; เพราะผิดสัญญาที่สัญญาจะเอาไว้ ว่าขึ้นมาจากเหวแล้วอย่าไปเที่ยวยุ่งกับคน. ผีวิ่งหนี ตาไล่ตีในที่สุดผีล้มลงฟาดภูเขา น้ำมันในกระโหลกศีรษะกระเด็นไปทั่วโลก ลงไปในสิ่งที่ต่อมมา ล้วนเกิดเป็นปัญหา เป็นความยุ่งยากของโลก เช่น กัญชา ยาฝิ่น ฯลฯ อย่างนี้. น้ำมันผี ลงไปในสิ่งเสพยติคของละยากลงไปบ่อนโป บ่อนไฟก็ละยาก ลงไปในน้ำซากาแฟ แม้แต่บุหรี่ปากสูบก็อยู่ นี้ก็ยุ่งยาก ทำให้เสียเงินไปปีหนึ่งไม่รู้กี่ร้อยล้าน หรือว่ามันจะลงไปในที่บางแห่งที่มากขึ้นไปอีก ที่ทำให้นักศึกษาบางคนแอบขายปากกาหมึกซึม ปลอกทองไปเสียค่าแท่นรำ ฯลฯ อย่างนี้เป็นต้น, แล้วก็ไปบอกพ่อแม่ว่าหาย หรือไปซื้อของพอดีพอร้ายมาใช้แทน อย่างนี้คิดดูซิว่ามันเป็นอย่างไร? มันเป็นความละยากของอะไร?



ความละเอียดของกิเลสนี้ ขอให้แปลความหมายว่า มันเป็นความละเอียดอย่างยิ่ง จนถึงกับว่าเหมือนกับน้ำมันผี ไม่มีสบู่อะไรที่จะล้างมันออกได้; ปราภฏอยู่แก่ผู้ที่ได้รับผลร้ายของมันอยู่ทุกคนแล้ว. ว่าแต่ว่านิทานหรือภาชนะนี้ไม่สำคัญ มันสำคัญอยู่ที่ว่า เขาหมายความว่าอย่างไร เขาหมายความว่าก่อนหน้า<sup>นี้</sup>ไม่มีผีอยู่ในโลก; มันเพิ่งมีเมื่อมีกิเลสของคนเรา เจริญขึ้นตามความเจริญของโลก. ที่มันเหนียวแน่นละเอียด เพราะมันมีความถึงจุด ด้วยการที่มนุษย์นั้นฉลาดแต่ในการที่จะมอมกันด้วยการกិฏประคิษฐ์ประคยสิ่งนั้นสิ่งนี้ต่าง ๆ มอมกันให้มันเมาเป็นรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสอย่างยิ่ง มันจึงละเอียด; จนสภาพการณ์อย่างนี้มีขึ้นในโลกทั่วไป จนกระทั่งนักศึกษา เช่น ลูกศิษย์ก็ไม่เคารพครูอย่างนี้เป็นต้น; เพราะตกอยู่ในสิ่งที่ถึงจุดเหล่านี้ ความเป็นอาย้ออกก็ไม่ได้ คงคือต่อบิตามารกาของมันอยู่เรื่อยไป. นี่ถ้าไม่ทราบไม่เข้าใจถึงสิ่งนี้ละก็ ไม่มีทางที่จะเข้าถึงสิ่งที่จะฟังได้จากธรรมะแต่อย่างใด.

ฉะนั้น จึงหวังว่าบรรดานิสิต นักศึกษาทั้งหลายจะได้พิจารณาในสิ่งที่เล่าให้ฟังมาแล้วนั้นเป็นอย่างดี จนกระทั่งได้ทราบว่า ธรรมะคืออะไร; และเราไปเกี่ยวข้องได้อย่างไร โดยไม่มีอุปสรรค; และให้ประสบความสำเร็จในการมุ่งหวังจากการที่สร้างกลุ่มพุทธบริษัท; แม้เพียงในวงนักศึกษานี้มาในสโมสรมหาวิทยาลัยนี้ อย่างสำเร็จประโยชน์ทุกประการเทอญ.

ธรรมกถาที่บันดาลเกิดมีขึ้นได้โดยพระเมตตา สิ้นสุดลงด้วยเวลาเพียงเท่านั้นขอถวายพระพร.

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๓

## ธรรมะ เป็นของคกบชีวิต

แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ๓ โสโมธรุพา ฯ

๘ ธันวาคม ๒๕๐๔

ท่านสมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ และท่านที่สนใจทั้งหลาย

ในข้อแรกที่สุดนี้ อยากจะพูดถึงข้อความเบ็ดเตล็ดที่เนื่องกัน ข้อนี้คือข้อที่ว่า ศิลปะเกี่ยวกับการฟัง, หรือที่ในพุทธศาสนาเรียกว่าฟังด้วยดี เรียกว่า **สุตฺตฺสู** แปลว่าฟังอยู่ด้วยดี ทั้งนี้ก็เพราะว่าการฟังด้วยดีกับฟังไม่ดีนั้นผิดกันมาก.

ที่ว่า ฟังด้วยดี นั้นก็คือ ขอให้ฟังด้วยความสนใจถึงขนาดที่ว่าธรรมะนั้นเป็นสิ่งที่คู่กันมากับชีวิต; ฟังในแง่ที่ว่าธรรมะเป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต, ไม่ใช่ฟังในแง่ว่ามันเป็นการศึกษาเพื่อประดับสติปัญญา, หรือเป็นการศึกษาอดิเรก, หรือเป็นการศึกษาให้รอบรู้เพื่อความเป็นนักปราชญ์. ความเป็นนักปราชญ์ ไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต **สิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิตหมายถึงข้อที่จะต้องเอาตัวรอดไปได้ด้วยดี** ซึ่งจะไถ่กล่าวต่อไป.

การฟังด้วยดีนี้ มีความหมายกว้างมาก ฟังอย่างเพื่อจำได้ หรือว่าฟังเพื่อ  
 แลกงาน เพื่อความเป็นปราชญ์ ฯลฯ เหล่านี้ยังไม่เรียกว่าฟังด้วยดี ถ้าฟังด้วยความ  
 สนใจว่า **นี่เป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต** ยิ่งกว่าวิชาแขนงอื่น นั้นจึงจะเรียกว่าฟังด้วยดี  
 เพราะความจริงเป็นอย่างนั้น. อีกอย่างหนึ่งฟังด้วยดีหมายถึงคำที่จันเป็นธรรมเนียมที่  
 พระเทศน์ ท่านก็ต้องเตือนผู้ฟังว่า ให้ตั้งโสตประสาทเหมือนภาชนะทอง คือภาชนะโลหะ  
 ใช้ใส่น้ำมันได้ ถ้าเป็นภาชนะอื่นน้ำมันซึมหนีไปหมด โดยเฉพาะน้ำมันที่บางหรือใสที่สุด  
 เพราะมีการเจียวมาก อย่างที่เรียกว่าน้ำมันพญาราชสีห์เจียวได้ร้อยครั้ง นั้นเป็นอุปมา  
 เปรียบกับพระธรรม. พระธรรมเป็นของละเอียด จนซึมผ่านภาชนะดิน กล่าวคือหู  
 หรือการฟังที่ไม่ดี. แต่ว่าถ้าตั้งใจฟังด้วยดีเหมือนกับว่าเป็นภาชนะโลหะแล้ว ย่อมจะ  
 สำเร็จประโยชน์; นี้ก็แง่หนึ่ง.

แล้วอีกแง่หนึ่ง ก็ขอให้ฟังถึงขนาดที่จะทราบโดยหลักใหญ่ ๆ ว่า สิ่งทีกล่าว  
 ถึงนั้น คืออะไร? หรือว่าสิ่งนั้นมาจากอะไร? และเพื่ออะไรต่อไป? และจะสำเร็จ  
 ตามนั้นได้โดยวิธีใด? คำว่า คืออะไร? จากอะไร? เพื่ออะไร? โดยวิธีใด?  
 นี้ถือว่าเป็น **logics** ของพุทธศาสนา เพราะเป็นหลักของเรื่องอริยสัจจ์นั่นเอง. เพราะ  
 ฉะนั้น ถ้าจะฟังเรื่องอะไรให้ดี ก็ต้องฟังจนได้ความว่าสิ่งนั้นมันคืออะไร? และมาจาก  
 อะไร? และเพื่อประโยชน์อะไร? และโดยวิธีใด? เมื่อฟังในฐานะ เป็นสิ่งจำเป็น  
 แก่ชีวิตและเหมือนกับว่าตั้งโสตประสาทเป็นภาชนะทอง และฟังจนรู้ว่า คืออะไร  
 จากอะไรเพื่ออะไร โดยวิธีใดแล้ว ก็ถือว่าฟังด้วยดี คือ **สุสุสุ** แล้วก็มีการกล่าวต่อ  
 ไปว่า **ลกเต ปณณิ** ฟังด้วยดีย่อมได้ความรอบรู้.

สิ่งที่ว่า**จำเป็นแก่ชีวิต** ที่จริงควรจะนึกถึงคำว่า **คู่กับชีวิต**. ถ้าพูดถึงคู่ชีวิต  
 คนก็มักจะนึกว่าหมายถึงบุคคลที่เป็นเพศตรงกันข้าม เป็นคู่ ๆ ซึ่งเขาก็เรียกว่าคู่ชีวิต  
 เหมือนกัน เพราะว่าจะต้องทำอะไรร่วมกันจนตาย. แต่ว่าธรรมะนั้นเป็นคู่ชีวิตยิ่งไป  
 กว่านั้น คือทั้งเพศหญิง เพศชาย จะต้องมีธรรมะเป็นของคู่กันกับชีวิต ถ้าเราปราศจาก

สิ่งที่เรียกว่าธรรมะในฐานะเป็นของคู่กันกับชีวิตแล้ว จะเป็นชีวิตที่ระหกระเหิน จะเต็มไปด้วยความสับสนกระวนกระวายไม่ราบรื่น ทั้งๆ ที่คนทั่วไปเขาอาจจะคิดว่าราบรื่น หรือสนุกสนาน ฉะนั้น คำว่า “ราบรื่น” ทางธรรมะนี้มีความหมายละเอียดสุขุมลงไป อีกมากทีเดียว ขอให้ตั้งใจฟังต่อไป :

ชีวิตที่ราบรื่นนั้น มิได้แต่บุคคลผู้เป็นบัณฑิต นี้กล่าวตามหลักของภาษาบาลี. เราควรจะสังเกตว่า สมัยปัจจุบันนี้ คนที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย เขาก็เรียกว่า บัณฑิต, บัณฑิตในแขนงนั้น แขนงนี้ แล้วเป็นชั้นๆ ขึ้นไปเรียกว่า บัณฑิต, เพราะว่าสอบไล่ได้ตามหลักสูตรนั้นๆ ตามระเบียบที่วางไว้. แต่คำว่าคำว่า “บัณฑิต” ในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้หมายความว่าแก่นั้น ก็มันเพียงเกือบจะคล้ายกัน. คำว่าบัณฑิต ในพระพุทธศาสนาย่อมหมายถึงผู้ดำเนินประโยชน์กิจไปด้วย ปัญญา หรือดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา จนกระทั่งเอาตัวรอดได้ พ้นจากความทุกข์ทั้งปวง. บัณฑิต คำนี้ถ้าในประเทศอินเดียในสมัยโบราณ ก็หมายถึงฆราวาสที่สำเร็จ การเรียน การศึกษาเหมือนกัน เช่น ไปศึกษาจบหลักสูตรที่วางไว้แล้ว ก็เรียกว่าเป็น บัณฑิต แม้ในพระพุทธศาสนาเราก็เกิดชนบทรวมเนียมประเพณีขึ้นในประเทศไทยนี้ว่า คนที่ไปบวชตามสมถกรรมมีความรอบรู้ในการที่จะดำเนินชีวิตแล้ว ก็เรียกว่า “บัณฑิต”; แต่คำว่าบัณฑิตนั้นออกเสียงเป็นบัณฑิต แล้วต่อมามันเหลือแต่ทิต, เรียกคนบวช สึกมาว่าทิตนั่นทิตนี่. ต่อมาคนเหล่านั้นไม่มีความรู้สมกับที่ได้บวชแล้ว คำว่าทิตก็กลายเป็นคำล้อเลียนไป หมายถึงคนที่บวชแล้วกลับออกมาอย่างโง่เง่ารุ่งม่งาม; แต่ถึงอย่างนั้นก็ต้องทราบไว้ว่า คำว่าบัณฑิตนั้น มีความหมายตรงที่ว่าคนนั้นเป็นผู้ที่สามารถ ดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา ด้วยความรอบรู้แต่ต้นจนปลาย.

ที่ว่าดำเนินประโยชน์กิจ ก็หมายความว่า กิจที่จะต้องทำคือตามที่มัน เกี่ยวข้องกันกับชีวิต. “ประโยชน์” นี้ แปลว่า เกี่ยวข้องหรือผูกพัน, “กิจ” แปลว่า

หน้าที่. สิ่งที่เราเกี่ยวข้องผูกพันกันได้นั้นเรียกว่าประโยชน์; เพราะฉะนั้นจึงหมายความว่า ได้กว้างขวางหมด คือหมดเลย, จะเป็นการเรียนก็ดี เป็นการกระทำซึ่งหลังจากการเรียน ซึ่งเป็นการประกอบอาชีพก็ดี แล้วการบริโภคผลของสิ่งที่กระทำได้ดี เรียกว่าเป็นการ ดำเนินประโยชน์กิจ หรือดำเนินชีวิตด้วยกันทั้งนั้น. เราจะต้องดำเนินไปด้วยปัญญา ทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจไว้ที่ก่อนว่า การเรียนก็ต้องเป็นอย่างบัณฑิต การทำ การงานต่อไปเกี่ยวแก่การทํานั้นก็ต้องเป็นอย่างบัณฑิต และในที่สุดการบริโภคผลของ การทำที่กระทำได้ดี ก็ต้องกระทำอย่างบัณฑิต.

ส่วนการเป็นบัณฑิต โดยที่ว่าเรียนจบหลักสูตรแล้วก็ยังเป็นบัณฑิตนั้น ยังเป็น เพียงว่าเป็นบัณฑิตหนึ่งในสาม หรือไม่มากไปกว่าหนึ่งในสามของความเป็นบัณฑิต; เพราะว่าเป็นชีวิตนี้ เราจะต้องมีการศึกษาเล่าเรียน และมีการกระทำการงานอาศัย ความรู้ที่ได้เรียนมานั้น; แล้วจึงต้องมีการบริโภคผลของการงาน ซึ่งจะต้องระมัดระวัง เท่ากันกับการเรียนและการทำเหมือนกัน. คนประมาทอาจจะคิดว่า ในตอนที่เป็นการ บริโภคผลของการกระทำนั้น คงจะเป็นไปได้ง่ายๆ ไม่มีปัญหาอะไร ไม่ถือว่าเป็น สิ่งที่ต้องศึกษาหรือระมัดระวังอะไร. มันยากลำบากอยู่ตรงที่จะต้องเรียนให้มีความรู้ มากๆ แล้วจึงไปกระทำ; อย่างนี้เป็นการศึกษาผิด. อยากจะขอให้ถือว่าการเรียนใน วิทยาลัยก็ดี, การกระทำในวัยที่ประกอบกิจการงานก็ดี, และการบริโภคผลของการงาน ตลอดเวลาจนกระทั่งถึงเบื้องปลายสุดท้ายของชีวิตก็ดี ต้องทำในลักษณะที่เป็นบัณฑิต ทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้นอย่าได้ประมาท หรืออย่าเพื่อเข้าใจว่าพอเรียนจบหลักสูตร ถึงขั้นมหาวิทยาลัยแล้วก็ยังเป็นบัณฑิต นั้นเป็นบัณฑิตอย่างภาษาโลกๆ ไม่ใช่ เป็นบัณฑิตอย่างภาษารธรรมะ และโดยเฉพาะในพระพุทธศาสนา, แต่ถึงอย่างนั้นความ หมายก็เหมือนกัน ถือว่าเป็นผู้ดำเนินสิ่งที่กระทำ หรือว่าดำเนินชีวิตนั้นไปด้วยปัญญา

แล้วก็เรียกว่าบัณฑิต หมายความว่าเมื่อเราเรียนจบในหลักสูตร เราก็สามารถ; แปลว่าสามารถดำเนินชีวิตในชั้นการเรียนนั้นสำเร็จมาจนถึงขั้นที่เป็นบัณฑิต. เราออกจากสถานศึกษาไป ในฐานะที่มีปริญญาบัณฑิตติดตัวไปนี้ มันก็หนึ่งในสามเท่านั้น. ฉะนั้นมันต้องไปมีการกระทำอย่างบัณฑิตตลอดจนจนปลาย กงต้นคงวาจึงจะเป็นบัณฑิต ในการกระทำ, แล้วในที่สุดก็ยังคงต้องเป็นบัณฑิตในการบริโภคผลของการกระทำ.

นี่คือข้อที่อยากจะปรารภเป็นข้อเบ็ดเตล็ดตอนแรก ว่า “ฟังด้วยดี” และ ความหมายของคำว่าบัณฑิตนั้นเป็นอย่างไร ท่านก็จะเข้าใจได้ทันทีว่า ได้ฟังเรื่องธรรมะ ในฐานะที่เป็นเหมือนกับคู่ชีวิตนี้ด้วยดี และ ให้สำเร็จประโยชน์ในการที่จะเป็น บัณฑิตข้างหน้า ทั้งในการเรียน การกระทำ และการบริโภคผลของการกระทำ.

เราได้กล่าวแล้วว่า ในวันนี้โดยเฉพาะ จะได้กล่าวถึงในส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า “ธรรมะ<sup>๕</sup> เป็นคู่ชีวิต<sup>๖</sup> ของชีวิตทุกชีวิต”

ครูบาอาจารย์บางคนแม้จะเป็นครูบาอาจารย์แล้ว ก็อาจคิดว่าธรรมะไม่จำเป็น. นี่ก็เพราะว่าเข้าใจคำว่าบัณฑิต แต่ในแง่ของการเรียนเท่านั้นเอง. เพราะ ฉะนั้นการที่เราจัดการอบรมธรรมะ ศึกษาธรรมะขึ้น บางคนก็จะดูถูกว่าไปทำสิ่งที่ไม่จำเป็น ผู้ใดที่เห็นว่าธรรมะไม่จำเป็น ผู้นั้นกำลังดูถูกตัวเอง, ถ้าครูบาอาจารย์ คนใด เห็นว่าการอบรมธรรมะในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัยไม่เป็นสิ่งจำเป็น นี่ก็ หมายความว่าครูบาอาจารย์คนนั้น กำลังดูถูกตัวเองเป็นอย่างยิ่ง : คือว่าดูถูกความเป็น มนุษย์ของตัวเอง โดยไม่สนใจว่ามันวิเศษก็มากน้อย, มันจะทำอะไรได้บ้าง. ไปดูถูก ธรรมะเข้าเท่านั้นจะกลายเป็นการดูถูกตัวเอง, ไปดูถูกธรรมะว่าไม่จำเป็นแก่คน ในฐานะ เป็นของคู่ชีวิตจนตลอดชีวิตอย่างนี้ เรียกว่าเป็นคนโง่ เป็นคนพาล และเป็นคนเขลา .

ซึ่งในพระพุทธศาสนาเรียกว่าคนประมาท, แล้วยังไปดูถูกคนอื่นที่เขาสนใจธรรมะว่าเป็นคนที่มาทำสิ่งที่ไม่จำเป็น ครีคระโง่เง่ามลาย. การกระทำอย่างนั้นมันเป็นการดูถูกตัวผู้กล่าวเองนั้นเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าไม่รู้ว่ ธรรมะนั้นเป็นคู่ชีวิตของชีวิตทุกชีวิตในทำนองนั้น; เพราะฉะนั้นขอให้เห็นในข้อที่ว่าธรรมะเป็นคู่ชีวิตของสิ่งที่มีชีวิต.

เราจะต้องนึกถึงข้อที่ว่า ชีวิตเป็นชีวิตมาได้ของคน ๆ หนึ่งก็ตาม หรือของโลก ของธรรมชาติทั้งหมดก็ตาม มันเป็นมาได้ด้วยอำนาจของธรรมะ แม้ที่สุดแต่คำที่กล่าวว่ The survival of the fittest ที่ถือกันเป็นหลักทั่วไปในการที่ชีวิตจะวิวัฒนาการมาได้ก็ล้วน ๆ ีมานี้ ก็เข้าใจว่ the fittest ที่เหมาะที่สุดนั้นมันคือเป็นมาตามหลักของธรรมะ, คือความถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นมันหมายความได้ถึงทุกสิ่ง แม้แต่ตัวธรรมชาติเอง, และแม้แต่ตัวกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น ๆ, แม้แต่ความรู้ที่เรารู้เกี่ยวกับธรรมชาติและกฎของธรรมชาตินั้น ๆ, และแม้แต่การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์นั้น ๆ, และแม้ผลเกิดจากการที่ได้ปฏิบัตินั้น ๆ, ทั้งหมดนั้นเราเรียกว่า “ธรรมะ” ทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น ด้วยความเหมาะสม ที่ทำให้ชีวิตวิวัฒนาการมาได้. อันไหนไม่เหมาะสมอันนั้นสูญหายไปจากโลกแล้ว, อันไหนอยู่มาได้ด้วยความเหมาะสม อันนั้นก็อยู่มาได้ด้วยอำนาจของธรรมะ, แม้ว่าจะเป็ นธรรมะที่ไม่เจตนา คือ สัตว์เหล่านั้นไม่รู้สึ กตัว ไม่มีความรู้ว่ นี้คือธรรมะ แล้วเขาก็รอดมาได้, อย่างนี้ก็เรียกว่าด้วยอำนาจของธรรมะนั้นเอง ทั้ง ๆ ที่เขาไม่รู้สึ กตัว.

เพราะฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่ ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ แม้แต่ที่มันตายไปมันก็ตายไปตามกฎของการที่ดำเนินไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสมแก่ธรรมะ ซึ่งเป็นกฎของธรรมะด้วยเหมือนกัน. ที่รอดมานั้นมันก็รอดมาเพราะความเหมาะสมที่ดำเนินมาถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมะด้วยเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น *ไม่ว่าจะหมุนไปทางไหน ก็ีจะพบแต่ธรรมะซึ่งเป็นของกำกั บกันอยู่กับสิ่งที่เรี ยกว่ ชีวิต* ในฐานะที่เป็นกฎของ

ธรรมชาติ; ผิดกฎนี้ก็สูญหายไป; ถูกกับกฎนี้ก็ยังเหลืออยู่; หมายความว่าที่เหลือนอยู่มาถึงทุกวันนี้ก็ด้วยอำนาจของธรรมะ. จึงกล่าวได้ว่า ธรรมะนั้นมันคู่กันมากับชีวิต นับตั้งต้นตั้งแต่เริ่มมีสิ่งที่มีชีวิตขึ้นในโลกหรือในจักรวาลนี้ นับตั้งแต่ชีวิตเซลล์เดียวหรืออะไรก็สุดแท้ที่เรียกว่าชีวิต เพราะว่าชีวิตนั้นก็คือ สิ่งที่ปรุงแต่งไหลเวียนมาตามอำนาจของเหตุของปัจจัย ไม่มีอะไรมากกว่านั้น.

ตัวตัวตนก็คือธรรมะในส่วนรูปธรรม, ความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นในสิ่งที่มีชีวิต ก็เป็นธรรมะในส่วนนามธรรม; แล้วกฎที่บังคับให้มีการปรุงแต่งและการเปลี่ยนแปลงนั้นก็คือธรรมะในส่วนที่เป็นกฎธรรมชาติ หรือเป็นสังขธรรมประเภทหนึ่ง. ดังนั้นจะเห็นว่าไม่มีอะไรที่จะไม่ใช่ธรรมะ และไม่ได้ดำเนินมาตามกฎเกณฑ์ของธรรมะจนทำให้กล่าวได้ว่า ธรรมะเป็นสิ่งที่คู่กันอยู่กับชีวิต. นี่หมายถึงคนคนหนึ่ง ๆ ตั้งแต่เกิดจนตายนี้ ในส่วนที่เป็นธรรมชาติแท้ ๆ ไม่เกี่ยวกับการประพาศธรรมะในหลักของศาสนานั้น ก็เรียกได้ว่าชีวิตนั้นดำเนินมาตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติหรือกฎของธรรมะ ชนิดเดียวกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น.

แต่ที่ตีไปกว่านั้นก็ถือว่า ธรรมะในฐานะที่เป็นกฎความจริงของธรรมชาติ ส่วนที่จะเป็นความรู้ สูงขึ้นไปกว่าที่จะรู้ตามสัญชาตญาณนั้น โดยเรียกว่าพระธรรม; ก็คือธรรมะนั้นเอง. ถ้าได้เข้ามาเป็นคู่กันกับชีวิตหรือเป็นคู่ของชีวิตแล้ว ก็จะเป็นชีวิตที่ดำเนินไปในทางสูง จะสมกับความหมายของคำว่า “ชีวิต” คือความเป็นอยู่อย่างน่าดูหรืองดงาม. ถ้าผิดไปจากนั้นแล้วมันก็จะเหมือนกับตายแล้ว, ตายแล้วทั้ง ๆ ที่ยังเดินได้ ยังพูดได้ หรือยังหายใจอยู่. ลองปราศจากคุณสมบัติในทางธรรมะ สัตว์นั้นหรือคนนั้น ก็จะเหมือนกับตายแล้วทั้ง ๆ ที่หายใจได้ เดินได้ พูดได้ กินได้; เราจึงได้คำว่า “ชีวิต” ในความหมายของนามธรรมขึ้นมาอีกคำหนึ่ง คู่กันกับชีวิตในความหมาย



ของวัตถุ, หรือรูปธรรม, หรือทาง physics; หรือจะกล่าวโดยฝ่ายรูปธรรม คือ physics หรือจะกล่าวโดยฝ่ายนามธรรม คือ spirit ก็ตามนี้ มันก็ต้องอาศัยธรรมะ เป็นของคู่กันมากับชีวิตทั้งนั้น.

ทำไมต้องมีธรรมะนี้ เป็นของคู่กัน? ก็เพราะว่ามันเหมือนกับสิ่ง อุปถัมภ์ กำจุน ควบคุม; เพราะว่าถ้าจะกล่าวโดยอุปมาแล้ว ชีวิตไม่ว่าชนิดไหนหมด เป็นเหมือนกับการเดินทาง, คือวิวัฒนาการนี้ เป็นเหมือนกับการเดินทาง; เพราะว่า วิวัฒนาการทั้งหลาย ย่อมมีอยู่เรื่อย ไปสู่จุดหมายจุดหนึ่ง และอยู่ในลักษณะที่สูงขึ้น หรือดีขึ้น หรือน่าดูขึ้น; แล้วก็ไปสู่จุดสูงสุด ที่เรียกว่า “สิ่งที่ดีที่สุด ที่ชีวิต ทั้งหลายควรจะเข้าถึง”. สิ่งนั้นคืออะไร? เอาไว้วินิจฉัยกันคราวหลัง.

ในที่นี้ขอให้มองเห็นก่อนในข้อที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าชีวิตแล้วก็ต้องมี ลักษณะเหมือนกับการเดินทาง คือเดินไกลจุดหมายเข้าไปทุกที ทั้งของปัจเจกชน คือเป็นคน ๆ ไปก็เป็นการเดินทาง ทั้งของส่วนรวมคือ ของสังคมโลก ทั้งโลก หรือ ยิ่งกว่าทั้งโลก คือทุกโลก อะไรทำนองนี้, และทั้งของมนุษย์ ทั้งของสัตว์เดรัจฉาน ทั้งของเทวดาหรือสัตว์นรกก็ตาม, มีลักษณะเหมือนกับการเดินทางทั้งนั้น ไม่หยุดนิ่ง เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย.

สำหรับชีวิตของคน ๆ หนึ่งโดยเฉพาะนั้นเป็นการเดินทางตั้งแต่เกิดมาจาก ท้องแม่จนกระทั่งตาย แต่ว่าจะได้เดินผิดหรือเดินถูก หรือจะถึงจุดหมายหรือไม่นั้น มันอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก. แต่ในชั่วชีวิต จะต้องเป็นการเดินทางเสมอ ทั้งเดินถูก หรือเดินผิด; นี้ใคร ๆ ก็พอจะมองเห็นได้.

ถ้าพูดถึงสังคมของโลกทั้งโลก รวมเป็นสิ่ง ๆ เดียวหรือเป็นชีวิตเดียว เป็น โลก มันก็เป็นการเดินทาง; มันจะเดินไปสู่การแตกดับวินาศ หรือมันจะเดินไปสู่

สันติภาพอันถาวร ก็สุดแท้แต่ว่าคนในโลคนั้น คือ ชีวิตทุกชีวิตนั้น มันประกอบอยู่ด้วยอะไร? คือประกอบอยู่ด้วยธรรมะ หรือไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะนั้นนั่นเอง.

พูดสั้น ๆ ก็เพียงเท่านั้น พอจะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นได้ว่า **ชีวิตนั้นเป็นการเดินทางไม่ว่าจะมองกันในด้านไหน** : ในแง่คน ๆ หนึ่ง หรือว่าในแง่สังคมทั้งโลก และทุกโลก. เราจะเห็นได้ว่า การเดินทางกว่าที่จะเป็นมาได้จนกระทั่งมีพวกเราในโลก อยู่กันในยุคนี้ อย่างในลักษณะอย่างนั้นนั้น มันก็ต้องเดินทางมาในลักษณะที่เหมาะสม คือ มีธรรมะที่เหมาะสมแก่การที่จะมาเป็นอยู่อย่างนี้, ที่กำลังเป็นอยู่อย่างนี้; จะเรียกว่าโง่หรือฉลาด ทุกข์หรือสุขก็สุดแล้วแต่เราจะเรียก. **แต่ว่า การที่จะมาเป็นอยู่อย่างนี้ มันต้องอาศัยสิ่งเรียกว่าธรรมะ** ที่สัตว์เหล่านั้นถือเอาเป็นคู่ชีวิตของเขาด้วยความฉลาดที่ฉลาดมากฉลาดน้อย. หรือโง่มากโง่น้อยก็ตาม; ทั้งโลกได้เป็นมาในลักษณะเช่นนี้.

**ความเข้าใจผิดความเข้าใจถูกของคนรวมกันทั้งโลก มันก็เป็นธรรมะ** คือเป็นธรรมะที่ผิดหรือธรรมะที่ถูก. ถ้าทำไม่ดีมันก็เป็นไปในทางของธรรมะที่ผิด มันก็เป็นพิษเป็นอันตราย เป็นความวิบัติของโลก; เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า “ธรรมะ” ในลักษณะอย่างนี้ ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายกว้างเต็มตามความหมายของคำๆ นี้. ส่วนธรรมะที่เป็นฝ่ายดี ที่คุ้มครองมนุษย์นั้น เราจะเติมคำเข้าอีกพยางค์หนึ่งคือคำว่า “พระ” เป็น “พระธรรม” เพื่อไม่ให้ปนเปกัน. แต่ถ้าภาษาบาลีแล้วเป็นคำๆเดียวกันตลอด เป็นตัวธรรมะตัวเดียวเท่านั้นไม่มีมากกว่านั้น. แล้วธรรมะนั้น ถ้ามีปัญญามองเห็นกันอย่างลึกซึ้งแล้ว มันก็มีสิ่งเดียวเท่านั้นคือสิ่งทั้งปวง. ถึงแม้เราจะเห็นธรรมะในรูปของพระธรรม ที่คนเอาไปปฏิบัติแล้วพันทุกข์ มันก็ต้องเห็นที่ **สิ่งทั้งปวง** ต้องดูที่ **สิ่งทั้งปวง** สมกับคำว่า “ธรรมะ” นี้หมายความว่า “สิ่ง” เท่านั้นเอง.

“ธรรมทั้งปวง” ก็คือ “สิ่งทั้งปวง” ไม่ยกเว้นอะไรหมดเลย เหมือนกับ  
 บทว่า *สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา* -- ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา หรือว่า *สพฺเพ ธมฺมา  
 นาลิ อภินิเวสย* -- ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นอย่างนี้. คำว่า “ธรรม”  
 ในที่นี้หมายถึง “สิ่ง” เท่านั้น คือสิ่งทั้งปวง ไม่ยกเว้นอะไรหมด; เพราะฉะนั้น  
 ขอให้เข้าใจคำว่าธรรมะไว้ในลักษณะอย่างนี้ก่อน จะเข้าใจต่อไปได้ง่ายขึ้น. แล้วในสิ่ง  
 ทั้งปวงนั้น มันมีส่วนที่เป็นกฎเกณฑ์ ธรรมะในส่วนที่เป็นกฎเกณฑ์.

ธรรมะในส่วนที่เป็นกฎเกณฑ์นี้ มันมีกฎเกณฑ์ฝ่ายถูกกับกฎเกณฑ์ฝ่ายผิด;  
 เราจะให้กฎเกณฑ์ฝ่ายถูกเป็นธรรมะอย่างเดียว แล้วจะเกียดกันให้กฎเกณฑ์ฝ่ายผิดไม่  
 เป็นธรรมะนั้นไม่ได้. เราจะไปว่าเอาเองไม่ได้. ตามธรรมชาติมันเป็นอย่างนั้น แม้  
 จะไปเรียกการกระทำฝ่ายผิดนั้นว่า “อธรรม” ที่แปลว่าไม่ใช่ธรรมะ แต่แล้วมันก็เป็น  
 ธรรมะ คือ ธรรมะฝ่ายที่เป็นอธรรม. คำๆ นี้ในภาษาบาลีมีความหมายอย่างนี้  
 เพราะฉะนั้นรู้ธรรมะจึงรู้ทุกสิ่ง; แต่ว่าคนธรรมดาสามัญ จะรู้ทุกสิ่งไปไม่ได้ จึงจำเป็นต้อง  
 ต้องรู้เฉพาะๆ เท่าที่จำเป็น คือเท่าที่จะเอามาเป็นคู่มือของตนเท่านั้น. ถ้าจะถามว่า  
 สักเท่าไร? ก็จะต้องว่า “กำมือเดียว” พระพุทธเจ้าท่านมักจะทรงชี้ให้สาวกทั้งหลาย  
 ทราบในข้อนี้.

คือครั้งหนึ่งในขณะที่เดินทางไปในป่าแห่งหนึ่ง ท่านทรงกำโบ้ไม้ชิ้นมากำมือ  
 หนึ่ง แล้วทรงถามว่าโบ้ไม้ในกำมือนี้เทียบคู่กับโบ้ไม้ทั้งป่านั้นมันมากน้อยกว่ากันเท่าไร?  
 พระสาวกเห็นได้ชัดด้วยตนเองว่า มันมากกว่ากัน อย่างที่จะเทียบกันไม่ได้; หรือว่า  
 โบ้ไม้เท่าที่อยู่ในกำมือของพระพุทธเจ้านั้น มันน้อยเกินไปกว่าที่จะไปเทียบกันกับโบ้  
 ไม้ทั้งป่าได้.

ความรู้สึก่อนั้นทำให้สาวกทั้งหลายทราบว่า **ธรรมะทั้งหลายที่จะต้องเรียน  
 ต้องปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นั้น มันกำมือเดียวเท่านั้น; คือไม่ต้องรู้ไปถึงทั้งหมดทุกสิ่ง**

ทุกอย่าง ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นเอง; แต่มารู้เพียงกำมือเดียว คือในแง่ที่เป็นกฎ และเป็นกฎที่ปฏิบัติแล้วจะทำให้ไม่มีทุกข์ ฉะนั้นจึงกล่าวว่าเรารู้เพียงกำมือเดียวก็พอ. แต่ว่าถ้าเราไม่ฉลาดพอ ก็คงจะไปคว้าเอาส่วนเพียงกำมือเดียวนั้นผิดเรื่อยไป ไม่ได้กำมือเดียวชนิดที่จะสำเร็จประโยชน์ไปได้เลย; เพราะฉะนั้นจึงต้องศึกษา ต้องเล่าเรียน หรือต้องคิดต้องนึกมาก ในการที่จะคว้าเอามาสักกำมือหนึ่ง เท่าที่จำเป็นแก่ชีวิต เพื่อเป็นคู่ชีวิตของชีวิต.

ต่อไปเราจะได้พิจารณากันถึงข้อที่ว่า ชีวิตเป็นเหมือนการเดินทางนั้น มันต้องการธรรมะอย่างไร? หรือทำไม?

ในการเดินทางของชีวิตนี้ เราจะต้องแบ่งออกเหมือนกับที่ได้แบ่งแล้วว่าเป็นการเรียน, เป็นการกระทำตามที่เรียน, และบริโภคผลของการกระทำนั้น ๆ; แบ่งอย่างนั้นมันเป็น ๓. ที่นี้เราแบ่ง ๒ อย่างจะดีกว่า : คือว่าเป็นการแสวงหา และการบริโภค เท่านี้ก็พอแล้ว. ชีวิตในส่วนที่เป็นการแสวงหา ก็หมายถึงการเรียนและการกระทำรวมกัน เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ประสงค์ แล้วก็มีส่วนที่บริโภค. ถ้าจะเปรียบเทียบให้ง่ายไปกว่านี้อีกก็เหมือนกับว่า เราจะใช้รถยนต์อย่างนี้ เราจะต้องทำจนกระทั่งมีรถยนต์ขึ้นมาให้ได้เสียก่อน นี่เรียกว่าการแสวงหาโดยวิถีใดก็ตาม; แล้วเราจึงจะขับรถยนต์ไปตามความประสงค์ของเรา. ที่นี้การแสวงหารถยนต์นั้น มันต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะ; แม้แต่การขับรถยนต์มันก็ต้องประกอบไปด้วยธรรมะ จึงจะเป็นการสำเร็จประโยชน์.

หรือให้ชัดกว่านี้ ที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ก็ว่า ถ้าจะกินปลา มันต้องมีการหาปลา; ใ้ปลามาแล้วจึงจะมีการกินปลา. การหาปลานั้นอยู่ในพวกการแสวงหา; การกินปลาอยู่ในพวกการบริโภค. การหาปลานั้นมันจะต้องหาโดยไม่ถูกเงี่ยงหรือไม่ถูก

พิษอะไรของปลาอันเกิดจากการหาปลา. ถ้าหาไม่เป็น ก็ถูกเงี่ยงของปลา ทำเอา  
 ยอกเอา เป็นพิษถึงตายก็มี. ครั้นได้ปลามาแล้ว ก็จะต้องรู้จักกินปลานั้นอีก;  
 ถ้ากินปลานั้นไม่เป็น มันก็จะถูกก้างปลาและจะต้องตาย เพราะการกินปลา. ฉะนั้นมัน  
 ต้องเป็นทั้งการแสวงหาและการบริโภคเสมอไปทั้งนี้; มิฉะนั้นแล้วชีวิตนี้จะประสบ  
 เข้ากับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา แม้ตั้งแต่ในขณะกำลังแสวงหา และแม้ในขณะบริโภค  
 ผลของการแสวงหา.

นิสิตทั้งหลายที่ศึกษาจนจบหลักสูตรของการศึกษานี้ อาจจะทะนงมากไป  
 ถึงว่ารู้อะไรหมด. ที่จริงยังไม่ค่อยรู้อะไร เป็นแต่เพียงเรียนวิธีจับปลาหรือหาปลา  
 เท่านั้น ยังไม่เคยจับปลาด้วยซ้ำ; เพราะว่าสิ่งที่เรียนนั้นมันเป็นแต่เพียงความรู้  
 เพื่อการแสวงหาเท่านั้น. เพราะฉะนั้นผู้ที่เพียงแต่สำเร็จการศึกษานี้ อย่าเพ่อได้ไปคิด  
 ว่าตัวเองรู้ทุกสิ่งที่จะออกไปดำเนินชีวิตของตนเอง เป็นบัณฑิตได้ตลอดรอดฝั่ง. อยาก  
 จะบอกว่าเป็นเพียงได้ศึกษาเพียงเรื่องการจับปลาเท่านั้น และยังไม่เคยไปจับปลาสักที  
 ถ้าไปจับปลาแล้วจะถูกเงี่ยงปลา หรือจะถูกอะไรบางอย่างที่เป็นอันตราย; แล้วยังมี  
 อีกชั้นหนึ่งว่า เมื่อได้ปลามาแล้ว ยังจะต้องบริโภคผล คือปลานั้นแหละ โดยไม่ถูกก้าง  
 อีกด้วย. โลกนี้มันเหมือนกับปลาที่มีก้าง การที่เราจะไปเกี่ยวข้องกับโลกนี้เหมือนกับ  
 ไปเกี่ยวข้องกับปลาที่มีก้าง ในการจับก็ต้องไม่ถูกเงี่ยง ไม่ถูกของแหลมมีคมของมัน  
 แล้วการบริโภคก็ต้องไม่ถูกก้างของมัน.

เปรียบกับเรื่องการมีรถยนต์ นิสิตทั้งหลายต้องไม่นึกว่าเราเป็นผู้จบการ  
 ศึกษา รอบรู้ในการที่จะขับรถยนต์ คือชีวิตนี้ไปถึงที่หมายปลายทาง. ที่จริงมัน  
 ก็เปล่า มันก็เพียงแต่เรียนเรื่องจะหารยนต์มาได้อย่างไรเท่านั้น, หรืออย่างมากก็เพียง  
 ว่าหารยนต์ได้แล้ว แต่ยังไม่รู้ว่าจะขับไปลงคลอง หรือไปชนเสาไฟฟ้า หรืออะไรอีก.  
 เพราะฉะนั้นต้องมีการศึกษาอบรม ในส่วนที่จะไม่ขับรถยนต์ชีวิตนี้ไปลงคลองหรือไปชน

เสาไฟฟ้า. รถยนต์ชนิดไหนแพงเท่าไร ตีพิเศษอย่างไรก็ตาม ถ้าขับไปลงคลองหรือชนเสาไฟฟ้าแล้ว มันก็เหมือนกันหมด. เพราะฉะนั้นการที่เรียนมากได้เปรียบคนอื่นหาอะไรได้สูงกว่าคนอื่น เหมือนกับได้รถยนต์คันสวย คันแพงที่สุดในโลกก็ตาม; แต่ถ้าขับไปชนเสาไฟฟ้าหรือลงคลองแล้ว มันก็ไม่ดี หรือพิเศษไปกว่าคนที่เขามีรถหรือเกวียน หรือเลื่อนที่ใช้ควายลากด้วยซ้ำไป.

นี่แหละมันจะต้องนึกถึงข้อที่ว่า ชีวิตมันมีความหมายหลายชั้น ชั้นที่เราจะทำการแสวงหา และชั้นที่เราจะทำการบริโภคผล ของสิ่งที่ชีวิตนี้ต้องการ เพราะฉะนั้นท่านคิดว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้ ท่านจะเอาไปใส่เข้าที่ตรงไหน? จะไปใช้ที่ตรงไหน?

ที่กล่าวพูดว่าวิชาธรรมะไม่จำเป็น นักศึกษาในมหาวิทยาลัยไม่จำเป็นที่จะต้องศึกษาธรรมะ ไม่มีประโยชน์อะไร ตรีศระ งามายเปล่าๆ; เพราะว่าความรู้เท่าที่ได้รับจากมหาวิทยาลัยหรือจากใครในทั้งโลกสมัยใหม่เรานี้ พอแล้วที่จะดำเนินชีวิตไปให้ถึงจุดหมายปลายทางได้; อย่างนี้ก็คือความบ้าหลังที่สุด แม้จะเป็นคำกล่าวของครูบาอาจารย์ ถ้ากล่าวอย่างนี้ หรือแม้จะเป็นโปรเฟสเซอร์ของโลก มันก็จะเป็นคำกล่าวที่บ้าหลังที่สุด เพราะเขาไม่รู้ว่าชีวิตนั้นมันมีอะไรบ้าง. มองในแง่ว่าเรียนและหาเงินได้แล้ว ก็ใช้กันอย่างสนุกสนาน แล้วก็เนาเข้าโลงไป เท่านั้นพอแล้ว; อย่างนี้มันไม่ถูกต้องมันง่ายเหมือนกับว่าสัตว์เดรัจฉานก็ทำเป็น. นี้พูดกันอย่างนี้ทีเดียวยังเป็นการตัดบทเลย. แต่ถ้าจะกล่าวว่าในการที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ นับตั้งแต่ขั้นต้น คือมีการศึกษาเล่าเรียนแล้วก็มีการประกอบกิจการงาน แล้วก็บริโภคผลของกิจการงานนี้; ทุกชั้นทุกตอนจะต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะ ในขั้นที่เป็นการศึกษาเล่าเรียน จะเป็นตั้งแต่ขั้นเตรียมชั้นประถมขึ้นมาจนถึงชั้นมหาวิทยาลัยก็ตาม.

ถ้าการศึกษาหรือนักศึกษาผู้นั้น ไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะแล้ว จะไม่ได้รับผลเต็มตามความหมายของคำว่าการศึกษา. ถูกแล้วเขาอาจจะเล่าเรียนได้ สอบไล่ได้เป็นปริญญา มีปริญญาเป็นบัณฑิตออกไปจากมหาวิทยาลัยได้; แต่ในลักษณะที่ไม่รู้สิ่งทั้งปวง ตามที่ควรจะรู้. เพราะฉะนั้นจึงมีการกระทำที่ไม่น่าดู ในหมู่บัณฑิตที่มีปริญญาเหล่านั้น จึงดำเนินชีวิตไปไม่สำเร็จได้ ถึงขนาดฆ่าตัวตายก็มี ถึงขนาดที่ทำงานที่นับถืออย่างอื่นก็มี ทั่วๆ ที่ได้ปริญญา มีปริญญาเป็นบัณฑิตไปแล้ว.

ถ้าหากว่ามีธรรมะ โดยที่ได้รับการอบรมมาดี จากครอบครัวของบุคคลที่มีธรรมะแล้ว เขามีจิตใจชนิดที่เหมาะสมที่จะเป็นนักเรียน คือว่าจะเรียนเก่งกว่านี้ จะจำเก่งกว่านี้ จะคิดเก่งกว่านี้ จะตัดสินใจในสิ่งต่างๆ เก่งกว่านี้ และทำไปด้วยความสงบเย็นที่สุด. อย่าไปคิดว่าเราจะไปพบความสงบเย็นเขาในบั้นปลายของชีวิต หรือต่อเมื่อถึงบั้นปลายของชีวิต. เราจะต้องคิดว่าเราจะต้องพบความสงบเย็นตั้งแต่เป็นเด็ก ไปทีเดียว ในระดับหนึ่งๆ ในสัดส่วนอันหนึ่งที่เดียว. เด็ก ๆ ที่มีจิตใจเร่าร้อน ไม่ประกอบด้วยธรรมะนั้น มันก็ทุกข์เหมือนกัน ไม่ใช่ไม่เป็นทุกข์; ฉะนั้นมันไม่ควรที่จะเป็นทุกข์ มันควรได้รับการอบรมอย่าให้มีความทุกข์ แม้ในวัยเด็ก ในวัยศึกษาเล่าเรียนนั้น.

ถ้าใครกลุ้มอยู่ด้วยความรู้สึกที่เป็นกิเลสตัณหา คือความเห็นแก่ตัวจัตนั้น มันร้อนทั้งนั้น. เมื่อเล่าเรียนอยู่มันก็มีความเร่าร้อน ฉะนั้นนักเรียนก็ยังมีกรกินยาตาย มีการฆ่าตัวตาย มีวิกลจริต มีโรคเส้นประสาท มีวัณโรค มีอะไรต่างๆ ทำลายชีวิตนักเรียน; เพราะว่าไม่ได้รับการช่วยเหลือที่ถูกต้อง คือให้ธรรมะเข้าไปควบคุมหรือประกอบอยู่ด้วย. ขอให้เป็นผู้มีจิตใจสงบเย็นแล้วจึงเล่าเรียนเถิด เพราะว่าจิตใจที่สงบเย็นประกอบอยู่ด้วยธรรมะนี้ จะทำให้เรียนก็ กิติกิ จาคิ ตักสินใจก็.

อย่าได้เข้าใจผิดเหมือนกับที่เข้าใจกันอยู่อย่างงมงายว่า ถ้าประกอบอยู่ด้วย ธรรมะหรือเครื่องศาสนาแล้ว จะโล่งร่มงามไม่ทันเพื่อน, จะเรียนทางโลกไม่สำเร็จ หรือ เรียนไม่ได้, อย่างนี้เป็นคำกล่าวที่ผิดอย่างยิ่ง และคู่ธรรมะอย่างยิ่ง คือ ปรับเอา ธรรมะอย่างผิดอย่างผิด ไม่ยุติธรรมอย่างยิ่ง. ที่เขากล่าวกันว่า เป็นนักศาสนาเกินไป แล้วร่มงามทำอะไรไม่ได้ นั่นมันไม่ใช่ศาสนาของพระพุทธเจ้า, หรือไม่ใช่ธรรมะของ พระพุทธเจ้า. มันเป็นธรรมะชนิดที่เปลี่ยนรูป แปรรูป, เป็นไม่ใช่ธรรมะหรือ ไม่ใช่ศาสนาของพระพุทธเจ้าไปแล้ว, นี่เราต้องรับรู้ไว้ด้วยว่ามันมีอยู่เหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น จะต้องเลือกเก็บเอาสิ่งที่กำมือเดียวกันมาให้ถูกธรรมะของพระ พุทธเจ้า แล้วอบรมลูกหลานให้ดี ก็จะมีธรรมะได้ตั้งแต่แรกคลอด กระทั่งนั่งได้ เดิน ได้ วิ่งได้ เข้าโรงเรียนได้ทีเดียว; เพราะว่าธรรมะทั้งหมดนั้น มันเป็นหลักเกณฑ์ อันเดียวกันทั้งนั้น คือความไม่เห็นแก่ตัว นั่นแหละเป็นตัวธรรมะ. แต่ว่า คำว่า “ไม่เห็นแก่ตัว” คำเดียวเท่านั้น มีหลายระดับหลายชั้น จนกระทั่งถึงขั้นที่ กระทำบุคคลให้เป็นพระอรหันต์ขั้นที่สุด มันก็เรื่องความไม่เห็นแก่ตัว.

ความไม่เห็นแก่ตัวที่ต่ำ ๆ ลงมา สำหรับเด็ก ๆ อาจจะมีได้ ที่ไม่ถึงขั้นเป็น พระอรหันต์นั้นมันก็มีอยู่ระดับหนึ่ง คือไม่รู้สึกลึกลือ ไม่ยึดมั่น ถือมั่นในตัวเอง ของกู จักกินไปนั่นเอง. ให้บรรเทาความเห็นแก่ตัวลงเสียตามสมควร ก็จะมีจิตใจสงบ, และสอนให้เป็นอยู่ด้วยสติปัญญา ซึ่งมันตรงกันข้ามกันอยู่กับการเห็นแก่ตัว. ตามหลัก ธรรมะที่ว่า ถ้ามีความเห็นแก่ตัวแล้วสติปัญญานั้นจะกระเด็นหายไปหมด; ถ้ามี สติปัญญาเข้ามาแล้ว การเห็นแก่ตัวก็กระเด็นหายไปหมด. เพราะฉะนั้น บัญญาที่เห็นแก่ตัวนั้นไม่ใช่ปัญญา.

สติปัญญาที่แท้จริงต้องปราศจากความเห็นแก่ตัว ต้องตรงกันข้ามกับ ความเห็นแก่ตัว; เพราะฉะนั้นเราต้องสอนเขาให้ดูวิธี ที่ว่าถ้ามีสติปัญญาแล้ว



ก็จะสามารถดำเนินตัวนั้นไปในทางที่ถูกต้อง. ถ้ามีสติปัญญาที่เป็นธรรมชาติแล้ว เขาอาจจะเป็นผู้ที่ดำเนินตัวไปในทางที่ถูกต้อง; ถ้าเขามีความเห็นแก่ตัวตามสัญชาตญาณล้วน ๆ แล้วเขาจะดำเนินตัวไปในทางที่ผิด. เพราะฉะนั้น เราจึงมีการแบ่งตัวนี้เป็นตัวที่ชั่วหรือตัวที่ดีด้วยเหมือนกัน. ถ้าเขาจะมีความเห็นแก่ตัวอยู่บ้าง ก็ต้องเห็นแก่ตัวที่ดีอย่าไปเห็นแก่ตัวที่ชั่ว.

คำพูดที่ว่า “เห็นแก่ตัว” ตามธรรมคานันั้น มันเป็นการเห็นแก่ตัวที่ชั่วทั้งนั้น มันไม่เห็นแก่ตัวที่ดี; ฉะนั้นความเห็นแก่ตัวที่ดีนั้นต้องเห็นด้วยสติปัญญาจริงๆ ไม่ใช่เห็นด้วยความเห็นแก่ตัว ที่เรียกกันย่อๆว่า selfishness นั้น เข้มข้นกว่า egoism. egoism นั้นหมายถึงความรู้สึกว่ามีตัว แล้วก็เห็นแก่ตัว รักตัวเป็นพื้นฐาน นั้นมันยังไม่เท่าไร แต่ถ้าเข้มข้นถึงขนาดที่เรียกว่า selfishness นี้แล้วก็เป็นการเห็นแก่ตัวด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา, อันนี้ต้องขจัดออกไป. เขาก็จะเหลือแต่ความเห็นแก่ตัวที่เป็นไปตามทางของสติปัญญา เมื่อเป็นอย่างนี้แล้วเขาก็จะเรียนดี ด้วยการที่ว่าจำเก่ง คิดเก่ง ตัดสินใจเก่ง รู้สิ่งทั้งปวงดี สอบไล่ตกก็ไม่ต้องร้องไห้ หรือไม่ต้องไปกินยาตายอย่างนี้เป็นต้น; แล้วก็เรียนด้วยจิตใจที่ว่าง ว่างจากความเห็นแก่ตัว แล้วจึงเรียนดี.

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าธรรมะนี้ จำเป็นแม่แต่ในชั้นที่เป็นการศึกษาเล่าเรียนในชั้นต้น; ขอให้มันเป็นสิ่งที่คู่กันมากับชีวิตตั้งแต่แรกคลอด อย่างนี้ก็จะมีการเรียนดีแล้วจะได้รับความรู้จากสถานศึกษานั้นดี มากกว่าที่ได้รับกันอยู่. เราไม่ได้รับการอบรมกันมาตามหลักนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงได้รับความรู้จากสถาบันการศึกษานั้นน้อยกว่าที่ควรจะได้รับ; แต่ว่าเราก็พอใจเสียแล้ว เพราะว่าเพียงแค่สอบไล่ได้ไปประกอบอาชีพได้เราก็พอใจเสียแล้ว; นี่คือการพอใจ ความหลง หรืออวิชชาอันหนึ่งซึ่งมีอยู่โดยที่เราไม่รู้ตัว.

เมื่อเราผ่านการเรียนไปแล้ว เราจะต้องมีการกระทำที่ประกอบอาชีพ นี้ก็ยังจะต้องมีธรรมะสูงขึ้นมาก่อระดับหนึ่งที่จะควบคุมตน, ควบคุมชีวิตของตนนี้ ให้เป็น

ไปในลักษณะที่เรียกว่า จะขั้บรดยนต์ไม่ลงคลอง, หรือว่าหาปลาโดยไม่ได้รับอันตรายจากปลานี้ เพราะว่าโลกนี้เหมือนกับปลาที่มีเงี่ยง มีก้าง; นี่ยังต้องอาศัยธรรมะอย่างยิ่งในการที่จะไป ที่จะเกี่ยวข้องเข้ากับโลกที่เป็นเหมือนกับปลาที่มีก้างนี้.

สิ่งที่เรียกว่า “โลก” นี้ เขามุ่งหมายอยู่ตรงที่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; คือสิ่งที่จะกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และทางผิวหนังทั่วทั้งนี้; สิ่งเหล่านี้คือความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “โลก”. เราจะต้องกระทบกับสิ่งเหล่านี้ในการประกอบกิจการงาน, แล้วสิ่งเหล่านี้จะมีอิทธิพลเหนือเราอย่างไรนั้น เราลองคิดดู. สิ่งเหล่านี้จะส่งไปในทางไหน ทางใดทางหนึ่ง แล้วแต่ว่าเราจะมีธรรมะ หรือไม่มีธรรมะ ก็จะไปหรือจะฉลัดต่อสิ่งเหล่านั้นนั่นเอง. เพราะฉะนั้น การประกอบกิจการงานของเราที่เป็นอาชีพไม่ว่าชนิดไหนหมดนี้ จำเป็นที่จะต้องมีธรรมะในขั้นนี้เป็นคู่กันอยู่ด้วยตลอดเวลาทีเดียว.

ถ้าฟังความรู้ในหลักวิชาล้วน ๆ นั้น ไม่พอแน่ ๆ; เหมือนอย่างเราอาจจะกล่าวได้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าพุทธศึกษานั้น ไม่พอที่จะเอาตัวรอดได้ จะต้องมีการศึกษาเข้ามาเคียงคู่กันด้วย. สิ่งที่เราเรียกว่าพุทธศึกษา จึงจะช่วยให้เขาเอาตัวรอดได้ เพราะว่าถ้าไม่มีจริยศึกษาแล้ว พุทธศึกษาก็เกิดเป็นยาพิษขึ้นมาทันที, จะเป็นยาพิษที่ล้างผลาญผู้เป็นเจ้าของความรู้นั้นขึ้นมาทันที. อย่าเข้าใจว่าความรู้ ๆ แล้วมันจะไม่เป็นพิษ ถึงแม้ในฝ่ายศาสนานี้ก็เหมือนกัน ปรียัติธรรมหรือพระปริยัตินั้นเป็นพิษล้างผลาญผู้ที่แตกฉานในปริยัตินั้นเมื่อไรก็ได้.

เพราะฉะนั้นจะต้องมีธรรมะอีกประเภทหนึ่ง ก็เป็นธรรมะที่แท้ เป็นธรรมะส่วนปฏิบัติ มันจึงคุ้มครองผู้นั้นไว้ได้. ขรรษาสก็เหมือนกัน ถ้าฟังของพุทธศึกษาแล้วถ้าไปลงคลอง มันก็ลงอย่างยิ่งที่เดียว ถ้าจะไปชนเสาไฟฟ้า มันก็ชน

อย่างยั้งที่เดียว และวินาศอย่างยั้งด้วย. เพราะความฉลาดในแง่ของพุทธิศึกษา อย่างเดียวกันไม่พอ มันจึงต้องมีความฉลาด หรือมีสติปัญญาตามแบบของพระพุทธเจ้า กำกับตลอดเวลา คือทั้งในเวลาแสวงหา ทั้งในเวลาบริโภคผลที่แสวงหาได้มานั้น.

ในวันนั้นก็มีความเพียงเท่าที่จะชี้ให้เห็นว่า ธรรมะนี้มันจำเป็นอย่างนี้ ทุกคนควรที่จะสนใจหามาให้ได้; เพราะในชีวิตมีลักษณะเป็นการเดินทาง. ที่นี้ จะเดินไป ยังกี่ไหน? จุดหมายปลายทางนั้นก็จะเป็นเรื่องที่จะต้องวินิจฉัยกันเป็นเรื่องยืดยาวมาก. แต่ถ้ามองสั้น ๆ แล้ว มันก็ต้องกล่าวว่า จุดหมายปลายทางคือสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ ประารถนา หรือที่มนุษย์ควรปรารถนา และเข้าถึงให้ได้. ถ้ามองอุปมาตาม ลัทธิศาสนาของพวกที่ถือพระเป็นเจ้า ก็ต้องกล่าวว่า จุดหมายปลายทางนั้น คือเข้า เป็นอันเดียวกับพระเป็นเจ้านั้นแหละ อย่าไปดูถูกเขา แม้ว่าเขาจะใช้คำว่าพระเป็นเจ้า เพราะคำ ๆ นี้ก็มีความหมายได้หลายอย่าง มากอย่าง เช่นเดียวกับคำว่า “ธรรมะ” ด้วยเหมือนกัน; และอาจจะกล่าวได้ว่า แม้สิ่งที่เรียกว่าพระเป็นเจ้านั้น ก็รวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” เพราะคำว่าธรรมะหมายถึงทุกสิ่งดังที่กล่าวมาแล้ว แต่มัน เป็นธรรมะอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรมะชนิดที่เป็นจุดหมายปลายทาง; จะไปเรียก ธรรมะนั้นว่า “พระเป็นเจ้า” หรือเรียกอะไรก็ได้.

การเข้าเป็นอันเดียวกับพระเป็นเจ้านั้น มีความหมายสำคัญอยู่ตรงที่ว่า เมื่อเข้ามาถึงภาวะอันนี้แล้ว มันเป็นความเต็มเปี่ยมของชีวิต และของความเป็นมนุษย์ คือเป็นอยู่อย่างสดชื่น หรือควรที่จะเรียกว่าชีวิต; หมายความว่าไม่ใช่ความตาย หมายความว่าความเป็นอย่างอยู่ และความเป็นอยู่นั้นจะต้องสดชื่น สงบเย็น คือไม่เป็นทุกข์. พวกที่ถือพระเป็นเจ้านั้น เขาจะมองกันโน้มน้ำหรือไม่ก็ตาม แต่คำกล่าวนั้นไม่ผิด. การเข้าเป็นอันเดียวกับพระเป็นเจ้านั้น หมายถึงการเข้าเป็นอันเดียวกับสิ่งสูงสุด คือ ธรรมะประเภทที่เป็นธรรม ที่เป็น “บรมธรรม”.

คำว่า “บรมธรรม” นี้ มีเรียกกันมาแต่โบราณกาล ปรมะ หรือ บรม นี้ แปลว่าอย่างยิ่งหรือสูงสุด. “บรมธรรม” ก็คือธรรมที่สูงสุด ในพระพุทธศาสนาหมายถึง นิพพาน : คือมีคำกล่าวที่ นิพพานํ ปรมํ วนฺติ พุทฺธา – พระพุทธเจ้าท่านกล่าว นิพพานว่าเป็นบรมธรรม. สำหรับพุทธบริษัทเรา ก็หมายถึงบรมธรรม คือนิพพาน; หรือถ้าพวกถือพระเป็นเจ้า บรมธรรมก็คือพระเป็นเจ้า; แต่แม้จะเรียกว่านิพพาน หรือเรียกว่าพระเป็นเจ้า มันก็ไม่มี ความหมายอะไร เพราะยังไม่รู้ว่าอะไร. เพราะฉะนั้นเราต้องถือเอาความหมายหรือคุณค่าอันแท้จริงของสิ่งนั้น ซึ่งจะตรงเป็นอันเดียวกันก็ได้ : คือชีวิตที่เต็มเปี่ยมอยู่ด้วยความสดชื่น ที่นี้และที่นั่น ไม่ใช่หลังจากตายแล้ว.

การที่มีความมุ่งหมายปลายทางเป็นความเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้านี้ มีผลคืออยู่ว่า จะได้ใช้เป็นคำสากล สากลแก่คนทุกคนในโลก ทุกคนทุกเหล่า ทุกศาสนา ทุกอะไรก็ได้, คือเข้าถึงสิ่งสูงสุดที่ชีวิตจะเข้าถึงได้ หรือว่าเข้าถึงความเต็มเปี่ยมของสิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั่นเอง. คนที่ถือพระเป็นเจ้าอย่างมงงาย ก็จำเป็นที่จะต้องมงงายไปก่อน เพราะยังไม่รู้ความหมายของคำว่าพระเป็นเจ้า. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อเขามีการถือลัทธิอย่างนั้นแล้ว เขาก็จะต้องประพฤติปฏิบัติไปตามทางของธรรมะเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเมื่อเขาปฏิบัติไป ๆ ก็จะต้องเข้าใจ และถึงเข้าสักวันหนึ่ง. นี้แหละเรากล่าว สำหรับพวกที่ถือพระเป็นเจ้าและลัทธิศาสนาอย่างเคร่งครัดและมงงาย.

ที่นี้สำหรับบุคคลที่เป็นนักปราชญ์ เช่นนักปรัชญาเรียกว่าไม่มงงายกันละ ยกตัวอย่างเช่นโสเครตีส ใครจะหาว่าคนอย่างโสเครตีสเป็นคณงมงงายนั้น คงจะไม่มี; แต่ถึงอย่างนั้นคนอย่างโสเครตีส ก็ยังกล่าวว่า “ความรักระหว่างเพศ เพศหญิง เพศชายนี้ มีความมุ่งหมายอันแท้จริงอยู่ที่การเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้า”. คนอื่นเขาก็พูดถึงความรักระหว่างเพศ ว่าเป็นไปเพื่อผลอย่างโน้น

อย่างนั้น อย่างนี้, หลายคนต่างออกความเห็น; แต่พอมาถึงโสเครตีส เขามีคำนิยามของเขาออกมากว่า ความรักคือสิ่งที่มีความมุ่งหมายเพื่อการเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้า หมายความว่ามนุษย์เรามีความสัมพันธ์ระหว่างเพศ มีลูก มีหลาน มีเหลน สืบต่อกันไปนี้ ก็เพื่อว่าในที่สุดท้ายปลายทางนั้น ลูก หลาน เหลน นั้นจะเข้าถึงพระเป็นเจ้า. ถ้าหากว่าไม่อาจจะเข้าถึงพระเป็นเจ้าในชั้นบิดา หรือ บู่ ย่า ตา ยาย นี้แล้ว. เขาก็ไม่มีทางอื่นที่ดีกว่านี้ หรือสูงไปกว่านี้.

สำหรับความหมายของคำว่า ความรักระหว่างเพศ นี้จะเห็นได้ว่า ความมุ่งหมายที่จะเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเจ้านี้ เขารู้กันมานานแล้ว และเขามุ่งหมายกันมานานแล้ว และมีจุดหมายที่สูงหรือที่บริสุทธิ์ ที่เราจะเอาไปใช้ได้กับทุกสิ่งที่มีมนุษย์หลงใหลบูชากันนัก; แม้แต่เรื่องความรักระหว่างเพศ ก็จะได้ไม่ตกลงไปเป็นฝ่ายลามกอนาจาร หรือโง่งม หรือทนทุกข์ ชนิดที่ว่ากินปลาเข้าไปทั้งก้าง แม้แต่จะหาปลาที่ยังถูกเงี่ยงของปลาอย่างนี้เป็นต้น.

การเข้าเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้านี้ จึงหมายถึงความเต็มเปี่ยมของชีวิต. อย่างที่พระอรหันต์นี้เราถือว่าเป็นคนที่เต็ม — The man perfected. เขาชอบแปลคำว่า พระอรหันต์กันว่าอย่างนี้ : ความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์และความเต็มเปี่ยมของชีวิต, เป็นชีวิตจริงและชีวิตเต็มนั้นแหละ คือจุดหมายปลายทาง. ผู้ได้เข้าถึงความเป็นอย่างนั้นแล้วละก็ เรียกว่าเข้าถึงชีวิตนิรันดร ชีวิตที่ไม่มีความตาย หรือเป็นพระเป็นเจ้า. นี้เป็นความมุ่งหมายของชีวิตสำหรับพุทธบริษัทเรา ซึ่งจะอาศัยธรรมะเป็นเครื่องมือ และยังคงกล้าท้าทายว่า แม้แต่คนพวกอื่นก็ไม่ได้แปลกไปจากนี้.

เพราะฉะนั้น จึงให้ถือไว้เป็นหลักขั้นหนึ่งก่อนว่า ธรรมะนี้เป็นสิ่งที่ดีควรจะถือว่าเป็นคู่ชีวิตของชีวิตและทุกชีวิต เพื่อจะให้ชีวิตนี้เป็นชีวิตที่แท้จริงที่เต็มเปี่ยมและสมบูรณ์; เพราะฉะนั้นชีวิตคือการเป็นอยู่ทุกชั้นทุกตอน

นับตั้งแต่หลุดออกมาจากท้องมารดา และศึกษาเล่าเรียน แล้วประกอบการทำงาน แล้วบริโภคผลการทำงานนั้น ถ้าจะเป็นไปเพื่อวิวัฒนาการที่น่าชื่นอกชื่นใจแล้ว ต้องอาศัย ธรรมะทุกชั้นทุกตอน.

นี่คือการบรรยายครั้งแรก ซึ่งเป็นเหมือนกับการนำการบรรยายครั้งหลังๆ มาขอเสนอความรู้ความคิด เพื่อการพิจารณาในแง่ที่ว่า ธรรมะนี้เป็นสิ่งที่จำเป็น แก่ชีวิตอย่างไร.

ขอยุติการบรรยายในวันนี้เพียงเท่านี้

---

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๔

## ทำอะไร ธรรมะจะคู่ไปกับชีวิต.

แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ณ สโมสร จุฬาฯ

๑๒ ธันวาคม ๒๕๐๔

*ท่านสมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ และท่านที่สนใจทั้งหลาย*

ในการบรรยายครั้งที่แล้วมา ได้กล่าวถึงความสำคัญที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมะนั้นเป็นของคู่กันมากับชีวิต และจำเป็นที่จะต้องคู่กันต่อไป เสมอไป สิ่งที่เราเรียกว่าชีวิตจึงจะไม่ระส่ำระสาย ไม่เป็นทุกข์; นี่เป็นข้อความที่ท่านผู้ฟังทั้งหลายจะต้องกำหนดไว้เป็นหลัก โดยมองให้เห็นความจริงข้อนี้ เป็นพื้นฐานเสียก่อน จึงจะเข้าใจคำบรรยายต่อไปได้. การมีชีวิตเป็นมนุษย์นี้ ต้องประกอบอยู่ด้วยธรรมะ เสมอไป ทั้งในการแสวงหาสิ่งที่ประสงค์และการบริโภคสิ่งนั้น ซึ่งได้เปรียบให้ฟังแล้วว่า เหมือนกับการจับปลา ก็ต้องทำให้ไม่ถูกเงี่ยงปลาตำ, และการบริโภคปลาก็ต้องไม่ถูก ก้างปลา, เราจะต้องมีชีวิตอยู่ในโลกในลักษณะเช่นนี้เสมอไป. เมื่อเราเรียนหรือ เมื่อประกอบอาชีพนั้น เปรียบเหมือนกับเมื่อเราจับปลา เราต้องไม่มีความผิดพลาด ในส่วนนั้น กล่าวคือต้องไม่ถูกเงี่ยงปลาตำ; ครั้นเราประสบความสำเร็จในอาชีพ

จะบริโภคผลของอาชีพ เราก็ต้องบริโภคในลักษณะที่ไม่หลงไหล ไม่ประกอบไปด้วยโทษ เหมือนกับบริโภคปลาแล้วไม่ถูกก้างปลา เป็นอันว่าเป็นความปลอดภัย ซึ่งในบาลี เรียกว่า *เขมะ* หรือ *เกษม* คือ เป็นเขมะหรือเป็นเกษมอยู่ตลอดชีวิต. นี่เป็นใจความสำคัญที่สื่อให้เห็นว่า ธรรมะนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็นแก่การที่จะมีชีวิตอยู่อย่างยั่งยืน จนถึงกับเรียกว่าเป็นของคู่ชีวิต ยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ซึ่งคนถือกันว่าเป็นของคู่ชีวิต. ในบรรดาสิ่งที่ เป็นของคู่ชีวิตกันแล้ว ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าธรรมะ.

อย่างไรก็ดีท่านทั้งหลายอย่าได้คิดไปว่า อาตมาเป็นคนเดินตลาดเพื่อขายสินค้าของพระพุทธเจ้า เพราะว่าไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องทำอย่างนั้น เพื่อพระพุทธเจ้าก็ดี เพื่ออาตมาเองก็ดี; แต่ว่าการทำเพราะมีความรู้สึกต่อเพื่อนมนุษย์ตาดำ ๆ ด้วยกัน. คำว่า “*ตาดำ ๆ ด้วยกัน*” ในที่นี้ หมายถึงว่า คนเรามีปัญหาอย่างเดียวกัน, มีความทุกข์อย่างเดียวกัน, มีสิ่งที่จะต้องทำเฉพาะหน้า คือการดับทุกข์นี้เหมือนกัน; เพราะฉะนั้น จึงนำสิ่งเหล่านี้มากล่าว หรือนำธรรมะมาเผยแพร่ด้วยความสำนึกในประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ฉะนั้นขอให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ ที่จะได้ศึกษากันต่อไปนี้ ในลักษณะเช่นนี้.

ในการบรรยายครั้งที่ ๒ นี้ จะได้ชี้ให้เห็นในข้อที่ว่า เราจะใช้ธรรมะให้คู่ไปกับชีวิตของเราได้นั้นด้วยการทำอย่างไร? เพราะในครั้งที่หนึ่งได้บอกแต่เพียงว่า ธรรมะตั้งอยู่ในลักษณะเป็นของคู่ชีวิตเท่านั้น มันยังไม่สำเร็จประโยชน์. จะต้องบอกให้เห็นชัดว่า ด้วยการทำอย่างไร ธรรมะจึงจะมาเป็นคู่ชีวิตของสิ่งที่มีชีวิตได้. ฉะนั้น เราจะต้องทำความเข้าใจกันถึงสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ นั้น ให้ละเอียดสักหน่อย ให้เข้าใจได้จริงๆ; เพราะคำว่า “ธรรมะ” นี้ มีลักษณะและความหมายต่าง ๆ กัน มากมายหลายชนิด. โปรดอย่าได้สะเพร่าหรือประมาทถึงกับคิดว่าพอได้ยินว่า “ธรรมะ” แล้วจะเข้าใจหรือเข้าใจได้หมด. จะยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ เช่นถ้าถามว่า ธรรมะ



หรือพระธรรมคืออะไร ? คนก็มักจะตอบกันตามแบบฉบับว่า คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า. แบบฉบับมันมีอยู่อย่างนี้จริง แต่ก็ต้องรู้ว่าการตอบเพียงอย่างนั้นไม่มีประโยชน์อะไร, ยังไม่สำเร็จประโยชน์อะไร; เพราะอย่างน้อยก็ยังไม่ได้ออกว่าพระพุทธเจ้าสอนว่าอย่างไร และต้องทำอะไรเป็นต้น. นี่บอกแต่เพียงว่า เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า กล้ายๆแบบกำปั้นทุบดิน มันจะต้องบอกว่าสอนอย่างไร ? ทำอย่างไร ?

คำว่า “ธรรมะ” นั้น มันมีความหมายไปไกลกว่านั้นมาก จึงอยากจะให้ทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า คำว่า “ธรรมะ” นี้ แปลว่า “สิ่ง”; เพราะไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ มันเป็นธรรมะไปหมด. “ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ” นี้ขอให้เข้าใจคำนี้ด้วย; คือว่าจะเป็นรูปธรรม เป็นวัตถุ เป็นสสาร ทั้งหมดทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าอย่างไร ก็เรียกว่า “ธรรมะ”. นี้ได้แก่ฝ่ายที่เป็นรูปธรรม คือ ธรรมะที่เป็นวัตถุ; ถ้าฝ่ายจิตใจซึ่งไม่มีรูป ไม่ปรากฏรูปร่าง เรียกว่า “นามธรรม” : ธรรมะส่วนที่เป็นนาม เราเรียกกันโดยชื่อ เพราะไม่มีรูป ให้จับ ให้ตong นี้ก็ได้แก่พวกจิตใจ. ที่นี้เราลองคิดดูต่อไปว่ามันยังมีอะไรอีก นอกจากรูปธรรม นามธรรม แล้ว; เราจะต้องมองให้เห็นอีกว่า เมื่อนามธรรม คือจิตใจไปกระทบสัมผัสกันเข้ากับส่วนที่เป็น รูปธรรม คือ รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้นนี้ มันเกิดสิ่งใหม่ขึ้นมาอีก, จะเกิดความรู้สึกต่างๆ ขึ้นมาอีกประเภทหนึ่ง ต่างหากออกไปจากจิตใจล้วนๆ, เป็นความรู้สึกที่เป็นเวทนา เป็นสุข เป็นทุกข์ ชอบใจ ไม่ชอบใจ กระทั่งเกิดความคิดนึกต่างๆ สิ่งที่เกิดใหม่นี้ ก็เรียกว่า “ธรรมะ” เหมือนกัน.

เมื่อคนเรากระทบกันกับสิ่งต่างๆ ในลักษณะอย่างนั้น ในลักษณะอย่างนี้ มีผลเป็นความเจ็บปวดบ้าง เป็นความสนุกสนานบ้าง ก็ย่อมจะเกิดสิ่งอื่นสิ่งใหม่ขึ้นมาอีก : สิ่งนั้นก็คือความรู้หรือสติปัญญา เกิดขึ้นทุกคราวที่มีการกระทบกับสิ่ง

ทั้งหลาย ที่เรียกว่าทำผิดก็เป็นครู ทำถูกก็เป็นครู. เราทำผิดพลาด บางที่ได้ความรู้ มากยิ่งกว่าทำถูกเสียอีก; เพราะการทำผิดนั้นต้องได้รับผลเป็นความเจ็บปวดมันสอน มากกว่าการทำถูก; การทำถูกมักจะให้แต่ความสนุกสนาน. เป็นอันว่าเมื่อกระทบ เข้ากับสิ่งใด มีความรู้สึกในทำนองที่เป็นเวทนา หรือเป็นความคิดความนึกแล้ว ต่อมา ก็เกิดความรู้ หรือสติปัญญา ความรู้ หรือสติปัญญาที่เกิดขึ้นในสิ่งทั้งปวงนั้นก็เรียกว่า “ธรรมะ” อีกเหมือนกัน.

ถ้าเรา เอาธรรมะนั้นมาศึกษาก็เรียกว่า *ปริยัติธรรม* ก็เป็นธรรมะอีก เหมือนกัน. ถ้าเราเอาธรรมะนั้นมาปฏิบัติ ก็เรียกว่า *ปฏิบัติธรรม* ก็คือ ธรรมะ อีกเหมือนกัน. ได้เกิดผลมาจากการปฏิบัติเป็นมรรค ผล นิพพาน ก็เรียกว่า *ปฏิเวธธรรม* นั่นก็คือธรรมะอีกเหมือนกัน. ถ้าส่วน ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ส่วนใดที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยตรง ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อันเหลือเฟืออย่างอื่น แต่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยตรงแล้ว เราก็เรียกธรรมะทั้งหมดนี้ว่า “*ญเอยธรรม*” แปลว่า ธรรมะที่ควรรู้; ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้ และท่านได้นำมาสอน และพวกเราได้นำมาศึกษาและปฏิบัติ เหล่านี้เรียกว่า “*ญเอยธรรม*”. ญเอย แปลว่า ควรรู้ หรือต้องรู้ หรือจำเป็นจะต้องรู้. ถ้าเป็นส่วนที่ไม่ลึกซึ้งนักเราก็เรียกว่า ธรรมะเฉยๆ. ถ้าเป็นส่วนที่ลึกซึ้ง เราก็เรียกว่า *ปรมัตถธรรม* หรืออภิธรรม หรือ อะไรก็สุดแท้ เติมคำไปข้างหน้าให้มันลึกซึ้งลงไป ก็คือธรรมะอีกนั่นเอง. นอกนั้นก็ยังมี แบ่งเป็นชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง แล้วแต่จะแบ่ง, หรือพวกหนึ่งก็เป็นไปเพื่อเอาชนะ ในโลกนี้ เพียงแต่ว่าอยู่ในโลกนี้ได้เป็นผาสุก เพราะเป็นธรรมะชั้นโลกๆ. และใน ชั้นสูงขึ้นไปที่เป็นปรมัตถธรรม ก็คือสามารถที่จะทำผู้ปฏิบัติให้มีจิตใจอยู่เหนือโลก จน สิ่งต่างๆ ในโลกนี้ครอบงำจิตใจเขาไม่ได้ นี่ก็เรียกเป็น *โลกุตตรธรรม* ไป. คำเหล่านี้ ล้วนแต่เสด็จถึงคำสั้นๆ ว่า “ธรรมะ” ทั้งหมด.

ฉะนั้น จึงเป็นธรรมะทุกสิ่ง ไม่มีอะไรที่ไม่เป็นธรรมะ; จะเป็นฝ่ายชั่ว ฝ่ายดี ฝ่ายดำ ฝ่ายให้เกิดทุกข์ ก็เรียกว่าธรรมะ คือ เป็นธรรมะฝ่ายอกุศล. ที่เป็นฝ่ายดี ฝ่ายถูก ฝ่ายขาว ฝ่ายให้เกิดสุข ก็เรียกว่าธรรมะ เป็นฝ่ายกุศล. ที่สูงขึ้นไป คือ ฝ่ายที่อยู่เหนือดี เหนือชั่ว เหนือบุญ เหนือบาป เหนือสุข เหนือทุกข์ มีความว่าง เป็นลักษณะ ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม นี้ก็เป็นธรรมะ. นี้แหละธรรมะ มันมีอยู่อย่างนี้ ขอวิงวอนท่านนักศึกษาทั้งหลาย ให้จดจำไว้เป็นหลักเป็นพื้นฐาน สำหรับเข้าใจ ข้อธรรมะต่าง ๆ ต่อไป. เพราะว่าในพระบาลีนั้น ใช้คำว่า ธรรมะ คำเดียวกันในลักษณะต่าง ๆ กัน : ในประโยค ๆ หนึ่ง ใช้ธรรมะในความหมายที่เล็งถึงสิ่ง ๆ หนึ่ง, แต่ในประโยคอื่นอาจจะเล็งถึงสิ่ง ๆ อื่น. ถ้าไปเข้าใจผิดว่า เล็งถึงสิ่ง ๆ เดียวกันแล้ว ก็เข้าใจไม่ได้ สับสนหมด เลยพลาดไม่ชอบธรรมะ ทว่าเป็นคำกล่าวที่ผิดไปเลย.

นี่จึงขอชี้แจงในเบื้องต้น ขอให้เข้าใจไว้อย่างนี้ว่า : คำว่า ธรรมะนั้น หมายถึงทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไรเลย นับแต่ฝุ่นละออง ไม่มีค่าอะไรเม็ดหนึ่ง จนถึงสิ่งที่มีค่าสูงสุดคือนิพพาน ก็รวมอยู่ในคำว่า ธรรมะทั้งนั้น. ฉะนั้น ที่เราจะให้ธรรมะเป็นคัมภีร์ชีวิตนี้ เราหมายถึงธรรมะชนิดไหน? ถ้าท่านจาระไนดูไปตามลำดับ ๆ ท่านย่อมจะพบได้ด้วยตนเองว่า ธรรมะ อย่างน้อย ก็เป็นธรรมะประเภท ญะยธรรม คือธรรมะที่ควรรู้ เพราะว่า รู้แล้วสามารถจะปฏิบัติให้มีจิตใจที่เป็นอิสระอยู่เหนือความครอบงำของอารมณ์ต่าง ๆ ได้ เราจะให้มีจิตใจที่เป็นปกติ เหมือนกับว่าอยู่กับธรรมะ นี้เป็นใจความสั้น ๆ.

ยังมีข้อที่อยากจะแนะหรือชี้อีกส่วนหนึ่งว่า การที่เราจะชอบธรรมะได้นั้น เราจะต้องมีความเห็นชัดกระจ่างในคุณค่าของธรรมะจริง ๆ โดยเรามองเห็นชัดว่าเราเกิดมานี้เพื่อความไม่ทุกข์ หรือว่าเราต้องเป็นผู้ที่เกิดมาเพื่อความไม่ทุกข์. ถ้าเรายังหลงผิดจนกลายเป็นว่า เราเกิดมาเพื่อทุกข์หรือสุขก็ไม่ว่า ขอแต่ให้ได้ทำอะไรตามใจเรา

หรือตามที่เราเคยชินอยากจะทำก็แล้วกัน. ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วไม่ได้ เพราะแสดงว่าเราไม่ได้ยึดหลักว่า เราเกิดมาเพื่อไม่ทุกข์ แต่ยึดหลักว่าเราจะเกิดมาเพื่อทำอะไรตามที่เรายากจะทำ. ฉะนั้น เราจะเห็นคนที่เขาไม่สนใจกับธรรมะนั้นเขาจะไปทำอะไรตามที่เขายากจะทำ ตามความเคยชินบ้าง ตามความเชื่อถือยึดถือมงายปรัมปราบ้าง หรือว่าตามกิเลสตัณหาของเขาบ้าง ซึ่งนำมาให้ได้ก็แต่เพียงความสนุกสนาน ความเพลิดเพลินทางวัตถุ หรือทางเนื้อหนังเท่านั้นเอง ซึ่งในนั้นมีความทุกข์อยู่ แต่เขาก็ไม่สนใจ แถมยังมีคำพูดว่า “ถ้าจะกินปลาไม่ต้องกลัวก้าง” ก็แปลว่า เขาสมัครที่จะถูกก้าง พร้อมกันไปกับการกินปลา. นี่แปลว่าเขาไม่ได้มีความแน่นอนว่าจะเกิดมาเพื่อไม่ทุกข์ แต่เขาจะเกิดมาเพื่อหัวทกกันชีวิตไปตามความต้องการ. ฉะนั้น เราจะต้องแยกกันดูให้ดีกว่าความสนุกกับความสุข หรือความทุกข์นั้นมันเป็นอย่างไรกันแน่, เพราะว่าการเหล่านี้ในภาษาไทย หรือภาษาอื่นก็ตาม ล้วนแต่มีความหมายกำกวม และสับสนต่อกันทั้งนั้น; และยิ่งกว่านั้นก็คือ มันไม่ตรงกันกับภาษาของธรรมะในพระพุทธศาสนาเลย. และถึงแม้ในพระพุทธศาสนาเองก็เหมือนกัน บางทีคำว่า ความสุข นี้เส็งไปถึงความสุขตามที่สามัญชนเขารู้และต้องการกันอยู่, แต่ในบางคราวคำว่า ความสุข นี้เส็งไปถึงความสุขตามทางของธรรมะที่แท้จริง ซึ่งเป็นความสุขเกิดจาก มรรค ผล นิพพาน ก็มี. นี่แปลว่า แม้ในพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ก็ยังใช้คำว่าความสุขนี้ต่างกันอยู่เป็น ๒ ความหมาย เราจะต้องรับทราบหรือเข้าใจไว้.

ทีนี้มาถึงคำอีกคำหนึ่งคือคำว่า “สนุก” ซึ่งที่แท้ก็มักจะถูกยึดถือว่าเป็นความสุขของคนธรรมดาสามัญ ชั้นที่มีความรู้สึกต่ำ ๆ โดยเฉพาะอย่างแจ็ก ๆ ก็จะเส็งเอาความสนุกนั้นเป็นความสุขเสมอไป ผู้ใหญ่มองดูแล้วจะรู้สึกสงสาร สมเพช หรือน่าขบขัน เหมือนที่เด็กคนหนึ่งเขาจะถือว่า ถ้าได้กินเนื้อสะเต๊ะให้อิ่ม แล้วไปขี่ประตูกวางเล่น อ้อคแอ็คไปมา นี่เป็นสุขอย่างยิ่ง ถ้าให้ผู้ใหญ่ไปสุขอย่างนั้นดูบ้าง จะรู้สึกอย่างไร นี่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่าความสนุกนั้นถูกถือเอาเป็นความสุข อยู่ด้วยส่วน

หนึ่งเหมือนกัน เพราะว่าผู้ใหญ่อีกมีการสนุกไปอีกแบบหนึ่งตามประสาของผู้ใหญ่ และก็บัญญัติเอาความสนุกสนานทางวัตถุ ทางเนื้อหนังเหล่านั้นเป็นความสุขไป. ถ้าความสุขอย่างนี้จัดเป็นความสุขละก็ ต้องรู้ที่เดียวว่า ไม่ใช่ความสุข ตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา; เพราะว่าเป็นความสุขชนิดที่เหมือนกับปลาที่กินเหยื่อที่มีเบ็ดอยู่ข้างในเมื่อกินก็อร่อย แต่แล้วก็ตกอยู่ใต้อำนาจของเจ้าของเบ็ด แล้วแต่เจ้าของเบ็ดจะลากพาไปทางไหน ซึ่งหมายถึงหมกตึสรภาพ นี่แหละเป็นความสุขในลักษณะอย่างนั้น มีอยู่อีกแบบหนึ่งต่างหาก; ที่จริงแล้วมันคือความทุกข์.

ฉะนั้น จึงเกิดมีสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์อันซ้อนเร้น หรือความทุกข์อันเบ็ดบัง คือไม่ประจักษ์, เรื่องมันก็คือ มีความทุกข์เป็น ๒ ประเภท คือ ความทุกข์โดยประจักษ์, และความทุกข์ที่ไม่ประจักษ์.

ความทุกข์โดยประจักษ์ คือ ที่ต้องนั่งลงร้องไห้โฮ ๆ ด้วยความเจ็บปวดไวยวายไป นี่เป็นความทุกข์โดยประจักษ์ ทุกข์อย่างนี้คนกลัวยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ; แต่ก็ยังไม่มีการฉลาดพอที่จะหลีกเลี่ยงมันได้.

ความทุกข์ที่ไม่ประจักษ์ นั้นยอมซ่อนอยู่หลังจากของความสนุก หรือความสุขตามแบบของคนธรรมดาสามัญเสมอ, อย่างที่ต้องทนยากลำบาก เพื่อได้ความสนุกสนานมา แม้จะมีความหมกตึเปลืองมาก ลำบากมาก เสียเวลามาก แลกด้วยอะไรก็ตาม ก็จะได้มาซึ่งความสนุก; แต่ความทุกข์นั้นถูกกลบเกลื่อนไว้ด้วยความสนุก ถ้าคิดอย่างคิดบัญชีกันแล้ว ก็เป็นเรื่องขาดทุนยับยั้ง แต่เราก็ยังบูชาสิ่งนั้น และเสียสละเพื่อสิ่งนั้นกันอยู่เป็นประจำวัน และเกลียดหรือเบื่อต่อสิ่งที่เป็นความสุขอย่างแท้จริง.

นี่ต้องถือว่าเป็นลักษณะธรรมชาติของบุคคลที่ไม่มีความรู้สึกตัว ว่า เราต้องเกิดมาเพื่อความไม่ทุกข์ เพราะเขามีหลักว่าต้องเกิดมาเพื่อได้สนุกตามใจของเขา; แม้

ที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ คนแก่ที่ยึดมั่น ถือมั่น เพราะ เขาแต่จะทำได้ทำอะไรตามที่เคยยึดมั่นถือมั่น, เรียกว่า *ไม่มีความเข้าใจอันถูกต้องว่าเกิดมาเพื่ออะไร*, แล้วก็ไปหลงความสุขหรือความทุกข์นั้น ผิดตัวจริงไปหมด.

ถ้าจะพูดกันถึง *ความสุขในแง่ที่ว่าไม่มีเหยื่อล่อ* ซึ่งในบางคราวก็อาจจะกล่าวได้เหมือนกัน; แต่เราก็ยังพอจะแบ่งได้ว่า : เป็นความสุขฝ่ายวัตถุ, คือทางฝ่ายร่างกาย ฝ่ายเนื้อหนัง นี้ก็ส่วนหนึ่ง ซึ่งมันไม่ใช่อันเดียวกันเลยกับความสุขหรือความสงบสุขในทางฝ่ายจิตใจ หรือฝ่ายวิญญาณ. ทางฝ่ายเนื้อหนังนั้นควรจะเรียกว่าสุขเวทนาเท่านั้น แต่เราก็ไปเรียกว่าความสุข. สุขเวทนาหมายความว่าความรู้สึกที่สนุกสนานไม่ต้องทนอย่างทรมาน ชนิดที่ปรากฏเป็นการทนทรมานอย่างลึกซึ้งมองไม่เห็น รู้สึกกันอยู่แต่ความสนุก ความพอใจ รู้สึกพอใจอยู่ด้วยคามยึดมั่นถือมั่นหรือหลงผิด. นี้ถ้ามีความพอใจในความสุข ทางฝ่ายวัตถุฝ่ายเนื้อหนังก็จะเป็นอย่างนั้นทั้งนั้น และควรจะเรียกว่าสุขเวทนา, ไม่ใช่ความสงบสุขตามความหมายของทางฝ่ายจิตใจหรือฝ่ายวิญญาณ.

ความสงบสุขทางฝ่ายจิต หรือฝ่ายวิญญาณนั้น *เพ่งเล็งถึงความเป็นปกติของจิต คือจิตไม่หวั่นไหว ไม่โยกโคลง ไม่เลื่อยสราภาพ ไม่ระส่ำระสาย* เป็นจิตที่อยู่ในสภาพปกติ เรียกว่า *เป็นตัวเอง หรือเป็นอิสระ ไม่มีอะไรกวน ไม่มีอะไรบีบบังคับ*; นี้เป็นความสงบสุขทางฝ่ายจิตหรือฝ่ายวิญญาณ. ส่วนสุขเวทนา ทางฝ่ายเนื้อหนังนั้น เป็นสิ่งที่กล่าวได้ว่า *หมคยิสราภาพ ถูกตบตี ถูกมัทรีตจริง แผลเผา ครอบงำ อะไรรู้อย่างเต็มที่ เต็มไปหมดโดยไม่รู้สึกรู้สึ, เพราะว่ากำลังยึดมั่นถือมั่นอยู่อย่างแรงในความรู้สึกที่เป็นสุขเวทนานั้น. ส่วนความสงบสุขทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณนั้น ต้องไม่เกี่ยวกับคามยึดมั่นถือมั่น ไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวกูหรือเป็นของกูเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเลย มันจึงเป็นจิตที่เป็นปกติที่สุด; ซึ่งเขาเรียกกันว่า*

“จิตว่าง”, หรือจะเรียกว่า “จิตเต็มแท้” หรือจะเรียกอย่างไรก็ได้ แต่ใจความสำคัญก็คือว่า จิตที่ไม่ถูกกระทำ, จิตที่เป็นอิสระตามสภาวะเดิม.

ฉะนั้น ถ้าเรามีความฉลาดจนมองเห็นว่า เกิดมาต้องเพื่อไม่ทุกข์ ถ้าเราไม่ได้สิ่งนั้นก็ ยังไม่สมกับที่เราได้เกิดมา. อย่างนี้จึงจะรู้สึกชอบหรือรัก หรือพอใจในสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ เพราะว่าธรรมะจะเป็นเครื่องอำนวยให้ได้รับสิ่งนั้น. แต่ที่ว่าถ้าเขาไม่รู้สักอย่างนั้นแล้ว เขาก็มีลักษณะตรงกันข้ามคือเกลียดธรรมะ หรือถึงกับขยะแขยงต่อสิ่งที่เขาเรียกกันว่าธรรมะ ไม่ชอบ ไม่เข้าใกล้ ไม่สนใจ อย่างดีที่สุดก็คิดว่า เป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระหมดความจำเป็นแล้วสำหรับสมัยนี้ ไม่ต้องไปเกี่ยวข้องด้วยถึงขั้นเป็นต้น.

นี่แหละการชอบธรรมะหรือการเกลียดธรรมะนี้ มีอยู่โดยลักษณะอย่างนี้; ฉะนั้นเมื่อไรเรามองให้เห็นความจริงของชีวิตจิตใจว่า มันมีมาเพื่ออะไร? อะไรเป็นจุดประสงค์ มุ่งหมายปลายทาง? แล้วจะได้มาโดยวิธีอย่างไร? รวมความว่าจะต้องเห็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์เราควรจะต้องให้ได้เสียก่อน ซึ่งสิ่งนั้นเราเรียกกันว่า “บรมธรรม”. ธรรมแปลว่า สิ่ง บรมแปลว่า อย่างยิ่ง, สิ่งอย่างยิ่ง ก็คือ บรมธรรม, ซึ่งได้กล่าวแล้วในการบรรยายครั้งแรกว่า จะเรียกว่า พระเป็นเจ้าก็ได้ จะเรียกว่านิพพาน ก็ได้ คือหมายถึงสภาพที่ปราศจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง. เมื่อนั้นเราจะชอบธรรมะอย่างยิ่ง จะบูชาธรรมะอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าสิ่งใด. สิ่งใดๆ รวมกันหมด ก็ยังไม่เท่าธรรมะ; เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้ที่มีความพอใจในธรรมะ ถึงขนาดที่มีคำเรียกในบาลีว่า “ธรรมราชา”. คำที่ว่า “ราชา” เป็นคำเดียวกับที่ใช้ในทางกิลเลสตันหา; แต่มามีความหมายไปในทางธรรมะ, ธรรมราชา แปลว่า กำหนดยินดีในธรรม ซึ่งในที่นี้หมายถึง พระนิพพาน เอาความหมายของคำว่า “ราชา” แต่เพียงว่า : พอใจอย่างสูงสุด ในลักษณะและปริมาณ ที่เท่าๆ กันกับคนที่หลงมกมายินดีใน รูป เสียง

กลิ่น รส สัมผัส เหล่านี้เป็นต้น. บางทีก็เรียกว่า “ธรรมนันทิ”; นันทิ แปลว่า ความพอใจ คือความพอใจในธรรมะ. เมื่อมองเห็นค่าของธรรมะถึงลักษณะอย่างนั้นแล้ว ก็เรียกได้ว่า เป็นผู้ที่ไม่อาจจะเกลียดธรรมะ, แต่กลับจะพอใจและบูชาธรรมะ เรียกได้ว่าเขาเป็นผู้ที่มีสัมมาทิฏฐิอย่างยิ่ง.

มีคำอีกคำหนึ่งซึ่งอยากจะขอร้องให้สนใจเป็นพิเศษคือ “สัมมาทิฏฐิ” คำๆ นี้เป็นต้นเงื่อนของความสำเร็จในทางธรรม. ทิฏฐิ แปลว่า ความเห็น หรือความรู้ ความเข้าใจหรือความเชื่ออะไรก็ตาม รวมกันแล้วเรียกว่า “ความเห็น”, สัมมาทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ คือความเห็นที่ถูกต้อง, บางทีก็แปลกันว่า “ความเข้าใจที่ถูกต้อง” ซึ่งมีนัยบอกความเชื่อ ความแน่ใจอะไรเข้าไปทุกอย่างอยู่ในความคิดเห็นหรือความเชื่อนั้น, เรียกสั้นๆ ว่า “ทิฏฐิ”. เมื่อเป็นสัมมาทิฏฐิ ก็เป็นความเห็นที่ถูกต้อง ตรงกันข้ามกับ มิจฉาทิฏฐิ ที่เป็นความเห็นที่ผิด.

สัมมาทิฏฐินี้ เหมือนกับผู้นำทาง หรือเครื่องส่องทาง ที่จะให้เดินถูกทาง ไม่ว่าจะทางต่ำ ทางกลาง หรือทางสูง ทางโลก หรือทางธรรม ทางไหนหมด, เรากำลังอาศัย สัมมาทิฏฐิ อยู่ด้วยกันทั้งนั้น จึงรอดตัวอยู่อย่างนี้ได้. แต่ว่าเป็นสัมมาทิฏฐิ ชั้นต้นๆ ชั้นต่ำๆ ก่อน ส่วนสัมมาทิฏฐิที่สมบูรณ์นั้นต้องถึงขนาดที่เห็นสิ่งที่ เป็นความจริง อันลึกซึ่งเกี่ยวกับชีวิตหรือความทุกข์โดยตรง, สามารถจะนำไปสู่ความไม่มีทุกข์โดยสิ้นเชิง, จึงจะเรียกว่า “สัมมาทิฏฐิโดยสมบูรณ์”.

จะบอกกล่าวเสียเลย เพื่อความเข้าใจที่แน่นอนว่า : “สัมมาทิฏฐิ อย่างต่ำๆ นั้น จะได้แก่สัมมาทิฏฐิ ที่เป็นไปในทางที่เห็นว่า มีความดี มีความชั่ว มีบุญ มีบาป มีนรก มีสวรรค์ มีบิดา มารดา ครูบาอาจารย์ ที่เราจะต้องยอมรับนับถือเป็น บิดา มารดา ครูบาอาจารย์, กระทบ มีการเกิดชนิดที่เกิดทันทีอย่างที่เขารวบรวมกันว่า



เทวดา, แต่ที่จริงคือการเกิดทางจิตใจ. การเกิดทันทีเป็น อุปาทิจะกำเนิดเหมือนเช่นว่า ถ้าเราคิดทำไปเราก็เกิดเป็นสัตว์, เราคิดสูงอย่างมนุษย์เราก็เกิดเป็นมนุษย์ คิดดีอย่างเทวดา ก็เกิดเป็นเทวดา, ถ้าเราคิดอย่างพระอริยเจ้า เราก็เกิดเป็นพระอริยเจ้าได้ ที่นี้ ทรงนี้ เตียวนี้ ณ ที่นั่งนี้เป็นต้น. ถ้าเชื่อว่า “การเกิด” ในลักษณะอย่างนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง เป็นการเกิดจริง ซึ่งเราจะต้องยอมรับอย่างนี้เป็นต้น ก็ชื่อว่ามีส่วนปฏิญญา. ถ้าใครมีความเชื่อ มีส่วนปฏิญญาในขั้นต่ำๆ อย่างนี้แล้ว ก็เกลียดชัง รักดี บำเพ็ญความดี หลีกเลี่ยงความชั่ว ปฏิบัติหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อบิคา มารดา ต่อครูบาอาจารย์; แล้วเกลียดกลัวต่อการเกิดชั่ว ระมัดระวังแต่ที่จะเกิดดี อยู่เสมอ, อย่างนี้ก็เรียกว่า “ส่วนปฏิญญา” เหมือนกัน; แต่ยังเป็นขั้นต้นๆ เป็นขั้นโลกิยะ ยังมีความยึดมั่นถือมั่นในส่วนที่ดี ส่วนที่ชั่ว. แต่เพียงเท่านั้นก็ว่ามีประโยชน์มาก เอาตัวรอดได้มากทีเดียว คือว่าจะไม่ตกไปในทางต่ำ จะเป็นอย่างไร เรียกว่าสนุกสนานที่ใครๆ ก็ชอบ, จะสนุกสนานอยู่ในฝ่ายดี หรือฝ่ายสูง ฝ่ายบุญ ฝ่ายกุศล หรือในสวรรค์,

ถ้าเป็นส่วนปฏิญญาขั้นที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า นั่นคือการเห็นชัดเจนไปว่า : ทุกสิ่งทั้งหมดนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, ยึดมั่น ถือมั่น ว่าตัวเราหรือว่าของเราอย่างนี้ไม่ได้ นี้ส่วนหนึ่ง. อีกส่วนหนึ่ง เห็นชัดเจนไปว่า : ความทุกข์ ความหนักรใจ นานาประการนั้น มันมีอยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง.

— ตัณหาคือความอยากไปตามความหลงความเข้าใจผิด เป็นความอยากนานาชนิด นี้เรียกว่าเป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

— ถ้าว่างจากความอยาก คือทำลายความอยากเสียได้ เป็นสภาพที่ว่างจากความอยากแล้ว นั่นคือความไม่ทุกข์.

- แล้วก็จะต้องทำได้ด้วยการ *เดินให้ถูกทาง*, ที่เรียกว่า “มรรคมืองค์แปด” มีความเข้าใจถูก คำริถูก พุทธถูก ทำถูก เลี้ยงชีวิตถูก พากเพียรถูก ระวังถูก ทั้งมันใจเป็นสมาธิถูก นี่เป็น*ทางมืองค์แปด*.

เห็นชัดอย่างนี้ก็เรียกว่ามี “สัมมาทิฏฐิในขั้นสูง” หรือในขั้นเป็นโลกุตตระ. ในกรณีของเราที่กล่าวเกี่ยวกับชีวิตนี้ เราจะต้องเห็นไปตามที่เป็นจริงลงไปว่า ธรรมะกับชีวิต นี้ ได้คู่กันมาแล้วเหมือนกับที่อธิบายวันก่อน, และจะต้องคู่กันต่อไปจนกว่าจะถึงที่สุด. นี่จึงจะชื่อว่าเห็นถูกในลักษณะที่จะทำให้ธรรมะนี้เข้าเป็นอันเดียวกันกับชีวิต.

ถ้าจะให้เห็นชัดหรือว่าถูกมากไปกว่านั้นอีก จะต้องเห็นไปถึงกับว่า *ธรรมะกับชีวิตมันคือสิ่ง ๆ เดียวกัน*, ไม่จำเป็นจะต้องแยกเป็นธรรมะกับชีวิต แต่มันเป็นสิ่ง ๆ เดียวกัน. เพราะเหตุผลอย่างทีกล่าวมาแล้วเมื่อตะกี้หยก ๆ นั้นว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ; เพราะฉะนั้น สิ่งทีเรียกว่าชีวิตนั้น มันก็คือ ธรรมะ อย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน. ท่านจะเล็งเอาตรงไหนเป็นชีวิตนั้น มันแล้วแต่ความรู้สึกหรือความรู้ที่ท่านได้ศึกษามา. คนทีมองไปในทางวัตถุก็มีชีวิตในทางวัตถุ เช่นว่าความสดชื่นของเซลล์ชีวิต หรือ protoplasm ทียังสทอยู่ ยังเจริญได้ นี่เป็นชีวิตทาง biology.

อย่างนั้นมันก็เป็นชีวิตตามแบบของคนนั้น ไม่ใช่ชีวิต ตามแบบของธรรมะหรือปรัชญา ซึ่งเราหมายถึง ความเป็นอยู่ ดำรงอยู่ ของจิต ทีกำลังเป็นไปตามสิ่งแวดล้อม หรือจะไม่เป็นไปตามสิ่งแวดล้อมก็ตาม แล้วแต่เขาจะมีชีวิตแบบไหน. ความเป็นไปของจิตทีอาศัยว่างกายเป็นเหมือนกับเปลือกหรือภาชนะนี้ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เอาไว้รับอารมณ์โดยรอบด้านนี้ มันเป็นไปได้นั้นก็คือมีชีวิต. แล้วมันไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าธรรมะ; เพราะว่าทุกสิ่งมันเป็นธรรมะอยู่แล้ว รูปธรรมกิติ นามธรรมกิติ ความรู้สึกคิดนึกกิติ สติปัญญากิติ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของสิ่งเหล่านี้กิติ

ความรู้ความปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ก็ดี ล้วนเป็นธรรมะหมด ฉะนั้น ตัวชีวิตนั่นเอง มันก็เป็นธรรมะ มีชื่อว่าธรรมะอยู่แล้ว มันจึงเป็นสิ่งเดียวกัน.

ที่นี้เรามาคุยกันอีกทีว่า มันเป็นธรรมะชนิดไหน ในบรรดาธรรมะหลายอย่างหลายประเภทนั้น ชีวิตที่เป็นตัวเดียวกับธรรมะนั้น มันเป็นธรรมะชนิดไหน? ถ้ามันเป็นธรรมะประเภทแท้จริง มันก็เป็นชีวิตจริง ไม่ใช่ชีวิตปลอม; ถ้ามันเป็นธรรมะประเภทไม่จริง เท็จเทียม มันก็เป็นชีวิตปลอม. ฉะนั้น ธรรมะท่านจึงแบ่งให้เห็นเป็น ๒ ประเภท ธรรมะในที่นี้คือสิ่งทั้งปวง ไม่ใช่ธรรมะ คำสอน หรือ การปฏิบัติ; *ธรรมะคือสิ่งทั้งปวงนี้แบ่งเป็น ๒ ประเภท :*

*ประเภทที่หนึ่งหมายถึงสิ่งที่อะไรรัดอะไรเข้าไปปรุงแต่งมันได้* กระทำได้ ทำให้เปลี่ยนแปลงได้. นี้เรียกธรรมะประเภทที่ปรุงแต่ง ถูกปรุงแต่ง มีการไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเรื่อยอยู่ทุกขณะจิต; ไม่มีอะไรเป็นตัวมันเองยั่งยืน ว่าจะจะเป็นลักษณะอย่างใดที่คงที่; ต้องมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อย ฉะนั้น จึงต้องเอาตัวกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้นเองว่าเป็นตัวธรรมะ. มองดูให้ดีกว่าคนเรานี้คนหนึ่ง ๆ แท้ที่จริงก็คือกระแสสายหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น ไม่มีอะไรจะคงที่อยู่แม้แต่ชั่ววินาทีเดียว; มันเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ยังมองไม่เห็น, ต่อเมื่อหลายนาทีหลายชั่วโมงหลายวันจึงจะมองเห็น. แต่ถ้าฉลาดมองแล้ว ก็จะมองเห็นว่า ธรรมะชนิดนี้หรือชีวิตร่างกายนี้ เป็นธรรมะประเภทเปลี่ยนแปลง จึงเรียกว่า ธรรมะประเภทที่ไม่จริงหรือเท็จเทียม.

*ธรรมะอีกประเภทหนึ่ง* ที่ตรงกันข้ามด้วยประการทั้งปวง *ไม่มีการเปลี่ยนแปลง,* เป็นของเห็นยากยิ่ง ไม่มีตัว เป็นของว่างอย่างยิ่ง; เป็นธรรมะประเภทที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ไม่เปลี่ยนแปลง, เป็นอย่างไรก็เป็นอยู่อย่างนั้นเรื่อย, จึงเรียกว่า ไม่มีตั้งต้น ไม่มีตรงกลาง ไม่มีเบื้องปลาย ไม่มีเกิด ไม่มีตั้งอยู่ และไม่มี

ดับไป; ไม่มีอดีต ไม่มีปัจจุบัน ไม่มีอนาคตในสิ่งๆ นั้น; ซึ่งอธิบายด้วยไวยากรณ์คำพุทธธรรมทานียากที่สุด เพราะคนเรารู้จักกันแต่ธรรมะฝ่ายที่ปรุงแต่ง เปลี่ยนแปลง เช่นมีเกิด มีตั้งอยู่ มีดับไป มีอดีต มีปัจจุบัน มีอนาคต มีข้างต้น มีตรงกลาง มีเบื้องปลาย. เหล่านี้ ถ้าหากว่า จิตซึ่งเป็นธรรมะอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน ไม่ประกอบไปด้วยความรู้แล้ว มันก็ยังคงเป็นธรรมะที่ไม่จริง, คือ เป็นธรรมะที่ปรุงแต่งอยู่เรื่อย, รู้จักแต่ธรรมะชนิดนั้นอยู่เรื่อย. ชีวิตนั้นก็ป็นชีวิตที่ยังไม่ใช่ชีวิตจริง ไม่ใช่ตัวจริง, มันเป็นตัวการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น.

ถ้าว่าจิตนี้ได้รับการศึกษาอบรม จนมองลึกซึ่งเห็นถึงธรรมะประเภทที่ไม่เปลี่ยนแปลง จิตนี้ก็เปลี่ยนไปอยู่ในลักษณะที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร, คือ เป็นอันเดียวกันกับธรรมะที่แท้จริง. ธรรมะที่ไม่ปรุงแต่ง คือเป็นลักษณะเดิมแท้ ก่อนการปรุงแต่งทั้งหมด.

ฉะนั้น ทำให้เราเห็นได้ว่า ธรรมะหรือสิ่งซึ่งเพิ่งเกิดใหม่นี้ มันเป็นสิ่งปรุงแต่งและเปลี่ยนแปลง; ส่วนธรรมะประเภทที่ไม่มีการเกิดและไม่เปลี่ยนแปลงนั้น เป็นของเก่าหรือของเดิม. ที่จริงจะพูดว่าเดิม ก็ไม่ถูก เพราะมันยิ่งไปกว่าเดิมเสียอีก มันไม่เกี่ยวกับเวลา ไม่เกี่ยวกับการเกิด และการดับไป เป็นต้น, แต่เราไม่มีคำจะเรียกก็เรียกว่า “สภาวะเดิม” หรือธรรมะจริงแท้ที่ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง. ฉะนั้นชีวิตที่ว่าเป็นสิ่งเดียวกับธรรมะนี้ มันจึงถูกแบ่งเป็น ๒ ชนิดไปตามประเภทของธรรมะ คือ ธรรมะชนิดที่เปลี่ยนแปลง หรือไม่เปลี่ยนแปลงนั่นเอง.

ในทางภาษาธรรมะชั้นสูง จึงถือเอาการบรรลุพระนิพพาน ว่าเป็นการได้ชีวิตใหม่ ได้ชีวิตที่เป็นธรรมะแท้ และไม่เปลี่ยนแปลง; แต่ว่าชีวิตของคนธรรมดาสามัญตามปกตินี้ เป็นชีวิตมายา ชีวิตหลอกลวง เพราะมีแต่กระแสแห่งความ

เปลี่ยนแปลง; ซึ่งที่ถูกต้องไม่ควรจะเรียกว่าชีวิตเลย แต่ก็เรียกโดยสมมุติว่าชีวิต เพราะเป็นอันเดียวกับธรรมะที่เปลี่ยนแปลง ประุ่งแต่ง โหลเวียน เกิดดับ อยู่เสมอ. เมื่อจิตใจได้เข้าเป็นอันเดียวกับธรรมะที่ไม่เป็นความเปลี่ยนแปลง คือ ความว่างหรือความสงบอย่างยิ่ง คือ พระนิพพานแล้ว นั้นควรจะเรียกว่า “ชีวิตเดิมแท้”, แทนที่จะเรียกว่า “ชีวิตใหม่”. เราอาจจะเรียกว่า “ชีวิตใหม่” เพราะเราเพิ่งพบ เพราะตามธรรมตามนั้นก็ป็นชีวิตนิรันดร อนันตกาล ไม่เคยเปลี่ยนแปลง ไม่เคยมีการเกิดและการดับไป อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าจิตได้เข้าถึงธรรมะประเภทนั้นแล้ว ก็เรียกว่าเป็นอันเดียวกันกับธรรมะที่แท้จริง และไม่เปลี่ยนแปลง; ดังนั้น เราจะมองในแง่ไหน ธรรมะกับชีวิตจะต้องเป็นสิ่งเดียวกันเสมอ. ถ้าเป็นอย่างธรรมะมายาก็เป็นชีวิตชนิดมายา; ถ้าเป็นธรรมะแท้จริง ก็เป็นชีวิตแท้จริง.

เราจะทำอย่างไร จึงจะเข้าถึงธรรมะแท้จริง ที่ไม่ใช่มายานั่น ? เราจะมีชีวิตแบบไหนกัน ใน ๒ อย่างนี้? นี่มันก็แล้วแต่ว่า จิตของเราทุกคนในขณะนี้ มันเข้าถึงธรรมะประเภทไหน เข้าถึงธรรมะฝ่ายไหน, แล้วเราก็กาลังมีชีวิตตามแบบนั้น. เพราะฉะนั้น ถ้ามองให้ดีแล้วจะเห็นว่า ธรรมะนี้มันเป็นอันเดียวกันกับชีวิตอยู่แล้ว; แต่ว่าถ้าไปเป็นอันเดียวกับธรรมะที่ไม่น่าปรารถนา, คือ ธรรมะ ที่เป็นไปเพื่อความเปลี่ยนแปลงหรือเป็นทุกข์แล้ว ก็ยังไม่ไหว.

ถ้าจะจัดให้ธรรมะมาเป็นคู่ชีวิต<sup>๕</sup> เราจะต้องหมายถึงธรรมะที่ไม่ทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมาได้เลย จึงได้แก่ธรรมะประเภทที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่ประกอบด้วยความโง่ ความหลง, ไม่ประกอบไปด้วยของปรุงแต่งใหม่ๆ คือ ไม่มีการปรุงแต่งใหม่ๆ ทุกคราวที่ตากระทบรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายได้สัมผัสทางผิวหนัง หรือใจนึกคิดอะไรนั่นเอง. เพราะว่อกิจประจำวันของจิตก็คือ กระทบอารมณ์ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางจิตใจเอง;

เมื่อมันได้รับอารมณ์อย่างนี้แล้ว ถ้ามันประกอบอยู่ด้วยอวิชชา คือ ความโง่ ความหลง มันก็ปรุงธรรมะมา ยา หลอกหลวง ขึ้นมาทั้งนั้น; ทำให้ชีวิตนั้นเป็นตัวเราที่มายา หลอกหลวง เต็มไปด้วยความทุกข์.

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ถ้าเป็นชีวิตที่ไม่มีความทุกข์ในสภาพเดิมแท้แล้ว ต้องปราศจากการถูกปรุงแต่งชนิดที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู. ถ้ามีการ แวดล้อมหรือถูกปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกูหรือของกูอยู่เสมอแล้ว ก็เป็นชีวิตมายา เป็นชีวิตใหม่ ที่เกิดดับ เกิดดับ แทรกแซงเข้ามา, เหมือนกับลมที่มาพัดให้น้ำ เป็นคลื่น แล้วคลื่นนั้นก็ก็เป็นเพียงมายา เป็นของชั่วคราว. น้ำที่แท้จริงนั้นต้อง ไม่เป็นคลื่น คือ เงียบ หรือเรียบสนิท สงบ, แล้วมีลมมาพัดให้มันเป็นคลื่น. จิตนี้ก็เหมือนกัน เวลาที่รับอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือ ทางใจเอง, หากประกอบอยู่ด้วยความโง่แล้ว มันก็ต้องเกิดของที่เป็นคลื่นใหม่ๆ ขึ้นมาเสมอ : เป็นเวทนาอย่างนั้น เป็นเวทนาอย่างนี้ สนุกสนานอย่างนั้นอย่างนั้น เป็นทุกข์อย่างนั้นอย่างนั้น เป็นของใหม่ๆ หุ้มห่อจิตอยู่เสมอ; - ข้างในนั้นทั้งหมด เต็มไปด้วยความรู้สึกว่าตัวกู หรือของกู.

ขอให้ฟังคำๆ นี้ แม้เป็นคำหยาบคายหรือโสกโลก ก็ไม่ทราบว่าจะเรียกอะไรดี แต่ที่จริงเราก็รู้สึกกันอยู่อย่างนั้น คือ ความรู้สึกที่เป็นตัวกู ของกู, และ ความรู้สึกที่เป็นตัวกู-ของกูนี้ฟังเข้าใจว่าเป็นของใหม่หยกๆ ใหม่ชั่วขณะที่ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบผัสสวัตถุพะ ใจกระทบอารมณ์ นั้นเอง; ไม่ใช่ของเก่า ไม่ใช่ของดั้งเดิม; แต่มันแก่งจากตรงที่มันเกิดขึ้นทุกที ที่มันได้กระทบรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; เพราะว่าจิตยังต่ำต้อย ยังต่ำต้อย ก็ยังประกอบด้วยอวิชชา. ฉะนั้น จึงเป็นตัวตนที่เป็นมายา, ไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง. ถ้าจะเรียกว่าชีวิต ก็เป็นชีวิตที่ปรุงแต่ง คือชีวิตที่ไม่มีตัวมันเอง; เป็นชีวิตที่ถูก

ปรุงแต่ง หรือถูกชักหุ่น, เป็นหุ่นที่ถูกชัก. ถ้าว่าเป็นธรรมชาติ หรือมองดูในแง่ที่เป็นธรรมชาติ ชีวิตนั้นก็เป็นธรรมชาติ; แต่ว่าเป็นธรรมชาติประเภทปรุงแต่ง, คือธรรมชาติประเภทที่ต้องเป็นทุกขอยู่เสมอไป เพราะจิตประกอบอยู่ด้วยอวิชชาคือความไม่รู้.

ถ้าเมื่อไรประกอบด้วยปัญญาหรือวิชา เมื่อนั้น มันตรงกันข้าม : คือว่า เมื่อได้กระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งคนธรรมดาเขาจะเกิดความรู้สึกอยากได้ อย่างนั้น อย่างนี้ เกี่ยวกับตัวกู หรือของกู อย่างนั้นอย่างนี้. ถ้ามีปัญญา มีวิชาแล้วจะไม่รู้สึกอย่างนั้น, คือ ไม่เดินไปตามทางของคนธรรมดา; แต่มันแยกทางเดิน วกไปในทางของสติปัญญา ไปเกิดเป็นสติปัญญาขึ้นมาใหม่ว่าจะทำอะไรกับสิ่งเหล่านี้; คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่เข้ามากระทบนี้เราจะจัดการกับมันอย่างไร ก็จัดการไปด้วยสติปัญญา; ไม่ลุ่มหลงไปยึดมันถือมันเป็นเรา เป็นของเรา ไม่ลุ่มหลงไปด้วยกิเลสตัณหา.

นี้เรียกว่าถ้าเป็นสามัญปุถุชน คนหนา เขาก็เดินไปตามทางของกิเลสตัณหา; เมื่อได้รับอารมณ์คือรูป เสียง กลิ่น รส แล้ว ก็เกิดตัณหา ความอยาก เป็นอุปาทาน ยึดมัน ถือมัน มีความรู้สึกเป็นตัวกู ของกู แล้วก็ตั้งรณรงค์ระส่ำระสายวุ่นวายทางจิตใจ; เพราะความรู้สึกที่เป็นตัวกู ของกูนั่นเอง. พวกที่มีปัญญา มีวิชานั้น ย่อมรู้ทันทั่วทั้งที่เสมอ; เมื่ออารมณ์มากระทบทางตา ทางหู ฯลฯ ทางใจเอง ก็ตาม; มันมีสติปัญญาโผล่ออกมาจัดการกับสิ่งเหล่านี้ ตามที่ควรจัด. คำว่า “ตามที่ควรจัด” นี้หมายความว่าในลักษณะที่ไม่หลงไปเป็นทาสของอารมณ์เหล่านั้น; แต่จะจัดการให้อารมณ์เหล่านั้นมาเป็นทาสของเราเสียเอง; ก็จะรู้จักใช้จ่ายมันอย่างไร จะบริโภคมันอย่างไร จะกินมันอย่างไร จะทิ้งขว้างมันอย่างไร. ควรจะอย่างไร ก็ทำได้ทั้งนั้นตามสติปัญญา.

อย่างนี้เราจะเห็นได้ว่า เมื่อความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกู เข้ามาแล้ว ละก็ สิ่งที่เรียกว่าสติปัญญาก็ต้องกระเด็นออกไป, ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้; มันอยู่เป็นคู่ พร้อมกันไม่ได้. ถ้าสติปัญญาเข้ามา สิ่งที่เป็นความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกู กระเด็นออกไป, ไปอยู่ที่ไหน ก็ไม่มีใครค้นได้ แปลว่า สองสิ่งนี้มันอยู่พร้อมกันไม่ได้.

นี่คือสิ่งที่เรียกว่า “ทาง” ที่จะต้องเลือกเดิน, ให้เดินให้ถูก คือจะต้องเลือกว่าเดินไปตามทางปุถุชนคนหนา เต็มไปด้วยความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกู นี้ดี; หรือจะแยกเดินไปในทางของพระอรหันต์ เป็นทางของสติปัญญา รู้สึกว่าสิ่งเหล่านี้คืออะไร เป็นอย่างไร โดยอะไร แล้วจะจัดการกับมันอย่างไรดี. ฉะนั้น จึงมีอยู่ว่า เมื่อมีการกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจเองนั้น เราจะเลือกเดินทางไหน ก็จะเดินไปทางตัวกู-ของกู หรือจะเดินไปทางของสติปัญญา; ขอให้รู้สึกตัวตรงนี้ก็แล้วกัน. เพราะว่าในวันหนึ่งๆ นั้นมันมี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หรือความคิดที่รู้สึกทางใจมากระทบมาแฉกล้อมเรานับไม่ถ้วนเลยว่ามีกี่ครั้ง. เราพลาดไปกี่ครั้ง หรือว่าเรารู้สึกตัวกี่ครั้ง, หรือว่าเราพลาดทั้งหมดเลย. นั่นแหละเป็นเรื่องชี้ให้เห็นว่ามันมีชีวิตชนิดไหน? ก็มีชีวิตปลอมหรือชีวิตแท้; ชีวิตที่เป็น ธรรมะแท้ หรือชีวิตที่เป็นธรรมะปลอม.

ดังนั้น การที่จะมีชีวิตอยู่กับธรรมะแท้ เป็นชีวิตแท่นั้น มันจึงอยู่ตรงที่ว่า ต้องประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องด้วยสัมมาทิฐิอย่างยิ่ง ในขณะที่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มากระทบเรานั้นเอง. ฉะนั้น จึงเป็นอันว่า สิ่งที่เราจะต้องรู้เท่าและควบคุมมันให้ได้ ก็คือความรู้สึกว่า “ตัวกู” หรือ “ของกู” นั้นเอง. ขอให้สนใจในคำนี้เป็นพิเศษเสมอ “ตัวกู-ของกู” นี้เป็นความรู้สึกที่ทุกคนรู้สึกในใจจริง ๆ. ถ้าพูดว่าตัวเราหรือของเรา นี้ มันเป็นภาษาหนังสืออยู่ในพระคัมภีร์ ใน



พระบาลีเรียกว่า “อัทธา” แปลว่า ตัวตน, “อัทธนียา” แปลว่า ของตน; นี่ก็คือ “ตัวกูของกู”. บางทีก็เรียกว่า “อหังการ” “มมังการ”; อหังการ แปลว่า ทำความ รู้สึกว่า เรา, มมังการ คือ ทำความ รู้สึกว่า ของเรา, นี่ก็คือ ตัวกู-ของกู.

ปรัชญาในอินเดีย หรือ ธรรมะชั้นสูงในอินเดียทุกแขนง เขามุ่งหมายจะ กำจัดอหังการ มมังการกันทั้งนั้น. ขอให้เปิดคุณลัทธิ เวทานตะ สางขยะ ฯลฯ โยคะหรืออะไรก็ตาม; เขามีจุดมุ่งหมายจะทำลาย อหังการ มมังการ ตัวกันทั้งนั้น; แต่มันต่างกันอยู่ที่ว่า เมื่อทำลายอหังการ มมังการ เสร็จแล้วได้อะไรมา; เขาเอา อันนั้นเป็นตัวตนหรือเป็นอาตมัน เป็นปรมาตมัน ขึ้นมาอีก. *แต่ทางพุทธศาสนา* เราไม่เอาอย่างนั้น; เพราะ *เมื่อทำลายอหังการ มมังการ หหมดแล้วจะมีแต่ จิตที่ว่างหรือจิตที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นตัวเรา ไม่ยึดถือว่าเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา.*

เพราะฉะนั้น จึงแปลว่าทุกลัทธิศาสนาว่าเรื่องพิษ หรือโทษอันร้ายกาจของ ตัวกูหรือของกูด้วยกันทั้งนั้น. เขารู้กันว่าไม่มีอะไรที่เป็นศัตรูที่ร้ายกาจที่สุดของมนุษย์ เท่ากันกับความ รู้สึกว่า ตัวกู หรือ ของกู; และมันยากอย่างยิ่งก็ตรงที่ว่าความรู้สึก อันนั้นมันเกิดเอง เป็นสัญชาตญาณ : คือว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมมีความรู้สึกที่เป็น ตัวกู หรือของกูอยู่ด้วยกันทั้งนั้น. มันเป็นตัวมันเองเสียแล้ว แล้วใครจะไปควบคุมมัน. มันยากถึงขนาดที่ว่า จะให้ตัวมันเองฆ่าตัวมันเองอย่างนี้ มันจะเป็นไปได้อย่างไร; หรือถ้าเราจะพูดว่าให้มันเป็นที่พึ่งแก่ตนอย่างนี้ มันจะเป็นได้อย่างไร. ถ้าคนมันเป็น ผู้ตกทุกข์ได้เสียแล้ว ตนจะเป็นที่พึ่งแก่ตนได้อย่างไร. มันมีทางอยู่ ที่จะต้องทำความเข้าใจ กันให้ละเอียด. ความยากลำบากในการเข้าใจธรรมะมันก็อยู่ที่ตรงนี้, ตรงนี้แหละเกี่ยว เท่านั้น คือที่จะทำลายความรู้สึกว่า ตัวตนหรือของตน ให้สิ้นไปเท่านั้น.

เราก็มีหลักหรือมรรตจะทำลายตัวตนหรือของตน ซึ่งเมื่อกว่า ตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้วก็มีอยู่อย่างที่จะกล่าวต่อไป :-

ชั้นแรก ต้องมีความรู้ความเข้าใจเสียก่อน ว่า ความรู้สึกว่า ตัวกู ว่า ของกู หรือรู้สึก ว่า อัตตาตัวตนนี้ มันเกิดอยู่เป็นประจำ เกิดง่าย ทุกคราวที่มีการ เห็นรูป ฟังเสียง ตมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ. ขอให้สังเกตตามไปทุกชั้น ที่เราได้กระทบ กับรูป เสียง กลิ่น รส.

เมื่อเรากระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส ที่เรียกว่า “ผัสสะ”,

หลังจากผัสสะแล้ว มันจะเกิด “เวทนา” คือรู้สึก ว่า สวย ไม่สวย หอมหรือเหม็น อร่อยหรือไม่อร่อย สุขหรือทุกข์.

พอเกิดเวทนาอย่างนั้นขึ้นมาแล้วก็เกิด “ความอยาก” อย่างใดอย่างหนึ่ง; ถ้าถูกใจก็อยากเอาอยากได้ อยากมี อยากเป็น; ถ้าไม่ถูกใจ ก็ไม่อยากเอา ไม่อยากได้ ไม่อยากมี ไม่อยากเป็น, และยังแถมอยากจะทำให้ตาย อยากจะทำลายตัวข้าไป. นี้เรียกว่าเกิดตัณหา, เป็นกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา แล้วแต่กรณีของสิ่ง ที่มากระทบ.

เมื่อเกิดตัณหาซึ่งเป็นความอยากแล้ว มีความรู้สึกเป็น “ตัวผู้อยาก” คือ ตัวกูผู้อยากขึ้นมาทันที; ความรู้สึกส่วนหนึ่ง เป็นความรู้สึกที่เป็นตัวผู้อยาก คือ ตัวกูนั่นเอง. อยากอย่างไร? ก็คืออยากจะได้เอามาเป็นของกู. ฉะนั้น จึงมีความรู้สึกเป็นของกู ตามขึ้นมาด้วย. หรือถ้าว่าอยากเป็น คือ ได้รู้สึกคิดนึกในทาง ที่ว่ามีเกียรติ มียศ มีหน้า มีตา เพราะตัวมันอยากเป็น ตัวกูก็อยากเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ เป็นผู้เก่งในทางธรรมะอย่างนั้นอย่างนี้ก็ตามเถอะ, มันก็เป็นความอยาก เหมือนกัน คืออยากได้เกียรตินี้มาเป็นของกู เป็นต้น.

ถ้าความรู้สึกเกินเลยต่อไปกว่าความอยากมาเป็นความรู้สึกว่า ตัวกูอยาก นี้ก็

ก็เรียกว่า อุปาทาน. อุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่น, หรือรู้สึกว่ามีตัวตน ว่าของกู. ถ้างดเป็นอย่างนี้แล้ว จิตก็สูญเสียความปกติที่จะต้องเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมา.

ถ้าความรู้สึกว่ามีตัวตน ของกู นี้ เบ่งบานเต็มที่แล้ว ก็เรียกว่า “ชาติ” : คือความเกิดมีขึ้นทางจิตใจแล้ว แล้วก็ต้องหนักหรือเป็นทุกข์ธรรมดา เพราะความยึดมั่นถือมั่นนั้น. มันไม่ใช่แบกด้วยบา ไม่ใช่ว่าต้องหิ้วต้องหอบ ต้องถือต้องทุ่นอย่างนี้หรอก; แต่มันกดทับอยู่บนจิตใจของบุคคลนั้น : สิ่งสวยงามก็กดทับจิตใจไปอย่างหนึ่ง, สิ่งไม่สวยงามก็กดทับจิตใจไปอย่างหนึ่ง, เป็นความทุกข์เหมือนกับผู้ที่แบกหรือหอบ หรือหิ้วหรือทุ่นของหนักเสมอ,

นี่เราต้องดูให้รู้ ว่าตัวตน หรือ ของกู นั้น มันจะเกิดหลังจากที่มีความอยากในสิ่งต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดเวทนา; แล้วอันนี้เราเรียกว่าตัวตน ตัวกู ของกู หรือ อัตตา ถือว่าเป็นศูนย์กลางของอัตตาพร่างกายนี้. อย่างภาษาลาตินก็เรียกว่า ego แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า soul หรือ อัตตา หรือ self. ความรู้สึกว่ามีตัวตนนี้เรียกว่า egoism มันตั้งอยู่เป็นศูนย์กลาง, คำว่า ego เป็นภาษาลาตินนี้ตรงกับภาษากรีกว่า kentrikos หรือ centical ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า centre. kentrikos หมายถึงศูนย์กลาง ซึ่งเขาถือว่าชีวิตจิตใจทั้งหมดนั้นมันมีอันนี้เป็นศูนย์กลาง คือสิ่งที่เรียกว่า kentrikos นี้ หรือว่าศูนย์กลางนี้ เป็นศูนย์กลางซึ่งตรงกับคำว่า ego. ฉะนั้น ความรู้สึกที่แก่ ego หรือ centre นี้ เราเรียกกันว่า egoism. egoism จะเกิดทุกที่ที่เรามีความอยาก คือ ตัณหา. คำว่า egoism นี้ คือสิ่งที่เรียกในพุทธศาสนาว่า “อุปาทาน”.

ที่มันมีอยู่แต่เราควบคุมมันได้หรือไม่ egoism นี้? ถ้ามากออกไปถึงขนาดหยาบขนาดเลวแล้ว มันก็เป็น selfishness ที่เรารังเกียจกันที่สุด, คือความเห็นแก่ตัวจัดอย่างที่ไม่ดูหน้าใคร; นั่นเป็น egoism ที่เลวมาก. egoism ที่เป็นไปใน

ทางดีก็คือ รักดี อยากรดี ตั้งใจทำดี อย่างนั้น ค่อยยังชั่ว; ยังไม่เป็นอันตรายมาก เหมือน selfishness. แต่ถึงอย่างนั้นก็พึงเข้าใจไว้ว่า ชื่นชื่อว่า egoism แล้วละก็ เป็นทุกข์หรือเป็นของหนักทั้งนั้น; ซึ่งเราจะต้องนึกถึงพระบาติ ที่พระพุทธเจ้าท่าน ตรัสไว้อย่างมีความสำคัญอย่างยิ่งว่า ในบรรดาความทุกข์นานาชนิดจะอะไรใน แจกอาการอย่างไร ๆ ก็ชนิดก็ตาม แต่ถ้าสรุปแล้ว มันอยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่น.

บทที่สวดมนต์เข้าเย็น ว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทฺกฺขา แปลว่า : เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ ที่ประกอบด้วยอุปาทานนั้นแหละเป็นตัวทุกข์. ข้อนี้หมายความว่า เมื่อกล่าวสรุปเอาแต่ใจความแล้ว ตัวความทุกข์นั้นคือ ตัวสิ่งที่กำลังถูกยึดถือว่าเป็นตัวกู หรือเป็นของกู. พอสิ่งใดถูกยึดถือว่าเป็นตัวกู หรือของกูขึ้นมาแล้ว ความทุกข์อยู่ทีนั้น, คืออยู่ที่ตัวความยึดถืออันนั้นเอง; และความยึดถืออันนี้ที่อยู่ทีจิต เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นทุกข์ที่จิต. ความเกิดเป็นทุกข์ ก็เพราะว่ายึดถือในความเกิด, ความแก่เป็นทุกข์ก็เพราะยึดถือในความแก่, หรืออะไร ๆ ก็เป็นทุกข์, ได้อย่างใจ ไม่ได้อย่างใจ ถ้ามีความยึดถือแล้วล้วนแต่เป็นทุกข์ทั้งนั้น; จึงถือว่าความทุกข์อยู่ตรงความที่มีความยึดถือ ซึ่งมีอยู่ที่สิ่งที่เราเรียกกันว่าความรู้สึกว่าตัวกู หรือของกู หรือ egoism นั้นเอง. เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้วิธีที่จะควบคุมสิ่งที่เรียกว่า egoism นี้ให้ถูกวิธีที่สุด จนกระทั่งมันหมดไป; เราไม่อาจจะทำให้หมดไปเดี๋ยวนั้นทันทีได้ ในฐานะที่เป็นคนธรรมดา แต่เราควบคุมได้.

ฉะนั้น เราควรจะแบ่งเป็นชั้น ๆ กันอย่างนี้จะง่ายกว่า : คือว่า ถ้าจะพูดอย่างมี ตัวกูของกู กันละก็ มีตัวกูอย่างเลวเช่นชั้นหนึ่ง, แล้วก็มีตัวกูอย่างดีชั้นหนึ่ง, แล้วก็มีตัวกูอย่างดีบ้างลง ๆ อีกชั้นหนึ่ง, และชั้นสุดท้าย ก็คือหมดความรู้สึกว่าตัวกู โดยประการทั้งปวง ชั้นหนึ่ง. ใน ๔ ชั้นนี้ เรากำลังทำได้ ๓ ชั้นไหน : คือ เรากำลังมีความรู้สึกว่าเป็นตัวกูอย่างเลว หรือมี ตัวกูอย่างดี หรือมี

ตัวกูที่เบาบาง จางลงแล้ว หรือว่ามีตัวกูที่หมดแล้ว. ตามหลักนั้น ผู้ที่หมดตัวกูโดยสิ้นเชิงนั้น มีแต่เจ้าพวกพระอรหันต์เท่านั้น; แม้แต่พระโสดาบัน พระสกิทาคามีอันดับรองๆ ลงมาก็ยังมีตัวกูทั้งนั้น แต่มีตัวกูที่จางมาก. ส่วนปุถุชนนั้น มีตัวกูชั้นดีบ้าง ชั้นเลวบ้าง; ปุถุชนชั้นเลวก็มีความรู้สึกตัวกูของกู-ชั้นเลว, ปุถุชนชั้นดีก็มีความรู้สึกตัวกูของกู-ชั้นดี.

นี่ก็หมายความว่า ในขณะที่ควบคุมความรู้สึกที่เป็นการยึดมั่นถือมั่นไว้ได้ ให้เหลือทางเข้ามาเดินทางดี นี่ก็เป็นการมีตัวกูชั้นดี, ก็ได้ผลตามที่เป็นตัวกูชั้นดีหรืออย่างดี; แต่ที่จะไม่ให้ทุกข์เสียหายนั้นเป็นไปได้. เพราะว่าคนชั่วก็ต้องมีความทุกข์ไปตามแบบตามประสาคนชั่ว, คนดีก็ต้องมีความทุกข์ไปตามแบบตามประสาของคนดี; หรือกล่าวอีกทีหนึ่งก็ว่า คนมีบาปก็ต้องมีความทุกข์ไปตามประสาคนมีบาป, คนมีบุญก็จะต้องมีความทุกข์อีกแบบหนึ่งไปตามประสาคนมีบุญ; หรือคนที่กำลังเสวยทุกข์ก็มีแต่ทุกข์ไปตามแบบคนทุกข์, คนที่กำลังเสวยสุขก็มีทุกข์ไปตามแบบของคนที่กำลังเสวยสุข. เพราะว่าถ้ายังมีความรู้สึกตัวกูว่าเรา ว่าตัวกู ผู้เป็นอย่างนี้ อย่างนี้ เสวยนั้น เสวยนี้ ใต้นั้น ใต้นี้ มีนั้น มีนี้แล้ว มันย่อมมีความหนักอกท้ออยู่ ในจิตใจซึ่งเป็นตัวความทุกข์. ฉะนั้น การที่จะทุกข์น้อยลงๆ ก็ต้องให้ความรู้สึกที่เป็น egoism นั้นน้อยลงๆ, เป็นตัวกูที่จางลงๆ บางลง. ฉะนั้นพุทธบริษัทที่มีความหมายว่า เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน สดชื่น แจ่มใส นี้ โดยที่แท้ท่านเล็งถึงผู้ที่มีตัวกูจางลง; มีความยึดมั่น ถือมั่นในตัวกูจางลงเท่าใด ก็มีความสดชื่นแจ่มใสมากขึ้นเท่านั้น มีความเป็นหนุ่มสดชื่นมากยิ่งขึ้นเท่านั้น.

เพราะฉะนั้น คนอายุมาก เป็นคนแก่แล้วก็อาจจะเป็นคนหนุ่มที่ไม่รู้จักแก่ก็ได้ ถ้าเป็นผู้เข้าถึงธรรมะที่ไม่รู้จักแก่ คือว่า ธรรมะที่ทำให้จิตใจปกติ ไม่ระหกระเหิน นี้เอง; เพราะมีตัวกูจางลงๆ นั้นเอง. หมดตัวกูเมื่อไร แล้วจะมี

ความรู้สึกที่สดชื่น เป็นความหนุ่ม หรือความสาว หรืออะไรก็แล้วแต่จะเรียก มีลักษณะที่สดชื่นถึงที่สุดและเป็นนิรันดร. นี่แหละคนแก่มีหวังที่จะเข้าถึงความสดชื่น นิรันดรยิ่งกว่าคนที่เป็เด็ก ๆ หรือคนหนุ่มที่ยังไม่รู้เรื่องของชีวิตจิตใจ; เพราะว่าถ้าสามารถจะเข้าถึงธรรมะที่แท้จริง คือ สะอาดปราศจากความรู้สึกว่าตัวกู ของกู แล้ว จะมีความสดชื่นอย่างยิ่ง; นี่เรียกว่าเป็นธรรมะที่แท้จริง. เมื่อชีวิตเข้าถึงธรรมะ อย่างนี้แล้ว เลยกกลายเป็นชีวิตจริง เป็นชีวิตที่สดชื่นแจ่มใสจริง และเป็นนิรันดร ในลักษณะของความสดชื่น.

ฉะนั้น จึงเป็นการทำให้เห็นได้ชัดอยู่แล้วว่า การที่จะทำธรรมะให้เป็น <sup>๕</sup>ชีวิต ให้ได้มาเป็นชีวิตนั้น มันจะต้องอยู่ตรงที่ควบคุม <sup>๖</sup>egoism, <sup>๗</sup>ควบคุมความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู อย่าให้เป็นตัวกู ของกูที่เลวจัด ให้เป็นตัวกู ของกูที่ดีอยู่เสมอ; แล้วให้เป็นตัวกู ของกูที่จางลง ๆ คือยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู ของกูนี้ น้อยลง ๆ จนกระทั่งไม่ รู้สึกเลย, เป็นความว่างอย่างยิ่ง คือว่างจากตัวกู. ว่างอย่างยิ่งนี้ท่านเรียกว่า นิพพาน “นิพพานํ ปรมิ สุตฺตํ” แปลว่า ว่างอย่างยิ่ง นั่นแหละคือนิพพาน, กล่าวคือ ว่างจากตัวกู ของกู.

ปัญหาที่จะควบคุมความรู้สึกที่เป็น ตัวกู ของกูนี้ เป็นปัญหาใหญ่. แต่ถ้าวางจะกล่าวกัน พอให้ทราบแนวทางก็พอจะกล่าวได้ว่า ให้ถือเอาโดยหลักที่ว่า เมื่อ ได้เห็นรูปก็สักแต่ว่าได้เห็น, เมื่อ ได้ฟังเสียงก็สักแต่ว่า ได้ฟัง, เมื่อ ได้ดมกลิ่นก็สัก แต่ ว่า ได้กลิ่น, เมื่อ ได้รู้รสทางลิ้น ก็สักแต่ว่า ได้ชิม, เมื่อ สัมผัสทางผิวหนังก็สัก แต่ ว่า กระทบ, หรือเมื่อรู้สึกขึ้นในใจก็เพียงแต่ว่า มโนคิด; หมายความว่า อย่าปล่อย ให้การกระทบนั้นเกิดเป็นเวทนาที่รู้สึก ว่า ถูกใจ หรือไม่ถูกใจ, หอมหรือเหม็น ก็ว่า รักหรือเกลียดนั่นเอง; อย่าให้เกิดรู้สึกเป็นว่า รักหรือเกลียด ถูกใจ หรือไม่ถูกใจ ขึ้นมา; นี่เป็นการดีอย่างยิ่ง ถ้าทำได้แบบนี้.

ถ้าทำไม่ได้, *ควบคุมไว้เพียงแค่นี้ไม่ได้*; มันกลายเป็นความรู้สึกหรือเกลียด สุขหรือทุกข์ พอใจหรือไม่พอใจ คือกลายเป็นเวทนาขึ้นมาเสียแล้ว อย่างนี้; ก็ยังมีทางกระทำอีกที่หนึ่ง คือ ควบคุมความรู้สึกอย่างนั้นไว้ให้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น; อย่าให้พุ่งต่อไปเป็นว่าอยากอย่างไร. อยากจะเอา อยากจะได้ แล้วมีแผนการที่จะเอา—จะได้ อย่างนั้นอย่างนั้นต่อไป, ให้หยุดเสียเพียงแค่นี้ เป็นเวทนา. จะถูกใจหรือไม่ถูกใจก็หยุดอยู่เพียงแค่นั้น อย่าเผลอตัวจนถึงกับอยากอย่างลืมหูลืมตา ในสิ่งเหล่านั้น จนตกเป็นทาสของอารมณ์.

นี่แหละเรียกว่าควบคุมไว้ได้, คือ ควบคุมไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู ในระยะของต้นเหตุอุปาทาน นั้นเอง; เพราะว่าหลังจากเวทนาแล้วย่อมเกิดต้นเหตุ ย่อมเกิดอุปาทาน คือความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู. แต่ถ้าเราควบคุมความรู้สึกที่เป็นเวทนาคือถูกใจหรือไม่ถูกใจนี้ ให้หยุดเสียได้เพียงแค่นั้น คือ รู้สึกว่า ถูกใจ แล้วก็หยุดแค่นั้น, ถ้าไม่ถูกใจ แล้วก็หยุดเพียงเท่านั้น; อย่าให้เกิดอยากจะทำงาน มันอย่างนั้น อย่างนี้, หรือมีแผนการที่จะเอามันอย่างนั้นอย่างนี้ซึ่งเป็นต้นเหตุ แล้วมีความรู้สึกเป็นตัวกู ของกู กุกระทำอย่างนั้นอย่างนั้นขึ้นมา. อย่างนี้เรียกว่าควบคุมตัวกู ของกู ไว้ได้. พร้อมกับนั้นสติปัญญาก็จะเกิดขึ้นมาแทน ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า ของ ๒ อย่างนี้อยู่พร้อมกันไม่ได้; ถ้ากันเอา ตัวกู ของกู ที่เป็นความรู้สึกฝ่ายวิชชาออกไปได้, ความรู้สึกที่เป็นฝ่ายปัญญา หรือ วิชชา ก็เกิดขึ้นมาแทน, คือ มีความฉลาด มีความรู้แจ้ง มีความเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์; แล้วความรู้แจ้งนั้นเอง มันบอกว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ตาม ที่มากระทบรายนี้ เป็นความรู้สึก ถูกใจหรือไม่ถูกใจนี้ ควรจะจัดการกับมันอย่างไร ควรจะจัดการด้วยสติปัญญาอย่างไร.

ฉะนั้น จึงเป็นอันว่า สติปัญญา จัดการทำสิ่งต่างๆ ไปได้ ถ้าเห็นว่าสิ่งนี้ต้องเลิก ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอะไร ก็เลิกไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอะไร; แต่ถ้าสิ่งนี้จะต้องใช้

จะต้องบริโภค จะต้องมี จะต้องใช้สอยอะไร ก็จัดการไปตามที่ควรด้วยสติปัญญา; เลยเป็นอันว่า ความรู้สึกว่า ตัวกู ว่าของกู หรือว่าอหังการ มมังการ นั้นไม่เกิดขึ้น มาได้ ไม่โผล่ขึ้นมาได้. นี่ถ้าเราทำอยู่อย่างนี้เรื่อย, ทำได้อย่างนี้เรื่อย ทุกคราวไป ทุกกรณีไป, ก็แปลว่า ตัวกู ของกู ไม่อาจจะเกิดขึ้นเลย ไม่เหมือนกับที่มันเกิด วันหนึ่งตั้งหลายสิบครั้ง อย่างที่เราเห็น ๆ กันอยู่; เต็มวันมันไม่อาจจะเกิดเลย เพราะ การควบคุมที่ถูกต้อง.

นี่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ก่อน ยังไม่ใช่; แต่ก็ต้องพิจารณาดูให้เห็นว่า มันมีผลอย่างนี้อยู่อย่างหนึ่ง คือมันเป็นการที่ไม่ให้โอกาสเกิด, นี่มันเท่ากับเป็นการ boycott ไม่ให้กิเลสได้อาหาร. เหมือนอย่างว่าเราจับสัตว์หรือว่าล้อมสัตว์ เช่นเสื่อ ตัวร้ายตัวหนึ่งไว้ได้ในวงล้อม แล้วเราก็ตัดทางมาแห่งอาหารของมันเสียหมด, ไม่ให้อาหารผ่านวงล้อมไปให้มันกินได้. เราไม่ต้องฆ่ามัน มันก็ตายเองได้. นี่ ถ้าเราฉลาดจนถึงกับควบคุม ไม่ให้ egoism เกิดขึ้นได้ ในเมื่อกระทบ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อย่างนี้อยู่เสมอแล้ว ก็แปลว่าเท่ากับไม่ได้ให้อาหารแก่กิเลสประเภท ตัณหาอุปาทาน นั้นเอง; นานเข้ามันก็ขาดอาหารพอมลง ๆ, และวันหนึ่งมันจะสูญสิ้นไป. นี่จึงจะถึงความเป็นพระอรหันต์. แต่ถ้าใครฉลาดถึงกับสามารถตัดพื้น มันลงไปในขณะที่นั้นได้ ก็เป็นการเก่งมาก. ในกรณีปกติที่เป็นการปฏิบัติตามหลัก ที่วางไว้ ก็ให้ถือว่า : เป็นอยู่ให้ถูกต้องตามแนวของอริยมรรคมีองค์แปดเท่านั้น กิเลส ตัณหา ก็ขาดอาหารและตายลงไปเอง. **อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส** อย่างที่ท่านทั้งหลายอาจจะไม่เชื่อหรืออาจจะหัวเราะเขาก็ได้เช่น พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **“ถ้าภิกษุเหล่านี้จักเป็นอยู่โดยชอบไซ้ร้ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์”**. เป็นบาลีที่ว่า อิม เจ ภิกขเว ภิกขุ สมมา วิหเรยฺย อสฺสโม โลก อรหฺนเตหิ อสฺส, แปลว่า **ถ้าพระภิกษุเหล่านี้พึงอยู่โดยชอบไซ้ร้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์**.



ใจความสำคัญมันอยู่ตรงวรรคที่ ๒ คำว่า สมมา วิหเรยฺยุ; สมมา แปลว่า โดยชอบ; วิหเรยฺยุ แปลว่า ฟังมีชีวิตอยู่, ฟังมีชีวิตอยู่โดยชอบเท่านั้น แล้วโลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์.

ท่านอาจจะนึกว่า แหม! มันง่ายเกินไป, หรือมันแทบจะไม่ต้องทำอะไรมากมาย. มันก็ถูกเหมือนกัน มันไม่ต้องทำอะไรมากมาย, อยู่ให้ดี ๆ เท่านั้น ไม่ต้องทำอะไรเลย, ถ้าจะพูดอย่างนั้นก็ได้อ. แต่ที่ว่าอยู่ดี ๆ ไม่ทำอะไรเลยนั้น มันทำมาก, มันทำมากอย่างยิ่ง, มันทำมากตรงที่ว่า มันเป็นการ boycott อาหารของกิเลส ตัณหาสันเขิงนั่นเอง. เพราะว่าเรามีการควบคุม ผัสสะ และเวทนา ไว้ได้ดี จนตัวกูหรือของกู<sup>๕๗</sup> ไม่อาจจะเกิด คือแม้แต่ egoism ธรรมตา ก็ไม่อาจจะเกิด, ไม่ต้องพูดถึง selfishness หรืออะไรที่เลวร้ายไปกว่านั้น. เมื่อเป็นอย่างนั้นมันก็เป็นอยู่เฉย ๆ ก็จริง แต่ไม่ได้ให้อาหารแก่กิเลสเลย แล้วกิเลสจะทำอย่างไร; ผลสุดท้ายมันก็ผอมลงแล้วมันก็เหือดแห้งไปในที่สุด. นี้เรียกว่ามันอยู่ด้วยปัญญา มันไม่ได้อยู่ด้วยความเห็นแก่ตัว, หรือตัวกู ของกู; แปลว่า มีลมหายใจอยู่ด้วยสติปัญญา คือเป็นพุทธะ, เป็นพระพุทธรเจ้าอยู่นั่นเอง, มีจิตใจเหมือนกับพระพุทธรเจ้าอยู่, หรือว่าเป็นพระพุทธรเจ้าอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก ในลักษณะที่กิเลสไม่ได้ให้อาหารมากินเลย ไม่เท่าไรมันก็สลายตัว.

นี้เรียกว่าเราอยู่ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ไม่ปรุงให้เกิดสิ่งใหม่หรือธรรมะใหม่ ซึ่งเป็นของปรุงแต่งหรือความคิดปรุงแต่ง; แต่ว่าอยู่ด้วยสภาพเดิมแท้ ธรรมะเดิมแท้ จิตเดิมแท้, หรือความว่างเดิมแท้ อยู่อย่างนี้เรื่อยไป. นั่นแหละคือการที่สามารถเอาธรรมะมาเป็นคู่ชีวิตของตนอยู่ได้ทุกลมหายใจเข้าออก ไม่ต้องพูดถึงกลางวันกลางคืน หลับ ตื่นอะไร พูดแต่ว่าทุกลมหายใจเข้าออก; เพราะว่าอยู่ด้วยสติปัญญา ทุกลมหายใจเข้าออก ตัวกู ของกู ไม่เกิด ไม่อาจจะเกิด; แต่กลับมีแต่สติปัญญา ที่ไม่ยึดมั่น ถือมั่น สิ่งใด ให้กลับเป็นตัวกู ของกู ขึ้นมา. นี้แหละมี

ธรรมะโดยบริบูรณ์ เรียกว่ามีธรรมะเต็มเปี่ยม มีธรรมะถึงที่สุด, มีอะไร ๆ ครบ ในนั้นหมด คือมีศีล มีสมาธิ มีปัญญา มีมรรคผล นิพพาน อยู่ในนั้นครบหมด ในคำว่า *ว่างจากตัวกู* ที่เรามีอยู่อย่างถูกต้อง.

เพราะฉะนั้น เรากลายเป็นผู้ที่มีศีล สมาธิ ปัญญา กระทบ มรรค ผล นิพพาน, หรืออย่างน้อยก็มี ศีล สมาธิ ปัญญา อยู่จริงๆ ไม่ใช่มีแต่ปากเหมือนกับที่เขา มี ๆ กัน. เขามีศีล สมาธิ ปัญญา แต่ปาก แต่ทำทาง; ไม่มีตัวจริง เพราะว่า เขาไม่ได้อยู่กับจิตใจที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะในลักษณะเช่นนี้. ส่วนผู้ที่อยู่กับจิตใจที่มีธรรมะในลักษณะเช่นนี้ มันมีศีลจริง สมาธิจริง ปัญญาจริง ไปคิดดูก็เห็นเอง; คือว่า ผู้ที่อยู่ในลักษณะเช่นนี้ เขาศีลข้อไหนก็ได้แล้วยังมีความมั่นคงแห่งจิตซึ่งเป็นสมาธิจริงๆ อยู่แล้ว, แล้วความรู้อย่างนั้นมันเป็นปัญญาอย่างยิ่งอยู่แล้ว. ฉะนั้นจึงเป็นมรรค หรือเป็นผล คือเป็นความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ในตัวมันเองแล้ว จึงเรียกว่าในขณะนั้นเขาอยู่กับ ศีล สมาธิ ปัญญา มรรค ผล หรือนิพพานขึ้นน้อยๆ คือขั้นที่ยังมีกิเลสเหลืออยู่บ้าง อยู่เป็นประจำเหมือนกัน; ซึ่งจะเรียกว่ามี ศีล สมาธิ ปัญญา มรรค ผล นิพพาน ก็ได้.

ที่ตีความนั้นก็น่าคิดอีกว่า <sup>๓</sup>นั่นแหละคือการให้ทานทั้งหมด เพราะใน <sup>๔</sup>ขณะนั้นเราไม่มีอะไรเป็นตัวกู หรือของกูเลย สิ่งต่างๆ บริจาคออกไปหมด มันจึงเป็นการให้ทานที่แท้จริง ไม่ใช่ให้ทานอย่างที่เขาให้กัน; ให้บาทหนึ่งแล้วเอา <sup>๕</sup>วิมานหลังหนึ่งอย่างนี้เป็นต้น.

ที่กล่าวมาดังนี้มีใช่เป็นเรื่องเยาะเย้ยถากถางใคร แต่ว่าเป็นเครื่องเปรียบเทียบให้เห็นว่า ทานที่ดี ศีลที่ดี สมาธิที่ดี ปัญญาที่ดี ของพระพุทธเจ้านั้นท่าน <sup>๖</sup>หมายความอย่างนี้, แล้วมรรค ผล นิพพานนั้นมันเป็นผลของการกระทำอย่างนี้,

นี่แหละทำให้เราเห็นได้ว่า ในขณะที่เขาเป็นพระพุทฺธ เขาเป็นพระธรรม เขาเป็นพระสงฆ์อยู่ในตัว. หัวใจของเขามีความหมายหรือมีเนื้อแท้แห่งพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ อยู่ในหัวใจของเขา; เขาจึงถึงพระพุทฺธ ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก. นี่เป็นการถึงอย่างแท้จริง ไม่ใช่ถึงแต่ปากอย่างนกแก้ว นกขุนทองว่า พุทฺธฺ ธรรมฺ อจฺจามิ วันหนึ่งไม่รู้ก็หน แล้วก็ไม่ถึงได้, เพราะมันถึงแต่ปากไม่สามารถเอา พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ มาเป็นคู่ชีวิตได้. แต่ถ้าเป็นอยู่อย่างที่ว่ามาแล้วในลักษณะที่ไม่มีตัวกู ของกู เกิดขึ้นในความรู้สึกเลยนั้น มันกลายเป็นมีพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นคู่ชีวิต, มีธรรมะเป็นคู่ชีวิต อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก.

ที่วิธีจะป้องกันความเข้าใจผิดอันสุดท้ายก็คือว่า อย่าได้เข้าใจไปว่า ผู้ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นในเรื่อง ตัวกู ของกู นี้ ทำอะไรไม่ได้ หรือไม่ทำอะไร. ที่จริงกลับทำอะไรได้มากที่สุด ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด. คนที่กลุ้มไปด้วยความรู้สึกว่า “ตัวกู ของกู” นั้นแหละมันจะทำอะไรผิดไปหมด, ทำอะไรก็เป็นการกระทำอย่างภุมณี บิศาจไปหมด, มันจะทำบ่าบอ จนถึงกับเสียสละชีวิตโดยไม่ได้ทำอะไรตอบแทนก็ได้. มันมากถึงอย่างนั้น มันหลงไปในสิ่งต่างๆ ที่เป็นที่ตั้งของความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกู บ้าง ว่าของกูบ้าง; มันทำอะไรเป็นคว้นไปหมด ก็ล้วนแต่เพื่อเป็นทุกข์ทั้งนั้น. ส่วนผู้ที่มีสติปัญญาอย่างนี้ จะมีจิตใจแจ่มใส จะทำหรือจะพูดจะคิดอะไรก็ล้วนแต่จะเป็นไปในทางถูกทั้งนั้น; และ บางทีจะยิ่งกว่าถูกไปเสียอีก คือว่าไม่เกี่ยวข้องกับ ความยึดมั่นถือมั่นแต่ประการใด ถึงกับว่างอยู่เหนือความผิดความถูก ซึ่งไม่ เป็นความทุกข์เสียเลย.

ความผิดหรือความถูกนั้นยังเป็นสมมุติขอให้เข้าใจอย่างนั้น; เป็นเรื่องสมมุติบัญญัติของคนในโลก. ถ้าไปยึดมั่นในทางถูก ใจมันก็กลุ้มไปด้วยความ

ยึดมั่น เท่าๆกับไปยึดมั่นในความผิดเหมือนกัน. ฉะนั้น ทางที่ดี มันไม่ควรมีความยึดมั่นในอะไรหมก, เป็นจิตที่ไม่ยึดมั่น ไม่มีอะไรเอามาถือไว้; มันเป็นจิตว่าง เหมือนกับมือที่ว่าง ที่ไม่ได้ถืออะไรไว้. แต่ว่าสติปัญญามันกลับมีมาเองโดยไม่ต้องถือ เพราะจิตที่ไม่ยึดถือนั้น มันเป็นตัวเดียวกันกับ ปัญญา, ตัวเดียวกันกับ ธรรมะ, ตัวเดียวกันกับ พุทธะ, หรือตัวเดียวกับ ความว่าง, แล้วแต่จะเรียก. นี่คือการที่ว่าเราจะเข้าถึงธรรมะ ให้เป็นตัวเดียวกันกับธรรมะ หรือมีธรรมะเป็นชีวิต, มีชีวิตเป็นธรรมะ เป็นสิ่งเดียวกันได้อย่างไร; โดยการตอบคำถามที่ว่า ถ้าจะใช้ธรรมะให้เป็นคู่ชีวิตแล้ว เราจะทำอย่างไร.

เมื่อท่านทั้งหลายได้เข้าใจหลักใหญ่ๆ ซึ่งเป็นหลักพื้นฐาน และเป็นเรื่องหัวใจของธรรมะแล้ว อาตมาเชื่อว่า ต่อไปนี้จะเข้าใจคำอธิบายอื่นๆ ได้ง่ายที่สุด, ตลอดจนจะเข้าใจเรื่องต่างๆ ที่เขาพูดพล่ามกันอยู่ทั่วไป ทุกๆตัวอาาราม นั้นได้ง่ายที่สุด; แล้วยังจะรู้จักตัดสินใจได้โดยตนเองด้วยว่าคำพูดอย่างไรผิด คำพูดอย่างไรถูก หรือปฏิบัติอย่างไรผิด ปฏิบัติอย่างไรถูก ซึ่งนับว่ามันเป็นการได้ธรรมะหรือความรู้ทางธรรมะที่มากพอทีเดียว.

อาตมาขออุทิศคำบรรยายวันนี้ เพียงเท่านี้.

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๕

## ชาติและโลกตามความหมายของพระพุทธศาสนา

แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ณ สโมสร จุฬาฯ

๑๓ ธันวาคม ๒๕๐๔

ท่านสมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ฯ และท่านที่สนใจทั้งหลาย

ในการบรรยายครั้งที่แล้วมา มีใจความซึ่งท่านทั้งหลายจะต้องทบทวนในข้อที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าชีวิตเป็นสิ่งที่คู่กันมากกับธรรมะและต้องคู่กันกับธรรมะเสมอไป; สิ่งที่เราเรียกว่าชีวิต จึงจะมีความหมายที่ถูกต้อง คือเป็นสิ่งที่น่าชื่นใจ. และการที่เราจะทำให้ธรรมะเป็นสิ่งที่คู่กันกับชีวิตหรือเป็นอันเดียวกันอยู่กับชีวิตนั้น ย่อมหมายถึงการประพฤติปฏิบัติให้มีสติสัมปชัญญะ; รู้สึกตัวทันทีที่อยู่ที่เสมอไม่ว่ากระทบกันเข้ากับอารมณ์ใด ๆ ก็มีสติสัมปชัญญะ ไม่ปล่อยให้เกิดเป็นความรู้สึกที่รู้สึกเป็นตัวเราหรือของเรา, หรือถ้าพลังจิตก็เป็นตัวกู หรือของกูขึ้นมา แต่ให้เลี้ยววกไปในทางให้เกิดสติปัญญา, มีความรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มากกระทบเหล่านั้นว่ามันมีความเป็นจริงอย่างไร แล้วประพฤติปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้น ให้ถูกต้องด้วยสติปัญญา โดยไม่ต้องมีความรู้สึกเป็นตัวกูหรือของกู. ตัวอย่างง่าย ๆ เช่นร้อนขึ้นมา อย่างนี้ ก็จัดการแก้ไขความร้อนนั้นได้ โดยไม่ต้องให้จิตใจพุ่งพล่านเป็นความกระวนกระวาย

ซึ่งเป็นความหมายของความรู้สึกที่ว่าตัวกู หรือของกู. นี่เป็นหลักสำคัญ. เมื่อไม่มี  
ความรู้สึกทำนองตัวเราหรือของเราเกิดขึ้นแล้ว จิตก็จะผ่องใสเป็นปกติ เรียกว่า  
ประกอบอยู่ด้วยธรรมะเสมอไป.

คนธรรมดาสามัญนั้นไม่สามารถ หรือไม่ค่อยสามารถในการมีสติสัมปชัญญะ  
ควบคุมความรู้สึกที่เป็นตัวกูหรือของกู ทั้งที่อย่างธรรมดาและอย่างพิสดาร จึงเกิด  
ความนิยมหรือความรู้สึกที่เป็นไปในทำนองตรงกันข้าม, ที่เรียกโดยโวหารธรรมะว่า  
ล้วนแต่มีชีวิตอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้นสิ่งนี้ทุกสิ่งไป, ในฐานะที่เป็นตัวกู  
หรือของกู; และใจความสำคัญที่สุดก็คือ การเกิดขึ้นแห่งความรู้สึก ว่าตัวกู  
หรือของกูนั่นเอง. ท่านทั้งหลาย อย่าได้เข้าใจว่า การที่เกิดความรู้สึกว่า เรา  
ว่าของเรา ตัวกู-ของกู อย่างนั้น อย่างนี้ ขนมาในใจนั้นเป็นเรื่องเล็กน้อย  
หรือเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ โดยที่แท้แล้วเป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องทั้งหมดของ  
ความทุกข์ ดังนั้นจึงต้องมีความรู้ที่เพียงพอที่จะควบคุม.

สำหรับในการบรรยายครั้งนี้ อาตมาก็จะไต่ถ่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า ตัวกู หรือ  
ของกูนี้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเป็นพิเศษ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ เรื่องความเกิดขึ้น  
แห่งความรู้สึกว่า ตัวกู หรือของกู นั้นเอง.

ถ้าจะกล่าวให้เป็นที่เข้าใจง่ายสำหรับท่านทั้งหลาย ก็อยากจะกล่าวว่า การที่  
พวกเราส่วนมากหรือแทบทั้งหมดเข้าใจธรรมะไม่ได้, เข้าใจพุทธศาสนาไม่ได้;  
ก็เพราะเข้าใจคำว่า “ชาติ” หรือความเกิดขึ้นผิด; เข้าใจผิดไปจากความหมาย  
อันแท้จริงของคำว่า “ชาติ”, หรือความเกิด ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา.  
ตามธรรมดาสามัญ ก็จะถือว่า ความเกิดก็คือเกิดจากท้องมารดา แล้วก็มีชีวิตอยู่  
ระยะหนึ่ง ก็สืบสืบสืบทอด แท้ แล้วก็แตกดับ ตายลง. การที่ไม่เข้าใจความเกิดในลักษณะ

เช่นนั้นนั้น ไม่สามารถจะทำให้เข้าใจหลักพระพุทธศาสนาได้; ทั้งนี้ เพราะว่าความเกิดตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น มีความหมายอีกอย่างหนึ่งต่างหาก; ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งที่เราจะต้องวินิจฉัยกันโดยละเอียด. และให้เข้าใจว่าการที่มีคนเข้าใจพระพุทธศาสนาไม่ได้ หรือเข้าใจได้โดยยากจนกระทั่งพื้นผิวไปหมด; ก็เพราะเข้าใจคำบางคำไม่ถูกไม่ตรงตามหลักของพระพุทธศาสนา. เพราะฉะนั้นในวันนี้เราพูดกันถึงเรื่องคำบางคำจะดีกว่า คือว่า คำบางคำที่เป็นเหตุให้ไม่เข้าใจพุทธศาสนา เพราะเข้าใจความหมายของคำๆ นั้นผิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ คำว่า “ความเกิด”.

เพื่อให้เข้าใจง่าย ๆ ชัด ๆ ขอให้ท่านผู้สนใจทั้งหลายรู้จักแบ่งความเกิดออกเป็น ๒ ความหมาย คือ : ความเกิดในทางร่างกาย ทางวัตถุ ทางรูปธรรมนี้ประเภทหนึ่ง, และความเกิดในทางจิตหรือทางวิญญาณ ที่เกี่ยวกับความคิด ความเห็นนั้นอีกความหมายหนึ่ง เป็น ๒ ความหมายด้วยกัน. มันมีคำที่เข้าใจกันคืออยู่แล้วแทบทุกคน คือคำว่า physics หรือ physical กับ mental นี้ประเภทหนึ่ง. แล้วก็ยังมีอีกประเภทหนึ่งได้แก่คำว่า spiritual. การเกิดทาง physical นี้ หรือทาง mental นี้ มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน. แต่ความเกิดทาง spiritual นั้นมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง.

ความเกิดทาง physical ก็หมายความว่า เรามีร่างกายที่เกิดขึ้นโดยอาศัยบิดามารดาเป็นแดนเกิด. ความเกิดทาง mental ก็หมายถึงจิตใจในชั้นธรรมชาติ ธรรมตาสามัญ ที่เนื่องกันอยู่กับร่างกายที่ไม่อาจจะแยกจากกันได้. แสดงว่าคนหรือสัตว์เกิดมามันก็ต้องมีทั้งร่างกายทั้งจิตใจ เป็นผู้ที่มีความคิดนึกได้. นี่เป็นการเกิดขึ้นมาทั้งร่างกายและทั้งจิตใจ; แต่ว่าจิตใจส่วนนี้เป็นเพียงจิตใจส่วนที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย เราเรียกว่า mental. การเกิดทางร่างกายกับทางจิตใจในลักษณะเช่นนี้ ซึ่งเป็นเรื่องของทาง physical หรือ mental นี้ ไม่ใช่ความเกิดตามความหมายในทางพุทธศาสนา.

ต่อเมื่อเป็น ความเกิดในทางวิญญาณ ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความคิดความเห็น หรือ ความยึดมั่นถือมั่นซึ่งเรียกว่าทาง spiritual นั้น ความเกิดนั้นจึงจะเป็นความเกิดที่มีความหมาย ตามหลักของพระพุทธศาสนา.

ข้อนี้จะเข้าใจได้ต้องฟังเสียงไปยังตัวเราเอง คือว่า ตามธรรมดาเกิดมามีร่างกาย มีจิตใจ คิดนึกได้นี้ เป็นการเสร็จไปแล้วในการเกิดฝ่ายร่างกาย, ซึ่งรวมทั้งจิตใจอยู่ด้วย แยกกันไม่ได้. แต่ความเกิดในทาง spiritual นั้น ต้องหมายถึงความเข้าใจหรือความสำคัญว่า มีตัวกู มีของกู อย่างที่กล่าวแล้วนั่นเอง. เพราะฉะนั้นเด็กที่เพิ่งคลอดออกมาหยก ๆ นั้น ไม่อาจจะมีความเกิดชนิดที่เป็นฝ่าย spiritual คือ ยึดมั่น ถือมั่น ว่าตัวกู ว่าของกู. เวลาต้องล่วงไป จนกระทั่งเขาได้กระทบกันกับอารมณ์ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น หรือทางใจก็ตาม ซึ่งเป็นเหตุให้เขาเกิดความรู้สึกรัก โกรธ เกลียด กลัว เป็นอารมณ์ทำนองนั้นขึ้นมา. และมีความรู้สึกที่ว่าตัวเองเป็นผู้รัก โกรธ เกลียด กลัว มีความยึดมั่นถือมั่น ตัวตนและของของตนแล้วอย่างนี้ จึงจะเรียกว่า เป็นความเกิดทาง spiritual, และเป็นความเกิดที่สมบูรณ์ เป็นความเกิดที่มีความหมายเต็มเปี่ยม ตามความหมายของคำว่า ความเกิด.

จะเห็นได้ง่าย ๆ โดยการนึกต่อไปว่า ถ้าหากว่า คนเราเกิดออกมาแต่เพียงร่างกาย ไม่มีจิตใจอย่างนั้นมันก็ไร้ความหมาย, มันก็มีจิตใจที่อยู่ในระดับต่ำที่เป็นแต่ความรู้สึกตามธรรมดาที่ร่างกายจะต้องรู้สึก เช่น ระบบประสาท ความคิดนึก ตามธรรมดาอย่างนี้ มันก็ยังไม่เป็นต้นเหตุให้บุคคลนั้นทำอะไรลงไป ในลักษณะที่อาจจะเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมาได้. ฉะนั้นความเกิดทางร่างกายนั้นจึงไม่มีความหมายอะไรเลย ถ้าไม่มีการเกิดของความรู้สึกคิดนึกที่เป็นทาง spiritual ที่เป็น ตัวเรา หรือเป็นของเรา ในความรู้สึกที่ยึดมั่นถือมั่น. นี้ความเกิดย่อมมีอยู่ ๒ อย่าง อย่างนี้.



ที่นี้ก็มาถึงปัญหาที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ความเกิดเป็นทุกข์, และอะไร ๆ ที่เนื่องกันกับการเกิดล้วนแต่เป็นทุกข์หมด; แล้วสรุปว่า ที่เป็นทุกข์นี้ก็เพราะยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวเรา ว่าของเรา; สรุปความทุกข์ทั้งหมดลงไปที่นี่. นี้เราจะเห็นได้ว่า ความทุกข์ของมนุษย์ ไม่ได้มีมูลอยู่ที่เนื้อหนังร่างกายโดยตรง แต่ไปมีมูลอยู่ที่ความรู้สึกนึกคิดที่เห็นความยึดมั่น ถือมั่น ด้วยความโง่ ความหลงในสิ่งต่างๆ ว่าเป็นตัวเราบ้าง ว่าเป็นของของเราบ้าง แล้วแต่ว่าจะ เป็นภายนอกหรือภายใน. ถ้าเป็นภายในตัวก็ยึดมั่นว่าเป็นตัวเรา ถ้าเป็นภายนอกก็ยึดมั่นว่าของเรา; ต่อเมื่อความรู้สึกที่เป็นไปในลักษณะเช่นนี้ ได้เกิดขึ้นมาแล้ว เมื่อนั้นความเกิดจึงจะสมบูรณ์. พุทกกันให้ชัดเลยก็ได้ว่า เกิดมาจากท้องมารดาเสร็จแล้ว แต่ถ้าในขณะที่ไม่มีความรู้สึกเป็นตัวเราตัวกูนี้ ชีวิตนั้นก็ยังไม่มีความหมายอะไร; เพราะว่าไม่มีตัวเหตุ หรือตัวการที่เป็นเหตุให้ทำอะไรไปตามอำนาจของความอยาก หรือของกิเลสตัณหา; ปัญหาเรื่องความทุกข์มันก็ไม่มี.

เมื่อปัญหาเรื่องความทุกข์ไม่มี มันก็เท่ากับว่า ไม่มีเรื่องอะไรเลย ไม่มีเรื่องอะไรเกิดขึ้น. ต่อเมื่อความรู้สึกนึกคิดว่า ตัวเรา ว่าตัวกู นี้เกิดขึ้น เมื่อนั้นแหละ ร่างกาย หรือจิตใจล้วนๆ จึงจะพลอยมีค่า มีความหมาย เป็นความเกิดที่สมบูรณ์ขึ้นมา. ถ้ามีความเกิดแต่ทางร่างกาย หรือทางจิตใจที่เนื่องกันอยู่กับร่างกายแล้ว มันก็ยังสามารถได้ไม่ถึงครึ่ง, ไม่ควรจะเรียกว่ามีความเกิดขึ้นมาถึงครึ่ง, ไม่ต้องพูดถึงความสมบูรณ์. ต่อในขณะที่หรือช่วงเวลาเท่าไรก็ตาม มีความรู้สึก ว่าตัวเรา หรือของเราเต็มรูปอยู่ในนั้นแล้ว ช่วงเวลาเท่านั้นแหละ เรียกว่า มีความเกิดที่สมบูรณ์. เพราะฉะนั้น วันหนึ่งๆ นั้น เวลาที่เรามีความเกิด เป็นตัวเราอยู่โดยสมบูรณ์นั้น มีน้อยมาก; เวลาที่ว่างจากความรู้สึกว่า ตัวเรา-ตัวกู นี้อยู่มากกว่า.

ฉะนั้น ขอให้เข้าใจเรื่องนี้ให้ตีจริง ๆ เพราะว่าเป็นเรื่องสำคัญที่จะเข้าใจ หัวใจของพระพุทธศาสนา. จงได้ศึกษาเรื่องความรู้สึกในทางจิตใจว่า ความรู้สึก ชนิดไหนเป็นความรู้สึกที่เป็นตัวกู - ของกู, ซึ่งถ้ารู้สึกขึ้นมาแล้วก็เรียกว่าทำให้อัฏภาพ ทั้งหมดนี้เป็นความเกิดอย่างสมบูรณ์ขึ้นมา. ส่วนความรู้สึกคิดนึกตามธรรมชาติ นั้น ไม่เกี่ยวกับความรู้สึกคิดนึกว่าตัวกูหรือของกูนั้น ไม่มีความหมายที่เป็น การเกิด เรียกว่ายังว่างอยู่. ว่างจากอะไร? ก็คือว่างจากความรู้สึกว่าตัว ตนนั่นเอง.

ยกตัวอย่าง เด็ก ๆ เขาร้องเพลงเล่นไปตามประสาเด็ก ๆ ไม่มีความหมาย อะไร, แม้ว่าถ้อยคำที่ร้องนั้นจะพาตึงไปถึงเพศตรงข้ามหรืออะไรก็ตาม; แต่ ความรู้สึกของเขาไม่มี เขาไม่รู้ความหมาย, ร้องเพลงเล่นหงิง ๆ ตามประสาเด็ก; อย่างนี้ก็เรียกว่า จิตใจของเขายังว่างอยู่จากความรู้สึกว่า ตัวกู - ของกู, เรียกว่า ความเกิดของเขานั้นยังไม่สมบูรณ์ในขณะนั้น. ในขณะนั้นไม่ใช่เป็นความเกิดที่สมบูรณ์, เป็นความเกิดแต่ในทางร่างกายในทางวัตถุหรือจิตใจส่วนที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย. แต่ ถ้าคนใดคนหนึ่งร้องเพลงด้วยความกำหนด, ร้องเพลงด้วยความหมายในความหมาย ของเพลงนั้น, ด้วยจิตใจที่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตน และตัวตนของบุคคลอื่น ซึ่งมีความหมายเป็นที่มุ่งหมายของเขา; การร้องเพลงนั้น มันแสดงว่ามันร้องออกมา ด้วยความรู้สึกที่เป็นตัวตนที่สมบูรณ์, คือมีจิตใจที่วุ่นวายอยู่ ด้วยตัวกู - ด้วยของกู; ดังนั้นแล้ว นั่นเป็นจิตใจที่ไม่ว่าง ก็เป็นจิตใจที่กำลังวุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกคิดนึกว่า ตัวกู - ของกู. นี่แหละขอให้ท่านจำตัวอย่างนี้ไว้ตัวอย่างหนึ่งก่อน.

อีกทีหนึ่งจะยกตัวอย่างถึงคนขอทาน เขาก็อาจจะร้องเพลงได้; คนขอทาน ในบางเวลาเขาก็ร้องเพลงได้ด้วยความสะดวกสนาน ไม่มีความรู้สึกในตัวตน ไม่ได้คำนึง ไปถึงสภาวะอันตกยากลำบากเข็ญของตน; ใจเขาก็ยังว่างอยู่เหมือนใจของคนอื่น.

เขาก็ไม่มีความทุกข์ เพราะใจยังว่างจากตัวตน หรือตัวกู้อยู่; แต่ถ้าเผชิญในขณะที่เขาเกิดหวนระลึกไปในทางตรงกันข้าม จนเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจในความเป็นอยู่ของเขา คือเป็นคนขอทานยากจน ทรมาณอย่างนี้, แล้วก็น้อยอกน้อยใจ เสียใจอย่างนี้; นั่นแหละเรียกว่า ความเกิดแห่งตัวตนหรือของตนนั้น ได้เกิดขึ้นเต็มรูปแล้ว; เขาก็มีตัวตนขึ้นมา. ในขณะนั้นเขาไม่ว่างเสียแล้ว ขณะที่เขาไม่ว่างเขาก็ต้องเป็นทุกข์; ในขณะที่ใจเขาวางจากตัวตนเขาก็ไม่เป็นทุกข์. นี่ก็เป็นตัวอย่างแห่งการเกิดหรือไม่เกิด ในทางจิตใจของคนขอทาน.

ยกตัวอย่างให้เห็นได้ง่ายกว่านั้นอีก เช่น คนแจวเรือจ้าง เขาอาจจะแจวเรือจ้างเฉิบ ๆ ไปพลางร้องเพลงไปพลาง ทวนหน้า กรำแดดอะไรก็ได้; เพราะเขากำลังไม่มีความคิดที่น้อมไปในทางตัวตน กลับสนุกสนานสรวลเสเฮฮา. เวลานั้นใจของเขาว่างจากความรู้สึกนึกคิดว่า ตัวกู-ของกู; ก็แปลว่าในขณะที่นั้น ตัวกู-ของกู ของเขาไม่ได้เกิด ใจก็ยังว่าง. ที่นี้ บางคราวเขาไม่ได้แจวเรือ เขานั่งอยู่เฉย ๆ ในเรือ หรือนั่งอยู่บนเรือที่ตาม เขาเกิดนึกถึงสภาวะยากจนของเขาขึ้นมาก็กลับกลุ้ม, เขาเกิดความรู้สึกเป็นตัวกู-ของกู; อย่างนี้ก็เรียกว่ามันเกิดเป็นคนแจวเรือจ้างขึ้นในขณะนั้น. ถ้าไม่ใช่เวลาอย่างนี้ ก็แปลว่าเขาไม่ได้เกิดเป็นคนแจวเรือจ้าง; เพราะว่าเขายังว่างอยู่, จิตใจของเขายังว่างอยู่, คือเขาไม่ได้เกิดเป็นอะไร.

เด็ก ๆ ที่เขามีจิตใจว่างอยู่นั้นก็เหมือนกับไม่ได้เกิดมาเป็นเด็กหรือเป็นอะไร, หรือว่าคนขอทาน เมื่อไม่มีความรู้สึกในความเป็นคนขอทานของตน, ก็เหมือนกับไม่ได้เกิดมาเป็นคนขอทาน ในขณะนั้นไม่ได้มีการเกิดมาเป็นคนขอทาน. ต่อเมื่อใดมีความรู้สึกในความเป็นคนขอทานของตน เมื่อนั้นเรียกว่าเขาได้เกิดเป็นคนขอทานขึ้นมา ช่วงเวลานั้น ตลอดเวลานั้น ก็นาที หรือก็ชั่วโมง ก็ตามใจ จนกว่าความรู้สึกอันนั้น จะดับไป เขาจึงจะไม่เกิดอีก คือดับไป หรือว่างไปอีก.

เพราะฉะนั้นให้สังเกตให้ถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นเป็น egoism เป็นตัวเราก่อน, แล้วก็มีความเห็นแก่ตัวเราเป็น selfishness หนึ่งขึ้นมา; เมื่อนั้นแหละเป็นการเกิด. เมื่อมีการเกิด จะมีบุคคลผู้เกิดอยู่ เป็นนั่น เป็นนี่ ตามความหมายที่เขายึดมั่น ถือมั่น; ฉะนั้น เขาก็ได้เกิดเป็นคนขอทาน หรือเกิดเป็นคนแจวเรือจ้าง หรือเกิดเป็นคนอย่างอื่นที่ตรงกันข้าม กระทั่งเกิดเป็นคนรวย เป็นเศรษฐีเป็นมนุษย์ เทวดา อะไรก็แล้วแต่. คำว่า “เกิด” มันมีความหมายอย่างนี้ทั้งนั้น. เมื่อเข้าใจความเกิดในลักษณะเช่นนี้แล้ว จึงจะเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นเรื่องทุกข์และเรื่องดับทุกข์ได้. และให้เข้าใจคำว่า “ความเกิด” ชนิดที่ทำให้วุ่นไปด้วยความรู้สึก ว่าตัวกู-ของกู ว่านั่นแหละ คือความเกิดที่แท้จริง, หรือที่เราเรียกว่าเกิดทาง spiritual กล่าวคือ เกิดด้วยทิวัญญี ความคิด ความเห็น ความยึดมั่น ถือมั่น หรือความสำคัญเอาด้วยความคิดเห็น มันเจืออยู่กับ อวิชา ตัณหา อุปาทาน เป็นมูลเหตุของสิ่งที่เรียกว่าความเกิด.

ถ้าความรู้สึกคิดนึกที่เดินไปด้วยสติปัญญา ไม่เกี่ยวกับ ตัณหา อุปาทาน หรือ อวิชาแล้ว ไม่ใช่ “ความเกิด” ในที่นี้; ยังว่างอยู่, ยังว่างจากตัวตน ว่างจากบุคคลนั้นอยู่. ในขณะที่ไม่มีการเกิดในทาง spiritual ในขณะที่จิตเป็นอันเดียวกับธรรมะ, หรือธรรมะเป็นอันเดียวกับจิต คือจิตจะอยู่กับธรรมะนั้นเอง; นั่นเป็นสภาวะที่น่าชื่นใจที่สุด, เพราะว่าสวางสงตงงาม ไม่มีความทุกข์เลย, มีแต่ความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ตามธรรมชาติ. นี่จึงเรียกว่าเป็นสภาวะที่น่าชื่นใจ ในขณะที่ไม่มีการเกิดทาง spiritual คือ ตัวกู-ของกู.

เราจะทำอย่างไรกันดี? พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า เกิดทุกข์ที่เป็นทุกข์ทุกที ไม่ได้มีการยกเว้นว่าเกิดที่ไหนที่ไม่มีทุกข์; ทุกขา ชาติ ปุณฺปุณฺนี - การเกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที ไม่มีการเกิดที่ไม่เป็นทุกข์; นั่นก็เพราะว่าการเกิดนั้น มันเป็น

ความรู้สึกแห่งตัวกู-ของกูทั้งนั้น, ไม่มีการเกิดชนิดไหนที่ไม่ประกอบอยู่ด้วยความรู้สึกอย่างนี้. เพราะฉะนั้น จึงว่าเกิดทุกที เป็นทุกข์ทุกที คือขึ้นชื่อว่าการเกิดแล้วต้องเป็นทุกข์. เมื่อว่างอยู่ไม่มีความรู้สึกเกิดเป็นตัวตน มันก็ไม่ทุกข์, เมื่อใดเกิดความรู้สึกเป็นตัวตนขึ้นมา ก็มีความทุกข์และทุกข์ทุกทอย่างไม่ยกเว้น. เป็นไปในทางดีก็ทุกข์อย่างดี, เป็นไปในทางไม่ดีก็ทุกข์อย่างไม่ดี. เพราะฉะนั้น เราลองนึกถึงความทุกข์ในลักษณะเช่นนี้ที่เกิดขึ้นแก่เราเองเป็นประจำวันนี้ให้มาก ให้เข้าใจให้งั้นได้ แล้วจะเข้าใจพระพุทธศาสนา นอกจากนี้แล้วจะไม่มีทางที่จะเข้าใจพระพุทธศาสนา.

ลองนึกดูว่า เมื่อใดเรารำพึงถึงตัวเราเอง ด้วยความเห็นแก่ตัวเรา, ขอให้ฟังให้ถนัดชัดเจนว่า รำพึงถึงตัวเองด้วยความเห็นแก่ตัวเอง เกิดขึ้นเป็น selfishness; เมื่อนั้นเราจะหนักอกหนักใจอย่างยิ่ง. ไม่ว่าจะรำพึงไปในแง่ดีหรือแง่ร้าย แง่ได้หรือแง่เสีย แง่ไหน ๆ ก็ตาม ถ้ามีการรำพึงไปถึงตัวเองในลักษณะที่รู้สึกว่ามี ตัวเรา หรือของเราแล้ว เป็นทุกข์ขึ้นมาทันที ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเสมอไป, แม้ในขณะที่เป็นนักเรียนอยู่ หรือเป็นผู้ใหญ่แล้ว หรือเป็นคนเฒ่าคนแก่แล้วก็ตาม. ขอให้สังเกตธรรมชาติอันนี้ให้ได้ คือจับกฎเกณฑ์อันนี้ให้ได้เสียก่อนว่า เมื่อใดการรำพึงถึงตัวเราอันนี้ ไม่ได้เป็นไปในลักษณะของความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา; แต่เป็นความคิดที่เฉลียวนฉลาด คิดเกี่ยวกับตัวเราอันนี้แหละ แต่คิดอย่างเฉลียวนฉลาด, คิดด้วยสติปัญญา กล่าวคือความรู้สึกว่า ตัวเราหรือของเราอันนี้ ไม่เข้ามาเจือมาปนอยู่เลย หากแต่เป็นความคิดที่เต็มไปด้วยสติปัญญาที่เป็นอิสระ เพราะไม่มีความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกูเข้ามาเจือ เมื่อนั้นแหละ เรียกว่าคิดอยู่ด้วยสติปัญญาที่เป็นอิสระ.

ในการบรรยายวันก่อนก็ได้กล่าวยืนยันแล้วว่า เมื่อใดรู้สึกตัวกู-ของกูเข้ามาแล้ว สติปัญญาก็กระเด็นไป, เมื่อใดสติปัญญาเกิดขึ้นแล้ว ความรู้สึก

ที่เป็น ตัวกู-ของกู ก็กระเด็นไป. ของ ๒ อย่างคู่<sup>๕</sup>นี้อยู่รวมกันไม่ได้ จะต้องมา  
 คนละที่เสมอ. ในขณะที่เรารำพึงถึงตัวเองด้วยสติปัญญา ในขณะที่นั้นจะไม่มี  
 ความทุกข์เลย. คือรำพึงไปด้วยสติปัญญานั้น มันหมายความว่า ไม่ได้รำพึงไปด้วย  
 ความหวังด้วยความหวัง ด้วยความที่มีกิเลส ตัณหา อย่างใดอย่างหนึ่ง; แต่รำพึง  
 ด้วยสติปัญญาที่แจ่มใส เข้มแข็งเป็นอิสระ ว่าเราเป็นอย่างไร, เราควรจะทำอย่างไร,  
 หรือเราจะทำอะไรบ้าง, เราทำเสร็จแล้วหรือยัง; หรือถ้ามีอุปสรรคเกิดขึ้นอย่างนี้  
 เราจะต้องทำอย่างไร; หรือแม้ที่สุด แต่ว่าเราจะมีแผนการว่า กว้างร่างกายนี้จะแตกดับ  
 ตลอดชีวิตนี้เราจะต้องมีอะไรบ้าง จะต้องทำอะไรบ้าง รำพึงไปด้วยสติปัญญา  
 ล้วน ๆ อย่างตัวกู-ของกูเข้ามามีอย่างนี้ จะรำพึงสักกี่ชั่วโมงหรือกี่วัน  
 ก็ได้ จะไม่มีความทุกข์เลย. เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่า “ตัวกู-ของกู” นั้นมันไม่ไหลขึ้น  
 มาได้, มันมีแต่สติปัญญาที่พิจารณาสิ่งทั้งปวงไปตามเหตุผลหรือตามความจริงเท่านั้นเอง.  
 นี่คือการที่เรียกว่าไม่มี ตัวกู หรือ ของกู เกิดขึ้นมา แต่มีสติปัญญาเกิดอยู่แทน.  
 สติปัญญานี้เป็นอันเดียวกับธรรมะ ธรรมะเป็นอันเดียวกับความว่าง แล้วแต่เรา  
 จะเรียก; จิตในขณะนั้นก็เป็นจิตว่าง ไม่ใช่จิตวุ่น. ที่นี้ ถ้าใครสามารถเป็นอยู่ได้  
 ด้วยลักษณะเช่นนี้ คนนั้นก็ไม่มี ความทุกข์เลย, และมีจิตใจที่เป็นลักษณะอย่างเดียวกับ  
 จิตใจของ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นธรรมะโดยสมบูรณ์อยู่ในตัวชีวิต  
 จิตใจนั่นเอง คือเป็นอันเดียวกันไปเลย.

อย่างนี้ลองคิดถึงดูเถิดว่าจะเอาไหม? ถ้าไม่เอา มันก็ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะ  
 มาศึกษาพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า; เพราะว่า ธรรมะหรือพระศาสนาของ  
 พระพุทธเจ้านั้นมีหลักใหญ่อยู่ตรงนั้น : มีหลักใหญ่อยู่ตรงที่ว่าทำอย่างไร  
 ตลอดเวลาที่หมดหมายใจ มีชีวิตอยู่นี้ เราจะไม่มีทุกข์เลย. เรามีอุปาย  
 เรามีกลเม็ด เรามีเคล็ดลับ เรามีศิลปะ เรามีอะไร ก็ตามใจ แล้วแต่จะเรียก ที่ทำ  
 ให้เราไม่ต้องเป็นทุกข์เลย.

ในทางศาสนาเรียกว่า “อุบาย” เหมือนกัน, เรามีอุบายคือการปฏิบัติธรรมะในลักษณะที่เป็นอุบาย. ที่เราต้องใช้คำว่าอุบายนี้ เพราะว่าจิตนี้หากมันถูกสิ่งยั่ววนครอบงำแล้ว มันเล่นตลกเก่ง มันกลับกลอกว่องไวยิ่งกว่าลิง. เขามักจะเขียนรูปภาพเป็นคำเปรียบของจิตด้วยลิงเสมอ แล้วไปเขียนรูปภาพคำเปรียบของร่างกายเหมือนนกเงือกอินทรีหรือหม้อน้ำ เหล่านี้เป็นต้น; มันต่างกันลิบอย่างนั้น. โดยเหตุที่จิตเป็นสิ่งที่ไม่เบาหวิว กลับกลอกเร็วว่องไว เล่นตลกเก่งนี้ จึงต้องมีสิ่งที่เรียกว่า อุบายที่ทันกัน ที่สามารถควบคุมมันได้, และอุบายนั้นก็คือ สติปัญญานั่นเอง คือสร้างสม อบรม บ่มสติปัญญา. อู ๆ แล้วก็คล้ายกับว่า พุทฺธไม่เป็นเรื่องเป็นราว คือว่า ใครเป็นคนมีสติปัญญา และใครเป็นคนทำผิดคือ เป็นทุกข์.

นี่เพราะว่าจิตเป็นสิ่งที่แปลกประหลาดอย่างนี้, เป็นได้ทั้ง ๒ อย่าง แล้วแต่ว่ามีอะไรเข้าไปปรุงแต่ง. ฉะนั้น ควรจะถือได้ว่า ไม่มีอะไรเป็นของแปลกประหลาดเหมือนกับจิต, และก็ไม่มีอะไรลึกลับซับซ้อนเหมือนกับสิ่งที่เรียกว่าจิต. แต่แล้วก็ไม่มีอะไรที่เป็นความสำคัญมากเท่ากับสิ่งที่เรียกว่า จิต. ฉะนั้น เราไม่ต้องสงสัยว่า : จิตดวงเดียวนี้ ทำไมมันจึงไปทำหน้าที่เป็นโจทก์ก็ได้ เป็นจำเลยก็ได้ เป็นผู้สละกิเลสก็ได้ เป็นผู้มีกิเลสก็ได้. มันมี automatic อยู่ในตัวมันเอง คือ แล้วแต่ว่ามันจะปรุงไปทางไหน เหมือนอย่างที่ว่ามาแล้ว. เราลองนึกย้อนไปดูในสิ่งที่มันผ่านมาแก่เรานี้ ทำไมบางวันบางคราวเราเป็นคนคิดไปในทางต่ำ, และในบางวันบางคราวเราจึงคิดไปในทางสูง, และบางวันเรากำลังคิดอยู่ในทางสูง ก็มีอะไรมาดึงให้เราคิดไปในทางต่ำด้วยจิตๆเดียวกัน, บางคราวคิดไปในทางต่ำ, แล้วก็มีอะไรมากระชากให้ไปคิดในทางสูง. ลักษณะอัตโนมัติอย่างนี้เป็นจิตวิทยาอย่างยิ่ง. เราไม่มีเวลาพอที่จะเอามาพูดกันในที่นี้ แต่ก็ยังเป็นสิ่งเชื่อได้ว่า มันเป็นไปได้เช่นนั้น.

เพราะฉะนั้น เราจึงปฏิบัติตามแบบ หรือตามอุบายที่พระพุทธเจ้าท่านวางไว้:- เมื่อมากระทบอารมณ์ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรืออะไรก็ตาม ให้ mechanism อันนี้เดินไปโดยอัตโนมัติ ไปในทางที่จะเกิดสติปัญญา, อย่าให้เกิดความยึดมั่น ถือมั่นว่า ตัวกู ของกู. แต่ทว่าอาการที่จะเลื่อนไหลเสียไป เกิดในทางความรู้สึกว่า เป็นตัวกู ของกู นี้เป็นของธรรมดามาก คล้ายๆ เป็น instinct อย่างหนึ่งทีเดียว; ส่วนที่จะให้วกเลี้ยวมาเกิดสติปัญญาอันเป็นสิ่งที่ต้องฝัน. ในทางที่จะโน้มไปในทางเกิดกิเลส ตัณหา เป็นตัวกู ของกู นั้นเคยชินเป็นนิสัย เหมือนกับว่าทางเดินใหญ่ ที่เดินกันมาก ที่เดินโล่งเดินง่าย, ส่วนทางที่จะวกกลับมาเป็นสติปัญญา ควบคุมไม่ให้เกิดความรู้สึก ตัวกู ของกู นั้นมันเหมือนกับทางที่ไม่มีใครเดิน, มันเล็กลงทุกที, สักเกตได้ยากลงทุกที; แต่ถ้าหากว่าเราเฉลียวฉลาดพอ เราก็จะถือเอาทางนี้ได้. เพราะว่าโดยที่แท้แล้วก็มีพระอรียเจ้าจำนวนมากที่เดินอยู่ในทางนี้; มันเนื่องจากสายตาของเรา หรือลูกตาของเราไม่ฉลาดพอ ที่จะสังเกตเห็นทาง ๆ นี้. นี่คืออุบายวิธีที่เราจะป้องกัน การเกิดไม่ให้เป็นเกิดขึ้นมา ไม่ให้มีการเกิด เกิดขึ้น แล้วมันก็ไม่เป็นทุกข์.

ในบทที่ว่า “เกิดทุกที่เป็นทุกข์ทุกที” นี้ เมื่อเราไม่ให้เกิดมันก็ไม่เป็นทุกข์. มันไม่มีความรู้สึกเป็น ตัวกู ของกูเกิดขึ้น เป็นจิตที่ว่างอยู่เสมอ, เป็นภาวะที่ว่างอยู่เสมอ, เป็นสติปัญญาอยู่ในตัวมันเองเสมอ; ดังนั้นเราจะเป็นเด็กเป็นหนุ่มสาว หรือเป็นผู้ใหญ่อะไรก็ตาม เมื่อมีจิตว่างอย่างนี้แล้ว ก็ไม่ทุกข์. นอกจากไม่ทุกข์แล้วยังมีสติปัญญาสมบูรณ์; และด้วยสติปัญญาสมบูรณ์นั้น เราจะทำอะไรก็ได้ แม้จะเล่าเรียนก็เรียนเก่ง คิดเก่ง จำเก่ง ไซ้เหตุผลเก่ง, แม้ทำการงานก็ทำได้ดี จะบริโภคผลของการงาน ก็บริโภคได้โดยไม่ต้องมีความทุกข์. เหมือนที่กล่าวเป็นคำเปรียบไว้แต่ก่อนแล้วว่า : จะจับปลาที่ไม่ถูกเงี่ยงปลา จะบริโภคปลาที่จับมาได้ ก็ไม่ถูกเงี่ยงปลา อย่างนี้เป็นต้น; นั่นก็คือลักษณะของการที่มีจิตว่างจาก



ตัวกู ของกู สมบูรณ์อยู่ด้วยสติปัญญา. ทำอะไรถูกไปหมดโดยอัตโนมัติ เพราะว่า มันไม่เป็นทุกข์นั่นเอง และถือว่า มันถูกอยู่ที่ตรงที่มันไม่เป็นทุกข์; ถ้าเป็นทุกข์ ก็ถือว่าเป็นผิด. เพราะฉะนั้น เราจะต้องเข้าใจคำว่า “การเกิด” นี้ให้ถูกต้องตาม ลักษณะอย่างที่ว่ามานี้, แล้วเราก็ประพฤติปฏิบัติไปในทางที่ไม่ให้มีการเกิด คือ ไม่เกิด เป็นตัวกู เป็นของกู ขึ้นมา ก็ไม่มีความทุกข์.

ในเรื่องหลักของพระพุทธศาสนาที่ว่าถึง “ความเกิด” ที่เรียกกันว่า ปฏิจจสมุปบาท นั้นว่า เป็นหลักสำคัญ หรือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา. ท่านเรียงลำดับไว้ว่า : เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียงเป็นต้น เป็นผัสสะ; แล้วก็จะมีเวทนา คือ ความรู้สึกที่พอใจหรือไม่พอใจ. เมื่อมีเวทนาแล้วก็ต้องมีตัณหา คือ อยากไปตามความรู้สึกที่พอใจ หรือไม่พอใจ, พพอใจก็อยากได้ ไม่พพอใจก็อยากทำลายอะไรทำนองนี้ แล้วจะมีความรู้สึกเป็น “ตัวกู” พลังขึ้นมาทันทีว่าเป็นตัวผู้จะได้ หรือจะเสีย จะฆ่ามัน หรือจะเอามันอะไรทำนองนี้. นี่เป็นอุปาทานขึ้นมาอย่างนี้ เพื่อเป็นนั่น เป็นนี่ เอนั่น เอนี่ ขึ้นมาทีเดียว อย่างนี้คือการเกิด. เมื่อมีอุปาทานอย่างนี้แล้ว อุปาทานนั้นก็ปรุงให้เป็นภพ ภพคือความเป็นความมีขึ้นมา. เมื่อมีภพ แล้วก็ต้องมีชาติ คือความเกิด; เมื่อมีความเกิดแล้ว ก็ต้องเป็นทุกข์ อย่างที่ว่ามีมาแล้ว.

เพราะฉะนั้น เราจะเห็นได้ตามหลักของพระพุทธศาสนาที่ว่า การเกิดในทาง spiritual นั้น มันตั้งปฏิสนธิขึ้นมาในเมื่อมีผัสสะ หรือเมื่อมีเวทนานั่นเอง. ระวังให้ดีๆ เมื่อไรมีการกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น เกี่ยวกับ รูป เสียง กลิ่น รส เมื่อนั้นเรียกว่ามันมีปฏิสนธิ หรือตั้งปฏิสนธิของการเกิดขึ้นมาแล้ว; และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อหลังจากผัสสะแล้วจึงมีเวทนา คือรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจเป็นต้น.

เมื่อมันปฏิสนธิแล้วก็ตั้งครรภ์; ระยะเวลาที่ตั้งครรภ์ ก็คือเวทนาได้ปรุงเป็น  
 ตัณหา เป็นอุปาทาน อยากรู้อย่างนั้น อยากรู้อย่างนี้ แล้วเกิดความรู้สึกเป็นตัวกู ผู้อยาก  
 อยากรู้อย่างนั้น อยากรู้อย่างนี้ จะเอานั่น เอานี่ ได้นั่น ได้นี้; นั่นแหละ เรียกว่าตัณหา อุปาทาน;  
 นี่เป็นการตั้งครรภ์. เมื่อครรภ์นั้นมันแก่ มันก็มีอาการที่จะคลอด คือเป็นภพเป็นชาติ  
 ออกมาโดยสมบูรณ์ เรียกว่า *การเกิดโดยสมบูรณ์ ตรงที่คำว่า “ชาติ”*

หลังจากชาติแล้วก็ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวชะ ทุกชะ โทมนัส อุปายาส  
 จำแนกได้มากมาย, คือสิ่งต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่ ตัวกู ของกูนั้น เป็นความรู้สึกต่างๆ  
 นานาล้วนแต่เป็นความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น. ยึดมั่นในความแก่ ก็เป็นทุกข์เพราะแก่,  
 ยึดมั่นในความตายก็เป็นทุกข์ เพราะตาย, แล้วแต่จะนึกเขลาๆ ไปว่าเกิด หรือแก่  
 หรือตาย หรือได้นั่น ได้นี้ เสียมันเสียนี้ มีมันมีนี่. สรุปแล้วความเกิดหมายถึง  
 ความเกิดทางความยึดมั่นถือมั่น; ความแก่ก็หมายถึงความยึดมั่นถือมั่น  
 ราชันมันร่อยหรอลงไป เป็นลักษณะของการแก่; และความยึดมั่น  
 ถือมั่นราชันดับลงไป เป็นลักษณะของความตาย. ฉะนั้น ในวันหนึ่งเราจึง  
 เกิด แก่ ตาย รอบหนึ่ง ๆ นี้หลาย ๆ ครั้ง : คือ ทุกคราวที่เรามีความยึดมั่นถือมั่น  
 แล้วความคิดนั้นสำเร็จไปเรื่องหนึ่ง ๆ แล้ว แล้วก็เปลี่ยนเป็นเรื่องใหม่เรียกว่า ตาย.

ฉะนั้น ในวันหนึ่ง ๆ เราจึงมีการปฏิสนธิ มีการตั้งครรภ์ มีการคลอด  
 ออกมา แล้วมีการแก่ และมีการตายลงไปนี้ วันหนึ่ง ๆ หลาย ๆ ชุดหรือหลาย ๆ รอบ  
 เราจะต้องมองเห็นเอง, มองลักษณะอย่างนี้ให้เข้าใจให้ได้ ว่าเป็นความเกิด; แล้ว  
 เข้าใจให้ได้ตามที่พระพุทธเจ้าท่านว่า : *ความเกิดเป็นทุกข์อยู่ในตัวมันเอง, และเกิด  
 ทุกที่เป็นทุกข์ทุกที.* นี่คือการเกิด แล้วแก่ แล้วตาย แล้วเกิดใหม่. เกิดใหม่ก็  
 หมายความว่า เมื่อเรื่องนี้เสร็จสิ้นไปแล้ว มันกระทบอารมณ์ทางหู ทางจมูก ต่อไปอีก  
 มันก็เกิดอย่างเดียวกันอีก, แปลว่ามันไม่ได้ตายเลย คือไม่นิพพาน มันยังเกิดใหม่ได้.

การเกิดใหม่นั้นมันก็ต้องมีอะไรที่เป็น re-action เหลือมาจากการเกิดครั้งก่อน หรือคราวก่อนด้วยเสมอไป. คิดดูจะเห็นได้ว่า : เช่น เราเห็นของสิ่งนี้แล้ว ก็ชอบใจ คิดจะขโมย อย่างนี้เสร็จไปเรื่องหนึ่ง, แล้วความคิดนั้น ก็ตายไป; แล้วเกิด ความคิดใหม่ เกิดเป็นขโมย แล้วก็ไปขโมย แล้วก็ตายไป. หลังจากนั้นก็ถูกจับ ก็เกิดเป็นคนถูกจับ แล้วก็ตายไป, แล้วก็มาเกิดเป็นจำเลยในศาล แล้วก็ตายไป, แล้วก็เกิดเป็นนักโทษในคุก แล้วก็ตายไป, .. ฯลฯ..

นี่ท่านจะเห็นว่า การเกิดทุกคราวมีผลเนื่องกัน ซึ่งเป็นการแสดงว่า ผลดี หรือผลชั่ว หรือการกระทำของชาติหนึ่งนั้น มีผลส่งไปถึงอีกชาติหนึ่งได้โดยประจักษ์ชัด; ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า **ต้องรับผลกรรม เป็นไปตามกรรม ข้ามภพข้ามชาติ ได้โดยลักษณะอย่างนี้.** นี่คือ ความหมายและคำอธิบายของคำว่า “ชาติ” การเกิด ตาม ความหมายของพระพุทธเจ้า, และการเกิดเป็นภพ วนเวียน เกิดตาย เกิดตาย ตาม ความหมายของพระพุทธเจ้า; และมีการรับกรรม หรือผลกรรม คาบเกี่ยวกันระหว่าง ชาติ ระหว่างภพ ตามความหมายของพระพุทธเจ้า. แล้วท่านก็จะเห็นชัดแจ่มต่อไปว่า มันมีทางที่จะทำได้ คือ มีทางที่จะเอาชนะได้, มีทางที่จะจับทุกซ์ได้; เพราะเห็น ชัดว่าการเกิดนั้นมันเกิดขึ้นมาด้วยเหตุไร? ในลักษณะอย่างไร? ด้วยวิธีใด? เราจึงสามารถใช้ความรู้ของพระพุทธเจ้าที่เราศึกษาจนเข้าใจนำมาปฏิบัติ แล้ว กำจัดความทุกข์ที่มาจากการเกิดนั้นเสียได้, แล้วก็ไม่มีอะไรเป็นปัญหาที่ว่า ตายแล้วเกิด หรือไม่เกิด.

แต่ขออย่างเดียวเท่านั้นว่า อย่าไปเข้าใจว่า เกิดนี้เกิดมาจากท้องแม่ แล้ว ก็ตายเข้าโลงไป, หลังจากเข้าโลงแล้วก็ไปเกิดใหม่ เป็นคนเดียวกันนั้นไปเกิดใหม่ อย่างนี้ ไม่ใช่เป็นคำอธิบายหรือมีความหมายตามที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมาย. ถ้าไป เอาความเกิดอย่างทางร่างกาย ทางวัตถุ คือทาง physical หรือ mental โดยตรง

อย่างนี้แล้วเป็นคนละเรื่องทีเดียว ไม่ใช่เป็นพุทธศาสนาเลย เป็นอะไรไปก็ไม่ทราบ, และเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านไม่เกี่ยวข้องด้วย, และท่านไม่ยอมตอบปัญหาที่ใครจะถามว่า ตายแล้วเกิดใหม่? เพราะท่านรู้ว่าเขาถามถึง เกิดจากท้องแม่แล้วตายเข้าโลงไป และหลังจากนั้นจะไปเกิดอีกไหม? ถ้าอย่างนี้แล้วท่านว่าเป็นเรื่องที่ท่านไม่ตอบ เรียกว่า เป็น อัมพยากตวัตถุ; วัตถุแปลว่าเรื่อง อัมพยากต แปลว่าไม่ยอมพยากรณ์ คือ เรื่องที่ไม่ตอบ. นอกจากจะเป็นเรื่องที่ไม่ตอบแล้ว ก็ยังถือว่าเป็นเรื่องไร้สาระ เหลวไหล, ไม่เป็นเงื่อนไขที่จะพาไปสู่ความดับทุกข์ มีแต่จะพาเข้รอกเข้พงไปไม่มีที่สิ้นสุด, ไม่วกเข้ามาสู่เรื่องของความดับทุกข์เลย.

นี่ท่านจะเห็นได้เองทันทีว่า การถามเรื่องเกิดทางเนื้อหนังแล้วตายเข้าโลงแล้ว ว่า เกิดหรือไม่นั้น เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านไม่ยอมพูดด้วย. ที่ว่าไม่เป็นเงื่อนไขของความดับทุกข์นั้น ก็เพราะว่า เมื่อผู้ถามถามอย่างไร ผู้ตอบตอบให้ฟัง ผู้ถามก็เห็นด้วยตนเองไม่ได้. มันจึงได้แต่โง่งงเป็นครั้งที่สองอีก, คือเชื่อตามที่ผู้พูด พูด หรือผู้บอก บอก. ครั้นยังไม่เข้าใจก็ถามอีก ผู้บอกก็บอกอีก คนฟังก็ต้องโง่งงเชื่อไปตามคำบอก เรื่อยไปๆ ไม่มีที่สิ้นสุด; เพราะมันไม่อาจจะเห็นได้ด้วยตา ว่าหลังจากเข้าโลงไปแล้ว มันจะไปเกิดได้อย่างไร, เป็นคนๆ เดียวกันหรือเปล่า, แล้วบุญกุศลนั้นมันจะไปถึงจริงหรือเปล่า. นี่เป็นเรื่องสำคัญที่สุดของพุทธศาสนา ว่ามันไม่ได้หมายถึง “ความเกิด” อย่างนั้น. ถามไปเท่าไรมันก็เป็นเรื่องไกลออกไปทุกที ไกลออกไปทุกที จนไม่มีทางที่จะพูดถึงเรื่องดับทุกข์, แล้วผู้ถามก็ต้องเชื่อตามผู้บอก ซึ่งบอกเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีประโยชน์อะไร.

พระพุทธองค์ตรัสว่า มาพูดถึงเรื่องที่จำเป็น หรือที่สำคัญดีกว่า คือมาพูดถึงเรื่องที่ว่า เกิดอยู่นี้มันเป็นทุกข์ แล้วทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นทุกข์; อย่าไปพูดว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด อันเป็นเรื่องข้างหน้าโน้น. พูดเดี๋ยวนี้ ที่นี้เลยว่า ที่เกิดอยู่นี้

เป็นทุกข์หรือไม่เป็นทุกข์ ถ้าเป็นทุกข์ก็จะแก้ทุกข์อย่างไร? ท่านทรงชี้ให้เห็นว่า ความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกู ว่าของกู นั้นเป็นทุกข์. พุทกัณฑ์เดียว คนฟังนั้นเขาฟังเข้าใจ, ไม่ต้องเชื่อพระพุทธเจ้า แต่เขาเชื่อตัวเองเท่านั้น. พระพุทธเจ้าท่านก็กำชับว่าอย่าเชื่อตถาคต แม้พระสาวกราก็ล้าปฏิญาณต่อหน้าพระพุทธเจ้าว่าไม่เชื่อพระพุทธเจ้า แต่เชื่อตัวเอง. อย่างนี้ในกรณีของธรรมะ, เป็นอันว่าในกรณีของธรรมะในพุทธศาสนานี้แล้ว ต้องเชื่อสิ่งที่เห็นได้ด้วยตนเอง. ฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านสามารถที่จะทรงแสดงให้เห็นด้วยตนเอง ว่าการยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกู ว่าของกู นั้นเป็นทุกข์, และความเกิดนั้นมันเป็นการเกิดที่ทำให้เป็นทุกข์ขึ้นมา ก็ต่อเมื่อมีความยึดมั่น ถือมั่น ว่าความเกิดของกู นั้นเอง.

เมื่อเห็นว่าความยึดมั่นว่า ตัวกู-ของกู นี้เป็นความทุกข์แล้ว เสร็จไปชั้นหนึ่งแล้ว. ท่านก็อธิบายต่อไปอีกชั้นหนึ่งว่า : ความรู้สึกตัว ตัวกู-ของกู นั้นเป็นมายา มันไม่ใช่ตัวจริง, ก็มันเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อได้เห็นรูป ได้ฟังเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ที่เรียกว่าสัมผัส; แล้วเกิดเวทนา-แล้วเกิดตัณหา-แล้วเกิดอุปาทาน มันเพิ่งเกิดหยกๆ ตรงนี้และชั่วครู่ชั่วขณะเท่านั้น มันเป็นมายาอย่างนี้; โดยที่แท้จริงแล้วมันไม่มี; ตัวกู-หรือตัวเรา ของกู-หรือของเรา นั้นมันไม่มี. มันเป็นการเข้าใจผิด, เป็นความยึดมั่นถือมั่นที่เกิดขึ้นมาจากความไม่รู้หรืออวิชชา ในขณะที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส หรือคิดนึกด้วยใจนั่นเอง. ท่านอุตสาห์ทรงปราศสอนตรงนี้ จนผู้ฟังนั้นเห็นเองอีก เห็นได้ด้วยตนเองว่า มันไม่มีตัวกู, มันมีแต่ความสำคัญผิดว่าตัวกู เกิดขึ้นเป็น *egoism* อย่างที่อธิบายแล้วแต่วันก่อนนั้นขึ้นมาในใจ, แล้วไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งนั้นว่า ตัวกู. แท้จริงแล้วตัวกูไม่มี; มีแต่จิตที่ประกอบด้วยอวิชชา หรือด้วยสติปัญญา ๒ อย่างเท่านั้นเอง. ถ้าประกอบอยู่ด้วยอวิชชามันก็ต้องรู้สึกตัว ตัวกู เสมอไป, ถ้าประกอบด้วย

สติปัญญา คือ ว่างแล้วก็ไม่มีตัวกูเสมอไป. แล้วอันไหนเป็นความเท็จ อันไหนเป็นความจริง; ผู้นั้นก็จะเห็นได้ด้วยตัวเองทันที ว่า ที่ว่างจากตัวกูนั้นแหละ คือความจริง, เลยกลายเป็นบุคคลที่เห็นได้ว่าตัวกูไม่มี เมื่อตัวกูมันไม่มีแล้ว ใครมันจะตาย แล้วใครมันจะเกิด. การที่มาถามที่แรกว่า ตายแล้วเกิดไหม? นั่นจึงเป็นปัญหาที่โง่งที่สุด, คือมันไม่เป็นปัญหาเลย มันก็เลยหยุดไปเอง; เพราะมันเป็นการตอบเสร็จไปแล้วในตัวเอง ว่าไม่มีใครตาย ไม่มีใครเกิด, ในทำนองที่ เกิดทางไหนหน้ ที่ตายเข้าโลงแล้วเกิดอย่างนั้นมันไม่มี, มันมีแต่จิตที่เปลี่ยนแปลงไป ตามสิ่งปรุงแต่งเท่านั้น, มีความเกิดขึ้นแห่งความยึดมั่น ถือมั่น ว่า ตัวกู-ของกู เท่านั้น. พอเรารู้แจ้งเห็นจริงในข้อนี้ เราขจัดมันไปเสียได้; สิ่งที่เรียกว่า ตัวกู-ของกู ไม่มี, เรื่องก็จบกัน คือ สิ้นสุดกันลงเพียงเท่านั้น. สิ่งที่เหลืออยู่ก็เป็นเพียงจิตที่ว่าง ไม่มีความทุกข์เลย, ไม่มีความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกู มาวิเวกเลย. ปัญหาเรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่ก็เลยเป็นหมัน.

ทุก ๆ อย่างนั้นเห็นได้ด้วยตนเองหมด ว่าที่พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า ความเกิด ความแก่ ความตายนั้น มันหมายถึงอะไร? แล้วก็รีบขจัดสิ่งเหล่านั้นออกไปให้หมด จนไม่มีการเกิดขึ้นมาเลย แล้วเรื่องก็สิ้นสุดลง. ไม่ต้องพูดถึงชาติโน้นไม่ต้องพูดถึงชาตินี้, ไม่ต้องพูดถึงชาติที่แล้วมา, พูดแต่เรื่องเดี๋ยวนี้ ปัจจุบันอย่างยิ่ง ที่นี่และเดี๋ยวนี้ ที่จะต้องรีบศึกษาให้เข้าใจจนไม่มีความรู้สึกว่าเป็น ตัวกู-หรือของกูนั้นแหละ. แล้วร่างกายนี้, อักภาพนี้ ซึ่งประกอบอยู่ด้วยร่างกายและจิตใจนี้ จะเป็นของเด็กหรือผู้ใหญ่ ของคนแก่ คนเฒ่าอะไรก็ตาม จะสะอาดปราศจาก ตัวกู-ว่างจากตัวกู แล้วก็ไม่มีความทุกข์เลย. ในพระบาลีก็ยังมีพูดถึงผู้ที่ เป็นพระอรหันต์ ตั้งแต่อายุเพียง ๑๕ ปี นี้ก็หมายถึงเป็นเด็ก แค่มีน้อยมาก; มีแต่ที่พูดถึงผู้สูงอายุ ได้เป็นพระอรหันต์นั้นเป็นจำนวนมากที่สุด เพราะว่าสามารถผ่านสิ่งต่าง ๆ มา ประจักษ์ชัดด้วยตนเองทั้งนั้น กล่าวคือมีความแจ่มแจ้งในทางจิตหรือทางวิญญาณ เป็นเรื่อง ๆ ไป

อยู่เป็นประจำ เรียกว่า spiritual experience, ก็คือว่า experience อันนี้ไม่ใช่สัมผัสทางเนื้อ ทางหนัง ทางวัตถุ; แต่เป็นสิ่งที่เคยถูกเข้าแล้วโดยทางจิตใจโดยทางวิญญาณ, รู้รสมาแล้วทางจิตใจ, รู้รสมาแล้วทางวิญญาณในส่วนลึกว่ามันเป็นอย่างไร, ซึ่งคนเรายังแต่เกิดขึ้นมาแล้วว่าจะตายมันมันประสมกับสิ่งเหล่านั้นนับไม่ถ้วน. ถ้าเขาเป็นคนฉลาดสังเกตแล้ว สิ่งเหล่านั้นมันจะมีประโยชน์มากที่สุด ก็ว่ามันจะสอนให้ **ทุกคน** **ทราบดี** ว่า **ไม่มีสิ่งที่ควรเรียกว่า ตัวกู หรือของกู** ทุกคนทราบดี; ไม่เท่าไรเขาจะมีความรู้มากพอ อย่างที่ว่าพระพุทธเจ้าตรัสเสกาคำเดียว เขาก็เป็นพระอรหันต์แล้ว คือไม่กัณหาที่ติดอยู่กับพระพุทธเจ้า ก็กลายเป็นพระอรหันต์ไป. นี้เรียกว่าเป็นผลของสิ่งๆเดียว คือความ เข้าใจถูก, โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ เข้าใจถูก **เรื่องความทุกข์, หรือในเรื่องที่ว่า “ความเกิด เป็นตัวความทุกข์”** อันเป็น คำที่สำคัญคำแรกที่สุด ที่ท่านทั้งหลายจะต้องสนใจและเข้าใจ.

อาตมายอมรับและเห็นใจ ว่าท่านทั้งหลายสนใจ ใคร่ที่จะเข้าใจ พระพุทธศาสนา มีความปรารถนา มีความพยายามอย่างยิ่ง ที่จะเข้าใจพุทธศาสนา; อาตมาจึงได้พยายามอย่างยิ่งเหมือนกันที่จะเลือกคำอธิบาย และลำดับของการอธิบายว่าจะชี้แจงให้ท่านเห็นอะไรก่อน, แล้วท่านจะเข้าใจธรรมะได้โดยง่าย. ฉะนั้น จึงได้เอาเรื่องคำว่า “ความเกิด” มาอธิบายให้เป็นที่เข้าใจอย่างถูกต้อง เป็นพื้นฐานเสียก่อน, แล้วต่อจากนี้จะเข้าใจหัวใจของพุทธศาสนาได้ง่ายยิ่งขึ้นไปอีก.

เมื่อพูดถึงความเกิดแล้ว ก็ควรจะได้อธิบายถึง “การเกิดรวมๆ กัน” ที่เรียกว่า “โลก” นี้เสียด้วย.

สิ่งที่เรียกว่าโลกนี้, ท่านที่เป็นนักศึกษาเป็นนิสิตของมหาวิทยาลัยเป็นอะไรก็ตามนี้ ท่านหมายความว่าถึงอะไร? ท่านคงจะหมายความว่าถึง สิ่งที่เราเรียกกันว่าโลก ในเวลานี้ มันวุ่นอยู่ด้วยเรื่องประทัดประทัดกัน หรือว่าท่านกำลังจะถูกระเบิดปรมาณู

เมื่อไรก็ไม่รู้ อย่างนี้; เพราะโลกกำลังอยู่ในสภาวะที่เป็นวิกฤตการณ์อยู่. ถ้าท่านเข้าใจคำว่า “โลก” ในลักษณะอย่างนี้แล้ว ก็อย่างเดียวกันอีก, คือแทบจะไม่มีหวังที่จะเข้าใจพุทธศาสนา. เพราะว่า นั่นมันเป็นโลกทาง physical, หรือเป็นโลกทางวัตถุทางรูปธรรม อย่างเดียว; แม้ว่าชาวโลกจะมีความรู้สึกนึกเป็นฝ่าย mental บ้าง มันก็ยังเป็นฝ่ายที่เนื่องกันอยู่กับ physical ไม่เป็นถึง spiritual ได้.

ฉะนั้น เราจะต้องมีโลกในความหมายของฝ่าย spiritual, คือความรู้สึกในทางจิต หรือทางวิญญาณด้านลึกอีกทีหนึ่ง. พระพุทธเจ้าตรัสโลกในทางลึกว่า มันได้แก่สิ่งซึ่งมีอยู่ในนั้น คือสิ่งที่ทำให้เราหลง, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความรู้สึกทางใจ ที่เราประสบอยู่เป็นประจำวันนั้นเอง; ว่านี่คือตัวโลก. ไม่ใช่ตัวโลก ที่เป็นแผ่นดิน บ้านเรือน หรือต้นไม้ ภูเขา หรือที่โลกกลมๆ, sphere ดวงนี้ หรือดวงอื่นนี้; ไม่ใช่อย่างนั้น. แต่เพียงแต่เอาค่าของมัน ที่มีอยู่ที่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เป็นที่ตั้งของความยึดมั่น ถือมั่น ในทางจิตใจ, ซึ่งมีเต็มอยู่ในโลกนี้ต่างหาก. นั่นคือ essence หรือตัวแท้ของโลก. เราต้องขยับเลื่อนจากวัตถุมามองโลกกันที่ตรงนี้ก่อน แล้วเราจึงจะเห็นสิ่งที่เรียกว่า “สัตว์โลก”. สัตว์โลกก็คือสัตว์ที่ลุ่มหลงอยู่ในโลก เพราะฉะนั้นจึงลุ่มหลงอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสนั้นเอง; ฉะนั้น สัตว์โลกก็ไม่มีอะไรอื่น นอกจาก ผู้ที่กำลังหลงไหลอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส, แล้วเต็มอยู่ด้วยความรู้สึก ว่า ตัวกู-ของกู; นี่คือสัตว์โลก.

เมื่อมองดูสภาวะอันแท้จริงของสัตว์โลก ว่าเป็นอย่างไรแล้ว, และ สัตว์โลกนี่คือสัตว์ที่เต็มอยู่ด้วยความรู้สึก ว่า ตัวกู-ของกู อย่างนี้แล้ว, โลกหรือ สัตว์โลกก็คือ ตัวทุกคนนั่นเอง; เพราะว่าเป็นตัวทุกคนอยู่ในความยึดมั่น ถือมั่นว่า ตัวกู-ของกู. ฉะนั้นสัตว์โลกที่ปล่อยไปตามมถากรรมนั้น ก็คือผู้ที่เต็มไปด้วยความรู้สึกว่า ตัวกู ว่าของกู วันหนึ่งไม่รู้จักครั้งก็สับครั้ง และยังแถมกลางคืนด้วย.



ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า “สัตว์โลก” นั้น จึงมีค่าเท่ากับความทุกข์. พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสอย่างความหมายทาง spiritual ว่า : “โลกคือความทุกข์” หรือ “ความทุกข์คือโลก” เพราะเหตุนี้. เพราะว่าความทุกข์คือความยึดมั่นถือมั่น, ความยึดมั่นถือมั่นก็คือสิ่งที่เต็มอยู่ในหัวใจของสัตว์ในโลก อันเนื่องมาจาก รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสในโลก. ท่านซึ่งโลกในลักษณะเช่นนี้; ไม่ได้ซึ่งโลกในลักษณะที่คนตามธรรมดาเขาเรียกกันอยู่หรือรู้สึกกันอยู่.

เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้จักสิ่งซึ่งพระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า “โลก” นี้ ให้ถูกต้อง เราจึงจะสามารถรู้ธรรมะของพระองค์. ถ้าเราไปรู้จักโลกในแง่วัตถุเสียเรียบร้อยแล้ว เราจะไม่สามารถรู้เรื่องโลกอย่างของพระพุทธเจ้าและรู้ธรรมะของพระองค์ได้. เพราะพระองค์ต้องการจะตรัสธรรมะที่เรียกว่า “เหนือโลก” คือ โลกุตตระ : โลกะ แปลว่า โลก, อุตตระ แปลว่า เหนือ, โลกุตตระ = อยู่เหนืออำนาจของโลก, นี่คือโลกุตตระ. เมื่อโลกคือความทุกข์แล้ว; อยู่เหนือความทุกข์นั้นแหละคือโลกุตตระ ฉะนั้น ท่านอย่าได้เกลียดได้กลัวคำว่า โลกุตตระ หรือ คำว่า “นิพพาน” เหมือนกับคนหนุ่มสาวทั่วไป ซึ่งพอ ได้ยินคำนี้แล้วก็ขะเขวข่าว่าเป็นคำครีคร่า บ้าบออะไรก็ไม่รู้ ไม่เกี่ยวข้องกับเราเลย, แต่ว่าโดยที่แท้แล้ว คำว่าโลกุตตระ หรือนิพพาน นั้นเป็นสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้องอย่างยิ่ง, จะต้องคู่กันอยู่กับชีวิต ไม่เช่นนั้นแล้วจะต้องเป็นบ้าตาย เสียก่อนที่จะได้มานั่งฟังกันอยู่อย่างนี้; เพราะว่าความรู้สึกที่เป็น ตัณหา-ของกูนั้น มันพุ่งพ่วนเผาผลาญมากเกินไป.

ที่นี้ เรามานึกดูว่า ตามปรกตินั้นเราก็มีเวลาที่โลกไม่เบียดเบียน, คือมีจิตใจว่างจากโลก ดังที่เปรียบเทียบไว้ในอนุททาหรณ์ เรื่องเด็กร้องเพลง หรือคนขอทานก็ร้องเพลง คนแจวเรือจ้างก็ร้องเพลง ในขณะที่เขาจิตว่าง จากความยึดมั่นถือมั่น;

แม้ขณะนั้นเขาก็ไม่เกี่ยวข้องกับโลก ไม่มีโลก. นี้เรียกว่าเขาเวลานั้นอยู่เหนือความรู้สึกต่อโลก โลกกำลังไม่ครอบงำเขาอยู่เหมือนกัน, นับประสาอะไรกับพวกเราที่จะไม่ฉลาดพอที่จะอยู่เหนือโลก ก็เป็นโลกุตระอย่างนั้นบ้างเขี้ยวหรือ; เพราะว่ามันได้แก่การที่ไม่เกิดความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกู นั้นเอง. ในขณะที่เด็กคนไหนก็ตาม, ไม่ต้องพูดถึงผู้ใหญ่, เขาว่างจากความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกูแล้ว; ในขณะที่ให้ถือว่าเขากำลังอยู่เหนือโลกเหมือนกัน ในอีกแบบหนึ่ง ในระดับหนึ่ง แม้ไม่ใช่เต็มที่. และเขากำลังอยู่ในสภาวะของนิพพาน คือ ว่างจากทุกข์ด้วยเหมือนกัน, แต่ว่าอีกแบบหนึ่งหรือระดับหนึ่งไม่ใช่เต็มที่.

ฉะนั้น หน้าที่ของเราก็มีอยู่ตรงที่ว่า จะทำให้มันสมบูรณ์แบบเท่านั้นเอง, กล่าวคือ ให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่ถูกตั้งและสมบูรณ์ ก็อยู่เหนือโลกอย่างแท้จริง และเด็ดขาดยิ่งขึ้นเท่านั้น. ถ้าเราล้มแต่ เกิดตาย เกิดตาย ในลักษณะดังกล่าวแล้ว วันหนึ่งไม่รู้จักสลับครั้ง; นี้เรียกว่า เราว่ายอยู่ในน้ำในทะเลวน คือวัฏฏสงสาร. ฉะนั้น ถ้าใครเกิดมีความเห็นว่า วัฏฏสงสารเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับเรา ก็ต้องถือว่ากำลังเข้าใจผิดอย่างยิ่ง; เพราะว่ามันคือตัวท่านเป็นประจำวันนั้นเอง. สิ่งที่เราเรียกว่า “วัฏฏสงสาร” ก็คือการ เกิด-ตาย เกิด-ตาย อยู่วันหนึ่งตงหลาย ๆ หนในชีวิต; แล้วสิ่งที่ตรงกันข้ามจากวัฏฏสงสาร ก็คือ นิพพาน. สองสิ่งนี้มันจึงสลับกันอยู่ในเรา : ในขณะที่มีตัวกูเกิดขึ้นมาก็ว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร; ในขณะที่ความรู้สึกว่าตัวกูเจียบไปว่างไป ก็เป็นนิพพาน; ซึ่งเป็นสิ่งเกี่ยวข้องกันอยู่กับจิตนี้เป็นประจำ เราควรจะมีมองสิ่งนี้ในลักษณะเช่นนี้.

ขอให้เข้าใจถ้อยคำเหล่านี้ของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้องในลักษณะเช่นนี้ แล้วจะเป็นการง่ายอย่างยิ่งในการที่จะปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธองค์ จนกระทั่งให้เราได้รับบรรลุสิ่งที่เรียกว่านิพพาน หรือว่าขึ้นจากการว่ายน้ำในวัฏฏสงสารได้, มาอยู่

บนบกได้ ไม่ต้องเหน็ดเหนื่อย คือไม่ต้องเป็นทุกข์, มีความเป็นอยู่ที่สะอาด สว่าง สงบ ซึ่งไม่ควรจะรังเกียจหรือไม่น่าจะรังเกียจ. เรื่องที่ไม่สะอาด ไม่สว่าง ไม่สงบ นั้นแหละน่ารังเกียจ.

ใจความสำคัญที่พอจะสรุปได้ดังนี้ : **สิ่งที่เรียกว่า “ชาติ” ก็คือ ตัวกู** คือเกิดความรู้สึกว่า **ตัวกู**. ที่นี้ไม่เกิดหรือไม่มีชาตินี้ ก็คือไร้ความรู้สึกว่า **ตัวกู**. สภาพที่ไร้ความรู้สึกว่า **ตัวกู** นั้นแหละคือ **นิพพาน** คือไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย; แล้วสภาพที่เต็มไปด้วยความรู้สึกว่า **ตัวกู** นั้นแหละคือ **ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นวัฏฏสงสาร**.

ที่นี้เราก็ปรับหลักเกณฑ์อันนี้มาเข้ากับตัวเรา ว่าเราจะเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ ก็มากน้อย? เราควรจะถามตัวเราว่ามันมีเรื่องอะไรที่ดีกว่าเรื่องนี้? เกิดมา<sup>นี้</sup>เกิดมา<sup>นี้</sup> ทำ<sup>นี้</sup>ไม? ที่เกิดมาจากท้องแม่ชาติหนึ่งแล้วก็เข้าโลงในวาระสุดท้าย<sup>นี้</sup> มันเกิด<sup>นี้</sup>ขึ้นมาเพื่อประโยชน์อะไร? หรือว่าไม่ได้เพื่อประโยชน์อะไรเลย? หรือจะถามตัวเองว่าในบรรดาสิ่งที่เราปรารถนาอย่างยิ่งอยู่นั้นมันมีสิ่งไหนบ้าง ที่มันประเสริฐกว่าผลคือการไม่เกิด ไม่มีการเกิดที่เป็นความรู้สึกเป็น **ตัวกู-ของกู** คือไม่ทุกข์เลย? หมายความว่าที่เราเกิดมา มีชีวิตอยู่ระยะหลายสิบปี<sup>นี้</sup> อะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่เราควรจะได้.

อะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ให้ทันแก่เวลาในชาติ<sup>นี้</sup> ในเวลา<sup>นี้</sup>? ข้อนี้ควรจะคิดนึกไปตามลำดับว่า : เรามาเรียน เราต้องการความรู้ ความรู้<sup>นี้</sup>นั้นเอาไปทำอะไร? ความรู้<sup>นี้</sup>นั้นก็เอาไปทำอาชีพ อาชีพ<sup>นี้</sup>นั้นทำทำไม? ก็เพื่อได้ปัจจัยที่จะเป็นอยู่ โดยเฉพาะก็คือเงิน ซึ่งเป็นปัจจัยให้เราได้สิ่งที่ต้องการ. ได้เงินแล้วไปแสวงหาสิ่งที่ต้องการ จะเป็นบ้าน เป็นเรือน เป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม เป็นหยูกเป็นยา ที่เป็นส่วนทรัพย์สมบัติ<sup>นี้</sup>. แล้วก็ไปหาเกียรติยศ ชื่อเสียง ความดี ความเด่น; แล้วก็

ไปหาพวกพ้องบริวาร อำนาจวาสนา หาให้หมด ซึ่งเป็นทางที่ให้ได้มาซึ่งการบริโภครูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์เต็มตามที่กิเลสตัณหาต้องการ; นี่มันก็หมดกันเพียงเท่านั้น.

ที่นี้ลองมาช่วยกันดู ว่าสิ่งนี้มันเป็นลักษณะอย่างไร คือเป็นลักษณะของการทนทรมาณ หรือว่าเป็นการว่างจากทนทรมาณ? มันเป็นการอยู่ภายใต้โลก หรือว่าเป็นการอยู่เหนือโลก? มันอยู่ที่อำนาจของกิเลสตัณหา หรือว่าอยู่เหนือกิเลสตัณหาตนเอง? แปลว่า ความลุ่มหลงอยู่ในสิ่งเหล่านี้ มันมีลักษณะเหมือนกับการกินก้างปลาเข้าไป ใช่หรือไม่? กล้าย ๆ กับว่าเราเจอก้างปลากินเข้าไปใช่หรือไม่? เพราะว่าเราต้องมีความชอกช้ำระหกระเหินในทางจิตใจ เพราะความยึดมั่นถือมั่นในตัณหา—ของกูอยู่เสมอ; นี่แล้วจะทำอย่างไร? ก็จะต้องทำอย่างที่ว่ามาแล้วว่า เมื่อหาปลาก็ต้องไม่ถูกเงี่ยงปลา, เมื่อกินปลาก็ต้องไม่ถูกก้างปลา. ฉะนั้น เมื่อเรายังเรียนก็ตี เมื่อเราประกอบอาชีพก็ตี เมื่อเรามีเงินก็ตี เมื่อเราใช้เงินนั้นก็ตี แสงหาทรัพย์สมบัติมาบริโภคใช้สอยแหวดล้อมก็ตี จะต้องไม่ถูกก้างปลา; คือจะต้องเป็นอยู่ด้วยสติปัญญา มีจิตใจที่สดชื่นสงบเย็น สะอาด สว่าง สงบ อยู่ตลอดเวลา น้อย่างหนึ่ง. ส่วนอีกอย่างหนึ่งคือ มีตัณหา—ของกู จักอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเต็มไปด้วยความหนัก ความทนทรมาณอยู่ตลอดเวลา อย่างนี้ อย่างไหนมันจะดีกว่ากัน?

คนที่มีความยึดมั่นถือมั่น ตัณหา—ของกูแล้ว จะต้องมีความทุกข์เสมอ; ถ้าเขามีเงินล้านหนึ่ง เขาก็จะเป็นทุกข์ล้านหนึ่ง. ส่วนคนที่ไม่มีความยึดมั่น ถือมั่นว่า ตัณหา—ของกูนั้น เขาจะไม่ทุกข์เลย. เขามีเงินล้านหนึ่ง เขาก็จะมีความสุขล้านหนึ่ง. นี่จะเห็นได้ว่า เราจะไปโทษเงินไม่ได้ ว่าเงินนี้ เดี่ยวทำไมไม่มีความสุข เดี่ยวก็ให้ความทุกข์ เพราะว่าที่จริง เงินนั้นมันไม่ได้ให้ความสุข หรือไม่ได้ให้ความทุกข์เลย, มันก็เป็นของกลาง ๆ ว่าง ๆ เหมือนกับสังออนเหมือนกัน แต่มันขึ้นอยู่กับใจ หรือฉลาดของคน ๆ นั้นต่างหาก ที่ไปยึดมั่นถือมั่นเป็นตัณหา—ของกูขึ้นมา

หรือไม่เท่านั้น. ครั้นไปยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวกู-ของกู เกี่ยวกับเงินขึ้นมา เงินก็ทำให้เป็นทุกข์; พอมันมีสติปัญญาที่ซัด ตัวกู-ของกู กระเด็นออกไป แล้วไปเกี่ยวข้องกับเงิน เงินก็ไม่ทำให้เป็นทุกข์ กลับจะเป็นเครื่องอำนวยความสะดวก.

พูดอย่างเปรียบเทียบก็คือว่า ถ้ามีตัวกู-ของกู เข้าไปเกี่ยวข้องกับเงินแล้ว เงินมันก็เป็นนายเป็นเจ้านายเหนือศีรษะคนนั้น, แต่ถ้าตัวกู-ของกูออกไป มีสติปัญญาเข้ามา แล้วเข้าไปเกี่ยวข้องกับเงินแล้ว เงินก็จะกลับเป็นบ่าวเป็นทาสของบุคคลนั้น. ฉะนั้น **สิ่งที่เรียกว่าเงินที่ยกเป็นตัวอย่างนี้ มันเป็นได้ทั้งนายและเป็นได้ทั้งบ่าว; มันแล้วแต่ว่าเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับมันโดยเอาตัวกูแบกร้าวเข้าไป, หรือว่าเอาสติปัญญาส่องแสงโชติช่วงเข้าไป.** นี่ก็คืออันสูงส่งอันแท้จริงของธรรมะ ที่จะซัดความทุกข์ออกไปโดยสิ้นเชิงให้หมดสิ้น, แล้วเหลืออยู่แต่ความสะอาด สว่าง สงบ ซึ่งไม่เป็นความทุกข์ ที่เรียกว่า มีสภาพอยู่นเหนือโลก หรือเป็นนิพพาน ไม่ตกน้ำ ไม่เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร.

ที่อาตมากล่าวมาทั้งหมดนี้ ไม่มุ่งหมายอย่างอื่นเลย มุ่งหมายเพียงจะชี้ความหมายของถ้อยคำที่ใช้พูดกันใช้สอนกันในพระพุทธศาสนาเท่านั้น; มีอยู่หลายคำที่ท่านเข้าใจผิดอยู่ และเห็นว่าท่านกำลังเข้าใจผิดอยู่ จึงรวบรวมคำที่จำเป็นเหล่านี้มาพูดเสียก่อน ให้รู้ที่ไปที่มาของคำ ความหมายของคำ ที่มันชี้ระดับถึงความรู้สึกที่รู้สึกอยู่ในใจของเราจริงๆ. เช่น คำว่า “ชาติ” – ความเกิด, และคำว่า “โลก”, และคำว่า “วัฏฏสงสาร”. แล้วฝ่ายตรงกันข้ามก็คือ “ไม่เกิด”, แล้วอยู่ “เหนือโลก”, แล้วก็ “นิพพาน”. **และทั้งหมดนี้ไม่ได้อยู่ที่อื่น ไม่ได้อยู่ที่นอกฟ้าหิมพานต์ ไม่ได้มีต่อเมื่อหลังจากตายแล้ว แต่ว่าอยู่ที่นี้ และเดี๋ยวนี้, และกำลังสลับสับสนกันอยู่อย่างน่าเวียนหัวที่สุด** เพราะว่าคน ๆ นั้นไม่รู้จักตัวเอง ยังไม่รู้จักตัวเองว่าประกอบอยู่ด้วยอะไร? แล้วเกิดอยู่ด้วยลักษณะอย่างไร? เกิดอยู่เท่า ๆ ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าเกิด

กลับไปคิดว่าตายแล้วเข้าโลงแล้วจึงจะเกิด. แล้วไม่มองเห็นอยู่จริง ๆ เป็นทุกข์อยู่จริง ๆ ว่าเกิดทุกข์ที่เป็นทุกข์ทุกที ตามที่พระพุทธเจ้าท่านบอก แล้วจะให้ไปเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างไร. ฉะนั้น เรื่องของนิพพานจึงเป็นเรื่องที่ลึกซึ้ง และยังแถม น่ากลัว น่าเกลียด; ทุกคนหันหลังให้ไม่อยากจะทำถึง.

มีคนบางคนเข้าใจผิดว่า ถ้าเอาเรื่องนิพพานมาสอนแก่นักศึกษาในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัยแล้ว มันก็เป็นเรื่องน่าเบื่อ เป็นเรื่องเกินความจำเป็น หรือไม่ถูกต้องกับเรื่อง. อาตมาอยากจะพูดว่า การกล่าวอย่างนั้น เป็นเรื่องน่าเบื่อ เพราะว่าเรื่องนี้มันจำเป็น; แม้แก่เด็ก ๆ ที่เพิ่งคลอดออกมาที่เดียว จะต้องถูกรบม ถูกสั่งสอนให้รู้จักตัวกู-ของกู ให้รู้จักความว่างจาก ตัวกู-ของกู, หรือว่าอย่างน้อยก็ให้เห็นแก่ตัวกู-ของกูหน่อยลง, ไม่ให้มีความเห็นแก่ตัวกู ที่เป็น selfishness นี้จัดเกินไป, ให้มันจางลง ๆ แล้ว egoism ความรู้สึกว่ามีตัวกูจะค่อย ๆ จางลง ๆ เพราะเขามีสติปัญญาได้ด้วยเหตุนี้ แล้วเขาจะรู้ว่า เขาคืออะไร? เกิดมาทำไม? จะไปทางไหน? ในที่สุดเขาจะเป็นมนุษย์ที่สมแก่คำว่า “มนุษย์” ที่แปลว่ามีจิตใจสูง คือสูงพอที่จะมองเห็นว่าอะไรเป็นอะไร เหมือนกับอยู่บนยอดเขาของลงมาข้างล่าง มันสะดวกดี.

ถ้าเรามีปัญญาอย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่า เรามี “พุทธะ” อยู่ในเรา, มี “ธรรมะ” อยู่ในเรา, มี “สังฆะ” อยู่ในเรา; นั่นคือผลของการเข้าใจคำว่า “เกิดหรือไม่เกิด”, “ใต้โลก หรือ เหนือโลก”, “สังสารวัฏฏ์ หรือ นิพพาน”. นี่แหละมันมีประโยชน์อย่างนี้ มันน่าจะนำมาสอนในโรงเรียนหรือไม่ ลองคิดดูเอง. แม้คนที่สูงอายุขึ้นไปก็เหมือนกัน จะต้องคิดว่านี่เป็นปัญหาที่รีบด่วนหรือไม่? สิ่งที่เรากำลังถือกันว่ามันเป็นปัญหาที่รีบด่วน และสนใจอยู่อย่างลึกซึ้งจะเป็นประจำวันนั้น ลองเอาเรื่องเหล่านั้นมาเทียบกับเรื่องเหล่านี้ดูที่ ว่าเรื่องไหนรีบด่วนกว่ากัน จำเป็นกว่ากัน; เรื่องไหนที่กำลังจำเป็นเหมือนกะไฟไหม้ศีรษะอยู่ ที่จะต้องรีบดับ; แล้วท่านก็จะเดินถูกทาง

ทั้งร่างกาย ทางวาจา และทางใจ. เป็นการเดินชนิดที่ไม่ต้องเดินให้เห็นตื้นเขิน  
คือเดินชนิดที่แวบเดียวถึงเลย, คือเพียงแต่ว่าพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ. เดินใน  
ลักษณะอย่างนี้ กลายเป็นผู้ที่ไม้อาจจะทุกข์กับเขาได้ หรือว่าจะทุกข์ที่ทุกข์แต่น้อยที่สุด.  
แล้วท่านจะรู้ได้เองว่าสิ่งต่าง ๆ นั้น มันมีค่าน้อยเกินไปเสียแล้ว ในเมื่อนำ  
มาเทียบกันกับความว่าง คือความที่มึนจิตใจว่าง—ว่างจากตัวกู—ของกู, มีความ  
สงบเย็นอยู่ได้ชั่วอำนาจของธรรมะ, มึนจิตเป็นธรรมะ.

มีชีวิตเป็นธรรมะ มีธรรมะเป็นชีวิต อย่างนี้มันมีค่าอย่างยิ่ง กว่ารถยนต์  
กว่าตึก กว่าชื่อเสียง กว่าอำนาจวาสนา หรือกว่าอะไรทุกอย่าง อย่างที่เขาพากัน  
มุ่งหมาย เอาเข้ามาเพื่อสมเฝ้าตัวเอง; เพราะฉะนั้น เขาต้องได้สิ่งนี้เสียก่อน.  
ได้ธรรมะคือชีวิต ชีวิตคือธรรมะเสียก่อน ตึก รถยนต์ อะไรต่าง ๆ ที่  
เอาเข้ามา มัน จึงจะไม่มาสมเฝ้าตัวเอง, จะไม่ตกอยู่ในสภาพที่น่าเวทนา  
เหมือนกับว่าเห็นกงจักรเป็นดอกบัว ซึ่งไปคว้าเอาสิ่งที่จะทรมานตัวมาสวมใส่ให้แก่ตัว  
ด้วยความยินดีด้วยความสมัครใจ; นั่นมันโง่มากถึงอย่างนั้น. ที่นี้ เราจะต้องมี  
เครื่องรางที่ศักดิ์สิทธิ์เสียก่อน กล่าวคือธรรมะในลักษณะเช่นนี้ เป็นเครื่องราง  
เป็นพระเครื่องที่แท้จริง; ไม่ใช่เป็นพระองค์ดำ ๆ แขนงคอ แต่เป็นพระเครื่องที่อยู่  
เป็นอันเดียวกับกับจิตใจ คือป้องกันไม่ให้ความทุกข์มาแผ้วพานแต่ประการใดเลย  
แม้แต่ความตายก็ครอบงำไม่ได้.

ฉะนั้น สิ่งที่ว่านี้จึงเป็นเครื่องคุ้มครองอย่างดี มีพระอย่างแท้จริง เหมือน  
ที่เรากำลังต้องการพระเครื่อง หรือต้องการอะไรต่าง ๆ ที่จะเป็นเครื่องคุ้มครองเรานั้น;  
ขอให้เราเอาธรรมะที่ทำให้จิตใจขณะสิ่งทั้งปวงนั้นแหละเป็นพระเครื่อง คือ พระพุทธ  
พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริง มาประดิษฐานอยู่ในหัวใจจริง ๆ; แล้วก็จะ  
เป็นพระเครื่องจริง. ความทุกข์ก็แผ้วพานไม่ได้ สิ่งต่าง ๆ ไม่อาจจะผิด นับตั้งแต่วันที่

เดี๋ยวนี้ วัน<sup>นี้</sup> จะไม่มีการคิดผิด พุคผิด ทำผิด; จะเป็นในการเรียน ในการงาน การอาชีพ หรือการสังคม หรืออะไรทุกอย่าง ซึ่งล้วนแต่เราต้องคิด ต้องพูด ต้องทำ มันไม่มีทางที่จะผิดได้เลย. นี่แหละอานิสงส์ของการที่เราเข้าใจ สิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” ถูกต้อง, เข้าใจ “ชีวิต” ถูกต้อง, เข้าใจ “ความเกิด” ถูกต้อง, “ความไม่เกิด” ถูกต้อง, เข้าใจ “โลก” ถูกต้อง, เข้าใจ “สิ่งที่เรียกว่าอยู่เหนือโลก” ถูกต้อง; เพื่อเข้าใจ “สังสารวัฏฏ์” และ “นิพพาน” อย่างถูกต้อง นั่นเอง. นี่เป็นคำบรรยายที่จะใช้เป็นพื้นฐานสำหรับเข้าใจธรรมะที่เป็นตัวแท้ของพุทธศาสนาอื่นๆ ขึ้นไป.

อาตมาขออุทิศคำบรรยายวันนี้เพียงเท่านั้น

---



ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๖

## การมองสิ่งทั้งปวงในด้านใน

แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ณ สโมสร จุฬาฯ

๑๕ ธันวาคม ๒๕๐๔

ท่านสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ และท่านที่สนใจทั้งหลาย,

ในการบรรยายครั้งนี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งสำคัญที่สุด แต่ว่าคนส่วนมากอาจจะเห็นว่าเป็นเรื่องรุ่มร่าม ไม่จำเป็นอีกตามเคย สิ่งที่ว่าสำคัญที่สุดนั้นก็คือ การมองสิ่งทั้งปวงในด้านใน.

สิ่งที่เรียกว่า การมองสิ่งทั้งปวงในด้านในนี้ มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการที่จะเข้าใจธรรมะ หรือเข้าใจพระพุทธศาสนา. การที่มองไม่ตรงกัน เป็นเหตุให้เข้าใจกันไม่ได้ เหมือนอย่างว่า การที่คนทะเลาะวิวาทกันก็เพราะคนหนึ่งมันมองไปอีกทางหนึ่ง ไม่อาจจะเข้าใจคำพูดของกันและกันได้. ฉะนั้นคนที่ทะเลาะวิวาทกัน ก็เป็นเพราะมองไปในทัศนะต่างกัน.

เพราะฉะนั้น การที่เราจะเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมองในด้านใน เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านมองสิ่งทั้งปวงในด้านใน

และคำที่ท่านทรงนำมากล่าวมาสอน ก็เป็นการบรรยายสิ่งทั้งปวงในเมื่อมีการมองกันในด้านใน.

เรื่องความทุกข์ ที่เป็นเรื่องสำคัญที่กล่าวอยู่ในเรื่องอริยสัจจ์ก็ ในเรื่องปฏิจสุมุปาบทก็ ในเรื่องอื่นๆก็ มันเป็นเรื่องของความทุกข์ที่มองกันในด้านในทั้งนั้น เพราะฉะนั้นถ้าเราไม่พยายามที่จะมองสิ่งทั้งปวงในด้านในตามอย่างพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมหวังได้ยาก หรือหวังไม่ได้เลย ในการที่จะเข้าใจพระธรรมคำสอนของพระองค์. เพราะฉะนั้นอาตมาจึงเห็นว่า มีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณากันถึงเรื่องนี้ อย่างละเอียดลออ.

แม้ว่าในการบรรยายสามครั้งที่แล้วมา ก็เป็นการบรรยายถึงการมองสิ่งทั้งปวงในด้านในด้วยกันทั้งนั้น. มองชีวิตในด้านในจึงจะเป็นอันเดียวกับธรรมะ และต้องมองสิ่งต่างๆ ในด้านใน จึงจะสามารถเอาธรรมะมาใช้ให้เป็นของคู่กันกับชีวิต หรือว่าเป็นอันเดียวกับชีวิตได้.

แม้การชี้ให้เห็นความหมายอันแท้จริงของคำว่า “ความเกิด” ในการบรรยายครั้งก่อน หรือโลก ในความหมายทางค้ำนในนั้น ก็เพราะความจำเป็นข้อนี้ ล้วนแต่เป็นการมองสิ่งที่สำคัญ ที่เกี่ยวข้องกันกับคนเราในด้านในด้วยกันทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นเป็นการจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ผู้ศึกษาพุทธศาสนา จะต้องหัดมองสิ่งทั้งปวงในด้านใน.

พวกคนที่เขาจะว่าเราร่วมๆ พุทธสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องพูดนั้น ก็คือพวกที่เข้าใจว่า เด็ก ๆ หรือคนอายุน้อยหรือเยาวชนนี้ ไม่อาจจะมองสิ่งทั้งปวงในด้านใน. นั้นมันเป็นเรื่องของคนแก่ที่ไม่อาจจะมองสิ่งทั้งปวงในด้านใน. แล้วก็พาลหาเรื่องว่าเด็ก ๆ นี้ไม่อาจจะมองสิ่งทั้งปวงในด้านใน. เพราะฉะนั้นเราไม่ต้องสนใจกับถ้อยคำชนิดนั้น

ก็ได้ คือว่าเราไม่ต้องสนใจถึงเรื่องใครจะมีความเห็นอย่างไร เราสนใจแต่ว่า เราจะเข้าใจสิ่งที่จำเป็นที่สุด คือธรรมะ นี้ได้อย่างไรก็แล้วกัน.

ที่นี้ ก็มาถึงข้อที่ว่า ทำไมจะต้องพูดเป็นด้านนอกด้านใน? ข้อนี้ เชื่อว่าท่านทั้งหลายอาจจะเข้าใจได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องอธิบายกันมากนักก็ได้ ว่าสิ่งทั้งปวงจะต้องมีเป็น ๒ ชั้น คือชั้นนอกและชั้นใน หรือด้านนอกด้านใน ด้วยกันทั้งนั้น. คำในทางปรัชญามีอยู่คำหนึ่ง และเป็นคำธรรมทานนั่นเองว่า quintessence; quinta แปลว่า ที่ห้า; essence แปลว่า เนื้อใน หรือสาระ; quintessence ก็แปลว่า สาระอันที่ห้า.

พวกนักปรัชญา พวกนี้เขาถือว่า สาระทั้งสี่ก็คือ ธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นั้นมันเป็นส่วนภายนอก ทั้งสี่อย่างนั้นมันเป็นภายนอกทั้งนั้น. ส่วนอันที่ห้า ไม่ใช่ดิน น้ำ ลม ไฟ แต่เป็นอะไรก็อย่างหนึ่งต่างหาก ซึ่งเขาเรียกว่า essence ที่ห้า นั้นแหละคือด้านใน ซึ่งหมายถึงเรื่องทางฝ่ายจิตหรือฝ่ายวิญญาณ. เพราะฉะนั้น เราจะต้องสนใจกับสิ่งที่เรียกว่า มูลธาตุที่ห้าหรือ essence ที่ห้านี้ กันให้ถูกต้องหรือให้เพียงพอ.

อยากจะบอกกล่าวเสียเลยว่า ในพระพุทธศาสนาเรานั้นยังมี essence ที่หก ก็ยังมีธาตุอีกธาตุหนึ่ง ซึ่งจะนับให้ฟัง สี่ธาตุตอนต้นก็คือดิน น้ำ ลม ไฟ แล้วอันที่ห้าเรียกว่า วิญญาณธาตุ วิญญาณนี้คือธาตุทางฝ่ายวิญญาณ, แล้วอันที่หก เรียกว่า “ความว่าง” ธาตุแห่งความว่าง หรือ “นิพพานธาตุ” ก็เรียก; แต่เรียกตรงๆ นั้นเรียกว่า ความว่าง; เพราะฉะนั้นเราจึงมีธาตุหก คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และธาตุวิญญาณ หรือวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้) แล้วก็ธาตุความว่างหรือ

“สัจฉยตธาตุ” : วิญญาณธาตุ หรือ สัจฉยตธาตุนี้ คือ essence ที่ห้า และ essence ที่หก ซึ่งลึกลงเข้าไปเป็นด้านใน.

เพราะฉะนั้นมาลองมองดู ค่ายการทบทวนดู ตามการบรรยายที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งอาตมาได้กล่าวถึงด้านใน คือส่วนที่เป็นจิตหรือวิญญาณ ที่เป็นความรู้สึกว่าเป็นตัวกู-ของกู เป็นเหตุให้ทำดีทำชั่ว นี่เป็นธรรมชาติประเภทหนึ่ง. ส่วนอันที่หกนั้นหมายถึงความว่างจากตัวกู ว่างจาก ของกู คือว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวกู ของกู ก็หมายความว่าว่างจากกิเลสอันนั้นเอง. เมื่อว่างจากกิเลสก็เป็น การว่างจากความทุกข์ แปลว่าว่างจากสิ่งซึ่งเป็นความทุกข์โดยประการทั้งปวง.

การที่ท่านจัดสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นธาตุ ธา-ตุ หรือบางทีก็เรียกว่า element ขึ้นมานี้ มันเป็นความถูกต้องอย่างยิ่ง แต่ว่าคนธรรมดาสามัญอาจจะเห็นว่าเป็นเรื่องเหลวไหลก็ได้ เพราะเขารู้จักธาตุกันแต่ดิน น้ำ ลม ไฟ หรือธาตุอื่น ๆ ทางด้านวัตถุเท่านั้น พอเป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณ และเรื่องที่สูงขึ้นไปกว่านั้นอีก เขาก็ไม่รู้สึกว่ามันเป็นธาตุ พอได้ยินคำว่าธาตุขึ้นมาเขาก็จะรวนเรไม่สนใจ.

ที่จริง คำว่าธาตุ หรือ ธา-ตุ ในที่นี้ มันหมายถึงสิ่งที่มีอยู่จริงเท่านั้น ไม่ได้หมายถึงอะไรมากไปกว่านั้น. สิ่งที่เป็นของภายนอกมันก็มีอยู่จริงอย่างภายนอก; ส่วนที่อยู่ลึกในทางฝ่ายภายใน ถึงกับมองไม่เห็นตัวหรือควาไม่ถูกนี้ มันก็ยังมีอยู่จริงด้วยเหมือนกัน. เราก็เลยถือเอาความที่มันมีอยู่จริง-มีอยู่จริง ๆ นี้เป็น essence ชนิดหนึ่งเหมือนกัน แล้วมันก็เป็นธาตุหรือเป็น element ที่เป็นมูลธาตุของสิ่งทั้งปวงด้วยเหมือนกัน.

เพื่อความเข้าใจที่ชัดเจน อาตมาอยากจะเพิ่มเติมคำอธิบายเรื่องนี้อีกชนิดหนึ่งว่า ในทางหลักพุทธศาสนานั้น เมื่อพูดถึงถึงเรื่องธาตุที่ถูกต้องแล้ว ท่านนิยามพูดว่า มีอยู่ ๓ ธาตุเท่านั้น คือ รูปธาตุ อรูปธาตุ และ นิโรธธาตุ.

รูปธาตุอันแรก ก็หมายถึงธาตุที่เป็นวัตถุเป็นตัวตน เป็นชั้น เป็นก้อน เห็นได้ ทมได้ กล่าได้ อย่างนี้ เรียกว่า รูปธาตุ.

อรูปรธาตุ ก็หมายถึงสิ่งที่มีมันไม่มีรูปร่างทำนองนั้น แต่มันก็มีอยู่จริง หมายความว่าต้องรู้ได้ด้วยใจเพราะเป็นเรื่องทางใจนั่นเอง. เหล่านี้ทั้งหมด เรียกว่า อรูปรธาตุ. ที่นี้มาถึงอันที่สาม เรียกว่า

นิโรธธาตุ นิโรธธาตุนี้แปลว่าดับ คือ ความดับ. ธาตุนี้ก็มีอยู่จริง แต่ว่าเป็นที่ดับแห่งธาตุทั้งปวง.

สองธาตุที่กล่าวมาแล้ว คือ รูปธาตุ และ อรูปรธาตุ นั้น ถ้ามันถึงเข้ากับ นิโรธธาตุเมื่อไรแล้ว มันก็ดับไป ไร้ความหมายหรือเหมือนกับว่าไม่มี. เพราะฉะนั้น นิโรธธาตุ นี้จึงไม่ใช่รูปธาตุและอรูปรธาตุ; มันยิ่งกว่านั้นอีก จะว่ามี รูปก็ไม่ได้ จะว่าไม่มีรูปก็ไม่ได้ เพราะว่ามันอยู่เหนือการที่จะกล่าวว่ามีรูป หรือไม่มีรูป เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงเรียกว่า “ธาตุแห่งความดับ” หรือ “ธาตุแห่งนิพพาน” หรือ “ธาตุแห่งความว่าง” แต่ชื่อที่มีอยู่ชั้้นนี้เรียกว่า นิโรธธาตุ แปลว่าธาตุแห่งความดับ.

นี่แหละเข้าใจไว้เถิดเถิดว่า คำว่าธาตุนี้มันมีมากออกไปถึงอย่างนี้ แล้วอย่าเข้าใจ ว่ามีเพียงเท่าที่เรียนในเรื่องวิทยาศาสตร์ทางวัตถุ ซึ่งถือว่าดิน น้ำ ลม ไฟ หรือว่า จะแยกเป็นธาตุแท้ อย่างที่เรียนกันในตำราเคมีอย่างนั้นก็ตาม ทั้งหมดนั้นมันเป็นแค่ เรื่องของทางฝ่ายรูปธาตุ-ธาตุเดียวเท่านั้น; แล้วยังเหลืออีก ๒ ธาตุ คือ อรูปรธาตุ กับนิโรธธาตุ ซึ่งท่านทั้งหลายอาจยังไม่เคยนึกถึงมันเลย บางคนจะยังไม่ เคยเรียนเลย บางคนยังไม่คิดว่ามีอยู่ด้วย.

เพราะฉะนั้นการที่ได้มาฟังคำอธิบายที่พระพุทธเจ้าท่านได้สอนไว้นี้ มันคงจะทำให้ฉลาดขึ้นบ้าง คือทำให้รู้ว่าสิ่งอะไรก็บางอย่างซึ่งเร้นลับ แต่มันเร้นลับสำหรับพวกเราเท่านั้น มันไม่เร้นลับสำหรับบุคคลประเภทพระอรหันต์ หรือโดยเฉพาะคือพระพุทธเจ้า.

สำหรับพระพุทธเจ้าแล้ว เรื่องอรูปธาตุหรือนิโรธธาตุนี้ มันก็เป็นเรื่องธรรมดา ง่าย ๆ ง่าย ๆ เหมือนกับที่พวกเราเรื่องธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม หรือธาตุอะไรต่าง ๆ แก่สับเก่าหรือร้อยธาตุ แล้วแต่จะค้นพบได้เรื่อย ๆ.

เพราะฉะนั้นเราจึงตั้งสมมุติฐานของเราใหม่ หรือสูงขึ้นมาถึงกับว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ธาตุ” นี้มันมีอยู่ถึงอย่างนี้ เพราะฉะนั้นธาตุประเภทใดที่มันเป็นส่วนลึกนั้น เราจะต้องรู้จักมองมันในคัมภีร์ ต้องมองมันในคัมภีร์ เราจึงจะรู้จักหรือเข้าใจในสิ่งเหล่านี้ ซึ่งจะเป็นเหตุให้เราง่ายต่อการเข้าใจศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นนักมองสิ่งทั้งปวงในคัมภีร์.

ไหน ๆ ท่านทั้งหลายก็สนใจ ที่จะศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งอยู่แล้ว และกลุ่มพุทธศาสตร์ก็จัดขึ้นด้วยความมุ่งหมายจะเข้าใจพระพุทธศาสนา ฉะนั้นก็จำเป็นที่จะต้องศึกษากันไปในทางที่เป็นหลักเกณฑ์อันมั่นคง ของพระพุทธศาสนา จะเอาตามสบายใจเรา ตามชอบใจเรา หรือตามสะดวกแก่เรานั้นมันทำไม่ได้. ถ้าฝืนทำมันก็ได้ผลน้อยที่สุด มันไม่คุ้มกันกับเวลา แล้วมันก็ต้องเลิกล้มไปโดยแน่นอน มันไม่มีอะไรที่จะทำให้เป็นประโยชน์อันแท้จริงขึ้นมาได้.

เพราะฉะนั้นจึงขอร้องหรือถึงกับวิงวอนว่า เราจำเป็นแล้ว ที่จะต้องหัดมองหรือศึกษาสิ่งทั้งปวงในคัมภีร์ ให้รู้จักธาตุที่ห้าและธาตุที่หก ลึกเข้าไปตามลำดับ.

การมองสิ่งทั้งปวงใน坎ในนี้ เข้าใจได้ง่ายๆ จากคำธรรมคาสามัญที่รู้จักกันดี หรือที่พวกนักปรัชญาเอาไปใช้ ก็คือคำว่า objectivity กับคำว่า subjectivity ซึ่งเป็นคำคู่และตรงกันข้าม.

คำว่า objectivity ตามตัวก็แปลว่าภาวะที่ปรากฏเมื่อเรามอง หรือเรารู้สึกกันในแง่ทางวัตถุธรรม หรือในแง่ของสิ่งที่ถูกกระทำ. ส่วน subjectivity นี้ก็คือภาวะที่ปรากฏ ต่อเมื่อเรามองหรือรู้สึกกันในแง่ของนามธรรม และเป็นไปในแง่ของผู้กระทำ ไม่ใช่ผู้ถูกกระทำ.

ท่านควรกำหนดความหมายไว้ให้ดีๆ ว่า objective นั้นมันในแง่ของวัตถุธรรม คือฝ่ายที่เป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้นจึงเป็นฝ่ายถูกกระทำเสมอไป; แต่ฝ่าย subjective นั้นมันจะมองกันในแง่ของฝ่ายนามธรรม คือถึงถึงจิตใจ เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นฝ่ายที่กระทำตรงกันข้ามจากการถูกกระทำ.

คำ ๆ นี้ ถ้าถือตามหลักของภาษาบาลีแล้วยิ่งชัดเจนมาก เพราะคำว่าจิต หรือนามธรรมนี้ รูปศัพท์มันแปลว่า เป็นฝ่ายสร้างหรือฝ่ายกระทำ หรือฝ่ายรู้ หรือฝ่ายน้อมนำสิ่งอื่นไป. ส่วนฝ่ายรูปธรรมนั้น มันเป็นฝ่ายที่ถูกสร้างขึ้น แดกง่าย ทำลายง่าย ถูกรู้สึก ถูกน้อมไปหรือถูกกระทำ.

เพราะฉะนั้นเราในที่นี้ก็จะต้องหัดมองกันในฝ่าย subjectivity ก็จะมองเห็นในฐานะที่เป็นนามธรรม และในฐานะที่เป็นฝ่ายกระทำ ไม่ใช่ถูกกระทำ.

เพียงเท่านั้นก็จะเข้าใจได้แล้วว่า ถ้าเราไปหลงคิดหรือหลงมองในฝ่าย objective แล้ว เราจะเป็นฝ่ายถูกกระทำ ข้อนี้หมายความว่าเราจะตกเป็นทาส เป็นบ่าว

ของอารมณ์ไปที่เดียว. แต่ถ้าเราจะมองกันในฝ่าย subjective แล้ว เราก็จะกลายเป็นฝ่ายตรงกันข้าม คือเป็นฝ่ายจิตและจะเป็นผู้กระทำ. นี่มันได้เปรียบกันอย่างนี้. ถ้าเรามองกันในฝ่าย objective แล้ว เป็นฝ่ายถูกกระทำ; ถ้าเป็นฝ่าย subjective แล้วเป็นฝ่ายกระทำ เพราะฉะนั้นจึงเป็นการควรอย่างยิ่ง ที่จะหัดมองกันในฝ่ายที่ได้เปรียบ คือฝ่ายที่อยู่เหนือ คือฝ่าย subjective นั่นเอง. นั่นแหละคือประโยชน์ของการมองสิ่งทั้งปวงในดำเนิน.

คนเราเกิดมาไม่ได้รับการศึกษาอบรมที่ถูกต้อง ตามทางธรรมะหรือทางปรัชญา เพราะฉะนั้นตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ เราจึงถูกปล่อยให้ตกอยู่ในฝ่ายวัตถุ คือไปติดในฝ่ายวัตถุ แล้วก็มองอะไรแต่ในฝ่ายวัตถุหรือฝ่าย objective ไปหมด ฉะนั้นจึงคล้ายๆ กับว่าฝัง ในการที่จะมองกันในฝ่ายเหนือหรือฝ่ายตรงกันข้าม. แต่ที่มันช่วยไม่ได้ อีกแล้วที่ว่าเราจะปล่อยให้มันเป็นไปอย่างนั้น : เราต้องตั้งต้นกันใหม่ ที่จะเป็นผู้มองสิ่งทั้งปวงในฐานะเป็นผู้ชนะ ไม่ใช่เป็นฝ่ายที่พ่ายแพ้.

นี่คือความจำเป็นที่ว่า เราจะต้องหัดมองสิ่งทั้งปวง ในลักษณะที่เป็นฝ่าย subjective; ให้ภาวะที่เป็นดำเนินหรือฝ่ายในนั้น ปรากฏชัดแจ้งแก่เราให้จนได้ คือให้ subjectivity ต่างๆ นั้นไม่เป็นของดีกลับแก่เราอีกต่อไป. อาตมาจะได้กล่าวถึง การมองดำเนินนอกดำเนิน ในลักษณะที่เห็นได้ง่ายสืบไปอีก ด้วยถ้อยคำธรรมดาสามัญที่สุด.

การมองดำเนินนอกกับมองดำเนินในนั้น มันจะตรงกันข้ามเสมอไป ทั่วๆ ทั่วๆ ว่าดำเนินนอกกับดำเนินใน มันเป็นเรื่องร่วมกันไม่แยกกันได้ เพราะว่าของดำเนินในมันก็ต้องอาศัยอยู่บนของดำเนินนอก เช่นว่าร่างกายนี้ มันเป็นที่อาศัยของใจ ใจก็อาศัยอยู่ที่ร่างกาย มันไม่แยกกันได้ แต่มันก็ยังแบ่งกันได้ว่าเป็นดำเนินนอก และดำเนินใน.



เหมือนอย่างผลไม้ มันมีเปลือกและมีเนื้อใน แต่มันก็เนื่องกันอย่างนี้ ไม่อาจจะแยกกันได้. ถ้าเรามองด้านนอกมันถูกเปลือก มันกินได้เมื่อไร ลองคิดดู; แต่ถ้าเรามองด้านในก็ถูกเนื้อ ซึ่งเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ก็บริโภค. เพราะฉะนั้นถ้าไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้ เราก็กินไม่ได้. ก็ซึนกินเข้าไปให้ได้ทั้งเปลือกทั้งเนื้อ มันก็รู้สึกกระอักกระอ่วนเต็มที.

ฉะนั้น การที่รู้จักมองในทันในและแยกให้เห็นชัด จึงเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง. การมองด้านในนี้เป็นสิ่งที่จำเป็น แต่ก็อย่าได้ไปตั้งแง่ด้วยทิฏฐิมานะ จนถึงกับจะรังเกียจด้านนอก เกิดเป็น pessimism ต่อด้านนอกขึ้นมา อย่างนี้ก็ไม่ได้ถูกมันเป็นความผิดอย่างยิ่งเหมือนกัน.

เราต้องเห็นคุณของเปลือก หรือด้านนอกอยู่เสมอไป อย่างว่าผลไม้มันนั้นแหละ ถ้าไม่มีเปลือกแล้ว เนื้อในจะอยู่ได้อย่างไร? ถ้าไม่มีเปลือกแล้วมันก็ออกเป็นลูกมาไม่ได้ เนื้อในล้วน ๆ นั้นมันงอกออกมาไม่ได้ และมันไม่เจริญจนแก่จนสุกให้เรากินได้ มันอยู่ได้ด้วยเปลือกแท้ ๆ. แต่ถ้าเราจะไปหลงไหลในเปลือก มันก็น่าสงสาร.

ถึงอย่างไรก็ดี การมองอย่างด้านนอกนั้นถูกเปลือก การมองอย่างทันใน มันก็ย่อมถูกเนื้อใน; และการมองด้านนอกก็จะตกเป็นทาสของอารมณ์ แต่การมองด้านในจะกลายเป็นนายเหนืออารมณ์ต่าง ๆ ซึ่งได้กล่าวแล้วแต่วันก่อน ว่าอารมณ์ต่าง ๆ ก็คือโลก. รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่มีอยู่ในโลกคืออารมณ์. ถ้าเราปล่อยให้จิตใจตกต่ำไปอยู่ใต้อำนาจของการมองในทันนอกแล้ว มันก็ตกเป็นทาสของอารมณ์ จะถูกอารมณ์ครอบงำบังคับลากจูง เหมือนกับเขาจูงจุมูกไปตามต้องการของเขา แต่ถ้ามองด้านในแล้วเป็นอิสระขึ้นมาทันที ไม่มีอะไรมาจูงไปได้; แล้วจิตที่เป็นอิสระเท่านั้นจึงจะไม่ใช่เป็นภาวะที่ทนทุกข์ทรมาน.

ที่นี้การมองด้านนอกนั้น มันทำให้เข้าใจธรรมะไม่ได้ แต่ว่าการมองด้านในนี้ ทำให้เข้าใจธรรมะได้. ลองคิดดูเทียบคู่เช่นนั้นกันไปเรื่อย. เพราะเหตุใด? ตอบง่ายนิดเดียว เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้น มันเป็นเรื่องทางด้านใน เป็นความลับของด้านนอก.

ที่ว่าเป็นความลับนี้ หมายความว่า เป็นความจริงที่มองเห็นยากขนาดที่เป็นความลับก็เดียว. ความลับของอะไร? ก็ความลับของด้านนอกนั่นเอง. เรารู้กันแต่เรื่องด้านนอก ไม่รู้ถึงเรื่องด้านในซึ่งเป็นความลับของด้านนอก นั่นแหละคือวิชาของเรา เรียกกันง่าย ๆ ก็คือความโง่ ความหลง ความเป็นพาล ความเป็นคนเขลา ความเป็นปฤชณคนหนา อะไรทำนองนี้ แล้วแต่ละจะเรียก; ในโหราศาสตร์เขาเรียกกันอย่างนั้น เพราะว่าธรรมะเป็นความจริงที่ซ่อนเร้นอยู่ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง คือเป็นด้านในของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั่นเอง.

แต่ถ้าถือเอาตามคำอธิบายที่ได้กล่าวมาแล้ว ๒-๓ วันก่อนนั้น ก็กล่าวได้ชัด ๆ ในวันนี้ว่า การมองด้านนอกนั้น มันดับตัวกู-ของกูไม่ได้; แต่การมองด้านในนั้น มันดับความรู้ดีกว่าตัวกู-ของกูนี้ได้. เพราะเหตุใด? ก็ตอบได้ง่ายนิดเดียวอีกเหมือนกันว่า เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่าตัวกู-ของกูนั้น มันแสนจะลึกลับมันอยู่ด้านในสุด; ด้านในชนิดที่ไม่เห็นตัว กว่าจะไม่ถูก หรืออะไรทำนองนี้.

แต่ถ้าเราหัดมองด้านใน ตามวิธีที่พระพุทธเจ้าท่านสอนไว้ มันจะมาปรากฏแก่เรา ชัดเจนง่าย ๆ เหมือนของด้านนอกเหมือนกัน.

การมองด้านใน อย่างน้อยก็ตามวิธีที่กล่าวมาแล้วในการบรรยายที่แล้วมา มันจะมองเห็นตัวกู-ของกูชัดเจน, ชัดเจนในฐานะที่ว่า นี่เอง!

มันเป็นต้นเหตุของความทุกข์ ที่แก้กันไม่ตกและไม่มีที่สิ้นสุด เพราะฉะนั้นจะต้องฆ่ามันให้ตายด้วยอุบายที่ชอบ เช่น ไม่ให้มันได้กินอาหารแล้วมันผอมลง แล้วมันตายไปเอง เหมือนกับสัตว์ร้ายที่ล่อมคอกไว้ แล้วไม่ให้กินอาหารจนใดกั้นนั้น.

ยิ่งกว่านั้น อาจจะมีมองเห็นต่อไปว่า การมองอย่างด้านนอกนั้นมันตกไปฝ่ายวัตถุนิยม การมองด้านในนั้นมันทำให้เป็นไปในฝ่ายของอุดมคตินิยม. materialism ตรงกันข้ามกับ idealism ซึ่งทำนองหลายก็พอจะรู้อยู่แล้วสำหรับคำอย่างนี้ ไม่ต้องเสียเวลาอธิบาย เพราะว่า การมองด้านนอกนั้นมันเป็นตัว materialism อยู่ในตัวมันเอง แล้วมันนำผลเป็น materialism ยิ่ง ๆ ขึ้นอีกมากมาย แล้วมันก็เกิดอาการที่ว่า จะต้องเป็นทาสของวัตถุนิยม และเกิดปัญหายุ่งยากไม่มีที่สิ้นสุด.

โลกเราสมัยนี้มีปัญหายุ่งยากเพราะตัวนี้ตัวเดียว คือตัววัตถุนิยมนี้อย่างเดียวเท่านั้น. ไม่ว่าฝ่ายไหนหมด ที่มันรบกันได้นั้น มันเป็นฝ่ายวัตถุนิยมด้วยกันทั้งนั้น; แต่มันเป็นฝ่ายวัตถุนิยมคนละรูป คือว่าหายาไปบ้าง ละเอียดประณีตไปบ้าง เอาจง ๆ ตรง ๆ ซึ่งหน้าบ้าง เอาอย่างละเอียดประณีตแบบเนียน เร็นลับบ้าง แต่ทั้งสองฝ่ายนี้ลุ่มหลงในวัตถุนิยมด้วยกันทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้นไม่มีทางอะไรที่จะแก้ได้ หรือแก้ตกได้ในเรื่องวิกฤตการณ์ของโลกในสมัยปัจจุบันนี้ เว้นเสียแต่ว่าทั้งสองฝ่ายนั้น หายใจในเรื่องวัตถุนิยม แล้วก็รู้จัก idealism, คือรู้จักสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุนิยม ที่เป็นอุดมคติสูงสุด ที่เป็นภายในหรือเป็นด้านในขึ้นมาเท่านั้นเอง ไม่ต้องมีใครห้ามเขาหรือบอก เขาก็จะหยุดเบียดเบียนกัน แล้วก็แสวงหาความสุขที่แท้จริงได้ โดยไม่ต้องเสียเลือด เสียเนื้อ เสียวัตถุหรือเสียอะไร อยู่กันเป็นผาสูกอย่างยิ่ง ที่เรียกกันว่าสมัยพระศรีอารย หรืออะไรก็ได้.

ลองพิจารณาคูเหตุว่าโทษของการมอด้ำนนอก กับคุณของการมอด้ำนใน ตำนานนี้ มันมีอยู่อย่างไร เพราะฉะนั้นจึงขอให้สนใจอย่างยิ่ง ในฐานะที่เป็นหนทางเดียว เท่านั้นที่จะเข้าใจถึงธรรมะหรือพระพุทธศาสนา.

เพราะฉะนั้นถ้าท่านผู้ใดเกลียดชังวัตถุนิยม และบูชาอุดมคตินิยมแล้ว ก็ต้อง หัดมอด้ำนในตามแนวของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ซึ่งอาตมารับรองได้ในส่วน พระพุทธศาสนาช่วยยอมสำเร็จประโยชน์โดยแท้จริง แต่เราไม่พูดถึงศาสนาอื่น ซึ่งก็มีได้ เหมือนกันด้วยกันทุก ๆ ศาสนา. แต่เดี๋ยวนี เรากำลังพูดถึงพระพุทธศาสนา แล้วกลับ ยืนยันว่า ตามอุดมคติของพุทธศาสนานี้ ไม่เกี่ยวกับวัตถุนิยมเลย และยังไป กว่านั้นอีกก็คือว่า จะเป็นนายเหนือวัตถุนิยม.

สิ่งที่เป็นโลกุตตระนั้น ก็หมายความว่า มันอยู่นเหนือโลกซึ่งเป็นที่ตั้งของ วัตถุนิยม ความลุ่มหลงในโลกนั้นแหละเป็นตัววัตถุนิยม เพราะฉะนั้นเราจะต้องมอด้ำนใน ลักษณะที่อยู่เหนือโลกเสมอไป.

มีคำอีกคู่หนึ่ง ซึ่งพวกเราเกี่ยวข้องกันมากที่สุด คือธรรมะนี้มันมีวิธีพูด หรือวิธีกล่าวอยู่เป็น ๒ ฝ่าย หรือ ๒ แง่ ฝ่ายหนึ่งก็คือ บุคคลาธิษฐาน คือกล่าว เป็นเรื่องของคนไปเลย เป็นตัวสิ่งของ เป็นตัววัตถุไปเลย; แต่อีกทางหนึ่งก็กล่าว เป็นเรื่อง นามธรรมล้วน ไม่ใช่คน เป็นเรื่องธรรมะล้วน เขาเรียกว่า ธรรมาธิษฐาน.

ยกตัวอย่าง เช่นว่าเมื่อพูดกันขึ้นว่าพญามารอย่างนี้; ว่าพญามารเป็นยักษ์ ซึ่ข้างซึ่ม่า ถือหอกถือดาบอย่างนี้ การพูดถึงพญามารอย่างนี้ก็เรียกว่า พุคคธาธิษฐาน. แต่ถ้าพูดว่าพญามาร แล้วเล็งถึงสิ่งที่ร้ายกาจที่สุดที่ทำให้ลายมนุษย์ อย่างยิ่ง คือกิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง เหล่านี้ก็เรียกว่า พญามารในลักษณะของธรรมาธิษฐาน คือกล่าวในแง่ของธรรมะ หรือฝ่ายนามธรรม.

ถ้าท่านไม่หัดมองในด้านในแล้ว จะไม่สามารถรู้จักธรรมชาติฝ่าย  
 ธรรมาธิฐาน จะรู้จักแต่ฝ่ายบุคคลาธิฐานเสมอไป. ถ้าโง่มากก็จะกลายเป็น  
 เป็นเหยื่อของการโฆษณาชวนเชื่อให้ทำบุญ ไปสวรรค์ หรือทำบุญพันบ่วง  
 ของพญามารทำนองนี้ก็ได้. เมื่อเราหัดมองให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง คือลึกเข้าไป  
 ถึงความจริงที่เป็นธรรมาธิฐานแล้วจะเป็นผู้รู้ความจริง ไม่มีใครหลอกเราได้.

คำคู่ต่อไปที่นิยมเรียกในพระบาลีนี้ ท่านเรียกว่า “ทรัพย์-ทรัพย์สมบัติ”  
 นี้แหละ ทรัพย์สมบัติมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ทรัพย์ของปุถุชนเป็นทรัพย์ภายนอก  
 และทรัพย์ของพระอริยเจ้า เป็นทรัพย์ภายใน อย่างนี้ไม่ต้องพูดอธิบายมากมาย  
 ก็รู้กันอยู่เป็นส่วนใหญ่แล้วว่า แก้วแหวน เงินทอง ที่ดิน ไร่นา ช้าง ม้า วัว ควาย  
 กระจ่าง เกียรติยศ อำนาจวาสนา ชื่อเสียงอย่างนี้ เป็นทรัพย์ภายนอกของปุถุชนทั้งนั้น  
 ส่วนทรัพย์ภายในนั้นเขาเรียกว่า อริยทรัพย์ แปลว่า ทรัพย์ที่ประเสริฐหรือทรัพย์ของ  
 พระอริยเจ้า นี้เขาหมายถึงธรรมะ ที่ทำให้เกิดความดับทุกข์ได้; นั้นเรียกว่า  
 อริยทรัพย์.

เพียงเท่านั้นท่านก็เห็นได้ทันทีว่า ทรัพย์ของปุถุชน หรือทรัพย์ภายนอก  
 นั้น มันเป็นสิ่งหมองมัวด้านนอก จึงไปลุ่มหลงอยู่ที่ทรัพย์อย่างนั้น ส่วน  
 อริยทรัพย์หรือทรัพย์ภายในของพระอริยเจ้านั้น ไม่มีทางอื่น ต้องมองด้วย  
 จิตใจที่ประณีตละเอียด ที่มองลึกได้ในด้านใน ก็จะพบอริยทรัพย์.

ในเรื่องประโยชน์ของสิ่งนี้ ท่านแสดงไว้มากมาย แต่จะยกมาเป็นตัวอย่างว่า  
 อันทรัพย์ภายนอกนั้นมันไม่อยู่กับเรา และไม่อยู่กับเราอย่างแท้จริง โจรขโมยไป  
 ก็ได้ ไฟไหม้ไปก็ได้ หรือเป็นอันตรายอย่างอื่นก็ได้ เรียกว่ามันไม่อยู่กับเราอย่าง  
 แท้จริง; และท่านนั้นยังไม่พอ มันยังเป็นพิษต่อเราอยู่บ่อยๆ คือพุงง่าย ๆ มัน

เล่นงานเรา ทำความลำบากยากเข็ญไปตาม ๆ กันนี้บ่อย ๆ. ส่วนอริยทรัพย์ที่เป็นภายในนั้นตรงกันข้าม ไม่เป็นอย่างนั้นเลย ไม่เคยเป็นพิษขึ้นมาเลย ไม่เคยทำให้ใครน้ำตาไหล และบางทีก็ไม่เคยทำให้ใครหัวเราะด้วย; เพราะว่า การหัวเราะหรือการร้องไห้ นั้นมันกระหัดกระหอบด้วยกันทั้งนั้น สู้ยู่เป็นอิสระ ว่าง ๆ เฉย ๆ ไม่ได้. ดังนั้น อริยทรัพย์ที่เป็นภายในนี้ จึงไม่ทำให้ใครหัวเราะหรือร้องไห้; ให้แต่ความสงบเย็นอย่างเดียว. นี่! เราจะต้องใช้สติปัญญา มองทะลุภายนอกเข้าไปถึงภายใน เราจึงจะได้ทรัพย์อย่างนี้มา เป็นทรัพย์ของพุทธบริษัทโดยเฉพาะ.

เรามามองดูกันในแง่ร้ายบ้างว่า คนที่มองแต่ด้านนอกนั้น เขาจะรู้จักแต่โรคภัยไข้เจ็บ หรืออันตราย แต่เพียงด้านร่างกาย หรือด้านวัตถุเท่านั้น แล้วก็จะตกอกตกใจกันใหญ่โตเป็นวัฏเป็นแวน นอนไม่หลับ; แต่ส่วนอันตรายโรคภัยไข้เจ็บในด้นในนั้นไม่รู้ว่ามีอยู่ และมันร้ายกาจยิ่งกว่านั้นอีก; และเขายังไม่รู้ว่ามีโรคภัยไข้เจ็บธรรมดาสามัญด้านนอกนี้ มันมีเหตุอันแท้จริงมาจากโรคภัยไข้เจ็บด้านวิญญาณ.

ถ้าเราเป็นโรคภัยไข้เจ็บด้านวิญญาณ ก็ภายในอยู่แล้ว โรคภัยไข้เจ็บด้านนอกนั้นมันจะประดังกันเข้ามา แม้ที่สุดแต่โรคลำไส้ซึ่งเป็นปัญหาอันมาก หรือแทบทุกคนนี้ หมอหรือการค้นคว้าทางแพทย์ก็ต้องรับรองว่ามันมีมูลมาจากความเป็นคนเจ้าวิตกกังวล นานพอสมควร แล้วก็ต้องเป็นโรคลำไส้ เพราะว่าทุกคราวที่วิตกกังวลนั้น เลือดไม่ได้มาหล่อเลี้ยงลำไส้อย่างเพียงพอ แต่ไปหล่อเลี้ยงมันสมองที่บ้าคลั่ง หรือกำลังเดือดพล่านเสียหมด เมื่อเป็นอย่างนี้ทางลำไส้ก็เกิดวิปริตขึ้นมา ฉะนั้น ท่านจะรู้สึกได้ช่วยตนเองว่า ถ้าเสียใจมาก ๆ มันปวดท้องถึงกับกินข้าวไม่ได้ ซึนกินเข้าไปจะตาย เพราะว่าลำไส้มันไม่ยอมรับอาหารอย่างนี้เป็นต้น.

นี่เป็นอันว่ามันมีโรคภายใน คือทางวิญญาณอยู่ก่อน คือความวิตกกังวล. ความวิตกกังวลนี้ก็มาจากการที่คิดผิด หรือว่ามีมิจฉาทิฎฐิเห็นผิดในสิ่ง

ทั้งหลายทั้งปวงในโลกนั่นเอง มันจึงได้เกิดความยึดมั่นถือมั่นชนิดที่ทำให้เกิดความวิตกกังวลมีโรคทางวิญญาณ แล้วก็เป็นโรคทางกายหรือทางฝ่ายวัตถุ.

หรือถ้าจะกล่าวให้ครอบคลุมไปหมดก็อาจจะกล่าวได้ว่า เมื่อคนเรามีสภาพทางวิญญาณ ทางจิตใจเสื่อมทรามแล้ว เชื่อหรืออำนาจที่จะต้านทานโรคภัยไข้เจ็บในตัวเราจะลดน้อยลงไปทันที เพราะฉะนั้นเชื้อโรคอะไรเข้ามาเพียงนิดเดียว ก็เป็นเรื่องใหญ่โตทำให้เจ็บป่วยได้.

ถ้าเราไม่เป็นโรคทางวิญญาณเลย จิตใจเข้มแข็งเหมือนพวกโยคี พวกมุนีที่อยู่ตามบ้าน ต่อให้เชื้อโรคเข้าไปเป็นกอบเป็นกำมากมาย มันก็ไม่เป็นอะไร มันมีความต้านทานเพียงพอ ไม่เป็นโรค แล้วก็ไม่ต้องกินยา อย่างนี้เป็นต้น. หมายความว่าความเข้มแข็งและแกร่งกร้าวในทางวิญญาณนั้น เป็นมูลเหตุของการต่อต้านโรคภัยไข้เจ็บในทางร่างกายด้วย.

นี้เราควรจะมองกันให้ลึก ถึงโรคภัยไข้เจ็บต้านนอกต้านใน และมูลเหตุของมันทั้งต้านนอกและต้านในอย่างนี้ ซึ่ง ก็ไม่มีอะไรนอกไปจากธรรมะ อันจะเป็นยา หรือเครื่องป้องกันโรคในทางภายในโดยสิ้นเชิง แล้วโรคทางภายนอกก็จะกระเด็นไป สูญหายไปตั้ง ๙๙ เปอร์เซ็นต์.

ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าผู้ที่อยู่ตามแบบของธรรมะเป็นฤๅษี เป็นมุนี อะไรก็ตามนั้นแกร่งกร้าว ไม่ค่อยรู้เรื่องโรคภัยไข้เจ็บ ถ้าจะเอาอายุยืนกันละก็ต้องเป็นอยู่ในลักษณะอย่างนี้ด้วย.

ถ้ามองดูกันในแง่ของความสุขบ้าง ก็มีเป็นคู่ๆ อย่างเดียวกันอีก ในบาลีท่านเรียกว่า ความสุขที่ต้องอาศัยบ้านเรือน เรียกว่า “*เคหสิตสุข*” เป็นความสุขที่

ต้องเนืองอยู่กับบ้านกับเรือน คือ การครองเรือน นี่เป็นความสุขค้ำนอกซึ่งรู้จักกันดีมาก ส่วนความสุขที่ตรงกันข้าม หรือค้ำโนนั้น ท่านเรียกว่า “เนกขมมสิตสุข” แปลว่าความสุขที่เกิดมาจากการออกไปจากบ้านเรือน ซึ่งในทีนี้ก็หมายถึงการออกโดยจิตใจ คือจิตใจอยู่นอกความรู้สึก ก็จะรู้สึกว่ามีบ้านเรือน เพียงเท่านั้นก็พอแล้ว เพียงเท่านั้นก็เรียกว่า เนกขมมสิตสุข อยู่แล้ว.

แม้ว่าคนแก่คนหนึ่ง กลานไปไหนไม่ไหว ต้องนอนอยู่ในเรือน แต่ถ้ารู้ธรรมะในระดับนี้แล้ว เขาจะได้รับความสุขที่เรียกว่า เนกขมมสิตสุข คือความสุขที่อาศัยการออกไปจากบ้านเรือนเหมือนกัน ทั้งที่นอนอยู่ในเรือนนั้นแหละ.

เพราะว่าคำว่า “ออกไปจากบ้านเรือน” นี้ หมายถึงออกด้วยจิตใจ มีจิตใจ อยู่นอกโลกเป็นโลกุตตระ อย่างที่กล่าวมาแล้วแต่ก่อน. เพราะฉะนั้นนอนอยู่ในเรือนนั่นเอง จะเอาความสุขอย่างในเรือนก็ได้ จะเอาความสุขอย่างนอกเรือนก็ได้ เพราะว่าเราสามารถมองสิ่งทั้งปวงในค้ำโน โดยอาศัยธรรมะเป็นเครื่องมือ หรือเป็นวิธีที่จะมอง.

ความสุขในบ้านเรือนเขาเรียกว่า โลกียสุข ความสุขเหนือบ้านเรือนเขาเรียกว่า โลกุตตรสุข คือเอาจิตใจเป็นเกณฑ์. ถ้าจิตใจอยู่ใต้โลกแล้ว ต่อให้ไปอยู่ที่วัด หรือไปอยู่ในป่า มันก็มีความสุขอย่างบ้านเรือนอยู่นั่นเอง เพราะว่าคนที่อยู่วัด ก็ยังกระหายค้ำนเหมือนกับใจจะขาด อยากจะออกจากกรง เพื่อกลับไปอยู่ที่บ้าน; ฉะนั้นลำพังวัดหรือสถานที่มันช่วยไม่ได้ มันช่วยได้ก็ต่อเมื่อใจมันรู้จักมองในค้ำโน.

เพราะฉะนั้น จะอยู่ที่ไหน มันก็สามารถจะมองโลกเล็กในค้ำโน และอยู่นอกโลกเหนือบ้านเรือน. นี่! ถ้าจะดูให้ดีแล้วก็จะต้องรู้สึกว่าเป็นกำไรอย่างยิ่ง;



เป็นกำไรอย่างยิ่งที่ได้ความสุขที่ประเสริฐ เพิ่มขึ้นโดยไม่ต้องลงทุนอะไรเลย อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสของท่านไว้ว่า นิพพานนี้ให้เปล่า คือไม่เอาสตางค์ว่า “ลทฺธา มุธา นิพฺพตี ภฺูชฺชมานา” ; ประโยชน์มีใจความว่า นิพพานนี้ให้เปล่า หรือว่าเป็นสิ่งที่ได้เปล่า ไม่ต้องลงทุน มันมีแต่ทั้ง ใช้คำว่าทั้งก็ได้, คือโยนมันเสียให้หมดก็แล้วกัน มันก็ได้นิพพานมา.

หมายความว่า มีจิตใจอยู่สูงจนไม่ติดอยู่ในโลก โดยประการทั้งปวง. นี่! ทำอย่างนี้เท่านั้น คือโยนโลกไปเสียให้หมด มันก็ได้นิพพานมา แทนว่า ไม่ต้องทำอะไรและไม่ต้องลงทุนด้วยอะไร อยู่เฉยๆ อยู่ว่างๆ ให้ถูกวิธีเท่านั้น นิพพานก็ได้มา คือปรากฏขึ้น.

และที่ร้าย ที่น่าตกใจนั้น คือว่า คนที่มองสิ่งทั้งปวงในด้านนอกนั้น มันจะหลงผิดชนิดที่เห็นงูเป็นปลา ส่วนคนที่มองโลกหรือมองสิ่งทั้งหลายในด้านในอย่างถูกต้องนั้นมันเห็นอะไร ตามที่เป็นจริงไปหมด : เห็นงูเป็นงู เห็นปลาเป็นปลา เห็นอะไรก็เป็นอะไรอย่างถูกต้อง ตามที่เป็นจริง คนที่เห็นงูเป็นปลา แล้วก็กอดรัดเอาไว้นี้ มันอันตรายเท่าไรก็พอจะเห็นได้.

สำนวนอย่างอื่นก็ว่า “เห็นกงจักรเป็นดอกบัว” มีความหมายเหมือนกัน แต่อาจจะร้ายแรงไปกว่ากัน คือมีนิทานเล่าว่า คนๆ หนึ่งเห็นเปรตมีกงจักรอยู่บนหัว พัดเลือดแดงฉาน กลับเห็นเป็นดอกบัว ไปวิงวอนขอเอามาใส่หัวของตน. ที่เล่าเป็นนิทานอย่างนี้ มันเป็นเรื่องเพื่อให้จำง่าย. แต่ความหมายของเขา เขาต้องการจะอธิบายคำว่าค้ำนอกค้ำใน. บางคนที่สำคัญผิดเห็นงูเป็นปลา เห็นกงจักรเป็นดอกบัวนี้ หมายความว่า มันเห็นผิดเกี่ยวกับอารมณ์ทั้งปวง แล้วมันตกเป็นทาสของอารมณ์ แล้วมันยิ่งกว่าติดคุกติดตะราง หรือถูกทรมานในนรกไปเสียอีก.

เท่าที่ยกตัวอย่างมาเป็นคู่ๆ ให้ท่านทั้งหลายเห็นนี้ก็พอแล้ว ชื่นยกตัวอย่างอีก มันจะค่า เพื่อให้เห็นสิ่งที่ตรงกันข้ามว่า มันต่างกันอย่างยิ่ง; พร้อมกันนั้นก็แสดงให้เห็นว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรู้จักมองในด้านใน เพื่อให้จิตใจนี้เอาตัวรอดอยู่เหนือสิ่งทั้งปวงได้.

ที่นี้เรามามองดูกันถึงอาการที่เรากำลังเป็นผู้คิด เป็นผู้ทำผิดเสียเองในเรื่องนี้ ดูบ้าง เรามามองดูกันถึงเรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นรก สวรรค์ นิพพาน หรือศาสนา ความงาม ความดี ความจริง ความยุติธรรม อะไรเหล่านี้ที่เรา ยกย่องบูชา ปรรณนากันนักนี้ ว่ากำลังเป็นอย่างไร? กำลังอยู่ในสภาพที่ถูกต้อง หรือไม่?

### สังฆัง สรณัง คัจฉามิ

อย่างพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นี้ คนโง่ๆ ก็ถือว่ามันเป็นหน้าปากอก นั้นมันง่ายเหมือนกับปอกกล้วยใส่ปาก เพียงว่า พุทธัง สรณัง คัจฉามิ ธรรมัง สรณัง คัจฉามิ เสร็จแล้วก็จะมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์; เขาจึงว่ามันง่าย. แต่ที่จริง นั้นมันเป็นเรื่องเปลือกยิ่งกว่าเปลือก ยิ่งกว่าเปลือกหลายเท่าทีเดียว เพราะนั้นไม่ใช่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เลย มันเป็นเปลือก.

การเห็น หรือ ถึง พระพุทธเจ้า ถ้าเรามองด้านนอกเขาก็จะเห็นถึงขนาดว่าเห็นพระพุทธรูปนี้ว่าเป็นพระพุทธเจ้า หรือแม้แต่จะเห็นบุคคลที่เดินได้ เดินโปรดสัตว์อยู่ในอินเดียเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว ว่าเป็นพระพุทธเจ้า นี้ก็ยังไม่ถูก พระพุทธเจ้า ท่านห้ามขาดไม่ให้เขาไปถึงอย่างนั้น โดยตรัสว่า “เห็นธรรมะคือเห็นตถาคต เห็นตถาคตคือเห็นธรรมะ” ไม่ใช่เห็นร่างกายที่เดินไปเดินมาอยู่นั้น.

เพราะฉะนั้นคนที่แม้จะเกิดในเมืองพระพุทธเจ้า เกิดในนครกบิลพัสดุ์ มี เยอะแยะมากมายที่ไม่เห็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริง เห็นแต่เปลือกของพระพุทธเจ้า แล้ว

ก็ไม่รู้จักพระพุทธเจ้า จึงมีคนที่ตั้งหน้าเป็นศัตรู เป็นปฏิปักษ์ล้างผลาญพระพุทธเจ้าอยู่ จำนวนหนึ่งมากมายเหมือนกัน.

นี่คือโทษของการที่ไม่มองให้ถูกต้อง หรือเพราะไม่อาจจะมองอย่างถูกต้อง; อย่างนี้พวกเราก็มีอยู่มาก; แต่ว่าเราจะยกไปให้เป็นเรื่องของพวกเด็ก ๆ หรือคนที่ยัง ค่อยการศึกษา. ที่สำหรับนิสิตของมหาวิทยาลัยนี้จะอยู่ในระดับไหน เป็นเรื่องที่ไม่ คิดเอาเองก็แล้วกัน.

เราจะมองพระพุทธเจ้าที่พระพุทธรูป; หรือจะมองพระพุทธเจ้า ที่รูปกาย ที่เดินไปเดินมาอยู่ในอินเดียครั้งกระโน้น; หรือว่าจะมอง พระพุทธเจ้าที่ภาวะแห่งความว่าง จากตัวกู ของกู เป็นความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุด ที่มีประจำอยู่ในจิตใจของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า ธรรมะ ใน ปรโลกที่ตรัสว่า “เห็นธรรมะคือเห็นตถาคต เห็นตถาคตคือเห็นธรรมะ”

การถึงพระธรรม, เกี่ยวกับพระธรรม ถ้ามองเห็นใน ก็จะถึงองค์พระธรรม ได้อย่างน่าชื่นอกชื่นใจ แต่ถ้ามองเห็นนอก ก็ติดอยู่ที่เล่มหนังสือโบราณพระไตรปิฎกบ้าง ติดอยู่ที่เสียง ที่ถือกันว่าเป็นเสียงธรรมะ เสียงแสดงธรรมของพระเทศน์บ้าง แล้วติด อยู่ที่พิธีรีตองทางศาสนา หรือ ปฏิบัติธรรมะเป็นทำเป็นทาง แม้แต่ทำวิปัสสนา ก็มีทำทางอย่างนี้เป็นต้น มันก็ไปติดอยู่ที่ทำทางนั้นหมด ไม่ถึงธรรมะ. นี้! เรากำลังถึงพระธรรมกันในลักษณะไหน? สิ่งที่เป็นหัวใจของพระธรรมหรือ พระธรรมที่แท้จริง ก็คือภาวะที่ว่างจากตัวกู ของกู มีความสะอาด สว่าง สงบ อย่างยิ่ง ก็อย่างที่มีอยู่ในหัวใจของพระพุทธเจ้าอย่างเดียวกันนั่นเอง.

การถึงพระสงฆ์ ถ้ามองเห็นนอก ก็คือบุคคล ลูกคนนั้น หลานคนนั้น บวชวัดนั้น บวชวัดนี้ เป็นนั่นเป็นนี่ไปเลย ถ้ามากไปกว่านั้น เห็นแต่ผ้าเหลือง ๆ

ก็เรียกว่าพระสงฆ์ไปแล้ว คือ ชายผ้าเหลืองก็สมมติเป็นพระสงฆ์ไปแล้วก็มี. อย่างนั้นมันเป็นเปลือก. แต่ว่าการไปหลงเปลือกอย่างนี้มีอยู่มากที่สุด : เช่น ไปตั้งข้อรังเกียจ ภิกษุ นักบวช บางองค์บางรูปนี้ แล้วก็พาลหาเรื่องราวว่าพระสงฆ์เป็นอย่างนั้นไปทั้งหมด อย่างนั้นมันเป็นความเขลา และเป็นการดูพระสงฆ์อย่างยิ่ง. เพราะว่าพระสงฆ์ไม่ได้อยู่ที่จีวรเหลืองๆ หรืออยู่ที่คนที่บวช พระสงฆ์ที่แท้จริง คือ ธรรมชาติหรือภาวะแห่งความว่างจากตัวกู ของกู เบบางจากตัวกู ของกู สะอาด สว่าง สงบ อยู่เต็มหรือตามส่วน นั่นคือเป็นธรรมชาติอย่างเดียวกันกับที่เป็นหัวใจของพระธรรม หรือธรรมชาติที่มีอยู่ในหัวใจของพระพุทธเจ้า.

เพราะฉะนั้น คนที่มองทะลุข้อเท็จจริงถึงที่สุดแล้วเขาจะรู้ว่า ไม่มี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่มีสิ่งเดียวเท่านั้น คือเป็นสิ่งๆเดียวกันเลย; เปลือกข้างนอกอาจจะเป็นอย่างกันได้ แต่เนื้อในเหมือนกัน เขาเปลือกออก มันก็เหลือแต่ของสิ่งเดียว คือภาวะที่ว่างจากตัวกู เป็นธรรมชาติที่เป็นความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ในตัวมันเองโดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอะไร นี้เรียกว่า “ความว่าง”. แม้ในบาลีก็มีกล่าวไว้ว่า “ถ้ากล่าวโดยวัตถุก็เป็นสาม; ถ้ากล่าวโดยปรมาตต์ คือ เนื้อความ อย่างยิ่ง ใจความอย่างยิ่งก็มีเพียงอย่างเดียว” อย่างนี้เป็นต้น.

เรื่องนรก สวรรค์ คนมองทางวัตถุ ก็สนใจเรื่องนรกอย่างที่เขียนไว้ตามหนังสือ เป็นเรื่องนรก ทำทรมานอย่างนั้นอย่างนี้ ที่แท้ก็เป็นวิธีลงโทษคนทำผิดในสมัยครั้งพุทธกาล ที่มีอยู่ประมาณ ๓๐ วิธีนั่นเอง. ไปอ่านประวัติศาสตร์ดูอย่างน้อยในสมัยพระเจ้าอโศกนี้ ก็ยังมีการทำทรมานลงโทษนักโทษในลักษณะอย่างนั้น. คือเขาเอาอาการที่น่ากลัวที่สุดในการลงโทษนี้ มาวาดภาพเป็นนรก ก็เป็นนรกข้างนอก. บางคนก็ฉลาดถึงกับว่า คุณกระวางอย่างธรรมดานี้ก็คือนรก อย่างนี้ก็ยิ่งเรียกว่านรกข้างนอก. มันไม่เผาหัวใจมากเหมือนนรกข้างใน.

นรกค้ำใน คือ ความโง่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความรัก ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล นั่นคือนรกที่น่ากลัวกว่า และเป็นนรกที่บ่อนักนรกที่สุด. นรกอย่างที่เขียนตามผนังโบสถ์นั้น เรากล้าทำเลย ว่าทำอย่างไร เราก็ไม่ตกแน่! แต่ถึงที่นรกจริงอย่างที่ว่านี้ใครบ้างกล้าทำ?

แต่ถ้ามองดูเข้าไปในค้ำในแล้ว จะรู้สึกวุ่นวายหาวาคเสียว มันกำลังเผาอยู่ โดยไม่แสดงอาการเผา, มันกำลังผูกอยู่โดยไม่แสดงอาการผูก, มันล้ามันมัดอยู่โดยไม่แสดงอาการล้าและอาการมัด; นี่! คือนรกแท้จริง ที่เห็นได้ในเมื่อมองในค้ำใน. เมื่อเห็นอย่างนี้แล้ว ก็จะซมึนมันกุดีกุจอหาที่พึ่ง แล้วก็หาพบได้ง่าย และปฏิบัติได้โดยง่าย. ถ้าเราไปมัวหลงนรกข้างนอกอยู่แล้วละก็จะโผล่อยู่เรื่อยไป.

สวรรค์ก็เหมือนกัน : สวรรค์ที่แท้จริง มันควรจะเป็นความพอใจ รู้จักสร้าง ความพอใจในสิ่งต่าง ๆ ที่เราได้มา ที่เรามีอยู่โดยชอบธรรม หรือโดยธรรม. เมื่อมีความพอใจในสิ่งที่มีอยู่ แล้วมันก็เป็นสวรรค์.

ส่วนสวรรค์อย่างที่เขียนไว้ตามผนังโบสถ์ก็เหมือนกันอีกนั่นแหละ เป็นเรื่องมัวเมาในทาง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งเป็นทาสของอารมณ์อย่างเต็มที่. พวกเขาเก่งกว่าพวกมนุษย์อีก พวกคนร่ำรวยก็ทำได้มากกว่าคนยากจน. อย่างนี้เขาก็คิดว่ามันเป็นสวรรค์ เพราะเขามีปัญญาเพียงเท่านั้น แต่มันเป็นสวรรค์ที่เผาลน เป็นความสุขชนิดที่ “ก” สะกด เช่น ท้มสุข เผาสุก จี้สุข บึงสุข ทำนองนี้ มันไม่ใช่เรื่องของความสงบเย็น. ฉะนั้น ความสันโดษ คือ รู้จักพอใจยินดี ในสิ่งที่มีอยู่ ใต้อยู่นี้ ทำให้มีความรู้สึกเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง เป็นสวรรค์อย่างยิ่งขึ้นมา.

ถ้าใครไม่รู้จักพอใจในสิ่งที่ได้มาหรือมีอยู่แล้ว คนนั้นเหมือนกับตกนรกทั้งเป็น เป็นคนยากจนอยู่ตลอดเวลา แม้เขาจะเป็นเศรษฐีมีเงิน

ในธนาคาร นับเป็นล้านหรือร้อยล้าน พันล้าน แต่เขาก็เป็นคนจนอย่างยิ่ง เพราะว่ามีแต่ความกระหาย คอแห้งอยู่เสมอ อยากอยู่เสมอ. เพราะฉะนั้นพวกเราไปหาสวรรค์ด้วยความสำคัญผิดนั้นไม่ได้ จะต้องหาสวรรค์ด้วยความเข้าใจถูก หรือสำคัญถูกด้วยเหมือนกัน.

ทีนี้ก็มาถึงคำว่า “นิพพาน” เราได้ยินคนแก่ ๆ พูดว่าตายแล้วขอให้ไปเกิดในเมืองแก้ว อมตนคร : เมืองแก้วกล่าวคือพระนิพพาน มีปรากฏเจ็ดชั้น อะไรทำนองนี้ เพราะมีใครสอนเขาอย่างนั้น ว่าเป็นนคร เป็นเมืองอยู่ที่นั่นที่นี่ บางทีก็เอาไปปนกันกับสุขาวดีของฝ่ายชินนุ หรือฝ่ายมหายาน อย่างนี้เป็นนิพพาน.

บางคนก็เข้าใจไปว่า นิพพานก็คือสวรรค์นั่นเอง แต่ว่าคุณด้วยสิบ คุณด้วยร้อย คุณด้วยพัน คุณให้มาก ๆ เข้าไปก็แล้วกัน; สวรรค์นี้คุณกำลังสิบ กำลังร้อย กำลังพัน แล้วก็เป็นนิพพานอย่างนี้ก็มี.

นี่คือพวกวัตถุนิยมที่มัวเมาในกามคุณ ไปเอาความหมายของนิพพานเป็นอย่างเดียวกับสวรรค์ นั้นแหละโทษของการที่มองสวรรค์ด้านนอก ในฐานะที่เป็น objective อยู่เรื่อยไป. ทีนี้ทางที่ถูกต้อง สิ่งที่เราเรียกว่านิพพานนั้นก็คือความว่าง สะอาด สว่าง สงบที่สุด เพราะไม่มีความรู้สึกที่เป็นกิเลส หรือเป็นความทุกข์ อย่างที่กล่าวมาแล้ว.

ใกล้เข้ามาถึงสิ่งที่เรามากจะเข้าใจผิดอยู่มาก ก็คือคำว่า ศาสนา; จะเป็นพุทธศาสนา หรือศาสนาไหนก็ตาม คำว่าศาสนานั้น คนแก่ ๆ ก็หมายถึงวัตถุที่วัดที่ตันโพธิ์ ที่พระเจดีย์ คือ หมายถึงสถานที่ เป็นที่นั่น ที่นี้ สถานที่ทางศาสนาตรงนั้น

ตรงนี้เป็นศาสนา หรือพิธีของต่าง ๆ ที่เขาทำทางศาสนานั้นเป็นศาสนา แล้วก็ เป็นศาสนาตามแบบ เป็นชั้น เป็นก้อน เป็นวัตถุไปหมด ไม่เป็นศาสนาที่แท้จริงอย่างของ พระพุทธเจ้า.

คำว่า “ศาสนา” ของพระพุทธเจ้านั้น ท่านได้ถึงสิ่ง ๓ สิ่ง คือความรู้ อย่างหนึ่ง, และการปฏิบัติตามความรู้กันอย่างหนึ่ง, และการได้ผลเป็น ความสะอาด สว่าง สงบขมมานน้ออีกอย่างหนึ่ง, รวมกันสามอย่างนี้ เรียกว่า ศาสนา. เรียกเป็นบาลีก็ว่า : เป็นปริยัติธรรม, ปฏิบัติธรรม, ปฏิเวธธรรม สามอย่างนี้รวมกันเรียกว่าพระศาสนา. เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายจะต้องเข้าถึงศาสนา อย่างนี้ และมีศาสนาอย่างนี้ เพื่อความรู้ก็ตาม เพื่อปฏิบัติก็ตาม เพื่อเอาเป็นที่พึ่งก็ตาม ต้องมีศาสนาอย่างนี้ นี่เป็นคำกล่าวที่กว้างที่สุด และใช้ได้แก่ศาสนาทั้งปวง.

ที่นี้เรามาดังเรื่องเบ็ดเตล็ด เป็นคำเบ็ดเตล็ด แต่ว่าสำคัญมาก เป็นสิ่งที่ สำคัญแก่มนุษย์เรามาก เป็นมูลเหตุแห่งความทุกข์ และความทุกข์เดียว เช่นว่า ความงาม ความดี ความจริง ความยุติธรรมเหล่านี้ ลองคิดดูว่าอะไรเป็นความงาม ความดี ความจริง ความยุติธรรม.

ความงาม ทางฝ่ายวัตถุ นั้น คงจะเข้าใจกันได้ดีมาก ว่าความงามทาง ฝ่ายวัตถุก็คือรูปงาม; บางคนเอาความงามของร่างกายเป็นอาชีพก็มี จึงได้นึกหลงใหล กันในความงามมากถึงอย่างนั้นทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายที่เป็นเจ้าของความงาม และผู้ที่ จะมาซื้อหาความงามจากบุคคลนั้น อันนี้ก็คือความงามที่วัตถุที่ร่างกาย หรือที่เนื้อหนัง.

ที่นี้ ความงาม เพราะว่าเขาร่ำรวย บางคนก็เอาความงามที่ร่ำรวย เพราะมีทรัพย์มาก อย่างนี้ก็มี. ที่นี้บางคนก็วัดความงามที่มีวิชาความรู้สูง; งาม อย่างนี้ก็มี.

อย่างที่เขายกตัวอย่างนี้ จะต้องนึกถึงรูป นึกถึงทฤษฎี นึกถึง วิทยฐานะอะไรทำนองนี้ แต่ที่ความงามเหล่านี้ มันเป็นเรื่องวัตถุ และมองกัน ใน ตำแหน่ง หรือภายนอกเท่านั้น.

ส่วน ความงามที่แท้จริงนั้น เป็นเรื่องทางภายในด้านจิตใจ คือ ความงามของธรรมชาติที่มีอยู่ในบุคคลนั้น คือความงามด้วยอำนาจของธรรมชาติที่มีอยู่ ที่เนื้อที่ตัว ที่กาย ที่วาจา ที่ใจของเขา ไม่คำนึงถึงรูป หรือทฤษฎีสมบัติหรือ วิทยฐานะเลย; ถ้ามันมีหมด มันก็ยิ่งงามทั้งข้างนอกข้างใน. แต่ถ้าจะต้องเลือกเอา อย่างเดียวแล้ว จะเลือกเอาอย่างไร? ไปคิดดูกันเอง.

เรื่องของความดี พวกวัตถุนิยมก็ต้องเอาว่า “ได้” นั่นแหละดี ได้มาเป็น ของกู เป็นตัวกูแล้ว นั่นแหละดี; อย่างอื่นไม่ดี. นี่! ขอให้ดูไปเถิด ดูที่เราเอง ดูที่คนอื่น ดูที่คนทั้งเมือง ว่าเขากำลังเอาอะไรเป็นความดี; เขากำลังเอาสิ่งที่ได้ หรือการได้นั้นเป็นความดีหรือเปล่า? บางคนก็เอาตามที่โลกเขานิยมกันว่าดีก็แล้วกัน เพราะเขาว่าดีกันทั้งบ้านทั้งเมืองแล้ว เราจะไปไม่ได้อยู่คนเดียวอย่างไรได้; อย่างนี้ก็มิ.

แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ว่าอย่างนั้น คนทั้งเมืองจะว่าอย่างไร ฉันไม่รู้; ถ้าดีมันต้องดีจริง และดีจริงอย่างยั่งยืน ก็ตรงที่มันไม่เศร้าหมอง มันไม่เร่าร้อน มันไม่ทุกข์ร้อน มันไม่โง่เขลา, มันต้องดีอยู่ที่ความ สะอาด สว่าง สงบ ด้วยเหมือนกัน.

บางคนเป็นเอามากกว่านั้นอีก คือ โลกนิยมนั้นมันยังเป็นสมัย ๆ อีกด้วย เข้าไป อย่างแบบเสือหรืออะไรอย่างนั้นมันยังเป็นสมัย ๆ ชั่วเวลาไม่กี่เดือน. ที่นี้ความดี อย่างอื่นก็เหมือนกัน ที่โลกเขานิยมแล้ว ยังเป็นสมัย ๆ เป็นเฉพาะถิ่นเฉพาะแห่งไปก็มี.



บางคราวเขานิยามว่า นั่นนี่เป็นที่ พอถึงคราวอื่นเขาไม่นิยมเสียแล้ว. นี่เป็นความคิดอย่างหลอกลวง อย่างมายา ตามประสาทของโลก. ส่วนความคิดที่แท้จริงที่มนุษย์ควรจะได้ให้ทันในชาตินั้นๆ ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่า ความสงบเย็นชนิดที่หาจากทางอื่นไม่ได้ นอกจากจะหาจากธรรมะอย่างเดียว จึงจะเรียกว่าเป็นความคิด.

ถ้าพูดถึง ความจริง คนมันมีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย เป็นเครื่องสัมผัส เพราะฉะนั้นมันก็จริงเท่าที่เขาสัมผัสได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กายของเขาเอง คือเท่าที่เขาพิสูจน์ได้ ทดลองได้ทางวัตถุ; เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าความจริงของชาวโลกที่ไม่เกี่ยวกับธรรมะนั้น มันก็คือเท่าที่เขาเห็นหรือเขารู้สึก หรือเขาเชื่อว่ามันจริง. เพราะฉะนั้นมันจึงถูกหลอกด้วยอารมณ์ หรือแม้แต่ถูกหลอกด้วยเหตุผล ที่มันเปลี่ยนแปลงได้ เป็นความจริงในขณะหนึ่ง และไม่เป็นความจริงในอีกขณะหนึ่ง.

แม้แต่กฏวิทยาศาสตร์ของนักวิทยาศาสตร์นั้น ผู้ศึกษาก็รู้ได้ทีว่า มันเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยๆ. ครั้งหนึ่งสมมุติว่า จริงอย่างยิ่ง กฏวิทยาศาสตร์ข้อนี้ แล้วต่อมาก็ไม่จริงแล้ว. นี่เพราะว่ามันจริงเท่าที่เขารู้สึกได้ด้วยตัวเขาเฉพาะขณะนั้นเวลานั้น ด้วยเหตุผลอย่างนั้น ด้วยการพิสูจน์ทดลองอย่างนั้นเท่านั้น. อย่างนี้ยังไม่ใช่ธรรมะเลย เป็นความจริงอย่างโลก ๆ ทางภายนอก.

ความจริงที่แท้จริงมันต้องจริงชนิดที่ไม่เปลี่ยนแปลง ถ้าทุกข์ก็ต้องทุกข์จริง ถ้าไม่ทุกข์ก็ต้องไม่ทุกข์จริง ถ้าเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ต้องให้เกิดทุกข์จริง ๆ ไม่หลอกใคร; และถ้าดับทุกข์ได้ก็ต้องดับทุกข์ได้จริง ๆ แล้วก็ไม่ต้องหลอกใคร นี่! จึงจะเรียกว่าความจริงที่ประเสริฐของพระพุทธเจ้า หรือของพระอรหันต์. ขอให้เรามองความจริงหรือสิ่งที่จริงกันในลักษณะเช่นนี้.

ความมุ่งหมายของการศึกษาทั่วไป ทั้งหมดทั้งสิ้นก็เพื่อเข้าถึงความจริง; ความมุ่งหมายของปรัชญาทั้งหมดทั้งสิ้น ก็มุ่งหมายเพื่อจะเข้าถึงความจริง; แต่ที่นี้ การศึกษาหรือปรัชญาแขนงนั้น ๆ หรือสิ่งนั้นมันไม่สมบูรณ์ มันครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้ว มันถึงกับบ้า ๆ เบื่อ ๆ ก็มี นี่! แล้วมันจะจริงหรือเข้าถึงความจริงได้อย่างไร.

ที่นี้เราก็เอาเรื่องที่สำคัญที่สุดมาเป็นตัวเรื่อง เช่น เรื่องความทุกข์ และ เรื่องดับทุกข์ เราค้นหาความจริงของเรื่องนั้นให้พบ นิมนต์จึงจะพบของจริง และเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ที่สุด ดีที่สุด ประเสริฐที่สุด. ส่วนของจริงที่ไม่มีประโยชน์ หรือว่าเพราะไม่อาจจะเอามาใช้เป็นประโยชน์อะไรได้นั้น ก็มีอยู่เยอะเยอะ.

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงสอนว่า ฉันบอกแก่มือเดียวเท่านั้น ที่ไม่ บอกอีกเยอะเยอะ. ทัจจาเป็นจะต้องบอกก้นกำมือเดียว ซึ่งกล่าวให้ฟังแล้วแต่ วันแรกว่าจริงแท้ด้วย แล้วก็กำมือเดียวเท่านั้น แล้วก็มีประโยชน์ทั้งหมดทั้งสิ้น.

คำสุดท้ายที่จะพูดคือ “ความยุติธรรม” หรือความเป็นธรรม ในโลกนี้ อำนาจอาจจะเป็นยุติธรรม หรือเป็นธรรมขึ้นมาเมื่อไรก็ได้, หรือว่าตัวประโยชน์ นั้นแหละ อาจจะเป็นความยุติธรรมขึ้นมาเมื่อไรก็ได้, หรือว่าวัตถุพยานเท่าที่เขาค้นหา มาได้เท่านั้น ที่จะให้เป็นเหตุผลแก่ความยุติธรรม. ที่นี้ถ้าพยานมันเท็จ หรือมันไม่ อาจจะรู้ได้ว่าพยานเท็จแล้ว ความยุติธรรมนั้นมันก็หลอกทั้งที่ไม่รู้.

เพราะฉะนั้นความยุติธรรมที่แท้จริงนั้นจึงหาไม่ได้ ถ้าไม่เกี่ยวกับธรรมะ; ถ้ามันเป็นเรื่องโลกแล้วมันก็เป็นความยุติธรรมไปตามแบบของโลก ความยุติธรรม อย่างโลก ๆ เป็นเรื่องด้านนอกเสมอไป; แต่ถ้าธรรมะแล้วมันไม่เข้าใครออกใคร เกิดขาดโดยประการทั้งปวง. เช่นกฎแห่งกรรมก็ดี กฎแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาก็ดี เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางให้ถึงความดับทุกข์

กิติ เหล่านี้มันเป็นสิ่งที่เด็ดขาดและยุติธรรมอย่างยิ่ง ไม่เห็นแก่หน้าใคร ไม่มีผู้ใดสิทธิพิเศษหรืออะไรทำนองนั้น มันเป็นธรรมชาติที่มีอำนาจเด็ดขาดตายตัว,

ขอให้เรารู้จักมองเอาความยุติธรรม ชนิดที่อาจจะเป็นที่พึงแก่เราได้ นั้นแหละมาเป็นที่พึงแก่เรา. อย่าได้มัวลุ่มหลง คือไปรัก หรือไปโกรธความยุติธรรม ที่ลุ่ม ๆ คอน ๆ ของโลก เพราะว่าความยุติธรรมของโลกแล้ว มันจะต้องเป็นอย่างนั้น. บางคราวเราจะไม่เห็นด้วย บางคราวเราจะคัดค้าน บางคราวเราจะไปตีใจด้วย บางคราวเราก็จะต้องร้องไห้ เพราะความยุติธรรมนั้น อย่างนี้ไม่ไหว; เราไม่ยอมร้องไห้ ไม่ยอมตีใจ ไม่ยอมตื่นเต้น ไปตามเรื่องของโลก คงยึดหลักธรรมะ เป็นหลักที่ทำให้ความเป็นธรรมดีกว่า แล้วเราจะหัวเราะข้างใน ไม่ใช่หัวเราะข้างนอก ก็จะยิ้มอยู่ภายในได้เสมอไป นั้นแหละคือไม่ทุกข์.

ที่นี้ขอยกกล่าวอีกสักกรณีหนึ่งถึง เรื่องเครื่องราง เครื่องรางข้างนอก เครื่องรางข้างในอีกนั่นเอง : เครื่องรางข้างนอกก็แขวนไว้ที่คอบ้าง ผูกไว้ที่หน้าผากบ้าง ที่สะเอวบ้าง แล้วแต่จะมีกัน มากมายจนไม่ต้องอธิบาย แต่มันคุ้มอะไรได้บ้าง?

เราไปดูที่ศพของคนถูกฆ่าที่แขวนเครื่องรางอย่างนี้ก็ได้ หรือคนที่ยังเป็น ๆ อยู่นี้ มันทุกขร้อนยิ่งกว่าถูกไฟเผาเสียอีก มันกลัดกลุ้มร้อนรุ่มมากขึ้น ก็เอาเครื่องราง มาแขวนมากขึ้น รตนามนต์มากขึ้น ทำอะไรมากขึ้น มันก็ยิ่งร้อนมากขึ้นไปกว่านั้นอีก และมันยิ่งโง่มากไปกว่าเดิมอีก พร้อมกันไปในตัว. นี่! อานิสงส์ของเครื่องรางข้างนอก อย่างตื้นนอก.

ที่นี้ อานิสงส์ของเครื่องรางอย่างด้านใน ของพระพุทธเจ้านั้น ตรงกันข้าม ถ้าใครมีมาแขวนไว้เป็นสงบบเย็น สะอาด สว่าง สงบขึ้นมาทันที; แต่ถ้า

ถึงที่สุด คือเครื่องรางชั้นสูงแล้ว วางไปเลย ไม่มีอะไรมาแผ้วพาน ให้ระกายชนได้  
แม้แต่สักเส้นเดียว นี่เครื่องรางของพระพุทธรูปเจ้าเป็นอย่างนี้.

ทั้งหมดเท่าที่กล่าวมานี้ ล้วนแต่เป็นลักษณะอาการของการที่จะทำความ  
เข้าใจกัน ในการที่จะมองด้านนอกหรือจะมองด้านใน? มองอย่างไร? และอันไหน  
มีความจำเป็นกว่า? และเมื่อภักดีต่อพระธรรม หรือต่อพระศาสนา หรือต่อ  
พระพุทธรูปแล้ว มันไม่มีทางอื่น นอกจากรีบหัดมองด้านในกันเสียเท่านั้น; และ  
โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็จะต้องเอาความดับทุกข์ในด้านใน ความดับทุกข์ที่จะดับทุกข์  
ได้จริง ต้องเป็นเรื่องของความดับทุกข์ที่เป็นด้านใน และดับทุกข์ภายใน.  
เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่วัตถุศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่พิธีศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่อำนาจศักดิ์สิทธิ์  
บุคคลศักดิ์สิทธิ์ หรืออะไรทำนองนั้น แต่จะต้องเป็นธรรมะอันศักดิ์สิทธิ์.

ธรรมะที่แท้จริงเป็นสัจธรรม เราไม่ต้องพูดถึงศักดิ์สิทธิ์หรอก เพราะมัน  
ยิ่งกว่าศักดิ์สิทธิ์ คำว่าศักดิ์สิทธิ์นี้มีคำนึกเดียวไปทันที หรือน้อยไปทันทีในเมื่อเอา  
เข้าไปเทียบกับคำว่าธรรมะ เพราะว่าธรรมะมันยิ่งกว่าศักดิ์สิทธิ์.

เพราะฉะนั้นเลิกวัตถุศักดิ์สิทธิ์ พิธีศักดิ์สิทธิ์ บุคคลศักดิ์สิทธิ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์  
อะไรอย่างนั้นกันเสียบ้างก็จะดี เพราะว่าถ้าไปมัวศักดิ์สิทธิ์อยู่ที่นั่นแล้ว จะไม่พบ  
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แท้จริง คือธรรมะ. เราจะไปมัวหวังพึ่งหรืออนอนใจไว้ใจ อยู่แต่  
กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างนอก ๆ เปลือก ๆ นี้ มันจึงเลยเข้าไปไม่ถึงเนื้อใน ก็กิน  
เปลือกมังคุดไปเรื่อย ไม่ได้กินเนื้อมังคุด : คือไม่ได้รับผลที่น่าชื่นใจ ทั้งที่มันมีอยู่  
ในโลก และทั้งที่ธรรมชาติก็สร้างมาสำหรับเรา และสร้างเรามาสำหรับให้มีความสามารถ  
เพียงพอที่จะเข้าถึงสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดทั้งสิ้น.

นี่คือประโยชน์หรืออานิสงส์ของการที่เราจะมองในทันใน ให้เข้าถึง essence ที่ห้า หรือเข้าถึง essence ที่หก คือความว่างได้ มันก็ยิ่งดี; เรียกว่าเป็นการมองในทันใน เข้าถึงใจความ หรือศูนย์กลางของสิ่งทั้งปวง; แล้วในที่สุดก็จะถึงความเป็นอย่างอื่นเดียวกันกับความว่าง ว่างจากตัวกู ของกู.

นี่! ทั้งหมดนี้เป็นผล เป็นอานิสงส์ของการที่จะรู้จักมองในทันใน เข้าถึงภาวะที่เป็น *subjectivity* จะเป็นภาวะที่ปรากฏต่อเมื่อมองกันในด้นใน และเป็นไปในลักษณะของฝ่ายที่กระทำ ไม่ถูกกระทำ แต่เป็นฝ่ายกระทำ คือเป็นผู้ชนะตลอดกาลนั่นเอง แล้วเราก็เป็นผู้ชนะไม่พ่ายแพ้ สมกับที่เป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีนามว่าผู้ชนะ. ชินะ แปลว่าผู้ชนะ เช่นชินสีห์ก็แปลว่าราชสีห์ผู้ชนะ เช่น ชินราชก็เป็นพระราชผู้ชนะ; คำว่า “ชินะ” นี้เป็นชื่อเฉพาะชื่อหนึ่งของพระพุทธเจ้าด้วย.

เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่าท่านเป็นผู้ชนะสิ่งทั้งปวง เราอาศัยวิธีของท่านเราก็เป็นผู้ชนะสิ่งทั้งปวงได้ และ ทั้งหมดนี้สำเร็จมาได้จากความฉลาด สามารถมองในด้นใน ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

อามาขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๗

## “ทางสายกลาง” ในความหมายอย่างพุทธศาสนา

แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ณ สโมสรจุฬาฯ

๑๘ ธันวาคม ๒๕๐๔

ท่านสมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ฯ และท่านที่สนใจทั้งหลาย,

การบรรยายได้ดำเนินมาถึงครั้งที่ ๕ ขอให้ท่านทั้งหลายสังเกตว่า การบรรยายทุกคราว เรามุ่งกล่าวถึงสิ่งที่จะต้องมองกันในด้านใน หรือในด้านจิตใจทั้งนั้น และอาตมาก็ยังได้กล่าวถึงวิธีการมองด้านในไว้แล้วครั้งหนึ่งเป็นพิเศษ เพื่อให้เข้าใจการมองในด้านในของทุก ๆ สิ่ง จึงจะสามารถเข้าใจธรรมชาติของพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งท่านกล่าวถึงสิ่งทั้งปวงในด้านใน เพราะว่าท่านเป็นผู้มองสิ่งทั้งปวงในด้านใน นั่นก็คือธรรมชาติหรือกฎความจริงของสิ่งทั้งปวง. ตัวสิ่งทั้งปวงอาจจะมีรูปร่าง แต่ว่ากฎของสิ่งทั้งปวงนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าธรรมชาติจึงไม่มีรูปร่างที่จะสัมผัสได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นต้น; เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมองด้วยปัญญาเสมอไป. ถ้าจะเรียกว่าตา ก็เรียกกันว่า “ปัญญาจักขุ” จักขุคือปัญญา หรือบางทีก็เรียกว่า “ธรรมจักขุ” คือจักขุสำหรับเห็นธรรมชาติ จักขุในธรรมะ จักขุต่อธรรมชาติทั้งนี้เป็นต้น. และอาตมาจะได้กล่าวในลักษณะเช่นนี้เสมอไปเพื่อความรวดเร็ว และได้

กล่าวในลักษณะที่เป็นสิ่งที่ท่านทั้งหลายจะต้องมองน้อมเข้าไปในตัวเองทั้งนั้น ไม่มีอะไรที่อยู่นอกตัวเราเอง สมกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เรื่องความทุกข์ก็คือ เหตุให้เกิดความทุกข์ก็คือ ภาวะแห่งความดับสนิทของความทุกข์คือ นิพพานก็คือ วิชปฏิบัติเพื่อให้ถึงภาวะอันนั้นก็คือ ล้วนแต่มีรวมอยู่ในร่างกายที่ยาวประมาณ วาหนึ่งนพรมทั้งสัญญาและใจ; หมายความว่าร่างกายที่ยังมีชีวิต ไม่ใช่ร่างกายที่ตายแล้ว. ต้องในร่างกายที่มีชีวิต จึงจะมีความจริงที่เป็นตัวธรรมะทุกอย่าง รวมอยู่ในนั้น ให้เรามองเห็นได้ เข้าใจได้ หรือถึงได้ด้วยใจอีกนั่นเอง.

สำหรับครั้งนี้จะได้อีกกล่าวถึงสิ่งที่เรียกกันว่า “ทางสายกลาง” คำนี้โดยที่แท้ก็เป็นชื่อของพุทธศาสนา เพราะว่าคำว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือทางสายกลางนั้นแหละคือตัวพระพุทธศาสนาแท้; แม้จะเรียกว่าพรหมจรรย์ สิ่งทีเรียกว่า “พรหมจรรย์” ก็ยังได้แก่มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางอยู่นั่นเอง. เพราะฉะนั้นเมื่อกล่าวว่า “ทางสายกลาง” ท่านจะต้องทำความเข้าใจว่า หมายถึงทางในทางจิตใจ ไม่ใช่ทางทางวัตถุที่จะเดินด้วยเท้าเหมือนที่เราเดินกันอยู่; แต่ว่าเป็นทางในทางฝ่ายนามธรรม เป็นทางที่จิตใจเดิน; หรือถูกกว่านั้นอีกก็ต้องว่าเป็นทางที่สติปัญญาเดิน หรือทิวฏฐิความคิดความเห็น หรือความเชื่อเป็นต้นเดิน; นี้ ท่านเรียกว่า “ทาง”.

เพราะเหตุใดจึงเป็นอย่างนี้? ถ้าทราบความจริงแล้วมันก็อธิบายได้ง่ายนิดเดียว ซึ่งท่านทั้งหลายก็ควรจะได้ทราบไว้ด้วยว่า ศัพท์ทางธรรมะหรือจะเรียกว่าคำบัญญัติเฉพาะคือ technical term ก็ตาม ในทางธรรมะนั้น ล้วนแต่เอาคำธรรมดาที่พูดกันอยู่ตามชาวบ้านทั้งนั้นนำมาใช้เรียก แล้วก็เปลี่ยนความหมายใหม่, แม้ที่สุดแต่คำว่า “นิพพาน” ก็หมายถึงอาการที่ของร้อน ๆ ดับเย็นลงไป เช่น ไฟดับเย็นลงไป, หรือแม้ที่สุดแต่ข้าวต้ม ที่กำลังร้อนแล้วเย็นลง อย่างนี้ในภาษาบาลีตามธรรมคาก็ใช้คำคำเดียวกันกับคำว่า “นิพพาน” เมื่อชาวบ้านพูดกันอยู่ตามบ้านเรือนหรือในครัว.

เพราะฉะนั้นเราอย่าได้หลงยึดถือ ถึงกับว่าคำนั้นเป็นคำพิเศษมาจากสวรรค์โดยเฉพาะ. แต่ท่านผู้สอนธรรมะนั้นได้เอาคำที่ทุกคนรู้จักกันดี ตามบ้านตามเรือนมาเป็นคำสำหรับเรียกชื่อธรรมะ ซึ่งพออธิบายนิคหน้อยก็เข้าใจได้. เช่นคำว่า “เย็น” นี้; ใคร ๆ ก็รู้ดีว่าคำว่า “เย็น” นี้ มันหมายความว่าอย่างไร? ถ้าว่าเย็นทางธรรมะ ก็คือเย็นทางจิตใจ เพราะกิเลสที่เป็นเหมือนกับไฟนั้นไม่มาทำให้เราร้อน; พอพูดอย่างนี้มันเข้าใจได้เร็วดีกว่าจะไปเอาคำอื่นที่คนเขาไม่รู้เรื่องมาพูด. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงได้ใช้คำอย่างนี้ทั้งหมดเช่นเดียวกับศาสดาก่อน ๆ ก่อนพระพุทธเจ้า เพราะเหตุผลอย่างที่กล่าวแล้วนั้นอย่างหนึ่ง และเพราะเหตุผลที่ว่าเขากล่าวอย่างนั้นกันอยู่แล้ว เขาเรียกอย่างนั้นกันอยู่แล้ว เขามุ่งหมายที่จะได้สิ่งเหล่านั้นกันอยู่แล้ว เช่นคำว่า “นิพพาน” อย่างนี้ เขาพูดกันมานานก่อนพระพุทธเจ้า เขามุ่งหมายสิ่งที่เรียกว่านิพพาน ซึ่งหมายถึงความเย็นหรือความที่ไม่ร้อยรัคเสียบแทง. ที่นี้ต่างคนต่างอธิบายคำว่านิพพานไปตามความคิดความเห็นของศาสดาก่อน ๆ : อย่างบางองค์เอาความสมบูรณ์ทางกามารมณ์เป็นนิพพานก็มี, เอาความสงบเย็นของฉาน ของสมาบัติเป็นนิพพานก็มี, แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่เอาอย่างนั้น ท่านเอาความที่จิตสงบเย็นเพราะไม่มีกิเลสโดยสิ้นเชิง ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด แล้วก็ไม่มีเกิดกิเลสเลย และมีความเย็น อย่างนี้เป็นนิพพาน.

ที่นี้เรื่องของ “ทาง” ก็คือทางสำหรับเข้าถึงความเย็นอย่างนั้น เพราะฉะนั้นจึงได้แก่ทางปฏิบัติ แนวของการปฏิบัติ หรือสายของการปฏิบัติที่จะต้องปฏิบัติพร้อมกันไปทางกาย ทางวาจา ทางใจ เพื่อถึงจุด ๆ นั้น. และคำว่า “ทาง” นี้ใช้กันมากในลัทธิอื่นก็ใช้ แม้แต่คำว่า “เท้า” ของจีนก็ยังแปลว่า “ทาง”. ศาสนาโซโรสเตอร์ก็มีใช้คำว่า “ทาง” นี้ ซึ่งหมายถึงตัวศาสนาหรือตัวพรหมจรรย์อย่างนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้นเราจงเข้าใจว่าคำว่าทางนี้ ไม่ใช่คำพูดเล่น ๆ หรือว่าจะเข้าใจได้ทันที มันเป็นคำพูดที่หมายถึงตัวศาสนาทั้งหมด และเป็นสิ่งที่ต้องศึกษาแล้วเดินไปให้ได้.



ที่นี้จะได้กล่าวถึงคำว่า “สายกลาง” เมื่อพูดว่า “ทางสายกลาง” ทำนองทั้งหลายที่นั้งอยู่ที่นี้คงรู้สึกว่าเป็นคำที่ชินหูกันอยู่ไม่น้อย เพราะในประเทศไทยเรา มีวัฒนธรรมที่เนื่องมาด้วยพระพุทธศาสนา; ความหมายของคำๆนี้ หรือคำๆ นี้ย่อมคุ้นเคยกันมาก อย่างจะพูดอะไรก็ว่า “ทำโดยสายกลางนะ อย่าให้มันตั้งเกินไป หย่อนเกินไป” เป็นทำนองนี้ ก็เอาอย่างมาจากเรื่องของพระพุทธเจ้าที่ว่า แม้ในการทำความเพียรเพื่อตรัสรู้ ท่านก็ถือหลักสายกลาง. แต่ด้วยเหตุที่เรามักจะนึกอะไร ๆ เร็วเกินไปว่า “เข้าใจ ๆ” แล้วก็ไม่สนใจมากไปกว่าที่เข้าใจอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นคำว่า “สายกลาง” ของเรา มันจึงเป็นไปแต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ. มันก็ถูกเหมือนกัน ไม่ใช่ผิด มันก็ตั้งต้นไปตั้งแต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่ก็ต้องไปจนถึงเรื่องที่ลึกซึ้งที่สุด ซึ่งก็ในความหมายว่า “สายกลาง” อยู่นั่นเอง.

อาตมาอยากจะบอกไว้ล่วงหน้า ถ้าจะพูดว่า “เดินสายกลาง” อย่างนี้ละก็ ในชั้นลึกสุดนั้น มันหมายถึงกับว่า การที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งปวงหรือโลกทั้งโลกนี้ด้วยจิตที่ไม่ยึดถือ เป็นใจความสำคัญอยู่ตรงนี้ จึงจะชื่อว่าผู้นั้นเดินทางสายกลาง. การที่ จิตเป็นอิสระ ไม่เข้าไปยึดถือสิ่งใดเป็นตัวตน เป็นของตน ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งใดนั่นแหละ เรียกว่า ผู้นั้นรู้จักเดินอยู่ในทางสายกลาง ไม่เข้าไปติดนั้น ไม่เข้าไปติดนี้ ทั้งทางชายหรือทางขวา. นี้คือความหมายของคำว่า ทางสายกลาง ในอันคับสทท้าย

ที่นี้เราจะตั้งต้นมองกัน ไปตั้งแต่ขั้นต้น ๆ คำ ๆ ก็จะได้เหมือนกัน และอีกอย่างหนึ่งก็เพื่อจะป้องกันความเข้าใจผิด ที่อาจเกิดขึ้นจากคำบรรยายครั้งที่แล้วมา; และพร้อมกันนั้นก็จะถือเอาหลักที่บรรยายในครั้งที่แล้วมา มาชี้ให้เห็นถึงความ เป็นสายกลาง.

“ทางสายกลาง” หรือ “ความเป็นกลาง” นี้ อย่าเอาไปปนกับคำว่า ครั้ง ๆ กลาง ๆ. ถ้าทำอะไรครั้ง ๆ กลาง ๆ นั้น มันเป็นเรื่องของคนโง่ หรือคนที่ทำ

อะไรไม่สำเร็จ เพราะเป็นคำที่รู้กันอยู่แล้วว่าใช้ไม่ได้ ทำอะไรครึ่ง ๆ กลาง ๆ มันใช้ไม่ได้; หรือบางคนอาจจะพูดว่าคุ้มดีคุ้มร้าย คือครึ่งดีครึ่งร้ายนี้ แล้วจะเอาเป็นทางสายกลาง อย่างนี้ยิ่งร้ายใหญ่ เพราะคำว่าคุ้มดีคุ้มร้ายนั้นมันใช้ไม่ได้เลย ไม่ใช่ว่าครึ่งดีครึ่งร้าย แล้วก็จะอยู่เป็นทางสายกลาง อยู่ตรงกลางอย่างนั้นไม่ใช่ นั่นมันเป็นไปทางฝ่ายผิดในระดับหนึ่งทีเดียว. เพราะฉะนั้นคำว่าทางสายกลาง จึงไม่ใช่คำว่าครึ่ง ๆ กลาง ๆ หรือคุ้มดีคุ้มร้าย หรืออะไรทำนองนั้น ซึ่งยังมีอีกมาก; เรากันออกไปเสียเลย ไม่ชั่งแวงกันเลย.

ที่นี้เรามาเทียบคำคู่ อย่างที่อธิบายในปาฐกถาคราวก่อน ในระหว่างคำว่า “มี” กับคำว่า “ไม่มี” คำว่ามีเราก็ชอบกันโดยมาก ชอบที่จะมีนั่นมีนี่; แต่คำว่าไม่มีเราไม่ชอบ. แต่แล้วคำว่า “มี” นี้ก็เป็นมูลเหตุของความทุกข์ แล้วเราจะทำอย่างไร จึงจะเดินอยู่ในสายกลางระหว่าง “ความมี” กับ “ความไม่มี” ฉะนั้นถ้าถือตามหลักธรรมะแล้วเราจะต้อง “มีโดยไม่ยึดถือว่ามี” มันมีอะไร ๆ ก็มี มีทั้งนั้นเลย แต่ไม่ต้องยึดถือว่ามี หรือมีเป็นของเรา; หรือถ้าจัดชั้นมาก็เป็นตัวกูมี มีเป็นของกูทำนองนี้; ให้มีโดยไม่ยึดมั่นถือมั่นว่ามี. นี่มันหมายความว่าเราจะมองกันในแง่มีก็มี และจะมองกันในแง่ไม่มีก็ได้ เพราะว่าเราไม่ได้ยึดถือว่ามี ซึ่งมันมีค่าเท่ากับไม่มี โดยทางความรู้สึกนึกคิดนี่; มันมีในทางสมมติ คือตามที่ชนบทรรมนิยมประเพณี ตามกฎหมาย ที่ว่าสิ่งนั้นมันเป็นกรรมสิทธิ์ของคนนี้ คนนี้มีสิทธิ์ครอบครองอย่างนี้ มันก็มีตามกฎหมายสมมติ แต่ในใจจริงของคน ๆ นั้น ที่เขารู้ธรรมะนั้นเขาไม่คิดว่ามี เขาไม่ยึดมั่นถือมั่นว่ามี แม้เขาจะรู้สึกหรือรับรู้ว่ามี แต่ในค่านึกของวิญญานหรือจิตใจของสติปัญญา นั้น ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่ามี หรือมีเป็นของเรา. นี้เรียกว่าทำนุรู้จักปฏิบัติเป็นทางสายกลางต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ทำนั้นมีอยู่บนบ้านเรือนเต็มไปหมด ในฐานะว่ามันไม่มี คือไม่มีด้วยความยึดถือ มีตามสมมติ.

อย่างนี้ต่างหากจึงจะเรียกว่ารู้จักวางจิตเป็นกลาง ซึ่งหมายถึงมัน เดินอยู่ในสายกลาง ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการมีและไม่มี.

ในคู่ต่อไปจะกล่าวถึงเปลือกกับเนื้อ. เปลือกกับเนื้อนั้น ถ้าคนหลงมาก ๆ ก็จะได้ถึงกับเกลียดเปลือกแล้วรักเนื้อ แต่ว่าคนที่เดินสายกลางแล้ว ถึงเขาจะใช้เปลือกก็ใช้อย่างเปลือก เกี่ยวข้องกับเปลือกก็เกี่ยวข้องอย่างที่เป็นเปลือก; ถ้าใช้เนื้อหรือเกี่ยวข้องกับเนื้อ หรือบริโภคน้ำเนื้อก็ใช้อย่างที่มันเป็นเนื้อ; ใช้เปลือกอย่างเปลือก ใช้เนื้ออย่างเนื้อ อย่างนี้จึงจะเรียกว่าเดินสายกลาง. เพราะได้กล่าวมาแล้วว่าเปลือกกับเนื้อนั้น เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้ ถ้าแยกกันแล้วมันก็สูญหายไปหมดทั้งสองอย่าง. เปลือกก็รักษาเนื้อ เนื้อก็เป็นประโยชน์ต่อผู้มีทำนองนี้. เพราะฉะนั้นเราจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องต่อเปลือก และต่อเนื้อ จึงจะเรียกว่าเป็นคนเดินสายกลาง. เช่น ต่อร่างกายเราจะปฏิบัติอย่างไร ที่เป็นเหมือนเปลือก; ต่อจิตใจ ต่อสติปัญญา เราจะต้องปฏิบัติอย่างไรที่เป็นเหมือนเนื้อ. หรือจะให้ง่ายลงไปอีกจนถึงกับคนธรรมดาเข้าใจก็ว่า อย่างภาชนะที่ใส่อาหารกับอาหารที่อยู่ในภาชนะนั้น เราจะต้องปฏิบัติต่อมันให้ถูกต้อง ทั้งที่จะปฏิบัติต่อจานหรือชามที่เป็นภาชนะ และทั้งต่อสิ่งที่มีอยู่ในจานหรือชาม. อย่างผลไม้ก็เหมือนกัน ต้องรู้จักจัดการกับเปลือก ให้ถูกต้องกับเรื่องของเปลือก หรือจัดการกับเนื้อให้ถูกต้องกับเรื่องของเนื้อ; อย่างนี้ก็เป็นผู้เดินอยู่ในทางสายกลาง. นี้แหละต้องการจะให้เข้าใจความหมายของคำว่า ทางสายกลาง ในลักษณะเช่นนี้.

ที่นี้ผู้ที่ได้ชี้ให้เห็นในวันก่อนว่า พระพุทธเจ้าในส่วนเปลือก และ พระพุทธเจ้าในส่วนเนื้อ. ธรรมะจริง คุณธรรมที่แท้จริง คือความสะอาด สว่าง สงบ นั้นเป็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริงในส่วนในหรือส่วนเนื้อ; ส่วนพระพุทธรูป หรือว่าองค์ร่างกายของพระพุทธเจ้า ที่เดินไปมาได้อยู่ในอินเดีย เมื่อ ๒๐๐๐ กว่าปีนั้นเป็นพระพุทธเจ้าส่วนเปลือก. แต่เราก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องเพื่อเป็นประโยชน์

แก่ส่วนเนื้อ เช่นว่ามีพระพุทธรูปนี้ ต้องมีให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของพระพุทธรูป คือว่าอย่างน้อยที่สุด เป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งเป็นที่ยุ่หมายของอนุสาวรีย์ อันนี้ คืออนุสาวรีย์อันนี้เขาสร้างขึ้นเพื่อยุ่หมายถึงใครแล้ว ก็จะต้องใช้วัตถุประสงค์อันนี้ ให้เราเข้าถึงในสิ่งที่เขายุ่หมาย. ถ้าหมายถึงพระพุทธรเจ้าที่เสด็จเดินไปมาได้อยู่ในอินเดีย ครั้งกระโน้น เราก็ยุ่หมายถึงพระพุทธรเจ้าในชั้นเปลือกที่รองลงไปอีก คือเปลือกชั้นใน. ทีนี้ถ้าหลังจากเปลือกชั้นในก็ถึงพระพุทธรเจ้าองค์จริง ที่ตรัสว่า เห็นธรรมะ คือ เห็นตถาคต เห็นตถาคต คือเห็นธรรมะ อย่างอื่นไม่ใช่ นี้ก็หมายความว่ เราทะลุเปลือกชั้นในเข้าไปถึงเนื้อจริง คือธรรมะ คือความหลุดพ้นไม่มีตั้มถึงตั้มสิ่งใด นี้ก็โดยอาศัยเปลือกชั้นนอกซึ่งเป็นจุดหรือเป้าหมายในทางตาก่อน คือพระพุทธรูป เป็นต้น หรือวัตถุประสงค์ได้ แล้วก็ถึงเปลือกชั้นใน แล้วก็ถึงเนื้อชั้นในอย่างนี้. อย่างนี้เราก็เรียกว่า เดินอยู่ในทางสายกลางเหมือนกัน. ถ้าคนใดไปติดที่เปลือกชั้นนอกจนถึงกับเอาพระพุทธรูปเป็นพระพุทธรเจ้า และมากไปกว่านั้นอีกก็ คล้ายกับว่าในชั้นจิต มีวิญญาณ แล้วก็เอามาแขวนเป็นเครื่องราง อะไร เหล่านี้มันก็มากออกไปในทางเป็นเปลือกชั้นนอก โกล้ต่ออันตรายมากขึ้นทุกที ถ้าทำไม่ดีแล้วก็จะกลายเป็นผลตรงกันข้ามขึ้นมา. เพราะฉะนั้นเราจะต้องรู้จักทำให้ถูกต้อง ไปหมด คือมีสติปัญญา ลืมหลืมตาทำให้ถูกต้องหมด ทั้งส่วนเปลือกชั้นนอก เปลือกชั้นกลาง เปลือกชั้นใน แล้วก็ถึงเนื้อใน. ถ้าเราดิ่งไปทางใดทางหนึ่ง คือ นอกเกินไป หรือในเกินไปแล้ว มันเรียกว่าเป็นความยึดมั่นถอมมั่นไปงั้น. ฉะนั้นเราต้องค่อย ๆ ศึกษาให้รอบรู้ ทั้งเรื่องของชั้นนอกและชั้นใน และสัมพันธ์กัน อย่างไม่.

อีกคู่หนึ่งอย่างว่า วัตถุประสงค์ดีทิฐิทางศาสนา เช่น วั้วาอาราม นั้นก็เป็น ชั้นนอกหรือเปลือกอย่างหนึ่งเหมือนกัน ที่เป็นชั้นในนั้นก็มีความหมายว่า นี้ต้องเป็น สถานทีที่ให้เกิดแสงสว่าง การเกิดแสงสว่างขึ้นมาในใจนั้นแหละ คือความ

มุ่งหมายของการสร้างวัดวาอาราม เพราะวัดวาอารามเป็นออฟฟิศสำหรับให้แสงสว่างในทางจิตใจ. ฉะนั้นถ้าเราทำให้เกิดแสงสว่างขึ้นมาในจิตใจได้ ก็เหมือนกับเรามีวัดวาอารามที่แท้จริง มันก็คือธรรมะจริงอีกเหมือนกัน ที่เป็นเนื้อแท้ของวัดวาอารามจริง.

ที่นี้ก็มาถึงอีกคู่หนึ่ง คือ ประเพณี กับ ธรรมะจริง. ประเพณีนั้นมองดูให้ถี่เถอะ มันเป็นได้ทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายหนึ่งสำหรับยึดมันถ้อมมันจนเกิดโทษก็ได้ และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นสื่อเป็นสะพานนำไปสู่ธรรมะจริง ๆ ก็ได้ เพราะฉะนั้นเราจึงใช้ประเพณีนี้ให้ถูกต้องตามความมุ่งหมาย และตามความฉลาดของผู้ที่บัญญัติลัทธิประเพณีขึ้น. อย่างเรามารวมกลุ่มกันนี้ เรียกว่ากลุ่มพุทธศาสตร์และประเพณี ซึ่งหมายถึงประเพณีทางพุทธศาสนา ก็ต้องมีความหมายว่า ถ้าเราประพฤติตามประเพณีใด ๆ ที่มีอยู่ในพุทธศาสนาแล้ว ประเพณีนั้น ๆ จะช่วยบังคับหรือแวดล้อมให้เราเข้าถึงตัวแท้ ๆ คือธรรมะตัวจริงของพุทธศาสนาโดยไม่มีทางที่จะเป็นอื่นไปได้. แต่เดี๋ยวนี้มีคนที่เรียกว่าผ้าในดวงตาหนาเกินไป ผ้าที่ปิดทาบมากเกินไป กลับหลงทำประเพณีนั้นให้มีผ้าห่มห่อมากยิ่งขึ้น ยึดมันประเพณีมากไปทุกที ๆ จนเป็นเรื่องประเพณีศักดิ์สิทธิ์ ชลศักดิ์สิทธิ์ โดยไม่รู้ความหมาย แล้วก็ทำไปอย่างที่เขาเรียกกันว่า “เถรส่องบาตร” หมายถึงทำอะไรไปตามที่เคยชิน หรือตามประเพณีโดยไม่ต้องรู้ความหมาย นี้เรียกว่า “เถรส่องบาตร”. เพราะฉะนั้น ต้องรู้จักใช้ประเพณีให้เป็นเงื่อนไขที่ดี นำไปสู่ความมุ่งหมายของประเพณีนั้นคือธรรมะจริง. อย่างนี้ก็ไม่ต้องคิดทั้งประเพณี และไม่คิดทั้งธรรมะจริง รู้จักใช้ให้สำเร็จประโยชน์ ซึ่งเรียกว่าอยู่ในระหว่างกลาง. ถึงพิธีรีตองต่างก็เหมือนกันกับประเพณี มันเพื่อธรรมะจริง มันมีเหตุผลอยู่ในที่แรก แต่คนละเลยในส่วนนั้นเสีย ไปติดอยู่แค่ตัวประเพณีล้วน ๆ มันก็เลยกลายเป็นคนติดประเพณี จะเรียกว่าติดซ้ายหรือติดขวาก็ได้ มันไปติดข้างเปลือก ถ้าสมมติเปลือกเป็นซ้ายก็เรียกว่าติดซ้าย ธรรมะสอนให้ไม่ติดทั้งติดซ้ายและติดขวา มันจึงจะอยู่ในทางสายกลาง.

อีกกลุ่มหนึ่งก็อยากจะนำมากล่าว ก็ว่า ทรัพย์ข้างนอกกับ ทรัพย์ข้างใน คือทรัพย์ไม่จริงกับทรัพย์จริง. ทรัพย์ข้างนอก เช่นเงินทอง ทรัพย์สมบัติข้าวของ และทรัพย์ข้างใน ก็คือธรรมะสำหรับทำความดีทุกขันธ์. คนที่หลงก็จะเกิดติดฝ้ายไต่ฝ้ายหนึ่งมากเกินไป แม้จะติดทรัพย์ข้างในมันก็ยังหลงอยู่นั่นเอง. มันจะต้องไม่ติดทั้งสองฝ้าย อยู่ตรงกลาง คือทำให้สำเร็จประโยชน์ เกื้อกูลแก่กันและกันทั้งทรัพย์ข้างนอกและทรัพย์ข้างใน. ไม่เป็นทาสเงิน แต่ก็รู้จักใช้เงินให้เป็นประโยชน์; แล้วก็เมื่อยึดมั่นถือมั่นธรรมะที่เป็นทรัพย์ข้างในอย่างวัตถุกักตึงสิทธิ์ มองไม่เข้าใจ มองไม่เห็น ก็ยังบูชาอย่างวัตถุกักตึงสิทธิ์. ในกรณีอย่างนี้จะต้องใช้การปฏิบัติตน โดยอาศัยทรัพย์ข้างนอกเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกให้ชีวิตเป็นอยู่ สำหรับการศึกษาและผ่านชีวิตในหลายรูป หลายแบบไปตามลำดับๆ เกิด spiritual experience ขึ้นเรื่อยๆ ไปทุกวัน ทุกเดือน ทุกปี ก็ถึงทรัพย์ข้างในได้. นี่มันสัมพันธ์กันอย่างนี้ จนเราไม่ต้องแยกเป็นของตรงกันข้าม เป็นคู่ๆ ที่เลือกเอาข้างหนึ่ง แล้วก็ไม้อีกข้างหนึ่งเสมอไป. เรา รู้จักเดินตรงกลาง อย่างนี้ก็คือรู้จักทำให้สัมพันธ์กัน

ที่นี้ถ้าจะให้เด็กเล็กๆ เข้าใจอีก อย่างที่ครูบาอาจารย์จะไปสอนเด็ก อย่างที่ว่าเรื่องการเล่นกับการงาน ถ้าใครติดการเล่นเกินไป มันก็ไม่มีการงาน; ถ้าไปเมาแต่การงาน มันก็ไม่มีการเล่นเสียบ้าง แล้วมันก็จะเป็นคนพิกลพิการไปอย่างหนึ่งเหมือนกัน เพราะฉะนั้นประโยคเก่าแก่ดั้งเดิมที่เขาพูดกันอยู่เสมอว่า “All work and no play makes Jack a dull boy”. นี่เป็นภาษิตเก่าแก่บรมโบราณเห็นอยู่ในหนังสือเก่าๆ คือถ้าทำงานอย่างเดียวและไม่มีการเล่นแล้ว ก็ทำให้เด็กนั้นทึบได้ ฉะนั้นมันต้องเล่นและเรียน พอสมส่วนกัน ด้วยสติปัญญาอันแท้จริง ไม่ใช่หลอกหลวงตัวเอง ตบตาตัวเอง เอาเล่นมากเข้าไว้ ทำงานน้อย แล้วก็แก้ตัวว่าอย่างนั้นอย่างนี้. เพราะฉะนั้นครูบาอาจารย์ที่รู้จักจัดให้เด็กได้เล่นและเรียน เป็นทางสายกลางได้แล้ว ก็จะสำเร็จประโยชน์เต็มที่ทั้งการเล่นและการเรียน ทั้งร่างกาย ทั้งอนามัย ทั้งจิตใจ อะไรไปหมด

พร้อมบริบูรณ์หมด. เพราะฉะนั้นท่านจึงควรจะรับทราบไว้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าทางสายกลาง ซึ่งเป็นตัวพุทธศาสนาโดยตรงนั้น จะต้องนำไปใช้แม้แก่เด็กตั้งแต่แรกคลอดออกมาทีเดียว จะต้องมียะไรที่เป็นทางสายกลาง ตั้งแต่แรกคลอดมาตามลำดับ แล้วก็สูงขึ้นมาตามลำดับ. นี้เรียกว่าคำที่สุกแล้ว.

ทีนี้ถ้าเรามองทีเดียวสูงที่สุด เรื่อง “ได้กับเสีย” เรื่อง “ดีกับชั่ว” หรืออะไรทำนองเป็นคู่ ๆ อย่างนี้ ถ้าเดินสายกลางก็ต้องไม่ยึดไม่ติดทั้งสองฝ่าย หรือทั้งสองอย่าง. ไม่ยึดมันถึมันในเรื่อง “เสีย” จนนั่งร้องไห้หรือฆ่าตัวตาย โทคน้ำตาย; ไม่ยึดมันถึมันในเรื่อง “ได้” ングไปหมดในเรื่องได้ หัวเราะจนตาย หรือว่าเป็นโรคเส้นประสาทเพราะการหวง การเป็นห่วง วิตกกังวล; นั่นมันเป็นเรื่องยึดมันในเรื่อง “ได้” ฝ่ายหนึ่ง ในเรื่อง “เสีย” ฝ่ายหนึ่ง มากเกินไป ไม่อยู่ในทางสายกลาง.

ถึงแม้ดีกับชั่วก็เหมือนกัน จะไปติดชั่วติดดีด้วย ความหลงอย่างใดอย่างหนึ่ง ข้างใดข้างหนึ่งนั้น มันเป็นเรื่องเกิดผลร้ายเท่ากัน เพราะว่าความดีนั้นมันแปลก ถ้าไปหลงผิดทำเข้าแล้วมันจะโง่งจนถึงกับไม่รู้จักว่า “ดี” นั้นเป็นอย่างไร; มันก็ไม่ถูกสิ่งที่ “ดีจริง”. ส่วนเรื่องชั่วนั้นไม่เป็นปัญหา ไปหลงผิดก็คือไปเล่นกับสิ่งที่เป็อันตราย. แต่ที่นี้การที่รู้จักหลีกเลี่ยง และทำดีให้ได้ด้วยความไม่ยึดมัน ถึมันอย่างหลงไหล อย่างเพ้อคลั่ง นี้ก็เรียกว่าเดินอยู่ในทางสายกลาง. เพราะว่าถ้าเรื่องดีนี้เป็นเรื่องถึงที่สุดแล้ว พระพุทธเจ้าก็จะไม่ทรงสอนให้ละความยึดมัน ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ถึมันทางเรื่องชั่วและเรื่องดี. อย่างหลักพุทธศาสนาทั่วไปที่ว่า เว้นชั่วเสีย แล้วกระทำดีให้สมบูรณ์ แล้วก็ทำจิตให้บริสุทธิ์; นี้ยังมีเติมเข้ามาอีกชั้นหนึ่ง ว่าทำจิตใจให้บริสุทธิ์ คือว่าอย่าได้ไปหลงยึดถือเข้าทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว จิตจึงจะบริสุทธิ์อยู่นือสิ่งทั้งปวง. เพราะฉะนั้นข้อปฏิบัติที่ำจิตให้บริสุทธิ์นั้นจึงเป็นการเดินตามทางสายกลางแท้ที่จะไปสู่พระนิพพานได้.

ทางสายกลางในความหมายต่ำๆ มันจะต้องรู้จักพิจารณากันด้วยสติปัญญาของตนเองบ้าง อย่าหวังแต่ที่จะเอาอะไรจากพระคัมภีร์ หรือจากทางวัดมากเกินไป. คิดดูด้วยตนเอง สังเกตดูด้วยตนเอง พิจารณาด้วยตนเองก็จะพบไปทุกสิ่งทุกอย่างว่ากฎอันนี้ช่างสำคัญเสียจริงๆ จะต้องนำมาใช้ในที่ทั้งปวง. เหมือนอย่างว่ารับประทานอาหารอย่างนี้ จะรับประทานข้าวเท่าไร จะรับประทานกับเท่าไร นี่มันก็ต้องมีความพอเหมาะพอดี ซึ่งเรียกว่าอยู่ตรงกลาง; อะไรมากไป มันเป็นผลอย่างไร ทุกคนก็รู้ดีอยู่แล้ว. และโดยเฉพาะกับข้าวไทยอย่างนี้ซึ่งล้วนแต่รสจัด เค็มจัด เผ็ดจัด ถ้าไม่เอาข้าว ซึ่งเป็นของจีตเข้าไปเจือให้เหมาะสมแล้ว มันก็ยากที่จะรับประทานได้. อย่างกับข้าวไทยนี้ลองรับประทานโดยไม่มีข้าว ก็จะเจ็บป่วยขึ้นมาทันที; แต่ถ้าได้ข้าวเป็นของเจือให้จางลง มันก็เป็นไปได้. ที่นี้เราอาจจะใช้ไม่ได้กับกับข้าวฝรั่งซึ่งมันจัดอยู่แล้ว ไม่ต้องเอาข้าวไปช่วยก็ยังรับประทานแต่กับข้าวได้ อย่างนี้ก็มิ. เพราะฉะนั้นไม้อาจจะพูดอย่างใดลงไปโดยตายตัวได้ มันต้องอยู่ที่ความพอเหมาะพอดีทั้งนั้น.

ที่นี้จะชี้ในส่วนลึก ในส่วนจิตใจให้มากขึ้น ก็อย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้นทีเดียวว่า ในขณะที่จิตอยู่ด้วยความไม่ยึดถืออะไรทั้งข้างซ้าย ข้างขวา ข้างหน้า ข้างหลัง ข้างบน ข้างล่าง อะไรเหล่านั้น อย่างนี้เรียกว่าจิตดำเนินอยู่ในทางสายกลาง ซึ่งได้อธิบายมาทั้งสองสามครั้งแล้วว่า อาการอย่างนี้เราเรียกว่า “ว่าง” คือจิตกำลังว่าง ไม่ไปวุ่น ไม่ไปคิด ไม่ไปผูกพันอยู่กับสิ่งใด. ในขณะที่จิตกำลังว่าง นั้นเรียกว่า เป็นการเดินอยู่ในทางสายกลาง และเป็นการเดินของจิตแท้ด้วย ไม่ใช่เดินด้วยเท้า. และในขณะที่จิตว่าง มันไม่มีอะไรไปผูกพัน นั้นมันเป็นอิสระ เรียกว่ามันเหมือนกับอยู่ตรงกลาง และตอนนั้นก็เป็นการเดินอยู่แล้ว ไม่ต้องไปปลุกปล้ำให้มันเดินอีก มันเป็นการเดินอยู่แล้ว. หมายความว่า ในขณะที่นั้นถ้าจะทำอะไร ก็ทำได้ดีที่สุด คิดอะไรก็คิดได้ดีที่สุด จำอะไรก็จำเก่ง มันจะเคลื่อนไหวไปในทางไหน



มันเป็นเรื่องสติปัญญาไปหมด นี่เป็นทางสายกลางชนิดคอโตะเมติกอยู่ในตัวมันเอง คือมันเดินของมันเอง เดินถูกของมันเองแล้ว.

อาตมาอยากจะเล่านิทานสั้น ๆ นิด ๆ เพื่อเป็นเครื่องช่วยความจำให้สืมาว่าอย่างนิทานพวกนิยายเซ็นเล่าถึงคนหนุ่มคนหนึ่ง เขาเกิดในตระกูลนักฟันดาบ เขาไปหาอาจารย์จะไปขอเรียนฟันดาบ เขาถามอาจารย์ที่จะสอนให้เขานี้ว่า ผมต้องใช้เวลาลสักกี่ปี อาจารย์ก็ว่า ใช้เวลาราว ๗ ปี นายหนุ่มคนนั้นก็นึกท้อว่ามันนานตั้ง ๗ ปี ก็เลยจะยื่นกะยอขอร้องต่ออาจารย์ว่า ถ้าผมจะทำให้สุดความสามารถทุกอย่าง คือจะพยายามอย่างยิ่งเอาจริงทุกอย่างในการฝึกฝนนี้ เขาจะใช้เวลาลสักกี่ปี ท่านอาจารย์ก็บอกว่า ต้อง ๑๔ ปี. คราวนั้นก็เลยชักหนาว ๆ ร้อน ๆ เขาขอร้องอีกครั้งหนึ่งว่า ผมนี่จะต้องศึกษาการฟันดาบให้เสร็จทันก่อนพ่อตาย พ่อแก่แล้ว พ่อจะตาย ผมจะต้องไปแสดงวิชาฟันดาบให้พ่อทันเห็น ที่นี้ผมจะพยายามศึกษาทำตามคำแนะนำของอาจารย์อย่างสุดความสามารถ มันจะใช้เวลาลสักกี่ปี? ท่านอาจารย์บอกว่า ถ้าอย่างนั้นต้อง ๒๑ ปี. ก็เลยไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร อาจารย์ไม่ใช่คนพูดเล่น แก่เลยซังกะตายอยู่กับอาจารย์ไปเพื่อศึกษาการฟันดาบนี้ แทนที่จะสอนฟันดาบอาจารย์ใช้ให้ไปทำงานในแผนกโรงครัว ผ่าฟัน ตักน้ำ ปรงอาหาร. แต่ในขณะที่ที่นายหนุ่มคนนี้ก็กำลังนั่งเหม่อ ๆ ก็ว่านั่งทำงานอะไรอยู่ในครัวนั้นแหละ อาจารย์ก็ถือดาบตรงเข้าไปบุกตลุมฟันเขาโดยไม่เลือก; เขาก็มีเลือดคินีสัยฟันดาบอยู่แล้ว ก็ต่อสู้ไปตามแกน ไปตามเพลง อย่างนั้นทุกทีไป. แต่เมื่อเขาต่อสู้อาจารย์ก็เลิก แล้วคอยดูโอกาสอย่างนั้นอีก ชอบแอบเข้ามาทำอย่างนี้บ่อย ๆ ไม่ก็ครั้งการฟันดาบของนายหนุ่มคนนั้นเป็นไปอย่างประหลาด ว่องไวรวดเร็ว เฉลียวฉลาดอย่างประหลาดที่สุด ไม่ถึงปี อาจารย์บอกว่าแกกลับบ้านได้ เสร็จแล้วในการสอน; แล้วนายหนุ่มคนนั้นก็เลยกลายเป็นนักฟันดาบมีชื่อเสียงสูงสุดของยุคนั้น.

นี่! ท่านลองอธิบายดูที่ว่า ทำไมมันจึงเป็นอย่างนี้ เพราะว่าถ้าเขาตั้งใจจะทำให้คืนัน จิตของเขากำลังไม่เป็นกลาง ก็กำลังวุ่นเพราะจะทำให้ดี. ที่นี้ยังเขาไปคิดถึงพ่อว่าพ่อจะตาย ไม่ทันเห็น อย่างนี้ยังจะเอาดีมากขึ้น เร็วๆมากขึ้น อย่างนี้มันยังไม่ว่าง มันยิ่งวุ่นมากขึ้นกว่าเดิม เขาไม่อาจจะทำให้มันดีได้. ที่นี้อาจารย์มีอุปมาให้เขาปล่อยความยึดมั่นแบบนั้นให้หมดเสียก่อน. ระหว่างที่มีความรู้สึกซังกะตายอยู่ๆ ไปนั้นเองมันมีจิตที่มีลักษณะเป็นกลาง เพราะว่ามันหมดความหวังที่ว่าจะทำให้ทันพ่อเห็น หรือกำหนดปีให้เสร็จเมื่อนั้นเมื่อนี้เสียแล้ว จิตอยู่ในระดับปรกตตามธรรมชาติ หรือเป็นกลาง. ที่อาจารย์บอกทะเลงเข้าไปพัวในขณะที่เขาไม่รู้ตัวนั้น ก็เพื่อว่าจะให้เขาใช้อำนาจของธรรมชาติ หรือจิตที่เป็นกลาง หรือจิตตามธรรมชาติ หรือจิตเดิมแท้ หรืออะไรก็ตามให้มากที่สุด คือปลุกมันขึ้นมาให้มากที่สุด แล้วเขาก็เป็นผู้จบการเวียนพัวคาบได้ในเวลาไม่กี่เดือน โดยไม่ได้สอนกันโดยตรงไปตรงมา แต่สอนด้วยวิธีปลุกธรรมชาติเดิมขึ้นมาโดยอัตโนมัติ โดยวิธีที่ฉลาดของอาจารย์คนนั้น. ตัวอย่างอย่างนี้เป็นตัวอย่างให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าจิตที่กำลังเป็นกลางที่สุด กำลังว่างที่สุกนั้เอง.

ที่นี้ ถ้าว่ามันไม่เป็นกลาง ไม่อาจจะเปลี่ยนให้เป็นกลางในลักษณะเช่นนี้ได้แล้ว มันจะเกิดการชน กระทบกระทั่ง ชนกันอยู่รำไป. ความรู้สึกฝ่ายต่ำกับความรู้สึกฝ่ายสูง คือดีหรือชั่วนี้จะชนกันอยู่เรื่อยไป เหมือนกับสัตว์กัดกัน ชนกัน นี้ความลึงเลใจก็จะมีอยู่เรื่อยไป. ความลึงเลทางดีบ้าง ทางชั่วบ้าง ทางสูงบ้าง ทางต่ำบ้าง จะได้หรือจะเสียล้วนแต่วิตกกังวลไปทั้งนั้น นี้เรียกว่ามันชนกันอยู่เรื่อย แต่เจ้าตัวนั้นคงจะโง่พอที่จะไม่รู้ว่ามันชนกันอยู่เรื่อย แล้วคงประมาทอยู่ตามเดิม.

ที่มันชนกันอยู่เรื่อยนี้ อยากรู้ว่าที่ส้นที่สูก่ออีกเรื่องหนึ่งของพวกนิกราย เช่นมีว่า คนที่ปฏิบัติวิปัสสนาคนหนึ่ง ในการควบคุมของอาจารย์คนหนึ่ง อาจารย์ก็ถามคนที่กำลังศึกษาวิปัสสนาอยู่นี้ว่า เตียวนี้เป็นอย่างไรบ้าง เห็นอะไรบ้าง? คนผู้ปฏิบัติ

วิปัสสนานั่นบอกว่าไม่เห็นอะไร เห็นแต่ควายสองตัว เป็นควายที่บินด้วยดิน ตัวหนึ่งคำ ตัวหนึ่งชาวชนกันอยู่เรื่อย ไม่เห็นอะไรเลย. พอบอกประโยคที่สั้นเท่านั้น อาจารย์ก็หันหลังขวับ แล้วกลับไปเลย เพราะทั้งศิษย์ทั้งอาจารย์เขารู้กันที่ว่ามันหมายความว่าอย่างไร. ที่นี้ต่อมาจนพอสมควร อาจารย์มาถามอีกว่าเดี๋ยวนี้เป็นอย่างไร เห็นอะไรบ้าง? คนผู้นั้นก็ตอบสั้นที่สุดว่า เดี่ยวนี้ควายดินสองตัวตกน้ำละลายหายหมดแล้ว อาจารย์ก็หันหลังขวับ กลับไปเลย ไม่ได้พูดอะไรอีก และคนนั้นก็เป็นผู้ที่จบการปฏิบัติวิปัสสนาตามแบบเซ็น.

ที่ว่าควายดินสองตัว ตัวหนึ่งคำตัวหนึ่งชาวนั้นก็หมายความว่า ไปยึดมั่นในกุศลหรือในอกุศล หรือในความคิด หรือในความชั่ว เขาก็เห็นมันชนกัน คือมันกระทบกันเรื่อย มองไปทางนี้ก็เป็นอย่างนี้ มองไปทางโน้นก็เป็นอย่างโน้น ที่ว่ามันเป็นควายดินก็เพราะว่ามันไม่จริงจังอะไร มันเป็นมายาหลอกๆ; พอมันมาถึงน้ำคือมาถึงปัญญา ความจริง มันละลายหมด เดี่ยวนี้มาถึงขั้นของความว่าง มันก็เลยละลายหมด เพราะฉะนั้น การที่เขาใช้นิทานสั้น ๆ อธิบายอย่างนี้ ก็เพื่อให้รู้วาทางสายกลาง หรือดำรงอยู่ในสภาวะเป็นกลางนี้มันไม่มีการชนกับอะไร มันไม่ชนกับอะไรได้ ถ้าปะปะไปข้างใดข้างหนึ่งแล้วมันชนกันอยู่เรื่อย ถ้าคนโยคีดียึดชั่วแล้วก็จะชนกันอยู่เรื่อย.

ตัวอย่างเท่าที่ยกมานี้พอที่จะมองเห็นได้ว่า ความเป็นกลาง หรือการเดินตามสายกลาง หรือการดำรงจิตไว้ให้อยู่ในสภาพที่เป็นกลางที่สุด ซึ่งเป็นสิ่งสูงสุดในพระพุทธศาสนานั้น มันมีลักษณะอย่างที่ว่ามานี้ ด้วยตัวอย่างหรือนิทานช่วยความจำอย่างนี้ก็แล้วกัน.

ที่นี้อาตมาก็จะได้อธิบายถึงคำว่าทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทาตามแบบฉบับ คือถ้าเราจะไม่เอาแบบฉบับจะไม่ใช่ orthodox เสียเลย ก็คุณจะอันตราย

เพราะฉะนั้นจึงขอชักชวนให้ท่านทั้งหลายลองนึกถึงคำว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งมีที่มา อยู่ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร. ในพระบาลีพุทธภาษิตที่เอ่ยถึงมัชฌิมาปฏิปทา แล้วก็มีว่า ที่สุดโต่งมีอยู่สองข้าง ข้างหนึ่งตกไปในทางกาม ข้างหนึ่งตกไปในทางเคร่งเครียด ไม่ยอมเกี่ยวข้องกับกาม. นี้พูดง่าย ๆ ก็ว่าข้างหนึ่งรักกาม ข้างหนึ่งเกลียดกาม จนตั้งตน เป็นปฏิปักษ์ จึงได้ทำรมานกายอย่างเจ็บปวดเพื่อให้ไม่เื่อยโยในกาม ไม่ให้มีความ สามารถเื่อยโยในกาม ไม่ให้มีคุณสมบัติพอที่จะไปเกี่ยวข้องกับกามอย่างนี้เป็นต้น หมายความว่ามันเดินไปคนละทางจนสุดเหวี่ยง. ข้างโน้นก็สุดไปในทางกาม ข้างนี้ ก็สุดไปในทางเกลียดชังต่อกาม เรียกว่ากามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมณานุโยค ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านกวาดทิ้งหมดเพราะเป็น อนตฺตสวหิตโต คือไม่ประกอบไปด้วย ประโยชน์อะไรเลยทั้งสองฝ่าย แล้วก็ตรัสว่ามัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง “อุโภ อนฺเต อนุปคมฺ” ที่ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งสุดโต่งสองอย่างนั้น “ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา” ที่ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว; “จกฺขุกรรมิ” เป็นเครื่องกระทำให้เกิดดวงตา จักขุ คือดวงตา; “ณฺวณกรรมิ” เป็นไปเพื่อให้เกิดญาณคือความรู้; “เสยฺยถิ” คืออะไรบ้าง; ท่านทรงจำแนกเป็นสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา สัมมา กัมมันโต ฯลฯ รวม ๘ ข้อที่ขึ้นหูกันมากที่สุด. นี้ลองคิดว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ แล้วท่านก็สอนทางสายกลางซึ่งไม่เอียงไปทางสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง และทรงยืนยันว่า พระองค์ตรัสรู้เอง และทรงยืนยันว่าทางนี้เป็นจักขุกรรมิ ถือเป็นเครื่องมือให้เกิดดวงตา ขึ้นมา. ก่อนหน้านั้นไม่มีตา หรือตาบอด หรือเท่ากับไม่มีตา เพราะก่อนหน้านั้นไม่มีญาณ ไม่มีความรู้ แต่ว่าทางสายกลางนี้ทำให้เกิดความรู้.

ที่นี่จะขออธิบายคำว่า กามสุขัลลิกานุโยค และ อัตตกิลมณานุโยค กันสักหน่อยว่า : ความพัวพันในทางวัตถุ จนตกเป็นเหยื่อของกามารมณ์ เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค เพราะว่าในสมัยพุทธกาลนั้นมีลัทธิอย่างนี้เต็มทั่วไปหมด. พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นมาในท่ามกลางประชาชนที่กำลังลุ่มหลงในความเชื่อ หรือลัทธิ

อยู่ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งคือประชาชนฝ่ายที่มีความคิด หรือเป็นนักคิด หรือฝ่ายที่เป็นนักคิดสูงกว่าระดับบุคคลธรรมดา ก็ไปหลงจัดการกับร่างกาย บำเพ็ญตบะอย่างทรมาณร่างกาย. ทางหนึ่งก็หลงมัวเมาไปในทาง materialism อีกพวกหนึ่งก็มัวเมาไปในทาง asceticism หรือยิ่งไปกว่านั้น ไม่มีใครเดินอยู่ตรงกลาง. พระพุทธเจ้าจึงทรงถือว่าชมพูทวีปกำลังอยู่ในยุคที่มีคมมากที่สุด ไม่มีดวงตา ไม่มีญาณเกิดขึ้นเลย จึงได้ทรงสอน มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ มรรคมีองค์แปดประการนี้ขึ้นพวกที่เป็นกามสุขัลลิกานุโยค เขาก็มีตำรับตำราเขียนเหมือนกับพระไตรปิฎกด้วยเหมือนกัน อย่างลัทธิที่มีศาสนาชื่อจราวะ เป็นต้น เขาสอนลัทธิวัตรุณนิยม. อีกพวกหนึ่งเรียกว่าสุชิกชิต (sushikshit) สุชิกชิต ก่อนข้างจะเป็นภาษาเปอร์เซีย ก็เป็นภาษาอารยันอินเดียเก่า พวกนี้พอจะยอมเชื่อว่า soul หรือจิต หรือวิญญาณนั้นมีเหมือนกัน ไม่ใช่ปฏิเสธเสียทีเดียว แต่ว่ามีเท่าที่เนื่องกันอยู่กับร่างกายเท่านั้น พอร่างกายตายแล้วก็เลิกกัน นี้พวกหนึ่ง. อีกพวกหนึ่งเรียกว่าโธระตะ (dhurt) พวกนี้ไม่ยอมเชื่อเลยว่ามีจิตหรือมีนามธรรมเลย เขาถือว่ามีร่างกายล้วน ๆ เขาถือว่าชีวิตนี้คือ combination ของธาตุ ๔ เท่านั้น ไม่มีอะไรมากกว่านั้น มันเป็น materialism อย่างยิ่ง; มันมีอยู่อย่างนี้ทางหนึ่ง.

อีกทางหนึ่งก็เห็นว่า ร่างกายนี้<sup>๕</sup>ไม่มีความหมายอะไรเลย ไม่เอาใจใส่เลยที่ราคาเป็นของเน่าของเหม็น ของไร้สาระ ไม่มีความหมายเลยแม้แต่ครึ่งเปอร์เซ็นต์เลยไปสนใจแต่เรื่องจิต และเห็นว่าถ้ามีร่างกายอยู่เพียงใดแล้ว ร่างกายนี้มันจะคล่องจิตลงไปสู่ทางต่ำ ไปลุ่มหลงในกิเลสกามารมณ์ แล้วก็เลยเล่นงานเอาร่างกาย ทรมาณร่างกาย บ่มจิตใจในวิธีที่เขาคิดว่ามันจะเป็นได้ถึงที่สุดอย่างไร. นี้เรียกว่าไม่เดินทางสายกลาง และไม่เดินทางสายกลางอย่างยิ่ง โลกจึงกำลังอยู่ในสภาพที่น่าทุเรศ เต็มไปด้วยความโง่ความหลงอย่างยิ่ง.

พระพุทธเจ้าจึงมีบุญคุณแก่ชมพูทวีป คือแก่โลกในที่นั้น ทรงเป็นผู้ส่องแสงสว่างให้ ด้วยการบอกขึ้นเป็นคนแรกว่า ทางสายกลาง. แม้จะมีคนพูดหรือไม่พูดก็ตาม พระพุทธองค์ทรงยืนยันว่ารู้เฉพาะด้วยพระองค์เองขึ้นมาในลักษณะอย่างนี้. “กลาง” อย่างนี้ท่านจะเห็นได้เองทันทีว่า มันไม่ไปทางไหน มันไม่พุ่มเฟือยเกินไป และมันก็ไม่ขาดแคลนเกินไป. คนเราเดี๋ยวนี้มักจะรักข้างพุ่มเฟือย แต่ก็ไม่เห็นพุ่มเฟือย ได้มาจนพุ่มเฟือย แต่ก็ไม่เห็นพุ่มเฟือย มันเป็นอย่างนี้เสียเรื่อย กังนั้นความขาดแคลนมันก็มีอยู่เรื่อย เพราะเรามันเพิ่งถึงความพุ่มเฟือยเกินไปอยู่เรื่อย ฉะนั้นเศรษฐกิจจนที่สุดก็คือผู้ที่ไม่รู้จักมีความสันโดษ. พระพุทธเจ้าท่านถือหลักว่า “**สนฺตุฏฺฐิ ปรมิ ธนํ**” ถ้ามีความสันโดษ มีความพอใจแล้ว มันไม่ขาดแคลน ไม่รู้สึกขาดแคลน มันจึงเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง. อีกทีหนึ่งก็เห็นได้ชัดว่า คนเหล่านั้นบางคนมองในแง่สนใจตัวเอง อะไรดีไปหมด. บางคนก็มองในแง่ร้าย หรือบางคนก็ไม่รู้ว่ามากหรือน้อยนั้นเป็นอย่างไร แล้วก็เลยทำมากเกินไปบ้าง น้อยเกินไปบ้าง เช่น ในทางร่างกายก็ไม่ควรหลงใหลมากเกินไป มันควรจะเกี่ยวข้องกับพอดีวิธี; น้อยเกินไปก็เหมือนกันอีก. น้อยหรือมากนั้นมันวางอัตราลงไปไม่ได้ มันมีเหตุผลเฉพาะของเรื่องนั้นๆ แต่คนเราก็ไม่มีความพอดีขึ้น ทั้งที่ตัวสั้นหรือมากเกินไปก็ไม่รู้.

เพื่อจะเตือนสติกันในเรื่องนี้ เขาเล่านิทานกันสั้นๆว่า โพรเฟสเซอร์ที่ popular คนหนึ่งของเมืองนั้น หรือของนครนั้น เข้าไปหาอาจารย์ นำอิน เป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียงอย่างยิ่งในทางพระพุทธศาสนานิกายเซ็น เพื่อขอเรียนพระพุทธศาสนาอย่างเซ็นกับอาจารย์คนนี้. อาจารย์คนนี้ก็รู้เหมือนๆกับคนทั่วไป ก็รู้ว่าโพรเฟสเซอร์คนนี้ popular อย่างไร พอโพรเฟสเซอร์ไปถึง ท่านก็เอาน้ำชามาต้อนรับ ครูบาคนนี้ก็รินน้ำชาใส่ถ้วยเพื่อจะต้อนรับโพรเฟสเซอร์คนนี้ ท่านรินน้ำชาลงในถ้วยเรื่อยๆ จนน้ำเต็มถ้วย น้ำเต็มถ้วยแล้วท่านก็ไม่หยุด ยังคงรินๆจนส้นปากถ้วย ลงไปในจานลงไปทีพื้นรองไปหมด ก็ยังรินอยู่นั่นเอง ทีนี้โพรเฟสเซอร์คนนั้นเหลือที่จะทนอยู่ได้

จนหมดความเกรงใจ จึงพูดขึ้นว่า ท่านจะใส่มันลงไปได้อย่างไร อาจารย์นำอินก็บอกว่า ถึงอาตมาก็เหมือนกัน จะใส่อะไรลงไปให้ท่านได้อย่างไร ในเมื่อท่านก็ full of your own opinion and speculation ซึ่งหมายความว่าท่านเองก็ล้นอยู่ด้วย opinion ต่าง ๆ ของท่านเอง แล้วฉันจะใส่พุทธศาสนานิกายเช่นนี้ลงไปได้อย่างไร. เพียงเท่านั้น ศาสตราจารย์คนนั้นก็สะดุ้ง คือว่าหายจากมีต รู้สึกว่าชาวสว่างไปทั่วท้องฟ้าทั้งบ้านทั้งเมือง คือเป็นการบรรลุเช่นตามแบบเซ็น. นี่อะไรมันมากเกินไปนี้ มันหมายความว่าอะไร. แล้วเพียงเท่านั้นก็เป็นการสอนที่เพียงพอแล้ว ที่เรียกว่าบรรลุอย่างฉับพลัน หรือบรรลุอย่างเซ็นนั้น เขาแทบไม่ต้องพูดกันเลย แต่ว่าความรู้สึกของคนที่ถูกกระทำนั้น ด้วยสติปัญญาที่เขา มีอยู่ หรือเขาทำจิตใจอย่างนี้ให้เกิดขึ้นได้ นั้นมันก็ไหลลงไปหมดได้ จนรู้ว่ามันไม่มีอะไรที่จะต้องยึดถือ หรือว่ามีอะไรที่ควรจะล้นหรืออะไรทำนองนี้. <sup>๑๐๐</sup> หรือว่าอย่างน้อยที่สุดเขาก็ทำให้คนนี้รู้จักว่า อะไรมันมากเกินไปอะไรมันน้อยไป เอาออกเสียให้พอดี หรือ adjust ให้พอดีอย่างนี้เป็นต้น ก็เรียกว่าใช้วิธีที่เป็นสายกลางเหมือนกัน. ถ้าโปรเฟสเซอร์คนนั้นล้นอยู่ด้วยความคิด ความเห็น ความรู้ สติปัญญาของแก สมกับที่แกเป็นคนบ๊อบบู่แล้ว มันใส่อะไรไม่ลง. ดังนั้นศาสตราจารย์ของโลกเวลานี้ หรือของประเทศเรสมันนี้ก็คงจะมีลักษณะอย่างนี้อยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ฉะนั้นจึงใส่พระพุทธศาสนาลงไปไม่ลง เพราะมันล้น; มันมากเกินไป มันก็ไม่ไหว มันน้อยเกินไป มันก็ไม่ไหว. ที่นี้เราจะปรับกันอย่างไร ที่จะไม่ให้มากเกินไป ไม่ให้น้อยเกินไปนี้.

ที่นี้เรื่องทางวัตถุ หรือทางจิตใจนี้มากเกินไป เพราะเห็นแก่รูปธรรมเกินไป เห็นแก่นามธรรมเกินไปนี้ก็เหมือนกัน. รูปธรรม หรือเรื่องฝ่ายวัตถุ ฝ่ายร่างกายล้วน ๆ; แล้วฝ่ายนามธรรม หรือฝ่าย mentality; นี้ เขาก็แยกออกไปได้เป็นฝ่ายจิตใจล้วนไม่เกี่ยวกับร่างกาย. คนโง่ ๆ ก็ไปคิดว่าร่างกายนี้มันแยกออกจากจิตใจได้ เขาก็เลยพยายามจะทำวิธีใดวิธีหนึ่งเพื่อให้มันแยกออกได้จริงๆ. การทำไปอย่างโง่หลงอย่างนี้มันไม่อาจจะสำเร็จ หรือมันอาจจะเป็นโรคจิตเสียก่อน เพราะนั่นแหละคือไม่รู้จักรหัสที่จะให้เป็น

ไปในทางสายกลาง ซึ่งที่แท้จริงแล้ว ร่างกายกับจิตใจหรือรูปธรรมกับนามธรรมนี้ต้องสัมพันธ์กัน. ในบาลีจะพูดว่า นามรูป<sup>๑</sup> เสมอ. นามะ ก็ือนามธรรมหรือใจนั่นเอง, รูป<sup>๒</sup> ก็คือ รูป. คำว่า อิ หรือ ภิ<sup>๓</sup> นี้ ผู้ที่เคยเรียนบาลีมาบ้างแล้ว ก็ารู้ด้วยตนเองว่า หมายถึงเอกะวचนะ หรือ singular number เขาไม่แยกนามเป็นอย่างหนึ่ง รูปเป็นอีกอย่างหนึ่ง เป็น ๒ อย่าง. ในทางทฤษฎีมันแยกกันได้เพราะเราพูดเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติที่เป็นจริงแล้วมันไม่อาจจะแยก มันต้องไปคู่ด้วยกัน; ถ้าขึ้นไปแยกแล้ว ก็เลหายไปหมดทั้งสองอย่าง คือทำอะไรไปไม่ได้ทั้งสองอย่าง. ต่อเมื่อเอามารวมกัน เป็นสิ่งเดียวกัน มันจึงเป็นเหมือนกับสิ่งเดียวกันมันจึงทำหน้าที่อะไรได้. โดยกฎเกณฑ์นี้ พระพุทธเจ้าท่านจึงไม่ให้ติดในส่วนสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง แต่ให้อยู่ตรงกลาง.

เกี่ยวกับเรื่องร่างกายกับใจนี้ เขาให้คำเปรียบเทียบที่ง่าย ๆ ว่า เหมือนกับ คนหนึ่งเป็นน่อยเดินไม่ได้เลย แต่ตามันดี; อีกคนหนึ่งมันสบายดี แข็งแรงใหญ่โต แต่ตามันบอด คนตาบอดจะไปหากินอย่างไรได้ ทำอะไรได้. คนน่อยก็เหมือนกัน มันลุกไปไหนไม่ได้ มันก็หากินไม่ได้แม้ตาดี. ถ้าเอาสองคนรวมกัน ก็ว่าคนแข็งแรง ยอมแบกคนน่อยตาบอด<sup>๔</sup>ไปไหนไปด้วยกัน มันก็เป็นไปด้วยกันได้ ไปทำมาหากินได้. ตรงข้ามถ้าคนตาบอดแยกอยู่ฝ่ายคนตาดี คนตาดีแยกอยู่ฝ่ายคนตาดี ในกรณีนี้ ซึ่งเรียกว่าไม่เดินสายกลาง มันก็ล้มเหลวหมด. เพราะฉะนั้นจึงว่าอย่าไปแตะเข้าที่ สุดโต่งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มันจึงจะเป็นทางสายกลาง.

ทางสายกลาง ของพระพุทธเจ้าท่านทรงจำแนกเป็นองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต ฯลฯ สัมมาทิฐิ หรือสัมมาอะไรทั้ง ๘ นี้ ขอให้จำไว้อย่างง่าย ๆ แต่เพียงว่า ความพอเหมาะพอดี ความเป็นไปอย่างถูกต้องพอเหมาะพอดี ๘ ประการ และความพอเหมาะพอดีทั้งแปดประการนี้มันต้องรวมกันเป็นสิ่งเดียว อย่าไปแยกกันเป็นอันขาด ที่เราปฏิบัติธรรมไม่สำเร็จ ปฏิบัติ



วิปัสสนาไม่สำเร็จ ก็เพราะมันเกิดไปคิดเข้าที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งแยกออกจากกัน ไม่รวมเป็นอันเดียวกันได้ ก็ไม่เป็นทางสายกลางขึ้นมาได้. บางคนคิดทันท่าทอนจนไม่รู้จะทำอย่างไรแล้ว ก็ยังเป็นโรคเส้นประสาท เหมือนอย่างคุณย่า คุณยายบางคนทำทอนจนไม่รู้จะทำอย่างไร สร้างโน่นสร้างนี่ แล้วก็ยังไม่พ้นที่จะเป็นโรคเส้นประสาทจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ เพราะแกติดทอนมัวเมาในทอน ซึ่งมุ่งหมายถึงดี ถึงสวรรค์ หรืออะไรทำนองนั้นของแก. บางคนติดศีล ก็รักษาศีลอย่างงมงายที่สุด บางคนติดสมาธิก็ทำสมาธิอย่างงมงายที่สุด จนต้องนำไปส่งโรงพยาบาลโรคจิต แม้เพราะการทำอานาปานสติก็มี นี่ชื่อเสียงอานาปานสติพลอยเสียไปด้วย เพราะคนที่ไม่รู้จักเดินในทางสายกลาง.

เพราะฉะนั้น ขอให้ช่วยกันสนใจในคำว่าทางสายกลางนี้ ว่าจะต้องประกอบพร้อมไปด้วยความเหมาะสมหลาย ๆ อย่างพร้อมกัน คือเจ็ดกันพอเหมาะพอดี เกิดเป็นทางขึ้นมา : อันแรกเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ แปลว่ามีความคิดความเห็น หรือความเชื่อ ความเข้าใจที่ถูกต้อง. อันที่สองเรียกว่า สัมมาสังกัปปิโย หมายถึงมีความมุ่งหมายปรารถนาใฝ่ฝันที่จะให้เป็นไปอย่างถูกต้อง. อันที่สามกลุ่มศีล เรียกว่า สัมมาวาจาต้องมีคำพูดหรือมีการพูดจา วิธีพูดจาที่ถูกต้อง. สัมมากัมมันโต มีการกระทำ มีวิธีการทำทางกายที่ถูกต้อง. แล้วสัมมาอาชีโว ดำรงชีวิตหาเลี้ยงชีวิตมาบริโภคใช้สอย หากทำอย่างถูกต้อง บริโภคก็บริโภคอย่างถูกต้อง เหมือนอย่างที่เราได้กล่าวไว้ในการบรรยายวันก่อน. ถัดไปคือสัมมาวายาโม มีความพากเพียรขยันขันแข็งกล้าหาญต่อสู้ อดทนค้นรณอยู่อย่างถูกต้อง. ถัดไปอีกคือสัมมาสติ มีการควบคุมระลึกรักษาใจ คือควบคุมตัวเองด้วยสตินี้อยู่อย่างถูกต้องเสมอ เพราะการดำรงสตินี้มีทางผิดได้เหมือนกัน มันระลึกรู้ผิดได้เหมือนกัน มีมิจาสติเหมือนกัน ดังนั้นจึงต้องพูดกันว่า สัมมาสติ คือระลึกรู้สติคุมตัวอยู่อย่างถูกต้อง. แล้วก็มีสัมมาสมาธิ ดำรงจิตมั่นอยู่อย่างถูกต้อง การดำรงจิตมั่นนั้นมันดำรงผิดได้เหมือนกัน เพราะว่ามีมิจาสมาธิเหมือนกัน ดังนั้นจึงต้องจำกัดว่า สัมมาสมาธิ ดำรงจิตของตนไว้ในสภาพที่ถูกต้องอยู่เสมอ และอย่างมั่นคง.

ท่านลองคิดดูว่าทั้ง ๘ ถูกต้องนั้นมันเป็นอย่างไรว่าง? มันไม่เกี่ยวกับชีวิตจิตใจของใครบ้าง? ไม่ต้องพูดถึงมนุษย์หรือก แม้เทวดาข้างบนหรือว่าสัตว์เดรัจฉานข้างล่างก็ดูเหมือนว่าจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องมีความถูกต้องทั้ง ๘ ประการนี้ด้วยเหมือนกัน. นั่นแหละจะต้องรู้สักว่าความถูกต้อง นั่นแหละคือความพอเหมาะพอดี ดำเนินอยู่ในความพอเหมาะพอดีนั้นแหละคือทางสายกลาง : ความเป็นทางสายกลาง หรือกำลังเดินอยู่ในทางสายกลาง. ที่นี้เพื่อให้เป็นประโยชน์ตามสมควร อาตมาก็จะอธิบายทีละอย่าง

สัมมาทิฐิ แปลว่าความเห็นชอบ. ข้อนี้ยังเป็นสิ่งที่เข้าใจกันอยู่มาก กล่าวคือความเห็นในที่นี้รวมทั้งความเชื่อ ความเข้าใจที่เป็นความรู้ความเข้าใจ ทั้งหมดรวมกันต้องถูกต้อง. ข้อนี้มีพระบาลีว่า “*สัมมาทิฐิสมาทานา สพฺพํ ทุกฺขํ อปฺยจกฺติ*” ช่วยจำไว้ด้วยว่า : คนพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ก็เพราะสมาทานสัมมาทิฐิ. ในที่นี้พระพุทธเจ้าท่านรวบรวมอะไรต่าง ๆ มาไว้ที่สัมมาทิฐิ คือมีความเห็น ความรู้ ความเข้าใจอย่างถูกต้องแล้ว เราก็ไม่ฟุ้งคิด ทำผิด คิดผิด คือว่า ความถูกต้องอีกเจ็ดอย่างที่จะตามมานั้น มันตามมาได้โดยง่ายคือมันถูกต้องได้โดยง่าย. ท่านให้ “ผู้นำ” คือสัมมาทิฐิ ตัวนำนั้นถูกต้องเสียก่อน : ความรู้ ความคิด ความเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อถูกต้องแล้วไม่ต้องกลัว; ความปรารถนาก็จะเดินไปถูก พุทธาก็จะถูก ทำก็จะถูก เลี้ยงชีวิตก็จะถูก ความเพียรก็จะถูก สติก็จะถูก สมาธิก็จะถูก. เราเห็นว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้แบบนี้ มันจริงอย่างนี้ : พอมีสัมมาทิฐิ เห็นถูกต้องแล้วมันก็กระตุ่นเอง เพราะว่าความเห็นถูกต้องมันจะบอก ว่านั่งอยู่ไม่ได้ ขี้เกียจไม่ได้ อะไรไม่ได้ มันก็ต้องมีการกระทำ แล้วมันก็ทำไปอย่างถูกต้องไปหมด; เลยเกิดเป็นทางขึ้นมา เกิดเป็นการไหลเลื่อนลงไปหาความดับทุกข์ หรือนิพพานได้โดยง่าย จนพระพุทธเจ้าท่านเปรียบไว้ว่า ทางไปนิพพานนี้เอียงต่ำ ลาดไหลไปได้ง่าย เหมือนกับว่าแผ่นดินมันเอียงไปทางมหาสมุทร ดังนั้นของที่ไหลลงไปในแม่น้ำ มันก็ไหลไปหาทะเลได้ง่าย. ทางสายกลางนี้ก็เหมือนกัน มันเหมือนแม่น้ำที่มีความเอียง

ไปสู่มหาสมุทรอยู่แล้ว; ฉะนั้นจึงพยายามใช้ทางสายกลางนี้กำกับชีวิตไว้เสมอ ก็จะเลื่อนไปสู่ความไม่มีทุกข์ ความสะอาด สว่าง สงบ ในลักษณะที่ง่ายเหมือนกับกลิ้งครกลงจากภูเขา. ที่นี้ไปทำผิดวิธี ไม่ถูกต้องวิธีของทางสายกลาง : ที่เขาทำๆกันอยู่ตามวัดวาอารามนี้ไม่ใช่จะดูหมิ่น ดูถูกใคร แต่ที่มันเป็นไปได้ มันก็อึดๆ เหมือนกลิ้งครกขึ้นภูเขานี้ เพราะมันยังไม่ได้ทำให้ครบถ้วนถูกต้องตามทางสายกลาง. ชีวิตในครอบครัวใด ครอบครัวหนึ่งก็เหมือนกัน มันไม่อยู่ในแนวแห่งทางสายกลาง มันจึงมีการกระทบกระทั่งซึ่งกันเป็นความไม่สงบอยู่เรื่อยไป เพราะว่ามันไม่มีสัมมาทิฏฐิเป็นผู้นำ. อนึ่งต้องสังเกต ท่านใช้คำว่า “สมาทาน”; สมาทานสัมมาทิฏฐิ หมายความว่าถือเอาซึ่งสัมมาทิฏฐิเป็นอย่างดี. พวกเราเดี๋ยวนี้ไม่ได้สมาทาน คือไม่ได้ถือเอาสัมมาทิฏฐิเป็นอย่างดี ถือเอาแต่ปาก ถือเอาตามธรรมเนียม ถือเอาตามประเพณี ว่าๆ ท่องๆ บ่นๆ ไปเท่านั้นเอง อย่างนี้ไม่เรียกว่าสมาทาน. ที่ว่า “สมาทาน” คือถือเอาอย่างดี ต้องรู้เรื่องจริงแล้วปฏิบัติลงไปจริง ๆ มันจึงได้ผลจริง ๆ อย่างนี้เรียกว่าสมาทาน. เหมือนอย่างสมาทานศีล สมาทานศีลแต่ปาก ขอดึงพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็ดึงแต่ปาก อย่างนี้ไม่เรียกว่าสมาทาน. ศีลก็เคลื่อนอยู่ตรงที่รับนั่นเอง เพราะเขาไม่ได้สมาทาน คือไม่ได้เอาไปกับเนื้อกับตัว. ถ้าสมาทานต้องเอาไปกับเนื้อกับตัว เพราะฉะนั้นศีลจะอยู่ที่ผู้นั้น อยู่ที่กาย วาจา ใจของเขา เขาก็เป็นคนมีศีลได้. ฉะนั้นอย่าไปเยาะเย้ยคำว่าสมาทานศีล หรือสมาทานอะไร ที่คนแก่ท่านชอบพูด; คนหนุ่มคนสาวอย่าได้ไปเยาะเย้ยคำว่าสมาทานของท่าน เพราะว่าเอามาใช้ได้แม้ในมหาวิทยาลัยนี้ เพราะว่ามันศึกษาหรือคนที่ไม่สมาทานบทเรียน หรือการศึกษา หรือวิชาที่เรียนเป็นอย่างดี จะล้มเหลวทั้งหมด ฉะนั้นถ้ายึดหลักสมาทานแล้วก็จะไม่ล้มเหลว.

ตอนนี้มีใจความสำคัญอยู่ตรงที่ว่า ทุกอย่างต้องมีปัญญาเป็นผู้นำ : สัมมาทิฏฐิคือปัญญา เราต้องเอาปัญญามานำ สิ่งต่างๆ จึงจะเป็นไปถูกต้อง คือศีล สมาธิ หรือทานอะไรๆ ก็จะถูกทาง เพราะมีปัญญานำหน้า. ฉะนั้นจึงกล่าวว่า

“ปล่อย ปล่อย” พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า คนบริสุทธ์ด้วยปัญญา ไม่ใช่ บริสุทธ์ด้วยทาน ด้วยศีล สมาธิเป็นต้น แต่ต้องบริสุทธ์ด้วยปัญญา คือสัมมาทิฐิ นี้หมายความว่า ให้เราเอาปัญญาไปจูงทาน จูงศีล จูงสมาธิ จูงข้อปฏิบัติทุกอย่าง อย่าให้ไปตกหลุมตกบ่อหรือออกนอกทาง จึงว่าบริสุทธ์เพราะปัญญา; จึงตรัสว่า *ปัญญา ประเสริฐกว่าธรรมทั้งปวง เหมือนกับดวงจันทร์ย่อมเด่นกว่าดาวทั้งหลาย* เป็นต้น.

เกี่ยวกับสัมมาทิฐิ นี้ควรจะทราบเสียเลยว่า บางอย่างยังเป็นประเภทต่ำ คือเป็นไปอย่างโลก ๆ เรียกว่าโลกียสัมมาทิฐิ. ถ้าอย่างนี้ละก็ศาสนาไหน ๆ ก็มักจะมี แม้ในโลกปัจจุบันก็มี อย่างเช่น ทำดี-ดี ทำชั่ว-ชั่ว บิฑามารคามิ นรทสวรรมก็มี สัตว์ที่อุบัติหรือบังเกิดในนรทสวรรมก็มี อย่างนี้ ที่จริงก็นับว่ามีสัมมาทิฐิอยู่มาก ซึ่งคนเรายังขาดกันอยู่มาก ๆ ยังเบียดเบียนกัน ก็เพราะขาดสัมมาทิฐิข้อนี้. แต่ พระพุทธเจ้าท่านถือว่าสัมมาทิฐิเพียงแค่นี้ยังเป็นโลกียะอยู่ ยังไม่พอ ยังจัดสัมมาทิฐิ อย่างนี้ว่าเป็นโลกียสัมมาทิฐิ; แต่ถึงอย่างนั้นก็ขอให้มึนเถอะ มันจะแก้ปัญหามหาในทาง โลกได้ คือจะเป็นไปในทางดีได้ถึงที่สุด ละชั่ว ทำดี อยู่ในโลกอย่างดีได้; แต่ว่ายังไม่ พ้นจากโลก. ฉะนั้นจึงมีสัมมาทิฐิ คือมีความเห็นถูก เข้าใจถูก อีกประเภทหนึ่ง ท่านเรียกว่า “โลกุตตรสัมมาทิฐิ” คือสัมมาทิฐิที่จะพาไปเหนือโลก. ข้อนี้ได้แก่ ความรู้เรื่องอริยสัจจ์ ความรู้เรื่องกรรม ความรู้เรื่องไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สุญญตา หรืออะไรทำนองนี้ คือความรู้เรื่องไม่มีตัวตนมันสิ่งใด ๆ นั้นแหละ เป็นโลกุตตรสัมมาทิฐิ. สัมมาทิฐิอย่างนี้นำไปพ้นโลก พ้นเกิด พ้นแก่ พ้นตาย พ้นทุกข์ โดยประการทั้งปวง. ส่วนโลกียสัมมาทิฐินั้นนำไปให้เป็นอย่างดี อยู่ในโลก อย่างดี. เราจะสมัครเขาข้างไหนก็สุดแท้ เรื่องทำดี-ดี ทำชั่ว-ชั่ว นั้น จะไม่อธิบาย ในที่นี้ เพราะมันเป็นเรื่องทีพอจะเข้าใจกันได้ อธิบายอยู่ในที่อื่นแล้ว.

สัมมาทิฐิที่เป็นโลกุตตระ เช่นเรื่องอริยสัจจ์นี้ ก็คือเรื่องสัมมาทิฐิ เห็นชัดถูกต้องว่า อะไรคือทุกข์ อะไรคือเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรคือความไม่มีทุกข์เลย

อะไรเป็นทางให้ได้ความไม่มีทุกข์เลย เรียกว่าอริยสัจจ์ ซึ่งเราถือกันว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา. ที่นี้ไตรลักษณ์ที่เรียกว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือบอกว่าสิ่งทั้งปวงมันมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เราต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับมันในฐานะที่มันเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่าหลงไปยึดถือเข้า; ไปเกี่ยวข้องกันได้ แต่ต้องเกี่ยวข้องให้ถูกวิธี แล้วสิ่งเหล่านั้นก็ไม่ทำอันตรายเราได้; นี่สัมมาทิฐิ อย่างนี้ลองคิดดูมันสูงสักเท่าไร. ตลอดถึงว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นอย่างที่ได้อธิบายแล้ว ในการบรรยายครั้งที่ ๑ อย่างละเอียด นั่นก็คือสัมมาทิฐิ ช้อน. และแม้ที่สุดแต่ในเรื่องกรรม คือกรรมดี กรรมชั่ว ก็ไม่ใช่มันมีเพียงเท่านั้น ไม่ใช่สิ้นสุดเพียงเท่านั้น. เรื่องกรรมที่ว่า ทำดี-ดี ทำชั่ว-ชั่ว นั้น ที่ไหนก็มี ศาสนาไหนก็สอน. เพราะฉะนั้น สัมมาทิฐิในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเรื่องกรรมนี้ จึงบอกว่ายังมีกรรมอีกอันหนึ่ง เป็นกรรมที่สาม คือการทำกิเลสให้สิ้น หรือเรียกว่า อริยมรรค คือทำกิเลสให้สิ้น. ถ้าประพฤติกะทำอยู่อย่างนี้จะเป็นกรรมที่สามขึ้นมา จะระวังกรรมที่กรรมชั่วเสียได้ทั้งหมด ไม่ต้องเป็นไปตามอำนาจของกรรมที่กรรมชั่ว ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดเป็นดีเป็นชั่ว แต่จะหยุดกับเป็นนิพพาน. ฉะนั้นกรรมนี้จึงเป็นไปเพื่อนิพพาน คือ กรรมที่สามนี้ กรรมไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ดำไม่ขาว; กรรมคืออริยมรรค. ความรู้อย่างนี้ ความคิดอย่างนี้เคยมีในพวกเราหรือเปล่า ลองคิดดู; ความรู้ความเข้าใจ เรื่องกรรมอย่างนี้ มันสูงต่ำสักเท่าใด โดยเฉพาะเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ทำนองนี้ละก็ ยังมีมาก มีทางที่จะต้องคิดนึกอีกมาก ซึ่งจะไต่กล่าวโดยละเอียดคราวอื่น.

รวมความแล้ว ในที่สุดนี้ก็ว่า สัมมาทิฐิ นี้เป็นอะไรทั้งหมดที่จะเอาตัวรอดจะเป็นเรื่องของเด็กอมมือ เด็กเพิ่งคลอด เด็กเป็นหนุ่มเป็นสาว คนเฒ่า คนแก่ คนพ่อบ้านแม่เรือน ชาวบ้านชาวดัก แม่มนุษย์ แม่เทวดา แม่อะไรก็ตาม ใจความสำคัญอยู่ที่ต้องมีสัมมาทิฐิในระดับที่ถูก ที่เหมาะสมกับตัวเองที่สุด : อย่างโลกก็ต้องให้มีสัมมาทิฐิอย่างโลก ต้องทำให้ถูกต้องด้วยเหมือนกัน; อย่างที่จะพันทุกข์จริง

คือโลกุตระ ก็ต้องสนใจตามควร ปฏิบัติตามควร เข้าใจไว้ตามควร; มิฉะนั้นแล้ว มันจะเอาชนะความทุกข์ไม่ได้ จะได้แต่นั่งหัวเราะอยู่นั้น. ถึงแม้จะไม่ต้องร้องไห้แล้ว แต่ก็ยังจะต้องนั่งหัวเราะอยู่ ซึ่งมันเป็นเรื่องกระหืดกระหอบเต็มๆ เหมือนกัน; ฉะนั้น จึงต้องมีปัญญาอย่างเพียงพอ ที่จะทำให้เราไม่ต้องทนนั่งร้องไห้ หรือนั่งหัวเราะ ทั้งสองอย่าง ให้อยู่ว่าง ๆ สงบสบายประเสริฐกว่า.

สัมมาสังกัปปो ข้อถัดไป ก็คือมุ่งหมายชอบ มุ่งที่จะออกจากทุกข์ให้ได้. คนเรามุ่งหมายผิด ก็เพราะไม่รู้ว่ายุทธเป็นอย่างไร เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร; อย่างที่เราเรียนมาก ๆ อย่างนี้ ลงทุนเรียนเป็นหลายปี เสียเงินมากมายอย่างนี้ มุ่งหมายกันที่ตรงไหน ควรจะมุ่งหมายให้ถูกต้อง อย่าได้มุ่งหมายเป็นแบบเห็นกงจักร เป็นดอกบัว หรือเห็นงูเป็นปลาชั้นมาอีก. ถ้าได้อาศัยความรู้ทางพระพุทธศาสนาแล้ว จะรู้จักมุ่งหมายถูกต้องตรงที่ทำให้เราไม่ต้องเป็นทุกข์เลย ในขณะที่เรียนอยู่ก็ไม่ต้องเป็นทุกข์ ขณะที่ไปประกอบอาชีพก็ไม่ต้องเป็นทุกข์ ประกอบอาชีพสำเร็จมีผลมาบริโภคใช้สอย เป็นอยู่ก็ไม่ต้องเป็นทุกข์; นั่นแหละจึงจะเรียกว่า รู้จักปรารถนาถูกต้อง.

ที่นี่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต นี้ เห็นชัดได้เอง : พุทธาถูกต้อง ทำการงานถูกต้อง ตลอดถึงสัมมาอาชีโวด้วย เพราะว่ามีสัมมาทิฐิเป็นมูลฐานคุ้มครอง. ที่เราไม่ค่อยสัมมาวาจา ไม่ค่อยสัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโวกัน ก็เพราะบังคับตัวเอง ไม่ค่อยจะได้ : มีอะไรมาครอบงำเสียแล้ว บังคับตัวเองให้อยู่ในร่องในรอยของทางสายกลางนี้ไม่ได้ ฉะนั้นปัญหาจึงไปอยู่ที่ว่า พยายามทำสัมมาทิฐิให้มากจนบังคับตัวเองได้ ให้สัมมาทิฐิ มีอำนาจพอที่จะเหนี่ยวรั้งเราให้เข้ามาอยู่ในร่องในรอยของทางสายกลางนี้ให้จนได้; แล้วสัมมาวาจาโม พากเพียรชอบก็เป็นไป. สัมมาสติ ระลึกคุมตัวอยู่เสมออันนั้นแหละจะเป็นเครื่องช่วยสัมมาทิฐิ หรือปัญญาอีกทีหนึ่ง. สัมมาสมาธิมันก็ลงหลักปักมั่น. ถ้าลงได้เข้าใจในเรื่องความถูกต้อง

ความดี ความจริง หรือธรรมะจริงละก็ ต้องลงหลักปักมั่นก่อน แล้วเอามากำหนด เป็นอารมณ์ให้ใจมั่น อยู่ที่สิ่งจริง สิ่งดี สิ่งถูกต้องเหล่านี้ มันจะควบคุมให้เป็นไป แต่ในทางถูกต้องเรื่อย ให้แน่นแนไป. เหมือนกับว่าเราจะขับรถยนต์ธรรมดาอะไรก็ตาม เราต้องปรับให้มันตรงร่องทาง แล้วก็คุมไปตามร่องทางเรื่อยไปกว่าจะถึงที่. นี่เพราะ อาศัยสัมมาสมาธิเป็นกำลังค้นไป. อาศัยสัมมาทิฐิข้างหน้าเป็นเครื่องจูงให้เดินทาง ถูกต้อง แล้วอาศัยความถูกต้องอย่างอื่นช่วยสนับสนุนพร้อมกันหมด มันจึงมีอาการ เล่นไปสู่ทิศทางที่เราไม่เคยไปถึงมาแต่ก่อน.

ทิศทางที่เราไม่เคยไปถึงมาแต่ก่อนนั้น ขอให้เข้าใจว่าเราทุกคนตั้งแต่ เกิดมานี้ เราเคยไปถึงจุดหมายปลายทางที่เราต้องการจะถึงกันหรือเปล่า? ถ้าเปล่า ก็แปลว่า เรายังไม่ถึงจุดหมายปลายทางนั้น จึงเรียกว่าจุดหมายปลายทางที่เราไม่เคย ไปถึงมาแต่ก่อน นี่ มันใหม่อย่างยิ่งต่อเรา อย่าได้ประมาทในข้อนี้เลย. นิสิต นักศึกษา นักเรียน หรือแม้ครูบาอาจารย์ก็เหมือนกัน อย่าได้ประมาทในเรื่องทิศทาง หรือจุดหมายปลายทางที่ไม่เคยไปถึงมาแต่ก่อน.

จงฟังเสียงให้ดีให้ชัดแจ่มแจ่มใส ด้วยสัมมาทิฐิ แล้วอย่าได้ประมาทในการ ที่จะควบคุมสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไป แล้วอาศัยกำลังใจอย่างแรงที่สุด คือ สมาธินี้ให้เดินทาง ไปตามความควบคุมที่ถูกต้อง. กำลังใจนี้ ถ้าใช้ผิดหรือเดินผิดมันยิ่งไปกันใหญ่ ยิ่งกว่าไม่มีกำลังใจเสียอีก. อย่าได้คิดว่าเป็นสมาธิแล้วมันจะปลอดภัย มันต้องเป็นสมาธิ ที่เนื่องกันอยู่กับปัญญา หรือ สัมมาทิฐิ เท่านั้น. ฉะนั้นอย่าได้คิดว่าเรามีกำลังทรัพย์ มีกำลังอำนาจวาสนา บุญญาบารมี เฉลียวฉลาดอะไรนี้ จะช่วยเราได้ อย่าเพ่อประมาท; เพราะว่ายังมีอะไรมาอย่างนั้น ยิ่งตกถึง ถึงกับตกนรกได้ เกินกว่าตกนรกลงไปก็ได้. ดังนั้น เราจึงต้องระมัดระวังทุกอย่าง ให้พอเหมาะพอสมเป็นทางสายกลาง เป็นมัชฌิมา-ปฏิบัติ แล้วก็เป็นทางเส้นเดียวเรียกว่า “เอกายนมรรค” อย่าไปพูดผิด ๆ ตามเขาว่า

มรรค ๘; มักจะพูดกันเกร่อว่ามรรค ๘. พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ตรัสว่า มรรค ๘ ท่านตรัสว่า มรรคเดียว แต่ประกอบอยู่ด้วย 8 factors ถ้า factors ไม่ครบ ๘ หรือทั้ง ๘ ไม่กลมเกลียวกันแล้ว มันไม่เป็นทางขึ้นมาได้. ถ้าเป็น factor อันหนึ่งๆ มันใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ หรือมันใช้ได้น้อยเกินไป มันไม่สำเร็จประโยชน์เป็นทางสายกลางที่ไปสู่จุดหมายปลายทางได้. ฉะนั้น เราจะทำอะไร เราจะต้องระมัดระวัง แม้แต่การศึกษาเล่าเรียนจะต้องครบองค์อย่างนี้ด้วยเหมือนกัน.

ที่นี้เมื่อเดินอยู่ในทางสายกลางนี้ มันไม่มีความยากลำบาก; คือมันเหมือนกับกลิ้งกรกลงจากภูเขา; ต่อเมื่อไม่เดินทางสายกลางแล้ว มันจึงจะยุ่งยากไปหมดเลย คือเหมือนกับกลิ้งกรกขึ้นภูเขา. มันง่ายเหมือนกับที่เคยเล่าให้ฟังในการบรรยายครั้งก่อนว่า ถ้าเสื่อถูกล้อมไว้ ไม่ให้กินอาหาร ไม่ต้องฆ่ามันก็ตายเอง. นี่หมายความว่า ถ้าเราเป็นอยู่ชอบด้วยองค์ ๘ ประการของมรรคนี้แล้ว มันเหมือนกับว่าเสื่อคือกิเลส ถูกล้อมหมดแล้ว : ความชั่วต่าง ๆ ถ้าจะมีอยู่ในสันดาน มันก็ถูกล้อมหมดแล้ว แล้วมันไม่ได้กินอาหารอีกต่อไป ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย มันไม่ได้กินอาหารอีกต่อไป มันก็ผอม และตายลงในที่สุด นี่คืออุปมาอย่างหนึ่งของท่านเป็นอย่างนี้. ท่านจึงทำว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่มียอะไรยิ่งไปกว่า; ท่านใช้คำว่า “อนุตฺตโร” ไม่มีอะไรดีไปกว่า ไม่มีอะไรดีไปกว่านี้.

ปุถุชน อยู่ข้างฝ่ายนี้ เต็มไปด้วยทุกข์; พระอรหันต์ เป็นพระอเสชชอยู่ข้างฝ่ายนิพพาน ไม่ทุกข์เลย; แล้วใครอยู่ตรงกลาง? นี่ขอให้คิดดูใหม่อีกนิตหนึ่งว่าปุถุชน คนพาล คนโง่ คนเขลา หนาไปด้วยกิเลส อยู่ข้างฝ่ายนี้เต็มไปด้วยความทุกข์; ส่วนพระอรหันต์ ผู้อเสชช เป็นพระอรหันต์คืออยู่ฝ่ายนิพพาน ไม่มีทุกข์เลย; แล้วใครอยู่ตรงกลางที่กำลังเดินอยู่ตรงกลางที่จะไปสู่ความดับทุกข์. ท่านเรียกคนพวกนี้ว่าเสชช คำว่า เสชช แปลว่าผู้ศึกษา. อเสชช แปลว่า จบการศึกษาแล้ว สิ้นสุด



ของการศึกษาแล้ว ก็เป็นพระอรหันต์ไปแล้ว. ที่นี้ เสดชะ คือ ผู้กำลังศึกษา จะต้องศึกษาอยู่ นี่คือผู้ที่กำลังปฏิบัติ เพื่อมาจากความเป็นปุถุชน ไปสู่ความเป็นพระอรหันต์. ถ้ายังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ยังเป็น เสดชะอยู่ตลอดเวลา แม้เป็นพระโสคาบัน พระสัทธาคามี พระอนาคามี ก็ยังเรียกว่าเสดชะ คือยังเป็นนักศึกษาอยู่ตลอดเวลา.

ฉะนั้น พวกเราที่นี้ เทียนที่กำลังเรียกตัวเองว่านักศึกษานี้ ก็คิดว่าเรากำลังอยู่ตรงไหน ถ้าไม่อยู่ตรงกลาง. ข้างนี้คือผู้ที่ยังไม่ได้เรียนอะไรเลย ข้างโน้นคือผู้ที่จบการเรียนแล้ว; ที่นี้ ตรงกลางนี้ คือผู้ที่กำลังเรียนอยู่ แล้วจะหลีกเลี่ยงอย่างไร จะออกตัวอย่างไร ที่ว่าจะไม่เดินสายกลาง. มันก็ต้องเป็นผู้ที่เดินสายกลาง และกำลังเดินสายกลางอยู่ โดยที่จะปฏิเสธไม่ได้ จะค้านหรือปฏิเสธก็ไม่ได้ เพราะว่าเรากำลังเดินอยู่ตรงกลางทาง. ฉะนั้นขอให้นักศึกษา เรียกตัวเองว่า “ผู้กำลังศึกษา” คือกำลังเดินอยู่ตามทาง และทางนั้นเป็นทางที่ถูกต้อง ครบถ้วนทุก ๆ factors นั้นแหละ จึงจะเป็นนักศึกษา อย่าให้อันใดมากเกินไป อันใดน้อยไป เช่น พุทธิศึกษามากเกินไป จนไม่มีจริยศึกษาอย่างนี้ไม่ต้องอธิบายหรอก เป็นอย่างไรไปดูเอาเองก็แล้วกัน นี่เพราะมันไม่พอเหมาะพอดี ไม่เป็นทางสายกลาง

ที่นี้ถ้าสูงขึ้นไปอีก คนอยู่ที่ตรงกลางตรงนี้ คือไม่ใช่พระอรหันต์และไม่ใช่ปุถุชนนี้ ในบาลีเรียกว่าพวก มามัญญู อันนี้แปลมากมายสำหรับคนที่ไม่เคยได้ยิน ภาษาบาลีคำนี้ไม่ต้องสนใจก็ได้ แต่รู้ความหมายของคำว่า มามัญญู ไว้ก็แล้วกัน “มามัญญู” แปลว่าผู้ จะ ไม่ยึดมั่นถือมั่น. พวกที่ยึดมั่นถือมั่นเต็มที่เป็นปุถุชน; พระอรหันต์หมดความยึดมั่นโดยประการทั้งปวง; แต่พวกเราที่เป็นนักศึกษา กำลังปฏิบัติ กำลังศึกษานี้เป็น “มามัญญู” คือผู้ที่ กำลังจะ ไม่ยึดมั่นถือมั่น. ข้อนี้หมายความว่าเรากำลังศึกษาเรื่องความไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แล้วกำลังพยายาม ละ ปล่อย วาง ชุกเถลา

ความยึดมั่นถือมั่น ที่ยึดมั่น ว่าตัวตน ว่าของตน ว่าตัวกู ว่าของกู ที่ทำให้จิตวุ่น ไม่ว่างอย่างที่กล่าวมาแล้ว ในการบรรยายครั้งที่ ๑-๒. ที่นี้ถ้าเรายึดมั่นถือมั่น วุ่นไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นแล้ว จิตใจของเราไม่อยู่ในสภาพที่เป็นกลาง ไม่เหมาะสมที่จะทำอะไรเหมือนอย่างอุกาทรรณ์ที่เล่ามาข้างต้นๆ แม้แต่จะเป็นนักฟันดาบอย่างนี้. แต่ถ้าเราทำจิตให้ว่างเป็นกลางได้แล้ว เราจะเรียนเก่ง จำเก่ง พูคเก่ง คณิตเก่ง สอนเก่ง ทักษะใจเก่ง คือไม่ผิดเลย ทำเก่งคือไม่ผิดเลย พูคเก่งคือไม่ผิดเลย. นี้ขอให้นักศึกษาหรือผู้ศึกษารู้อความหมายของคำว่า “ผู้ศึกษา” ในลักษณะเช่นนี้ : อยู่ตรงกลาง คือ กำลังจะไม่ยึดถือ จะปล่อยวางความยึดถือ ก็จะ develop จิตให้สูง ให้บริสุทธิ์ สะอาด สว่าง สงบ.

โดยทั่วไปจะเห็นได้ว่า ความเป็นกลาง นั้นอยู่ที่ ความพอเหมาะพอดี ฉะนั้นจำคำว่า **พอเหมาะพอดี** ไว้ก็ได้ มันจะเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความเป็นกลางเหมือนกัน. ทำอะไร over หรือ under อย่างนี้ไม่เรียกว่าเป็นกลางได้เลย เราก็ชอบค่าคนนั้นว่า over ค่าคนนั้นว่า under ที่ตัวเองทำไม่ไม่ดูว่ามัน over หรือ under. ตัวเองก็ไม่เป็นกลาง ไม่อยู่ในลักษณะที่กำลังเกินไปอย่างสม่ำเสมอ สู้จุดหมายปลายทาง.

สำหรับการทำความพอดีนี้ ท่านให้หัวข้อไว้ว่า จะต้องรู้ความพอดี คือรู้ในเหตุ รู้ในผล รู้ในตน รู้ในประมาณ รู้ในกาล รู้ในบริษัท รู้ในบุคคล ออกจะยึดยาว จำได้หรือไม่ได้ แต่ก็ขอแนะนำให้ไปดูเรื่องสัปปริธรรมที่ครูบาอาจารย์สอนอยู่ในแผนกธรรมะอยู่แล้ว ที่เรียกว่า สัปปริธรรมก็คือ การประพฤติของสัตว์บุรุษ. การประพฤติของสัตว์บุรุษ ก็คือการทำพอเหมาะพอดีในเรื่องของเหตุ ในเรื่องของผล ในเรื่องของตน ในเรื่องของอัตราประมาณ มาตรฐาน และในเรื่องของกาลเวลา ในเรื่องของบริษัท หรือสังคม และในเรื่องของบุคคล คือปัจเจกชน. เราต้องรู้ในเรื่องของสิ่งที่ เป็นเหตุ, ในเรื่องของสิ่งที่ เป็นผล, และรู้เรื่องสิ่งที่ เป็นสถานะ สภาวะ ของตัวเอง,

และรู้เรื่องประมาณ หรืออัตรา ประมาณมาตรา measure ต่าง ๆ ว่า มันมีอยู่อย่างไร, แล้วรู้เรื่องกาลเวลาตอนไหน เป็นอย่างไร เหมาะแก่กาลละ, แล้วรู้เรื่องบริษัท คือ สังคม : สังคมนั้น สังคมประเทศนี้ สังคมประเทศโน้น หรือสังคมทั้งโลก หรือแม้แต่จะแบ่งแยกสังคม ครอบครัวยุคหนึ่ง ครอบครัวยุคหนึ่งจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับตัว ก็ต้องให้ถูกตามเรื่องของสังคมนั้น ๆ. อันสุดท้าย คือรู้เรื่องของปัจเจกชน บุคคลเป็น คน ๆ ไป นี่มันผิดกันมาก อย่าไปเข้าใจว่า คน คน แล้วก็คล้าย ๆ กัน อย่างนั้นไม่ได้; บางทีจะผิดกันยิ่งกว่าฟ้ากับดิน. ฟ้าและดินเสียอีก ที่จะไกลหรือคล้ายกัน; แต่คนระหว่างคนประเภทหนึ่ง กับคนอีกประเภทหนึ่งไกลกัน ต่างกันยิ่งกว่าฟ้ากับดิน. เช่นเอาพระอรียเจ้าไปเทียบกับปุถุชน หรือเอาพระอรหันต์ไปเทียบกับปุถุชนอย่างนั้น มันไกลกันยิ่งกว่าฟ้ากับดิน. ฉะนั้นเราต้องระวังว่า เราจะประพาศต่อสิ่งเหล่านี้ต่อเอกชน ต่อสังคม เรื่องกาลเวลา เรื่องประมาณพอเหมาะพอดี เรื่องตัวเอง เรื่องสิ่งที่เป็ผล เรื่องสิ่งที่เป็เหตุ ๗ อย่างนี้เป็น factors สำหรับศึกษา เพื่อเข้าใจความพอเหมาะพอดี.

เมื่อเราเข้าใจความพอเหมาะพอดีแล้ว ไม่ต้องมีใครบอก เราก็รู้เองว่า ตรงไหนกลาง ตรงไหนเป็นสุดโต่ง ตรงไหนเป็นสุดโต่งข้างซ้าย เป็นสุดโต่งข้างขวา ไม่มีการเหวี่ยงซ้าย เหวี่ยงขวา สุดโต่งอีกต่อไป ฉะนั้นมันจึงไม่ระหกระเหิน ไม่ชอกช้ำ : จะเป็นเรื่องหากดี เรื่องได้มาก็ดี เรื่องบริโภคนิยมก็ดี เรื่องศึกษาเล่าเรียนก็ดี เรียกว่าเป็นผู้เดินอยู่ในทางสายกลางทั้งสิ้น.

ทีนี้ คำสุดท้ายที่จะกล่าว คือว่าพระพุทธเจ้า ท่านทรงยืนยันข้อนี้อย่างยิ่ง คือพระพุทธองค์ตรัสแก่สาวกที่สำคัญของพระองค์ องค์หนึ่งว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อที่กล่าวกันว่า สิ่งทั้งปวงมีอยู่ หรืออะไร ๆ ก็มีอยู่ นี่มันก็เป็นสุดโต่งข้างหนึ่ง; แล้วข้อที่กล่าวว่ อะไร ๆ ก็ไม่มีไม่ได้มีอยู่นี้ คือตัวตนก็ไม่มีอยู่ แม้นี้ก็เป็นการเหวี่ยง

ไปสู่จุดโต้งอีกข้างหนึ่ง ตรงกันข้าม. ตถาคตย่อมกล่าวโดยท่ามกลาง ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสุดโต้ง ทั้งสองข้างนั้นเลย” นี้ก็หมายความว่า พุทฺถว่ามีไปเสียตะพึดนี้ ก็เหวี่ยงซ้ายไปเลย, พุทฺถว่าไม่มีเลย ก็เป็นเหวี่ยงขวาสุดไปเลย, ไม่อยู่ตรงกลาง.

ในตอนต้นที่สุดของการบรรยายนี้ อาตมาได้ออกแล้วว่า ให้มีความไม่ยึดถือว่ามี ซึ่งมีความเท่ากับไม่มี. นึกอวธของพระพุทฺธเจ้า ไม่ยึดมั่นในความมี ไม่ยึดมั่นในความไม่มี เป็นเรื่องปฏิบัติอย่างถูกต้อง มีไปตามประสาโลกๆ หรือสมมติ ในจิตใจหรือทางธรรมนั้นไม่รู้สึกรู้ว่ามี อย่างนั้นมันไม่มีเรื่องเศร้าหมอง เรื่องขึ้นเรื่องลง เรื่องดีใจ เสียใจ. ขออภัยที่จะต้องกล่าวตรงๆ ว่า จะมีเงินทอง มีสามี มีภรรยา มีอะไรก็ตามใจ ที่คนเขากำลังมีมันอยู่นี้ ให้มีแต่ในเรื่องของฝ่ายที่สมมติว่ามีตามเรื่องของโลก; แต่ด้านลึกของจิตของวิญญานแล้ว อย่าได้ไปไปถึงกับไปรู้สึกว่ามี เพราะเราไม่อาจจะทำอะไรได้ : ธรรมชาติมันไม่ยอมให้เราทำอะไรเป็นกรรมสิทธิ์ของเรา! ธรรมชาติสงวนสิทธิ์ของมันเสมอ ก็มันเป็นของธรรมชาติเท่านั้น เราอย่าได้ไปหลงเอาอะไรมาเป็นของเราโดยสมบูรณ์ได้. พอเราไปคิดอย่างนั้นเพียงสักว่าคิดเท่านั้น เราจะเป็นทุกข์ทันที; แล้วต่อมาจะทุกข์มากขึ้น เมื่อสิ่งนั้นมันแสดงอาการเหมือนกับว่า มันไม่ได้เป็นของผู้นั้น แล้วจะนำตาไหล; ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเงิน เรื่องทอง เรื่องข้าว เรื่องของ เรื่องสามีภรรยา เรื่องอะไรทุกอย่างไปหมด.

ฉะนั้น พระพุทฺธเจ้าท่านจึงตรัสว่า **ฉันไม่ยุ่งกับเรื่องมี และไม่ยุ่งกับเรื่องไม่มี** แต่จะกล่าวเป็นสายกลางว่า จะต้องปฏิบัติให้ถูก ให้ตรง ให้เหมาะ ให้สม ต่อความหมาย ทั้งของคำว่า “มี” และคำว่า “ไม่มี”. นี่เป็นเครื่องกำกับในครั้งสุดท้ายว่า พระพุทฺธเจ้าท่านยืนยันยืนยันอย่างนี้ ยืนยันโดยหลักมัชฌิมาปฏิปทาว่า ฉันไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับข้างไหนหมด เพราะฉันรู้ของฉันอย่างนี้ด้วยตนเอง และให้เกิดปัญญาให้เกิดดวงตาเห็นธรรมะ แล้วกำกับอยู่ว่า อย่าไปยึดมั่นถือมั่นข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

ทุกคู่ไป ให้อยู่ในสายกลาง ปฏิบัติให้ถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวง : ปฏิบัติอย่างโลก ๆ ก็ปฏิบัติอย่างโลก ๆ, ปฏิบัติอย่างธรรมะ ก็ปฏิบัติอย่างธรรมะ; ไม่ให้มีอะไรฝืนกัน ทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรมะ แล้วก็เรียกว่าเป็นคนเดินสายกลาง ตรงแนวไปสู่ความดับทุกข์ โดยไม่มีใครอาจจะต้านทานได้ หรือบ่อนักได้.

ขอล่าวสรรเสริญ **คุณของพระธรรม** ที่พระพุทธเจ้าประกาศออกไปนี้ว่า “อปฺปฏฺวตฺตํ สมณเณ วา เทเวणा พุทฺธมฺมา วา” เป็นต้น ว่าธรรมะที่พระพุทธองค์ ได้ทรงประกาศให้เป็นไปนี้ อันใคร ๆ **ทำได้ให้ออกกลับไม่ได้** แม้จะเป็นเทวดา เป็นมารเป็นพรหม เป็นอะไรก็สุดแท้ นี่หมายความว่าไม่มีใครพิสูจน์ว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผิดได้. **อปฺปฏฺวตฺตํ สมณเณ วา ฯลฯ เทเวณ วา** ในบาลีสัมพันธ์กับปวัตตสูตร และเป็นเสียงกล่าวบ่าวร้องอย่างกึกก้องของพวกเทวดาที่กล่าวอย่างนี้ ในสูตรนั้นว่าอย่างนี้. ฉะนั้นขอให้รับเอาสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านได้ประกาศไว้ชนิดที่ว่าใครค้านไม่ได้นี้ ที่เป็นไปเพื่อดับทุกข์โดยสิ้นเชิง เพราะทำถูกต้อง ๘ ประการ รวมกันเป็นทางสายเอก เป็นทางสายกลาง ไปสู่ความดับทุกข์.

ถ้าว่าการอธิบายในวันนี้ ได้ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจอันแท้จริง จนเปลี่ยนความรู้สึกนึกคิดของท่านผู้ใดได้ ก็ควรจะยินดีอย่างยิ่ง เพราะว่าเป็นตัวแท้ของธรรมะ ตัวแท้ของพระศาสนาทั้งหมด เป็นตัวพรหมจรรย์ทั้งหมด ที่รวมเข้าไว้ได้ในคำๆ เดียวว่า “ทางสายกลาง”. ขอให้ธรรมะเป็นจริยศึกษาบ้าง คือให้เปลี่ยนแปลงนิสัยจิตใจของพวกเราบ้าง อย่าให้เป็นแต่เพียงพุทธิศึกษา คือ ฟัง ๆ จำ ๆ พูท ๆ กันอย่างเดียวก็นั่น.

ขอยุติคำบรรยายในวันนี้ ลงเพียงเท่านั้น.

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๘

## ผลพิเศษที่เดินใน “ทางสายกลาง”

แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ณ สโมสร อุฬาฯ

๒๐ ธันวาคม ๒๕๐๔

ท่านสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ และท่านที่สนใจทั้งหลาย,

ในการบรรยายครั้งที่ ๖ นี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงผลของการเดินทางสายกลาง ผลของการเดินทางสายกลางก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่า มรรค ผล นิพพาน ซึ่งโดยแท้ก็คือ การหมดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู-ของกู และการบรรยายครั้งนี้ อาตมาก็พร้อมที่จะรับคำข่มเยาะของผู้ที่จะข่มเยาะว่า นำเอาเรื่อง มรรค ผล นิพพาน มาพูดแก่นักศึกษา นิสิต คนหนุ่ม คนสาว หรือแม่แต่ลูกสาว หลานสาวที่ยังเล็ก ๆ ว่าเรื่องอยู่ตามประสาเด็ก แล้วเราจะฟังเรื่อง มรรค ผล นิพพาน เข้าใจได้อย่างไรกัน เป็นเรื่องเกินกว่าเหตุ หรือเป็นเรื่องไร้สาระ.

คำข่มเยาะเหล่านี้อาจมาจากพวกที่เปรียบกันได้กับถ้วยน้ำชาของครูบานานอิน คือโปรเฟสเซอร์คนนั้น ที่เต็มอะไรไม่ลงอีกต่อไป เพราะเขาเต็มไปด้วย opinions หรือ speculations ของเขามากเกินไป เป็นโปรเฟสเซอร์ที่ปอบปูล่าที่สุด จนเต็ม

ความรู้เรื่องพุทธศาสนาลงไปอีกไม่ได้ แม้ว่าเขาจะมาขอศึกษาพุทธศาสนา. ครุพานำอิน จึงต้องทำอย่างนี้ ให้เห็นว่าเป็นถั่วยา ที่เค็มอะไรอีกไม่ลง และโปรเฟสเซอร์อย่างนี้ ก็จะมีอยู่ทั่วโลก และแม้แต่ในประเทศไทยเราเอง.

ฉะนั้น ก็ขอให้ผู้ฟังทั้งหลาย ตั้งใจฟังเท่ากับที่ว่าอาตมาเสียสละที่จะรับคำ เยาะเย้ยเหล่านั้น และขอให้สนใจฟังเป็นพิเศษ ยิ่งกว่าคราวอื่น เพราะว่าเรากำลังจะ พูดถึงเรื่องที่เขาประณามกันว่าไม่อาจจะเข้าใจได้สำหรับคนหนุ่มสาว. แต่อาตมาก็จะ พยายามอย่างยิ่ง ที่จะให้เข้าใจได้ เท่าไรก็ตามนั้น เพราะว่าเรามีความประสงค์มุ่งหมาย อย่างแรงกล้าเป็นจุดเดียว คือข้อที่จะทำให้สมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์เข้าใจพุทธศาสนา สมกับที่ประกาศตัวออกมาอย่างนี้.

ในจำนวนท่านทั้งหลาย ที่นั่งฟังนี้ คงจะมีผู้คงแก่เรียน ซึ่งมาพลอยฟัง ไม่ใช่สมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์; ฉะนั้นถ้าจะมีคำอธิบายอะไรที่แปลกออกไปที่ไม่เหมือน ความรู้ ชนิด orthodox ของท่านละก็ ท่านก็ต้องช่วยรับไปคิดไปวิจารณ์ดู ว่ามันจะ เป็นได้ไหม ในการที่จะเข้าใจ มรรค ผล นิพพาน ในลักษณะเช่นนี้.

ทีนี้ก็จะได้กล่าวถึง ความหมายของคำว่า “มรรค ผล นิพพาน” เพราะเหตุที่ว่า คนแก่ ๆ โดยเฉพาะคนที่แก่จัด ได้ยกเอาคำ ๓ คำนี้เป็นคำศักดิ์สิทธิ์ สูงสุด แสดงกิริยาอาการท่าทางให้ตึกกั้ว จนกระทั่งตึกกั้วคำว่า มรรค ผล นิพพาน ไม่กล้าสนใจ กลับยกให้เป็นการกระทำของคนแก่ชนิดนั้น ซึ่งตัวเองก็ไม่รู้— ไม่รู้เรื่องสิ่งนั้น แล้วก็ทำท่าทางกั้ว ยกขึ้นไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องกั้ว หรือว่าดีกว่านั้น ก็ในฐานะเป็นสิ่งที่จะต้องถึงต่อเมื่อตายแล้วอีกหลายสิบชาติ; และยิ่งกว่านั้น ก็ยังเข้าใจว่าเป็น เมืองแก้ว ทำนองเรื่องสุชาติของฮินดูหรือของมหายานกลางบ้าน หรือของพวกอัสสัม. เรื่อง มรรค ผล นิพพาน ก็เลยเข้าใจกันไม่ได้. ฉะนั้นขอให้เรามาดังแนว

อธิบายให้เข้าใจกันให้ได้ และให้ตรงอย่างยิ่ง ตามความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้า หรือของพุทธศาสนาก็ตาม.

คำว่า “มรรค” แปลว่า ทาง ก็หมายถึง ทางสายกลาง ที่ได้กล่าวมาแล้วคราวหนึ่งเต็ม ๆ. คำว่า “ผล” ก็แปลว่า ผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ หมายถึงผลจากการเดินไปตามทางสายกลางนั่นเอง. คำว่า “นิพพาน” ก็แปลว่า สิ้นทุกข์ ตับทุกข์ เพราะถ้าใครได้รับผลจากการเดินตามทางสายกลางแล้ว ก็มีภาวะเป็นผู้ที่สิ้นทุกข์ หรือภาวะแห่งความสิ้นทุกข์จะปรากฏออกมา ถ้ากล่าวให้ถูกกว่านั้น ก็คือการบริโภคนิพพาน เสวยผล หรือเป็นอยู่ด้วยผลของการเดินทางนั่นเอง. คำว่า “มรรค” ถ้าจะเปรียบโดยความหมายทั่วไปแล้วก็คือการกระทำ ทำสิ่งที่ควรทำอย่างยังได้แก่ปฏิบัติธรรม. คำว่า “ผล” ก็แปลว่า ทำบุญจนได้รับผลขึ้นมา นี่คือการประสบความสำเร็จในการปฏิบัติตนเอง. ที่นี้ “นิพพาน” ก็คือ ได้รับผลของการที่กิเลสสิ้นไป ได้รับผลของการที่อยู่ด้วยความว่างจากกิเลส เป็นภาวะของการว่างจากกิเลส.

ถ้านำคำ ๓ คำนี้ คือ มรรค ผล นิพพาน เข้ามาเทียบกับกับความเป็นไปในพวกเรา ที่เป็นนักเรียน นักศึกษา มันก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ไม่ยากเลยว่า สิ่งที่เราเรียกว่า มรรค ก็คือการพยายามศึกษาเล่าเรียนไปให้ถูกวิธี, และสิ่งที่เรียกว่า ผล ก็คือการสอบไล่ได้, และสิ่งที่เรียกว่า นิพพาน ก็คือ ผลที่เป็นที่มุ่งหมายที่เกิดขึ้นแก่ชีวิต ตลอดจนชีวิตไปทีเดียว. ฉะนั้น ความหมายของคำว่า มรรค ผล นิพพาน มาเกี่ยวข้องกันอยู่กับการงาน หรือการกระทำเป็นประจำวันของคนทุกคนไม่ยกเว้น แม้แต่แก่นักเรียนในโรงเรียนด้วยอาการอย่างนี้. ฉะนั้นอย่าได้กลัวคำว่า มรรค ผล นิพพาน และเราอย่าได้หวังว่าจะประสบสิ่งนี้คือเมื่อตายแล้วอีกหลายสิบล้านปี ซึ่งคำกล่าวเช่นนั้นเป็นไปไม่ได้ จะเป็นจริงไปไม่ได้ เป็นคำกล่าวที่คนโง่ ๆ เขลา ๆ กล่าวออกไป



ตามความเข้าใจผิดของตัว ไม่ตรงตามที่พระพุทธเจ้าท่านกล่าว แม้กระนั้นเขาก็ยังยืนยันว่าถูกต้อง. เราไม่ยอมเสียเวลาที่จะไปวินิจฉัยคำกล่าวที่ผิด ๆ แต่เราจะทำความเข้าใจตามแนวของพระพุทธเจ้าโดยตรง.

ต่อไปนี้อาตมาก็จะยกเอาคำอุปมาของพระพุทธเจ้าเอง ที่อุปมาด้วยเรื่องมรรค ผล นิพพานนี้ มากล่าวให้ท่านทั้งหลายฟัง จะเป็นการประหยัดเวลามากกว่าคือพระพุทธเจ้าท่านเปรียบเรื่องของการบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ไว้ด้วยการที่เอาตัวรอดจากการจมน้ำ ในที่นี้ท่านชี้ให้เห็นคนที่แตกต่างกันเป็นพวก ๆ :-

คนพวกหนึ่งตกน้ำลงไป จมลง จมหายไม่เคยโผล่เลย แล้วหายใจลงไปเลย หมายความว่าเขายายไปเลย โดยไม่ได้โผล่ให้ใครเห็น. คนอีกพวกหนึ่งก็ตกลงไปแล้ว จมลงไปแล้ว ยังโผล่ให้กันเห็นได้ครั้งหนึ่ง แต่แล้วในที่สุดก็จมลงไปอีก แล้วก็หายใจลงไปเลย คือตายเหมือนกัน. คนอีกพวกหนึ่งดีกว่านั้นนิดหน่อย แต่ว่าโผล่ขึ้นมาครั้งหนึ่งก็ไม่มีใครช่วย โผล่ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งก็ไม่มีใครช่วย เขาโผล่ ๒-๓ ครั้ง หรือหลายครั้ง แล้วก็จมหายลงไปเลย คือตายด้วยเหมือนกัน นี่ก็พวกหนึ่งเหมือนกันคือพวกที่ตาย.

คนบางพวก ตกน้ำจมลงไปแล้ว โผล่ขึ้นมาว่ายน้ำอยู่ ชะเง้อคอมองหาทิศทาง จนกระทั่งเขาเห็นทิศทางที่จะว่ายเข้าไปหาฝั่ง นี่ก็พวกหนึ่ง. อีกพวกหนึ่งก็คือ พวกที่ว่ายโกล้งฝั่งเข้าไปทุกที ๆ. ที่นี้อีกพวกหนึ่ง ก็คือพวกที่เข้าไปถึงเขตน้ำตื้น จนกระทั่งเขายืนถึง เดินถึง และเดินท่องน้ำขึ้นไปบนฝั่ง. พวกสุดท้าย คือพวกที่ขึ้นบกแห่งสนธิ นั่งสบาย นอนสบาย อยู่บนบกด้วยความปลอดภัย นี่! ท่านลองคิดเปรียบเทียบกันดูเถอะ จะเห็นความแตกต่างกัน.

ในสามพวกแรกที่ตายไปนั้น เราไม่พูดถึงก็ได้ มันคนตายแล้วจะเอาอะไรมาพูดกันทำไม; แต่ว่ามันมากล่าวไว้เพื่อให้เห็นความแตกต่างระหว่างคนที่ไม่ตาย ๔ พวก ซึ่งอยู่ในระดับต่าง ๆ กันเท่านั้นเอง คือคนพวกที่จะรอดตายนั้น เขากำลังอยู่ในระดับต่าง ๆ กัน : พวกหนึ่งกำลังว่ายอยู่ที่ท่ามกลางทะเล แต่เป็นคนฉลาดถึงกับมองเห็นทิศทางแล้วว่าจะต้องว่ายไปในทางทิศไหน คือว่ายเข้าหาฝั่ง, ที่นี้ก็พวกที่ว่ายจนใกล้เข้าไปมาก, แล้วก็พวกที่ถึงเขตน้ตื้น, แล้วก็พวกที่ขึ้นบกได้โดยสมบูรณ์, เป็น ๔ พวก. ที่พวกหลังนี้ พระพุทธเจ้าท่านเปรียบเทียบกันกับพวกที่บรรลุ มรรคผล ๔ ชั้น คือพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์. ชื่อ ๔ ชื่อนี้บางคนก็รู้สึกรำคาญ เพราะรู้สึกว่ามันใกล้สุดเอื้อมอยู่เหมือนกัน แต่ถ้าเขาจะเป็นคนที่มีบุญอยู่บ้าง ไม่โง่เขลาเกินไปแล้ว ก็จงฟังดูให้ดีๆ ว่า พระพุทธเจ้าท่านเปรียบเทียบไว้อย่างไร? ท่านเปรียบเทียบไว้ไม่ไกลนักจากคนที่จมน้ำตาย คือเพียงคนที่ว่ายน้ำอยู่ได้ มองเห็นทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันตก ตะวันออกดี และรู้ว่าฝั่งอยู่ทางทิศไหน แล้วก็มุ่งหน้าไปหาฝั่ง นี้เราจะเป็นคนพวกนี้ไม่ได้หรืออย่างไร? ถ้าไม่ได้ก็จะเป็นคนที่จมน้ำตาย ไม่ต้องพูดกัน. พระโสดาบัน จึงเปรียบกับผู้เห็นทิศทางและกำลังมุ่งแนวทางเข้าไปหาฝั่ง กำลังเดินทางด้วยการว่ายน้ำเข้าไปหาฝั่ง. พระสกิทาคามี ก็คือใกล้เข้าไปทุกที ผู้ที่ใกล้ฝั่งเข้าไปทุกที ชั่วแต่ทำความพยายามอีกครั้งเดียว แข็งใจอีกทีเดียวก็ถึง. พระอนาคามี ซึ่งถัดไปอีก พระพุทธเจ้าท่านเปรียบกับพวกที่ถึงเขตน้ตื้นยืนถึง เดินได้ ไม่ต้องว่ายน้ำ แต่ก็ยังอยู่ในน้ำ แค่ออก แค่เข้าก็สุดแท้. ที่นี้ผู้ที่เป็น พระอรหันต์ ท่านก็เปรียบกับผู้ที่นั่งนอนสบายอยู่บนบก แห้งสนิทแล้ว ไม่ต้องเปียกปอนอะไรแล้ว.

ที่นี้ก็ต้องนึกต่อไปว่า ที่ว่าว่ายน้ำนี้ น้ำอะไรกัน? ทะเลอะไรกัน? ถ้าจะพูดให้เป็นภาษานักประพันธ์ก็ว่า ทะเลแห่งชีวิต ทะเลแห่งสังสารวัฏฏ์ก็ได้ แต่ในที่นี้ ท่านหมายถึงทะเลของการเวียนว่ายอยู่ในกิเลส แล้วประพฤติไปตามอำนาจกิเลส แล้วก็ได้รับผลของการประพฤติไปตามอำนาจกิเลส คือทนทุกข์

เป็นทุกข์แล้ว ก็ไม่มีทางที่จะสิ้นกิเลส ยังมีกิเลส เหลือกิเลส ก่อรูปให้สำหรับทำไปตามกิเลส และรับผลของการทำไปตามอำนาจกิเลส วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ วนเวียนเป็นวงกลมอย่างนี้ คือวารุสติกเป็นกิเลส แล้วก็ทำไปตามความรู้สึกรูปเป็นกรรม ได้รับผลกรรมก็ต้องเป็นไปตามกรรมต่าง ๆ นานา ที่ไม่ทำให้สิ้นกิเลสได้ หลงใหลอยู่ในผลที่ได้รับนั่นเอง เพราะก่อกิเลสใหม่ แล้วก็ทำกรรมใหม่ แล้วก็รับผล แล้วก็ก่อกิเลสใหม่วนเวียนอยู่อย่างนี้ เป็นวงกลม นี้แหละคือทะเลที่พระพุทธเจ้าท่านทรงหมายถึง.

ถ้าสัตว์ที่เป็นปฏุชน หนามากด้วยความหลง แล้วก็ใฝ่ผ้าที่ห่มนัยน์ตาหนามาก จนไม่รู้ทิศทางที่จะเอาชนะต่อการที่ต้องเวียนว่ายอยู่ในวงกลมนี้ มันจึงตายอยู่ร่ำไปในวงกลมนี้ มีกิเลสก็ทำไปตามกิเลส ได้รับผลของการทำไปตามกิเลส ไปตลอดชีวิตเลย ไม่เคยไพล่ขึ้นมาจากน้ำได้ คือไม่เคยมีแสงสว่าง ไม่มีความเข้าใจอันถูกต้องที่เกี่ยวข้องกับชีวิต แม้แต่ว่าตัวเองเกิดมาเพื่ออะไร ก็ยังไม่รู้. ฉะนั้นจึงเหมือนกับการจมน้ำตาย ไม่เคยไพล่ขึ้นมา หรือไพล่ขึ้นมาครั้งหนึ่ง ก็ไม่มีทางที่จะเข้าใจได้ ก็ยังหลงไปตามเดิม แล้วก็หลับตาตายไปด้วยความหลง แม้ผู้ที่ไพล่ได้สัก ๓-๔ ครั้ง ก็ยังหลงไปตามเดิม แล้วก็หลับตาตายไปด้วยความหลง.

ถ้าจะเป็นผู้ที่อยู่ในพวกเอาตัวรอด ก็ต้องมีความรู้ที่ถูกต้องตามที่เป็นจริงว่าความทุกข์คืออะไร? เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร? ภาวะที่ไม่มีทุกข์เลยคืออะไร? และปฏิบัติอย่างไรจึงจะได้มา? อย่างนี้เรียกว่าคนที่มีความรู้ มีธรรมจักษุ ถ้าเรียกอย่างภาษาบาลีก็เรียกว่า “ธรรมจักษุ” ถ้าเรียกอย่างภาษาบ้าน ก็คือมีสติปัญญาพอที่จะมองเห็นว่า ความทุกข์มันไปทางไหน? ทางดับทุกข์มันไปทางไหน? หรือว่าเราเกิดมาเพื่อจะไปที่ไหนกัน? เพื่อจะทำอะไร? เพียงแต่เริ่มรู้เริ่มเข้าใจได้ถูกต้องอย่างนี้ ก็อยู่ในพวกที่เปรียบได้กับพระโศคาบัน คือพวกที่เห็นทิศทางว่า

จะร่วงจากทะเลเข้าไปหาฝั่งได้. ถ้าเขาได้เดินเข้าไปมากกว่านั้น ก็หมายความว่าเขาฉลาดขึ้นมาก ในการที่จะประพาศิณน้อยลงทุกที มีความประพาศิณถูกต้องมากขึ้น. ถูกต้องในเรื่องนี้ไม่ได้หมายความว่าลุ่มหลงในสิ่งสวยงามอะไรด้วย; หมายความว่ารู้จักทำให้มีความยึดมั่นถือมั่น ว่าเราว่าของเราเน่บบางลงไป เบบางมากขึ้น มีความรู้สึกที่ว่าตัวเราหรือของเราน้อยลงทุกที น้อยลงทุกที จึงเปรียบได้กับผู้ที่ใกล้ฝั่งเข้าไปทุกที จนกระทั่งถึงเขตนาคิน.

เมื่อถึงขั้นสุดท้าย คือหมดความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราว่าของเรา มีความว่างจากตัวเราของเรา แต่เต็มอยู่ด้วยสติปัญญา ซึ่งได้อธิบายอย่างละเอียดแล้ว ในการบรรยายครั้งที่หนึ่งครั้งที่สอง เพราะเมื่อถึงสภาพที่มจิตว่างจากความรู้สึกเป็น “egoism” โดยประการทั้งปวง แล้ว เขาก็มีแต่สติปัญญาแจ่มใส เห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นอย่างจริง เรียกว่ามีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ไม่มีชีวิตอยู่ด้วยกิเลสตัณหาอีกต่อไปโดยเด็ดขาด. อย่างนี้เรียกว่า การบรรลุขั้นสุดท้าย ที่เรียกว่า พระอรหันต์ มีความสะอาด สว่าง สงบ เต็มที่โดยประการทั้งปวง; นี่หมายความว่านั่งนอนอยู่บนบกแห่งสนิท ไม่ถูกรบกวนด้วยความทุกข์ ซึ่งในที่นั้นเปรียบเหมือนน้ำหรือทะเล ซึ่งเต็มไปด้วยความเปียกปอนและสัตว์ร้าย.

ขอให้กำหนดความหมายของคำว่า มรรค ผล นิพพาน ไว้ในลักษณะอย่างนี้ และให้เข้าใจว่า ทุกชั้นเราจะได้รับผลอยู่ในตัวทุกชั้น แม้เป็นชั้นพระโสดาบัน เพียงแต่แรกเห็นลู่ทางและเดินไปถูกทาง ก็จะต้องถือว่ามีผลของการเดินถูกทางอยู่ด้วยเหมือนกัน; ไม่ใช่ว่าขึ้นบกแล้ว จึงจะถือว่าได้รับผล เพียงแต่เห็นทิศทางที่ถูกต้อง และเดินไปในทิศทางที่ถูกต้อง ก็เรียกว่าได้รับผลส่วนน้อยๆ อยู่แล้ว. ที่นี้ถ้าเดินใกล้ฝั่งเข้าไปอีก ก็ได้รับผลมากขึ้นตามลำดับ และเมื่อขึ้นบกได้โดยสมบูรณ์ ก็เรียกว่า ได้รับผลเต็มที่และสมบูรณ์.

ขอให้เข้าใจว่า แม้พระอริยบุคคลชั้นกัน ๆ เช่น พระโศคาบัน พระสภิกากามี ก็มีการได้รับผลอยู่แล้ว คับทุกข์ได้เท่าไร ก็เป็นนิพพานของท่านเท่านั้น เพราะว่าท่านสามารถมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยความผาสุกเท่านั้น; เพราะฉะนั้น เราจึงลดความหมายของนิพพานลงมาในระดับอีกระดับหนึ่ง ให้มาเหมาะแก่พระโศคาบัน พระสภิกากามี พระอนาคามี จนกว่าจะถึงพระอรหันต์ในที่สุด ซึ่งจะได้ชี้ให้เห็นอย่างละเอียดทีหลัง.

ในขั้นนี้ขอให้ทุกคนสนใจ ในอุปมาของคนรอดตาย ๔ พวกนั้น แล้วก็จะเข้าใจคำว่า โศคา สภิกากา อนาคา และพระอรหันต์ได้ก็, แล้วเราจะเห็นได้ว่าความหมายอันแท้จริงของคำพูดเหล่านั้น เป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของเราทุกคน ในบรรดาบุคคลทั้งหลายที่ไม่หลงทาง. ผู้เห็นลู่ทางของชีวิต ที่จะดำเนินไปโดยถูกต้องแล้ว ก็เรียกว่า อยู่ในกระแสของพระอริยบุคคลทั้งนั้น. อย่าได้ไปทำลายตัวเองด้วยการตีค่าตัวเองให้มันต่ำเกินไป จนถึงกับสมักรเป็นผู้ไม่รู้ไม่ชี้ จะเอาแต่ความสะดวก หรือความพอใจของตนเป็นประมาณ ก็ยอมทุกข์ สมักรใจยอมเป็นทุกข์ ซึ่งที่จริงคนเราไม่ควรจะต้องเป็นทุกข์มากถึงขนาดนั้น ธรรมชาติไม่ได้สร้างมาให้ต้องเป็นทุกข์มากถึงขนาดนั้น แต่ความเข้าใจผิดของเขาเอง ทำให้เขาต้องเป็นอย่างนั้น.

พวกเราอย่าเป็นผู้ขาดทุนในเรื่องนี้ คือในข้อที่ธรรมชาติได้สร้างเรามาให้มีความสามารถที่จะดับทุกข์ได้เท่าไร จะเป็นอยู่ด้วยความสงบสุขเท่าไร เราจะต้องเอาให้ได้เต็มที่ อย่าให้ขาดทุนเลย. คนเขลาๆ บางคนจะคิดว่า : ฉันไม่ได้ลงทุน จึงไม่ต้องคิดถึงข้อนี้ คิดเอาแต่ความสนุกสนานเป็นกำไรเรื่อย; และเขาก็คิดว่าเป็นกำไรเรื่อย ไม่เห็นว่าเป็นการขาดทุน. แต่ที่แท้มันคือความขาดทุนอย่างย่อยยับ เพราะว่าเขาควรจะได้สิ่งประเสริฐสูงสุดเป็นราคาตั้งล้าน ทั้งร้อยล้าน

พันล้าน สำหรับแลกเปลี่ยนกับความสนุกสนานไม่กี่สทังค์อย่างนี้ แล้วก็ตายไปด้วยการได้ผลเพียงเท่านั้น นี่เรียกว่าการขาดทุน.

ที่นี้อาตมาจะชี้โดยอาศัยคำ ๔ คำนั้นเป็นหลักอีกครั้งหนึ่ง คือ มรรค ผล ระดับแรกที่สุคนั้น คือ พระโสดาบัน. คำว่า “โสดาบัน” ตัวหนังสือแปลว่า ถึงกระแส “โสดา” แปลว่า กระแส อาปนุน แปลว่าถึง; โสดาปนุน ก็แปลว่า ถึงกระแส หรือก้าวลงสู่กระแส. คำว่ากระแสนี้ ก็คือวิถีทางที่จะไปสู่ความดับทุกข์ ฉะนั้นผู้ใดมองเห็นชัดเจนน ในเรื่องของชีวิต ในเรื่องของความทุกข์ จนไม่มีการเดินผิด ก็คือเดินในทางสายกลาง กำลังตั้งต้นเดิน ริเริ่มเดินเท่านั้น ไม่ใช่เดินไปได้ครึ่งทางแล้ว; อย่างนั้นไม่ใช่. เพียงแต่ลงมือเดินไปตามทางที่ถูกต้องเท่านั้น ก็เรียกว่า ผู้ถึงกระแส : คือก้าวลงสู่กระแส กล่าวคือ วิถีทางที่จะไปสู่ความดับทุกข์ สิ้นเชิง คือพระนิพพานอันเป็นจุดหมายปลายทาง อย่างนี้เรียกว่าโสดาบัน.

ถัดไป เป็นอริยบุคคลประเภทที่สอง เรียกว่า สกิทาคามี คำนี้แยกได้เป็นสองคำว่า “สกี” กับ “อาคามิ” แปลว่าผู้มาอีกครั้งหนึ่ง “สกี” แปลว่า ครั้งหนึ่ง อาคามิ แปลว่า ผู้มา ชั้นนี้ก็หมายความว่าผู้ที่เดินไปโดยหนทางนั้นแล้ว แต่อาศัยกิเลสดั้งเดิมที่เหลือเซออยู่บางอย่างนั้น ทำให้เกิดการระลึกหวนกลับไปมาได้เหมือนกัน หรืออาจถึงกับเดินกลับอีกครั้งหนึ่งก็ได้ แต่แล้วการกลับเพียงครั้งเดียว นั้นไม่ใช่กลับเลย กลับด้วยความอาลัยอาวรณ์ในสภาพเดิมนั้น ด้วยความรู้สึกติดนึกรหรือจะเรียกว่าเดินด้วยเท้าก็ตาม; แต่โดยที่แท้จริงนั้นหมายถึง การติดนึกรที่หวนกลับมาด้วยความพอใจ หรือหลงใหลในอารมณ์เดิมๆ อย่างคนธรรมดาอันอีกครั้งหนึ่งก็ได้ แล้วไม่ก็มากน้อยก็หันกลับ ที่ทำให้เดินแน่นๆ ยิ่งไปกว่าเดิมไปตามทางต่อไป อย่างนี้จะเห็นได้ชัดว่า มันเป็นกิริยาอาการธรรมดาที่สุดที่มนุษย์เราจะต้องเป็นอย่างนั้น.

ในการที่จะเดินไปในทางสูง หรือทางประเสริฐนั้น. ยากนักที่จะไม่ให้มีการลงเลยอัน  
กลับมาสู่สภาพเดิมด้วยความอหลัยวารณอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งมีอาการอย่างนี้อยู่แม้ในพวก  
พระอริยเจ้า; ท่านใช้คำว่าพระอริยเจ้าก็คือพวกนี้. ทั้งนี้แม้แต่พระอริยเจ้าจำพวก  
ที่สองก็ยังมีความอหลัยวารณไม่ถึงกาม ซึ่งเป็นของประจำโลก ได้แก่อาการอย่างนี้อีก  
ครั้งหนึ่ง แล้วจึงเดินต่อไป.

ถัดไปพวกที่สามก็คือพระอนาคามี คือผู้ไม่กลับมาสู่สภาพเดิมอีกเลย ก็ว่า  
ไม่มีจิตชนิดที่หวนมาสู่โลกที่มีกามนี้อีกเลย.

ถัดจากนั้นก็จะเป็นพระอรหันต์ คือ ผู้ถึงปลายทางแล้วโดยสมบูรณ์ เป็นผู้ถึง  
ความประเสริฐสุดในสิ่งที่มนุษย์เราจะเข้าถึงได้; หมายความว่า ในบรรดาสัง  
ที่ธรรมชาติสร้างมาให้เราเข้าถึงให้ได้สูงสุดเพียงไรแล้ว มันก็สูงสุดอยู่เพียงแต่ความเป็น  
ผู้ดับทุกข์โดยสิ้นเชิง คือความเป็นพระอรหันต์นั่นเอง.

ที่นี้เราพูดสั้น ๆ กันอีกทีหนึ่งใน ๔ พวกนี้ที่ว่า : พวกที่หนึ่งก็คือพวกถึง  
ต้นทางและออกเดินไป, พวกที่สองหวนกลับมาครั้งเดียว แล้วเดินไป, พวกที่สามไม่  
หวนกลับมาเลย, พวกที่สี่ก็ถึงปลายทางแล้ว.

พวกที่หนึ่งที่ว่าแรกถึงกระแสนั้น อาจจะมีการเดินหวนกลับไปกลับมาได้  
แต่ว่าไม่ทำให้หวนกลับมาเลย มีการเดินไปเรื่อย. ลองนำมาเปรียบเทียบกับจิตใจของ  
เราในการที่จะบังคับมันให้ทำความดี ความงาม หรือสร้างสมคุณธรรม นี่มันมีอาการ  
อย่างนี้ทั้งนั้น. ฉะนั้นอย่าไปถือว่าเป็นเรื่องนอกฟ้าหิมพานต์ หรือเรื่องที่จะถึง  
ต่อเมื่อตายแล้ว หลายนๆ สิบชาติ ต้องเป็นเรื่องที่เรียกว่าในชาตินี้ คือภาษาชาวบ้าน  
พูดว่าในชาตินี้ ก่อนเข้าโลงนี้ จะต้องเข้าเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้อย่างมากที่สุดเท่าที่จะ

มากได้ และว่าอย่างน้อยที่สุด ก็ต้องให้ได้เป็นพวกประเภทที่หนึ่ง คือถึงกระแสนี้ ไม่มี การย้อนกลับ ไม่มีการกลับไปสู่สภาพเดิม แม้จะมีอภิวรรณก็ยังไม่ไปข้างหน้าเรื่อย จึงรับประกันได้ตั้งแต่พวกที่หนึ่งเลย. ดังนั้น พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า พระองค์เองเป็นผู้รับประกัน คือเป็นนายประกัน ว่าพวกที่ก้าวลงสู่กระแสนี้ของทางสายกลาง คืออริยมรรคมีองค์แปดแล้วนั้น ไม่กลับแน่ มีแต่ไปข้างหน้าเรื่อย ฉะนั้นเราควรสนใจคำว่า มรรค ผล นิพพาน ไว้ในลักษณะที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตคนเราอย่างนี้.

ทีนี้จะพูดอย่างเรื่อง ตัวกู-ของกู, เพื่อความหมดตัวกูหมดของกู. เหมือนกับการบรรยายครั้งที่หนึ่ง ครั้งที่สองนั้น ก็พูดได้ง่ายๆ เหมือนกันว่า คนปุถุชนที่ไม่ใช่พระอรหันต์นั้น เต็มอยู่ด้วยความรู้สึกที่ตัวกูว่าของกูและเป็นอย่างไรดีก็ด้วย คือเป็นอย่างไรบ้าง อย่างอกุศลด้วย คือทำตัวเองให้ทุกข์ และทำผู้อื่นให้ทุกข์. ส่วนพระอรหันต์ทั้งหลายนั้นมีความรู้สึกที่เป็นตัวกู-ของกูนี้ลดลง แม้ความรู้สึกที่เป็นตัวกูขึ้นดี อย่งดีประพาศติคุณ และยึดมั่นถือมั่นในความดีอย่างนี้ก็ต้งน้อยลง น้อยลงตามลำดับๆ จนกระทั่งไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวกูเลย ไม่มีตัวตน หรือว่าไม่มีของตนโดยแน่นอน ถ้าความรู้สึกว่า ตัวเราไม่มีแล้ว ความรู้สึกของเราก็ไม่เหมือนกัน เพราะไม่มีที่ตั้ง ท้ออาศัย. ฉะนั้นจงอย่าลืมนึกถึงข้อที่เคยย้ำเสมอว่า ในบางเวลาพวกเรา อย่างน้อยขณะที่นั่งอยู่ที่นี่ ไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวตนเลย จึงสบาย. ความว่างจากตัวตนมีเมื่อไรแล้ว เมื่อนั้นก็สบายที่สุด; พอมีอะไรเป็นตัวตนที่รู้สึกเป็นตัวตนเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ แล้วจะต้องรับผิดชอบทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ มีของนั้นของนี้เป็นของตน ที่ต้องรับผิดชอบขึ้นมาเมื่อไรแล้ว เมื่อนั้นก็เป็นทุกข์ทันที จะกินาก็กลัวไม่พอก็ตาม มันจะต้องเป็นทุกข์ตลอดเวลาที่มีความรู้สึกว่ามีตัวกู-หรือของเรา แม้สักนาทีเดียวก็เป็นทุกข์. คือว่าถ้าเราว่างจากความรู้สึกที่ว่าตัวตนของตนได้ แล้ว เมื่อนั้นก็จะไม่มีความทุกข์



เหมือนที่เรากำลังนั่งอยู่ที่นี้ ระหว่างนี้แม้จะฟังไปคิดไป ก็ไม่ปรารถนัตถ์ตน ไม่ปรารถนากุศลของตนเลย. นี่จึงเป็นการอยู่หรือหายใจอยู่ด้วยสติปัญญาล้วน ๆ อย่างที่กำลังฟังอยู่หรือคิดอยู่.

เวลาที่ว่างจากตัวตนแต่เต็มไปด้วยสติปัญญาอย่างนี้ไม่มีทุกข์ แล้วก็เรียกโดยโวหารธรรมะว่า เวลานั้นเราว่างอยู่ ว่างจากอะไร? ว่างจากความรู้สึกว่าตัวตนของตนนั่นเอง. ทั้งๆ ที่เต็มปรีด้วยสติปัญญา คือ คอยฟังคอยคิดคอยนึก สงบใจไปตามนี้ ก็เรียกว่ายังว่างอยู่; ภาษารธรรมะเขาหมายอย่างนั้น. คำว่าว่างก็หมายอย่างนั้น. ไม่ใช่ว่างชนิดที่ไม่มีความรู้สึกคิดนึกอะไรเลย ตัวแข็งเป็นท่อนไม้ แล้วเรียกว่าว่างอย่างนี้ นั่นคือคนพวกหนึ่งว่าเขาเอง ไม่ใช่พระพุทธเจ้าท่านว่า. ถ้าว่างตามแบบศุขญญาตาของพระพุทธเจ้าแล้ว ต้องหมายถึงว่า ว่างจากความรู้สึกว่า ตัวตนและของตนก็แล้วกัน.

พวกเรานี้มันว่างเอง ว่างอย่างที่เราเรียกว่า co-incident นี้ เพราะว่าเดี๋ยวนี้ท่านกำลังฟังอาตมาพูดอยู่ ท่านไม่ได้นึกถึงตัวตน มัน co-incident อย่างนี้มันก็เลยว่างได้. แต่ถ้าไม่มีอะไรมาทำให้เป็นอย่างนี้ ก็นึกถึงตัวตน-ของตน กลับไปถึงบ้านก็มีเรื่องตัวตน มีเรื่องของตน มีอะไรมากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก มันก็เป็นไปในทางตัวตน-ของตน มันไม่ว่าง คือไม่มีสติปัญญาที่เป็นความว่าง แล้วก็มีแต่ความกตักถล่มอยู่ในตัวตน-ของตน.

พระอริยเจ้านั้น ท่านทำให้ว่างได้มากกว่าพวกเรานั่นเอง และว่างมากขึ้นชนิดที่ว่าจะไม่กลับวุ่นได้ง่าย ๆ กระทบว่างขาดไปเลย เป็นอยู่ด้วยความว่างอย่างนั้นแหละคือนิพพาน. ฉะนั้น เราทุกคนแม่ทนนั่งอยู่ที่นี่ กำลังได้รับรสของนิพพานเป็นการชิมลองน้อย ๆ อยู่ในระดับหนึ่งทีเดียว คือผลหรือรสของความว่าง

นั่นเอง ฉะนั้น อย่าได้เกลียดอย่าได้กลัวนิพพานตามคนเขลาที่ไม่เข้าใจ แล้วพูดให้คนอื่นเข้าใจผิด. ในขณะที่จิตว่างเป็นนิพพานนั้นแหละ เป็นเวลาที่ประเสริฐที่สุดของคนเรา มีสติปัญญาที่สุด ทำอะไรได้ดีที่สุด จนเหมือนกับเป็นปราชญ์ที่เดียว.

จะยกตัวอย่างสักเรื่องหนึ่งว่า ความว่างที่เราจำเป็นจะต้องใช้ และบางทีเราก็ใช้อยู่โดยไม่รู้สีกตัว เช่นว่านิสิตคนไหนก็ตาม เป็นนักกีฬาจะขว้างแม่นจะขว้างอะไรให้ถูกเป้าหมายแม่นในการกีฬาอย่างนี้ ถ้าเขาสามารถหรือฉลาดพอที่จะทำให้เขาอยู่กับความว่างในขณะที่ขว้าง เขาจะขว้างได้แม่นเหมือนปราชญ์ ถ้าไม่ทำอย่างนั้น เขาก็ขว้างด้วยจิตที่วุ่นด้วยตัวกู้อย่างงู อย่างนั้นมันสั้นไปหมดทั้งมือทั้งใจ มันก็ขว้างผิดเกินกว่าที่ใครจะหวังว่ามันจะผิดถึงขนาดนั้น. ที่ว่าคนที่ขว้างด้วยจิตว่างนั้น บางคนอาจเข้าใจไม่ได้ หรือฟังไม่ถูก : หมายความว่าในขณะที่เราจับสิ่งที่จะขว้าง แล้วตั้งท่าจะขว้างนั้น ขณะนั้นจิตต้องลืม—ลืมความรู้สึกว่าเราจะขว้าง หรือว่าเราเป็นนิสิตจุฬาลงกรณ์ จะขว้างให้ชนะนิสิตมหาวิทยาลัยอื่นอย่างนี้ เห็นแก่มหาวิทยาลัยของเราอย่างยิ่ง แล้วก็เกร็งข้อ แข็งใจอย่างยิ่งที่จะขว้างให้ถูกอย่างนี้ แล้วมันก็ขว้างด้วยจิตที่วุ่นอยู่ด้วยตัวกู้อย่างงู มันสั้นรัวไปหมด มันก็มีทางผิด. ที่นี้ที่ว่าขว้างด้วยจิตว่างนั้น เมื่อแน่ใจว่าเราจะต้องขว้างแล้ว ก็ลืมตัวเราเสียเลย เป็นสติสัมปชัญญะ เต็มไปด้วยปัญญา เพียงแต่รู้ว่าจะขว้างอย่างไรเท่านั้น มันเหลือแต่ตัวจิตกับร่างกาย ระบบประสาททั้งหลายจะทำหน้าที่อย่างไรเท่านั้น ความรู้สึกที่จะเป็นตัวเราเป็นของเรา นั้น ต้องไม่เข้ามาเจือ ฉะนั้น กำลังจิตทั้งหมดกระทำหน้าที่ขว้างเท่านั้นเอง. นี่ถ้าพูดโดยภาษาธรรมะเขาเรียกว่า ขว้างไปโดยไม่มีตัวผู้ขว้าง.

นี่ขอให้จำคำอย่างนี้ไว้บ้างจะมีประโยชน์เป็นอันมาก : **กินโดยไม่ต้องมีตัวผู้กิน นอนโดยไม่ต้องมีตัวผู้นอน เดินทางไปโดยไม่ต้องมีผู้เดินทาง** แต่กลับเป็นการกิน การนอน การเดินทาง ที่ไม่มีความทุกข์เลย แล้วอยู่เป็นสุขสบาย. ที่นี้ เราขว้างโดยไม่ต้องมีตัวผู้ขว้าง ทำนองนี้แหละ เราจะขว้าง

แม่นยำเหมือนกับเป็นปฎิหาริย์ เหมือนกับเทวดาบันดาล ฉะนั้นขอให้ลองไปฝึกอย่างนี้ดู พระพุทธศาสนานิกายเซ็น เขามีวิธีสอนพวกทหาร พวกอะไรก็ตาม อย่างนี้ทั้งนั้น.

เราใช้ชีวิตอยู่โดยไม่ต้องมีตัวเรา อย่างนี้ฟังแล้วน่าขัน จะกินโดยไม่ต้องมีตัวผู้กิน เราทำอะไรไปโดยไม่ต้องมีตัวผู้ทำ แต่สติปัญญาเต็มท้มนั้นทำจิตที่ประกอบอยู่ด้วยสติปัญญาเต็มที ไม่มีความรู้สึกเจ็บอยู่ว่าตัวกู-ของกูนั้นแหละมันทำ ฉะนั้น จึงไม่มีตัวเรา แต่มีการกระทำทุกอย่าง แล้วกลับทำได้ดีที่สุด ได้ผลดีที่สุด นั่นคือค่าหรือ value ของนิพพาน มันมีมากอย่างนี้ แต่ว่าจะใช้ได้มากอย่างไรนั้น ไปพิจารณาดูเอาเองก็แล้วกัน มันถึงกับทำให้เราไม่เป็นที่ข่มขู่เป็นประจำ แล้วทำให้เราสามารถทำงานได้ทุกอย่างแม้งานฝีมือที่ประณีตที่สุด. อย่างช่างเขียนที่เป็นศิลปินเอกของโลก เขาต้องเขียนภาพนั้นด้วยสักว่ามือป้ายสีไปด้วยจิตใจที่เป็นสติปัญญา-ลืมหูลืมตาโดยสิ้นเชิงอย่างนี้ หรือศิลปินที่กำลังแสดงละครนั้น ก็ต้องลืมหูลืมตาแล้ว ก็แสดงแต่บทบาท ซึ่งไม่ใช่เรื่องของตนเองเลย นี้, มันจึงทำได้ดี. นี้เรียกว่าค่าของความว่างหรือค่าของนิพพาน เราว่างอย่างยิ่งเด็ดขาดไม่ได้ ก็ขอให้ว่างให้ได้ตรงขณะที่เรากำลังจะทำสิ่งที่ยากที่สุด ที่ดีที่สุด หรือที่จะกับทุกข์ที่สุด.

ทีนี้ถ้าจะพูดอย่างสำนวนธรรมะที่สูงที่สุดแล้ว เขายังพูดไว้เลยว่า จงตายเสียก่อนแต่ตาย ได้ยินแล้วคงจะงง ตายเสียก่อนแต่ที่จะตาย. ทุกคนจะต้องตายเสียก่อนแต่ที่ตนจะตาย อย่าเพิ่งไปตายต่อแก่ ต่อเจ็บหนัก ต่อที่เขาจะจับใส่โลง แต่ให้ตายเสียก่อนหน้านั้น คือตายเสียตั้งแต่เดิวนั้นที่นั่นก็ยิ่งดี คือไม่มีตัวเราเสียตั้งแต่ต้นเดิวนั้น สำหรับจะตายอีกต่อไป เป็นการพิเศษที่สุด และนั่นคือการบรรลุพระอรหันต์ ไม่ใช่เพียงพระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี. คนที่เป็นผู้หมดความรู้สึกว่า ตัวกู-ของกูโดยสิ้นเชิงนั้น มีแต่พระอรหันต์เท่านั้น ฉะนั้นพระอรหันต์จึงเป็นผู้ที่ไม่ตาย เพราะท่านได้ตายเสียเสร็จแล้ว ก่อนแต่ที่จะตาย. นี้ พูดโดยเป็นสมมติ เหมือนอย่างที่เราไม่มีความรู้สึกที่ว่าตัวเราอยู่ที่นี้ ตอนนั้นเราก็ไม่ตายเพราะไม่มีตัวเราที่จะตาย เพราะฉะนั้นให้ทำอย่างนี้เสียให้ได้ก่อนแต่ที่จะถูกจับใส่โลง ก็เรียกว่าตาย

เสียตั้งแต่ก่อนตาย จะเป็นคนที่ไม่มีความทุกข์เลย ก็มันไม่เกี่ยวข้องกับความตายอีกต่อไป ไม่มีตัวกูที่จะอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู-ของกู มีแต่จิตที่ประกอบอยู่ด้วยสติปัญญาล้วนๆ ทำไป พุดไป คิดไป ทำอะไรทุกอย่างเหมือนที่ทำอยู่ทุกวันนี้ แต่โดยไม่ต้องมีความรู้สึกว่าเป็นผู้ทำ หรือนั่นแหละเรียกว่าทำโดยไม่ต้องมีผู้ทำ กินโดยไม่ต้องมีผู้กิน เป็นสุขโดยไม่ต้องมีผู้เป็นสุข นั่นมันจึงจะเป็นสุขจริง ๆ. ถ้าผิดจากนั้นแล้วมันเต็มไปด้วยตัวกู เต็มไปด้วยของกู มันหนัก มันร้อน มันร้อยรัด พันพัน เสียบแทง เผาสน สารพัดอย่างแล้วแต่จะเรียก.

เดี๋ยวนี้ท่านเห็นได้หรือยังว่า สิ่งที่เราเรียกว่ามรรค ผล นิพพานนั้น มันเป็นเรื่องสำหรับคนทุกคน จริงหรือไม่? และเป็นของคนทุกคนอย่างจำเป็นที่สุด จริงหรือไม่? เพราะว่าถ้าเขาไม่ได้ สิ่งนี้แล้ว ก็แทบว่าไม่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ แต่เกิดมาเป็นสัตว์นรกชนิดหนึ่ง หรือว่าเป็นสัตว์เดรัจฉานที่หลงไหลในความเป็นอยู่ง่าย ๆ ชนิดหนึ่งเท่านั้น มันไม่ต่างอะไรกันกับสัตว์ที่ไม่ใช่คน. ฉะนั้นถ้าจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ได้รับคุณค่าของความเป็นมนุษย์แล้ว มันต้องฉลาดถึงขนาดที่จะเป็นอยู่โดยไม่ต้องมีความทุกข์เลย แล้วทำอะไรได้มากที่สุด เป็นประโยชน์ที่สุดทั้งแก่ตนและผู้อื่น เพราะว่าเขาเป็นอยู่ด้วยสติปัญญาตั้งที่กล่าวแล้ว.

นี่คือความหมายของคำว่า มรรค ผล นิพพาน ที่ใช้ได้แก่ทุกคน ทุกชาติ ทุกภาษา ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งคนเฒ่าคนแก่ สมกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่ามีธรรมะนี้ไว้ เพื่อสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ไม่ใช่เพื่อใครคนใดคนหนึ่ง. ที่นี้เราไม่ได้เดินตามทางของท่าน เถลไถลออกไปนอกทางเรื่อย.

พูดกันถึงสังคมมนุษย์ทั้งโลกก็ดีกว่า ขอให้ท่านทั้งหลายสำรวจจิตใจเหลือบตามองไปยังสังคมมนุษย์ทั้งโลก แล้วก็ย้อนหลังให้ยาวเป็นศตวรรษ ๆ ดีกว่าที่จะมองแต่

เราคนเดียว ที่นี้ ที่ไหน หรือมองในประเทศไทย คนไทยที่นี่ที่เดียว; ให้มองไปทั่วโลกว่า โลกนี้กำลังเถลไถลไปทางไหน? หรือว่าได้เดินไป ตามทางที่จะไปสู่ความคับทุกข์ ตามแบบของพระพุทธเจ้า? โลกกำลังเถลไถล หรือจะถึงกับถลาออกนอกทางโดยไม่รู้สึกรู้สี้ตัว หรือว่าเขากำลังมีสติสัมปชัญญะรู้สึกรู้สี้ตัวและเดินอยู่. ลองคิดคิดว่าสักศตวรรษหนึ่งก็แล้วกัน ก็พอจะมองเห็นได้ด้วยตัวเรา หรือมีหลักฐานประจักษ์พยานที่มีอยู่ ไม่ต้องเชื่อตามคนอื่น.

เหมือนอย่างว่า costume แบบแต่งตัว—แบบเครื่องแต่งตัวของสตรีของโลก ที่เจริญสมัยสักศตวรรษหนึ่งมานี้ เขาปกปิดร่างกายมิดชิด ยาวเพียงพอที่จะปกปิดร่างกายมิดชิดถึงข้อมือข้อเท้า แต่ล่วงมาถึงบัดนี้ สักศตวรรษหนึ่งนี้ เครื่องปกปิดร่างกายรั้งถึงถึงขนาด แสดงรูปร่างได้. นี้ ด้วยอำนาจของอะไร ใครเป็นผู้บันดาล? พระเป็นเจ้าบันดาล หรือว่าความรู้สึกผิดชอบชั่วดีบันดาล หรือว่าสติปัญญาบันดาล? มนุษย์ทุกคนในโลกเป็นผู้รับผิดชอบหรือเปล่า? ใครเป็นผู้ต้องการให้เป็นอย่างนี้? ถ้าสมมติว่าฝ่ายชายต้องการให้สตรีเป็นอย่างนี้ แล้วอะไรเป็นฝ่ายที่บังคับให้ฝ่ายผู้ชายต้องการให้สตรีเป็นอย่างนี้? ลองคิดไปก็จะพบว่า ตัวกู หรือความเห็นแก่ตัวกู ของฝ่ายชาย และเป็นกิเลสตัณหา ที่ยึดมั่นถือมั่นในตัวกูของกูฝ่ายกิเลส. ที่นี้ ฝ่ายหญิงก็เป็นฝ่ายที่ตกอยู่ใต้อำนาจของเขา โดยไม่รู้สึกรู้สี้ตัว จึงได้ค่อย ๆ ยอมในการที่จะใช้เครื่องแต่งกาย แบบซึ่งที่แท้ก็ไม่ได้ให้ความสะดวกสบายแก่ตนเลย แต่กลับตามใจแก่บุรุษมากขึ้น ก็เพราะยอมแพ้ในฝ่ายจิตใจ ในทางจิตใจ.

นี่แหละเหตุเกิดล่วงมาสิบปี สิบปี สิบปี ฯลฯ จนครบหนึ่งศตวรรษโดยสมบูรณ์แล้ว มันเปลี่ยนแปลงถึงขนาดนี้ ซึ่งบางทีอีกสักศตวรรษหนึ่งก็อาจจะใช้เครื่องแต่งกายที่ใสเป็นกระຈก้วยเข้าไป ก็อาจเป็นได้ ด้วยอำนาจของอะไร ที่เถลไถลออกนอกรทางมากขึ้นถึงอย่างนี้ ใครเป็นผู้บันดาล ใครเป็นผู้รับผิดชอบ? ถ้ากล่าวอย่าง

ธรรมะก็ต้องว่า เป็นเพราะความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวกูแก่ของกู ที่คำมีตีไปด้วยความหลงนั้นแหละ หนักขึ้นทุกที ๆ; ยอมรับความทนทรมานลำบากโดยไม่จำเป็น เป็นการทำความทุกข์ให้แก่ตัวเอง โดยไม่รู้สีกตัว.

เรื่องที่อาตมาจะเล่า โดยไม่กลัวเสียเวลามีว่า อย่างที่เมืองท่าตากอากาศแห่งหนึ่งในประเทศอังกฤษ ถอยหลังไปสักสามสิบปี ภาพโฆษณาให้ไปเที่ยวที่เมืองตากอากาศนั้น เป็นภาพวิวที่สวยงามของดินนั้น แล้วคนก็ไปตากอากาศตามภาพโฆษณานั้น. แล้วสิบปีต่อมาเพียงเท่านั้นไม่พอแล้ว ต้องเอาเรือรบลำที่มีชื่อเหมือนกับเมืองท่าตากอากาศแห่งนั้น เป็นภาพโฆษณา ยุ่วยุทางชาตินิยม แล้วจึงมีคนไปอุดหนุนไปตากอากาศที่นั่น. ภาพโฆษณานั้นยังใช้ได้อยู่ในลักษณะเช่นนั้น แทนที่จะเป็นวีรกรรมชาติตามธรรมชาติ กลับมาเป็นเรื่องชาตินิยม. ที่นี้ต่อม่ออีกสิบปี ภาพโฆษณาที่จะให้คนไปเที่ยวเมืองนั้น เป็นภาพสตรีในชุดบิกินี. นี้, ลองคิดดูเถอะ ถ้าจะใช้ภาพเรือรบหรือจะใช้ภาพวิวอย่างแต่ก่อนนั้น ไม่มีใครไปแล้ว ต้องใช้ภาพสตรีในชุดบิกินีคนจึงจะไป. นี้จะคิดว่า คนนมัันต่ำลงหรือสูงขน มัันเลวลงหรือมัันดคน มัันสว่างขน หรือมัันมืดมัวลง? แล้วใครเป็นผู้รับผิดชอบ? ใครเป็นผู้บันดาล? พระเจ้าที่ไหนหรือว่าภูตผีปีศาจเทวดาที่ไหน?

ที่แท้สิ่งที่เรียกว่ากิเลส กล่าวคือความรู้สึกว่าตัวกูของกู ที่ลุ่มหลงจกันั้นเอง ที่เปลี่ยนแปลงสิ่งเหล่านี้ ไม่ต้องมีใครรับผิดชอบ ไม่ต้องมีผู้หนึ่งผู้หนึ่ง คนนั้นคนนี้ หรือเจ้าบ้านผ่านเมืองคนนั้นคนนี้รับผิดชอบ มันเป็นเรื่องของสังคมนมนุษย์ทั้งหมดที่เดลเดลโดยไม่รู้สีกว่าเดลเดล แต่แล้วก็ยิ่งเดลเดลยิ่งขึ้นไป นอกทางของความสงบสุขไปสู่หนทางของความเร่าร้อนแล้วก็ไม่รู้สีกตัว แล้วก็บูชาสิ่งที่เร่าร้อนนี้แหละ ในลักษณะที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัวเสมอไป; น้ำตาไหลก็ยังชอบ. นี้คือมนุษย์ สังคมมนุษย์ หรือสังคมโลกในยุคปัจจุบันกำลังเดินไปในเส้นทางอย่างนี้ ด้วยความรู้สึกอย่างนี้ มันจึงเป็นการช่วยกันสร้างวิกฤตการณ์ถาวรขึ้นในโลก.

คำที่อาตมาเรียกว่าวิกฤติการณ์ถาวรในโลกนี้ ท่านฟัง ๆ จากสภาพความเป็นอยู่ ในโลกปัจจุบันก็แล้วกัน เพียงแต่ฟังวิทยุวันละ ๑๐ นาที ก็รู้ว่าโลกนี้อยู่ในสภาพวิกฤติการณ์ถาวรอย่างไร แล้วไม่มีหวังที่จะสิ้นสุดลงได้ แล้วมันจะยุ่งยากมากขึ้นทั้งทางเศรษฐกิจ ทางการเมือง ทางการทหาร การครองชีพ การอะไรทุกอย่าง จนเป็นวิกฤติการณ์ถาวรจริง ที่เปิดเผยตรง ๆ ก็มี เร็นลับซ่อนเร้นอยู่ก็มี นี่ เพราะที่สังคมโลกมันไหลออกไปเอง ต้องมองให้เห็นว่าสังคมโลก คือคนทั้งโลกประกอบอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่นในตัวกูของกูฝ่ายคำ แล้วก็ไหลออกไปเอง ไม่ใช่พระเจ้าบันดาล ไม่ใช่เทวตาบันดาล แล้วก็ไม่ใช่คนนั้นคนนั้นคนใดคนหนึ่งบันดาล แต่ทั้งหมดคนนั้นแหละตกอยู่ใต้อำนาจของความยึดมั่นถือมั่นที่เป็นกิเลสตัณหา ว่าตัวกูว่ของกู ไม่ต้องมีใครเห็นใคร ไม่ต้องมีใครผลักใคร และไม่ต้องมีใครล้อ ใครยั่วตง ๆ ด้วย มันล่อมันยั่วของมันอยู่ในตัวมันเอง แล้วมันก็ไป โลกกำลังไหลไปอย่างนี้ ไหลไปอย่างนี้ หมายความว่าเหมือนกับคนตกน้ำ ก็มีแต่จะจมลงไปใต้น้ำเท่านั้น ไม่ใช่คนตกน้ำที่จะไหลขึ้นมา แล้วมองเห็นทิศทาง แล้วว่ายเข้าหาฝั่ง นี่, สภาพปัจจุบันนี้ แต่ต่อไปข้างหน้ามันจะมีบุญถึงกับว่ายเข้าหาฝั่งกันได้หรือไม่ มันเป็นเรื่องอนาคต ยังพูดไม่ได้ แต่ถ้าหากว่า ความรู้เรื่องมรรค ผล นิพพานของพระพุทธเจ้าแพร่หลายไปในสังคมโลก ในหมู่มนุษยโลกแล้ว คงจะกลับตัวกันได้โดยแน่นอน ต่างคนต่างจะนิยมหลักของการที่จะมีความสุขได้ โดยไม่ต้องมอบตัวให้เป็นทาส โดยน้ำใจของเพศใดเพศหนึ่ง ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเหมือนกับที่กำลังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้ แล้วมันสบายกว่าเป็นไหน ๆ. นี่ลองคิดดู เพียงธรรมะแท้จริงเข้ามาค้ำครองโลกเท่านั้น โลกจะหยุดหมุน คือว่าจะอยู่ในความสงบสุข. ที่ว่าหมุนนั้น หมายถึงว่ามันร้อน.

เราเป็นพุทธบริษัททั้งที ควรจะได้อะไรบ้างจากพระพุทธเจ้า หรือจากธรรมะของพระพุทธเจ้า และควรจะช่วยเพื่อนมนุษย์ร่วมโลกของเรา ที่ยังไม่เป็น

พุทธบริษัทนั้น อย่างไรบ้าง? อาตมาต้องพูดถึงเรื่องนี้ก็เพราะมันไม่มีเรื่องอื่น เพราะ  
ว่าเราจะต้องเข้าใจเรื่องนี้ แล้วต้องเอาเรื่องนี้ทำประโยชน์ต่อเราเอง แล้วช่วยเหลือ  
เพื่อนร่วมโลก ให้ตั้งอยู่ในแนวของ มรรค ผล นิพพาน อย่างที่กล่าวแล้วนั่นเอง.

ท่านจะเห็นได้ว่า แม้แต่บทเพลง เพลงไทยเดิมเป็นอย่างไร? เพลงสมัย  
ปัจจุบันเป็นอย่างไร? ถ้าเอาตามความรู้สึกของคนธรรมดาแล้วจะรู้สึกว่า เพลงไทย  
ปัจจุบันนี้ ๘๐ เปอร์เซ็นต์มันเหมาะสำหรับหญิงโสเภณีปะเหลาะผู้ชาย หรือว่าผู้ชาย  
ปะเหลาะหญิงโสเภณี ที่พอจะนับว่าเป็นศิลปะได้ก็สัก ๒๐ เปอร์เซ็นต์เท่านั้น แต่ก็ไม่  
อยู่ในพวกที่นิยม. ที่นี้ทางวิทยุกระจายเสียง ก็กลุ้มอยู่ด้วยเพลงชนิดที่กล่อมจิตใจให้  
เกล็ดเกล็ดออกไปนอกทางของความสงบเย็น มันก็เป็นเรื่องที่ทำให้เกล็ดเกล็ดออกไปโดยไม่  
รู้สึกตัว แล้วก็ไม่ต้องไปโทษใคร. อย่าไปโทษพระเป็นเจ้า อย่าไปโทษเทวดา  
ที่บ้านเมืองเต็มไปด้วยการเบียดเบียน และเกี่ยวกับทางเพศนี้มากขึ้น; เราอย่าไปนิยมสิ่ง  
ซึ่งมันไม่เหมาะกับพุทธบริษัทเรา ฝรั่งเขาจะทำของเขาอย่างไร ไม่มีความจำเป็นอะไร  
ที่เราจะต้องไปเดินตามเขา. ถ้าเรามองเห็นอยู่ว่า มันจะพาเข้รกรเข้าพงมากขึ้น. เรามี  
อะไรของเราเองที่จะทำให้เกิดความสงบเย็น หรือเยือกเย็น เราต้องพิจารณาทุกให้ถี่ ๆ.  
ถ้าคนหนุ่มคนสาวไปหลงตามฝรั่งในเรื่องนี้แล้ว ประเทศเราก็ไม่เป็นประเทศไทย จะไม่  
เป็นประเทศพุทธบริษัท จะเป็นประเทศที่เป็นขี้ข้าทางวัฒนธรรมโรมม แล้วก็เต็มไปด้วย  
ด้วยความทุกข์ร้อน; ฉะนั้นพวกเราทุกคนทั้งหลายนี้ รับผิดชอบ—ต้องรับผิด  
ชอบโดยแน่นอน ถ้าไม่รับผิดชอบ ก็ไม่ควรจะเรียกตัวเองว่าเป็นคนไทย;  
แต่จะต้องรับผิดชอบ ในการที่จะทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศไทย และเป็นพุทธ-  
บริษัท. นี้เรียกว่าต้องอาศัยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะที่ถูกต้อง ถึงขนาดมรรค ผล  
นิพพานทีเดียว. ถ้าต่ำกว่านั้นมันไม่พอ คือมันไม่อาจจะปราบปรามภูตผีปีศาจ ที่  
ร้ายกาจ กล่าวคือ กิเลสที่เห็นแก่ตัวกู—ของกูนี้ได้; ต้องเอาสิ่งที่มีอำนาจพอกันอย่างนี้.



นี่เราจะเห็นได้ว่า การที่เราปล่อยโลกในสมัยนี้ให้เป็นไปตามอำนาจของตัวกู-ของกู ที่เป็นกิเลสตัณหาเห็นได้ว่ามันไม่ได้เป็นอยู่ด้วยสติปัญญาเลย มันไม่เป็นสติปัญญาที่เด็ดขาดแน่นอน ที่จะช่วยให้ดับทุกข์ได้ แต่มันจะกลายเป็นอยู่ด้วยความรู้สึกที่คุมคุมร้ายไปหมด ก็เป็นเพียงการแต่งตัวชนิดที่ทำความลำบากให้แก่ตัวเอง; ไปนิยมเพลงชนิดที่มันทำให้จิตใจตกต่ำ. แม้ที่พวกฝรั่งเขานิยามกันว่าสูง เราเป็นพุทธบริษัทจะเห็นสูงไปตามเขาช่วยไม่ได้. อย่างอุปการกรเรื่องเฟ้าส์ท อย่างนี้ นางเอกทำชั่วโดยสมัครใจหรือโดยรู้สึกอยู่ แต่ก็ได้รับอภัยให้ไปขึ้นสวรรค์อย่างนี้. ถ้าจะไปคิดนึก ถือว่าเรื่องนั้นจริงตามนั้นแล้วละก็คนไทยจะไม่ใช่คนไทย จะไม่ใช่ชาวพุทธ; แต่แม้จะถือว่าเรื่องเฟ้าส์ท เป็นเรื่องล้อสังคมเล่น มันก็ยังทำให้เราผลอเข้าใจผิด ให้คนหนุ่มคนสาวเข้าใจผิด อมเอาหลักผิดๆ ไว้เป็นต้นทุนอยู่ในมันสมอง และอันนี้จะออกมาเป็นพิษที่หลัง. เพราะฉะนั้นขอกล่าวเสียเลยว่า ความเข้าใจผิด เห็นผิด ทำนองที่กล่าวนี้ ถ้างได้ฟัง-แ่วอยู่ในจิตใจแล้ว สักโอกาสหนึ่งมันจะมีโอกาสออกมาแสดงบทบาท; เพราะว่าคนเราไม่ใช่ว่ามีจิตใจเข้มแข็ง สดชื่น รู้สึกสำนึกตัวดีเหมือนที่นั่งอยู่ที่นั่นคนเดียวที่ตลอดเวลา. มันก็มีสักคราวหนึ่ง ซึ่งโรคทางกายเบียดเบียน โรคทางใจเบียดเบียน จนมีอาการคุมคุมร้าย โดย subconscious ก็ไม่รู้ตัวอย่างนี้; ขณะนั้นแหละ กิเลสฝ่ายต่ำ ธรรมชาติฝ่ายต่ำ ที่มีเชื้ออยู่บ้างจะทรูกันออกมาครอบงำ ยึดตัวเขาให้เดินผิดทางได้.

ขึ้นชื่อว่าความผิด หรือเรื่องของกิเลสแล้ว อย่าได้ประมาทว่านึกเดียวมันจะไม่อันตราย, แม้มันจะนึกเดียวก็เป็นอันตราย ไฟนึกเดียวก็ไหม้โลกได้ เมื่อมันได้เชื้อเพลิงที่เหมาะสม; ฉะนั้นขึ้นชื่อว่ากิเลสหรือความไม่ดีแล้ว นึกเดียวก็อย่าได้ประมาท อย่าได้ไว้ใจว่าไม่เป็นอันตราย. เราจะไปตามอย่างพวกฝรั่งในลักษณะเช่นนั้นไม่ได้, เราจะต้องมีหลักของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ของเราเอง : คือรู้จักชีวิต

ที่เกี่ยวกับความทุกข์ และความดับทุกข์โดยถูกต้องของเราเอง นี่คือเรื่อง มรรค ผล นิพพาน ที่แบ่งออกเป็น ๔ ชั้น.

เพื่อความเข้าใจละเอียด จนถึงกับปฏิบัติได้ ขอให้ท่านฟังต่อไปอีกนิตหนึ่ง การที่คนธรรมดาหลับหลับสนิทตามประสาปุถุชน จะมาลึมหุ้มตาเป็นพระอริยเจ้าได้ นั้น จะต้องทำอย่างไรบ้าง? ท่านวางหลักไว้ชัดเจนว่า จะต้องละสิ่งที่เรียกว่า กิเลส ที่เป็นเหตุให้ยึดมั่นว่าตัวกูว่ของกูนั้นแหละให้หมดไป. แต่ที่นี้เราจะละมันได้อย่างไร? มีลำดับขั้นตามลำดับ ๆ พอที่จะทำได้ตามลำดับนั้นอย่างไร? เหมือนที่เราจะเรียนที่เดียวสอบเป็นปริญญาบัณฑิตนี้ มันไม่ได้; มันต้องเรียนมาแต่ประถม มัธยม เตรียมอุดม แล้วก็อุดมในที่สุด. นั่นเป็นของที่เราทำได้ ด้วยอาการที่เรียกว่า ชั้นบันไดมาตามลำดับ. การปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน โดยสมบูรณ์ ก็เหมือนกัน ก็เหมือนการขยับบันไดมาตามลำดับ. ฉะนั้นท่านจึงว่า ให้ละกิเลส ลักษณะหนึ่ง ลักษณะหนึ่ง หรือแฉะหนึ่ง ๆ นี้มาตามลำดับของการที่ต้องละก่อน หลังอย่างใด : เรียกเป็นภาษาบาลี ก็เรียกว่า ละสังโยชน์ ที่แท้คือละกิเลส, หรือที่แท้กว่านั้นก็คือ : ละความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูในชั้นหยาบ ให้ละเอียดชั้นมาตามลำดับนั่นเอง, ให้ตัวกูเบาบางขึ้นมาตามลำดับนั่นเอง. พุคอย่างนี้ฟังง่ายมาก ถ้าพูดว่าให้ ละกิเลสก็ฟังยากหน่อย ถ้าเรียกว่าละสังโยชน์แล้วก็ยิ่งฟังยากทีเดียว เพราะไม่รู้ว่สังโยชน์นั้นคืออะไร?

จะอธิบายให้เข้าใจเสียเลย คำว่า “สังโยชน์” นั้น แปลว่า “เครื่องผูกมัดรัดรั้ง” คือผูกมัดชีวิตจิตใจ ความรู้สึก. คนเราจะถูกผูกมัดรัดรั้งอยู่ด้วย สิ่งที่เราเรียกว่า สังโยชน์, สิ่งใดที่ผูกมัดจิตใจได้ สิ่งนั้นเรียกว่าสังโยชน์, แล้วสิ่งใดคือสิ่งผูกมัดจิตใจ? สิ่งนั้น คือความรู้สึก ยึดมั่น ถือมั่น ว่าตัวกูว่ของกู. ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่าสังโยชน์ ก็คือความรู้สึก egoism นับตั้งแต่หยาบที่สุดจนถึงละเอียด

ประณีตที่สุด จนนิยามกันว่าดีนั่นเอง แม้ข้อนี้ก็จะต้องละออกไป นี้เรียกว่าละสังโยชน์. ที่นี้ สังโยชน์ ๓ ชั้นข้างต้นที่ละแล้ว ทำให้เป็นพระโสดาบันนั้น ท่านระบุชื่อไว้ว่า :

๑. “สัkkายทิฏฐิ” นี้คือความเห็นแก่ตัว
๒. “วิจิจฉนา” ความลังเลในเรื่องของตัว,
๓. “สัลปพตปรามาส” มงายไร้เหตุผล.

ข้อที่ ๑. สัkkายทิฏฐิ ก็คือ ความรู้สึกตามธรรมดาสามัญที่ทำให้เห็นแก่ตัว, เห็นแก่ตัวเรา อย่างนี้มันคือ “egoism” ที่แก่มากถึงกับเป็น “selfishness” เห็นแก่ตัวจัด ไม่คู้หน้าใคร ได้เป็นที่. นี้, ปุถุชนเป็นอย่างนี้ แล้วก็มีตัวกู้อยู่ที่ร่างกายนี้ ที่เนื้อหนังทางวัตถุนี้ มีตัวตนอยู่ที่นี้ ไม่รู้สึกว่ามีตัวตนชนิดที่ประณีต ที่เป็นจิตเป็นวิญญาณ นั่นคือพวกวัตถุนิยม. เขาเนื้อหนังร่างกายนี้เป็นตัวตนแล้วยังแถมยึดมันถือมั่นว่า เทียงเสียด้วย, เทียงแท้ถาวร มันคงราวกับภูเขาที่เดียว ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ต้องไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย; อย่างนี้ไม่ยอมรับทราบ ไม่ยอมมคคิดอย่างนั้น คิดว่าเป็นของเที่ยงแท้ถาวร เหมือนกับภูเขาที่เดียว. เขาจึงเมาในความเป็นเด็ก หรือความเป็นหนุ่มเป็นสาวของเขาเอง ไม่รู้จักเรื่องความชรา ความแก่เฒ่า, หรือแม้ความตายที่จะมาถึง ก็ไม่รู้สึก; หลงอยู่แต่ว่าความหนุ่มสาวของเรา นี้ มันคงเหมือนภูเขาหิมาลัย, ความไม่เป็นโรค ไม่เจ็บไข้ได้ป่วยของเรา นี้ มันคงเหมือนกับภูเขาหิมาลัย. นี้สำคัญว่าเที่ยงอย่างนี้ แล้วรู้จักกันแต่ในจำนววัตถุเนื้อหนัง, แล้วก็เห็นแต่เรื่องตัวตนอย่างนั้น ทำนองนั้นจัดอยู่. นี้เรียกว่า “สัkkายทิฏฐิ” เป็นกิเลสของคนทุกคนที่เป็นปุถุชน. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า : อันนี้เป็นสิ่งที่ต้องละก่อนอันไหนหมด จึงจะเปลี่ยนจากความเป็นคนหนาไปด้วยกิเลสนั้น มาสู่ความเป็นคนที่บางด้วยกิเลส. ถ้าจะเข้ามาในขอบวงของพระอริยเจ้านั้น ชั้นแรกที่สุดจะต้องละความรู้สึกที่เรียกว่า “สัkkายทิฏฐิ” นี้ก่อน เราต้องมองดูจนเห็นว่าโลกเราปัจจุบันนี้ ถ้าฟัง “สัkkายทิฏฐิ” ตัวเดียนั้นเท่านั้นแหละไม่ต้องไปนึกถึงกิเลสอื่น ชื่ออื่น. สัkkายทิฏฐิ

ตัวเดียวกันเท่านั้น ที่สร้างวิกฤติการณ์ถาวรขึ้นในโลกที่เบียดเบียนกันอยู่ทุกวันนี้, ฉะนั้นตลอดเวลาที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ครองโลกหนึ่งกับอีกครึ่งโลกหนึ่ง ยังละสักกายทิฐิไม่ได้หรือไม่เบาบางแล้ว มันไม่มีทางที่จะปรองดองกันได้; ไม่มีทางที่จะช่วยกันทำโลกนี้ให้สงบเย็นได้ จะเป็นวิกฤติการณ์ถาวรเร้าร้อนอยู่ตลอดนิรันดรเท่านั้น. นี่ก็เห็นได้ว่า แม้แต่กิลเลสส์โยชน์ตัวแรก ข้อแรกเท่านั้นที่สำคัญ มีความสำคัญแก่โลกถึงเพียงนี้แล้ว; ฉะนั้นถ้าเราจะเตรียมตัวสำหรับจะช่วยกันสร้างโลกนี้ให้สงบเย็น ให้สะอาด สว่างไสว ด้วยธรรมะนี้ เราจะต้องมีความปักใจแน่วแน่ที่จะละกิเลสชื่อว่า “สักกายทิฐิ” ซึ่งแปลว่า “ความเห็นแก่ตัว” นี้กันให้ได้.

ข้อที่ ๒ เรียกว่า “วิจิจณา” นี้แปลว่า ลังเล. ใครไม่ลังเล ใครลังเล คน ๆ หนึ่งนึกดูให้ดี บางที่ตั้งแต่เข้าจนกว่าจะค่าลงนี้ มีความลังเลในสิ่งต่าง ๆ ตั้งสิบกว่าครั้ง จะทำอะไรดี บางคนมากไปจนถึงกับว่า จะกินอะไรดีด้วยซ้ำไป; โง่หรือฉลาด ลองคิดดูเถิด ings ถึงกับไม่รู้ว่าจะทำอะไรกันดี ต้องนั่งคิดนึก แล้วก็ยังไม่ลงอยู่นั้น, แล้วกินเข้าไปแล้วมันก็ไม่ใช่อะไรดีกว่ากัน แปลกกัน. คำว่าลังเลในที่นี้เขาหมายถึงลังเลโดยส่วนใหญ่ก็คือลังเลในเรื่องชีวิตทั้งหมดของตัวนี้ว่าจะดำเนินไปในทางไหน ยังไม่รู้ทั้งนั้น แม้จะได้ยินได้ฟังอยู่บ้างก็ยังลังเล. ถ้าพูดให้สั้นก็คือว่าลังเลข้างธรรมชาติฝ่ายต่ำ หรือลังเลข้างธรรมชาติฝ่ายสูง; บางทีก็ว่าเอาสวย เอารวย เอาดี บางทีก็ว่าเอายุติธรรม เอาถูกต้อง เอาจริง-ดี นี่, ลังเลอย่างนี้. ลังเลต่อจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิตว่าจะไปในรูปไหน ก็ลังเลอยู่นั้นแหละ และใน การงานที่ทำอยู่ประจำวันนี้ก็ลังเล ว่ามันถูกแน่หรือมันผิดแน่ อย่งไหนจะถูกกว่า อย่งไหนจะปลอดภัยกว่า ล้วนแต่เต็มไปด้วยความลังเล จนเป็นนิสัย. หรือแม้ในสิ่งที่เรียกว่าความสุขนี้ก็ลังเล : จะเอาสุขจากเงิน หรือจะเอาสุขจากชื่อเสียง หรือจะเอาสุข จากอำนาจวาสนาบารมี หรือจะเอาสุขจากความสงบเย็น. นี่ลังเลจนกระทั่งว่าจะออกหากความสงบหรือยัง หรือจะทนอยู่ในกองทุกข์นี้, นี้ ก็ยังลังเลถึงขนาดนี้ ทั้ง ๆ

ที่เห็นว่า ออกไปนั่นแหละ พ้นจากความผูกมัด, อยู่ที่นี้ อยู่ในความผูกมัด; แม้  
 อย่างนี้ก็ยังคง. เพราะว่ากิเลส ตามสัญชาตญาณทำนองนี้ มันเหนียวแน่นมาก  
 เหนียวแน่นเท่ากับสักร่างกฏฐิตที่กล่าวแล้ว. ที่นี้ยังมีการลงเฝ้าในธรรมะว่าจะเอา  
 ธรรมะดีหรือว่าจะเอาโลกดี นี่ต่อให้เป็นโปรเฟสเซอร์ ปอบปูล่าของโลก ของ  
 บ้านเมืองขนาดที่กล่าว ๆ มาแล้วนั้น ก็ยังคงแล้ว จะเอาโลกดีหรือเอาธรรมะดี. แล้ว  
 ยิ่งพวกโปรเฟสเซอร์ ทำนองนี้ด้วยแล้ว ยิ่งจะหมุ่นไปในโลกมากกว่าที่จะหมุ่นไปในธรรม  
 เพราะเขาเป็นโปรเฟสเซอร์ของโลก. ถ้าจะมีโปรเฟสเซอร์ตามทางธรรมแล้ว จูเหมือน  
 จะไม่มีทางจะไปก่อน นอกจากพวกพระอริยเจ้า. ที่นี้พวกเราที่ลงเฝ้าในชีวิตทำนองนี้  
 จึงมีปัญหาง่าย ๆ แม้ที่กำลังเผชิญอยู่ว่า พุทธศาสนานี้ควรนำมาสอนในมหาวิทยาลัย  
 หรือไม่ อย่างนี้เป็นต้น. หรือที่ไม่เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยก็ว่า เรานี้ควรจะเข้าไปเกี่ยว  
 ข้องกับพุทธศาสนาหรือธรรมะ ในฐานะที่เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง แก่ชีวิต  
 หรือไม่ อย่างนี้ก็ยังคง. โอกาสที่ไปคู่นั้นยังมีมากกว่าโอกาสที่จะมาศึกษาธรรมะ  
 ตั้งมากมายหลายเท่าหลายสิบเท่า จะไปฟังธรรมะก็ไม่ว่าง. แต่ถ้าไปทำสิ่งที่ให้หมด  
 เปลืองเราร้อนกระวนกระวายแล้วก็ ว่าง! ว่าง! ว่าง มากทีเดียว และก็นิยมให้มัน  
 เป็นอย่างนั้นจนเคยชินเป็นนิสัย. ที่นี้ถ้าว่าหมดความลงเฝ้าในสิ่งเหล่านี้ มีจิตใจเฉียบขาด  
 คมอย่างมีตอกัน แน่นอนลงไปว่า เราเกิดมาเพื่ออะไร? และต้องถึงอะไรให้ได้  
 ในชีวิตนี้? อะไรคือการทำงานที่เหมาะสมต่อสภาพของเราอย่างยิ่ง? ความสุข  
 ที่แท้จริงเป็นอย่างไร? ธรรมะจำเป็นแก่ชีวิตโดยแน่นอน จิตใจอย่างนี้  
 มันเค็ดขาดลงไปแล้วถอยหลังกลับไม่ได้. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงเรียกคน ๆ นี้ว่า  
 โสคาบัน คือพวกที่ถึงกระแสนิคที่ถอยหลังกลับไม่ได้ เพราะหมดความลงเฝ้า.

ยังมีข้อสุดท้ายอีกข้อหนึ่ง ข้อที่ ๓ เรียกว่า สัตว์พศปรามาส หมายถึง  
 ความมงมงายเดิม ๆ ทอดมาด้วยสัญชาตญาณ ส่วนใหญ่ก็อาศัยความกลัว. คนเรา  
 มีความกลัวเป็นสมุฏฐาน ที่เป็นเหตุให้เป็นคนไร้เหตุผล ไม่ตั้งอยู่ในอำนาจของเหตุผล

ใช้เหตุผลไม่เป็น; ความกลัวมาสะกดจิตทีเดียว ทั้งเหตุผลหมด เอาไปตามอำนาจของ ความกลัว, หรือถ้าเผชิญมันฟลุค ถึงกับมีใครมาบอกว่า ทำอย่างนี้จะไม่ต้องกลัว ก็เอา ตามนั้นเลย. นี่เป็นเหตุให้มีศาลพระภูมิ มีพระเครื่องแขวนคอ มีอะไรต่าง ๆ ซึ่งมี ง่ายที่สุด แล้วเขาก็โฆษณา ทำนองว่าระงับความกลัวกันทันที ที่นี้ทีเดียว. ฉะนั้นจึงไม่ สามารถที่จะใช้ความคิดความนึก หรือเหตุผลของตนเอง จึงเป็นคณงมตาม ๆ เขา ไปหมด, ไม่มีเหตุผลเลยก็มี ใช้เหตุผลผิดไปหมดก็มี มีเหตุผลมากเกินไปแต่ผิด, ล้วนแต่เหตุผลผิดก็มี กระทั่งไปบำเพ็ญอุทิศกิลมถานุโยค ทำตนให้ลำบากเสียเปล่า ๆ ด้วยความยึดมั่นถือมั่นก็มี. ทั้งหมดนี้เรียกว่า สีสัพทปรามาส, คำนี้ถ้าแปล ความหมายก็แปลว่า ความโง่งมที่ไปทำให้ของถูกของดี แปรเปลี่ยน เป็นของผิด ไปหมด; เพราะวาระเบียบปฏิบัติทางศีลธรรม วัฒนธรรม ทางศาสนาอะไรที่เขา วางไว้ดีแล้ว; ตนเองไปเข้าใจผิด งมมาย นำไปใช้ผิดหมด เช่นว่าพระพุทธรูป มีไว้ใช้ เพื่อประโยชน์อะไร อย่างไร มันมี; มีถึงขนาดเป็นเทคนิคด้วยซ้ำไป ถ้าเอาไปใช้ ให้ถูกต้องแล้วก็จะเกิดความสว่างไสว แก่จิตใจ. แต่ที่นี้บางพวกก็เอาพระพุทธรูป ไปแขวนคอ สำหรับไปขโมยเขา ไปทำไม่ดี หรือแม้แต่ว่าไม่ไปขโมยเขา นี้ก็ด้วยความเห็นผิด ว่าจะคุ้มครองได้อย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่ตนกลัว หรือจะให้ร้าย ให้ส่วย ต่าง ๆ นานาอย่างนี้ ก็คือไปลูบลำของที่ดีที่สะอาดอยู่นั้นให้สกปรกไปเสีย.

ถึงแม้วัตรปฏิบัติอย่างอื่น เช่นบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ทำกรรมฐานอะไรก็เหมือนกัน เขามีแนวที่ดี ที่เป็นไปเพื่อกำจัดกิเลสทั้งนั้น. คนที่มี สีสัพทปรามาสก็ไปทำให้เขวมืด พาไปทางมมาย เข้ารกเข้าพง จนกระทั่งยากจน เตื่อตร้อนเพราะการให้ทานอย่างนี้ก็มี, เพราะรักษาศีลนี้ก็มี เป็นบำเพ็ญบอดต้องส่ง โรงพยาบาลโรคจิต เพราะวิปัสสนาที่เขาเจริญผิดและเขวนึ้ก็มี. ถ้ายังมีความหลงผิด ชนิดที่ทำความดีให้กลายเป็นสิ่งที่ผิด ที่สกปรกไปหมดอย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่ายังมี สีสัพทปรามาสอยู่เพียงนั้น. ฉะนั้นจึงต้องเปลี่ยนมาเป็นผู้ที่อยู่ในอำนาจ

ของเหตุผลเสียก่อน แล้วใช้เหตุผลให้ถูก แล้วก็ใช้สิ่งต่าง ๆ ที่มีความมุ่งหมายดีหรือถูกนั้น ให้เป็นไปตามความมุ่งหมายนั้น อย่าให้เขวได้, ถ้าละความโง่แบบนี้ก็เรียกว่า ละสัสถัพพตปราชญ์ได้.

เมื่อละสัสถัพพตปราชญ์ วิจิกิจจา สัสถัพพตปราชญ์ ๓ อย่างนี้ได้ ก็ไม่เห็นแก่ตัว ไม่ลังเล ไม่มกมาย นี่เป็นพระโสคาบันแล้ว. พระพุทธเจ้าท่านบัญญัติการละ ๓ อย่างนี้ได้ ว่าเป็นพระโสคาบัน กำลังเดินอยู่ในกระแสที่แน่นอนต่อความดับทุกข์ขั้นสูงสุด คือนิพพาน; คนชนิดนี้ท่านเรียกว่า พระอริยเจ้าอันดับแรก.

คำว่า อริยะ นี้ เป็นภาษาบาลี ถ้าเป็นภาษาสันสกฤตก็คือ อา - ร - ยะ; ถ้าเป็นบาลีก็เป็นอริยะ ถ้าเป็นสันสกฤต ก็เป็นอารยะ ช่วยตั้งข้อสังเกตกันอย่างนี้บ้าง และเกี่ยวนี้เราก็ก็นำคำว่า อารยะ นี้มาใช้เรียกพวกเรากันด้วยเข้าไปว่า อารยชน คนไทยเป็นอารยชนแล้ว ไม่บ่าเถื่อนแล้ว. มันเป็นคำเดียวกับพระอริยเจ้า แล้วมันเป็นอารยะจริงหรือเปล่า? เพราะว่าถ้าเราเป็นอารยะกันจริง เช่นพวกฝรั่งเขารับรอง หรือใครๆ เขาก็รับรองแล้ว มันจะต้องเป็นอารยะชนิดไหน? ฉะนั้นเราลองเหลือบตามองมาดูอารยะของพระพุทธเจ้าท่านบ้าง ว่าคนที่โง่ หายจากความบ่าเถื่อน จนไม่เห็นแก่ตัว จนไม่ลังเลในเรื่องของชีวิตจิตใจ และไม่มกมายนี้ พอที่จะเรียกอารยชนได้ไหม? นี่จะต้องเป็นที่ยอมรับกันได้ทันทีที่เดียวว่า; นี่พอจะเรียกได้ว่า อารยชนจริง. คนเห็นแก่ตัวยังลังเล ยังมกมายอยู่แล้ว มันก็บ่าเถื่อนต่อให้เป็นโปรเฟสเซอร์ผิวขาว ที่ popular ที่สุดของโลก ก็ยังบ่าเถื่อนอยู่นั่นเอง ถ้ายังไม่ละสัสถัพพตปราชญ์ วิจิกิจจา สัสถัพพตปราชญ์.

ลดต่ำลงไปอีก ก็ลดไปถึงคำว่า “สุภาพบุรุษ” สุภาพบุรุษนี้เป็นคนชนิดไหนกัน? ผูกเนคไท เดินโก้ ๆ แล้วก็เดิน ตั้งนั้นหรือ? อย่างนี้มันคือ

สุภาพบุรุษที่ป่าเถื่อน. สุภาพบุรุษที่แท้จริง จะต้องสมกับคำว่า “สุภาพ” สุ แปลว่า “ดี”, “ภาพ” แปลว่า “ภาวะ” สุภาวะแปลว่าภาวะดี ที่มีความเป็นอยู่ดี จึงจะเป็นสุภาพบุรุษ. การเป็นอยู่ดีนี้ เป็นอยู่ได้อย่างไร? ถ้าหากยังมีความเห็นแก่ตัวจัด มีความลัษณะแต่เรื่องชีวิตของตัวเอง และมีความมกมายทางศีลวัตรที่สุดนี้ อย่างนี้ จะเรียกว่าสุภาพได้อย่างไรกัน? ทั้งนี้แม้จะสำเร็จออกซฟอร์ดหรือเคมบริดจ์มา ก็ยังเป็นสุภาพบุรุษไม่ได้ ถ้าหากยังมีความเห็นแก่ตัวจัด ยังลัษณะต่อเรื่องของชีวิต และยังมีมกมายทางศีลธรรมอยู่ ก็ยังไม่เป็นสุภาพบุรุษอยู่นั่นเอง; ทั้ง ๆ ที่เขานิยมกันว่า มหาวิทยาลัยแห่งนี้ มีชื่อเสียงที่สุดในการสร้างคนให้เป็นสุภาพบุรุษได้มากที่สุด แต่แล้วเราก็ไม่เห็นทางที่จะเป็นไปได้ ถ้าหากยังมีความเห็นแก่ตัว ความลัษณะ และความมกมาย มันยังไม่พอที่จะเป็นสุภาพบุรุษ ตามความหมาย – ของพุทธบริษัท.

ชาวพุทธเรา นี้ พุทธบริษัทเรา คนไทยที่ถือพุทธศาสนานี้ ควรจะจำกัดความหมายของคำว่า “สุภาพบุรุษ” หรือ “อารยชน” ไว้ให้ถูกต้องตามความจริงของธรรมชาติ ไม่ใช่ของพระพุทเจ้าหรือของใคร. คำพูดคำนี้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ คำพูดนี้ต้องเป็นของธรรมชาติ คำพูดที่ว่า “สุภาวะ” คือ “สุภาพบุรุษ” นี้ ก็ดี คำที่พูดว่า “อริยะ” หรือ “อารยะ” “อารยชน” นี้ ก็ดี มันเป็นของธรรมชาติก่อให้เกิดขึ้น และมันมีความหมายของมันเองว่า สุภาวะ คือ ภาวะดี. อริยะ นี้ คือ ประเสริฐ; ประเสริฐตรงที่พ้นไปจากความทุกข์ ไกลจากความทุกข์. แล้วอันไหนเล่าที่เป็นภาวะดีและไกลจากความทุกข์ และมันจะต้องเป็นอย่างไร. ฉะนั้น เราเป็นสุภาพบุรุษ หรือเป็นอารยชนให้ถูกต้องตามความหมายของธรรมชาติก็พอแล้ว : เมื่อละได้ ๓ อย่างนี้ ก็เป็นพระโสดาบัน ฉะนั้นช่วยจำไว้ให้ดีกว่า ละสักกายทิฏฐิคือความเห็นแก่ตัว ละวิจิกิจฉา คือความลังเลในชีวิตประจำวัน และละสีลัพตปรามาส คือละความมกมายในบรรดาสิ่งที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับเราและที่เราต้องประพฤติ.



หมดเรื่องของพระโสตาบันแล้ว ก็มาถึงเรื่องที่สูงไปกว่านั้น ก็เป็น พระสกิทากามิ ที่ว่าหวนกลับด้วยความอาลัยอาวรณ์ครั้งเดียว แล้วเลยไปนี้ มันสูงกว่าพระโสตาบัน ซึ่งอาจจะหวนกลับอยู่หลายครั้ง. ข้อนี้พระพุทธเจ้าท่านไม่บัญญัติอะไรเพิ่มเติมขึ้นมา คงเท่าเดิม เท่ากับพระโสตาบัน; แต่ถือว่าอยู่อีกระดับหนึ่ง คือ เบบางลงไปอีกระดับหนึ่ง เบบางกว่าพระโสตาบันก็แล้วกัน ฉะนั้นจึงไม่มีชื่อของกิเลสสังโยชน์อันใหม่ที่จะต้องละ ๓ ข้อ ตามเดิม แต่ว่าละให้มากขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง ก็เป็นพระสกิทากามิ.

สูงขึ้นไปถึงอันดับที่ ๓ ที่เรียกว่า พระอนากามิ คือ ที่ว่าไม่มาอีกเลย คือไม่หวนอาลัยมาสู่สภาพต่ำอีกเลย สูงขึ้นไปตะพีคนี้ ขั้นนี้จะต้องละเพิ่มขึ้นมาอีก ๒ อย่าง คือ “กามราคะ” ความหลงติดอยู่ในกาม และ “ปฏิฆะ” ความรู้สึกชุนอยู่ด้วยความโกรธ. ถ้ากล่าวเหล่านี้ ท่านทั้งหลายควรจะกำหนดได้ด้วยตนเองแล้วว่า พระอริยเจ้าชั้นพระโสตาบันนั้น ไม่สามารถละกามราคะ คือความหลงติดในกาม แต่ก็ได้ให้หมายความ ว่า ท่านมีวิมลเมถุนหลงอยู่ในกามเหมือนปดุงชน; ไม่ได้ลุ่มหลงในกามมากอย่างนั้น แต่ว่ายยังมีอยู่ มีความรู้สึกพอใจอยู่ตามสมควรแก่ฐานะ.

ฉะนั้นจึงขอแนะให้สังเกตว่า ในบรรดาอริยมรรคมีองค์แปด เมื่อพูดถึง สัมมากัมมันโต - ประกอบการงานชอบนั้น ที่เป็นพุทธภาษิตก็อธิบายกันว่า ละกามเมตฺตุมิจฺจจาร ไม่ใช่ “อพรหมจริยา” คือไม่ใช่เว้นจากเมตฺตุนธรรมโดยสิ้นเชิง; แต่ว่าประกอบไม่ให้ผิด ประพฤติไม่ให้ผิดในเรื่องเกี่ยวกับกามก็แล้วกัน; แล้วนำประหลาดที่ว่ามรรคมีองค์แปดนี้ ที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย นั้น ยังจำแนกสัมมากัมมันโตว่า ปาณาติบาต อทินนาทาน กามเมตฺตุมิจฺจจารเท่านั้น ไม่ได้ใส่คำว่า “อพรหมจริยา” เข้าไปเลย; จึงเป็นที่แน่นอนว่า มรรคมีองค์แปดนั้น ไม่ได้หมายถึงว่า ละเมตฺตุนธรรมโดยสิ้นเชิง สำหรับฆราวาส แต่ไม่ประพฤติดีกในกามก็แล้วกัน.

นี่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นชัดว่า แม้พระโศตบั้น ก็ไม่สามารถจะละความรู้สึกในกามโดยสิ้นเชิง ยังมีอยู่; พระสัททาคามีก็ยังมีอยู่; แต่มาถึงขั้นที่ ๓ คือ พระอนาคามีนี้ จึงจะหมดความรู้สึกต่อสิ่งเหล่านี้โดยสิ้นเชิง คือไม่เหลืออยู่เลย เรียกว่าเป็นผู้จิตสนิทหรือสะอาดจากกามโดยสมบูรณ์ จึงเอาคำว่า “กามราคะ” มาไว้ถึงขั้นนี้เป็นลำดับที่ ๔ ซึ่งพระอนาคามีจะต้องละ.

ขอให้ทราบว่า พระโศตบั้น พระสัททาคามี ผู้ครองเรือนนั้น ยังคงบริโศกตามอยู่ตามวิสัยของพระอริยเจ้า อย่าให้ตกมาสู่วิสัยของปुरुชคนพาลก็แล้วกัน. แต่พระอนาคามี มีจิตใจสูงถึงกับว่า กามเป็นสิ่งที่น่าขยะแขยงไปเลย. และอีกข้อหนึ่งคือ “ปฏิฆะ” คำว่าปฏิฆะนี้คือความรู้สึกที่พอสักว่าชุ่น ๆ เท่านั้น ไม่หมายถึงโกรธพลุ่ง หรือโกรธเป็นพื้นเป็นไฟ ออกมาข้างนอก หรือโกรธพลุ่ง ๆ อยู่แต่ในใจก็ไม่ใช่; หมายความว่าพอรู้สึกชุ่นอยู่ด้วยความโกรธ นี้พระอนาคามีจะละได้. ส่วนพระโศตบั้น พระสัททาคามี ก็ยังละไม่ได้ตามเคย ยังมีชุ่น ยังมีการเกี่ยวข้องกับกาม, ยังมีหัวเราะและร้องไห้อยู่ ตามสมควรแก่วิสัยของพระอริยเจ้าในขั้นนั้น. แต่เมื่อถึงขั้นที่ ๓ ที่จวนจะเป็นพระอรหันต์แล้วจึงจะหมดกามราคะ และปฏิฆะโดยสิ้นเชิง. ที่นี้เรานั้น โกรธถึงขนาดที่เรียกว่าโกรธ ไม่ใช่พอสักว่าชุ่นเท่านั้น. ที่สักว่าชุ่นนั้นมันไม่มากมาย, แล้วที่เรียกว่าโกรธเต็มทีมันก็มากมาย. แต่พระอริยเจ้า ๒ ประเภทข้างต้นนี้ ท่านยังมีเพียงแต่สักว่าชุ่นเท่านั้น ไม่ถึงกับโกรธ. และที่พูดมาก็เพื่อแก้ความเข้าใจผิด, ที่เข้าใจผิดอย่างงมงายที่สุดกันอยู่เป็นประจำ; ว่าพอเป็นพระโศตบั้นก็ต้องเหาะได้ ก็ต้องไม่เกี่ยวกับกาม ก็ต้องไม่กลัวตาย ไม่ร้องไห้เหล่านี้; ที่เกณฑ์ให้เป็นอย่างนั้น เป็นการว่าเอาเอง คนโง่คนนั้นเขาว่าเอาเอง. แล้วพลอยให้คนอื่นพลอยโง่ตามหลงผิดไปด้วย ฉะนั้นจึงต้องเอา chart ตามแบบฉบับที่พระพุทธเจ้าท่านวางไว้เด็ดขาดนี้ มาพูดให้ฟังอย่างนี้เลยว่า ท่านจัดลำดับไว้แบบนี้ ๆ.

ที่นี้ก็ตามถึงอันสุกท้าย ชั้นสุกท้าย ก็คือความเป็น **พระอรหันต์** เป็นพระอริยเจ้า ประเภทที่ ๔ นี้ จะต้องละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา เป็นสังโยชน่อีก ๕ ชื่อ :

**รูปราคะ** นี้ก็คือ ความพอใจในรูป อรูปราคะพอใจในอรูป. กามราคะนั้น ชัดแล้วว่ายินดีในกาม, ส่วนรูปราคะ อรูปราคะ คงจะแปลกหูสำหรับผู้ที่ยังเพิ่งเคยฟังคราวนี้. ถ้าจะให้เข้าใจก็ต้องคิดอย่างนี้ว่า ราคะนั้นหมายถึงรักอย่างยิ่งจนถึงกับหลงใหล แต่ว่าสิ่งที่ถูกรักนั้นไม่จำเป็นจะต้องเป็นกามอย่างเดียว สิ่งอื่นก็ยังมี พวกที่ติดในรูปธรรมบริสุทธี เช่น ศิลปวัตถุบริสุทธี ไม่เกี่ยวกับกามนี้ ก็ทำให้หลงใหลจนถึงกับลืมนวลลิ้มเมี้ยวได้เหมือนกัน อย่างนี้เป็นตัวอย่างของรูปราคะได้ดี สำหรับคนในโลกเรา. แม้ว่าตัวจริงท่านจะเสด็จถึงฤๅษี มุนี ที่ยินดีในสมาธิ ถึงขนาดหลงใหลเหมือนคนหนุ่มคนสาวหลงใหลในกามนี้. คนหนุ่มคนสาวหลงใหลในกามอย่างไร พวกฤๅษี มุนี ที่เจริญสมาธิ มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ ก็หลงใหลในความสุขของสมาธินั้นได้มากถึงขนาดนั้นเหมือนกัน, ฉะนั้น จึงเรียกมันว่าราคะด้วยเหมือนกัน. ราคะในรูปธรรมที่ก่อให้เกิดความสงบสุขในทางสมาธิ เหมือนกับคนเราที่หลงใหลในต้นบอน ต้นโกศลดต้นอะไร; อย่างนี้ซึ่งไม่เกี่ยวกับกาม หรือศิลปวัตถุที่ไม่เกี่ยวกับกาม; ขนาดหลงใหลอย่างนี้ ก็เรียกว่า รูปราคะ นี้ได้เหมือนกัน เขามาเป็นตัวอย่างได้.

**อรูปราคะ** ราคะในสิ่งที่เป็นอรูป. นามธรรมที่เป็นที่ตั้งของความยึดถืออย่างนี้ ก็เช่น เกียรติยศ ชื่อเสียงที่เป็นนามธรรม แต่อย่าลืมนะไปถึงว่าเกียรติยศชนิดที่เป็นเครื่องมือหากามอย่างนี้; ไม่ได้. อย่างนี้มันเป็นกามไป. เกียรติยศบริสุทธีนี้ใครไปหลงเข้า ก็เป็นอรูปราคะ. หรือว่าทะนงในความเป็นปราชญ์ เป็นโปรเฟสเซอร์ขนาดที่หน้าซารินเติมลงไปอีกไม่ได้มัน หลงใหลมากถึงขนาดนี้ มันก็เรียกว่าเป็นอรูปราคะเหมือนกัน ซึ่งพระอนาคามี ก็ยังละไม่ได้. พระอนาคามีที่ได้ชื่อว่า เป็นพระอริยเจ้า

ชั้นที่ ๓ แล้ว ก็ยังละสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ เพราะพระอนาคามีบางประเภท ก็ยังหลงใหลในความสุขที่เกิดจากรูปฉนหรือรูปฉนนั้นเอง; อย่างที่คนธรรมดาไปหลงในตัณหาบอง โภคฉล หรือว่าไปหลงในเกียรติ ในความเป็นปราชญ์อะไรทำนองนี้. ความพอใจอย่างถึงขนาดหลงใหลแล้วก็เรียกว่าราคะทั้งนั้น. แต่ถ้าเป็นพระอรียเจ้าทำนหลงใหล ก็หลงใหลในธรรม หลงใหลในธรรมแท้ ในธรรมบริสุทธิ์ที่เป็นนิพพาน ก็เรียกว่า ธรรมราคะก็มี. แต่ไม่ใช่ราคะในกลุ่มอรุปราคะ เป็นราคะที่อยู่นอกวง เป็นฝ่ายโลกศตระเพราะไม่มีชื่อเรียกอย่างอื่น ก็เลยใช้คำธรรมดาไปด้วย. ทำนก็พลอยเรียกว่าเป็นราคะไปด้วย. ผู้ที่พอใจในนิพพานเรียกว่า “ธรรมราคะ” หรือ “ธรรมนันทิ”; แต่ไม่ได้อยู่ในราคะเหล่านี้.

ที่นี้ก็มาถึงข้อที่ ๘ “มานะ” ถัดตัว น ที่เรียกว่า ตัวกู ของกู อะไรนั่นแหละ ต้องมาหมดกันตรงนั้น. ที่แล้วมาทั้ง ๓ พระอรียเจ้านั้นทำนละไม่ได้หมด ละได้แต่เบาบางเท่านั้น พอมาถึงชั้นนี้แล้ว ละหมด ไม่มีตัว. เมื่อไม่รู้สึว่า มีตัวแล้ว ก็ไม่สำคัญว่า เราเป็นหญิง เป็นชาย เป็นคนเศรษฐี เป็นคนขอทาน เป็นคนดี เป็นคนเลว หรือคนขนาดกลาง มันไม่มีความรู้สึกอย่างนั้นหมด. ฉะนั้นจึงไม่มีความรู้สึกที่ว่า ฉันทึกว่าแก แกดีกว่าฉน ฉนเลวกว่าแก แกเลวกว่าฉน หรือเสมอกันอย่างนี้ก็ไม่มี. เมื่อไม่มีตัวเรา-ตัวคนอย่างนี้แล้ว อะไรจะมาเป็นของตัวก็ไม่มี คือไม่รู้สึกันเอง ฉะนั้นจะมีอะไร ก็เหมือนกับไม่มี หรือว่า ตายแล้วตั้งแต่ก่อนตาย นี้แหละคือเป็นอยู่โดยไม่มีตัวตนนั่นเอง นี้คือชั้นที่จะไม่มีความทุกข์เลย.

ข้อที่ ๙ เรียกว่า “อุทธัจจะ” ความฟุ้งซ่าน ตัวหนังสือ เขาแปลว่า ความฟุ้งซ่านนั้น ชวนให้เข้าใจผิดอย่างยิ่ง; ที่จริงมันแปลว่า “ความไหวแห่งจิตใจ”. อย่างเราเคยชินกับคำว่า move พอเราเห็นอะไรแล้วเราอด move ในใจไม่ได้ คือออกธรัสึ ออกทั้ง ออกสนใจกับมันไม่ได้. บางทีก็กลัวเลย หรืออยากได้เลย นี้, ถ้า move

นี่มันมาก. แต่ว่าไม่ต้องมากถึงขนาดนั้น เพียงแต่ก่อให้เกิดความสนใจแม้แต่นิดเดียว  
จิตใจ move ไปในทางตัวกูของกู สงสัยว่าควรจะทำอะไร? ควรจะได้ไหม? เป็น  
อันตรายนไหม? มันมีค่าไหม? หรือมันไม่มีค่าเลย เหล่านี้มัน move ขนาดไหน  
ก็เป็นความกระเพื่อมแห่งจิต อย่างนี้เรียกว่า “อุทฺธัจจะ” ชั้นสูงสุดที่พระอรหันต์ต้องละ.  
อย่าไปเอามาปนกับอุทฺธัจจะเลย ๆ ที่ว่าปุถุชนก็ยังละได้. อุทฺธัจจะฟังชานบางอย่าง  
ปุถุชนก็ละได้, อุทฺธัจจะบางอย่างเข้าสมาธิเสียก็ละได้, แต่อุทฺธัจจะอย่างนี้ไม่ใช่;  
อุทฺธัจจะชนิดนี้ มันชั้นสูง คือชั้นที่เพียงทำให้จิตใจไหวเท่านั้น ถ้าถึงชั้นเป็นพระอรหันต์  
แล้วอุทฺธัจจะอย่างนี้ก็ไม่มี; ฉะนั้นจึงไม่กระเพื่อม เมื่อได้เห็นรูป ฟังเสียง ตมกถิม  
ลมรส. อย่าไปพูดถึงเรื่องอยาก เรื่องหลงไหลเลย แม้แต่เพียงจิตใจไหวกระเพื่อม  
ก็ไม่กระเพื่อม อย่างนี้เรียกว่าละอุทฺธัจจะได้.

พวกนิกายเซ็นเขาเล่านิทานไว้เรื่องหนึ่ง ลองเอามาเล่าดูก็ได้ เพื่อเข้าใจ  
คำว่าไม่กระเพื่อม และขอภัยที่ต้องเล่าไปตามเรื่องที่มีอยู่ : อาจารย์เซ็น (zen master)  
คือผู้ที่จบกิจในเรื่องของพุทธศาสนา แต่ว่าอย่างแบบนิกายเซ็น. คนหนึ่งชื่อ เฮ็กโกอิน,  
เฮ-ช-โก-อิ-น เป็นภาษาญี่ปุ่นเขาออกเสียงอย่างนั้น ภาษาจีนจะออกเสียงอย่างไร  
ก็ไม่ทราบ; อยู่ที่วัดหนึ่ง เป็นคนที่มีความสงบสุขตามแบบของผู้สำเร็จในทางธรรมอย่างนี้  
จนประชาชนแถวนั้นก็ยอมรับว่า เป็นผู้สำเร็จ มีความสุข มีความเบิกบานเหมือนกับ  
รูปกระเบื้อง porcelain ที่ทำเป็นตาเบ๊ะพุทโธนั่งยิ้มอยู่อย่างประหลาดนั้น ทำนองนั้น.  
ที่ใกล้ ๆ นั้นมีร้านชำขายของ มีพ่อแม่แล้วก็มีลูกสาวที่สวยงามที่สุด. เมื่ออยู่ต่อมา  
ปรากฏขึ้นว่า ลูกสาวคนนั้นมีครรภ์ พ่อแม่ก็โกรธเป็นฟืนเป็นไฟใหญ่ ค่ะยันคะยอถาม  
จนในที่สุดก็ต้องบอก. เขาไม่รู้จะบอกอย่างไรจึงจะเป็นผลดีแก่เขา ในที่สุดเขา  
ก็บอกว่าหลวงพ่เฮ็กโกอินเป็นบิดาของเด็กในครรภ์. พ่อแม่พอได้ยินก็เหมือนกับ  
ไฟติดเลย สองคนวิ่งไปที่วัดก็ไปตำหลวงพ่อกันว่า เสียที่ที่นับถืออย่างนั้นอย่างนี้  
ค่าอยู่จนเหนื่อยจนไม่รู้จะค่าอย่างไร. หลวงพ่อก็ตูตเพียงคำเดียวว่า “Is that so?”

“อย่างนั้นหรือ?” พอสองคนนั้นก็กลับไป เดี่ยวก็มีพวกชาวบ้าน เด็ก ๆ ก็มาตักน้ำใหญ่  
 ค่ำอย่างที่ว่านี้ แต่หลวงพ่อก็ไม่พูดว่าอย่างไร นอกจากว่า “Is that so?” “อย่างนั้น  
 หรือ?”. ต่อมา นางคนนั้นคลอดบุตรบิดามารดาเขาก็เอาหลานที่คลอดออกมา  
 ไปให้เฮ็กโกอิน zen master คนนั้นบอกว่า นี่, แกต้องเลี้ยง ท่านก็ว่า “อย่างนั้น  
 หรือ?” แล้วก็เอาเด็กนั้นเลี้ยงไว้. คนที่เขาไม่เชื่อทีเดียว ก็ยังช่วยเหลืออยู่  
 ก็ให้นมบ้าง ให้อาหารบ้าง เลี้ยงเด็กนั้นจนโต ข้างแม่ของเด็กนั้นเขาผอมลง ๆ  
 เขาเตือนครันเพราะความที่เขาโกหกนั้น. วันหนึ่งเขาทนอยู่ไม่ได้ เขาต้องไปบอกพ่อแม่  
 ของเขาว่า บิดาที่แท้จริงของเด็กนั้นคือหนุ่มที่ร้านขายปลาตนเอง. พ่อแม่ก็นึกบจะ  
 ขาดใจตาย ใจร้อนเป็นไฟขึ้นมา วิ่งไปขอโทษหลวงพ่อกั้วัด ไปขอโทษตั้งครึ่งชั่วโมง  
 ในที่สุดหลวงพ่อกั้วัดได้แต่ว่า “Is that so?” “อย่างนั้นหรือ?” จนกระทั่งเขากลับไป.  
 ชาวบ้านก็มาขอโทษที่เคยเข้าใจผิดตำหลวงพ่อกั้วัดทั้งบ้านทั้งเมืองนี้. ท่านก็ว่า  
 “Is that so?” “อย่างนั้นหรือ?” เท่านั้น. อย่างนี้เขาต้องการแสดงถึงความที่  
 มีจิตว่างอยู่ตลอดเวลา ไม่เห็นว่ามันเป็นอะไรเลย คือมันอย่างที่ท่านว่า  
 “อย่างนั้นหรือ?” เท่านั้นพอแล้ว; ไม่มี move ไม่มีกระเพื่อม ไม่มีอุทธรณ์จะ  
 นี้เฮ็กโกอินนี้เป็นอาจารย์ zen master ที่มีชื่อเสียงที่สุดในหมู่เซ็น ที่เขาชอบเล่ากัน  
 ถึงความมีจิตว่างเป็นตัวอย่าง ความมีจิตว่างจากตัวของกูนั้น มันอย่างไรบ้าง?

ที่นี้มาเทียบกับเรากูบ้าง ถ้าเราเป็นอย่างนี้ เราเป็นพ่อแม่ของคนนั้นก็  
 หรือว่าเป็นชาวบ้านก็ดี เราจะพูดอะไร, เราจะรู้ดีอย่างไร. นี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า  
 การมีจิตว่างขนาดนั้นก็มิได้ แล้วมันก็ไม่เหลือวิสัย แล้วมันก็ใช้ให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์  
 ได้ก็อยู่นั่นเอง. เราอย่าไปกลัวคำว่ามีจิตว่าง แล้วก็อย่าไปเข้าใจผิดว่า มีจิต  
 ว่างแล้วมันทำอะไรไม่ได้ หรือมันทำอะไรไม่ได้, และอย่าไปเข้าใจผิดว่าสิ่งนี้  
 เป็นสิ่งต่ำต้อย. ความจริงการที่มีจิตชนิดที่ไม่มีอุทธรณ์ ไม่ไหวกระเพื่อมนั้น มันสูงสุด  
 อย่างนี้.

สุดท้ายข้อ ๑๐ “อวิชา” นี้ไม่ต้องพูดกันแล้ว เพราะพูดกันมาเรียกว่า “อวิชา” คือความไม่รู้ ไม่รู้ว่าอะไรคือทุกข์ อะไรคือเหตุให้เกิดทุกข์ ฯลฯ รวมความสั้น ๆ ก็ได้แต่เพียงว่า เป็นผู้ขาดสิ้นสุดในเรื่องอวิชา; แต่มีความรู้เต็มเปี่ยมสมบูรณ์ถึงที่สุด ในเรื่องที่จะต้องรู้ โดยเฉพาะก็เรื่องอริยสัจจ์—เรื่องดับทุกข์นี้ และเรื่องความเป็นจริงของกรรม : กรรมที่หนึ่ง, กรรมที่สอง, กรรมที่สาม, คืออริยมรรคเป็นที่สิ้นสุดของกรรมดี กรรมชั่ว นี่เห็นชัดในตัวเองหมด เพราะมันถึงเข้าแล้วจริง ๆ. เพราะฉะนั้นพระอรหันต์เห็นชัดว่า สัตว์โลกเป็นไปตามกรรม : ทำดี—ดีไป, ทำชั่ว—ชั่วไป, และพระอริยเจ้านั้นอยู่เหนือมัน เพราะทำกรรมคืออริยมรรค คือการทำกิเลสให้สิ้น นี้เรียกว่า “ทำกรรมที่สาม” อยู่เหนือกรรมดี—กรรมชั่ว ฉะนั้นท่านจึงรู้เรื่อง “กรรม” ดี, หมกอวิชาในเรื่อง “กรรม” โดยสิ้นเชิง; ไม่เหมือนพวกเรา เพราะเราไม่เคยเป็นอย่างนั้น. ฉะนั้นเราจึงมี “วิชา” ในเรื่อง “กรรม” ไม่ได้; แม้แต่เรื่องกรรมดี—กรรมชั่วที่อยู่กับเราแท้ ๆ เรายังรู้ไม่ได้ และเอาชนะกรรมชั่วไม่ได้. นี่มันมากถึงอย่างนี้. หมกอวิชาแล้ว ก็รู้เรื่องอริยสัจจ์ เรื่องกรรม เรื่องปฏิจาสมุปบาท เรื่องไตรลักษณ์ อย่างแจ่มแจ้งหมด, และในที่สุดก็คือรู้เรื่องความว่างจริง ๆ คือ สุญญตา ความว่างโดยแท้จริง.

เมื่อ ๕ อย่างนี้ถูกละไปอีก คนนั้นก็เป็นที่ man - perfected คนที่เต็มเปี่ยมคือเป็นคนที่มีสมบุรณ์ที่สุด ถึงที่สุดของความเป็นมนุษย์ คือเป็นพระอรหันต์. ในบรรดาสภาพที่มนุษย์จะเข้าถึงได้ และสูงที่สุดเพียงไรแล้ว; สภาพอย่างนี้ท่านบัญญัติว่า เป็นสภาพที่สูงสุดตามหลักพระพุทธศาสนา. ท่านจึงว่าเป็นมนุษย์ที่เต็มที่มีสมบุรณ์ ไม่บกพร่อง มีความว่างจากตัวตนโดยสิ้นเชิง, มีอิสระเหนือทุกสิ่งเหนือโลกเหนืออะไรโดยประการทั้งปวง, เรียกว่าเป็นผู้รู้จริงถึงที่สุดกันที่ตรงนั่นเอง. ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า มันไม่มีอะไร นอกไปจากความว่าง และที่เรียกว่า

ว่างนี้ มันว่างอย่างถูกต้อง คือว่าไม่ใช่ว่างชนิดที่คนโง่ ๆ ว่า จนจิตไม่รู้จักกึกอะไรร่างกายก็แข็งทื่อเหมือนท่อนไม้ แต่ว่าเป็นความว่างชนิดที่เจตียวจลาคที่สุด ว่างไวที่สุด active ที่สุด อะไรรู้อะไร ๆ ที่สุดเลย เพราะว่าเต็มไปด้วยสติปัญญาถึงที่สุด อย่างนี้จึงจะเรียกว่าความว่าง เหมือนกับอุทราธรรมที่กล่าวแล้ว.

จะเล่านิทานสั้นที่สุด เป็นการสรุปความว่า พระสุกฺติ, พระสุกฺตินี้ เป็นพระเถระองค์ที่รับฟังวัชรเจตยิกาสูตรจากพระพุทธเจ้า ที่จีนเรียกว่า “กิมก้งเก็ง” คือพระสุกฺติองค์นี้. ท่านเป็นผู้แตกฉานในเรื่องความว่างจากตัวตน แล้วก็อธิบายให้คนอื่นฟัง. มีเรื่องเล่าว่า วันหนึ่งท่านนั่งอยู่ที่ใต้ต้นไม้ออกไม้หล่นปรอยลงมาบนท่าน แล้วมีเสียงกระซิบของเทวดาหรือของอะไรก็แล้วแต่จะเรียก. เขาเขียนว่าพวกเทวดากระซิบว่า นี่คือการบูชาคุณของพระคุณเจ้า ที่ได้กล่าวสอนเรื่องสุญญตา คือความว่าง. ที่นี้พระสุกฺติท่านว่าบูชาคุณฉันอะไรกัน? จะเอาตัวฉันที่ไหนมาสอนเรื่องสุญญตากับท่าน? ท่านว่าอย่างนี้ ท่านตอบเสียงกระซิบของเทวดานั้นว่าอย่างนี้ว่าจะเอาตัวฉันที่ไหน มาสอนความว่างแก่พวกท่าน. ที่นี้เสียงเทวดาก็ตอบว่า ก็นั้นแหละ คือว่าเมื่อไม่มีตัวท่านที่จะพูด ก็ไม่มีตัวข้าพเจ้าที่จะฟังเหมือนกัน. อันนี้แหละคือว่างจริงๆ เข้าแล้ว! ที่นี้ดอกไม้ก็เลยหล่นมาพรุใหญ่เป็นท่าฝนเลย. เรื่องมันจบเท่านี้ คือพระสุกฺติท่านตอบว่า จะเอาตัวฉันที่ไหนมาพูดกับแก. ที่นี้พวกเทวดาก็ยังคมไปกว่านั้นว่า : ถ้าท่านไม่มีตัวที่จะพูดกับผม แล้วผมก็ไม่มีตัวมาฟังท่าน แล้วนี่มันก็ว่างถึงที่สุดใช่ไหม? นี่ก็เลยกลายเป็นว่า พระสุกฺติต้องสอนเรื่องความว่าง อย่างยิ่งอย่างแรงที่ตรงนั่นเอง. แล้วดอกไม้ทิพย์ก็หล่นลงมาพรุเป็นท่าฝน หมายความว่าถึงที่สุดของธรรมะที่จะสอนกันได้.

นี่ขอให้ทุกคนจำไว้ว่า “ตัวผู้พูดก็ไม่มี ตัวผู้ฟังก็ไม่มี” ก็ต้องหมายความว่ามันไม่มีทั้งสองฝ่าย เราไม่มีตัวเรา ไม่ต้องมีคามยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา



ที่จะกิน จะนอน จะนั่ง จะยืน จะเดิน ให้มีความว่าง คือตัวแท้ของสติปัญญา เป็นจิตเดิมแท้ที่ไม่มีกิเลสตัณหา มีแต่สติปัญญา จะฟังก็ได้ อย่างที่ฟังอยู่เดี๋ยวนี้ก็ฟังด้วยความว่าง ก็คือฟังอย่างนั้น.

ที่นี้ถ้าพูดก็เหมือนกัน ถ้าพูดโดยไม่ปรารถนาตัวกู มั่นก็พูดถูก ไม่มีทางที่จะพูดผิด ฉะนั้น จึงว่า ทั้งผู้พูดผู้ฟังนี้ อย่ามีตัวกูกันเลย และสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน ก็อยู่ใกล้ข้างจมูกนี้เอง หรือที่หน้าผากนี้เอง กล่าวได้ง่าย ถ้ารู้จักกล่าว แล้วมันก็หมดปัญหาที่ว่า เป็นสิ่งเหลือวิสัย หรืออยู่นอกฟ้าหิมพานต์ หรือว่าค่อยได้ต่อตายแล้วหลายชาติ.

นี่ขอให้สรุปลงใจความทั้งหมดนี้ ให้ได้เป็นหลักอยู่ว่า ทั้งหมดนั้นมันเป็นเรื่อง ที่จำเป็น สำหรับชีวิตประจำวันของมนุษย์ ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว เขาจะต้องตกนรกทั้งเป็น และยิ่งกว่าตกนรกทั้งเป็น โดยไม่ต้องมีใครมาแข่ง เพราะเขาทำผิดของเขาเอง เพราะไม่มีความรู้ข้อนี้. นี่คือนักขณะ ความหมาย คุณค่า และอนิสงส์ ของสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน.

อาตมาขออุทิศคำบรรยายในวันนี้เพียงเท่านี้.

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย เรื่องที่ ๕

## การถือศีล กับ การถึงธรรม

แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ณ สโมสรจุฬาฯ

๒๒ ธันวาคม ๒๕๐๔

ท่านสมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ และท่านที่สนใจทั้งหลาย,

ในการบรรยายครั้งสุดท้ายนี้ อาตมาจะได้ชี้ถึงข้อเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ เพื่อช่วยให้เข้าใจในวิธีที่จะศึกษา ปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา อย่างที่กล่าวมาแล้ว ในครั้งก่อน ๆ ให้ยิ่งขึ้นไป เป็นข้อปลีกย่อยบ้าง ที่เนื่องกันบ้าง. จะขอทบทวนความจำมาตั้งแต่ต้น ว่าการบรรยาย ได้ชี้ให้เห็นว่า ธรรมะนั้นควรจะเป็นสิ่งคู่กันกับชีวิต หรือเป็นของคู่ชีวิต ด้วยเหตุผลที่เพียงพอที่จะเห็นได้ และตามความจริงนั้นมันยิ่งกว่านั้น คือเป็นตัวชีวิตเสียเลย.

ถ้ามีสติปัญญาของธรรมะเห็นถึงขนาดสูงสุดจริง ๆ แล้วจะเห็นว่ามันเป็นตัวเดียวกันกับชีวิตเลย เพราะฉะนั้นจึงไม่มีทางที่จะแยกกันได้; ถ้าแยกก็หมายความว่ามันผิดธรรมชาติ ผิดความมุ่งหมายของธรรมชาติ. การที่ผิดความมุ่งหมายนั้นก็คือ ความวุ่นวายระส่ำระสาย เพราะไม่สมคฤย์ หรือเพราะอะไรก็ตาม

มันจึงมีอาการที่เรียกว่าเป็นความทุกข์เกิดขึ้น. ถ้าธรรมะนี้เป็นสิ่งที่คู่กันไปกับชีวิต หรือเป็นอันเดียวกันกับชีวิตเสียเลยแล้ว มันถูกต้องตามความหมายของธรรมชาติ ตามอำนาจของธรรมชาติ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติแล้ว มันจึงราบรื่น ก็ไม่เป็นทุกข์. และได้ชี้ให้เห็นมาแล้วว่า ธรรมะมีความหมายหลายอย่างหลายนัย เพราะฉะนั้นเราต้อง รู้จักถือเอานัยที่จะใช้ให้ถูกต้องตรงตามความประสงค์. และครั้งต่อมาก็ได้บรรยาย ให้ทราบว่า เราจะถึงธรรมะได้ก็ด้วยการปฏิบัติ ชนิดที่ขจัดความรู้สึกว่า ตัวกู ๆ ของกู ที่เรียกว่า egoism นั้นออกไปอยู่เป็นประจำ จนกระทั่งไม่มีความ รู้สึกทำนองนั้นมารบกวน ก็จะมีแต่ธรรมะที่เป็นสติปัญญาเป็นความสะอาด สว่าง สงบ อยู่กับจิตใจได้, และโดยมากเข้าใจธรรมะไม่ได้ ก็เพราะว่า เข้าใจคำบางคำในภาษา ธรรมะโดยเฉพาะนี้ผิด เช่นคำว่า “ชาติ” ความเกิด และคำว่า “โลก”.

คำว่า “ชาติ” เราไม่ได้หมายความว่าหลุดจากท้องมารดา แต่หมายถึง ความรู้สึกที่เป็น egoism วันหนึ่งเกิดขึ้นครั้งหนึ่งหรือหลายครั้งก็ได้. ชาติอย่างนี้ ก็คือความเกิดในทางความหมายของพุทธศาสนา, หรือคำว่า “โลก” หมายถึงสิ่งที่มีอำนาจต่อ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเรา เราต้องรู้จักโลกในลักษณะอย่างนี้ จึงจะควบคุมสิ่งทั้งปวงไม่ให้ปรุงเป็นความทุกข์ขึ้นมาได้. และได้บอกต่อไปว่าเราจะต้อง หัดมองกันทั้งสองด้าน คือทางด้านนอกและด้านใน คือมองทั้งส่วนภายนอก และส่วนลึก ซึ่งเป็นด้านในของสิ่งทั้งปวงที่มองเห็นยาก ต้องมองด้วยปัญญา.

พระพุทธเจ้าท่านเป็นผู้มองสิ่งทั้งปวงในทันใด เมื่อเราอยากจะรู้เรื่อง ของท่าน เราก็ต้องหัดมองสิ่งทั้งปวงในด้านในตามแบบท่าน, และในที่สุด เราจะมองสิ่งต่าง ๆ ออก ซึ่งเป็นเหตุให้เราสามารถเดินในทางถูก คือที่เรียกว่า ทางสายกลาง ชนิดที่ไม่เปิดโอกาสให้แก่ความทุกข์ ชนิดที่ไม่ให้อาหารแก่กิเลสเลย นี้คือทางสายกลาง. ในที่สุดก็จะประสบสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล และนิพพาน

คือการที่ตัดความชั่ว หรือกิเลสที่ไม่พึงปรารถนาเหล่านั้นออกไปได้, และได้รับผลของความหมกมิดกิเลส จะเป็นอย่างไรนั้นก็จะเป็นอย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างสูงก็ได้ ล้วนแต่เรียกว่า มรรค ผล นิพพานได้. และ แม้แต่เด็ก ๆ เราก็ประสงค์จะให้ใช้หลักเกณฑ์อันนี้ คือหลักเกณฑ์ที่ว่า ถ้าว่างจากความรูสึกว่าตัวกูว่ของกูเมื่อไรแล้ว ก็เป็นนิพพานเมื่อนั้น, ว่างจริงก็เป็นนิพพานจริง ว่างชั่วคราวก็เป็นนิพพานอย่างชั่วคราว; แม้เป็นการชิมลองก็ยังดี ก็จะเป็นเหตุให้เข้าใจนิพพานจริงได้ยิ่งขึ้น แล้วก็เดินไปได้ถูกทางโดยเร็ว. เท่าที่ได้บรรยายมาแล้ว มีแนวอย่างนี้ มีใจความอย่างนี้.

ส่วนในครั้งที่เจ็ดนี้ อาตมาอยากจะกล่าวโดยห้วนๆว่า การถือศาสนา กับ การถึงธรรม. การถือกับการถึง สองความหมายด้วยกัน เราถือศาสนา โดยความมุ่งหมายก็เพื่อให้ถึงธรรมะ.

เราจะต้องพิจารณาตู่กันต่อไปว่า การถือ ศาสนาของเรา ที่กำลังเป็นอยู่จริง ๆ เกี่ยวนั้นนั้น จะช่วยให้ถึงธรรมะได้หรือไม่? มันยังมีอะไรผิดพลาด บกพร่อง? เมื่อกล่าวโดยส่วนใหญ่คือคู้ท้ว ๆ ไป แล้วนำมานึกคู้คู้ก็จะเห็นว่า เรายังถือ ศาสนากันในลักษณะที่ไม่ตรงและไม่เต็มตามความหมาย ของการถือศาสนา ตามหลักที่พระพุทธเจ้าท่านวางไว้. แต่ถ้าจะเปรียบกันอย่างง่าย ๆ กับการที่เราทำอะไร หรือต้องการอะไร ที่เป็นเรื่องทางโลก กับที่เราต้องการศาสนานั้น เราจะเห็นชัดว่า เราทำเรื่องที่เป็นเรื่องทางกายหรือทางโลกนี้ด้วยชีวิตจิตใจจริง ๆ; แต่พอถึงที่เรื่องของธรรมะหรือศาสนาแล้ว ไม่ได้เป็นอย่างนั้นเลย, เพราะเราไม่รู้ไม่เข้าใจเพียงพอ เป็นส่วนมาก เข้าใจบ้างก็ไม่มีอำนาจพอที่จะต่อสู้กับความตึงไป ในทางฝ่ายโลกหรือฝ่ายต่ำ; เพราะฉะนั้นจึงมีการถือศาสนากันในลักษณะที่ไม่เพียงพอ จนบางที่คู้คล้าย ๆ กับว่าทำเล่น ๆ ทำตามธรรมเนียม ทำตามประเพณีไป.

ลองคิดว่าเราต้องการธรรมะหรือศาสนากันอย่างจริงจัง เหมือนกับเรา หิวข้าวแล้วต้องการจะกินข้าว อย่างนี้หรือเปล่า? หรือว่าเมื่อเราเป็นโรค เราตื่นนอนที่จะหายจากโรคจริง ๆ เราต้องการธรรมะหรือศาสนากันในลักษณะเช่นนั้นหรือเปล่า? หรือว่าเมื่อไฟไหม้ที่เนื้อที่ตัวเรา ไหม้อยู่บนศีรษะเรา เราก็ต้องการจะดับมันอย่างแรง เราต้องการธรรมะหรือศาสนาเหมือนกันหรือเปล่า? คิดดูให้ดีในเรื่องนี้ จนกระทั่งเห็นว่าเราต้องการศาสนากันจริงจังหรือเปล่า? หรือว่าเมื่อสัตว์ คิดบ่วง มันอยากจะหลุดออกจากบ่วงอย่างยิ่ง; ขอให้ทำมโนภาพน้อมถึงสัตว์ที่คิดบ่วง มันอยากจะหลุดออกจากบ่วงอย่างยิ่ง; นี่เราอยากจะหลุดจากบ่วงทุกอย่างอย่างยิ่ง เช่นนั้นหรือเปล่า? หรือว่าสัตว์เล็ก ๆ เช่น เขียดกูดงูจับ เมื่ออยู่ในปากงูยังไม่ตาย มันดิ้นอยากจะหลุดออกจากปากงูจริงเท่าไร? เราต้องการอยากจะพ้นจากทุกข์ ตามแบบของธรรมะหรือศาสนาจริงเท่านี้หรือเปล่า? นี่มันเทียบกันได้แบบนี้.

แล้วความสำคัญมันอยู่ตรงที่ว่า เราไม่รู้เรื่องของชีวิตโดยแท้จริงว่าเรากำลังมีทุกข์อยู่ชนิดหนึ่ง ซึ่งมองไม่เห็นตัว; ถ้าเรามองเห็นตัว เราจะกระตือรือร้นกัน เช่นนั้นได้เหมือนกัน. แต่เมื่อมองไม่เห็นตัว ก็มีความทุกข์ทรมานชนิดที่ไม่รู้สึกตัวนั้นเรื่อย ๆ ไป; ถึงแม้ความทุกข์ที่เห็นได้ชัด เช่นความทุกข์ของสังคม อันเกี่ยวกับความตกต่ำทางศีลธรรม มีการเบียดเบียนกันอย่างนี้ที่พอจะเห็นได้ เราก็ยังเห็นกันน้อยเกินไป. ไม่มีใครรับผิดชอบภาวะของสังคมทั้งหมด หรือของทั้งโลก หรือทั้งของมนุษยชาติ แม้ในทางภาวะสังคมในประเทศเรา; มันก็เป็นระยะยาวเกินไปที่จะแก้ไข จนไม่มีใครรับผิดชอบในระยะยาวเช่นนั้นได้ จึงไม่ได้แก้ความทุกข์เหล่านั้น ในลักษณะที่น่ากลัว เหมือนอย่างทีกล่ามาแล้ว.

ทีนี้ตกลงมา เหมือนอย่างว่า เราต้องการธรรมะ; เหมือนกับว่าพอเรา รู้สึกอันขึ้นมา เราอยากจะอาบน้ำแก้ร้อนอย่างนี้, หรือเมื่อมือเบือน เท้าเบือน

หน้าเบือน อยากจะล้างหน้าให้สะอาด จึงอยากจะพบน้ำ เพียงเท่านั้นก็นับว่ายังดี. ถ้าเราต้องการธรรมะ หรือศาสนาเพียงในลักษณะเช่นนี้ เช่นว่าร้อนก็อยากอาบน้ำ ให้หายร้อน, เท่านั้นก็ยังดี ไม่ต้องถึงกับว่าไฟไหม้ศีรษะแล้วอยากดับ ซึ่งมันรุนแรงมาก. แต่พวกเรา แม้ขนาดแต่เพียงว่าร้อนอยากจะอาบน้ำ มือเบือนอยากจะล้างมือ ให้สะอาดนี้ เราก็ไม่ต้องการธรรมะในลักษณะระดับอัคราเท่านั้นเสียแล้ว; คล้าย ๆ กับว่ามือเบือนก็ช่างหวัมนั่น ปล่อยให้มันเบือนอยู่อย่างนี้, แล้วมันก็เบือนมากขึ้น ก็ช่างมันอยู่เรื่อยไป, ร้อนก็ทนเอาไม่อยากจะอาบน้ำ เพราะซีเกียจ.

ถ้าใครมีความตั้งใจ ในอัคราที่ว่าร้อนก็อยากอาบน้ำให้ได้, มือเบือน ก็อยากล้างให้สะอาด ต้องการธรรมะแต่เพียงเท่านั้นเท่านั้น, ความเป็นไปในทาง จริยธรรมหรือศีลธรรมของมนุษย์เราจะยังดีที่กว่านี้มาก. เดียวนี้ไม่เป็นอย่างนั้น ส่วนมาก เป็นเรื่องทำตาม ๆ กันไป; และยิ่งกว่านั้นเป็นเรื่องเห่อ ทำนองเดียวกันกับเด็ก ๆ เห่อจะสวมแว่นตา. ตาก็ยังดูเห็นไม่ต้องใช้แว่นตา แต่เด็ก ๆ ก็เห่อที่จะสวมแว่นตา กันทุกคน; นี้เรียกว่าตาไม่ต้องการแว่นตาแต่เขาเห่อแว่นตา เหมือนกับคนเห่อธรรมะ ที่ไม่รู้ว่าจะธรรมะคืออะไรก็ทำตาม ๆ เขาไป ว่าดูมันเป็นเครติอะไรอยู่บ้าง หรือมันเก๋ดี อย่างนี้. หรือว่าคนหนุ่มบ้านนอกชานานี้ เห่อปากกาหมึกซึม เอาไปเสียบกันที่กระเป๋ แล้วก็ไม่เคยเขียนเลขก็มี, หรือว่าเห่อกระตังนาฬิกาข้อมือ ซึ่งไม่ต้องใช้เลย เพียงแต่ ให้ได้ผูกเท่านั้นเอง. เดียวนี้มีการเห่ออย่างอื่นกันอีกมากมาย หมายความว่าไม่ได้ มุ่งหมายประโยชน์อันแท้จริงของสิ่งนั้น; แต่ว่าเขาทำไปตามความเห่อ นี้เป็นระดับ ที่ต่ำมาก ในหมู่พุทธบริษัท เช่นว่าเห่อวิปัสสนาหรือเห่อธรรมะ เห่ออะไรก็ตาม ผลมัน จึงได้แต่เพียงว่า ได้ทำตามที่เห่อ ๆ.

อีกที่หนึ่งที่สูงขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งนับว่าบริสุทธิ์อยู่มาก เช่นคนแก่ ก็ต้องถือ ศาสนาไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะว่า บู้ ย่า ตา ยาย เคยถือมา มันเป็น

ของศักดิ์สิทธิ์ที่เราต้องถือ ก็พลอยถือตามๆ ไปด้วย; หรือบางทีก็กลัวตาย หรือว่ากลัว  
หลังจากตายแล้ว กลัวยมบาลจะจับไปทำอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็อุทิศส่าห์เข้าวัดเข้าวา  
ถือธรรมะ ถือศาสนาพอได้เป็นเครื่องอ้างกับยมบาลตามที่เขาเล่าไว้. หรือบางทีก็  
คิดถึงบุญยิ่งไปกว่านั้นเป็นการค้ากำไรเกินควร ว่าทำบุญหน่อยหนึ่งก็ได้วิมานหลังหนึ่ง,  
คือทำบุญแลกสวรรค์ หรือต้องการให้เป็นคนมีโชคดี อย่างนี้ก็มียู่มาก ไม่น้อยเลย.  
ถ้าเป็นไปในลักษณะเช่นนี้แล้วย่อมเป็นการหวังได้ยากที่จะเข้าถึงตัวธรรมะ ซึ่งมันมีอะไร  
จริงยิ่งกว่านั้นมาก มีอะไรเด็ดขาด เจียบขาดยิ่งกว่านั้นมาก; มันต้องเป็นเรื่องที่ถูก  
ต้องกัน ที่ถูกฝาดูกตัวกัน เป็นเหตุและเป็นผลบริบูรณ์อยู่ในตัวของมันทีเดียว.

เรามองดูการถือศาสนาของเราในโลกปัจจุบันนี้กันแล้ว ไม่เฉพาะแต่ในพุทธ-  
ศาสนาเท่านั้น, ถึงแม้ศาสนาอื่นก็มีโรคอย่างเดียวกัน มีปัญหาอย่างเดียวกัน กล่าวง่าย ๆ  
ก็คือมีการเล่นตลกกับศาสนาของตน โดยรู้สึกตัวบ้าง ไม่รู้สึกตัวบ้าง ในลักษณะเช่นเดียว  
กันหมด, แล้วจะให้ศาสนาทั้งหลายเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร ค้ำครองโลกให้ประสบสันติภาพ  
ที่ถาวรได้อย่างไร, เพราะว่าแม้แต่สันติภาพชั่วขณะก็ไม่ได้เสียแล้ว. นี่เพราะว่าการ  
ถือศาสนาของมนุษย์ในโลก ไม่ได้เป็นการถืออย่างดี หรือสมาทานเอาอย่างถูกต้องตาม  
ความหมายของศาสนานั้นเอง. ถ้ามีการกระทำในข้อนี้ถูกต้องไม่บกพร่องเมื่อไร,  
เมื่อนั้นก็จะได้รับประโยชน์จากพระศาสนา, และแต่ละศาสนาก็ล้วนแต่  
สามารถจะช่วยกันทำโลกนี้ให้เป็นโลกของพระศรีอารย์ ได้ด้วยกันทั้งนั้น.  
ทุกศาสนามีความหวังในโลกพระศรีอารย์ด้วยกันทั้งนั้น มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น Messiah  
ก็หมายถึงพระศรีอารย์; กรรติเกยยะ ของพวกพราหมณ์ก็หมายถึงพระศรีอารย์,  
รวมความว่าเราหวังในสภาพที่น่าชื่นใจที่สุด โดยที่จะมาถึงข้างหน้า แต่แล้วก็ยังไม่เห็น  
วิแวว.

ถ้าเพียงแต่เราถือธรรมะ ถือศาสนากันให้ถูกต้องราวกันจริง ๆ  
เท่านั้น โลกของพระศรีอารย์ก็จะเกิดขึ้นทันที เดียวกัน และทันที; และ

ถ้าไม่เกิดขึ้นทั่วไปสำหรับคนอื่น ก็จะเกิดขึ้นแก่บุคคลที่ปฏิบัติถูกต้องของตนเอง เป็นส่วนตัวของบุคคลนั้นทันที เพราะฉะนั้น เราควรจะปรับปรุงสภาพของการถือธรรมะหรือศาสนาของเรากันเสียใหม่.

ต่อไปนี้อาตมาจะได้อีกกล่าวต่อไปถึง ลักษณะของศาสนาที่มีอยู่ในลักษณะต่าง ๆ กัน ซึ่งเราจะต้องเลือกดูให้ดี คือให้ดูศาสนาที่เป็นตัวแท้ของศาสนา. ถ้าจะกล่าวกันให้หมดจด สั้นเชิงเกลี้ยงเกลา เราก็ควรจะมองดูกันโดยหลักเกณฑ์อันหนึ่งที่เป็นหลักสำหรับให้ใช้วินิจฉัย หรือวิพากษ์วิจารณ์สิ่งต่าง ๆ ที่มีความสำคัญ และจำเป็นแก่มนุษย์อย่างยิ่ง; เพราะว่าสิ่งต่าง ๆ นั้น มีการเปลี่ยนแปลงเรื่อย, มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยเรื่อย; แม้สิ่งที่เรียกว่าศาสนานี้ก็ตกอยู่ในภาวะเหมือนกัน. เพราะฉะนั้นจึงมีหลักเกณฑ์ที่ให้เราเอามาใช้สังเกตดูว่า เราจะระมัดระวังอย่างไรจึงจะได้ตัวแท้ของสิ่งนั้น.

เพื่อเป็นความรู้ทั่วไปอาตมาอยากจะบอกกล่าวว่า หลักเกณฑ์ที่จะมองสำหรับศึกษาสิ่งต่าง ๆ ในทางศิลปะก็ดี ในทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรืออะไรต่าง ๆ ก็ดี กระทั่งถึงด้านศาสนาในที่สุคนั้น ย่อมจะมีแนวที่ดำเนินมาแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน. กล่าวคือจากยุคแรกเกิดมาจนถึงยุคปัจจุบันนั้น อย่างน้อยที่สุด ก็จะต้องมีอยู่สัก ๖ อย่าง หรือ ๖ ระยะเวลา หรือ ๖ ชนิด ซึ่งนักศึกษามหาวิทยาลัย หรือทางวัฒนธรรมเขาถือเอาหลักเหล่านั้นมาเป็นหลักสำหรับวินิจฉัย สำหรับตัดสิน สำหรับตรวจสอบ และยึดถือเอาให้ถูกต้อง; เพราะฉะนั้นขอให้เราสนใจดูบ้าง อาตมาเชื่อว่าจะมีประโยชน์มาก. คือว่าเมื่อเราเจอพุทธศาสนา หรือโดยเฉพาะพุทธศาสนาก็ตาม เราจะต้องระลึกย้อนไปถึงความเป็นมาโดยลำดับ ๖ ระยะดังนี้:—

(๑) **ต้นกำเนิดแท้ ๆ** คือ origin ของพุทธศาสนาแท้ ๆ คือว่าเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้ายังอยู่นั้น มันมีอยู่อย่างไร? และเกิดขึ้นมา



อย่างไร? ในลักษณะเช่นไร? เรียกว่าต้นกำเนิดแท้ๆ นี้ เราก็จะต้องศึกษา อย่างน้อย ก็ต้องให้เข้าใจหรือจับหลักที่เป็นใจความสำคัญให้ได้.

(๒) ต่อมาก็คือ **ความคลี่คลายได้ในตัวมันเอง** ที่เรียกว่า evolution. ท่านต้องทราบ ต้องเชื่อ และต้องมองให้เห็นว่า ไม่มีสิ่งใดที่จะไม่คลี่คลายในตัวมันเอง ไม่ว่าทางรูปธรรม วัตถุธรรม หรือว่าทางนามธรรม หรือว่าทางจิตใจ; สิ่งต่างๆ ย่อมมี evolution คือคลี่คลายไปในตัวมันเอง โดยตัวมันเองได้ทั้งนั้น โดยอาศัยอำนาจของธรรมชาติ ตามธรรมชาติ. เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าศาสนานี้ก็เหมือนกัน เมื่อพระพุทธเจ้าท่านได้วางหลักไว้อย่างไรแล้ว; การสืบทอดของสาวกนั้นมันมีอะไรบางอย่าง แม้โดยไม่ตั้งใจ, ก็มีอาการชนิดที่เรียกว่าคลี่คลายไปในตัวมันเอง ตามอำนาจบังคับของเวลา ของสถานที่ ของความเปลี่ยนแปลง ของสิ่งแวดล้อม; มันคลี่คลายไปในตัวมันเอง ไม่ใช่เจตนาของผู้ใด เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีการเปลี่ยนรูปไปบ้าง ตามความคลี่คลายในตัวมันเอง เรื่อยๆ มา.

(๓) **การตัดแปลงเอาตามใจชอบ หรือพัฒนา หรือ development,** ซึ่งเราจะเรียกว่าพัฒนา หรือตัดแปลงเอาตามใจชอบ. พระพุทธศาสนาก็ได้รับการตัดแปลงเอาตามใจชอบ คือการพัฒนาเช่นเดียวกัน; ดังนั้นจึงมี Developed-Buddhism เกิดขึ้นตามลำดับๆ แม้สมัยที่ยังอยู่ในประเทศอินเดียเอง แล้วก็ออกไปถึงประเทศมองโกเลีย ประเทศทิเบต ประเทศจีน ประเทศญี่ปุ่น : ทางเหนือเป็นมหายาน หรือว่าลงมาทางใต้เป็นประเทศพม่า ลังกา ไทย ลาว เป็นต้น. อาการที่ว่า เป็น development นี้มีเรื่อย; เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงเปลี่ยนรูปมา ตามอำนาจของการตัดแปลงของผู้ที่เข้าไปเกี่ยวข้อง, และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือ 'เจ้าหน้าที่ที่สืบทอดพระศาสนานั้นเอง. บางทีเขาเห็นเป็นความจำเป็นที่จะต้องตัดแปลง เพื่อความอยู่ได้ของศาสนานั้นเอง, หรือเพื่อต่อสู้กับศาสนาอื่น เป็นต้น; เพราะฉะนั้นจึงมีการอธิบายความก็มี การร้อยกรอง

กันใหม่ก็มี เช่น คัมภีร์อภิธรรม เป็น Developed - Buddhism ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๐๐-๖๐๐ ในยุค นาลันทามหาวิทยาลัย อย่างนี้เป็นต้น. มันเป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้ที่จะไม่ให้เขาจัดการปรับปรุงขยายขยายตบแต่งสิ่งต่าง ๆ เพื่อความอยู่ได้แห่งสิ่งที่เขาต้องการจะ preserve เอาไว้ จึงเกิดมีพระพุทธศาสนาชนิดที่เรียกว่า Developed-Buddhism ชนมา.

(๔) ในระยะที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่พุทธศาสนาถูกย้าย จะล่มจม หรือว่า พุทธศาสนาที่จะออกจากประเทศอินเดีย จากอินเดียไปสู่ทิเบต จะเป็นแบบทิเบต ก็ยังไม่ใช่ จะเป็นแบบอินเดียเดิมก็ยังไม่ใช่ มันเป็น transition คือ การถ่ายทอด; ในระยะที่กำลังเป็นการถ่ายทอด นี้ก็ต้องเป็นพุทธศาสนาอีกรูปหนึ่งแบบหนึ่งเหมือนกัน. ที่นี้เรามองดูพุทธศาสนาที่มองโกเลีย เราจะเห็นว่ามัน ไม่เหมือนกับ ในอินเดีย และมัน ไม่เหมือนกับในทิเบต เราจะถือเอาศาสนาในมองโกเลียเป็นพุทธศาสนาในแบบ transition ก็ได้; นี้พอเป็นตัวอย่าง. หรือว่าพุทธศาสนาในยุคที่ถูกศาสนาฮินดูย้าย กระทั่งในยุคที่พุทธศาสนาถูกพวกมุสลิมเชื้อสายเตอร์กเผ่าซอลญีย้าย ถึงกับแทบจะไม่เหลือซาก อยู่ในอินเดียอย่างนี้เป็นต้น; พุทธศาสนาในลักษณะอย่างนี้ มันก็เป็นอีกแบบหนึ่ง ถ้าใครไปรับเอามาตอนนั้น มันก็ได้มาเป็นแบบหนึ่ง.

(๕) พุทธศาสนาชนิดที่ถูกอิทธิพลโดยตรงครอบงำ ด้วยอำนาจของอะไรก็ตาม; คือว่า เมื่อตกไปถึงประเทศนั้นๆ แล้ว มีอิทธิพลอย่างอื่นครอบงำ มันก็ต้องเปลี่ยนรูปไปบ้าง ทั้งในทางค่านิยมหลักธรรมะ และทั้งในทางค่านิยมวัตรธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี หรือตัวเจ้าหน้าที่ ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนาคือ ภิกษุสงฆ์; เช่นว่าเมื่อพุทธศาสนาไปถึงประเทศจีน ในยุคเดียวกันนั้นมันก็มีลัทธิขงจื้อหรือเล่าจื๊อระบอบอยู่ทั่ว ซึ่งทำให้คนฉลาดหัวแหลมอย่างยิ่ง. ดังนั้นพระพุทธศาสนา เมื่อไปถูกอิทธิพลอย่างนั้นเข้า ก็ต้องมีการพัฒนา มีการดัดแปลง มีการอาศัย

อิทธิพลสิ่งแวดล้อม จึงมีการอธิบายพุทธศาสนาใหม่ด้วยคำพูดที่คมคาย ให้ทันกับความคมคายของลัทธิ เช่นลัทธิเล้าจ้อเป็นต้น.

ที่เป็นทางวัตถุหรือทางบุคคลนั้น เราจะเห็นได้ง่ายๆ เช่นว่า เมื่อพุทธศาสนามาถึงประเทศไทย วงการพุทธศาสนาก็มีอิทธิพลของราชสำนักเป็นต้นเข้าครอบงำ, ฉะนั้นสิ่งต่างๆ ก็ต้องถูกคัดแปลงไปบ้าง แม้แต่คำที่ใช้พูดจากันก็ดี, หรือแม้แต่การเป็นอยู่ของพระเจ้า พระสงฆ์ก็ดี, ยิ่งเมื่อเกิดมีการจัดให้ภิกษุนี้เนื่องด้วยพระราชามากขึ้น จนถึงกับมีการแต่งตั้งให้เป็นพระราชาคณะ แปลว่าคณะของพระราชาก็เกิดเป็นพระสงฆ์ที่เป็นคณะของพระราชาก็ราชาคณะขึ้นมา แล้วมันจะอยู่ในรูปเดิมได้อย่างไร; ในเมื่อพระสงฆ์นั้นถูกแต่งตั้งได้ และถูกถอดได้โดยพระราชาก็เห็นได้ว่ามีมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นร่องรอยมาแล้ว แล้วมันก็มีมาตามลำดับ แม้ในประเทศอื่น ๆ ก็มีแต่ที่ชั้ระบุเฉพาะประเทศไทยนี้ ก็เพราะมันเห็นได้ง่ายและทุกคนเข้าใจได้ดี.

(๖) ประเพณีต่าง ๆ ตลอดจนถึงวัตถุต่าง ๆ ก็ถูกอิทธิพลนั้นนี้ครอบงำ เราจึงมีโบสถ์ วิหาร วัดวา อาราม ชนิดที่ไม่เหมือนกับที่พระพุทธรเจ้าท่านมี; ที่ทำให้มีปัญหามากมายยุ่งยากหลายประการ ที่เรากำลังมีวัดวาอารามที่มีหลักการอย่างที่เป็นอยู่ และที่มันไกลกับที่พระพุทธรเจ้าท่านมี. นี้เรียกว่าพุทธศาสนาที่ถูก influence โดยสิ่งแวดล้อมรุนแรงมาก. หรือว่ามีอย่างอื่นมากไปกว่านี้อีกก็ได้ ท่านทั้งหลายไปนึกดูเอาเองก็แล้วกัน เพื่อให้เห็นว่าพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนปรากฏการณ์. แม้ว่าจะธรรมะเป็นสิ่งที่ใครเปลี่ยนไม่ได้ ธรรมะตายตัวเด็ดขาดใครเปลี่ยนไม่ได้โดยเด็ดขาด; แต่ปรากฏการณ์ต่างๆ เกี่ยวเนื่องกับธรรมะ ที่เราเรียกกันว่าศาสนา อันเป็นเปลือกภายนอกนั้นมันเปลี่ยนอย่างยิ่ง ในลักษณะที่กล่าวมาแล้ว.

ถ้าอย่างนั้นอย่างไหนเล่าที่จะเป็น application? คืออย่างไหนเป็นธรรมะหรือเป็นศาสนาที่เราจะใช้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตจิตใจอย่างน่าชื่นอกชื่นใจ เพราะคับทุกข์ได้? พุทธศาสนาอย่าง origin แท้ เราก็อเลืวิสัยที่คนธรรมดาจะจับฉวยเอามาได้ อยู่ในอินเดียทั้งสองพันกว่าปีมาแล้ว, หรือพุทธศาสนาอย่าง evolution, development, transition, เหล่านี้ มันก็รวนเรเรื่อยมาตามลำดับ ยิ่งพวก influence Buddhism ด้วยแล้วละก็ยิ่งไปกันใหญ่. ที่อื่นไหนจะเป็น application ซึ่งเป็นพุทธศาสนาที่ practical เหมาะแก่เราอย่างยิ่งในปัจจุบันนี้; นี่เป็นปัญหาที่เราจะต้องวินิจฉัยกันเดี๋ยวนี้นะ วินิจฉัยกันในยุคนี้ เพื่อเราเองและเพื่อประเทศชาติของเรา.

ขอให้ท่านทั้งหลาย จงพยายามที่จะมองดูใน ๖ แง่นี้ แล้ว จงสนใจแง่สุดท้าย คือ application นี้ให้มากที่สุด. แต่ถ้าเป็นผู้ที่มีการศึกษาเพียงพอ สามารถที่จะวินิจฉัยว่าอะไรเป็น origin อะไรเป็น evolution อะไรเป็น development อะไรเป็น transition อะไรเป็น influence ของพุทธศาสนา ที่ถูกกระทำมาตามลำดับ ด้วยวิธีใด ก็จะช่วยทำให้เข้าใจทุกตัวพุทธศาสนายิ่งขึ้นโดยเร็ว.

ทั้งหกอย่างนี้ เป็นอันว่าจะอย่างไร ๆ เสียก็ต้องถูกเรียกว่าพุทธศาสนาทั้งนั้น แม้แต่ระเบียบปฏิบัติที่เจออกไปมากจนแทบจะกลืนไม่ลงอย่างนี้ เขาก็ยังเรียกว่าพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง. เช่นพุทธศาสนาอย่าง Bon-pa ของทิเบตเป็นต้น. ที่เกี่ยวกับบอนปะนี้ ถ้าเอามาให้คนไทยเราเดี๋ยวนี้นะ แทบจะกลืนไม่ลง, ยิ่งเป็นพุทธศาสนาแบบ Tantric Buddhism ที่ผิดค้ำแล้ว ยิ่งจะทำให้ขยะแขยง “พุทธศาสนา” ในรูปนั้น. เพราะฉะนั้นเราก็นับว่ามีโชคที่อยู่มาก ที่ประเทศไทยเรามีพุทธศาสนาที่พอจะดูออก หรือว่าพอจะแยกคัดออกไปได้ ว่าจะเอาไปใช้คับทุกข์ ได้อย่างไร.

ขอให้สนใจศึกษาให้มากหน่อย ระวังระวังสังเกตให้มากหน่อย, ให้แยกคัดเพชรออกมาจากหิน เพื่อจะใช้ประโยชน์อย่างเพชรได้จริงๆ แล้วก็รู้จัก

เจียรเนมันตัวย. ทั้งนี้อยู่ด้วยการทำจริง เอาจริง; อย่าทำพอสักว่าแล้วๆ ไป คือ ละเลย ขนาดว่าแม้ร้อนก็ยังไม้อยากอาบน้ำ มือเปอนก็ยังไม้อยากล้างมือ เหมือนอย่าง ที่ไม่สนใจพุทธศาสนาให้พอเหมาะพอสมกัน.

สิ่งที่น่าขันที่สุดซึ่งเราประสบกันอยู่เช่น ยังมีคำถามกันอยู่ว่า : ควรสอน พุทธศาสนาในโรงเรียนหรือไม่? มันน่าขันสักเท่าไร? ขอให้ลองคิดดู แทนที่เรา จะถามกันว่าเราจะสอนพุทธศาสนาให้กับหน้าต่อไปอย่างไร? แต่เรามั้ว ถามกันอยู่ว่า เราจะสอนพุทธศาสนาในโรงเรียนกันหรือยังอย่างนี้เป็นต้น. นี้ก็หมายความว่า เราไม่รู้ว่ธรรมะนี้มันเป็นสิ่งจำเป็นแก่ชีวิตทุกระดับทุกระดับ, หรือทุทุ กลมหายใจเข้าออกอย่างไรนั่นเอง. เพราะเหตุนี้แหละเราจึงยังกำลังขาดครูและ นักเรียนตามอุดมคติของพุทธศาสนา; ทำให้ไม่เข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง และมีเหตุผล. ข้อนี้ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นอย่างมากมาย, เป็นเหตุให้เกิดการ ยึดมั่นถือมั่นอย่างงมงาย แทบว่าจะกระดิกตัวไม่ได้; เป็นต้นว่าถ้าจะปฏิบัติให้ถูกต้อง ตามหลักของพุทธศาสนา มันทำให้คิดว่าการถือพุทธศาสนาเป็นอุปสรรคแก่การทำมาหากิน หรือการพัฒนา, มันจะไม่มีใครกล้าทำหน้าที่ที่ทำให้เกิดการต้องเสียชีวิตกันขึ้น; และเถียงกันอยู่ในปัญหาทำนองนี้. ส่วนผู้ที่เข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง ย่อมไม่มี ปัญหาทำนองนี้เลย.

ตัวอย่าง เช่น ตำรวจ ทหาร ตุลาการ แพชฌฆาตก็ตาม, ที่เขาปฏิบัติ หน้าที่ของเขาอย่างถูกต้องนั้น; หากเขามีความรู้่างถูกต้อง มีความเข้าใจถูกต้องเป็น สัมมาทฎฐิแท้จริงต่อธรรมะแล้ว การที่เขาปฏิบัติหน้าที่ของเขานั้น แม้ว่าจะต้องมีเหตุที่ ทำให้คนบางคนเสียชีวิต; เขานั้นก็ไม่มีเจตนาจะฆ่าคน แต่เขามีเจตนาจะผดุงธรรมะ นั้นเอง คือผดุงความเป็นธรรม หรือความยุติธรรมของโลก หรือของธรรมะเอง.

อย่างทหาร ถ้ายิ่งบินออกไปด้วยความเกลียดชังฝ่ายตรงกันข้ามมันก็เป็นการทำผิด; แต่ถ้าในใจของทหารทุกคนเต็มไปด้วยความรู้เรื่องธรรมะที่ถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนา เจตนาในขณะที่ลั่นไกบินออกไปนั้นเพื่อผลคุณธรรม, เพื่อผลคุณความเป็นธรรมที่จะเป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทรของโลก; อย่างนี้แล้ว ย่อมไม่มีเจตนาทำผิด อยู่ในใจของทหารเหล่านั้นแม้แต่สักนิดเดียว.

ผู้พิพากษาตุลาการ ก็เป็นอย่างเดียวกัน ให้เขามีจิตใจว่างจากตัวกู-ของกู โดยถูกต้องเสียก่อน แล้วจึงจะอ่านบทกฎหมายวินิจฉัยบรรดาคดีลงไป ว่าการกระทำของใคร มันตรงกับตัวบทกฎหมายข้อไหนที่ระบุไว้อย่างไร แล้วก็ประกาศออกไปอย่างนั้น; ไม่มีเจตนาที่จะทำผิด.

เพชรฆาต, ถ้าเขามีความรู้เรื่องปรัชญา เรื่องธรรมะให้ถูกต้องจริงๆ เท่านั้น เขาก็ไม่มีเจตนาทำผิดในการที่จะฟันลงไปหรือยิงออกไป. เขาจะภาวนา หรือจะยิ่งกว่าภาวนา คือรู้สึกอยู่เต็มใจว่า สิ่งนี้ต้องทำเพื่อผลคุณความเป็นธรรม, ผลคุณธรรมนั่นเอง ให้ยังคงมีอยู่เป็นเครื่องค้ำครองโลก; เพราะฉะนั้น เขาจะไม่เป็นบาปกรรม เพราะการทำผิด หรือต้องตกนรกเพราะเหตุนั้น. แต่ส่วนข้อที่ว่าเขาจะมีบาปอย่างอื่นหรือไม่นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก เอาไว้วินิจฉัยกันในเวลาอื่นมันยืดยาว มันมีข้อเท็จจริงที่จะต้องพิสูจน์กันมาก.

ในที่นี้เราเอาแต่เพียงว่า ถ้าธรรมะเข้ามาค้ำครองแล้ว แม้แต่ตำรวจทหาร ตุลาการ เพชรฆาต ที่ทำให้คนถึงตายก็ไม่ต้องเป็นบาป และไม่ ต้องตกนรก. นี้ขอให้เล็งถึงความศักดิ์สิทธิ์อย่างยิ่งของธรรมะ ว่ามันค้ำครองได้ ออกมาถึงระดับนี้. แต่ถ้าว่าโดยที่จริงแล้ว มันยังมีกว่านั้นอีก, คือว่าจะค้ำครองโลก ให้สงบสุข ประสพสันติภาพอันถาวร ในด้านที่ลึกไปกว่าที่ไม่เบียดเบียนกัน; คือไม่ใช่

แต่เพียงว่าเบียดเบียนกันแล้วก็<sup>๕</sup>เป็นความวุ่นวาย; อย่างนั้นไม่ใช่. แม้เราจะไม่ฆ่ากันเลยในโลกนี้, แต่ถ้าเราไม่มี<sup>๕</sup>ธรรมะถึงที่สุดแล้ว เราจะมี<sup>๕</sup>ความหม่นหมองอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ในใจด้วยกันทุกคน : ค้ำยันปัญหาเรื่องเกิด เรื่องแก่ เรื่องเจ็บ เรื่องตาย ค้ำยันปัญหาเรื่องความโลภ ความโกรธ ความหลง ซึ่งไม่ยกเว้นใครเลย. แต่ถ้าธรรมะมี<sup>๕</sup>มากเพียงพอแล้ว มนุษย์ที่ไม่มีการเบียดเบียนกันทางร่างกายภายนอกแล้วนั้น จะไม่ถูกเบียดเบียนโดยกิเลส หรือความทุกข์ในภายใน. มันก็เลยสดชื่นแจ่มใสทั้งภายนอก และภายใน เป็นมนุษย์ที่สดชื่นอย่างยั่งยืนตามความหมายของมนุษย์ ที่ว่าเราจะเกิดมาเพื่อเอาชนะสิ่งทั้งปวง.

อาตมาขอพูดว่า ธรรมะ<sup>๕</sup>นั้นถ้ามีอยู่แล้วจะป้องกันปัญหาทุกอย่างที่ไม่พึงปรารถนาได้หมด; อย่างว่าเดี๋ยวนี้เรามีปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับปราบคอมมิวนิสต์นี้เพราะว่ามันขาดธรรมะ. ถ้ามีธรรมะแล้วคอมมิวนิสต์ก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้; ปัญหาที่จะต้องปราบคอมมิวนิสต์ด้วยความยากลำบากก็ไม่มี. นี่เราไม่ได้วินิจฉัยกันว่า อะไรถูก อะไรผิด; แต่วินิจฉัยกันในข้อที่ว่าปัญหา<sup>๕</sup>มันเกิดขึ้นเพราะไม่มีธรรมะ. ทั้งสองฝ่ายหรือทุกฝ่าย, ถ้าหากว่าลัทธิ<sup>๕</sup>นี้เกิดขึ้นมาเพราะความไม่เอื้อเฟื้อกัน ระหว่างนายทุนกับกรรมกรอย่างนี้ ก็ต้องมองให้เห็นชัดว่า มันเพราะขาดธรรมะเท่านั้นที่ทำให้<sup>๕</sup>นายทุนก็ไม่เอื้อเฟื้อกรรมกร; และกรรมกรก็ไม่สนใจอยู่ได้<sup>๕</sup>ตามแบบของกรรมกร ก็เพราะว่าขาดธรรมะ. ปัญหา<sup>๕</sup>ยุ่งยากทั่วโลกจึงเกิดขึ้น ขนาดทั่ว<sup>๕</sup>โลก; แต่ถ้ามีธรรมะขึ้น<sup>๕</sup>มาอย่างเดียวเท่านั้น สิ่ง<sup>๕</sup>รบกวนมนุษย์ใน<sup>๕</sup>ทำนองนี้ คือความเข้าใจกันไม่<sup>๕</sup>ได้<sup>๕</sup>นี้จะไม่<sup>๕</sup>มี. นี่<sup>๕</sup>อำนาจหรือความศักดิ์สิทธิ์<sup>๕</sup>ของธรรมะมี<sup>๕</sup>มาก<sup>๕</sup>อย่าง<sup>๕</sup>นี้; เพราะฉะนั้นเราควรจะต้องการ<sup>๕</sup>ธรรมะ<sup>๕</sup>อย่าง<sup>๕</sup>ยิ่ง.

สิ่งที่เราควรจะภาวนาไว้ ในฐานะเป็นคำขวัญ เป็น motto หรือเป็นอะไร ทำนองนั้น มันควรจะมี<sup>๕</sup>คำว่า : “ธรรมะ ธรรมะ”, หรือจะขยายออกไปว่า

“ความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม ความสงบ นคือ ยอดปรารถนาของพวกเขา”. ความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม ความสงบ นคือยอดปรารถนาของพวกเขา; เพราะว่าธรรมะนั้นเราอาจจะกระจายออก เป็นความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม หรือความสงบเป็นต้น สัก ๕ คำนี้ ก็พอแล้ว.

ที่ว่าด้นกอดจริง, ไม่ใช่ชั่วแต่เพียงมาสวมหัวใจให้เป็นที่ เหมือนกับที่นิยมกันอยู่เดี๋ยวนี้ เป็นส่วนมาก. ถ้าดีมันก็ต้องดีจริง, เป็นผู้ที่รู้ อะไร ๆ ดี แล้วก็พูด-คิด-ทำอะไรไปแต่ในทางดี. ถ้ารู้ว่าคุณขยันขันแข็งในการ ปฏิบัติหน้าที่ให้สำเร็จเป็นความดี ก็ยากนั้นในความดีและการกระทำอย่างนั้น มันก็ เป็นการประพฤติธรรมะ.

ถ้าพูดถึงความงามแล้ว ไม่มีอะไรจะงามยิ่งไปกว่าธรรมะ; งาม รูปร่างก็ดี งามทรัพย์เพราะร่ำรวยก็ดี งามวิชาความรู้ วิทยฐานะสูงก็ดี มันยังไม่งาม เท่ากับงามด้วยอำนาจของธรรมะ คือความสะอาดสว่างสงบ. เราต้องร้องไห้ น้ำตาไหล เพราะความงามรูป งามทรัพย์ งามวิทยฐานะนั้น กันอยู่เป็นประจำ; แต่เรา จะไม่ต้องร้องไห้เพราะความงามทางธรรมะ ของบุคคลผู้มีความงามทางธรรมะเลย.

ความจริง, ความยุติธรรมนี้, ความจริงเราหมายถึงกฎความจริงที่ เป็นไปตามความจริง โดยไม่ต้องเนื่องกับคนอื่น เรา รู้จักสิ่งที่จริงแท้ ที่จะต้อง ประพฤติ ปฏิบัติให้ถูกต้องไปตามความจริงนั้น ตามคำพังของเรา. ส่วนความ ยุติธรรมนั้นเราหมายถึงเมื่อเกิดเป็นปัญหาขึ้นในระหว่างคนสองฝ่าย, ซึ่งเรา จะเห็นได้ชัดกว่าไม่มีอะไรที่จะเป็นความยุติธรรมได้นอกจากจะเอาธรรมะ เข้ามาเท่านั้น. ส่วนเรื่องของโลกนั้นมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของโลก มันก็เป็น



ความยุติธรรมอย่างโลก; มันจริงไปไม่ค่อยได้ บางทีก็เอาอำนาจบาตใหญ่เข้าข่มกัน เอาเงินเข้าข่มกัน แม้เรื่องระหว่างชาติ ระหว่างประเทศ มันก็ยังยุติธรรมไปไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องโลก ต้องธรรมะเท่านั้น จึงจะยุติธรรมจริง.

ถ้าพูดถึงความสงบนั้น, "ไม่มีความสงบอย่างไหนจะเกิดขึ้นนอกจาก อาศัยธรรมะ; นอกนั้นเป็นความสงบหลอก ๆ บ้าง เป็นความสงบชั่วคราวบ้าง ไม่น่าชื่นใจอะไร. เพราะฉะนั้น ความงาม ความดี ความจริง ความยุติธรรม และความสงบ ที่รวมกันเป็นคำๆเดียวว่า "ธรรมะ" นั้นแหละ คือยอดปรารถนาของพวกเรา.

เราควรจะภาวนา หรือถือคำขวัญเหล่านี้กันเพื่อเป็นเครื่องช่วยให้มันเดินไปตามทางของธรรมะได้ง่ายขึ้น หรือโดยไม่รู้สึกรู้สีก็น่าได้ ว่า : "ความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม ความสงบ คือยอดปรารถนาของเรา" ไม่มีสิ่งอื่นที่เป็นยอดปรารถนาของเราเท่ากับสิ่งเหล่านี้. ถึงแม้คำขวัญของรัฐบาลที่ชักชวนเรื่อง "งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข" นี้ก็เหมือนกัน ถ้าเข้าใจถูกจึงจะเป็นคุณ, ถ้าเข้าใจผิดจะเป็นโทษ. ถ้าเข้าใจถูกก็หมายความว่า งานนั้นก็หมายถึงควบคุมอยู่ด้วยธรรมะ และเงินนั้นก็ควบคุมอยู่ด้วยธรรมะ; มันจึงเป็นงานธรรมะ เงินธรรมะ. ถ้างานไม่ถูกควบคุมอยู่ด้วยธรรมะแล้ว มันเป็นอะไรทำกันก็ได้เอง; เงินก็เหมือนกัน ถ้าไม่ใช่เงินที่ได้มาโดยธรรมะแล้ว มันเป็นเงินชั่ว ทำเจ้าของให้เป็นกุฎผีปีศาจ คือเอาไปกิน-ไปใช้ มันก็หลอเลียงความเป็นกุฎผีปีศาจมากขึ้น มันเป็นไปได้ถึงอย่างนี้.

เราจะเห็นได้ว่า จะเป็นคำขวัญหรือหลักเกณฑ์ หรืออะไรก็ตาม; ใจความสำคัญต้องอยู่ที่ธรรมะ ตรงที่ธรรมะเป็นใจความ เป็นแกนกลาง เป็น

นิวเคลียสอยู่เสมอไป. ขอให้พุทธบริษัททั้งหลาย คือพวกเรานี้สนใจธรรมะใน  
ฐานะที่จะเอาไปใส่เป็นนิวเคลียสของสิ่งทุกสิ่ง ที่เราหวังจะช่วยตัวเราและสัตว์ทั้งหลาย  
ให้รอดจากทุกข์ได้; ถ้าผิดไปจากนี้แล้ว งานก็ตามหรือเงินก็ตาม หรือชื่อเสียง  
เกียรติยศอย่างอื่นก็ตาม มันจะเป็นไปในทางวัตถุนิยมไปหมด ไม่เป็นไปในทาง  
ธรรมะเลย; และสิ่งที่เรากลัวกันนักอย่างคอมมิวนิสต์นี้ ก็เพราะเรากลัวความเป็น  
วัตถุนิยม หรือความเป็น dialectic materialism ของเขานั่นเอง. แต่แล้วที่ของเรา  
ทำไมจึงไม่ระวังว่าอย่าให้มันก่อเชื้อโรคอย่างนั้นขึ้นมา; เพราะว่าถ้าเราไปลุ่มหลง  
ทางวัตถุไม่เห็นแก่ธรรมะแล้ว germ หรือเชื้อของ communism ชนิดใหม่จะเกิด  
ขึ้นในจิตใจของเรา โดยไม่ต้องรับมาจากภายนอก. นั่นแหละคือการตั้งต้น  
หันหลังให้แก่ศาสนานั้น ๆ แล้ว โดยไม่ต้องให้ใครมาชักชวน. เราเองนั่นแหละจะ  
หันหลังให้แก่ศาสนาของตัวเองมากยิ่งขึ้นทุกที, แล้วมันจะเป็นภัยที่ร้ายกาจ ที่เป็น  
คอมมิวนิสต์ประเภทที่ยิ่งไปกว่าคอมมิวนิสต์ก็ได้. การที่ขอให้เอาธรรมะเป็นหลัก  
ป้องกันตัวเรา และประเทศชาติของเราและโลกทั้งสัน ให้ปลอดภัยจากสิ่งที่ไม่พึง  
ปรารถนาทุกอย่างทุกประการ ก็เพราะว่า ภัยที่น่ากลัวอย่างยิ่งนั้น ไม่ใช่มีแต่  
คอมมิวนิสต์ มันจะมีอะไรที่น่ากลัวกว่าก็ได้ และมันอยู่ตรงที่ไม่มีธรรม  
นั่นเอง, เพราะฉะนั้นธรรมะจะป้องกันได้ทุกอย่าง.

เราควรจะระลึกถึงธรรมะอยู่เป็นประจำ ทุกลมหายใจเข้าออกเป็นวิเศษ  
ที่สุด; เพราะว่าเรามีทางที่จะทำเช่นนั้นได้ ในเมื่อเราศึกษาธรรมะเพียงพอ.  
ถ้าไม่ศึกษาเพียงพอแล้ว เราจะมีธรรมะในขณะที่เราทำการงานสุจริตมุ่นวายอยู่ไม่ได้.  
แต่ถ้าเราฉลาดศึกษาธรรมะเพียงพอ เราจะมีธรรมะได้แม้ในขณะที่มีการงาน  
อย่างสุจริตมุ่นวาย; โภยกุต้องร้อง โภยกุที่สกปรก ขณะที่อยู่ในคุนั้นก็ยังมุ่นวายได้,  
ก็คือมีจิตว่างจากตัวกู-ของกูได้นั่นเอง. เมื่อใดจิตว่างจากตัวกู-ของกูแล้ว  
นั่นแหละคือธรรมะ, มีจิตว่างอย่างนั้นมันมีสติปัญญาอย่างยิ่ง แล้วมันทำอะไร

ไปได้โดยถูกต้องและสนุกสนานดี. พอเกิดความรู้สึกที่ว่าตัวกูของกูขึ้นมาเท่านั้น มันก็ยึดอัตถ์ทันที, แล้วก็เป็นที่ทุกขอยู่ในขณะที่โกยโคลนอยู่ในท้องคู่นั้นแหละ. แต่ถ้ามีธรรมะแล้วการโกยโคลนในท้องคู่นั้น มันยังสนุกสนาน; เพราะฉะนั้นถ้าจะมีการพัฒนาที่สกรปรกกันแล้วก็ต้องมีธรรมะอย่างยิ่ง มันจึงจะสนุกสนานในการที่โกยท้องคู, ถ้ามีจะนั้นแล้วมันจะตีแต่ยกคนอื่นให้โกย แต่ตัวเองก็หลงไปโกยไม่ เพราะมันขยะแขยง เพราะมันเกลียดชังอย่างเต็มที่. งานมันไม่สนุก เพราะใจไม่ว่างจากตัวกู ไม่ว่างจากของกูซึ่งเป็น egoism อย่างยิ่ง; เพราะฉะนั้นเราจึงต้องมีธรรมะอยู่ตลอดเวลา ทุกกลมหายใจเข้าออก.

แต่เดี๋ยวนี้มันเป็นอย่างไรขอให้ลองคิดดู วันหนึ่งคืนหนึ่ง เรามีธรรมะกันมากน้อย ก็เวลา, หรือแม้แต่เพียงว่าเรานึกถึงธรรมะกันก็เวลา; และในวันหนึ่งเราไม่ได้นึกถึงธรรมะเลยก็ได้ บางทีสัปดาห์หนึ่ง เดือนหนึ่งก็ยังมี. สำหรับชาวบ้านนอกพอเห็นพระปลงผม อย่างอาตมาปลงผมเมื่อวานซึ่งเป็นวันโกนอย่างนี้ เขาก็รู้ว่าพรุ่งนี้เป็นวันพระ แล้วเขาก็เตรียมอะไรต่าง ๆ ที่จะทำให้มันสมกับที่เป็นวันพระ, คือเลิกละสิ่งที่ยุ่งเหยิงมาบำเพ็ญตัวในวันพระนี้ ให้มีความสะอาด สว่าง สงบ. อย่างนี้มันน่าชื่นใจ แม้แต่ที่จะใช้ศักระของพระเป็นกาลันเตอร์ อย่างนี้. ถ้าอย่างนี้แล้วพวกพระก็ยินดีที่จะอุทิศโดยโกนผมทุกสัปดาห์วันก็ได้ ทั้ง ๆ ที่พระพุทธเจ้าท่านอนุญาตไว้ว่าสองเดือนจึงโกนครั้งหนึ่ง. ถ้าหากว่าเขาจะขยันกันให้มากกว่านั้น จะให้พระช่วยโกนหัวทุกสัปดาห์ก็ได้ ถ้ามันจะมีประโยชน์ช่วยได้มาก อย่างนี้; เพื่อให้เตือนใจว่า มันถึงวันพระอีกแล้ว เพื่อจะทำตนให้มีจิตใจอย่างพระ คือ สะอาด สว่าง สงบ กันบ้าง อย่างนี้พระก็พร้อมที่จะเสียสละ.

ท่านคิดดูซิว่า วันหนึ่งท่านไปที่อ่างล้างหน้า เพื่อล้างมือ ล้างหน้า วันหนึ่งก็ครั้ง มันคงจะหลายครั้ง, ยิ่งคนที่ยึดถือในเรื่องสวยงามแล้วคงจะไปที่อ่างล้างหน้า

ล้างมือ ไปที่กระจกแต่งตัววันหนึ่งตั้งหลายครั้ง, แต่แล้วท่านไปหาธรรมะวันหนึ่งก็ครั้ง  
ก็มีจิตใจสงบไปยังธรรมะวันหนึ่งก็ครั้งก็หน; ถ้าเราจะไปหาธรรมะกันวันหนึ่งให้  
หลาย ๆ หน ก็จะเป็นพิเศษที่สุด.

เดี๋ยวนี้ เราจะต้องชมเชยอิสลามิกชน ที่ว่าอย่างน้อยเขาจะต้องมี  
ละหมาด วันหนึ่งห้าครั้ง, ก็พอถึงเวลานั้นแล้ว เขาจะต้องเข้าอยู่กับพระเป็นเจ้า  
มีจิตใจเป็นอันเดียวกับพระเป็นเจ้า ระลึกนึกถึงพระเป็นเจ้า ลืมโลก ลืมสิ่งต่าง ๆ  
ลืมตัวเอง ลืมการงานอะไรหมด มีจิตใจอยู่กับพระเป็นเจ้า ๕ นาที ๑๐ นาที แล้วแต่  
เขาจะทำได้, แล้ววันหนึ่งก็ต้องไม่น้อยกว่าห้าครั้ง. นั่นแหละมันเป็นเครื่อง  
รับประกัน เป็นเครื่องป้องกันอย่างกับว่าพระเป็นเจ้ามาคุ้มครอง เพราะชั่วเวลาไม่กี่  
ชั่วโมงนี้ เราจะไม่ผลอตัวมากเกินไป; แต่แล้วถ้าเราไม่นึกถึงพระเป็นเจ้าเป็นวัน ๆ  
เป็นสัปดาห์ เป็นเดือนแล้ว มันก็เอียงไป ๆ, เอียงไปในที่สุดหล่นโครมลงไปเลย,  
ถ้าเราไปซ่อมไว้ทุก ๆ วัน วันละ ๕ นาที ๑๐ นาที หรือชั่วโมงอย่างนี้ มันก็ปลอดภัย  
อย่างยิ่ง.

ผู้มีศานา, ขอให้นึกถึงธรรมะ อย่างน้อยก็ให้เท่ากับจำนวนครั้งของการ  
ที่ท่านไปล้างหน้าล้างมือ หรือที่กระจกส่องหน้า; อย่างนี้จะเป็นความปลอดภัย  
แก่ตัวเอง ตั้งตนเป็นหลักขึ้นมาได้ในโลกด้วยกันทุกคน ในลักษณะที่ความทุกข์ครอบงำ  
ย้ายไม่ได้ ธรรมะจะคุ้มครองเราต่อเมื่อเราหันหน้าให้ธรรมะ และจะต้อง  
คอยซ่อมความเข้าใจไม่ให้ลืมธรรมะอยู่เป็นประจำ.

พูดเรื่องโลก ๆ กันบ้าง เพราะว่าแม้แต่เรื่องโลก ๆ เรื่องปรารถนาอย่าง  
โลก ๆ ก็ยังต้องใช้ธรรมะเป็นเครื่องมือ; อย่าว่าแต่เรื่องจิตใจ-เรื่องทางจิตใจล้วน ๆ  
และส่วนตัวล้วน ๆ เลย, แม้แต่เรื่องรัฐบาลขอรับรองให้ประหยัดและให้แรงมือ

ในการพัฒนา. เรื่อนี้อยากจะขอให้สนใจให้คิดว่า มูลเหตุที่ทำให้ไม่สามารถประหยัด และไม่สามารถพัฒนาด้วยความสนุกสนานนั้นมันอยู่ที่ตรงไหน? อาตมากล่าวยืนยันลงไปทีเดียวว่า มันอยู่ตรงที่ไม่มีธรรมะ เพราะไม่มีส่วนของธรรมะเข้ามาเจืออยู่ด้วย; เพราะคนไม่นึกถึงธรรมะ จนไม่มีจิตใจเป็นธรรมะ ไม่มีเนอดตัวที่เป็นธรรมะ การประหยัดและการพัฒนา จะเป็นสิ่งน่าเออมีระอาไปหมด. แต่ถ้าคนมีธรรมะ ไม่เห็นแก่ตัวกู-ของกู ด้วยอำนาจของกิเลสตัณหาอุปาทานแล้ว ประกอบอยู่ด้วยสติปัญญาแล้ว, จะยังชอบประหยัดและพัฒนาโดยที่ไม่ต้องมีใครมาชักชวน เพราะสติปัญญาอบรมไปอย่างนั้นอยู่เองแล้ว อยู่ในตัวมันเองแล้ว.

การที่เราประหยัดไม่ได้ แม้แต่การที่จะทิ้งบุหรืทิ้งไม่ได้ นี่เพราะมันขาดธรรมะอย่างเลวที่สุด; ที่ต้องใช้คำว่า อย่างเลวอย่างหยาบที่สุดก็หมายความว่า ธรรมะนี้เป็นธรรมะที่หยาบที่สุดแล้ว ทำที่สุดแล้ว เราก็ยังมีไม่ได้ แล้วจะไปมีธรรมะที่ละเอียดยี่ละความโลภ ความโกรธ ความหลง ได้อย่างไร. เพราะฉะนั้นเรื่องสุรายาเมา อบายมุขต่างๆ สุรานารีอะไรก็ไม่ทราบ ทั้งหมดนั้นรวมเป็นชื่อเดียวกัน มันประหยัดไม่ได้ มันละไม่ได้ หรือมันบรรเทาหลงให้น้อยลงก็ไม่ได้ เพราะมันขาดธรรมะ มันจึงเดินตรงกันข้ามเสมอ.

ส่วนการสร้างสรรค์หรือการพัฒนา นั้นมันเป็นเรื่องของบุคคลผู้มีจิตใจเป็นธรรมอยู่มาก; ถ้าจิตใจไม่เป็นธรรมแล้ว มันคอยจ้องที่จะเอาเปรียบกัน. อย่างว่าทำขนมอย่างนี้ คนที่จะไปหาพื้นหน้ำตำแบ่งกวนขนมมันหายาก, แต่คนที่พร้อมที่จะกิน มันมีอยู่เสมอ. เพราะฉะนั้นการจะพัฒนาคุณลองถนนหนทาง วัตถุอารามต่าง ๆ มันก็ทำนองเดียวกันนั้น; คนที่คอยจ้องที่จะใช้สิ่งเหล่านั้นเมื่อเขาพัฒนาจนเสร็จแล้วนั้น มันมีอยู่ถึง ๙๙.๙๙% เป็นอย่างนี้, หรือถ้าเรา

จะใช้ความสนุกสนานไปล่อเขามา หรือเกียรติยศไปล่อเขามา นั้นมันได้ชั่วคราวช่วยยามมันเป็นไปไม่ได้; แต่ว่าถ้าอาศัยธรรมะเข้ามาช่วยแล้ว มันพัฒนายิ่งกว่าพัฒนา.

เราจะเห็นได้ว่า บัญชาตายายของเรา สร้างวัดวาอารามกันขึ้นได้ด้วยการใช้เงินน้อยที่สุด; เพราะทุกคนมีศรัทธา มีธรรมะพร้อมที่จะร่วมมือกัน ช่วยกันทำงาน ด้วยจิตใจที่เป็นธรรม. มีคนชี้ให้ดูโบสถ์หลังหนึ่งที่แปลกประหลาดมาก ระหว่างเส้นทางรถไฟแถวบ้านกรูคนั้น เป็นโบสถ์ที่สวยงามสมบูรณ์เหมือนกับโบสถ์ทั้งหลาย; แต่ว่าสร้างขึ้นได้ด้วยแรงธรรมะ ไม่ใช่ด้วยเงิน. ชาวไร่ชาวนา เสร็จไร่ เสร็จนาแล้วมาจุดตะเกียงเจ้าพายุ ย่อยหิน กระทั่งก่อสร้างกันอยู่จนตึกจนตื้น โบสถ์นั้นก็เสร็จได้เหมือนกัน แต่มันด้วยแรงของธรรมะ โดยแท้จริง.

ถ้าเราจะไปดูถ้ำอาชันตา ที่ประเทศอินเดีย จะรู้ดีกว่าแทบจะเหลือวิสัยที่มนุษย์ทำขึ้น คือสลักภูเขาให้เป็นวิหาร เป็นอะไรในเนื้อภูเขาตั้ง ๒๕ ถ้ำ แต่ละถ้ำลึกหลาย ๆ สิบฟุต สูงหลาย ๆ สิบฟุต, ในถ้ำเหล่านั้นสวยเหมือนท้องพระโรง, ที่สลักเนื้อหิน มีภาพเขียน มีอะไรต่าง ๆ ทั้งพันสองร้อยปีมาแล้ว. พิสูจน์กันดูว่าอย่างไร มันก็ไม่เชื่อว่าถ้ำเหล่านั้นทำด้วยแรงดาบ หรือแรงหว่าย; แต่ว่าทำด้วยแรงศรัทธาของธรรมะ. อย่างนครวัดเราไม่เชื่อว่าจะทำได้ด้วยแรงศรัทธาล้วน, ยังมีช่องให้คิดว่าทำด้วยแรงหว่ายแรงดาบ แต่ในที่บางแห่งไม่มีทางที่จะคิดเป็นอย่างนั้น.

นี้ธรรมะช่วยให้เกิดความรู้สึกที่จะพัฒนาขึ้นมาเอง พร้อมเพรียงอยู่เสมอที่จะวิ่งด้วยธรรม ด้วยเร็วด้วยแรง ด้วยทุนด้วยรอน ด้วยเครื่องมือเครื่องใช้ของตนเอง. ถ้าโลกเรามีหลักในการยึดถือธรรมะอย่างนี้แล้ว การสร้างโลกให้สวยงามสดดงามนั้น มันจะเป็นไปได้ง่ายเหมือนกับปอกกล้วยเข้าปาก หรืออะไรทำนองนั้น.

ที่มันไม่เป็นเช่นนั้น เพราะวัตถุนิยม บดขยี้บุคคลนั้นแหลกละเอียด ไม่มีจิตใจเหลืออยู่สำหรับจะรองรับธรรมะ, มันจะต้องเดือดร้อนระส่ำระสาย หรือถึงกับล่มจมไปในที่สุด. อย่างเรื่องในมูลบทบรรพกิจ ที่ว่า พาราสาวัตถิ ต้องล่มจมไป เพราะว่าคนเกลียดธรรมะ หันหลังให้ธรรมะ ถึงขนาดที่เรียกว่า : คำเข้าเผ่าสีซอ เข้าแต่หอ ล่อกามา. คนที่เคยอ่านมูลบทบรรพกิจก็คงเคยได้ยินได้ฟังคำกลอนนี้ : คำว่า “คำเข้าเผ่าสีซอ” นี้ อธิบายอยู่ในตัวมันเองแล้ว, ทุกคำทุกเข้าก็หมายความว่า มัวเมาอยู่แต่เรื่อง บำรุง บำเรอ ทา หู จมูก ลิ่น กาย นี้, “เข้าแต่หอ ล่อกามา” นี้ ก็หมายความว่าเข้าไปในสถานที่ ๆ จัดไว้สำหรับหาความเพลิดเพลิน ทางกามารมณ์เป็นประจำ; นี้อย่างนี้แล้วมันจะประหยัดได้อย่างไร, จะพัฒนาได้อย่างไร.

นอกจากนั้นแล้วยังมีสิ่งที่เราควรระวังกันอย่างยิ่งว่า การมีวิทยุกระจายเสียงขึ้นหลายสิบสถานีในประเทศไทยนี้ แล้ว ๙๕% ของเรื่องที่จะส่งออกไปนั้น เป็นเพลงชนิดยั่ววนทั้งนั้น จนเหลือที่จะเปิดฟัง, อยู่ในรูปที่ว่า คำเข้าเผ่าสีซอไปเป็นส่วนมาก. คนหนุ่ม ๆ ที่บ้านนอกเดี๋ยวนี้ ทำไร่นา ทำไร่นา เหนือไหล่โคลย้อย พอรวบรวมเงินได้จะต้องซื้อวิทยุก่อนอื่นใดทั้งหมด; มันจึงขายเป็นหน้าเท่า ประหยัดหรือเปล่า ที่เอามาฟังเพื่อความหมายที่ว่าคำเข้าเผ่าสีซอนี้. วิทยุช่วยให้เกิดอาการที่ว่าคำเข้าเผ่าสีซอนั้นแล้ว.

ถ้าผู้มีอำนาจอิทธิพลจะช่วยแก้ไขเรื่องนี้เสีย ก่อนที่มันจะเป็นพิษมากเกินไป; นี้ก็จะเป็นบุญกุศลของพระพุทธศาสนาและของคนไทยเราคือพุทธบริษัท หรือของโลก. สิ่งที่จะส่งออกไปทางวิทยุนี้ มันควรจะมีสิ่งที่จะเกิดความเข้าใจอันถูกต้องในชีวิต ในการงาน ในการประหยัดในการพัฒนา มากกว่าที่จะเอาเพลงชนิดที่เหมาะสมสำหรับโสเภณีปะเหลาะผู้ชายหรือผู้ชายปะเหลาะโสเภณีนี้มาส่งกันตั้งหลายสิบเปอร์เซ็นต์ของรายการที่ส่งทั้งหมด.

นี่เรากำลังจะเป็น “พาราชาวัตติ ใครไม่มีปราณีใคร” มันเกิดขึ้นมาเพราะตกเป็นทาสของวัตถุนิยม.

ขอให้พวกพุทธบริษัทเราทุกคนได้ช่วยกันต้านทานในเรื่องนี้, อย่าไปเอาใจใส่สนับสนุน. ได้เคยเห็นนักศึกษาของมหาวิทยาลัย นิสิตบางคนนี้ ทำการบ้านไปพลาง ฟังเพลงวิทยุซนกันนี้ไปพลางพร้อมกันไป; นี่คือตัวอย่างที่เห็นด้วยตาเอง. ทั้งที่มันจะเป็นส่วนน้อยมาก ก็ขอร้องว่า ให้คิดดูให้ถี่เถอะ ว่ามันจะเป็นคุณหรือเป็นโทษ; และนิสิตคนนี้ที่ทำการบ้าน แล้วก็ฟังเพลงซนกันนี้ไปพลางนี้ จะประสบผลของการศึกษาเล่าเรียนอย่างไร. ขอวิงวอนว่า อย่าได้มีแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งมีความหมายมีอะไรมากเกินไปกว่าที่จะทำอย่างนั้นได้. มันจะสร้าง germ ของโรคที่ร้ายกาจอะไรขึ้นมาในจิตใจอย่างที่ว่าตัวเองไม่สามารถจะแก้ไขได้.

การที่เราไม่รู้จักใช้อำนาจหรือกำลังของธรรมะมาช่วยเรา นี้มันทำให้เราประหยัดก็ไม่ได้, พัฒนาก็ไม่ได้อย่างที่ว่ามาแล้ว; แล้วจะเป็นการทำลายให้หมดเปลือง. สมมติว่ารัฐบาลจะประหยัดเงินได้ปีละหมื่นล้านบาท แต่มันไม่คุ้มกับเรื่อง “ค่าเช่าผ้าสี่ซอ” นี้; มันสุ่ยสุ่ยเกินไป เพราะมันเปลืองอะไรต่าง ๆ ทุกอย่างทุกประการ. แต่ที่เปลืองมากที่สุดนั่นคือ เปลืองชีวิตจิตใจของประชาชนของประเทศชาตินั่นเอง; ชีวิตจิตใจเป็นสิ่งที่เปลืองได้ คือเป็นไปในทางต่ำ ไม่เป็นไปในทางสูง มีจิตใจที่จะทำไปในทางดีทางสูงนั้นเหลือน้อยลงมาก. นี้ถ้าตราค่าเป็นเงินเป็นทองแล้ว คนเดียวเท่านั้นจะต้องตีเป็นแสนเป็นล้าน; แล้วถ้าคนตั้ง ๒๐ ล้านคนไปมีค่าเช่าผ้าสี่ซอ หรือไปทำวัตถุนิยมอย่างอื่นอยู่แล้ว; รัฐบาลประหยัดเงินได้ปีละหมื่นล้านบาท ก็ยังไม่คุ้มกัน, มันยังไม่คุ้มกับความร่ำไหลที่มองไม่เห็นตัว, เพราะฉะนั้นจึงกลายเป็นเรื่องน่าหัวเราะอย่างที่ว่า ถีรอกตาข้าง ห่างรอกตาเส้น.



ขอให้เราจงช่วยกันรักตัวเรา รักประเทศชาติของเรา รักพระศาสนาของเรา และรักโลกทั้งโลกตามความมุ่งหมายของพุทธศาสนา; แล้วจงช่วยกันขจัดสิ่งเหล่านี้ ซึ่งเป็นบ่อเกิดของวัตถุนิยมออกไป, แล้วก็ให้มรรคมะมาใช้เป็นกำลังอันมหาศาลที่จะบันดาลให้สิ่งที่เราปรารถนานั้น เป็นไปอย่างดี ประหยัดได้ พัฒนาได้. ยกตัวอย่างเช่นว่า คนชาวไร่ชาวนาไม่มีใครอยากเป็น; ต้องการจะเป็นข้าราชการ มาอ๊ตแอกันอยู่ในเมืองหลวง หาช่องทางเป็นข้าราชการด้วยกันทั้งนั้น. อีกสิบปีข้างหน้า แม้จะมีกระทรวงเช่นกระทรวงศึกษาธิการสัก ๑๐ กระทรวงก็ไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องไม่มีที่เรียนหรือว่าคนล้นงานได้; เพราะมันเข้าใจผิด มันเกลียดการทำนาทำไร่ ซึ่งเห็นตื้นเขินและสกปรก. แต่ถ้าเขามีความสนใจเพียงอย่างเดียวเท่านั้น จะแก้ปัญหานี้ได้; ลูกชาวนาสมัครจะเป็นชาวนา ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ลูกชาวสวนสมัครจะเป็นชาวสวนยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

คำว่าสันโดษนั้นมันทำให้อึดใจ เป็นสุขเหมือนชนสวรรค์อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก. อย่างว่าชาวนาฟันดินลงไปทีหนึ่งในการทำนาของเขา มันก็อึดใจอย่างยิ่ง ว่ามันฟันลงไปทีหนึ่งแล้ว มันใกล้ความสำเร็จเข้าไปทีหนึ่งแล้ว, แล้วถ้าฟัน ๒ ที ๓ ที ก็อึดใจอึดใจอยู่นั่นเอง. มันฟันดินพลงร้องเพลงไปพลง เพราะสันโดษจึงทำให้จิตใจว่างจากความยึดมั่น ถือมั่นว่าตัวกูของกูซึ่งเป็น egoism ซึ่งเป็นมูลเหตุของความทุกข์ทั้งหลาย; เพราะฉะนั้นมันจึงสนุกสนานในการฟันดินทำนา แม็กกลางแดดกลางลม กลางฝน มันอึดใจทุกทีที่ฟันดิน.

ธรรมะอย่างนี้มีกำลังมหาศาล ที่ทำให้เราทำอะไรก็ได้ที่ควรทำ ไม่ต้องไปยอแย่งเบียดเบียนกัน จนเกิดเป็นความยุ่งยากวุ่นวายขึ้นมา. ถ้าเรามีเงินบาทหนึ่งเราก็อึดใจได้ มันก็เป็นความสุขขึ้นมา; แต่ถ้ามีเงินล้านหนึ่งเรายังไม่อึดใจได้ เราก็มีความจนล้านหนึ่ง ไม่ใช่จนเพียงบาทเดียว. เพราะฉะนั้น

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *สนฺตุฏฺฐิ ปรมิ ธิ* – *สันโดษ* นี้เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง; *ปรมิ ธิ* – คือเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง เพราะมันทำให้เป็นสุขได้ แม้แต่การพินดินที่เดียว สองที่ สามที่ มากขึ้นตามลำดับ เหมือนกับตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว; เพราะว่ ทรัพย์นั้นไม่มีอะไรมากไปกว่าเครื่องทำความพอใจ.

นี่ขอให้เราทุกคนใช้ธรรมะให้เป็น แล้วธรรมะจะคุ้มครองเราจะช่วยเหลือเรา อย่างมหากาลทีเดียว. ขออย่าได้เข้าใจธรรมะของพระพุทธเจ้าผิด ๆ แล้วไปเกณฑ์ ให้พระพุทธเจ้าเป็นผู้ผิดคิด : เช่นที่พระองค์ตรัสว่า “สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง” นั้นกลายเป็นของผิดไป. ขอวิงวอนให้ช่วยกันศึกษาพระพุทธศาสนา ให้เข้าใจ อย่างถูกต้อง อย่าให้ไขว้เขวแต่ประการใดได้, แล้วจะเป็นลู่ทางให้ธรรมะ เป็นที่พอใจแก่เรา, แล้วเราก็จะเข้าใจธรรมะและรักธรรมะ, และหวัง ในธรรมะยิ่งกว่าสิ่งอื่นจนเอามาเป็นคู่ชีวิตทีเดียว. แล้วการบรรยายที่กล่าว มาแล้วทั้งหมดก็จะเป็นสิ่งที่ท่านทั้งหลายปฏิบัติได้ไม่ยากเลย เพราะความเข้าใจถูกต้อง ต่อธรรมะ.

แต่เดี๋ยวนี้อาการถือศาสนา และการถึงธรรมะของเราทั้งหลาย ได้เป็นไปใน ลักษณะที่กล่าวนี้หรือเปล่า? คำว่า *ถือ* กับคำว่า *ถึง* นั้นควรจะดูให้ดีๆ ว่ามันยังต่างกัน อยู่บ้าง. การถึงศาสนา คือถึงธรรมะนั้น มันถึงได้จริงๆ, ส่วนการถือ นั้น *ถือ* ด้วยปากก็ได้; เหมือนอย่างกับคนนี้พูดว่า ฉันถือพุทธอย่างนั้นมันก็ถือแต่ปาก ก็ได้มันไม่ถึงพุทธ, ฉันถือธรรมถือแต่ปากก็ได้มันไม่ถึงธรรม. เพราะฉะนั้นการถือ สรณาคัมภีร์; *พุทธ สรณิ คัจฉามิ* นี้มันถือแต่ปากทั้งนั้น จะว่าอย่างไรมันก็ว่าได้ มันก็เป็นการถือแต่ปากอยู่ร่ำไป. ต่อเมื่อใจในขณะนั้นว่างจากตัวกู ว่างจากของกู สะอาด สว่าง สงบ นั้นจึงว่าข้าพเจ้าถึงธรรม; ถึงพระพุทธ ถึงพระธรรม ถึงพระ สงฆ์. *ถือ* กับ *ถึง* นั้นไม่เหมือนกัน หรือว่าจะอธิบายให้เหมือนกันก็ได้; แต่ว่

เมื่อมองดูไปตามความหมายธรรมดาแล้ว “ถึง” ปลอดภัยกว่า ขอให้ถึงธรรมะ ให้ถึงศาสนาจริง ๆ.

เราจึงมีพุทธบริษัทเกิดขึ้นเป็นสองความหมาย เพราะถึงจริงถึงไม่จริงเท่านี้เอง. เราเป็นพุทธบริษัทนี้ดูให้ดีๆ ส่วนมากเราเป็นโดยเลือกเนื้อเชื้อไข เพราะว่ามีคา มารคา บุญตายายของเราเป็นพุทธบริษัท, และเราหลุดออกมาจากร่างกายของท่าน มีเลือดมีเนื้อเป็นอย่างนั้นมา, เราก็ถือว่าเราเป็นพุทธบริษัท โดยพ่อแม่เป็นพุทธบริษัท . โดยกำเนิดเราเป็นพุทธบริษัท. แต่ว่าดีหรือดีอย่างไร มันใช้ได้หรือยัง? มันพอหรือยัง? นี้มีความหมายหนึ่ง. ที่นี้ต่อมาเราโตขึ้น เราปฏิญาณตัวเป็นพุทธมามกะ เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา เป็นอะไรตามพิธีตามธรรมเนียมอีกครั้งหนึ่ง นี้มันก็เป็นหรือยัง ถึงหรือยัง; มันล้วนแต่เป็นเรื่องดีหรือดีก็ตามตามธรรมเนียมตามประเพณี เป็นพิธีเท่านั้น. ส่วนการถึงจริง ๆ นั้นต้องจิตใจถึง คือจิตใจถึงกันเข้ากับความสะดวก ความสว่าง ความสงบ จิตใจถึงกันเข้ากับควมว่างจากความรูสึกว่าตัวกูว่ของกูนี้ มันจึงจะถึงจริง.

ถ้าถึงจริงมันก็ถึงจริง, ถ้าเพียงแต่ถึงตามพิธีมันก็ถึงตามพิธี, มันมีอยู่เป็นสองความหมาย. เรากำลังเป็นพุทธบริษัทในความหมายไหน แล้วพุทธบริษัทในความหมายไหนเล่าที่จะทำความยุ่งยากให้แก่พุทธศาสนาเสียเอง ไม่มีที่จะทำความยุ่งยากให้แก่ใครที่ไหน, มีแต่ตนเองไปทำความยุ่งยากให้แก่พุทธศาสนาหรือวงการของพุทธศาสนานั้นเอง; ก็แปลว่าพุทธบริษัทนั่นเองทำลายพุทธศาสนา และก็โดยไม่รู้ตัว และยังนิยมกันมากด้วย. ตัวอย่างการถึงธรรมะจริง ชนิดที่เรียกว่าเป็นความว่าง อันเป็นธรรมะถึงขนาดที่เรียกว่ามันยากที่จะอธิบายได้นั้น อาตมาอธิบายด้วยการเปรียบเทียบบางที่จะดีกว่า. มีเรื่องมาแต่ครั้งเมื่อพระโพธิธรรมที่มาจากอินเดีย

ไปสอนพุทธศาสนาในประเทศจีนอยู่เก้าปี จนเกิดเป็นนิกายเซ็น, พุทธศาสนาอย่างเซ็น  
จีนในประเทศจีน.

ขอแทรกตรงนี้สักนิดหน่อยเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้องว่า เกี่ยวกับ  
พุทธศาสนานิกายเซ็นนี้ เป็นที่สนใจของนักศึกษาสากล คือทั่วโลกกันมากที่สุด.  
เราอาจจะมัวหลับตาอยู่ที่นี้ก็ได้ ในเมื่อทางเมืองนอกนั้น ได้มีหนังสือพุทธศาสนาอย่าง  
เซ็นนี้ พิมพ์แล้วหลายสิบเล่ม เพราะมีความต้องการอย่างยิ่ง; ถ้าใส่สูตรธรรมดา ๆ  
ขนาดกว้างสักเมตรหนึ่งนี้ ที่เรียงตัวย่างนี้ เต็มไปด้วยคำว่าเซ็น. นั่นคือพุทธศาสนา  
ที่เกี่ยวกับเซ็นหรือว่า Dhyana - Buddhism ซึ่งหมายถึงเซ็นทั้งนั้น, ไม่ใช่มีเพียง  
๔-๕ เล่ม. นั่นแหละขอให้เข้าใจว่าพุทธศาสนาอย่างเซ็นกำลังเร้าความสนใจยิ่งกว่า  
พุทธศาสนาแบบอื่น; เพราะมันจะ practical หรือเป็น application ดีกว่า หรือถูก  
กับจิตใจของชาวยุโรป ชาวอเมริกา ที่มีการศึกษาอย่างนั้นมากกว่า. ก็ควรจะถือว่า  
นิกายเซ็นนั้น มันคงไม่ไร้สาระ.

เมื่อท่านโพธิธรรมอยู่ในประเทศจีน ๙ ปี ท่านอยากจะกลับไปอินเดีย ที่  
ก่อนจะกลับนี้ท่านนึกสนุกขึ้นมาอย่างไรก็ตามเถอะ ท่านได้เรียกประชุมศิษย์ทั้งหมดเพื่อ  
สอบสวนกันว่า ใครเข้าใจธรรมะสูงสุด คือธรรมะแบบของท่านนี้บ้าง เมื่อที่ประชุมพร้อม  
แล้วท่านก็ให้โอกาสคนที่เรียกว่ารู้ดีที่สุด ให้พูดออกมาทีละคน ๆ ว่า : ธรรมะนี้  
คืออะไร?

ลูกศิษย์คนแรก ชื่อคูโฟกุ, ชื่อนี้ออกเสียงอย่างญี่ปุ่น. ภาษาจีน  
ตัวอักษรจีนเมื่อออกเสียงอย่างญี่ปุ่น มันเปลี่ยนเสียงไป เราไม่อาจรู้ได้ว่าเสียงจีนออก  
เสียงเป็นอย่างไร; เพราะเราอ่านจากภาษาอังกฤษที่แปลมาจากฉบับญี่ปุ่น มันจึงเป็น  
เสียงญี่ปุ่นไปหมด. คูโฟกุนี้เขาเข้าไปให้คำแนะนำแก่ท่านโพธิธรรมว่า อยู่นอกเหนือ  
การยอมรับ และการปฏิเสธ. “อยู่นอกเหนือการยอมรับ และการปฏิเสธ

นั่นแหละคือธรรมะ” ; นี่ก็นับว่าแยบคายมากนะ ท่านลองคิดดูเถาะ เหมือนกับที่อธิบายมาสักสองสามครั้งนั้น ธรรมะนี้ใครจะวิ่งแจ้นเข้าไปรับเอา เป็นตัวเราของเรานี้มันก็ไม่ได้; แต่เขาจะปฏิเสธว่ามันไม่จำเป็น มันไม่เกี่ยวกับเราหรือไม่มีอยู่ อย่างนี้ก็ไม่ได้. เพราะฉะนั้นคุโปกุ เขาบอกว่าสิ่งที่อยู่เหนือการยอมรับ อยู่เหนือการปฏิเสธ นั่นแหละคือธรรมะ. ท่านโพธิธรรมก็ผงกศีรษะเพราะมันมีส่วนถูกอยู่มาก แต่แล้วก็บอกว่า เขาละแก่ไถ่หนังของฉันทไป – หนังที่หุ้มเนื้อคือผิวหนังนี้.

ที่นั่นางซี ชื่อไซจิ ซึ่งเป็นสาวกชั้นเดียวกันนั้นแต่เป็นผู้หญิง เขายืนขึ้นถวายคำนิยามของคำว่า “ธรรมะ” ต่อท่านอาจารย์ว่า “เห็นครึ่งเดียวแล้วก็เห็นตลอดไป”. นี้อธิบายว่า ธรรมะนี้ถ้าเห็นครึ่งเดียวเท่านั้นมันก็คือเห็นทั้งหมดและเห็นตลอดไป; เพราะฉะนั้นสิ่งที่เราเห็นแล้วเลือน – สิ่งที่เราเห็นแล้วเลือนนั้นยังไม่ใช่ธรรมะ, ให้เรียนจนเป็นเปรียญ ๙ ประโยค หรือให้ปฏิบัติอยู่ในป่าจนตายนี้มันกลับไปกลับมา กลับไปกลับมา; เพราะฉะนั้นสิ่งที่เห็นที่รู้นั้น แม้เขาจะเรียกกันเอาตามใจชอบว่า ธรรมะ แต่มันก็ไม่ใช่ธรรมะอย่างที่แท้จริง; “มันต้องครึ่งเดียวและตลอดไป”. พุทธสัน ๆ เท่านั้น อาจารย์ก็เข้าใจ แล้วก็ผงกศีรษะว่าแกมีส่วนถูกแล้วยังยกย่องว่า แกได้เนื้อของฉันทไป; คนแรกได้แต่เพียงผิวหนังเท่านั้น นางซีคนนี้ก็กลับได้เนื้อไป.

บุคคลที่สามยืนขึ้นเสนอว่า “ไม่มีความหมายแห่งตัวตนนั้นแหละ คือความจริง”; ไม่มีความหมายแห่งตัวตนหรือของตน นั้นแหละคือความจริง หมายความว่า ความจริงหรือสิ่งทั้งปวงก็คือ ความไม่มีส่วนที่ควรจะถูกยึดถือว่าตัวตน. ท่านโพธิธรรมผงกศีรษะให้มากกว่าคนก่อน, เขาละแก่ไถ่กระดูกของฉันทไป.

คนสุดท้าย ชื่อ เอก้า ยืนขึ้นทำความเคารพแล้ว หุบปากนิ่งอยู่, หุบปากนิ่งอยู่แล้วยังแหม้มลึกเข้าไป. ท่านโพธิธรรมพอใจอย่างยิ่ง บอกว่าแกได้เนื้อในกระดูกของฉันทไปทั้งหมดแล้ว.

นี่ลองดูรูปภาพ โภธิธรรม ที่เขาเขียนรูปภาพ โภธิธรรม จะเขียนปาก  
 อย่างนี้ ปากเม้มเข้าไปข้างในจนน่ากลัวเลย. เพราะว่าถ้าธรรมะที่แท้จริง นั้นมัน  
 ไม่รู้ว่าจะพูดอย่างไร พูดออกไปนิมิตมันก็ผิดธรรมะชนิดหนึ่ง, ขึ้นพูดมากตั้ง  
 ชั่วโมงก็ผิดธรรมะตั้งชั่วโมง, อุตมาพูดมาหลายชั่วโมงแล้วมันก็ไกลธรรมะ  
 ออกไปหลายชั่วโมง, คือไกลตัวธรรมะจริงออกไปได้หลายชั่วโมงเหมือนกัน. มันมีอยู่  
 ว่า ท่านทั้งหลายจะต้องเข้าไปให้ถึงธรรมะตัวจริงด้วยตัวท่านเอง; เพราะฉะนั้น  
 ขึ้นพูดมากมันก็จะผิดหรือไกลตัวธรรมะออกไปมาก. แต่มันได้ว่าสภาพวิว สิ่งแวดล้อม  
 บริเวณของธรรมะนั้นให้หมดสิ้น จนท่านสามารถจะเลือกหนทางเดินหรือวิธีเดิน  
 เข้าไปให้ถึงธรรมะชนิดที่ ทำให้หุบปากได้.

เราเองก็อย่าได้ตีปีกตีอะไรโลกเด่นให้มากไป ว่าเรารู้ธรรมะแล้ว;  
 ทำวิปัสสนาสัก ๒-๓ อาทิตย์ก็ได้ถึงธรรมะแล้ว, หรือได้ครุบาอาจารย์สอนอย่างนั้น  
 สอนอย่างนี้ ที่นั่นที่นี้ แล้วก็ถึงธรรมะแล้ว; มันยังห่างไกลต่อธรรมะที่แท้จริง;  
 ที่เมื่อท่านถึงเข้าแล้วก็จะสั่นหัวและหุบปากเหมือนกัน. นั่นแหละคือธรรมะสูงสุด.

ส่วนธรรมะที่เราต้องการกันอยู่ พอเป็น practical สำหรับพวกเราเนี่ย อย่า  
 เอาถึงขนาดนั้นเลย; เอาแต่เพียงเท่าที่จะทำให้เราเป็นอยู่ด้วยกันเป็นสันติภาพถาวร  
 ในโลกนี้; แล้วในส่วนจิตใจแท้ ๆ นั้นก็ซับซ้อน ๆ คือข้างนอกไม่เบียดเบียนกันก็จริง  
 แต่ข้างในนั้นตัวเองอย่าเบียดเบียนตัวเอง. ขณะใดมี egoism เกิดขึ้นในรูปใด วิธีใด  
 นั่นแหละคือการเบียดเบียนตัวเอง. นี้ขอให้เราจำเรื่องเกี่ยวกับท่าน โภธิธรรม ซึ่ง  
 นามภาษาจีนว่า ตักม้อโจวซือ นี้ไว้ให้ดี ๆ.

ในที่สุดนี้อยากจะพูดช่วงเวลาที่เหลืออยู่นี้ว่า เราจะต้องมีชีวิตของเราเป็น  
 ตัวเดียวกันกับธรรมะ โดยไม่ต้องมีการพูดหรือมีการอะไร. ชีวิตที่ดี การงานที่ดี

ศาสนาก็ดี ศิลปะก็ดี หรืออะไรก็ดี ให้หลอมเข้าเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นธรรมชาติ, ให้ชีวิตนั้นมันเป็นอย่างธรรมะ, ให้การงานนั้นเป็นการงานอยู่ด้วยธรรมะ, ให้ศาสนาคือการประพฤติ ปฏิบัติ กาย วาจา ใจ ตามระเบียบศาสนานั้น. อย่าเป็นเปลือกของธรรมะ ให้เป็นธรรมะจริง ๆ.

อนึ่งสิ่งที่เรียกว่าศิลป์ ที่เรานิยมกันนัก ว่าศิลปะ ศิลปินอย่างนี้; ให้มันเป็นศิลป์อยู่ตรงที่การทำที่ฉลาดที่สุด น่าดู น่าชมที่สุด, ตรงที่สามารถทำชีวิตนี้ไม่ให้ เป็นทุกข์เลย, ให้มันงามอยู่ ตรงที่ไม่มีที่เศร้าหมอง หม่นหมอง เร่าร้อนเลย; นั่นแหละคือความงามอย่างยิ่ง. เมื่อรู้จักทำอย่างนี้ก็จะเป็นศิลป์หรือศิลปินอย่างยิ่ง, เป็นศิลป์ ศิลปินของชีวิต. เพราะฉะนั้นศาสนาก็คือศิลปะ, พุทธศาสนาแท้ ๆ ก็คือศิลปะ; เพราะว่าเป็นอุบายอันหนึ่งที่ทำให้ชีวิตนี้งามอย่างยิ่ง, มีปรากฏการณ์ออกมาเป็นความงามอย่างยิ่ง ไม่มีอะไรงามเสมอเหมือน แล้วประณีตละเอียด เป็นงานฝีมืออย่างยิ่ง ในการที่จะทำอย่างนั้นได้ ก็คือการเดินไปตามทางสายกลาง ดังที่ได้อธิบายแล้วแต่ก่อน ๆ นั้น นั่นแหละคือศิลปะอย่างยิ่ง. ถ้าให้ระบุก็คือ อริยมรรคมีองค์แปดประการ นั่นแหละคือศิลปะสูงสุดของทั้งหมดของมนุษย์ หรือของสิ่งที่มนุษย์จะรู้จักได้. ศาสนาก็คือศิลปะ เพราะฉะนั้นการงานของเรา เมื่อเนืองอยู่ด้วยศาสนา ด้วยธรรมะแล้วมันก็เป็นการงานศิลป์, ชีวิตก็เป็นชีวิตศิลป์. มองดูในแง่ชีวิตก็เป็นชีวิต มองดูในแง่การงานก็เป็นการงาน มองดูในแง่ศาสนาก็เป็นศาสนา มองดูในแง่ศิลป์ก็เป็นศิลป์; ที่นี้มันมากนัก หลอมเป็น สิ่งเดียวกันเสียดีกว่า เป็นธรรมะ, ธรรมะ, ธรรมะ, คำเดียวพอ.

นี่เราจะมีอะไรเป็นของตัวเองอย่างนี้ เราจะได้เอาตัวรอดได้ เราอย่าไป เดินตามฝรั่งไปเสียทีพิศ, เพราะว่ามันไม่เหมือนกัน; และกล่าวได้ว่า ฝรั่งยังไม่รู้ธรรมะที่จะดับทุกข์ได้ดีไปกว่าเรา เพราะฉะนั้นเราอย่ายกเขาเป็นผู้นำทาง

วิญญาณของเรา, เราดูเขาแต่ที่จะใช้แก้ปัญหาในทางวัตถุและเท่าที่จำเป็นเท่านั้น. ส่วนใหญ่ใจความเราจะต้องใช้ของเราเอง; ถ้าเราไปหลงวัฒนธรรมตะวันตก ทุกแขนงทุกอย่างนั้น ก็คือกระโดดลงเหวที่มืดที่สุดและไกลจากธรรมะ ยิ่งขึ้นไปทุกที; มันคนละอย่างคนละแบบ.

เหมือนอย่างตัวอย่างที่ว่า อุปรากรเรื่องเฟาสท์ที่อาตมาเคยเอ่ยถึงที่หนึ่งแล้ว แต่ไม่ได้ชี้ให้เห็นชัดว่า อุปรากรเรื่องเฟาสท์ เป็นวรรณกรรมและเป็นศิลปะ เป็นคนตรีที่ดีที่เขานิยมเรื่องหนึ่ง. แต่ในเรื่องนั้น นางเอกที่สมภารใจทำผิด, ทำผิดด้วยความสมภารใจนั้น ได้รับผลเป็นการขึ้นสวรรค์ หรือการให้อภัยอย่างไม่มีเหตุผล. ที่นี้เราก็เอามาเปรียบเทียบกับทางพุทธศาสนาเรา ว่าในวรรณกรรมของเรา ในบาลี กิติ ในอรรถกถากิติ แสนจะมากมายนั้น มันมีไม่ได้โดยหลักเกณฑ์อันนี้ หรือโดยทำนองนี้. ทำผิดด้วยความสมภารใจ ตามกฎเกณฑ์ธรรมคา โลก โกรธ หลงธรรมคา อย่างนี้ ไม่มีทางที่จะให้รางวัลเป็นการขึ้นสวรรค์ไปอยู่กับพระเป็นเจ้า, จะต้องเป็นไป ตามสมควรก่อน จนกว่าจะรู้จักผิดชอบชั่วดี.

ที่นี้คนก็จะแย้งว่า เรื่องนี้มันเป็นเรื่องที่ทำขึ้นเพื่อประโยชน์ทางคนตรี เนื้อเรื่องเป็นเรื่องล้อสังกมเล่น อย่างนี้ก็ได้. แต่ต้องนึกต่อไปว่า การล้อทำนองนั้น มันเพื่อประโยชน์แก่ใคร; มันต้องเพื่อประโยชน์แก่บุคคลชนิดเดียวกับตัวผีในเรื่องเฟาสท์นั่นเอง, หรือเพื่อนของผี ก็คือเฟาสท์นั่นเอง; ก็เมื่อมันเพื่อประโยชน์แก่คนเหล่านั้น จะนำมาใช้เพื่อประโยชน์แก่เราอย่างนั้นมันจะได้ที่ไหน. หรือว่าการชุบตัวให้เป็นหนุ่ม ในเรื่องเฟาสท์นั้น มันเพื่อกามารมณ์, ไม่อยากตายเพื่ออยู่ครอง กามารมณ์ ซึ่งค้นพบยาอายุวัฒนะชุบแล้วก็กลับเป็นหนุ่ม; แล้วก็ไปทำเรื่องนี้ให้เกิดขึ้น มันไม่ใช่อยู่เพื่อมนุษยธรรม เพื่อความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม ความอะไร



ของตัว; แต่เพื่อการมรณ ที่เดินตามอย่างผี แล้วมันจะเป็นหลักแห่งความนิยมว่า เราจะนิยมความคิด ความนึก หลักเกณฑ์ ศิลปะ อะไรอย่างของฝรั่งได้อย่างไร ถ้าเราเป็นพุทธบริษัท.

ถ้าเราจะมองในแง่ที่ก็ได้เหมือนกัน; แต่เราต้องมองว่า าก็เป็นสิ่ง ที่ต้องระวัง เพราะว่าเราอาจจะยึดมันติดมัน ในเรื่องที่นิยมกันว่าดี. ถ้าเราผลอไป ในเรื่องนี้แล้ว เราก็จะสมัครเดินตามผี ซึ่งเขาถือกันว่าดีในแบบนั้น; หรือว่าทุกๆคน กำลังคิดว่าอย่างนี้มันดี; เพราะฉะนั้นการที่แสดงให้เห็นว่า การเดินตามผีนั้น มันไม่ไหว. ในเรื่องเฟาสท์ ถ้ามองในแง่นั้นก็เห็นได้เหมือนกันว่า ถ้าเดินตามผี นั้นมันไม่ไหว. ที่นี้เราก็มารู้ว่าเรา นี้ เคียวนี้ใครบ้างที่กำลังมีผีเป็นแฟน หรือเป็น อะไรอยู่ เป็นคู่คิดคู่นึกอยู่, ถ้าเราได้รับวัฒนธรรมทางตะวันตกแล้ว เราจงดูในแง่ หลังคือมองในแง่หลัง แล้วส่วนที่ว่าความชั่วนั้นมันมิได้ประหลาด ลึกลับ ซับซ้อน ใดๆ ทั้งสิ้น ที่นี้เราก็สามารถที่จะเลือก หรือ discriminate โดยแยกคิดว่าฝ่ายไหนเป็น อะไร ฝ่ายไหนเป็นอะไร.

อีกอย่างหนึ่ง แล้วเราจะรับเอาวัฒนธรรมของฝรั่ง ที่ว่าอายสัตว์ตัวนี้ มันแก่แล้ว ขึ้นเตียงไว้ต่อไปมันก็ทุเรศ เลยยิ่งมันเสียเลย ยิ่งให้มันตายเร็วเสียเลย; อย่างนี้ถ้าว่าพ่อแม่แก่ก็ยิ่งเสียด้วยซิ. ถ้ามันแก่ลากรถไม่ไหวทุเรศก็ยิ่งมันเสีย, สุนัขที่ แก่แล้วก็ยิ่งมันเสีย, ที่นี้พอพ่อแม่แก่แล้วทำไมไม่ยิ่งเสียบ้าง. นี้เราจะรับวัฒนธรรม ตะวันตกมาเป็นหลักเกณฑ์ของพวกเรา ซึ่งเป็นพุทธบริษัทโดยเลือดโดยเนื้ออยู่แล้วนั้น มันไม่ได้. ลองแยกธาตุดูว่าในเลือดของเรา นี้ มันเป็นเลือดของความเป็นพุทธบริษัท มากี่ชั่วบิดามารดาแล้ว คือบิดามารดาของบิดามารดา, บิดามารดาของบิดามารดา, ถอยหลังไปถึงยุคสุโขทัยหรือยุคนานกว่านั้นอีก นั้นมันก็ชั่วแล้ว เรามีเลือดของความเป็น พุทธบริษัทที่เข้มข้นอย่างไร.

ขอให้เรารู้จักให้ความเป็นอิสระแก่เรา โดยการอาศัยบารมีของธรรมะ; โลกจะมีสันติภาพเพราะธรรมะ ไม่ใช่เศรษฐกิจการเมืองหรือวัตถุต่าง ๆ หรือการทำสงครามชนิดที่ไร้ธรรมะ. ถ้าเราหวังความสงบ เราต้องเตรียมตัวเพื่อธรรมะ ไม่ใช่เตรียมขี้ธรรมะ. ส่วนการที่เตรียมขี้ธรรมะ, เตรียมหันหลังให้ธรรมะ, นี้ไม่ใช่เตรียมสงบ. ถ้าเตรียมสงบต้องเตรียมรับธรรมะ เราต้องฉลาดชนิดที่ฉลาดจริง เป็นสติปัญญาที่เห็นของจริง เดินไปตามธรรมะ. เราอย่าฉลาดอย่างเงโก เป็นแต่เพียงหัวแหลม แล้วเดินไปตามโลก. คำว่า intelligence นั้นคงเป็นปัญญาเงโก หัวแหลมเดินไปตามโลก; แต่ wisdom คือปัญญาแท้จริงนั้นคือเห็นของจริงในส่วนลึก และเดินไปตามธรรมะ. ถ้าจะมีปัญญาที่ขอให้เหมือนอย่าง wisdom และให้เป็นอย่างพุทธนั้นมากขึ้น; อย่าเอาเพียงปัญญาเงโก บาลีเรียกว่าเงโก ไม่ใช่คำภาษาไทยเราเรียกกันเอง, เป็นภาษาบาลีเดิม ๆ เรียกว่าเงโก คือปัญญาอย่าง intelligence นั้นแหละ. มันเพียงแต่หัวแหลมเท่านั้น แต่มันจะแหลมไปทางไหน ตามธรรมดาก็แหลมไปทางโลก; ส่วน wisdom ที่ถูกวิธีกล่าวคือมาจากการศึกษาค้นคว้าทดลองแล้วนั้น มันเห็นของจริง แล้วมันก็เลือกเดินได้, มัน discriminate ได้, คือแยกจากโลกไปตามทางของธรรมะได้.

ในที่สุดนี้ขอให้ท่านทั้งหลายทุกคนที่เป็นลูกชายลูกสาวของพระพุทธเจ้าจงเป็นลูกชายลูกสาวของพระพุทธเจ้าทุกคน คืออย่าให้สิ่งอื่นใดลากพาไป นอกจากธรรมะอย่างเดียว ขอให้ธรรมะลากพาไป; แล้วก็ควรสมครใจเสียดี ๆ ที่จะหลอมตัวเข้าเป็นอันเดียวกับธรรมะ, แล้วก็อย่าขบถยนต์ลงทดลอง แล้วก็จับปลาไม่ถูกเงียง กินปลาไม่ถูกก้าง เหมือนความมุ่งหมายที่กล่าวแล้วข้างต้น.

นี่ขอยุติการบรรยายในวันนี้เพียงเท่านี้.

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย

## สนใจพระพุทธศาสนา ทำไม? อย่างไร? \*

แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ณ สโมสร จุฬาฯ

๑๔ มกราคม ๒๕๐๔

ท่านนักศึกษา และ ท่านที่สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายในวันนี้จะได้กล่าวถึงโดยหัวข้อที่ว่า สนใจพระพุทธศาสนา  
ทำไม? และ อย่างไร? หมายความว่า ทำไมเราจึงต้องสนใจในเรื่องพุทธศาสนา?  
แล้วจะต้องสนใจโดยวิธีใด? จะได้อะไรถึงปัญหา ข้อแรก ก่อนว่า ทำไม?  
แต่ว่าก่อนอื่นทั้งหมด น่าจะทราบกันเสียก่อนว่า สิ่งที่เราเรียกว่า พุทธศาสนานี้  
คืออะไร กันแน่ ในฐานะที่เป็นวัตถุแห่งความสนใจ. เพราะว่าถ้าไม่เข้าใจในข้อนี้  
บางทีจะเสียเวลามาก.

เราอาจจะสรุปได้เป็นคำสั้น ๆ ก่อนว่า ตัวแท้ของพุทธศาสนานั้น คือ  
ตัวการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา นั้นเอง. ตัวการปฏิบัติ ทางกาย วาจา ใจ  
ทำให้เกิดความเหมาะสมขึ้นทางกาย แล้วก็มีจิตสงบ เหมาะสมที่จะรู้ในทางปัญญา.  
ตัวการปฏิบัติที่เป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา. ที่นี้เนื่องจากการปฏิบัตินั้น  
ต้องอาศัยหลักวิชา คือการศึกษาเล่าเรียนในเบื้องต้น จึงจัดเอาการศึกษาเล่าเรียน

\* สมัยดำรงสมณศักดิ์ เป็น พระราชชยภิกขุ

ในเบื้องต้นนั้นมารวมไว้ด้วย ในฐานะเป็นบุพพภาค คือภาคต้น เหมือนกับภาคต้นของการปฏิบัติ; และเนื่องจากการปฏิบัตินั้น ย่อมเกิดผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ ถ้าเต็มที่แล้วก็เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน; นี่เป็นผลของการปฏิบัติซึ่งจะต้องเกิดขึ้นแน่ ๆ เพราะฉะนั้นมันจึงเนื่องอยู่กับการปฏิบัติ. หลักการจึงเลยได้เป็น ๓ อย่าง คือ :- การเรียนที่เรียกว่าปริยัติ, การกระทำตามที่เรียนเรียกว่า ปฏิบัติ, ผลที่ได้มาจากการปฏิบัตินั้นเรียกว่า ปฏิเวธ. ถ้าจะพยายามจำคำสามคำนี้ไว้ได้ด้วยก็จะดี, เป็นภาษาบาลีว่า :- ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ; ไม่แยกกัน, รวมกันเข้าเป็นตัวศาสนา.

คำว่า ปริยัตินั้น แปลว่า *เล่าเรียน* ก็หมายถึงการเรียน และวัตถุที่ใช้ในการเรียนการศึกษา เช่น พระไตรปิฎก, นี่เป็นทวัวัตถุ เป็นตัวเรื่องราว เป็นที่รวมหมดของหลักวิชาต่าง ๆ; แล้ววิธีเรียน ศึกษา เข้าใจ เข้าใจข้อความเหล่านั้นให้ทั่วถึง นี้รวมกันเรียกว่า ปริยัติ.

ปฏิบัติ ก็คือ *การทำ* อย่างที่กล่าวมาแล้ว. ส่วน ปฏิเวธ คือ *มรรค ผล นิพพาน* นั้น บางคนฟังแล้วงงงนอน เพราะรู้สึกว่ามันไกลจากความที่จะเข้าใจได้ไปเสียก็มี; แต่ที่จริงไม่ใช่อย่างนั้น. มรรค ก็คือการทำ *ตัดสิ่งที่เป็นข้าศึก*, ผล ก็คือสิ่งที่ *เป็นข้าศึกถูกทำลาย* ลงไป, นิพพาน ก็คือ *ภาวะที่เป็นอิสระตลอดกาล*.

เปรียบด้วยอุทาหรณ์ง่าย ๆ ก็เช่นตัวอย่างเหมือนว่า : - ตีบ่วง ได้รับความลำบาก, นกหรืออะไรก็ตามตีบ่วง ได้รับความลำบาก; การที่ตีบ่วงนั้นคือ "มรรค"; การที่บ่วงขาดแล้ว แล้วหลุดออกไปได้ นี้คือ "ผล"; ที่นี้อิสรภาพหลังจากนั้น เป็นความสุขสบาย นี้เรียกว่า "นิพพาน".

ขอให้นักศึกษาทั้งหลายสนใจดูเถาะว่า แม้แต่ใน *กิจการประจำวัน* ของพวกเรานี้ ก็มีลักษณะอาการ ที่เป็นความหมายของนิพพานแทรกอยู่ทั้งนั้น; คือเรา

จะต้องมีการตัดปัญหา, แล้วปัญหาหลุด คือเราหลุดจากสิ่งที่ผูกพันหรือจากตัวปัญหานั้น, หลังจากนั้นเราก็เป็นอิสระ. การทำงานในหน้าที่จะต้องเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น เช่น การศึกษา นี้ เราจะต้องตัดความไม่รู้ ด้วยอาการที่ เรียกว่ามรรค, แล้วเรารู้ ด้วยอาการที่ เรียกว่าผล, ที่นี้เราก็ประสบความสุข หรือว่า ประโยชน์ ที่ได้จากการนั้น ซึ่ง ตรงกับ ความหมายของคำว่า นิพพาน. ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า คำว่า มรรค ผล นิพพาน นั้นโดยที่แท้จริงเป็นชื่อของสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้องกันอยู่กับชีวิตมนุษย์ประจำวันทั่วไปด้วยเหมือนกัน; แต่โดยเหตุที่เอามาเรียกกันอย่างศัพท์แสงสูง ๆ แล้วเรียกกันแต่ในวงคนแก่ตามวัด จึงกลายเป็นว่า เป็นของสูง มีแต่ในวัด หรือตามป่าตามดงไปเสีย. นี้ขอให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า ปฏิเวธ ไว้ในลักษณะอย่างนี้ด้วย ว่าสิ่งที่เรียกว่าศาสนา หรือพุทธศาสนาโดยแท้จริงนั้นคือ ปรีชาปฏิบัติ ปฏิเวธ รวมกัน.

ที่นี้มีมีเปลือก, มีเปลือกนอกที่หุ้มห่อ เป็นวัตถุ เป็นศิลป เช่น พระพุทธรูป หรือ วัตถุอาราม โบสถ์วิหาร หรือเจดีย์, ตลอดจนถึงการกระทำที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีรีตองต่างๆ ซึ่งเนื่องด้วยศาสนานั้น, เหล่านี้ขอให้เข้าใจในฐานะที่ว่า เป็นเปลือกหุ้มห่อ หรือเป็นภาชนะ; และตามที่เราใช้คำว่า “พุทธศาสตร์ หรือ ประเพณี” ขอให้เข้าใจว่า เราพูดถึงทั้งเนื้อ และทั้งเปลือกที่หุ้มห่อด้วย โดยเหตุที่เห็นว่าเปลือกก็เป็นสิ่งที่สำคัญอยู่.

เปรียบเหมือนอย่างผลไม้ ถ้าไม่มีเปลือกแล้ว มันจะงอกงามมาได้อย่างไร, และที่เห็นกันได้ง่ายๆ โดยทั่วไป ก็คือว่าผลไม้มันงอกเปลือกออกมาก่อน. กล่าวคือหลังจากดอกบานผสมพันธุ์เต็มที่แล้ว มันจะปรากฏส่วนที่เป็นเปลือกออกก่อนเป็นส่วนใหญ่, แล้วเนื้อในค่อยๆ เจริญมากขึ้นตามส่วนการขยายตัวของเปลือก. เพราะว่าเปลือกมันต้องมาก่อน, ทำหน้าที่สำคัญให้เนื้อ โดยที่ว่าส่วนเนื้อได้อาศัย. ถ้าไม่มีเปลือกแล้ว เนื้อก็เกิด หรือเจริญเต็มที่ไม่ได้ หรือเป็นอันตรายเพราะศัตรู.

อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนกับภาชนะ; ถ้าเราไม่มีภาชนะ เราจะรับประทานอาหารได้อย่างไร. สมมุติว่า เราจะกองบนโต๊ะ โต๊ะก็กลายเป็นภาชนะไป, เมื่ที่สุดแต่จะใส่ฝ่ามือกิน, ฝ่ามือก็กลายเป็นภาชนะไป. นี่เห็นได้ทันทีว่า อาหารนั้น ถ้าปราศจากภาชนะแล้วจะไม่สำเร็จประโยชน์ เป็นไปด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ไม่มีอะไรจะใส่จะปรุงมัน; หม้อ กะทะ จาน ชาม อะไรเหล่านี้จึงจำเป็นอย่างนี้.

เราจึง ควรสนใจ พร้อม ๆ กันไป ทั้งเนื้อและเปลือก; แต่อย่า ได้ไปหลงที่เปลือก มากไปกว่าส่วนที่เป็นเนื้อ; เพราะว่าที่มันสำเร็จประโยชน์นั้น อยู่ที่ส่วนที่เป็นเนื้อ. ฉะนั้นเราจึงจัดเล่มหนังสือ เช่นพระไตรปิฎก หรืออะไรต่าง ๆ ในทำนองนี้ไว้ในฐานะเป็นเปลือกของ พระธรรม, จัดองค์พระพุทธเจ้า หรือ พระพุทธรูป หรืออะไรทำนองนี้ไว้เป็นเหมือนภาชนะ หรือเปลือกสำหรับ พระพุทธะ, จัดเครื่องหมายวัตถุต่าง ๆ โบสถ์ วิหาร อาราม ผ้าเหลืองอะไรทำนองนี้ เป็นภาชนะ หรือเปลือกสำหรับสิ่งที่เรียกว่า พระสังฆะ.

ที่เนื้อในสุดอีกทีหนึ่ง ก็คือว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้นจะต้องเป็นอันเดียวกัน. ใจความสำคัญของพระพุทธเจ้า ก็อยู่ที่คุณธรรมในใจของท่าน; ไม่ใช่อยู่ที่เนื้อหนัง ร่างกาย หรือหัวใจของท่าน หรือ สติปัญญาของท่าน; อย่างนี้ก็ไม่ใช่. แต่มันอยู่ที่คุณธรรมที่สำเร็จมาจากสติปัญญาของท่าน สิ่งนี้ก็คือ ภาวะแห่งความไม่มีทุกข์, จะเรียกว่า ความสะอาด สว่าง สงบ หรืออะไรก็สุดแท้.

หัวใจของพระธรรม นี้ก็เหมือนกัน ไม่ได้อยู่ที่เสียงพูด หรือว่า ความหมาย หรือความรู้ หรือการศรัทธา แต่เพียงอย่างเดียว; มันต้องอยู่ที่คุณธรรมอันสุดท้าย คือ ความพ้นจากทุกข์ ด้วยเหมือนกัน. ภาวะที่ปราศจากทุกข์นั้น เป็นหัวใจของพระธรรม เป็นความสะอาด สว่าง สงบ อีกนั่นเอง.

หัวใจของพระสงฆ์ ก็ไม่ได้อยู่ที่ตัวคน หรือจิตใจ หรือความรู้ หรือสติปัญญาของท่าน เหมือนที่กล่าวมา; แต่มัน อยู่ที่ทฤษฎีธรรมอันสูงสุดที่มีอยู่ในใจของท่าน, คือภาวะแห่งความหมดทุกข์อีกเหมือนกัน, ความไม่มีทุกข์เป็นความสะอาด สว่าง สงบ อีกเหมือนกัน.

ใจความสำคัญที่เป็น quintessence หรือ essence นั้นมันอยู่ที่ภาวะแห่งความไม่มีทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น; แล้วจึงจัดเอาสิ่งนั้นมาเป็นหัวใจของพุทธศาสนา, เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นจุดมุ่งหมายปลายทางสุดเลย. ทั้งหมดนี้ เรียกว่า เป็นการทำความเข้าใจกันในคำว่า พุทธศาสนา ซึ่งเราจะต้องสนใจ; แล้วจึงมาถึงปัญหาว่า สนใจทำไม และสนใจอย่างไร.

ถ้าจะถามถึงว่า สนใจทำไม? มีทางที่จะตอบได้ได้หลาย ๆ อย่าง; แต่รวมความแล้ว ก็เพื่อดับทุกข์; และถ้าตอบอย่างนี้ก็เหมือนกับกำปั้นทุบดิน, กล่าวโดยไม่มีทางที่จะผิด แต่ไม่มีทางที่จะทำความแจ่มแจ้งอะไรได้. เพราะฉะนั้น เราจะต้องแยกแยะ วินิจฉัยกันดูให้เป็นที่เข้าใจ หรือว่าให้เกิดความสนใจขึ้นมา โดยไม่ต้องฝัน.

การที่เราสนใจในพระพุทธศาสนา ข้อแรก ก็น่าจะกล่าวได้ว่า เพื่อให้การเกิดมา การศึกษา การเป็นอยู่ การสืบพันธุ์, อย่าให้มนุษย์สูญพันธุ์. การต่อสู้ต่างๆ ของมนุษย์ ก็เพื่อให้สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นไป เพื่อให้มนุษย์ได้เข้าถึง หรือได้อยู่ หรือได้เป็นอันเดียวกันกับสิ่งๆ หนึ่ง ซึ่งจะเรียกว่า พระเจ้า หรือจะเรียกว่า สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์เราควรจะได้ - ควรจะถึง ก็ได้ทั้งนั้น. ถ้าเป็นทางฝ่ายศาสนาต่างๆ ที่เขาถือพระเจ้า อย่างคริสเตียน, โมฮัมมัด, อย่างนี้เขาต้องใช้สำนวนว่า "เพื่อเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเจ้า". แต่ถ้าพูดอย่างชาวพุทธเราก็คว่า เพื่อเข้าถึงภาวะหรือสภาวะที่สูงที่สุด ที่ประเสริฐที่สุด เท่าที่มนุษย์ควรจะได้ถึง.

แล้วถามว่า อันนั้นคืออะไร? มันก็ตอบได้ว่า อันนั้นคือ สภาพที่ปราศจากความทุกข์. ชีวิตที่เป็นอยู่โดยปราศจากความทุกข์ ไม่มีความทุกข์เจือหรือว่าอยู่เหนือความทุกข์นั่นเอง เรียกว่า “สิ่งดีที่สุดในมนุษย์เราควรจะได้” อย่างนี้ดีกว่า.

ข้อที่เราต้องสนใจก็คือว่า : เกิดมาทำไม? ศึกษาไปทำไม? เป็นอยู่ทำไม? สืบพันธุ์ของมนุษย์อย่าให้สูญพันธุ์ทำไม? ต่อสู้ชนชวายต่างๆนี้ทำไม? นี่แม่เราจะแยกออกไปอย่างไร มันก็มารวมอยู่ที่จุดเดียว ว่าเพื่อเข้าถึงพระเจ้า หรือเพื่อถึงพระนิพพาน หรือเพื่อถึงสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ จะเป็น จะได้ จะถึง นั่นเอง.

การเกิดมานี้ถ้าเกิดมาเพื่อการกิน การนอน การเล่นหัว การอะไรต่าง ๆ ที่เป็นสิ่งสนุกสนาน เพลิดเพลินเอรีดอรร้อยทางวัตถุ ทางเนื้อทางหนัง อย่างนี้มันก็หมายความว่า มนุษย์ก็ทำเท่ากันกับสัตว์ ด้วยความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน; และถ้าประสงค์เพียงเท่านี้ ก็ไม่ต้องมีพุทธศาสนา ไม่จำเป็นต้องมีพระพุทธเจ้า, และผลเพียงเท่านี้ก็ เป็นเพียงวัตถุนิยม คือเป็นเพียงเรื่องราวที่จะได้จากวัตถุ เป็นผลทางวัตถุ เป็นไปแต่ในทางวัตถุ. ส่วน ทางจิตใจ นั้น ยังไม่ได้รับความสงบเย็น, แล้วยังจะเร่าร้อนยิ่งไปกว่าที่จะไม่ได้รู้มรยด้วยวัตถุเสียด้วยซ้ำไป; เพราะอำนาจของวัตถุนิยมนี้ ทำให้เกิดความหลงใหล เพลิดเพลิน ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนี้ ชนิดที่ยิ่งได้ยิ่งกระหาย ยิ่งดื่มยิ่งกระหาย ยิ่งกินยิ่งหิว; นี่มันเป็นเรื่องของวัตถุ มันจึงเป็นเช่นนั้นเอง. เพราะฉะนั้นเราจึงไม่สามารถจะดับความกระหาย หรือความหิวได้ด้วยผลทางวัตถุ.

เราจึงจำต้องมีเรื่องอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งสำคัญที่สุด ที่จะใช้ดับความหิวกระหายของใจเสียได้ นี้แหละคือ เรื่องทางธรรมะ ซึ่งไม่เกี่ยวกับวัตถุ; หมายความว่า ถ้าได้อาศัยสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ ที่ถูกต้องแล้ว แม้จะไม่มียวัตถุ หรือจะมีวัตถุแต่



เล็กน้อย หรือจะมีวัตถุมากมายก็ตาม, **จิตใจก็ยังหยุดความหิวกระหายได้** แล้วอยู่อย่างสงบเย็น สดชื่น เยือกเย็นแสนที่จะเย็นได้. แต่ถ้าปราศจากธรรมะแล้ว เราจะมีวัตถุมากหรือน้อย หรือไม่มีก็ตาม มันล้วนแต่เป็นความเร่าร้อน กระวนกระวายไปหมด, ยังมีมากยิ่งร้อนมาก. เพราะฉะนั้นขอให้จำประโยคซึ่งมักจะกล่าวเสมอว่า **“ใครไม่มีธรรมะแล้ว ยังมีอะไรก็ยิ่งทุกข์มาก, ถ้ามีธรรมะแล้ว ยังมีอะไรก็ยิ่งส่งผลให้สะดวกสบายมาก”**, ขอให้จำไว้ให้แม่นยำอย่างนี้.

การเกิดมาของคนเราไม่ใช่เกิดมาเพื่อวัตถุ เพื่อความสะดวกสบาย สนุกสนานเพลิดเพลินทางร่างกาย โดยส่วนเดียว; มันมี ส่วนหนึ่งซึ่งสำคัญ ไปกว่านั้น คือส่วนจิตใจ. เพราะฉะนั้นขอให้เหลือบตามองให้เห็นเสียตั้งแต่บัดนี้ อย่าต้องรอนไปเป็นผู้ใหญ่ แก่เฒ่า; เพราะเหตุว่าแม้แต่เด็ก ๆ ก็ต้องมีทั้งกาย และใจ, คนรุ่นหนุ่มสาว ก็ต้องมีทั้งกายและใจ, คนกลางคนก็มีทั้งกายและใจ; ไม่ใช่ว่าเด็ก ๆ จะมีแต่ร่างกาย ใจไม่มีก็หาไม่.

คำว่า **“กายกับใจ”** นี้ ขอกำหนดความหมายลงไปว่า : - กายนี้ หมายถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกาย, คือตัวกายโดยตรง รวมทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกาย, แม้จิตใจในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกาย เช่น มันสมอง ความรู้สึกนึกคิด ระบบประสาทอะไรเหล่านี้ เขาจัดไว้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกาย; แม้จิตส่วนที่มีหน้าที่ทำความรู้สึก ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายเสวยรสของรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นี้ก็เรียกว่าเนื่องอยู่กับกาย, จัดเป็นฝ่ายกายหมด. ส่วนฝ่ายจิตนั้น เราหมายถึงส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องอยู่กับกาย, สูงขึ้นไป บางทีก็เรียกว่าทางวิญญาณ.

ถ้าคำว่า กาย หมายถึง physical ละก็, คำว่า จิต นี้เรามีได้หมายถึง mind หรือ mental หรืออะไรทำนองนั้น; แต่เราหมายถึงขึ้นไปเป็น spiritual. คำว่า

spiritual ไม่ได้หมายถึง ภูต ผี ปีศาจ หรือวิญญาณ ทำนองภูต ผี ปีศาจ; แต่หมายถึงเรื่อง สติปัญญาอันลึกซึ้งในทางจิตใจ และธรรมะที่ไม่มีรูปร่าง ที่จะต้องรู้หรือเข้าถึงได้ด้วยสติปัญญาอันละเอียดประณีต แล้วทำให้ดวงจิตหรือวิญญาณนั้นได้รับผลเป็นความสงบสุขอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่เกี่ยวกับทางกายเลย.

แม้ว่าเรามีความสุข ในเมื่อมีทรัพย์สมบัติ มีเงิน มีเกียรติยศชื่อเสียง พวกห้องบริวาร หาความสุข สนุกสนานอะไรมาได้; ความสุขเหล่านั้นก็เป็นทางกายหมด. แม้แต่จะได้ไสรยสุขที่เป็นของทิพย์ของสวรรค์ในเทวโลก มันก็จัดเป็นวัตถุหมด เป็นวัตถุนิยมหมด เป็นเรื่องทางฝ่ายกายหมด. เพราะมันไม่มีความหมายอะไรมากไปกว่าความเพลิดเพลินทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจเอง; ยังเป็นเรื่องที่ยิ่งกินยิ่งหิว ยิ่งดื่มยิ่งกระหายทั้งนั้น. ส่วน เรื่องทางใจ นั้น เป็นเรื่องทางสติปัญญา รอบรู้ : ทำลายกิเลสตัณหา ทำลายความหิวเสียโดยตรง, ทำลายกิเลสตัณหาซึ่งเป็นต้นเหตุของความกระหาย ความหิวเสียโดยตรง; ฉะนั้นมันจึงไม่หิว ไม่กระหาย, เกิดเป็นความสงบเย็นขึ้นมา เพราะความไม่หิวและไม่กระหาย, อย่างนี้เราเรียกว่า เรื่องทางวิญญาณ หรือทางฝ่าย spiritual.

การเกิดมานถ้าได้เพียงทางฝ่ายวัตถุ ทางฝ่ายร่างกาย แม้จะสมบูรณ์เพียงไร ก็เรียกว่าได้รับสิ่งที่ควรจะได้รับนั้นเพียงซีกเดียว หรือครึ่งเดียว หรือแต่เพียงส่วนนอกหรือส่วนเปลือก; เพราะฉะนั้นความเป็นมนุษย์ชนิดนั้น จึงเป็นมนุษย์กวาง เป็นโพรง, เป็นมนุษย์แต่ครึ่งเดียว ครึ่งซีกนอก; ต่อเมื่อใด มาทำความรู้ ทำสติปัญญาให้เกิดขึ้น จนได้รับความสงบสุขอย่างสูง ชนิดที่ไม่ต้องเนื่องด้วยวัตถุ, เมื่อนั้นในทางฝ่ายภายใน คือทางฝ่ายจิตหรือวิญญาณจึงจะเต็มขึ้นมา, ข้างในก็ไม่กวาง เป็นโพรง. นี่การเกิดมาควรจะให้ได้รับ สิ่งที่มีความสมบูรณ์ทั้งสองประเภทอย่างนี้. เมื่อการเกิดมาเป็นอย่างนี้, มีวัตถุประสงก์มุ่งหมายอย่างนี้, การศึกษาก็เพื่อเป็น

อย่างนี้, การเป็นอยู่ก็เพื่อเป็นอย่างนี้; เราจะต้องศึกษาให้ได้รับประโยชน์ทั้งทางฝ่ายกาย และฝ่ายวิญญาณ; เราจะต้องเป็นอยู่ด้วยความผาสุก ทั้งทางฝ่ายกาย และทางฝ่ายวิญญาณ.

พูดถึงการต่อสู้ : ตามธรรมดาเราก็ต้องชวนชวยต่อสู้จนตลอดชีวิตทุกอย่างทุกประการ ก็ควรจะเป็นการต่อสู้ เพื่อให้ได้มาซึ่งผลอันประเสริฐในทางฝ่ายจิต หรือทางฝ่ายวิญญาณด้วย. อย่าได้ต่อสู้กับชนชวย เพื่อผลเพียงทางวัตถุฝ่ายเดียว ซึ่งจะต้องนั่งลงร้องไห้ คู่กันกับการหัวเราะสลบกันไป, เมื่อจง, จนปัญญาหรือว่าแก่ไม่ตก มันก็ต้องฆ่าตัวตายโดยแน่นอน; เพราะว่าไม่มีความรู้ในทางฝ่ายวิญญาณ ก็จะแก้ปัญหาทางจิตใจ ให้ลุล่วงไปได้, มันหมกมุ่นอยู่จึงต้องฆ่าตัวตาย. เหล่านี้เรียกว่าการต่อสู้ในชีวิตนี้ ก็หมายความว่า เป็นการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ประเสริฐที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ ในทางฝ่ายวิญญาณ.

ที่นี้ว่าถึง การสืบพันธุ์ ก็หมายถึงว่า มนุษย์ไม่ควรจะสูญพันธุ์. มีการสืบพันธุ์เอาไว้ให้ยังคงมีมนุษย์อยู่นี้เพื่อประโยชน์อะไร? นี้เราน่าจะคิดถึงว่า ถ้าว่ามนุษย์ generation นี้ไม่สามารถจะถึงสิ่งนี้ได้ ก็อย่าทอดย จะต้องเหลือพันธุ์ไว้ให้ชนชวย สืบต่อกันไปใน generation หลังๆ หลังๆ, จนคนชั้นหลังนั้นสามารถเข้าถึงสิ่งนี้ได้. เพราะฉะนั้นจึงน่าสนใจ หรือน่าคิด ในข้อที่ เมื่อนักคิดชาวกรีกเขาประชุมคุยกันถึงเรื่องความรักหรือ การสืบพันธุ์ หลายคนให้ความเห็นไปต่างๆ ตามแต่เขาจะคิด. โสเครตีสเขาให้ความเห็นว่า : -ความรัก หรือการสืบพันธุ์นี้ ก็เพื่อวัตถุประสงค์อย่างที่กำลังกล่าวนี้ คือ เพื่อเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้า; เพราะว่าการสืบพันธุ์ก็คือ อย่าให้มนุษย์สูญพันธุ์ไปเสียก่อนแต่จะเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้า.

พระเป็นเจ้าของเขาจะหมายถึงอะไรก็สุดแท้; แต่ของเราที่หมายถึง "สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้". เพราะฉะนั้นเราหวังได้ในอนาคต เช่นเกี่ยวกับ

ที่เป็นมาแล้วแต่อดีต คือว่ามนุษย์เราแรกมีขึ้นมาในโลกนี้ ไม่ได้รู้เรื่องนิพพาน, เพียงแต่จะทำนาทำไร่กินอย่างไรก็ยังไม่ค่อยจะรู้; แล้วมนุษย์ยุคต่อมาก็ค่อยรู้เข้า แล้วก็ไม่ได้สูญพันธุ์นี้สืบพันธุ์ไว้เรื่อย. มนุษย์ต่อมาก็รู้สูงขึ้นมา จนรู้จริยธรรม จริยศึกษา ศีลธรรม เป็นลำดับ ๆ ขึ้นมา จนรู้สัจธรรม จนพระพุทธเจ้าเพิ่งเกิด เมื่อสัก ๒๕๐๐ กว่าปีมานี้. ถ้ามนุษย์สูญพันธุ์เสียตั้งแต่ครั้งกระโน้น ครั้งแต่ยังเป็นยุคหินยุคเหล็กโน้น แล้วการเข้าถึงนิพพาน หรือว่าเรื่องราวของนิพพาน หรือการเข้าถึงพระนิพพานจะปรากฏขึ้นในโลกได้อย่างไร; มนุษย์จึงควรจะรู้ความมุ่งหมายของความรัก หรือของการสืบพันธุ์นี้ ให้สูงอย่างนี้; อย่าตกต่ำสกปรก ซึ่งสัตว์เดรัจฉานก็ทำเป็น.

เพราะฉะนั้นจึง *ควรสนใจในเรื่องจุดหมายปลายทางของเรา คือพระนิพพาน หรือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ขึ้นไว้เป็นที่มุ่งหมาย, แล้วสิ่งต่างๆ จะไม่เป็นไปในทางต่ำ จะไม่เกิดการเสื่อมเสียทั้งทางศีลธรรม และสัจธรรม หรืออะไรหมด,* แล้วมนุษยชาติโดยส่วนรวมจะเข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ไม่วันนี้ ก็วันหน้า ไม่ใน generation นี้ ก็ generation ถัดไป ๆ ตามลำดับ; จึงขอให้เราเข้าใจว่า การเกิดมา การศึกษา การเป็นอยู่ การต่อสู้ การสืบพันธุ์ หรือแม้ที่สุดแต่การตายไป, ก็ให้มันตายไปเพื่อเกิดใหม่ เพื่อจะเดินต่อไปให้ถึงอันนี้ให้จับได้. *นี่เป็นข้อแรกที่สุดที่จะถือไว้ เป็นหลักกว้าง ๆ ทั่วไป ว่าทำไมเราจะต้องสนใจพุทธศาสนา.*

ถ้าเราจะเพิ่งสั่งให้แคบเข้ามาเป็นส่วนตัวกันแล้ว เราก็จะกล่าวได้เหมือนกันว่า เพื่อให้แต่ละคน ๆ นี้ อยู่ในโลกด้วยชัยชนะทุกประการ; ถ้าเราไม่อาศัยความรู้ทางธรรมะนี้แล้วจะประสบความสำเร็จอย่างยิ่งคือฟ่ายแพ้กี้เกิลส, ฟ่ายแพ้กี้เกิลสที่ทำให้เราต้องทรุดตัวลงนั่งร้องไห้ หรือฆ่าตัวตาย ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง. เราไม่มีสติปัญญาพอที่จะรู้ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มันมีสภาพตามที่มันเป็นจริงอย่างไร, เราไม่อาจจะเฉยได้ ทนได้ หรือปล่อยวางได้ เหล่านี้เป็นต้น;

เราก็ต้องพ่ายแพ้จนถึงกับต้องนั่งลงร้องไห้; หรือแม้ว่าในการประกอบกิจการงานให้สำเร็จจนประสบความสำเร็จซะนะ เราก็ต้องอาศัยธรรมะ.

เราจะมีชัยชนะในการศึกษา หรือในการแข่งขัน หรือแม้ที่สุดในการต่อสู้ ในระหว่างบุคคล, ทางที่ตีที่ตักก็ยังมี ต้องอาศัยธรรมะหมวดใดหมวดหนึ่ง ข้อใด ข้อหนึ่งที่ถูกต้อง จึงจะประสบความสำเร็จได้; โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ เรื่อง รู้จักทำจิตใจให้ว่าง ไม่เป็นจิตวุ่น ค้างที่ได้อธิบายมาแล้วในการบรรยายครั้งก่อนโน้น. ทั้งนี้ก็เพื่อว่า อยู่ในโลกด้วยความพ่ายแพ้เช่นนั้นไม่สมควรแก่ความเป็นมนุษย์, มันเหมือนกับตายแล้ว; ต่อเมื่ออยู่ด้วยชัยชนะจึงเหมือนกับมีชีวิตอยู่ หรือเป็นอยู่, หรือมีค่า เท่ากับเป็นอยู่. เพราะฉะนั้นต้องหาวิธีที่จะให้มีชัยชนะให้ได้ แล้วส่วนสำคัญมันอยู่ที่ตรงรู้จักทำจิตใจให้ว่าง ให้อยู่เหนือความวุ่น คืออย่าให้ประกอบไปด้วยกิเลส ตัณหา ความโลภ ความหลง, แต่ให้ประกอบไปด้วยสติปัญญา.

อย่าให้หมกมุ่นอยู่ในเรื่องความเห็นแก่ตัวตน หรือของตน ซึ่งเป็นความวุ่นใจวุ่น, ให้ความรู้สึกยึดถือว่าตัวตนของตนนั้นหมดไป เหลืออยู่แต่สติปัญญาที่แจ่มใสแล้วจะเอาชนะสิ่งต่าง ๆ ได้; เพราะมันฉลาดเต็มที่ :— มีปัญญา มีสติ มีสัมปชัญญะเต็มที่ ด้วยอำนาจของธรรมะ; หรือแม้ สติ ปัญญา สัมปชัญญะนี้ ก็ต้องเป็นตัวธรรมะอยู่ในตัว. *ออกข้อธรรมะเพียง ๓ อย่างว่า* ปัญญา สติ สัมปชัญญะนี้ในฐานะที่เป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่จะต้องใช้ในการชีวิตประจำวัน สำหรับเอาชนะสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรค หรือเป็นปัญหาที่เกิดขึ้น.

ถ้าจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ว่า เราจะเป็นผู้ที่มัวชิวตอยู่ได้ในโลกนี้โดยมีความทุกข์แต่อย่างน้อยที่สุด หรือว่าทุกข์กับเขาไม่เป็นเสียเลยก็ได้; ที่คนอื่นเขาทุกข์กัน เราทุกข์ไม่เป็น จะทุกข์บ้างก็แต่อย่างน้อยที่สุด.

ถ้าเป็นนักศึกษาจะต้องมองให้เห็นว่า เงิน ลาก ยศ ชื่อเสียง อำนาจวาสนา อะไรเหล่านั้น มัน ไม่เคยจัดความทุกข์ในโลกนี้ให้หมดไปได้, มีแต่จะสร้าง วิฤตการณ์ต่าง ๆ ขึ้นเพราะสิ่งเหล่านั้น; เพราะฉะนั้นมันจึงไม่ใช่สิ่งเหล่านั้น คือไม่ใช่เงิน ลาก ยศ ชื่อเสียง เกียรติยศ อำนาจวาสนา ที่จะนำมาจัดความทุกข์ในใจ, แต่มันต้องเป็นวิธีปฏิบัติให้ถูกต้องตามเรื่องของทางฝ่ายจิตใจ คือธรรมะ. ในเมื่อเรามี ธรรมะอย่างถูกต้องขึ้นเท่านั้น เราจึงจะทุกข์กับเขาไม่เป็น; ใครจะทุกข์ ก็ทุกข์ไป เราทุกข์กับเขาไม่เป็นที่แล้วกัน. นี้เรียกว่าอานิสงส์ หรือผลดี ของธรรมะ ย่อมเป็นอย่างนี้.

ถ้าเราจะมองกันในแง่การงาน ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดของชีวิต เพราะว่า คนทุกคนจะต้องประกอบการทำงาน ไม่ว่าชาวบ้าน หรือชาววัด แม้แต่ พระพุทธเจ้า ท่านก็ทำงาน; ผู้หลุดพ้นโดยเด็ดขาดแล้ว กล่าวคือพระอรหันต์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า เป็นประมุขนี้ก็ยังทำงาน, แล้วนับประสาอะไรกับปุถุชนคนเรา ที่จะไม่ต้องทำงาน. เราจะต้องทำงาน นับตั้งแต่พูดได้ เดินได้ ช่วยพ่อแม่ทำงานที่บ้าน, แล้วก็มีการเรียน การงาน เป็นการงาน การศึกษา การเรียนที่โรงเรียน ที่มหาวิทยาลัย, แล้วก็มีการงานต่อไปข้างหน้าจนตลอดชีวิตของเรา ก็เรียกว่าการงาน; แล้วการงาน นั้นเป็นของสนุกหรือเป็นของน่าเบื่อ ขอให้ลองคิดดู.

เรื่องการงานนี้ก็อีกเหมือนกัน ถ้าหากว่าไม่มีธรรมะแล้ว จิตมันวุ่น; พอจิตวุ่นแล้วการงานจะเป็นทุกข์. ที่นี้เราย่อมหลีกเลี่ยงการงานไม่ได้ เราก็เลย ตกนรกทั้งเป็น ตั้งแต่เกิดจนตาย, ไม่ต้องรอต่อตายแล้ว ตกนรกกันทั้งเป็นๆ ในขณะที่ ยังเดินได้ พูดได้ อะไรได้นั้นอยู่ ซึ่งจะมีค่าเหมือนกับตายแล้ว คือในชีวิตจิตใจนี้ จะมีแต่ความระหกระเหิน เราร้อน เต็มไปด้วยสิ่งที่หวนไหว โยกโคลง, เหมือนกับว่า เกิด - ตับ เกิด - ตับ เกิด - ตับ อยู่เป็นนิจ. เรื่องนี้เรื่องนั้นแทรกเข้ามา แล้วหายไป,

เรื่องโน้นแทรกเข้ามาแล้วหายไป, เรื่องนั่นอีกแทรกเข้ามา แล้วหายไป, สลับสับสนวนวายกันอยู่อย่างนี้จนตลอดเวลา; เพราะฉะนั้นมันจึงไม่มีส่วนไหนที่เป็นความสขขึ้นสงบเย็น เบิกบาน เยือกเย็นเลย; จึงว่าเหมือนกับตายแล้ว แล้วไม่มีชีวิต. ต่อเมื่อใดมี ธรรมะทำให้จิตใจสงบเย็น เมื่อนั้นแหละจึงจะ เรียกว่า เริ่มมีชีวิต.

การเริ่มมีชีวิต จะเริ่มกันต่อเมื่อเป็นผู้ใหญ่ มีความรู้เรื่องโลก เรื่องชีวิตนี้เพียงพอ, จนรู้จักจัก รู้จักทำให้ชีวิตนี้ประสบกับความสงบเย็น. เพราะฉะนั้นคนแก่ ๆ ที่จะเข้าโลงเสียอีก จึงจะเรียกว่าเป็นคนเริ่มมีชีวิต; ถ้ารู้ธรรมะของพระพุทธเจ้าถึงที่สุด เขาก็มีชีวิตอนันตกาล มีชีวิตถาวร ซึ่งไม่รู้จักตาย. ร่างกายเบื่อยเนาไป แต่สิ่งนั้นไม่รู้จักตาย, มันมีชีวิตถาวรอันหนึ่ง ซึ่งเป็นของประจำมากับคนในโลก, เป็นคุณธรรมที่ไม่รู้จักตาย เพราะเขาได้เข้าถึงสิ่งนั้น และเขาสะละจ้านร่างกาย. นี้เรียกว่ามันทำให้คนเรามีชีวิตที่แท้จริง.

หรือจะเปรียบอีกอย่างหนึ่งก็เหมือนกับว่า คนที่ไม่มีธรรมะ ถึงขนาดที่ทำให้สงบเย็นได้นั้น มันเหมือนกับคนเดือดร้อน ดินรน ไม้รุ่งสำนุงผ่นด้วยซ้ำไป; เพราะมันไม่มีความละอาย ไม่มีความสำนึกว่าเป็นสิ่งที่ควรละอายในข้อที่ว่า คนเราเกิดมาทั้งที แล้วไม่ได้รับสิ่งนี้ หรือไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะ.

เพราะเหตุที่ไม่มีธรรมะ, เราจึงเห็นคนส่วนมาก เทียวกำเทียวหราชูตามถนนหนทางในโลกทุกหนทุกแห่ง; ไม่มีความละอายเลยว่า ตนยังไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ. นี้เราควรจะเรียกเขาว่า คนไม่ละอาย คนไม่รุ่งผ้าจะถูกกว่า. เขาไม่มีความละอายในสิ่งที่ควรละอายอย่างยิ่ง เกี่ยวกับมนุษย์ เพราะไม่เข้าถึงสิ่งที่ควรจะได้ และยังไม่สนใจ และยังไม่เกลียดอย่างยิ่ง, เมื่อพูดกันถึงสิ่งนี้ก็ไม่อยากจะฟัง; บางทีจะค่าประชดประชันเสียอีก ในเมื่อมีใครมาพูดถึงสิ่งนี้ ในฐานะที่ควรสนใจที่สุด. นั่นแหละคือความไม่ละอายถึงขนาดที่เทียบกันได้ว่า เขาไม่รุ่งผ้า

แล้วก็เที่ยวไปตามถนนหนทาง ในที่ทุกหนทุกแห่ง, เทียบกันได้โดยน้ำหนักเท่านั้น  
จริงๆ. นี่จะเห็นได้ว่า ถ้าชีวิตนี้ปราศจากกรรมะที่ถูกต้องแล้ว มันอยู่ในฐานะ  
ที่น่าสมเพชเวทนาอย่างยิ่ง, มีอาการเหมือนกับตกรกทั้งเป็น.

ขอให้เรานึกถึงข้อที่เราจะต้องทำงาน; การงานของเราจะต้องแบ่ง  
เป็นระยะๆ: - ระยะแรกเราจะต้องคิดทำ และแสวงหามัน แล้วเราก็กำลังทำงานอยู่  
เรากำลังดำเนินงานต่อสู้เพื่อการงานไป; เราได้รับผลของการงาน เราแสวงผล  
ของการงานอยู่ เราเก็บรักษาทะนุถนอมผลการทำงานที่แสวงมาได้; แล้วในบางโอกาส  
เราก็อปลาทิ้ง การงานพลาดเราก็สูญเสียผลนั้นไป เราจะต้องต่อสู้อย่างสับสนวุ่นวาย;  
รวมกันทั้งหมดนี้เรียกว่าการงาน หรือชีวิตแห่งการงาน หรือการงานแห่งชีวิต, ก็สุดแท้  
แต่จะเรียก; ทำให้เราเห็นได้ว่า ชีวิตก็คือสิ่งที่ทนทานอยู่ด้วยการงาน  
อย่างที่จะหลีกไม่ได้.

ชีวิต นั่นคือ ภาวะที่ทนทานอยู่กับการงานอย่างที่จะหลีกได้ง่าย  
ไม่ได้; แต่ชีวิตของพระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า เป็นต้นนั้น ท่านไม่เป็น  
การทนทานอยู่ด้วยการงาน. เพราะเหตุใด? ก็เพราะท่านมีธรรมะนั้นเอง; ท่านมี  
ธรรมะถึงขนาดที่ ระงับความรู้สึกหลงใหล หรือรู้สึกไปว่า เป็นตัวกู เป็นของกู เหล่านั้น  
เสียได้สิ้นเชิง. นี่เรียกว่าท่านตัดอวิชชา ตัณหา อุปาทาน เหล่านี้เป็นต้น เสียได้  
สิ้นเชิง; ฉะนั้นท่านจึงไม่ต้องเดือดร้อน, ท่านไม่มีตัวคนที่จะเป็นผู้ทำการงาน  
หรือรับผลของการงาน; แต่ร่างกายกับใจที่บริสุทธิ์ผ่องใสล้วน ๆ ไม่มีกิเลสสำคัญ  
มันหมายนั้น มันเคลื่อนไหวไปด้วยสติปัญญาอย่างยิ่ง, มันจึงเป็นเหมือนกับ  
เครื่องจักร ผลิตอะไรที่เป็นผลประโยชน์แก่มนุษย์ออกมาอย่างมากมายโดยไม่เอาอะไร  
ตอบแทน และโดยไม่รู้จักเบื่อหน่าย หรือเหน็ดเหนื่อย, ไม่ต้องทนทุกข์ ไม่หวัหวั  
ไม่ร้องไห้ เหมือนพวกเรา. ส่วนพวกเรานั้นพอถูกใจ ได้อย่างใจหน่อยก็หวัหวั



พอฝึกหัดห้อยก็ร้องไห้ มากเกินไปก็ฆ่าตัวตาย; อาการเหล่านี้ไม่มีในพระอริยเจ้า เหล่านี้ ทั้งที่ท่านก็ทำการทำงานมากเหมือนพวกเรา, การงานของท่านยังสูงกว่าพวกเรา, ยังเป็นประโยชน์กว้างขวางกว่าการงานของพวกเรา; ท่าน ทำได้เพราะมีธรรมะ เท่านั้นเอง.

ขอให้เรารู้จักประโยชน์อันใหญ่ยิ่งของธรรมะ หรือพระธรรมนี้ หรือจะเรียกว่า พระพุทธศาสนาก็ตามใจ ในฐานะที่ทำให้เรามีชีวิตแบบใหม่ รูปใหม่ ลักษณะใหม่ ชนิดที่ทุกข์กับเขาไม่เป็น ในทุกระยะแห่งการทำงาน ไม่ว่าจะระยะไหนหมด. นี้ก็ข้อหนึ่งแล้ว ที่ควรจะคิดว่า มันมีค่ามากหรือน้อยเพียงไร.

นี่จะให้แคบเข้ามาที่สุด ระบุเฉพาะเจาะจงแคบเข้ามาอีกว่า ในวงของการ ศึกษาล้วน ๆ ถ้าจิตของเราประกอบด้วยธรรมะแล้ว การศึกษาของเราจะเป็นไปในลักษณะที่นำมาหัตถจริย คือจะประสบผลสำเร็จอย่างนำมาหัตถจริย. ขอให้หนีสติ ทั้งหลายผู้สนใจ และครูบาอาจารย์ทั้งหลาย ช่วยพากัน ไปปรึกษาหารือในข้อนี้ดู ว่าจริงหรือไม่จริง; เพราะว่าถ้าจิตใจของเราประกอบด้วยธรรมะแล้ว การศึกษาของเราจะเป็นไปอย่างสนุกสนาน, จะประสบผลอย่างนำมาหัตถจริย, จะชวนเพลินเพลิน พอใจ ในการศึกษาอันอย่างยิ่ง; เพราะธรรมะได้ทำให้จิตใจนี้ เปลี่ยนจากสภาพจิตของสัตว์ธรรมดา ไปสู่จิตใจของมนุษย์อย่างที่มีใจสูง, ประกอบไปด้วยธรรมะ, วางจากสิ่งที่เป็นข้าศึก และเต็มไปด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นผลดี; มันจึงมีการคิดเก่ง จำเก่ง เรียนเก่ง ปฏิภาณเก่ง อะไรเก่ง ต่าง ๆ ครบถ้วนบริบูรณ์ไปหมด. นี้ก็ เพราะทำด้วยจิตว่างจากกิเลส ตัณหา ที่ไปยึดถือว่า ตัวกูของกู ทั้งที่ได้กล่าวมาแล้วในปาฐกถาคราวก่อนนั้นเหมือนกัน.

แม้ว่าเราจะสนใจแต่ เพียงการศึกษาอย่างเดียว เท่านั้น ก็ต้องอาศัย ธรรมะอย่างยิ่ง เสียแล้ว; มิฉะนั้นการศึกษาจะเป็นไปอย่างแร้นแค้น เป็นการฝืน

ศึกษา เพราะหวังวัตถุประสงค์อะไรข้างหน้า แล้วก็ต้องทนศึกษาเพื่อให้ได้สิ่งเหล่านั้นมา. มันเป็นการทนอย่างร้ายกาจชนิดหนึ่ง ซึ่งทรมานอยู่ภายใน; เราไม่ควรจะเป็นอย่างนั้น, ไม่ควรจะให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไปอย่างชนิดที่ต้องทนทรมานอย่างนั้น; แต่ควรจะเป็นไปด้วยความพอใจเบิกบาน ยินดี และพร้อมกันนั้น เป็นการก้าวหน้าอย่างรวดเร็วไปด้วย. การที่จะหาความเพลิดเพลินพร้อมกันไปกับการเรียน นั้นเป็นเรื่องของคนโง่เขลา.

ผู้ที่ประกอบไปด้วยธรรมชาติ จะสามารถทำให้การทำงาน หรือการศึกษา โดยตรงนั้น เพลิดเพลินไปในตัวมันเองได้โดยไม่เสียการเรียน และยังทำให้การเรียนนั้นสมบูรณ์โดยเร็วที่สุด. นี้เรียกว่าเป็นการทำให้การทำงานนั้นเป็นความสุขไปในตัว ไม่ต้องนึกถึงเงิน; งานเท่านั้น ไม่ต้องถึงเงิน; เป็นความสุขอย่างยิ่ง เป็นความสุขสมบูรณ์ไปในตัว. ถ้าไปพูดว่า งานคือเงิน - เงินคืองาน, ระวังให้ดี เพลิดเพลินเดียวจะเป็นวัตถุประสงค์ แล้วจะต้องตกนรกทั้งเป็น. ถ้างานคือเงิน - เงินคืองาน ต้องหมายความว่า ในงานนั้นเป็นเงินอยู่แล้วในตัว, ไม่ต้องรอต่อเมื่อเงินมา. งานนั้นจะเป็นความสุขอยู่ในตัวตามแบบของธรรมชาติ ถ้าทำด้วยจิตว่าง ไม่ใช่ทำด้วยจิตวุ่น มันจะสบาย แม้แต่จะไปไกลท้องร้อง ที่เต็มไปด้วยโคลนเหนียว ๆ ก็ยังสนุกสนานอยู่ได้ ถ้าจิตมันว่าง. ถ้าจิตมันวุ่นแล้ว ทำอะไรอยู่ในห้องที่ปรับอากาศเย็น มีกลิ่นหอม มีอะไรอบอวลไปหมด, งานก็เบา; แม้กระนั้นมันก็ไม่สนุกไปได้ เพราะจิตมันวุ่น เท่านั้นเอง.

ธรรมชาติ ทำให้จิตว่างโดยแท้จริง ระวังจิตวุ่นเสียได้โดยสิ้นเชิง เพราะงานนั่นเองมันเป็นสุขสนุกไปหมด โดยไม่ต้องมีตัวเงินขาว ๆ มาแทรก มาเกี่ยวข้อง. ถ้าเงินคืองาน - งานคือเงิน แล้วหมายความว่าต้องมีธรรมชาติทำงาน ส่วนเงินเป็นเพียงผลพลอยได้ อย่างนี้จึงจะไม่ใช่วัตถุประสงค์. นี้แปลว่าธรรมชาติจะช่วยให้ได้สิ่งที่ยิ่งกว่า

งานและเงิน, คือความสุขตั้งแต่ก่อนทำงาน หรือก่อนมีเงิน; และ ถ้าจะมีเงินมาก็มาเป็นข่าวเป็นทาส ไม่ใช่เงินมาเป็นนายอยู่เหนือหัว แล้วเราเป็นทาสเงินนั้น นี่ต้องระวังให้ต้อย่าเป็นวัตถุนิยม; ซึ่งจะเป็นทาสเงิน แล้วจะตกนรกทั้งเป็น. ถ้ามีธรรมะแล้ว มีวิธีใช้ธรรมะ มันมีการคุ้มครอง ไม่ให้เราต้องตกนรกทั้งเป็น; อย่างนี้จะหาความสุขได้จากในที่ทุกหนทุกแห่ง ทุกเวลา ทุกสถานที่ โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับเงินเลย; แล้วเราจะไม่บูชาธรรมะอย่างไรเล่า.

ขอบอกกล่าวให้ทราบไว้เสียด้วยว่า ธรรมะนั้นเป็นสิ่งสูงสุด เป็นที่บูชาแม่ของพระพุทธเจ้า; อย่างว่าแต่ของเรา หรือสัตว์ทั้งหลายทั่วไป. เมื่อพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ใหม่ ๆ ท่านเกิดความคิดขึ้นมาว่า : การอยู่โดยไม่มีที่เคารพนั้น ไม่ใช่ชนบทรรมเนียมที่ดี และไม่ใช่ว่าเป็นสิ่งที่ควรจะทำ, แล้วพระองค์ก็ตรัสรู้ สิ่งที่ดีควรรู้ เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จะเคารพใคร จะเคารพอะไร; ในที่สุดมองไปทุกสิ่งทุกอย่างก็ไม่พบว่าอะไรจะเป็นที่ควรเคารพ, พบอย่างเดียวแต่พระธรรม. พระพุทธเจ้าจึงเคารพธรรม แล้วตรัสพระพุทธภาษิตว่า :— *เย จ อตฺตา สมฺพุทฺธา* *เย จ พุทฺธา อนาคตา, โย เจตฺรหิ สมฺพุทฺโธ พุทฺธํ โสกนาสโน สพฺเพ สทฺธมฺมครุโน วิหริสฺสุ วิหาติ จ, อถาปี วิหริสฺสนฺติ* *เอสา พุทฺธานธมฺมตา* ฯลฯ. กล่าวอีกยาวต่อไปอีก, มีใจความว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายมากมายในอดีตก็ดี จะมาในอนาคตก็ดี แม้ในปัจจุบันนี้ก็ดีล้วนแต่เคารพพระธรรม; เพราะฉะนั้นธรรมตาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างนั้นเอง.”

นี่ขอให้คิดดู; ธรรมะ จึงตั้งอยู่ในฐานะ เป็นสิ่งสูงสุด เพราะว่าสามารถระงับความทุกข์ ทำลายความทุกข์ให้สูญหายไปโดยไม่มีเหลือ; เราจึงเคารพธรรมเช่นเดียวกันกับที่พระพุทธเจ้าก็ทรงเคารพธรรม. นี่เรียกว่าธรรมะอย่างเดียวกันเท่านั้นที่จะช่วยแก้ปัญหิต่าง ๆ กับทุกข์ต่าง ๆ ทุกอย่างทุกชนิด จนจาระไนไม่ไหว.

อีกประการหนึ่งซึ่งประเสริฐที่สุดก็คือว่า ธรรมะเท่านั้นที่จะเป็น เครื่องมืออย่างเดียวกับเท่านั้น ที่จะทำให้เรารวมมนุษยชาติทั้งหลายทั้งปวงเข้า เป็นหน่วยเดียวกัน. เราต้องนึกถึงว่า ถ้ามนุษยชาติยังแตกแยกกันด้วยความ เห็นแก่ตัวแล้ว วิฤตการณ์ถาวรก็ต้องคงมีอยู่ในโลก ไม่มีทางช่วย; แต่ถ้ามนุษย์ รวมเข้าเป็นหน่วยเดียวกันได้ สันติภาพถาวรก็จะต้องมีมาโดยไม่ต้องสงสัย.

อะไรจะเป็น เครื่องมือให้มนุษย์ทั้งหมดคนรวมเป็นหน่วยเดียวกันได้? ท่านไปคิดดู ไม่ต้องเชื่อใคร ในที่สุดจะต้องพบว่า ด้วยอำนาจของธรรมะอย่าง เดียวเท่านั้น. แต่มันยากอยู่ในข้อที่ว่า คนในโลกเขาไม่สนใจธรรมะ, ไม่มีอะไร ไปทำให้คนทั้งโลกสนใจธรรมะร่วมกัน ในคราวเดียวกันได้; เพราะฉะนั้นทั้ง ๆ ที่ ของนั้นมีอยู่จริงและดีจริง มีคุณภาพที่พอจะใช้ทำสิ่งที่ประสงค์อันนี้ได้จริง; แต่ก็ไม่มีใครสนใจ. มัน เหมือนกับน้ำที่บริสุทธิ์ สะอาดเป็นประโยชน์ มีอยู่ในสระ ไม่มีใครตกมาดื่ม มันก็ไม่มีประโยชน์แก่ใคร. หรือว่า ยาแก้โรคมียอยู่ในโลกนี้ แต่ถ้าไม่รู้จักเก็บเอามาใช้ มันก็ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ใครเหมือนกัน ทั้งที่มันมีมาก เหลือกว่ามาก เราก็ยังเก็บเอามาใช้ไม่หมด. มันไม่ใช่ความผิดของยา หรือของ สระน้ำที่ไม่มาช่วยคน, มันเป็นความผิดของคนที่ไม่เข้าไปหายา หรือหาสระน้ำ.

เดี๋ยวนี้มัน เป็นความผิด ของมนุษย์ส่วนใหญ่ในโลก ที่ไม่หันหน้าเข้าไป หาธรรมะ. เพราะอะไร? ก็เพราะจิตมันวุ่น อยู่ด้วยภุมุติ บีศาจคือกิเลสตัณหา ที่มีความเห็นแก่แก่ตัวกู - ของกู; มันจึงรวมกันไม่ได้. แต่แล้วก็ได้อาศัยเหตุปัจจัย อันใดอันหนึ่ง ให้ต่างคนต่างศึกษาธรรมะของตนไว้ได้บ้าง; ฉะนั้นสักวันหนึ่งจะต้อง รวมกันเข้าได้ เพราะธรรมะทั้งหลายย่อมเป็นอันเดียวกัน; อย่างน้อยที่สุดก็มีหลักเป็น เมตตาสากล คือความรักกันในฐานะที่ว่ามีปัญหาอย่างเดียวกัน เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน มีหัวอกอันเดียวกัน มีความทุกข์เหมือนกัน.

ขอให้คิดว่า 'ไม่ว่าสัตว์ชนิดไหน สัตว์เดรัจฉานก็ตาม, ไม่ว่ามนุษย์ชาติไหน ภาษาไหน มุมโลกไหน จะเป็นฝรั่งเป็นไทยเป็นอะไรก็ตาม หรือเป็นเทวดาในสวรรค์ก็ตาม มีความทุกข์อย่างเดียวกัน, ก็มีความทุกข์ส่วนใหญ่ เพราะปัญหาเรื่องการเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย นี้เป็นสามัญลักษณะเป็นพื้นฐาน; แล้วก็มีทุกข์กันพร้อมหน้า เพราะความโลภ ความโกรธ ความหลง - คือกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้เห็นแก่ตัวกู และของกู อยู่ด้วยกันทั้งนั้น. ทั้งนี้ไม่ว่า มนุษย์ชนิดไหน ไม่ว่าจะ เป็นมนุษย์ที่อยู่ในกลุ่มไหน กายไหน พวกไหน ถิ่นไหน แดนไหนก็ตาม, แม้เปิดกว้างไปจนถึง สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรกภายใต้, สัตว์ เทวดา มาร พรหม ในเมืองบน ก็มีปัญหอย่างเดียวกัน. ควรจะเห็นอกเห็นใจกันว่า เป็นเพื่อนทุกข์กัน แล้วก็แสวงหาธรรมะเป็นเครื่องบำบัดทุกข์ ชนิดที่ว่าธรรมะอย่างเดียวกัน ที่จะเป็นเครื่องมือรวมสิ่งที่มีชีวิตมากมายนั้น เข้าเป็นชีวิตเดียวกัน, แล้วเข้าถึงชีวิตที่แท้จริงที่ถาวร อย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น.

เราควรจะมีดวงกว้าง แล้วเห็นประโยชน์ เห็นอันประสงค์ของธรรมะว่า โดยส่วนปัจเจกชนคนหนึ่ง ๆ ก็ดี โดยส่วนรวมทั้งหมดทั้งสิ้น เป็นสากลก็ดี, ธรรมะเท่านั้นเป็นทิพย์; นอกจากธรรมะแล้วหาจะมีอะไรเป็นทิพย์ไม่, นอกจากธรรมะแล้วหาจะมีอะไรเป็นที่เคารพไม่.

ที่นี้เรามาพิจารณา ลูกันให้ชัดลงไปอีกว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมะ หรือศาสนา ที่เกิดขึ้นในโลกนั้นมันคืออะไรกันแน่? ทำไมมันจึงเกิดขึ้นมาได้. แล้วความนึก ความคิด ความรู้สึกของมนุษย์เองเป็นลำดับมาเป็นอย่างไร? ขอให้ทวนย้อนดูไปข้างหลัง ถึงยุคสมัยหินสมัยเหล็กโดยลำดับ ๆ อีกทีหนึ่ง; จะเห็นว่าในขณะนั้นก็รู้อย่างไร? พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นอย่างไร? คับทุกข์อย่างไร? ทางกาย ทางวาจา ทางใจ อย่างไร ไม่เคยรู้กัน.

เราไม่เคยรู้เรื่องคับทุกข์เป็นอย่างไร; แต่แล้วใครมาสอน? มันก็ไม่มีเทวดาที่ไหนมาสอนหรอก; มีแต่ตัวชีวิต<sup>๕</sup>นั่นเอง มันเป็นตัวการศึกษาอยู่ในตัวมันเอง; เหมือนกับว่า เราไปคลำเข้าที่ไฟ มันร้อน มันไหม้มือ แล้วก็เกิดความรู้ขึ้นว่าไฟมันร้อน แล้วเราก็ไม่จับไฟ. ที่นี้เราร้อนใจ เพราะไฟภายใน คือความโลภ ความโกรธ ความหลง หลายหนเข้า เราก็รู้ว่า เจ้านี้เองร้อน และเป็นไฟ; แล้วก็รู้ว่ามันต้องแก้ไข, ก็ได้สังเกตทดลองเหมือนอย่างหลักทางวิทยาศาสตร์นั่นเอง แต่นี้เป็นเรื่องทางใจ. จนกระทั่งพบว่า ถ้าเราชนะความโลภ ความโกรธ ความหลง แล้วเป็นอย่างนี้; ฉะนั้นจึงค้นพบความรู้<sup>๕</sup>มาเรื่อยๆ ทุก generation ของมนุษย์ จนกระทั่งถึงเวลาหนึ่ง เกิดมีคนที่รู้ครบถ้วนสมบูรณ์คือพระพุทธเจ้า; แล้วก็ยังคงกล่าวว่า ไม่มีใครสอนท่านอยู่นั่นเอง. ข้อนี้เพราะว่าสิ่งที่ท่านพบ แปลกใหม่ออกมา<sup>๕</sup> มันเป็นผลผลิตของความรู้ทั้งหลายที่รวบรวมประมวลกันเข้า. เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ชีวิต<sup>๕</sup>มันคู่กันกับธรรมะ, ธรรมะ<sup>๕</sup>มันคู่กันมากับชีวิต; ศาสนา<sup>๕</sup>คู่กันมากับชีวิต, ชีวิต<sup>๕</sup>คู่กันมากับศาสนา. ถ้าใครยังมองไม่เห็นข้อนี้ ก็ต้องจัดไว้เป็นคนบ๊อบที่สุก เหลือที่จะแก้ไขได้.

เราจะต้องนึกต่อไปอีกว่า ศาสนา หรือ ธรรมะ<sup>๕</sup> นี้ มันมีมูลมาจากความกลัว; ศาสนา<sup>๕</sup>ต่ำ ๆ ที่พากันบูชาอันวอน ผีสิง เทวดา นั้น ก็เพราะว่ากลัวสิ่งที่ไม่อาจเข้าใจได้. ครั้นฉลาดขึ้นมาถึงขั้นไม่กลัวสิ่งเหล่านั้น ก็กลัวสิ่งที่น่ากลัวกว่าคือปัญหาภายในเกี่ยวกับ กิเลส ตัณหา ความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่ร้อน, เผาผลนยิ่งกว่าเผาด้วยไฟ ก็เลยกลัวสิ่งนี้ จึงหาทางขจัดสิ่งนี้ออกไปอีก. จึงกล่าวได้อย่างกำปั้นทุบดินโดยไม่มีผิดว่า ศาสนาทุกแบบ ทุกระบบ ทุกชนิดทุกระดับ นั้น มีมูลมาจากความกลัว, ตามที่ความกลัวมันจะมีอยู่หลายระดับอย่างไร. ศาสนาชั้นโง่งเง่าที่สุดก็เพราะกลัวของน่ากลัวบนฟ้าบ้าง ในอากาศบ้าง, กระทั่งกลัวภูตผี ปีศาจ กลัวเทวดา กลัวสิ่งที่มองไม่เห็นตัว ซึ่งเกิดเชื่อเอาเอง; กระทั่งมากลัวกิเลสตัณหา ซึ่งเป็นสิ่งที่น่ากลัวอย่างยิ่ง แล้วเอาชนะมันได้. นี้เรียกว่าศาสนา<sup>๕</sup>คู่กันมากับสัญชาตญาณ

อันสำคัญที่สุดที่ประจำชีวิต คือสัญชาตญาณแห่งการหนีภัย หรือกลัวภัยแล้วหนีภัย. เพราะฉะนั้นสัญชาตญาณอันนี้มันยังเป็นมูลฐานของชีวิตอยู่เพียงใดแล้ว ศาสนาก็ต้องเป็นคู่กับชีวิตอยู่อย่างนั้น เพราะมันเป็นเครื่องขจัดความกลัว.

เดี๋ยวนี้ที่เราอุทิศส่ำห่าเล่าเรียนกันอย่างไม่เห็นแก่หลับแค้นนอนนี้ ก็เพราะกลัว, กลัวว่าจะไม่มีอะไรเป็นเครื่องเลี้ยงชีพต่อไปในอนาคต, กลัวว่าจะไม่มีเกียรติ, กลัวว่าจะไม่สามารถสืบสกุล กลัวว่าจะเป็นที่เยาะเย้ยของเพื่อนฝูง, เพราะกลัวทั้งนั้นจึงอุทิศส่ำห่าเรียน. นี่เห็นได้หรือยังว่า ความกลัวนี้เป็นสิ่งจำเป็น เป็นพื้นฐานของการทำงานที่ทำให้เกิดสติปัญญาขึ้นมาทีหลัง. เมื่อชีวิตกับความกลัว และธรรมะเป็นของที่เกี่ยวข้องกันอย่างแยกกันไม่ออกเช่นนั้นแล้ว เราก็ต้องสนใจธรรมะนี้ ตลอดเวลาที่เรายังมีชีวิต.

สรุปได้ว่า มันเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และก็ต้องจัดทำให้ดีที่สุดเท่าที่เราจะทำได้ จึงพอจะสรุปได้เป็นหลัก สำหรับทำความเข้าใจสืบไปว่า สิ่งที่เรียกว่าชีวิต ๆ นี้ ถ้าถามว่ามันคืออะไร? หรือจากอะไร? หรือเพื่ออะไร? หรือโดยวิธีใดแล้ว? ตามหลักของธรรมะนี้แล้ว เขาจะต้องตอบว่า: - **ชีวิตนี้คือสิ่งที่ดิ้นรนไปตามความใคร่ ความปรารถนาอยู่ตลอดเวลา.** การกล่าวอย่างนี้เขาเอาปรากฏการณ์ที่เห็น ๆ อยู่นี้เป็นหลักสำหรับกล่าว.

ลองคิดดู ว่าโดยทางวัตถุมันก็เป็นอย่างนั้น; แม้เราจะพูดทางชีววิทยาว่าชีวิตคือความสดของ protoplasm ซึ่งมีอยู่ในเซลล์นี้ เราก็จะเห็นว่าชีวิตมันดิ้นรนอยู่ตลอดเวลา; ส่วนที่รวมกันเป็นร่างกาย เนื้อหนังนี้ มันก็ดิ้นรนอยู่ตลอดเวลา, หัวใจที่ซึ่งอาศัยยึดครองอยู่ในร่างกายนี้ มันก็ดิ้นรนอยู่ในกายตลอดเวลา, มันมีความกลัว มันมีความอยาก มันมีอะไรต่าง ๆ เป็นเหตุให้ดิ้นรน. เพราะฉะนั้น

ชีวิตจึงมีความคั่นร่นไปตามความใคร่ ความอยาก อยู่ตลอดเวลา; ไม่ต้องอธิบายกันมากก็พอจะเข้าใจกันได้ เพราะมีเวลาไม่พอ, ขึ้นพูดมากไปก็จะเป็นเรื่องอภิธรรม แล้วก็จะยุ่งใหญ่.

ทีนี้ถ้าถามว่ามันเนื่องมาจากอะไร? หรือเพราะเหตุใดชีวิตจึงเป็นอย่างนั้น? ก็ตอบได้ว่า ชีวิตนั้นมันเนื่องมาจากอวิชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม :

**อวิชา** – แปลว่าสภาพที่ปราศจากความรู้.

**ตัณหา** – แปลว่าความอยาก มีอยู่ ๓ ประเภท : *อยากได้* *อยากเป็น* *อยากไม่ให้*. ในบรรดาความอยากทั้งหลายทุกชนิดที่มีอยู่ในโลกนี้ รวมได้เป็นสามประเภทอย่างนี้เท่านั้น เรียกว่า *กามตัณหา* *ภวตัณหา* *วิภวตัณหา*; ชื่อบาลีจำได้หรือไม่ได้ก็ไม่เป็นไร, แต่เราต้องรู้ความหมายว่า: – กามตัณหา, *อยากได้* ก็คือ *อยากได้* ของที่สวย ๆ งาม ๆ เฮอร์คอร์้อยทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นี้เอง. *อยากเป็น* ก็คือ *อยากให้เป็น* อย่างนั้น อย่างนี้; *อยากเป็นคน* ไม่อยากเป็นสัตว์, หรืออยากเป็นสัตว์ไม่อยากเป็นคน ก็สุกแท้แท้. ข้อที่ *อยากเป็น คน* นี้ เป็น *ภวตัณหา*; ข้อที่ *ไม่*อยากเป็นสัตว์ เป็น *วิภวตัณหา*; *อยากไม่เป็น* สัตว์ หรืออยากอยู่นี้ เป็น *ภวตัณหา*, *อยากไม่ตาย* คือ *อยากไม่ให้* ตาย นี้เป็น *วิภวตัณหา*. รวมความแล้ว ความอยากนั้นมันมีอยู่เพียง ๓ อย่างเท่านั้น, ไม่มีมากกว่านี้; แต่อาจจะจาระไนไปตามวัตถุที่ตั้ง เพราะมันเป็นได้ตั้งร้อย ตั้งพัน ตั้งหมื่น ตั้งแสน ตั้งล้าน ไม่มีที่สิ้นสุด

**อุปาทาน** – นั่นคือ ความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวกู หรือของกู, นี้ก็เป็นความรู้สึกรู้สึกที่เป็นไปตามสัญชาตญาณ. สัตว์ทั้งหลาย ที่ยึดถือว่าตัวตน ว่าของตน, แล้วก็ต่อสู้ คั่นร่น ขวนขวาย เพื่อมีชีวิตอยู่; อันนี้เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้มี



สัญญาญาณทุกชนิด ที่เป็นไปเพื่อการเป็นอยู่ของชีวิตแล้ว เราก็เรียกว่า *อุปาทาน*.  
 แต่ว่า *อุปาทาน* ในพุทธศาสนา นั้น *ยงว่าไว้กว้าง* ไปกว่านั้น ได้แก่ :

*อุปาทาน* การ *ยึดถือในกามคุณ* นั้นมันก็อย่างหนึ่ง เรียกว่า กามอุปาทาน;  
*ยึดถือในทิฏฐิความเห็น* เป็นต้นเหตุให้เป็นคนหัวตื้อหัวรั้น ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง นี้ก็  
 อย่างหนึ่ง, เช่นว่าแม่แต่ในสัตว์เดรัจฉาน เราก็มั่นมั่นมีความยึดถือ มีทิฏฐิมานะ  
 ไม่ยอมแก่กัน กัดกัน ชนกัน ทั้งๆ ที่ไม่มีเรื่องราวอะไรแก่กัน นี้เป็นต้น, นี้เรียกว่า  
 ทิฏฐุปาทาน. สัตว์พศุปาทาน - นี้คือ *ยึดมั่นถือมั่น* ในสิ่งที่เคยทำมาจนชิน.  
 ระวังให้ตีความยึดมั่นถือมั่นใน tradition ต่างๆ นี้ก็อยู่ในข้อนี้, แล้วก็เลือกระวังให้ตีๆ  
 ให้เป็นไปตีๆ อย่าให้เป็นภัยมาได้. ที่เป็นไปมากๆ ชนิดที่ต้องเสกน้ำล้างหน้า  
 ต้องทำพิธีอย่างนั้นอย่างนี้ตามพิธีไสยศาสตร์นั้น มันก็เป็นเรื่องนี่เหมือนกัน คือเพราะมี  
*อุปาทาน*. ในที่สุดก็มี *อดีตวาทูปาทาน* คือ *ยึดมั่นว่า ตัวตน ว่าของตน*. รวม  
 ทั้งสิ้นมี ๔ *อุปาทาน* ด้วยกัน.

คำว่า “กรรม” นี้หมายถึง *การกระทำที่ประกอบไปด้วยเจตนา*. ถ้าว่า  
 การเคลื่อนไหวหรือการกระทำใดๆ *ไม่ประกอบไปด้วยเจตนา* เรา*ไม่เรียกว่ากรรม*  
*เราเรียกว่ากิริยา*; เช่นว่าการที่เราเดิน เราเดิน เรานั่ง เรานอน นี้ไม่มีเจตนาอะไร  
 ไม่เรียกว่ากรรม. ถ้าเรามีเจตนาไปฆ่า ไปขโมย ไปอะไรที่เป็นเจตนา นั้นเราเรียกว่า  
 กรรม. เพราะฉะนั้นกิริยากับกรรมไม่เหมือนกัน มันแปลว่ากระทำเหมือนกัน แต่ว่า  
 ความหมายไม่เหมือนกัน; กิริยาไม่เกี่ยวกับเจตนา ไม่มีจิตใจที่เกี่ยวกับเจตนา.  
 กรรมต้องมีเจตนา, กิริยาก็มีผล เป็นเพียงปฏิกิริยา เป็น action เป็น reaction  
 เท่านั้น; ส่วนกรรมนี้เราไม่รู้จะเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่าอย่างไร ไม่มีศัพท์ภาษาอื่น  
 ที่ตรงกัน, ฝรั่งเศสมีปัญหา จึงต้องใช้คำว่า Kamma หรือ Karma เขียนทับศัพท์  
 ตามบาลี หรือสันสกฤตไปตามเดิม, จะใช้ว่า action นั้นไม่ถูกแท้.

กรรมนี้มีผลเป็น วิบาก คือผลกรรม; เรามีกิเลสแล้วก็ทำกรรม. คือเราอยากอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เป็นกิเลส, แล้วเราทำไปตามความอยาก ทำดี ก็เป็นกรรมดี ทำชั่วก็เป็นกรรมชั่ว, ได้รับความมาแล้วมันก็หล่อเลี้ยงกิเลสนั้นอีก แล้วก็ทำกรรมอีก, ทำกรรมอีกก็ได้ผลมาอีก; ได้ผลมาอีกก็ต้องคิดอย่างใด อย่างหนึ่งต่อไปอีก ตามสมควรแก่ผลนั้น; มันก็เป็นกิเลสอีก แล้วก็ทำกรรมอีก. เราตกอยู่ในอำนาจของกรรมอย่างนี้ วันหนึ่งไม่รู้ก็วิ่ง ก็รอบ ที่เรียกว่าตกอยู่ใน วัฏฏสงสาร หมายความว่าอย่างนี้. เราชนจากวัฏฏสงสารไม่ได้ เพราะ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม; ทั้ง ๔ อย่าง แต่ละอย่างๆ ล้วนมีอำนาจบีบบังคับ เราต่อต้านไม่ไหว; ฉะนั้นมันจึงบันดาลให้ชีวิตนี้เป็นสิ่งที่ติดรน, เป็นสิ่งที่มีความ ติดรนอยู่เป็นปกติ เป็นอาการที่เรียกว่า ทนทรมาณอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เป็นปกติ.

จะถามต่อไปว่า เพื่ออะไร? ชีวิตนี้เพื่ออะไร? ก็หมายความว่า ชีวิตนี้มีมูลเหตุมาจากอวิชชา ตัณหา ติดรนอยู่ต่อไปนี้ มันติดรนไปทำไม? ติดรนไปเพื่ออะไร? ก็ตอบได้ง่ายๆ ว่า ติดรนไปเพื่อให้หยุด เพื่อให้สงบ, ไม่ใช่เพื่ออื่น. ขอให้นักศึกษาที่สนใจไปสังเกตดูว่า การเคลื่อนไหวทุกอย่างมันเคลื่อนไหวไปเพื่อหยุด, การกระทำทุกอย่าง มันกระทำไปเพื่อหยุดทำ : การกินก็เพื่อหยุดกิน การนอนก็เพื่อหยุดนอน การเดินก็เพื่อหยุดเดิน, ทุกอย่างก็ทำไปเพื่อผลสุดท้าย เพื่อเป็นการหยุด ไม่ต้องทำอย่างนั้น. เราหาเงิน ก็เพื่อให้หยุดหาเงิน ไม่ต้องหาเงิน; หาชื่อเสียง ก็เพื่อหยุดหาชื่อเสียง. เมื่อหยุด เท่านั้น จึงจะเป็นความสงบสุข ทุกลมง หนักง ใต้ความสงบสุข ไม่วุ่นวาย. ถ้ายังไม่หยุดก็ยังไม่สงบ ยังทรมาณต่อไป. เพราะฉะนั้นจึงว่า ชีวิตนี้ติดรนไปทำไม? ก็ติดรนเพื่อหยุด เพื่อสงบ, หยุด อย่างนี้ก็เป็นที่นิพพาน กล่าวคือเป็นความที่จิตหยุดเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าตรัสกับ

องคุลิมาลย์ว่า : “ฉันหยุด, เธอไม่หยุด” ทั้งๆที่พระพุทธรเจ้าลอยละลิวไปเรื่อย. องคุลิมาลย์ไม่หยุดฆ่า ฆ่าอยู่เรื่อย นี่คือ “ฉันหยุดแต่เธอไม่หยุด”. หมายความว่า ใจของฉันหยุดความปรารถนา หยุดกิเลสตัณหาต่างๆได้, ไม่มีกิเลสตัณหาที่จะตั้งใจไป ให้วิ่งไปวิ่งมา ทางนั้นทางนี้ จึงว่าหยุด; หยุดอย่างนี้ก็คือนิพพาน.

ชีวิตที่คั่นรณมาในระบบนี้ หรือโลกไหน วัฏฏสงสารไหนก็ตามเพื่อหยุด; เราเรียนก็เพื่อหยุดเรียน. ก็คือว่า เราเรียนก็เพื่อให้ได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเพื่อหยุดความอยากได้, เพื่อถึงวัตถุประสงค์ที่มุ่งหมายปลายทางของเรา แล้วก็หยุดมัน ทรุดนั่งสงบได้. นี่ในชีวิตนี้ก็เพื่อหยุด ไม่ใช่วิ่งกันตลอดกาล; ถ้ามีบุญกุศลมากก็ ควรจะให้หยุดได้เร็วๆ ด้วยอาศัยธรรมะ.

คำถามข้อต่อไปว่า โดยวิธีใด? ชีวิตนี้โดยวิธีใดจึงจะหยุดได้? โดยวิธีใด ก็คือว่า โดยวิธีที่ทำให้ชีวิตนั้น เข้าถึงความลับของธรรมชาติให้ถูกต้องและให้ได้จริงๆ; ว่าความลับของธรรมชาติ ที่มนุษย์ธรรมดาไม่ทราบได้นั้น มีอยู่อย่างไร นี่เราต้องอาศัย สติปัญญา ของพระพุทธรเจ้าท่าน; การตรัสรู้ของพระพุทธรเจ้าได้บอกเราให้ทราบว่า ความลับอันแท้จริงของธรรมชาติ ที่เข้าไปถึงได้ยากคืออะไร?

พระพุทธรองค์ท่านก็บอกเราว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, หรือสรุปแล้วก็คือ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น; อย่างที่ได้เคยบอกให้ทราบมาแล้วว่าพระพุทธรจะทั้งหมดนั้น ท่านทรงสรุปของท่านเองไว้ โดยบอกว่า *สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสย* ซึ่งแปลว่า *สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น*. ถ้าเรารู้ ก็ให้รู้ว่าอย่างนี้ ถ้าเราปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่อจะเป็นอย่างนี้, คือไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น; ถ้าเราจะได้ผลของการปฏิบัติก็ให้ได้ผลกันในข้อนี้ คือในข้อที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น; แล้วก็

เป็นได้หมดในพุทธศาสนา ในธรรมะทั้งปวง ไม่มีอะไรสูงสุดไปกว่านี้. เพราะฉะนั้น จึงว่า ชีวิตนี้จะหยุดได้ ก็โดยวิธีที่ให้ความลับของธรรมชาติให้ได้จริงๆ, และสางปัญหายุ่งยากอันนี้ให้หลุดออก เป็นความที่ไม่สับสนงุนงง, ให้หมดความสงสัย มีความรู้แจ้ง สว่างไสว ปฏิบัติถูกต้อง ดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่มีความทุกข์เลย.

รวมความว่าชีวิตนี้มันคือความค้นรณ, มันเนื่องมาจากกิเลสตัณหาอันมุ่งหมายจะมีความสงบ ในที่สุด; จะทำได้โดยวิธีที่เข้าถึงความลับของธรรมชาติ ที่เรียกว่าสัจธรรมในพระพุทธศาสนานั้นเอง แต่เราเรียกว่าธรรมะ. ในที่สุดท่านทั้งหลายก็จะเห็นได้ว่า ธรรมะนี้ทำไมกัน, ทำไมจึงต้องสนใจธรรมะ? หรือว่าธรรมะนี้มันดีพิเศษอย่างไร เราจึงต้องสนใจ? นี้ก็เสร็จไปข้อหนึ่ง.

ที่นี้ก็มาถึงข้อสุดท้าย ที่ว่า เราจะสนใจกันโดยวิธีใด? เท่าที่กล่าวมาแล้ว มันพอจะพูดได้ว่า เมื่อสรุปแล้ว ธรรมะ หรือพระศาสนา<sup>นี้</sup> คือเข็มทิศของชีวิต; พูดโดยอุปมาอย่างนี้ก็เข้าใจได้แล้ว ไม่ต้องอธิบาย เพราะถ้านักศึกษาทั้งหลายรู้ว่า เข็มทิศนั้นมันหมายความว่าอะไรแล้ว จึงว่าธรรมะนี้มันเป็นเข็มทิศของชีวิตในทุกด้านทุกมุมหมดทุกอย่าง. ชีวิตนี้มันมีหลายแง่หลายมุมเท่าไรก็ตาม, ไม่ว่าแง่ไหน มุมไหน จะต้องมึธรรมะเป็นเข็มทิศ. ถ้าผิดจากนี้แล้วจะต้องไปหลงรัก คือหมายความว่า ทนทุกข์ทรมาน ไม่มีสร้าง เช่นเดียวกับที่กำลังตกนรกทั้งเป็นอยู่บางคน หรือบางเวลา เพราะมันขาดเข็มทิศ คือธรรมะนี้. เข็มทิศนั้นมันมีได้หลายอย่าง แล้วแต่เราต้องการว่าชีวิตนี้เรามีแง่ที่จะสนใจมันได้หลายอย่าง เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาหรือธรรมะ จึงมีให้หลายอย่าง.

กล่าวโดยกว้างๆ รวมกันหมดก็ว่า พุทธศาสนา หมายถึงตัวธรรมะนี้ เป็นการเรียน การปฏิบัติ และผลของการปฏิบัติด้วย; แล้วก็หมายถึง

พระคัมภีร์ หมายถึงศิลปวัตถุ โบสถ์ วิหาร พระพุทธรูป ตลอดจนศิลปกรรม  
วรรณกรรมต่างๆที่เนื่องพุทธศาสนาด้วย รวมหมดทั้งกลุ่มนี้ เรียกว่า พุทธศาสนา;  
ตลอดมาถึง พิธีรีตองด้วย ซึ่งชาวบ้านก็เรียกว่า พุทธศาสนาทั้งนั้น. เช่นว่า  
เห็นมีพระมากกว่า พุทธศาสนาเจริญ, เห็นมีต้นโพธิ์มาก ก็ว่าพุทธศาสนาเจริญ,  
โบสถ์สวยสล้างไปหมด ก็ว่าพุทธศาสนาเจริญ. ธรรมดาเราก็ใช้พูดกันอย่างนั้นอยู่แล้ว.

เราสนใจศาสนา หรือพุทธศาสนา หรือสนใจธรรมะ ได้ในฐานะ  
ต่าง ๆ กัน เช่น:- ในฐานะที่เป็นศาสนา นี้ก็อย่างหนึ่ง คือเป็น religion, ในฐานะ  
ที่เป็นศีลธรรม จริยธรรม หรือ สังคมวิทยา นี้ก็อย่างหนึ่ง, ในฐานะที่เป็น ปรัชญา  
ซึ่งเป็นเรื่องชวนคิดของนักปราชญ์นี้ก็อย่างหนึ่ง, ไม่เหมือนกัน, ในฐานะที่เป็น  
วิทยาศาสตร์ทางใจ นี้ก็อีกอย่างหนึ่ง, ในฐานะที่เป็นจิตวิทยาที่เร้นลับบางแขนงนี้ก็อีก  
อย่างหนึ่ง, ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม คือระเบียบที่จะให้ความเลื่อมใส น่าพอใจ  
เป็นสุข เป็นอยู่ผาสุก นี้ก็ต้องมีอย่างหนึ่ง ในฐานะที่เป็นศิลปแห่งการครองชีวิต  
หรือมีชีวิตเหมือนอย่างกวี นักปราชญ์ก็อย่างหนึ่ง. และในที่สุดก็ยังได้กล่าวว่า ใน  
ฐานะที่เป็นอนามยวิทยา กล่าวคือวิทยาที่ว่าด้วยอนามยก็ยังมีได้.

เราลองวินิจฉัยกันดู ๑. พุทธศาสนา ข้อแรกที่กล่าวว่า สนใจพุทธศาสนา  
ในฐานะที่เป็นศาสนาหรือ religion นี้เรามุ่งหมายเฉพาะเรื่องทำความดับกิเลส  
โดยตรง อย่าไปพูดกันในแง่อื่น ซึ่งต่ำไปบ้าง สูงไปบ้าง ยุ่งยาก ไม่จำเป็นบ้าง.  
ในฐานะที่เป็นศาสนานี้ เราหมายความว่า เราจะต้องรู้จักปฏิบัติใน ศีล สมาธิ ปัญญา  
หรือ มรรคมีองค์แปดประการ หรืออื่นๆแล้วแต่จะเรียก ที่มันจะชำระกาย วาจา  
ใจ ให้สะอาด; เป็นศีล, แล้วก็มีจิตพร้อมที่จะรู้ เป็นสมาธิ, แล้วก็รู้เป็นปัญญา,  
แล้วก็ไต่บรรลุ มรรค ผล นิพพาน. นี้มีอยู่แขนงหนึ่งอย่างนี้ก็ควรสนใจอยู่  
เรื่องหนึ่ง แขนงหนึ่งที่เดียว.

๒. ในฐานะที่เป็นศีลธรรม จริยธรรม หรือสังคมวิทยา ก็หมายความว่า คนจำนวนมากนั้น ไม่สามารถบรรลุนิพพานพร้อม ๆ กันได้, มีปัญหาทางสังคมอยู่ส่วนหนึ่ง. เขาต้องมีระบบของศีลธรรม หรือ จริยธรรม ที่จะต้องประพาศิสมอกันหมดทั้งชาติทั้งประเทศ หรือทั้งโลก เป็นศีลธรรมสากลที่สังคมต้องการ; นี่ก็อย่างหนึ่ง มันไม่เหมือนกันกับเรื่อง มรรค ผล นิพพาน นี่จึงเรียกว่า ในฐานะเป็นศีลธรรม.

๓. ในฐานะเป็นปรัชญา หรือ philosophy นั้น เราหมายถึงเรื่องส่วนที่เป็นของลึกลับซึ่งสำหรับคิด สำหรับใช้เหตุผล สำหรับคำนึงคำนวณ ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ แต่เป็นไปเพื่ออุคมคติอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นเอง, อย่างนี้เป็นปรัชญา; บางที่ศึกษาจนปวดหัว จนวิกลจริต ยังไม่สำเร็จก็มี. อาตมาไม่แนะนำให้สนใจในแง่นี้มีอยู่มากเหมือนกัน ในส่วนที่เป็นอภิธรรม หรือในส่วนสุดตันตะที่เป็นปรัชญา; ไม่จำเป็นต้องนำมาศึกษา, เอาไว้สำหรับพวกนักปรัชญา ที่เขาเอาไว้สำหรับศึกษาเปรียบเทียบเป็นปรัชญาสากลระหว่างชาติ หรือระหว่างโลก, ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติโดยตรงเลย และไม่เกี่ยวกับศีลธรรมด้วย; แต่บางที่ถ้าไปถึงที่สุดแขนงใดแขนงหนึ่งเป็นอุคมคติสำหรับศีลธรรม มันก็ใช้ได้.

๔. ในฐานะที่เป็น วิทยาศาสตร์ทางใจ ที่ใช้คำว่า วิทยาศาสตร์นี้ ก็เพราะมันมีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับวิทยาศาสตร์ทางวัตถุทั่วไปเหมือนกัน, ก็คือต้องอาศัยการพิสูจน์ ค้นคว้า ทดลอง ทั่วๆ ไปเหมือนกัน. ถ้าสิ่งใดเรายังไม่สามารถค้นคว้าพิสูจน์ ทดลองได้, แม้ในทางธรรมะนี้ เราก็จัดเป็นพวกปรัชญาไป. แต่ถ้าเราสามารถค้นคว้า พิสูจน์ทดลองได้ โดยประจักษ์แก่ใจเราเอง แม้ไม่เป็นวัตถุ แต่มันประจักษ์ใจเราเอง, อย่างนี้ก็กลายเป็นวิทยาศาสตร์ไป.

ยกตัวอย่างเรื่องยาก ๆ เช่นเรื่อง ปฏิจัสมุปบาท ที่สับสนวุ่นวายที่สุดนี้, สำหรับพวกเราท่านทั้งหลายนี้ก็ต้องเป็นปรัชญา ทั้งอยู่ในฐานะเป็นปรัชญา. แต่ว่าเรื่อง ปฏิจัสมุปบาทนั่นเอง ถ้าสำหรับพระอรหันต์แล้ว มันกลายเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ไปทันที; เพราะมันเปิดเผย มันแจ่มแจ้งจิตใจของท่าน จนท่านรู้อะไรเป็นอะไร เหมือนกับมี experiment อย่างยิ่งในสิ่งนั้น ๆ มันจึงเป็นวิทยาศาสตร์ไปในทันทีสำหรับพระอริยเจ้า และพระอรหันต์ โดยเฉพาะ. นี่เราจึงรู้จักแยกว่าพุทธศาสนาก็มีอยู่หลายเหลี่ยม หลายแฉ่ หลายมุม หลายชั้น หลายระดับอย่างนี้.

๕. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นจิตวิทยาบางแขนงที่เร้นลับ และไม่ซ้ำแบบใคร เช่นเรื่องราวในอภิธรรมปิฎก แสดงลักษณะของจิตไว้ ตามที่ท่านได้เคยพิศุจน์ทดลองมา แล้วจัดระเบียบต่าง ๆ เป็นกลุ่ม เป็น system น่าดูมาก ซึ่งนักจิตวิทยาสมัยปัจจุบันไม่ทราบ; ครั้นมาทราบมาเห็นเข้าแล้ว จะงง จะสนใจ จนจนสนทนเท่าท์ ว่ามันช่างน่าดูอย่างนี้. แม้ความรู้เชิงจิตวิทยาบางส่วนนี้ ก็ยังเป็นไปเพื่อทำให้เราปฏิบัติธรรมะ เพื่อทำลายกิเลสได้ง่ายเข้าด้วย. ถ้าเราไม่รู้จิตวิทยาบางส่วนนี้แล้ว มันก็ยากแก่การปฏิบัติธรรมอยู่บ้างเหมือนกัน; เพราะฉะนั้นจึงมีอยู่มุมหนึ่งหรือเหลี่ยมหนึ่ง ในฐานะที่เป็นจิตวิทยาที่ไม่ซ้ำแบบใคร.

๖. ที่ว่า มองดูกัน ในแง่ของวัฒนธรรม แล้วก็สนใจพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งนั้นมันง่าย. ขอให้ดูที่บิดามารดา บู่ ยา ทา ยายของเรา ท่านนำสืบกันมาอย่างไร ในขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา จึงเกิดเป็นวัฒนธรรมของชาวพุทธขึ้นมาเกี่ยวกับการเป็น การตาย การแต่งงาน การอะไรทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งเขามุ่งหมายจะมีทุกข์น้อยที่สุด ลงทุนไปน้อย แล้วได้ประโยชน์กลับมามากที่สุด, อย่าให้เป็นการตำน้ำพริกละลายแม่น้ำ เหมือนวัฒนธรรมของบางพวกดังที่เขาทำกัน. เช่นพ่อแม่ตายลงอย่างนี้ เราไม่ต้องไปเอา

อะไรเผา เพื่อเอาควันส่งไปให้วิญญาณที่ล่วงลับไปแล้ว; แต่เราเอาเงิน หรือเอาอะไรไปสร้างโรงพยาบาล สร้างอะไรต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์. นี่ก็เป็นวัฒนธรรมของชาวพุทธขึ้นมา อย่างนี้ ก็เพราะสติปัญญาของพระพุทธเจ้า ที่สอนว่าไม่ต้องร้องไห้โง่ ๆ เสียเปล่า ๆ ให้เปลืองเงินที่จ้างคนมาร้องให้ข้างโลง, หรือว่าจะไปลงทุนนั้น ไปลงทุนนี้ ทำอย่างนั้นอย่างนี้ จนเสียเงินเปล่า ๆ. แต่ถึงกระนั้นก็ไม่วายที่บางคนอวดมั่งอวดมี ไปเอาขนบธรรมเนียมประเพณีอื่นมาดลุนเงินเล่น เมื่อบิดามารดาของตนตาย. อย่างนี้ก็เรียกว่า 'ไม่สนใจให้ถูกเรื่อง' ว่าวัฒนธรรมของชาวพุทธนั้น หรือพุทธศาสนานั้นเป็นอย่างไร.

๗. เราจะสนใจ ในฐานะ หรือในแง่ของศิลปะ, พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะ. ขอให้นักศึกษาสนใจไว้บ้าง ว่าเดี๋ยวนี้เรากำลังเซลากันอยู่บ้าง ด้วยเหตุที่วัตถุนิยมจัด; เพราะว่าศิลปะในพุทธศาสนาแล้ว มักจะมองกันถึงพระพุทธรูปที่สวยงาม โบสถ์ วิหาร ที่รูปทรงสวย ๆ ลายกนกวิจิตร อย่างนี้เป็นศิลปะวัตถุ หรือเป็นศิลปะในพุทธศาสนา. ที่จริงไม่ใช่อย่างนั้น คำว่า ศิลปะ ไม่หมายแต่เพียงวัตถุอย่างเดียว, ทางนามธรรมก็ได้ ความคิดนึก การเสกสรรค์ การประดิษฐ์ในทางจิตใจก็เป็นศิลปะได้. เพราะฉะนั้นศิลปะในพุทธศาสนาที่แท้จริง มันคือ ศิลปะแห่งการเป็นคน ให้นำคุณที่สุด ให้งดงาม เพราะว่าศิลปะนั้น เรามีความหมายตรงที่ ความงาม ความดึงดูดใจด้วยความงาม, จูงผู้อื่นให้ทำความดี โดยอาศัยความงามของศิลปะนั้น. ที่พระพุทธศาสนามีความงาม ในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในเบื้องปลาย; อย่างนี้พระพุทธเจ้าท่านว่าเอง ไม่ใช่เราต้องว่า. งามเบื้องต้น หมายถึงการเรียน, งามท่ามกลาง หมายถึงการปฏิบัติ, งามเบื้องปลาย หมายถึงการได้รับผลของการปฏิบัติ, อย่างนี้. หรือว่า ศิลปะ งามในเบื้องต้น, สมบัติ งามในท่ามกลาง, ปัญญา งามในเบื้องปลาย; แล้วแต่จะเรียก.



ทุกอย่างถ้าพิจารณาแล้วจะเห็นว่า พอเริ่มทำก็น่าดูแล้ว, พอเริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาจะน่าดูยิ่ง, และถ้าไปเกี่ยวข้อง ทำไป, ทำไป จะยิ่งดูงามเข้าทุกที; พอถึงสุดท้ายแล้วงามอย่างยิ่งเลย, งามจนอยู่เหนือความทุกข์ เป็นอิสระจากกิเลสจากอะไรโดยสิ้นเชิง; แล้วจึงเป็นมนุษย์ที่มีความงามอย่างนี้ ทั้งกาย วาจา ใจ, งามเพราะไม่มีกิเลส ซึ่งเป็นเหมือนโคลน มันไม่มาฉาบไม่มาได้ มันจึงสะอาดแล่งงดงาม น่าดู. หรือถ้ามีชีวิตอย่างกวี ให้ชีวิตเป็นกวีเสียเอง; นี้เราหมายถึงความงาม. บางคนชอบใช้คำว่า *poetical life*.

*Poetical life* นี้อันเกี่ยวกับ *religious life* จะแปลว่า ชีวิตกวี หรือ กวีชีวิต หรืออะไรก็สุดแท้แต่จะแปล, แต่ก็หมายถึงชีวิตที่มันงาม เหมือนกับกวีนิพนธ์. ถ้าท่านเข้าถึงรสของ poet ก็กวี นี้แล้ว ท่านจะรู้สึกว่ามันมีความงามอย่างยิ่ง; แล้วชีวิตที่มีความงามเหมือนกวีนิพนธ์นั้น คือชีวิตที่เต็มตามความหมายของศาสนาหรือ *religious* ก็เป็นเรื่อง ศิลป ที่เราจะต้องจัด ต้องทำให้ชีวิตนี้มีความงามอย่างนั้น. เพราะฉะนั้น ถ้าอยากจะมีชีวิตที่งามอย่างนี้ละก็ อย่าสนใจแต่เรื่องแบ่ง เรื่องปน เรื่องสี่เรื่องสรรค์อะไรอย่างนั้น; ลองสนใจแต่เรื่องธรรมะที่ทำให้ความงามในเรื่องจิต เรื่องวิญญาณ, แล้วแสดงออกมาที่ผิวเนื้อผิวหนังก้นบ้าง.

๘. ในที่สุด เราก็มารู้จักพุทธศาสนาที่เป็นอนามัยวิทยา หรือวิทยาอนามัย, หมายความว่าความรู้ในเรื่องบ่วงกันโรค. อย่าเข้าใจว่า คำว่าอนามัยนี้เป็นคำที่คนฉลาดคนโสดนำมาพูดกันเดี๋ยวนี้ เช่นใช้เรียกว่า อนามัย สถานอนามัย. การตามถึงอนามัย นี้เป็นคำเก่าแก่บรมโบราณ ก่อนพระพุทธเจ้า; ในภาษาบาลีในประเทศอินเดียก่อนพระพุทธเจ้า ถ้าเขาทักกัน เขาก็ทักว่า *กุสลญฺเต อนามัย* หมายความว่า *อนามัยของท่านยังดีอยู่หรือ*. คำที่ทักกันก่อนพระพุทธเจ้า; ไม่เชื่อเราไปดูคถาที่ฤๅษีทักชูชก หรือที่จตุฤๅษีพูด ในต้นฉบับคถาเดิมมันเป็นคำอย่างนี้; หรือพวกฤๅษีทักกัน ก็พูดอย่างนี้.

สิ่งที่เรียกว่า อณามัยนี้เขารู้กันมาก่อนพระพุทธเจ้า, และในสมัยพระพุทธเจ้า ในสมัยต่อมา อณามัย นี้เรียกว่า มันไม่มีโรค, บัองกันโรค, ไม่มีสิ่งที่เบ็ญเหตุให้เกิดโรค. และอณามัยนี้ อย่าเพอเข้าใจว่า มันมีแค่เรื่องทางกาย; ที่แก่มันมีมูลมาจากทางจิต เช่นว่า ถ้าจิตใจกลตักลุ่ม เร่วร้อน เสร้าอยู่ตลอดเวลา มันจะเกิด reaction ขึ้นที่กระเพาะอาหาร จนการย่อยอาหารเสื่อมไป, ไม่ก็เต็อนก็บีมันก็เป็นโรคลำไส้, มันมีมูลอยู่ที่จิตใจ ไม่ใช่มีมูลที่ร่างกาย. ผลสุดท้าย เราก็เห็นว่าอะไรๆ มันก็เนื่องมาจากใจ สมกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า : - *ใจเป็นใหญ่ ใจนำหน้า ใจประเสริฐกว่าสิ่งทั้งหลาย ใจเป็นบ่อเกิดแห่งสิ่งทั้งหลาย.* เพราะฉะนั้น อณามัยทางกายก็เนื่องมาจากอณามัยทางใจ, ชีวิตเป็นอยู่ด้วยธรรมะ จะสมบูรณด้วยอณามัยทางใจอย่างยิ่ง. ธรรมะจึงบัองกันอณามัยทางกาย และรักษาอณามัยทางกายไว้ได้โดยสมบูรณ. อย่างนี้เรียกว่า มีสติปัญญา แล้วมันเอาตัวรอดได้ทั้งนั้น.

คนเราพันทุกข์ได้ด้วย สติปัญญา; ธรรมะหรือพระพุทธศาสนา มุ่งหมายให้มีจิตว่างจากกิเลส ตัณหา และเต็มไปด้วยสติปัญญา; มันจึงรู้จักจัด รู้จักทำ แม้แต่เรื่องทางร่างกายภายนอกล้วนๆ โดยสัมพันธ์กับภายใน คือจิต และโดยสัมพันธ์กับธรรมะอีกชั้นหนึ่ง. เพราะฉะนั้นแม้เรื่อง อณามัย หรือ ปัญญา ก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของพุทธศาสนาด้วย เหมือนกัน จึงถือว่า เรามีทางที่จะสนใจพุทธศาสนาได้หลายอย่าง หลายทาง หลายวิธี คือ ในฐานะที่เป็นตัวศาสนาจริง ๆ ก็ได้, ในฐานะที่เป็นศีลธรรม จริยธรรม หรือสังคมวิทยาก็ได้, ในฐานะที่เป็นปรัชญาอย่างปัญหาโลกแตกนั้นก็ไ้, เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้, เป็นจิตวิทยาได้, เป็นวัฒนธรรมก็ได้, เป็นศิลปะ หรือชีวิตอย่างกวีก็ได้, จะเป็นอณามัยก็ได้ในที่สุด. มันมีให้เลือกมากถึงอย่างนี้แล้ว ท่านจะยังไม่สนใจอีกละก็ พระเจ้าก็ช่วยไม่ได้.

๘. ที่นี้ เราจะว่ากันถึงผลพลอยได้บางอย่างอีก ที่ยังน่าสนใจต่อไปอีก :  
 ข้อนี้ได้แก่การที่เราอาจจะสนใจพุทธศาสนาได้ในแง่ของอักษรศาสตร์. ใน  
 พระไตรปิฎกนั้น ถ้าใครไปศึกษาให้รู้แล้วละก็ จะมาเหมือนกับเมฆาเสพติด;  
 เพราะมีลักษณะของอักษรศาสตร์ และมีลักษณะของวรรณคดีอย่างยิ่งอยู่ในนั้น;  
 แต่เราจะต้องศึกษาภาษาบาลี จนกระทั่งรู้ความงามของภาษาบาลี และกาพย์กลอน  
 อย่างภาษาบาลีและวิธีบรรยายชนิดที่เป็นวรรณคดี คือตัวหนังสือร้อย แต่เต็มไปด้วย  
 ความหมายที่ไพเราะและจับใจอย่างยิ่ง. อย่างนี้มีอยู่มากมายทั่วไป. นักศึกษา  
 วรรณคดีทุกสมัยก็ยอมรับในข้อนี้.

เราจะศึกษากัน ในแง่ของประวัติศาสตร์ และโบราณคดี ก็ได้.  
 เรื่องนี้อวดได้ ในการแต่งประวัติศาสตร์อินเดียยุคโบราณนี้ก็ได้ไปจากพระไตรปิฎก  
 และอรรถกถาของพระไตรปิฎกมากกว่าที่อื่นหมด เพราะว่าคัมภีร์พระเวทของอินเดีย  
 ไม่ได้เขียนไว้ในลักษณะเช่นนี้เลย, ส่วนทางเรามีบันทึกไว้หมดทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับ  
 พระพุทธเจ้า ทั้งบ้านเมือง. มีบันทึกว่า เมื่อพระพุทธเจ้าอยู่ที่นั่น คราวนั้น  
 มีเหตุการณ์อย่างนั้น และได้ตรัสอย่างนั้น; แล้วมีคำอธิบายถึงเรื่องแวดล้อมเป็นเหตุ  
 ให้รู้เรื่องเศรษฐกิจ การเมือง การเงินอะไรต่าง ๆ ทางวัตถุ ทางโบราณคดีมากมาย  
 ที่เดียว. เพราะฉะนั้นนักโบราณคดีที่แตกฉานทางวรรณคดีจริง เขาอ่านจาก  
 พระไตรปิฎกเป็นเทียว ๆ ไป; นี่เป็นเรื่องของประเทศอินเดียที่เขาเขียนประวัติศาสตร์  
 ประเทศอินเดียในสมัยโบราณ.

ที่นี้ดูกัน ในแง่ตรรกศาสตร์ คือนักพูดตัวงบบ้าง; อยากจะกล่าวว่า  
 คัมภีร์อภิธรรมบางคัมภีร์ เช่น กถาวัตถุ นั้น เคียนนี้ก็แปลเป็นไทยแล้ว; ขอให้ไป  
 สนใจอ่านดู จะพบวิธีพูดตามแบบตรรกชนิดที่ไม่แพ้ตรรกของฝรั่ง, แล้วก็ตรรก  
 ที่ไม่ซ้ำแบบใคร. เหล่านี้จะเห็นว่า พระพุทธศาสนามีให้เลือกจนกระทั่งเป็นผลพลอยได้  
 อย่างนี้แล้ว ก็นับว่าน่าสนใจอย่างยิ่ง และสนใจได้โดยวิธีดังที่กล่าวมานี้. อาตมาข้ให้  
 เห็นได้แต่เพียงหัวข้อ รายละเอียดก็ต้องไปติดตามเอาเอง เพราะมีเวลาจำกัดเพียงเท่านั้น.

นี่แหละคือข้อที่เราจะสนใจพระพุทธศาสนาโดยวิธีใด? โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอย้ำให้สนใจในฐานะที่เป็นศาสนาเครื่องดับทุกข์ ก่อนอื่นทั้งหมด; นอกนั้นขอให้จัดเป็นของอติเรก และเป็นผลพลอยได้ในที่สุด. ขอให้ไปตั้งปัญหาว่า :— อะไรเป็นทุกข์? อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์? อะไรเป็นความดับสนิทไม่เหลือของทุกข์? อะไรเป็นวิธีที่จะปฏิบัติที่จะดับทุกข์นั้นให้ได้จริงๆ? สี่ข้อนี้ซึ่งเรียกว่า อริยสัจจ์ จัดไว้เป็นอาทิพรหมจรรย์ ก็เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์ หรือการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์. ถ้าไปจับเงื่อนไขผิด ไปตั้งปัญหาว่า ตายแล้วเกิดใหม่? เกิดด้วยอะไร? เกิดอย่างไร? โดยวิธีอย่างไร? ออกไปนอกลู่หนทางหมด มันจะไม่เป็นเงื่อนไขของพรหมจรรย์, ไม่ใช่เรื่องดับทุกข์. พระพุทธเจ้าท่านไม่ยอมตอบปัญหาอย่างนี้ ซึ่งมีมากมายเหลือเกิน. ท่านให้ตั้งต้นเงื่อนไขว่า :— อะไรเป็นทุกข์? อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์? อะไร ภาวะชนิดไหนเป็นความดับสนิทของทุกข์? และทำอย่างไรจึงจะได้มาซึ่งภาวะอย่างนั้นๆ แล้วได้ไปตามแนวนี้. ในที่สุดจะไปถึงจุดที่เรียกว่า ประสพสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์เราควรจะได้; หรือที่พวกศาสนาอื่นเขาจะเรียกว่าการเข้าถึง และอยู่เป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้าก็ตามใจ; ความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่คำพูด.

เป็นอันสรุปความได้ว่า : เราสนใจพระพุทธศาสนา เพราะจะได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้; แล้วสนใจโดยวิธีที่ศึกษาให้รู้เรื่องความดับทุกข์โดยตรง พร้อมทั้งเรื่องอติเรกทั้งหลาย ที่ชาวโลก หรือนักศึกษาทั้งหลายเขาสนใจกันในบัดนี้. สรุปความก็เพียงเท่านั้น

ขอยุติการบรรยายนำเป็น *introduction* นำท่านเข้าสู่พุทธศาสนาเพียงเท่านั้น.



ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย

## พุทธศาสตร์ กับ จริยธรรมสากล \*

แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ณ สโมสร จุฬาฯ

วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๐๕

ท่านสมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ฯทั้งหลาย,

การบรรยายวันนี้ขอให้อธิบายเป็นภายใน ในระหว่างกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ฯ ทั้งนี้ก็เพื่อจะปรับความเข้าใจบางอย่างเกี่ยวกับกิจการ ซึ่งเห็นว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ฯ นั่นเอง. อีกอย่างหนึ่งขอให้เข้าใจว่า หลักต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาซึ่งเป็นวิชาความรู้ นั้น ได้มีการบรรยายเสร็จไปแล้วเมื่อไม่นานมานี้ เป็นชุดใหญ่ชุดหนึ่งแล้ว นั้นเพียงพอที่จะถกเถียงกันไปได้ระยะยาว ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงสิ่งๆเดียวกันนี้อีก. จึงถือโอกาสนี้ กล่าวถึงสิ่งที่เห็นว่าควรจะต้องปรับความเข้าใจกันให้ดี ให้แน่ชัด เพื่อกิจการจะได้ดำเนินไปอย่างราบรื่นอย่างถูกต้อง ไม่เขว; เพราะฉะนั้น เรื่องที่จะกล่าวในวันนี้ ก็คือเรื่อง ซึ่งเป็นความหมายของคำว่า “พุทธศาสตร์” นั่นเอง.

\* แสดงในสมัยที่ดำรงสมณศักดิ์เป็น พระราชาชนกวิ

กลุ่มนี้เราเรียกว่า “กลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ และประเพณีฯ”. ความสำคัญอยู่ที่คำว่า “พุทธศาสตร์”; “ประเพณี” นั้นเป็นแขนงเล็กๆ ซึ่งแสดงถึงประเพณีของพุทธบริษัทชาวไทยเราโดยเฉพาะ; ส่วนคำว่า “พุทธศาสตร์” นั้นควรจะถือว่าเป็นเรื่องสากลทั่วไป. แต่อย่างน้อยที่สุดก็เป็นเรื่องระหว่างประเทศชาติทั้งหลายที่นับถือพุทธศาสนา ข้อนี้จะต้องระลึกไว้ก่อนว่า :-

คำว่า “พุทธศาสตร์” นั้น ต้องกว้างพอที่จะครอบคลุมไปถึงสิ่งที่เรียกว่า “ศีลธรรม” หรือ “จริยธรรม” และ “ศาสนา” ด้วย. พุทธศาสตร์กับพุทธศาสนา จะต่างกันอย่างไร เป็นสิ่งที่ต้องเข้าใจ. คำว่า “พุทธศาสนา” เราหมายถึงตัวพุทธศาสนาโดยตรง ซึ่งเล็งถึงระเบียบปฏิบัติระบอบหนึ่งในลักษณะที่จำกัด คือเท่าที่จะจำเป็นหรือพอเพียงแก่การดับทุกข์, เราไม่พร่าออกไปถึงเรื่องทาง “ปรัชญา” หรือทาง “ตรรกวิทยา” “จิตวิทยา” เป็นต้น. แต่คำว่า “พุทธศาสตร์” นั้น มันครอบคลุมไปหมด นอกจากจะครอบคลุมถึงตัวพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นศาสนายังครอบคลุมไปถึงส่วนที่เป็นปรัชญา หรือเป็นจิตวิทยา เป็นตรรกวิทยา เป็นต้นด้วย.

สมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ ฯ บางคนอาจจะมีความรู้สึกที่ยังแคบอยู่บางอย่างก็ได้ จึงพูดเผื่อไป. เพราะฉะนั้น ถ้าอย่างไรเรามาทำความเข้าใจกันในคำว่า “พุทธศาสตร์” นี้ ให้เต็มตามความหมาย แม้จะไม่โดยละเอียด ก็โดยหัวข้อใหญ่ ๆ แต่ทำให้ครบถ้วนก็แล้วกัน.

เกี่ยวกับคำว่า “ศาสตร์” นี้ มันไม่ใช่คำคำเดียวกับคำว่า “ศาสนา” เลยทำให้พื้นเผื่อไปบางอย่างบางประการ. คำว่า “ศาสตร์” หมายถึงความรู้ซึ่งเป็นคำอธิบายออกไปอย่างกว้างขวาง แม้ว่าโดยส่วนใหญ่มักจะถือกันว่า คำว่า “ศาสตร์” นี้ตรงกับคำว่า “science” มันก็ยังต้องหมายความว่า คำว่า “ศาสตร์” นี้เป็นคำอธิบายอยู่นั่นเอง.

เราถือเอาตามหลักที่มีอยู่ในภาษาสันสกฤตเขาใช้คำว่า “ศาสตร์” นี้ เป็นคำสำหรับเล็งถึงคำอธิบายชั้นดี คู่กันกับตัวบท, คือ ตัว text หรือ ตัวประเด็นสำคัญอะไรอันหนึ่งก็ได้. ถ้าคำอธิบายนั้นดี คือตัวศาสตร์นั้นดี ก็เอาตัวศาสตร์นี้เป็นตัว text ไปเสียก็มี. แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เราเรียกว่า “ศาสตร์” นี้ จะต้องเล็งถึงคำอธิบายที่ตีเลิศ คือที่เป็นสภลัทธิวิชา, เป็น scientific คือทนต่อการพิสูจน์, เป็นที่พอใจต่อบัณฑิตนักปราชญ์ อย่างนี้เรียกว่า “ศาสตร์”.

ที่พวกเรามีกลุ่มขึ้นมากลุ่มหนึ่ง เรียกว่ากลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ ๖ ก็หมายความว่า : จะเป็นกลุ่มที่รู้จักอย่างที่เกี่ยวข้องกับพุทธหรือพุทธศาสตร์ ซึ่งแวดล้อมอยู่รอบ ๆ พุทธศาสนา, นั่นก็คือจะต้องรู้ไปถึงเรื่องที่สำคัญไป เช่นศีลธรรมของพุทธศาสนา หรือสูงขึ้นมาถึงจริยธรรม. ศีลธรรมในที่นี้หมายถึง moral หรือ morality: ส่วนจริยธรรมในที่นี้หมายถึงสิ่งที่เรียกว่า ethics และสิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” นั้น เราหมายถึงสิ่งที่เราเรียกกันว่า religion.

คำอธิบายบางประเภทเป็นไปในลักษณะของปรัชญา ซึ่งเราเรียกว่า philosophy ของพุทธศาสนา หรือเนื่องกันอยู่กับพุทธศาสนา; แล้วยังมีปลีกย่อยออกไป คือพุทธศาสนาที่มองดูหรืออธิบายกัน ในแง่ศัพท์ logic หรือ ในแง่ของจิตวิทยา psychology ก็ยังมีอีกหลายแขนง; กระทั่งถึงแขนงที่คนสนใจกันมากที่สุดคือแขนงที่เป็น “ศิลป์” หรือเป็น art ซึ่งหมายถึงศิลปะถึงการมีชีวิตเป็นอยู่อย่างงดงามหรือศิลปะในการที่จะเอาชนะความทุกข์ ซึ่งเอาชนะได้แสนยาก ไม่มีอะไรจะยากเท่า. อย่างนี้มองดูแล้วเป็นศิลปะ, อาจเข้าใจในหลักเกณฑ์หรือความหมายของคำว่า art ทั้งนั้นซึ่งพวกฝรั่งเขาสนใจมาก. เขาเรียกว่า Buddhist art คือ ศิลปะของพุทธบริษัทโดยเฉพาะคือการต่อสู้กับกิเลสจนชนะนั่นเอง แล้วยังมีชีวิตอยู่อย่างงดงาม น่าดู น่าชม อย่างยิ่ง; นี้คือสิ่งที่เรียกว่า “ศิลป์” ในที่นี้. เราไม่ได้หมายถึงเขียนภาพสวย ๆ ตามฝาผนังโบสถ์

หรือสร้างโบสถ์มีเครื่องประดับสวย ๆ ว่านั่นเป็นศิลปะของพุทธ; ไม่ใช่. นั่นมันเป็นศิลปะ หรือศิลปะกรรมอะไร ๆ ทั่ว ๆ ไป; หรือยิ่งกว่านั้น เราอาจจะมองดูพุทธศาสนาในลักษณะที่เป็นวิทยาศาสตร์ ก็เป็นสิ่งที่ยากต่อการค้นคว้าและพิสูจน์ทดลอง. แม้ว่าเรื่องทางพุทธศาสนาจะไม่ใช่เรื่องทางวัตถุ แต่ก็สามารถที่จะมีหลักเกณฑ์ที่จะพิสูจน์ค้นคว้าและทดลอง เอาผลแน่นอนเป็นเครื่องยืนยันตรงที่ว่า : ถ้าทำลงไปอย่างนี้แล้วความทุกข์ในจิตใจไม่เกิดขึ้น; หรือเป็นข้อปลุกย่อยออกไปว่า ถ้าทำลงไปอย่างนี้แล้วความโลภไม่เกิด, ถ้าทำลงไปอย่างนี้แล้วความโกรธไม่เกิด, ถ้าทำลงไปอย่างนี้แล้วความโง่ไม่มี, อย่างนี้เป็นต้น. เมื่อสามารถพิสูจน์ได้อย่างนี้ ก็ถือว่าอาจจะสงเคราะห์นำรวมเข้าในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์แขนงหนึ่งได้เหมือนกัน.

ที่นี้มันเนื่องจากว่าคนเราเคยชินแต่เรื่องวิทยาศาสตร์ทางวัตถุอย่างเดียว พอไปกล่าวกันว่า หลักพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ หรือสหหลักวิทยาศาสตร์ อย่างนี้ก็พากันงง; แต่มันอาจจะงงอยู่แต่ในพวกที่ไม่รู้. ส่วนพวกฝรั่งที่เป็นนักศึกษา เขาก็รู้ดี เขาไม่งง. นั่นแหละขอให้เราทุกคนมองดูให้กว้างอย่างนี้ แล้วจะได้รับผลดี คือว่าจะสามารถทำประโยชน์ได้กว้างขวาง; และดีกว่านั้นอีกก็คือ พอใจ สนุกสนานไปในการกระทำนั้น โดยไม่ต้องไปหาความสุขจากวัตถุหรือจากสิ่งอื่น; มีความสนุกสนานไปในการศึกษา หรือปฏิบัติธรรมะนั้นเอง; เป็นผลดีศอย่างนี้ ปลอดภัยอย่างยิ่ง ได้รับผลดีอย่างยิ่ง มีความสุขอย่างยิ่ง.

ขอให้สมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ ๆ มี prospect ไว้วาง ๆ และมากพอถึงขนาดตั้งกล่าวมานี้, จะเป็นองค์การที่ดีถึงกับประเสริฐ มีประโยชน์กว้างขวางได้ สมกับที่เราอุทิศทรัพย์เสียสละกันจริง ๆ. เพื่อดำเนินกิจการนี้ให้ยังคงอยู่ โดยเฉพาะก็คือ บรรดาท่านที่เป็นกรรมการของกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ ๆ ซึ่งต้องรับภาระ ต้องเหน็ดเหนื่อย



ต้องหมดเปลือง. ถ้ามองเห็นแล้วก็จะได้รู้จักเก็บเกี่ยวผล คือความอึดอ้อมใจ ในขั้นแรก มีความสุขอย่างแท้จริง ที่เกิดมาจากการกระทำอันนี้ ซึ่งเป็นความสุขที่ผิด ไปจากความสุขที่เกิดจากเงินทองหรือวัตถุ, และยังเป็นความสุขที่ประเสริฐยิ่งไปกว่าความสุขที่เกิดมาจากวัตถุ จึงขอให้สนใจ.

สำหรับการบรรยายในวันนี้ จะตั้งใจให้เห็นถึงความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “พุทธศาสตร์” ของเรา โดยให้มองเห็นกว้างออกไปตลอดถึงขอบเขตทั้งหมดของคำๆ นี้.

ได้กล่าวมาแล้วว่า ขอบเขตนั้นจะต้องกินความลงไปจนถึงสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม หรือ morality แล้วก็สูงขึ้นมาถึง จริยธรรม หรือที่เรียกว่า ethics แล้วก็มาถึง ศาสนา ศาสตร์โดยตรง แล้วก็มาถึง ปรัชญา หรือ จิตวิทยา หรือ ศิลป์ หรือ ศาสตร์ หรือ วิทยาศาสตร์ของพุทธศาสนา; แต่ดูเหมือนว่าใน บรรดาทุก ๆ แขนง แขนงที่เรียกว่า ศีลธรรม และจริยธรรม และศาสนา ๓ แขนงนี้ สำคัญกว่าอย่างอื่นหมด. ดังนั้น เราควรจะเข้าใจคำว่า ศีลธรรม จริยธรรม และ ศาสนากันให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้.

### ส่วนที่ ๑ สำหรับสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม

เราจะต้องศึกษาพร้อมกันไปกับสิ่งที่เรียกว่า จริยธรรม; คือ ศีลธรรมนั้น ตรงกับ moral หรือ morality, และจริยธรรมนั้นตรงกับคำว่า ethics; ethics ขยายความออกเป็น moral philosophy, ซึ่งที่แท้ก็คือ ปรัชญาของศีลธรรมนั่นเอง เรียกว่า ethics หรือ จริยธรรม. การบัญญัติคำต่างๆ ขึ้นนี้ คนอื่นอาจจะบัญญัติ เป็นอย่างอื่น แต่เท่าที่เอามากล่าวนี้ ถือเอาตามที่เขาใช้อยู่เป็นสากลระหว่างชาติ ในหมู่นักจริยธรรม หรือ ethicist ของโลก; เพราะฉะนั้นเราอย่าไปตั้งเอาเอง เอาตามที่เขาใช้กันอยู่มันสะดวกกว่า. และเราจะพูดกับเขาเหล่านั้นรู้เรื่องง่ายกว่า.

Moral หรือ morality เราเรียกกันง่ายๆว่า ศีลธรรม, ส่วน ethics หรือ moral philosophy นี้ เราเรียกกันว่า จริยธรรม. ๒ อย่างนี้ เรายังไม่ถือว่าเป็น ศาสตร์ ซึ่งเราเรียกว่า religion. สิ่งที่เราเรียกว่าศีลธรรมนั้น เขามีขอบเขตไกลลงไป จนถึงมนุษย์สมัย primitive คือสมัยอายุหิน หรือสมัยที่มนุษย์ยังคล้ายกับสัตว์ และ นักศีลธรรมบางคนยังรวบเอาสัตว์เข้ามาไว้ในขอบเขตของศีลธรรม ที่จะต้องศึกษา จะต้องรับรู้ จะต้องบัญญัติศีลธรรมให้ใช้ได้กับสัตว์ด้วย อย่างนี้ก็มี; ขอบเขตมัน ก็ไกลมากอย่างนี้. แล้วเราไม่อาจจะกล่าวลงไปได้ว่า ศีลธรรมตั้งต้นขึ้นในโลกตั้งแต่ เมื่อไร? หรือยุคไหน? ไม่มีในประวัติศาสตร์, เป็นเรื่องก่อนประวัติศาสตร์, และไม่มีใครอาจจะระบลงไปว่า ศีลธรรมนั้นมันตั้งต้นขึ้นในโลกเมื่อไร? ดังนั้น จึงได้ แยกกล่าวรวมๆว่า เมื่อมนุษย์รู้จักความยากลำบากในการที่ไม่มีหลักไม่มีเกณฑ์ในการที่จะ ประพฤติต่อกัน จึงเริ่มมีศีลธรรมขึ้นทีละเล็กละน้อย : นับตั้งแต่เรื่องที่ขโมยกัน เบียดเบียนกัน ก็มีการสมมุติให้มีบุคคลคนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาลงโทษคนที่ขโมย หรือทำผิดอย่างอื่น ยกย่องสรรเสริญคนที่ทำถูกต้องอย่างนี้ ก็เรียกว่าศีลธรรม มันได้ตั้งต้นขึ้นมาแล้ว. อย่างนี้ในคัมภีร์บาลี คัมภีร์เก่าๆ ที่เรียกว่าคัมภีร์บาลี ก็เรียกว่ายุคราชสมมติราช. ฟังดูก็น่าขัน.

พระเจ้าสมมติราชนี้ ถือกันว่าเป็นกษัตริย์องค์แรกในโลกที่ประชาชนสมมุติ ขึ้นมาเอง; เพราะเขาเป็นอยู่ด้วยการเบียดเบียนกัน และเขาเดือดร้อนระส่ำระสาย มากเข้า; เกิดความคิดว่า ให้สมมุติคนสักคนหนึ่งที่มีร่างกายแข็งแรง รูปร่างสวยงาม เจริญฉลาด เป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป ให้คนนี้เป็นผู้มีอำนาจที่จะลงโทษคน ทำผิด แล้วก็ให้รางวัลคนที่ทำถูกต้อง หรือยกย่องคนที่ทำถูกต้อง ซึ่งมีหลักส่วนใหญ่ๆอย่างนั้น. ที่นี้พอทดลองระบบนี้มาได้ไม่เท่าไรมันก็เกิดผลทันตา คือว่ามีความสุข จนถึงกับว่า ไม่มีอะไรเป็นที่เคียดแค้นหรือสนใจ ขนาดที่ว่านอนก็ไม่ต้องปิดประตูเรือน อะไรทำนองนี้, ไม่มีขโมย ซึ่งมีความหมายว่าอย่างนั้น, มนุษย์ก็เลยร่าเริงกันใหญ่ มีคำที่หลุดออกมา จากปากโดยบังเอิญโดยไม่ได้เจตนา เป็นคำอุทานว่า “ราชา ราชา”.

คำว่า ราชา นี้แปลว่า เป็นที่ยินดีอย่างยิ่ง แสดงความรู้สึกว่าเป็นที่ยินดีอย่างยิ่ง. ถ้าหากจะแปลอย่างสมัยนี้ตรง ๆ ที่จะฟังง่ายหรือเป็นไปได้ ก็ว่าวิเศษจริง วิเศษจริง พร้อมกับสุภาพ, หรือแสดงอาการอย่างใดอย่างหนึ่งทีรู้สึกว่าเป็นใจเต็มที ถึงขนาดที่เรียกว่า มั่นวิเศษจริง. คำว่า ราชา นี้ ตัวหนังสือแท้ ๆ แปลว่า ยินดี ยินดี ถึงขนาดอย่างยิ่ง; บุคคลที่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดี พอใจของคนทั้งหลายอย่างยิ่ง เรียกว่า “ราชา” ก็เลยเรียกบุคคลคนนี้เป็นสมมติราชาหรือเป็นพระราชอาองค์แรกของโลก. นี่มันเป็นเรื่องประเมิน กล่าวอย่างประเมิน ๆ ไม่มีใครระบุยุคระบุเวลาอะไรได้; เพียงแสดงเค้าเงื่อนว่าสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมนั้น มันได้เป็นมาดีที่สูงสุดในหมู่มนุษย์ตามความหมายของคำว่า ศีลธรรม.

ที่นี้กลองสังเกตดูที่ว่าในชั้นอย่างนี้ในระยะอย่างนี้ มนุษย์ไม่มีปัญญาที่จะวิพากษ์วิจารณ์ ในสิ่งที่เรียกว่า “ศีลธรรม” นี้ ในแง่ของปรัชญาเลย. เพราะฉะนั้นก็แปลว่า moral philosophy ยังไม่มีเลยในหมู่ชนเหล่านั้น ก็เอากันแต่เท่าที่จจะรู้จะเห็น จะรู้สึกได้ด้วยปรากฏการณ์เฉพาะหน้าว่า ทำอย่างนั้นมันไม่มีความทุกข์ก็แล้วกัน อยู่กันเป็นสุขก็แล้วกัน. ศีลธรรมจึงมีขอบเขตเพียงเท่านั้น; ไม่มาตั้งปัญหาว่าเพราะเหตุไร? เพื่ออะไร? มีขอบเขตอย่างไร? ซึ่งเป็นเรื่องของ philosophy จึงในยุคต่อ ๆ มา เมื่อคนมีปัญญามากขึ้นจึงตั้งปัญหาว่า : - เพราะเหตุใด? แล้วจะทำอย่างไรต่อไป? และทำเท่าไร? มีสิทธิพิเศษมีข้อแม้ข้อยกเว้นอะไรอย่างไร? มันมีปัญหาคำถาม ความคิดที่สติปัญญามากขึ้นที่จะไปแก้ไขปรับปรุงศีลธรรมเดิม ๆ นั้นเอง. เพราะฉะนั้นจึงเรียกอันนี้เสียใหม่ว่า moral philosophy ซึ่งมักจะเรียกสั้น ๆ ว่า ethics เขาให้คำนิยามของคำว่า ethics ไว้ว่า The systematic study การศึกษาซึ่งจัดเป็นระบบ “System of the utmost problem” ของปัญหาที่สูงสุด เกิดจาก of human conduct แห่งการกระทำของมนุษย์.

มันต้องเป็นเรื่องกันกว่าศึกษานิติที่เป็นระบอบ ระเบียบ หลักเกณฑ์ แล้วก็ต้องเป็นปัญหาที่ลึกที่เข้าใจยาก และเป็นปัญหาเด็ดขาดไป ทำผิดไม่ได้ ต้องถูกต้องที่สุด ที่เกี่ยวกับการประพฤติกระทำอย่างมนุษย์, human conduct เรียกว่า กระทำประพฤติอย่างมนุษย์ ซึ่งเหนือขึ้นมาจากการกระทำอย่างสัตว์ซึ่งเรียกว่า animal behaviour. จะต้องสังเกตคำสองคำ หรือคำคู่นี้ไว้ให้ดีกว่า : human conduct และ animal behaviour. สำหรับคนก็ใช้คำว่า conduct การประพฤติหรือกระทำนั้น; แต่ที่สัตว์เขาไปใช้คำว่า behaviour. ทำไมไม่ใช้ว่า conduct? เพราะว่ากรกระทำของสัตว์และของคนนี้ มันไม่อาจจะจัดไว้ในลำดับเดียวกันได้ จึงใช้คำต่างกัน.

ขอบเขตของ ethics มันจึงหยุดอยู่ แต่ human conduct เขาวางไว้สูงกว่าขอบเขตของศีลธรรม ซึ่งจะเล็งไปให้เห็นนอกเห็นใจกันแก่สัตว์ หรือยกสัตว์ขึ้นมาในขอบเขตอย่างนี้. แต่ถึงอย่างนั้น นักจริยธรรมที่ดีเขาก็แย้งว่า ขอบเขตของ ethics นี้ควรจะถึงสัตว์เหมือนกัน คือเอาสัตว์เข้ามาสู่วงการพิจารณาวินิจฉัยว่าจะต้องวางระเบียบอย่างไรที่จะไม่กระทบกระเทือนถึงสัตว์ หรือเป็นการเสียหายแก่สัตว์ด้วยเหมือนกัน. นี่ลองคิดว่ามนุษย์เริ่มจะมีความคิดขึ้นในจิตใจในใจ เกี่ยวกับศีลธรรมและจริยธรรมอย่างไร.

ความเป็นมาของศีลธรรมมันก็มีมาในลักษณะที่เรียกว่า common sense ที่สุดเท่าที่จะรู้สึกได้ง่าย ๆ; เหมือนว่าพอถูกเขาขโมยเราก็ไม่ชอบ ไม่อยากมีขโมยแล้วก็ออกกฎไม่ขโมย ออกประเพณีขนบธรรมเนียมไม่ขโมย นี่มันก็พอแล้ว ไม่ต้องตั้งปัญหาอะไรให้มากไปกว่านั้น. แต่แล้วไปอิงอาศัยระเบียบขนบประเพณีที่วางขึ้นหรือที่บัญญัติขึ้นว่าต้องทำกันอย่างเคร่งครัด ซึ่งก็เรียกกันว่า Tabu. คำว่า Tabu นี้แปลว่า "forbidden" forbidden เท่ากับ ห้าม, ถูกห้าม. มีหลักใหญ่ ๆ ของ Tabu

นี้เกี่ยวกับอาหารอย่างหนึ่ง, เกี่ยวกับการสร้าง หรือการกระทำสิ่งใดขึ้นมา เกี่ยวกับความคงอยู่ได้ของลูกหลานที่จะเกิดตามขึ้นมาอย่างหนึ่ง. แปลว่ามนุษย์สมัย primitive นั้นไม่ค่อยสนใจอะไรสักก็เรื่อง :

เรื่องที่ ๑ คือสนใจเกี่ยวกับเรื่องอาหาร เป็นเรื่องแรกว่าจะหาอาหารอย่างไร จะกินอาหารอย่างไร จึงจะไม่เกิดโทษหรือถึงกับตายขึ้นมาเพราะอาหารนั้น. เพราะฉะนั้นถ้าอันไหนมันทำไม่ได้ กินเข้าไปแล้วมันตาย หรือว่าไปเกี่ยวข้องแล้วมันตาย เขาก็เรียกว่า Tabu ไปหมด; เกี่ยวกับอาหารมีมากมาย ตั้งแต่แสวงหา ตั้งแต่ปรุงรจนกระทั่งทำ แล้วก็กระทั่งบริโภค.

เรื่องที่ ๒ เกี่ยวกับ product คือ ผลิกรรม; นี้ก็หมายถึงว่า จะทำอะไรขึ้นมาใช้สอยในบ้านในเรือน หรือทั่วไปก็ตาม มีอะไรทำได้และมีอะไรห้ามไม่ให้ทำสิ่งที่ห้ามไม่ให้ทำ สิ่งนั้นก็ Tabu.

เรื่องที่ ๓ เกี่ยวกับ survival of the offspring คือว่า คนที่เกิดตาม ๆ กันมา เขาก็รู้จักสังเกตเรื่องเกี่ยวกับความที่มนุษย์จะเกิดขึ้นมาอย่างไร เช่นว่าตั้งกรรมวิธีอย่างไร เกิดอย่างไร แรกเนื้อหนุ่มอย่างไร มีโลหิตระดูอย่างไร แต่งงานอย่างไร คลอดบุตรอย่างไร, กระทั่งในที่สุด การเป็นการตายลงไปอย่างไรนั้น; มันเกี่ยวกับคนทั้งนั้น. ฉะนั้น Tabu ในเรื่องนี้จึงมีมาก มากมายกว่าเรื่องอื่น และเรียกรวมสั้น ๆ ด้วยคำสั้น ๆ ว่า Tabu ภาษาอะไรก็ยากที่จะกล่าวได้ แต่ในวงจริยธรรม เขาใช้คำว่า Tabu เป็นภาษาอะไรก็ยากที่จะกล่าวได้ คำแปลเป็นภาษาธรรมาคว่า forbidden คือห้าม, สิ่งที่ถูกห้าม.

เราจะเห็นได้ว่า Tabu นั้นคือศีลธรรมอันแรกของมนุษย์ แล้วมันก็ถูกปรับปรุงแก้ไขเรื่อย ๆ ขึ้นมาตามลำดับ; คือว่า คนยุคป่าเถื่อนนั้นฉลาดขึ้นมาเรื่อย ๆ

รู้จักสังเกตในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับคน เช่น เรื่องความกล้าหาญ ความซื่อสัตย์  
นี้คုံหนึ่ง. เขารู้จักสังเกตว่ามันต่างกันอย่างไร ควรจะอย่างไร แล้วก็บัญญัติ  
กฎเกณฑ์เกี่ยวกับเรื่องนั้นขึ้นมาใหม่ จึงค่อนข้างดีขึ้น สิ่งที่เราเรียกว่า Tabu นั้นค่อย ๆ  
ลึกซึ้งและน่าดูขึ้น, กระทั่งความรู้สึกทางจิตใจอย่างอื่น เช่น ความรัก ความเมตตา  
ความมีใจกว้างขวาง จนกระทั่งความเห็นโทษของ over sex คือความมกมากในทาง  
กามารมณ์เกินไป เหล่านี้เขาก็รู้จักกันมาตั้งแต่สมัยโน้น และก็บัญญัติเป็น Tabu ที่สูง  
ขึ้นมาเป็นศีลธรรมที่ดีขึ้น; ซึ่งในยุคต่อมาก็ได้กลายเป็นสิ่งซึ่งเราเรียกว่า กฎหมาย  
หรือจริยธรรม หรือศาสนา หรือวัฒนธรรมอะไรต่าง ๆ ล้วนแต่ตั้งรากฐานขึ้นมา  
จากสิ่งที่เรียกว่า Tabu ของคนสมัย primitive ทั้งนั้น.

เมื่อกล่าวถึงเรื่องทางศีลธรรมมันมีขอบเขตอย่างนี้ แล้วมันดำเนินมาโดย  
ไม่ต้องใช้เหตุผลทางปรัชญาหรือทางตรรกวิทยา ซึ่งมันไม่เกี่ยวข้องเลย, มันเกี่ยวข้อง  
กับ common sense เรื่อย จนมาอยู่ในรูปของศีลธรรมที่เราเห็น ๆ กันอยู่ในยุคนี้ว่าจะ  
ประพฤติต่อกันอย่างไร; ไม่เอาเหตุผลทาง logic ทาง philosophy ทางอะไร  
มาเกี่ยวข้อง; เอาเหตุผลสามัญสำนึกของมนุษย์ที่รู้สึกได้อย่างไร เป็นหลักเสมอไป;  
นี่แหละขอบเขตของศีลธรรม หรือ morality อยู่อย่างนี้. นี่ขอให้เข้าใจไว้ว่า  
เป็นส่วนหนึ่งหรือแผนกหนึ่ง ซึ่งเราจะรวมไว้ในคำว่า “พุทธศาสตร์” ด้วยเหมือนกัน.

## ส่วนที่สองที่เรียกว่า “จริยธรรม” หรือ “ethics”

นี้ก็ได้ออกแล้วว่า ขยายความออกไปว่า moral philosophy คือ ปรัชญาของ  
ศีลธรรมนั่นเอง. อันนี้มันมาในสายของสติปัญญา คือ ไม่เอาสามัญสำนึก หรือ  
common sense ละที่นี้. มนุษย์พวกนี้เขาเกิดฉลาด คือ เขานิยมความฉลาด; เขาจะตั้ง  
ปัญหาต่าง ๆ โดยไปสังเกตเข้าที่ศีลธรรม หรือ morality นั้นก่อน; แล้วจึงตั้งปัญหา  
เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ในรูปของเหตุผล ในรูปของการคำนึงคำนวณเพื่อไปให้ไกล ๆ เพื่อ

เล็งผลเลิศนี้มากยิ่งขึ้น; หรือเพื่อค้นคว้าหามูลเหตุที่แท้จริงที่จะแก้ไขเปลี่ยนแปลง หรือว่าค้นคว้าหาหลักเกณฑ์ในทางที่จะบัญญัติใหม่ ๆ. เราจะเห็นได้ว่า มันไม่ใช่เรื่อง ศีลธรรม แต่มันเป็นเรื่องปรัชญาของศีลธรรมไปเสียแล้ว แล้วมันก็ออกไปจากศีลธรรม นั้นเอง ไม่อาจจะออกมาจากสิ่งอื่นได้ แต่ว่ามัน develop จากส่วนที่เป็น practice ไปเป็นส่วนที่เป็น theory มากขึ้นทุกที จาก moral practice ไปสู่ philosophical มากขึ้น ทุกที นี่ก็เป็นเรื่องจริยธรรม. ในที่สุดก็พบอุดมคติที่ลึก ที่แปลก ที่ใหม่ ๆ ขึ้นมามากจนแยกแขนงออกไปเป็นกฎหมาย หรือว่าไปเป็นศาสนา หรือเป็นวัฒนธรรม ต่าง ๆ อย่างที่กล่าวแล้ว

เพื่อให้เรารู้จักสิ่งที่เรียกว่า “จริยธรรม” ให้ดีขึ้น ก็ต้องศึกษาศาสตร์ให้ดีขึ้น แล้วก็ต้องศึกษากฎเกณฑ์ที่เขาวางขึ้นเป็นระเบียบ เป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก แม้ว่ามันเป็นเรื่องที่ชวนง่วงนอน ก็ว่าสิ่งที่เราจะต้องเอามาเป็นหลักสำหรับพิจารณา วางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับ moral philosophy ที่เขาวางไว้ ๕ เรื่องด้วยกัน :-

### เรื่องแรก เรื่องที่ ๑ ก็คือ **ความดีที่สุดของมนุษย์.**

ลองฟังดูว่า ความดีที่สุดของมนุษย์ เขาก็ใช้เป็นคำกลาง ๆ ทั่วไปทุก ๆ ภาษาว่า Summum Bonum เป็นภาษาลาติน. พวกตะวันตก ถ้าเขาจะบัญญัติคำอะไร ที่เป็นกลาง ๆ ระหว่างภาษาทุกภาษาเขานิยมใช้ภาษาลาติน ฉะนั้นเขาจึงใช้คำว่า Summum Bonum; เกิดขึ้นในวงการค้นคว้าจริยธรรมทุก ๆ ภาษา. ถ้าแปลออกมา เป็นภาษาธรรมคา ก็คือ highest good นั้นเอง, แปลว่า ความดีอย่างสูงสุคนั้นเอง, แล้วเขาก็ขยายความต่อไปว่า : Utmost goodness that man can get in the very life, - แปลว่า **ความดีสูงสุดที่มนุษย์จะต้องถึงให้ได้ในชาตินี้.** ทั้งนี้ก็เพราะว่า นักจริยธรรมไม่ยอมรับพระเป็นเจ้า; ซึ่งพวกที่ถือพระเป็นเจ้ามักจะฝากไว้ว่า เราไป ตักกันต่อตายแล้ว, ไปอยู่กับพระเป็นเจ้าแล้วเป็นดีที่สุด. นี่นักจริยธรรมเขาไม่ยอม เขาจึงมีว่า : in this very life, ทั้ง this ทั้ง very ที่เดียว ให้มันยิ่งขึ้นไป ต้อง ในชาตินี้จริง ๆ.

นี่ก็เช่นเดียวกับพุทธศาสนาเรา ไม่ยอมให้ตั้งปัญหา ชนิดที่ให้วางหลักเกณฑ์อะไรเพื่อสำหรับชาติหน้าซึ่งยังพิสูจน์ไม่ได้; ฉะนั้นการคับทุกข์ต้องต่อกันชาตินี้; นี้แหละมันเหมือนกัน. เห็นได้ว่าเราสบทหลักจริยธรรมสากลอยู่แล้วในข้อนี้ : คือข้อที่ว่าไม่ต้องมีโลกหน้าหรือโลกพระเจ้า.

ข้อแรก นี้ก็คือว่า อะไรเล่าเป็นความดีที่สุดของมนุษย์? หรือแม้จะหยุดเฟื่องเลี้ยงไปในทางความคิดหรือความมุ่งหมายก็ยังได้ จะเป็น human conduct aim, หรือว่าจะเป็น ideal aim ก็ได้. human conduct ทำ ideal aim คือหวัง ๆ อย่างมีอุทมคติ จะเป็นอุทมคติกี่ตาม การกระทำก็ตาม ให้ดีที่สุดก็แล้วกัน อะไร ๆ ตามกันอยู่เรื่อย ตั้งปัญหากันขึ้นมาเรื่อย จนกระทั่งค้นพบว่ามันคืออะไร.

ข้อที่ ๒ เราก็จะต้องคำนึงถึงทางมาหรือต้นกำเนิดแห่งความรู้ที่จะทำให้เรารู้ว่าอะไรดีที่สุด. นี่ก็จะเป็นเครื่องรับประกันว่าความเข้าใจนั้นมันถูกที่ว่าไปนั้นมันถูก. ฉะนั้นก็ต้องมีหลัก คือความรู้ที่ทำให้เรารู้ว่าอะไรผิดหรืออะไรถูกเสียก่อน นี่เป็นข้อที่สองจึงจะรู้ได้ว่าอะไรดีที่สุด เหมือนที่กล่าวในข้อที่หนึ่ง.

ข้อที่ ๓ เรียกว่า sanction เราจะต้องคำนึงถึง sanction คือสิทธิที่จะเข้าไปแทรกแซงผู้อื่น. เราจะเห็นได้ว่า นักบัญญัติจริยธรรมนี้เขาครอบอบมาก ไม่ใช่เขาเป็นเพียงแต่บัญญัติว่า : จงทำอย่างนั้น จงทำอย่างนี้ ถูกแล้ว ดีแล้ว เพราะเหตุผลอย่างนั้นอย่างนี้; ไม่ใช่; เพียงเท่านั้นก็ไม่ใช่; เขายังคิดนึกกว้างออกไปอีกว่า สิทธิของการแทรกแซง; เช่นว่า เมื่อคน ๆ หนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งประพฤติไม่ดีไม่งาม คนอีกพวกหนึ่งซึ่งหวังในความดีความงามมีสิทธิแทรกแซง, คือเข้าไปขัดขวางที่เรียกว่า, พวกที่ทำนั้นไม่ถูกเพียงเท่าไร? มีขอบเขตอย่างไร? นี้เรียกว่า “สิทธิแทรกแซง” หรือ “sanction”,



นี่เรามากจะมีปัญหา เพราะว่าเราไม่รู้ในเรื่องนี้ เช่นอาจจะมีปัญหาเกิดขึ้นว่า : เมื่อมันกักตบอยู่หรือกักขังอยู่ เราเข้าไปช่วยเช็ดหรือกบ มันเป็นการ sanction แล้วมันถูกไหม? การ sanction นี้ทางจริยธรรมวางหลักไว้ให้ sanction ได้เพียงเท่าไร? อย่างนี้เป็นตัวอย่างเรื่อง sanction. ฉะนั้นเราจะต้องเข้าใจบ้างเหมือนกัน ไม่อย่างนั้นเราก็จะรำคาญตัวเอง; เช่นว่า ไม่ช่วยเช็ดในปากงูก็ถือว่ารำคาญตัวว่า ไม่ถูกกรรมัง, หรือถ้าไปช่วยเช็ดก็สงสัยว่ามันจะเสียประโยชน์แก่กู มันก็จะไม่ถูกอีกกรรมัง. นี่มันก็เป็นปัญหาอย่างนี้ เพราะฉะนั้นเราจึงควรมีความรู้เรื่อง sanction หรือขอบเขตของการ sanction.

**ข้อที่ ๔** ก็ให้คิดถึง motive คืออำนาจหรือกำลังที่จะผลักดันให้เราประพฤติศีลธรรม หรือต่อต้านฝ่ายอธรรม นี้ว่าจะมีอะไร? มีกำลังอะไรมา? ต้องพิจารณาด้วย. ถ้าวางหลักไว้ไม่ถูกต้องแล้ว มันก็จะตัดหนทางของกำลังหรืออำนาจที่จะมาใช้เป็นเครื่องกระตุ้นใจ หรือกำลังใจให้กระทำ เสียเป็นอย่างมากทีเดียว; ฉะนั้นจึงเรียกว่าปัญหาเกี่ยวกับ motive ซึ่งจะสนับสนุนในการกระทำที่ถูกต้องนั้น.

**ข้อที่ ๕ ข้อสุดท้าย** ซึ่งบางพวกก็ไม่เน้น บางพวกก็นับเข้ามาในขอบเขตนี้ ก็ได้แก่สิ่งที่เรียกว่า อิสราภาพทางจิตใจ คือ free will เราจะมีหลักให้อิสระกันเพียงไหน นี่มันไม่ง่ายเลย มันยากอย่างยิ่ง เพราะว่าเราจะอิสระเลยขอบเขต, คิดนึกอะไรตามชอบใจ จนออกไปนอกวงของศีลธรรม, หรือกระทั่งไปเหยียบย่ำเอาพระเป็นเจ้าเข้าก็ได้, ถ้า free will มันมากเกินไปโดยไม่มีขอบเขตหรือหลักเกณฑ์ในศีลธรรม. ถ้านั้นถ้าเราจะไม่มีเสียเลย เราก็จะฉลาดจนไม่กล้าคิด ไม่กล้านึก ในสิ่งที่มันเป็นพวกทำให้เจริญขึ้น. เพราะฉะนั้นจึงต้องรู้ขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่า free will นี้ด้วยเหมือนกัน. เราน่าจะนึกถึงว่า เราเด็ก ๆ รุ่นหลังนี้มีปัญหาเรื่อง free หรือ

เป็นอิสระกันเกินขอบเขตของศีลธรรมหรือยัง? นี่เป็นปัญหาเล็กน้อย. พวกเด็ก ๆ เขาอาจจะแย้งว่า เรามีอิสระที่จะ free เขาก็ free จนไม่มีขอบเขต จนผู้ใหญ่ทนไม่ได้ จนศีลธรรมเสื่อมไป. ผู้ใหญ่ว่าไม่ไหว แต่เด็กว่ายังดีอยู่ นี่แหละ ปัญหาเรื่อง free will ข้อที่ ๕.

ฉะนั้นถ้าเรามีสติปัญญา วางหลักเกณฑ์ปฏิบัติเกี่ยวกับหลักทั้ง ๕ ข้อนี้ได้แล้ว ก็เรียกว่า ได้วางกฎเกณฑ์แห่งจริยธรรมที่ถูกต้อง หรือมี moral philosophy ที่ถูกต้อง. นี่มันเป็นเรื่องของสติปัญญาไปทั้งนั้น ไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ อย่างศีลธรรมเสียแล้ว ขอให้สนใจเป็นพิเศษ.

ที่นี้อยากจะให้ทราบถึงรายละเอียดของสิ่งทั้ง ๕ นี้เท่าที่ควร ซึ่งอาตมาคิดว่า จะเป็นประโยชน์แก่สมาชิกกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ฯ อย่างมาก :

เรื่องที่ ๑ ก็กล่าวแล้วว่า **Summum Bonum** คือ ความดีที่สุดของมนุษย์. นี้ถ้าเราจดจำให้แม่นยำว่า ความดีที่สุดของมนุษย์นี้เขาบัญญัติไว้อย่างไร; แต่ตัวเองจะใช้สิทธิพิเศษแหวกความกตัญญูก็ได้ ก็จงคิดไปตามความคิดของตัวเองแล้วไปเทียบกัน. ความดีที่สุดของมนุษย์เขาวางไว้ ๔ อย่าง คือ :-

๑. **ความสุข.** นี้เราเห็นได้ชัดว่า มนุษย์ยุคไหน สมัยไหนก็ตาม จะเล็ง จะเพ่งเล็งถึงสิ่งที่เรียกว่า ความสุข ก่อนสิ่งอื่นเสมอไป. ความสุขในที่นี้ หมายถึง “ความสุขจริง ไม่ใช่ความสุขทางวัตถุ”; แต่เขาก็ไม่ได้ปฏิเสธว่าไม่ใช่สุขทางวัตถุ เนื่องจากเขาบัญญัติไว้ว่าสุขจริงก็แล้วกัน, สุขที่แท้จริงก็แล้วกัน. ที่นี้สุขที่แท้จริงจะเป็นเรื่องทางวัตถุไปไม่ได้ :- บางทีเขาใช้คำว่า happiness และบางทีเขาก็ใช้คำว่า blissfulness. ถ้าใช้คำว่า blissfulness แล้วมันก็รับประกันได้ดีกว่า happiness; happiness มันอาจจะเอียงไปทางวัตถุบ้างก็ได้ แต่ถ้า blissfulness แล้วมันเรื่องทางจิต ทางนามธรรมล้วน และเป็นธรรมอย่างยิ่งด้วย. เราจะต้อง

ได้สิ่งนี้เป็นข้อแรก ก็ต้องเสียดังสิ่งนี้ก่อนเป็นข้อแรก คือให้ “ความสุขเย็น” ก็แล้วกัน, สุข “ข” สะกด ไม่ใช่ “สุกร้อน” ซึ่ง “ก” สะกด; เรื่อง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เนื้อหนังเหล่านี้มันเป็นเรื่อง “สุก” “ก” สะกด ไม่ใช่สุข “ข” สะกด ฉะนั้นต้องมีอะไรที่ถูกต้องจึงจะตรงกับคำว่า blissfulness; จึงแนะว่าต้องเป็น อย่าง “ข” สะกด.

๒. เรียกว่า ความเต็ม perfection ที่แปลว่า เต็มนั่นเอง. เขาหมายถึง ความเต็มของมนุษย์ นี้เราก็คักจะร้อน ๆ หนาว ๆ แล้วละ ด้วยสงสัยว่าเรานี้เต็มหรือไม่เต็ม? เราทุกคนนี้เป็นมนุษย์ที่เต็ม เต็มตามความหมายของมนุษย์หรือยัง? ต่อเมื่อเต็มนั้นแหละจึงจะเป็น summum bonum ถ้ามันยังพร่องอยู่ มันก็ยังไม่ใช่. นักคิดบางคนเขาว่า มนุษย์ทั่วไปนี้อย่างดีแล้วก็ยังพร่องอยู่ถึง ๑๕ เปอร์เซ็นต์. ใครจะว่าก็ตามใจเถอะ เรื่อยไปออกชื่อ การที่ดีว่า มนุษย์ธรรมชาติสามัญที่ว่าอย่างดีที่สุดแล้ว ยังบกพร่องอยู่ถึง ๑๕ เปอร์เซ็นต์ นี่ก็ไม่ perfect ละ; เพราะฉะนั้น การ perfect มันมีความหมายของมันโดยเฉพาะอย่างหนึ่ง ซึ่งเราจะเข้าใจได้ต่อเมื่อเขาฟังครบทั้ง ๔ อย่าง เพราะฉะนั้น ขอให้ฟังต่อไป คือที่ว่า “เต็ม” หรือ “ไม่เต็ม” นี้ “เต็ม” หมายถึงมี ๔ อย่างครบ.

๓. เขาเรียกว่า duty duty นี้ฟังดูก็คล้ายกับง่าย ๆ ลุ่น ๆ ว่า **หน้าที่** การงาน แต่เขาขยายความไว้ชัดว่า “Duty for the duty's sake **หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่**”. นี้ฟังดูให้ตี **หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่** เท่านั้น; ถ้าหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่เงิน แก่ชื่อเสียงกันละก็ไม่ใช่; ไม่มีทางที่จะเป็น summum bonum. **ที่** การทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่นั้น มันมีความหมายหรือมีคุณค่าของมันอย่างไร? มันจะมีได้ก็แต่มนุษย์ที่เต็มจริง ๆ เท่านั้น มันถึงจะทำหน้าที่เพื่อหน้าที่;

ถ้ามนุษย์ที่ไม่เต็ม มันก็ต้องทำอะไรเพื่อสิ่งที่ยังขาดอยู่เสมอ คือมันอยากอะไรอยู่ มันหิวอะไรอยู่ เราก็คงทำหน้าที่เพื่อให้ได้สิ่งนั้นมา เช่น เงิน ชื่อเสียง ทำงานเพื่อเงิน ทำนองนี้ ไม่ใช่ทำงานเพื่องาน. แต่คำว่า summum bonum ของดีที่สุดของมนุษย์ นั้นนะเขาทำงานเพื่องาน.

พูดอย่างในทางพุทธศาสนานั้นเราต้องไปถึงพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ ทั้งหมดทั้งหลายนั้น ท่านทำงานเพื่องาน; ไม่มีตัวกูของกูที่จะรับผลของงาน การทำงาน มันเป็นการเคลื่อนไหว ศักดิ์สิทธิ์ปชัญญะ สติปัญญาที่ถูกต้อง และก็เพื่อให้หน้าที่ มันเสร็จ ๆ ไปเท่านั้น; เพราะสติปัญญา มันบอกอย่างนั้น; ไม่ใช่ว่าทำงานเพื่อชื่อเสียง เพื่อผลอะไร. นี้เราจะเห็นได้ว่ามันออกจะยังไกลจากคนธรรมดาสามัญอีกมาก.

แต่ที่เราเห็นคนบางคนเขาทำงานเพื่อหน้าที่ก็มีอยู่มาก คือเขาทำงานจนลืม เงินเดือน ลืมลูกลืมเมีย ลืมอะไรต่าง ๆ มันก็มีอยู่เหมือนกันในโลกนี้ ก็ได้แก่พวกที่ คั่นคิดอะไรอย่างลึกซึ้งจนลืมกินข้าวกินปลา. มันเพลินอยู่ในหน้าที่ มันไม่ใช่หน้าที่ เพื่อเงินหรือชื่อเสียง; ถ้าว่าหน้าที่เพื่อเงิน หรือเพื่อชื่อเสียง จิตใจมันคอยกระสับ กระส่าย จะเลี้ยงไปยังเงินและชื่อเสียงอยู่เรื่อย สมาริ หรืออะไรต่าง ๆ มันไม่สมบูรณ์ เต็มเปี่ยมเลย, สติปัญญาก็ไม่สมบูรณ์เต็มเปี่ยมเลย มันแบ่งแยกไปเสียอย่างนั้น.

ถ้าจิตใจบริสุทธิ์ถึงขนาดว่า ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่แล้ว มันกันอะไรได้ลึกซึ้ง เกินกว่ามนุษย์ธรรมดาจะกันได้ จะคิดได้ จะทำได้; แล้วมันประหลาดอย่างยิ่งที่ว่า เขามีความสุขในขณะนั้น, ความสุขที่เขาได้รับมีอยู่ในขณะนั้น. ความสุข ความพอใจ ที่เขาได้รับในขณะนั้น ไม่ใช่ว่าเขากลับไปบ้านไปอยู่กับลูกกับเมีย หรือการใช้เงิน หรือใช้ของที่เขาได้มานั้น, กลับไม่มีอะไรเลย กลับไม่รู้สึกรึอะไรเลย รู้สึกจิตซัดไปหมด อยากจะวิ่งไปทำงานนั้นโดยเร็ว เพราะว่าในขณะที่ทำงานนั้น มีความสุขอย่างสูงสุด เป็นความสุขอย่างทีกล่าวในข้อหนึ่ง.

นี่ฟังดูให้ตี ๆ เราจะเห็นได้ว่า คนที่มีจิตใจยังหวัง ยังอยากอะไรอยู่นั้น จะทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ที่ไม่ได้ มันจะมีทำได้ก็แต่เมื่อมนุษย์ศูนย์. นี่น่าตกใจไหม มนุษย์ + ๑ (บวกหนึ่ง) หรือ - ๑ (ลบหนึ่ง), มนุษย์ + ๒ หรือ - ๒ นั้น : หมายความว่ามนุษย์ที่ไม่ใช่มนุษย์. นี่เราก็เรียนคณิตศาสตร์กันมาแล้ว รู้ว่าศูนย์นี้ ไม่ใช่บวกหรือไม่ใช่ลบ, zero นี้ไม่เป็นบวกเป็นลบ. เราเป็นมนุษย์ศูนย์กัน หรือเปล่า? เราเป็นมนุษย์บวก หรือมนุษย์ลบ เป็นมนุษย์บวกเท่าไร? หรือมนุษย์ลบเท่าไร? บางวันเราเป็นมนุษย์ลบเอามาก ๆ จนอยากจะตายก็มี บางวันเราก็เป็นมนุษย์บวกมาก ๆ จนเหลือใจ อะไรต่าง ๆ นานาก็มี ไม่เคยเป็นมนุษย์ ๐ ที่อยู่ตรงกลางพอดีเลย. นี่ก็เห็นได้ว่า ศูนย์ก็คืออะไรอย่างหนึ่งที่ประหลาดที่สุด ซึ่งในทาง moral philosophy จะถือได้ว่าเป็น perfect, ศูนย์ก็เป็น perfect ไม่ใช่บวกหรือไม่ใช่ลบ. มนุษย์ที่มีจิตใจศูนย์ ไม่บวกไม่ลบ นี่คือมนุษย์ perfect อย่างที่กล่าวในข้อ ๒ เป็น เช่นพระอรหันต์ เช่นพระพุทธเจ้านี้ ท่านเป็นมนุษย์ศูนย์ คือไม่บวกและไม่ลบ จนเรามักจะเรียกท่านว่า “ว่าง, มนุษย์ว่าง”, ว่างทั้งนั้น. นี่ข้อ ๓ ทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่. เราไปสะสมตัวเองก็แล้วกันว่าเราทำงานเพื่อเงิน หรือว่าทำงานเพื่องาน.

๔. ข้อสุดท้ายเรียกว่า **good will** คือว่า ใครจะเป็นอย่างไรมา จะดีวิเศษอย่างไรมา ถ้ายังไม่มี good will มาแล้ว ก็ยังใช้ไม่ได้. good will “ปรารถนาดี” ตรงกันข้ามกับ ill will แปลว่าปรารถนาร้าย คือว่า จะต้อง มี good will คือหวังดีต่อสิ่งแวดล้อมไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ หรือวัตถุสิ่งของ.

เราต้องมีจิตใจที่เป็น good will ต่อทุกสิ่ง คือว่า เรามี good will ต่อเขา เขาก็มี good will ต่อเรา โลกนี้ก็เลยเต็มไปด้วยผู้มีแต่ good will ไม่มี ill will.

นี่คือทางมาของความสงบสุข หรือสันติภาพอันถาวร.      เดี๋ยวนี้เรามี good will หรือเปล่า? เราลองคำนวณดูว่ามนุษย์ในโลกนี้มีกี่พันล้านคน เราหวังดีต่อกันกี่คน? หรือว่าในประเทศเรามี ๒๐ ล้านคนนี้ เราหวังดีต่อกันอยู่กี่คน? และเราไม่หวังดีต่อกันอยู่อีกกี่คน กี่ล้านคน? และในมหาวิทยาลัยของเรามีไม่กี่พันคนนี้ เราหวังดีต่อกันกี่คน? หรือไม่หวังดีเลย.      ทำไมเราไม่หวังดีต่อเขา? เขาหวังดีต่อเรา เราหวังดีต่อเขามันกลายเป็นหวังดีต่อกันหมดทั้งบ้านทั้งเมืองทั้งโลก;      ฉะนั้น summum bonum เขาจึงวางข้อสุดท้ายว่า good will ที่เต็มไปทั่วความหวังดี.

ที่นี้เราเอาทั้ง ๔ ข้อนี้รวมกัน จะพบกับคำว่า “มนุษย์ที่เต็ม”, คือมนุษย์ที่เต็มนั้น จะต้องมีความสุข หรือ happiness, จะต้องดี duty ชนิต duty for the duty's sake –งานเพื่องาน, เขาจะต้องดี good will นั้น, เขาคือคนเต็ม.      ที่นี้เรารู้จักที่เราเห็นได้ว่า กลับกันอย่างไรก็ได้ เขาจะเอาความสุขเป็นหลัก เป็นคนมีความสุขแท้จริงแล้ว เขาจะต้องเป็นมนุษย์เต็ม, และมี duty ชนิต duty for the duty's sake, และมี good will อีกเหมือนกัน.      หรือจะมองอีกที่ว่า ถ้าเป็นบุคคลชนิตที่ทำงานเพื่องาน duty for the duty's sake แล้ว นั่นคือคนมีความสุข, มีความเต็มของมนุษย์, และนั่นแหละ คือคนมีความปรารถนาดีถึงที่สุด.      แม้เขาจะไม่ได้นึกถึงใครเลย แต่ถ้าเขาทำงาน อยู่เพื่องาน และงานของเขามันจะส่งความสุข ความหวังดีไปยังทุกคนเลย อยู่ในตัวมันเอง, จะส่งรักดีไปยังความหวังดีไปยังทุกคน มันจะส่งรักดีเป็นความหวังดีไปยังทุกคนเลยอยู่ในตัวมันเอง.      ที่นี้จะกลับเอาข้อสุดท้ายเป็นหลัก ดูบ้างว่า : ถ้าเขาเป็นคนมี good will อย่างแท้จริงแล้ว เขาก็มีความสุข มีความเต็มแห่งมนุษย์, **เขาไม่ทำงานเพื่อตัวเขาเลย เขาทำงานเพื่อผู้อื่นไปหมด มันก็เป็น duty for the duty's sake อีก.**

**Summum bonum** ทั้ง ๔ ข้อนี้ มันจึงสัมพันธ์กันหมด เป็นข้อเดียวกัน จะเอาอันไหนขึ้นมาเป็นหลักก็ได้.      ที่เขาแยกแขนงออกเป็น ๔ อย่างนี้ เพื่อให้

เข้าใจง่าย ศึกษาง่าย จำง่าย; จึงขอให้จำไว้อย่างเป็นหลักสำหรับตัดสินวินิจฉัยต่อไป. เราจะมีสติปัญญาของเราเองที่เรียกว่า free will เหมือนอย่างที่กล่าวเมื่อตะกั้นกันได้. เขาให้โอกาสให้เราคิดเองว่า อะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ แล้วมันจะดีไปกว่าเขา วางหลักไปแล้วอย่างนี้หรือไม่; นี่ข้อที่หนึ่งเป็นอย่างนี้ ในการที่จะวางหลักเกณฑ์ ทางศีลธรรมนี้; ในทางจริยธรรมหรือ ethics นี้ลงไปแล้ว จะต้องคำนึงถึงจุดหมายปลายทางก่อน, หรือ destination ของสิ่งนี้ก่อนว่า คืออะไร; ที่สุดก็คือว่าดีที่สุดในของมนุษย์นั้นคืออย่างไร.

เรื่องที่ ๒ ความรู้ที่เป็นเหตุให้รู้ว่า อะไรดีไม่ดี หรืออะไรดี ที่สุด อะไรไม่ดีที่สุด นั้นมีอยู่หลายอย่าง? เพราะฉะนั้นเขาจึงเล็งถึงความรู้ เราจะต้องมีความรู้ เรื่องความดีที่สูงสุด ข้อที่ ๑ เฟ่งเล็งถึงข้อดีที่สูงสุด ส่วนข้อที่ ๒ นี้เล็งถึงความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ความรู้ที่จะรู้ว่าอะไรดีอะไรไม่ดี คือให้ตัดสินลงไปว่าอะไรดี อะไรไม่ดี นี้เราฟังเขาแจกไว้ให้ว่า :

๑. เรียกว่า empiricism หมายถึงว่า ขอมรับเอาไว้ทั้งหมด หลักที่บัญญัติลงไว้ว่าดี หรือชั่วก็ตาม มันต้องเป็นที่ยอมรับกันได้สำหรับทุกคน จะไปบัญญัติศีลธรรมชนิดที่คนอื่นเขากลับไม่ลงอย่างนี้; มันไม่ได้. เขาจึงว่าต้องมี empiricism ก่อน. เขาจึงเรียกว่า general agreement of mankind. "mankind" ก็หมายถึงมนุษยชาติ คือมนุษย์ทุกคนในโลกยอมรับได้ทั่วไป. ในภาษาสากลของเขา เขาใช้คำว่า "consensus gentium" consensus gentium นี้ คือ หลักเกณฑ์ที่จะใช้ตัดสิน summum bonum. เราเรียกกันง่ายๆเป็นภาษาธรรมดาว่า empiricism ดีกว่า ว่าที่บัญญัติไปว่าผิด ว่าถูก ว่าดี ว่าชั่ว ดีมาก ดีน้อย อย่งไรนั้นมันต้องเป็น empiricism ด้วย คือยอมรับกันได้ด้วย จะว่าเอาเองข้างเดียวไม่ได้ มันต้องเล็งถึงผู้อื่นอย่างทั่วถึงด้วย.

๒. จะต้องมีการ rationalism คือว่าความเพียงพอแห่งเหตุผล จะเอาแต่ว่าตกลงกันแล้ว ตกลงรับกันทุกคน แต่ว่ามันไม่มีเหตุผล มันก็ไม่ไหวเหมือนกัน เพราะว่าเพื่อนมันไปโดนไปถูกเข้าในหมู่คนโง่จะว่าอย่างไร. ฉะนั้นจะต้องมีสิ่งที่เรียกว่า rationalism นี้เข้ามาเป็นองค์ประกอบองค์หนึ่งด้วย เรียกว่าเพียงพอหรือเต็มพร้อมด้วยเหตุผล ด้วย reasoning – sufficiency of reason, ความเพียงพอของเหตุผล. นี้เราจึงดู แล้วเราจะเห็นว่าบางศาสนาเรายอมรับไม่ไหว; แต่พวกเขาที่ยอมรับไหว ส่วนเรายอมรับไม่ไหวทั้งพวกเหมือนกัน. ก็คน ๆ เขาก็รับไหว แต่เราทำไมจึงยอมรับเขาไม่ไหว; นี้เพราะว่ามันขาด reason หรือว่าไม่เพียงพอ. ถ้าเหตุผลเพียงพอมันต้องยอมรับไหวซิ ทุกคนในโลกต้องยอมรับไหว เขาคกลงด้วยเหตุผลเลย ไม่ใช่ด้วยความนึกเดา หรือสามัญสำนึกอะไร.

ตอนนี้จะขอกล่าวถึงข้อที่ว่า “ปัญหา” นั้น มีอยู่มากเหมือนกันในเรื่องเกี่ยวกับเรื่องนี้ เช่นปัญหาระหว่างศาสนา ศาสนาของใครใคร่ก็มีเหตุผล; ถ้าศาสนานั้นมีเหตุผลจริง มันต้องเป็นที่ยอมรับได้ทั่วไป. เราน่าจะสงสัยว่าทำไม พุทธศาสนาจึงไม่เป็นที่ยอมรับแก่มนุษยทั้งโลก ทั้งที่เรายืนยันว่า เป็นศาสนาแห่งเหตุผล. นี้ปัญหามันอาจจะยุ่งยากถึงกับว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่มีเหตุผลก็ได้, หรือว่ามันเป็นศาสนาที่มีเหตุผลสมบูรณ์ก็ได้; แต่ว่าคนพวกโน้นไม่รู้จักใช้เหตุผลก็ได้ ไม่เข้าใจในเหตุผลก็ได้. ฉะนั้น มันจะต้องนึกดูให้เป็นธรรม บางทีศาสนาของเราจะไม่ค่อยด้วยเหตุผลเลยแม้แต่นิดเดียว แต่ก็ยอมรับกันโดยทั่วไปทั้งโลกไม่ได้ มันถกเกี่ยวกับอยู่อย่างนี้.

๓. มันยังมีถึงว่า intuitionism คือว่าอาจจะเข้าใจซึมซาบได้ทันที มักจะใช้คำว่า immediate apprehension คือว่าเข้าใจซาบซึ้งได้ทันที. คนที่มีสติปัญญาตามธรรมดาตามปกติแล้ว จะเข้าใจ หรือยอมรับ หรือเห็นด้วย หรือพอใจได้ทันที.



ถ้าความรู้ของใคร ให้คุณสมบัติ ๓ ประการนี้แล้ว ถือว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง สำหรับที่จะตัดสินว่า อะไรดี หรืออะไรไม่ดี, หรือที่จะชี้ระบุงลงไปว่า อะไรดีที่สุดในมนุษย์. นี่แหละ ปัญหาทาง ethics หรือ moral philosophy มันนำไปสู่ความยุ่งยากอย่างนี้ และเราจะเห็นได้ว่ามันยุ่งยาก ยุ่งยากยิ่งขั้นทุกที, คือว่าเปิดโอกาสให้คิดอย่างลึกซึ้ง แหกแนวของตัวเองออกไปทุกที่จนแย้งกัน จนตกลงกันได้ยาก. ปัญหาทางจริยธรรมในโลก จึงยืดเยื้อมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ทั้งๆที่นักศีลธรรมต่างก็คิดค้นกันทุกชาติ ทุกภาษา หลายร้อยหลายพันคนเขียนเป็นหนังสือออกมานับได้ร้อยๆ เล่ม พันๆ เล่ม มันก็ยังมีปัญหาที่ต้องพุดกันต่อไป เพราะเรื่อง ๓ เรื่องนี้มันตกลงกันยาก.

เดี๋ยวเวลาจะหมด จะขอล่าวต่อไปถึงว่า เรื่องที่ ๓ คือ **sanction** สิทธิที่จะแทรกแซง ก้าวก่าย คัดค้านอะไรเขาอย่างนี้. การบัญญัติจริยธรรมที่ดีย่อมยอมรับการ sanction คือว่า ให้ทุกคนมีสิทธิที่จะออกความคิดเห็น คัดง้าง แย้ง ยืนยัน หรือเข้าไปแทรกแซงโดยการกระทำเลยก็ได้ แต่ต้องโดยเหตุผลทางศีลธรรม. เพื่อประโยชน์แก่อันนี้ เขามีหัวข้อไว้ให้ ๓ หัวข้อ คือว่า religious sanction, political sanction แล้วก็ social sanction.

๑. Religious sanction หมายถึงว่า สิทธิของศาสนาที่จะเข้าไปแทรกแซง; เช่นว่า ถ้าเห็นว่าทางบ้านเมืองมันบ้าหลังกันนักแล้ว “สิทธิทางศาสนา” เขาทวงสิทธิขึ้นมาว่า มีสิทธิที่จะแทรกแซงนั้น เขาก็ยื่นมือเข้าไปแทรกแซง. ถ้าไม่ยอมเขาก็ชวนกันตั้งกองทัพอของศาสนา อาจะรวมกันหลายๆ ประเทศก็ได้ เข้าไปแทรกแซงโดยสิทธิของศาสนา เพื่อให้ชนหมู่นั้น หรือประเทศนั้น ยุติการกระทำ ซึ่งไม่ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของจริยธรรม. สิทธิอย่างนี้ เรียกว่า religious sanction จะเป็นวงกว้างระหว่างประเทศก็ได้, หรือเป็นวงแคบภายในประเทศก็ได้, หรือเฉพาะในหมู่บ้าน

หนึ่งก็ยั้งได้ หรือระหว่างบุคคลคนหนึ่งก็ยั้งได้. คนที่เขามั่นใจ เขามีจิตใจสูง ยึดถือพระศาสนาเป็นหลักนั้น เขามีสิทธิที่จะแทรกแซงคนที่ทำไม่ถูกไม่ต้องก็ได้ด้วยความหวังดี; และแม้ว่าการแทรกแซงนั้นจะกลับเป็นอันตรายแก่เขา เขาก็ไม่โกรธ เพราะเขาเป็นผู้ที่มีจิตใจที่มอบไว้ให้กับความดี ความถูกต้อง. เขาสงวนสิทธิที่จะแทรกแซง และไม่ถือว่าเป็นการรุกรานสิทธิของผู้อื่น ไม่ถือว่าผิดศีลธรรม หรือผิดศาสนา หรือผิดกฎบัตรอะไรก็ตามใจ แล้วแต่จะเรียก, นี่เป็นกฎบัตรของจริยธรรม เปิดโอกาสไว้แบบนี้.

๒. political sanction นั้น หมายถึง สิทธิที่จะแทรกแซงทางการเมือง. ข้อนี้เรามองกลับก็แล้วกัน บางทีทางการเมืองก็มีปัญหาที่หนักกว่า เขาขอให้ทางศาสนารอไว้ก่อน อย่ามาขวาง, คือพูดว่า เขาจะต้องเห็นแก่ความรอดของประเทศชาติ ก่อนที่จะเห็นแก่ศาสนา อย่างนี้เขาก็มีสิทธิที่จะทำได้. และมันเนื่องด้วยว่าสิ่งที่เรียกว่า การเมืองนั้น มันมีอำนาจเพราะมันถือปืน ไม่เหมือนกับศาสนาที่ถือแต่บาตร นี่มันทำอะไรไม่ได้; แต่เราอย่าลืมว่า สิ่งที่เรียกว่า sanction นั้น มันมีสิทธิที่จะทำได้. ที่นี้ ถ้าว่าเอาเป็นเรื่องทั่ว ๆ ไปกันแล้ว ก็คือเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อผลดีทางการเมืองนั้นแหละจึงยอมลบกฎหมาย หรือยอมแก้กฎหมาย ยอมอะไรบางอย่าง หรือว่ายอมให้มีการกระทำอะไรบางอย่าง ซึ่งผิดไปจากที่ตกลงกันไว้ ก็เรียกว่า social sanction. นักจริยธรรมเขาลงความเห็นกันว่า แม้อย่างนี้ก็ยั้งถูกต้อง ไม่ใช่ข้อเสียหายนิตพลาต.

๓. Social sanction อันสุดท้าย ก็หมายถึง การตั้งกลุ่มชนหรือกลุ่มมหาชน โดยถึงถึงประโยชน์ได้เสียของกลุ่มชน กลุ่มหนึ่ง ๆ เป็นหลัก ฉะนั้น เขามีสิทธิที่จะร้องอุทธรณ์ หรือ sanction หรือขัดขวางอะไรต่าง ๆ แม้ที่สุดในเรื่องเดินขบวน มันก็อยู่ในกรอบ หรือในกฎเกณฑ์ข้อนี้ คือ เรื่อง sanction นี้. ข้อแต่

ให้สิ่งที่กระทำ กระทำไปโดยความรู้สึกผิดชอบชั่วดีทางศีลธรรมก็แล้วกัน อย่าทำไป ด้วยความบ้าหลังไร้สติสัมปชัญญะเป็นเด็กอมมือก็แล้วกัน นี้เรียกว่า กฎเกณฑ์เดียวกับ sanction ในทางจริยธรรม.

เรื่องที่ ๔ เขาเรียกว่า motive ในการบัญญัติจริยธรรมอะไรลงไป ให้ใครปฏิบัติก็ต้องได้ถึง motive ว่าจะได้อะไรมาสนับสนุนให้คน ประพฤติตามนั้น ถ้ามันเสียหลัก คือไร้ motive แล้ว อย่าบัญญัติดีกว่า ถึงบัญญัติ ก็ไม่มีใครทำตาม บัวยการพูด บัวยการสอน บัวยการเขียน. ที่เรียกว่า motive นี้ มาอาศัยอิงหลักอันเดียวกับ sanction นั้นเหมือนกัน, คือให้หลักเป็น religious motive, political motive, social motive อย่างเดียวกัน. โดยเขาชี้ให้เห็นถึงนี้ว่า.

๑. Religious motive คือ การที่คนสมัคร หรือมีกำลังใจแรงกล้าที่จะ ปฏิบัติศาสนานั้น ก็เพราะว่า เขาหวังที่จะได้ความสุข และเพราะกลัวต่อความทุกข์. ถ้าทุกคนในรูปนี้ และเส็งกันในเรื่องนี้แล้ว มันเป็นรูปศาสนา; คือคนเขากลัวเรื่อง ความทุกข์ ในโลกนี้ก็ตาม ในโลกหน้าหลังจากตายแล้วก็ตาม เพราะเขาหวังที่จะได้ ความสุขในโลกนี้ก็ตาม ในโลกหน้าก็ตาม นี่คือ motive ที่ผลักดันเข้าสู่ศาสนา, หรือ เป็น motive ที่ถือว่าอิงศาสนาเป็นหลักในทางจริยธรรม.

๒. Political motive นั้น มันมีอยู่ว่า เพราะเขากลัวที่จะถูกลงโทษ หรือ ได้รับโทษ, และเขาหวังต่อความก้าวหน้าที่ดีกว่า : หลักใหญ่ของการเมืองนี่คือ หวังความก้าวหน้าของหมู่ประเทศชาติ หรือของชาติพันธุ์ของชนชาตินั้น ชาตินี้; นอกจากนั้นยังกลัวต่อการที่จะถูกลงมติ ลงโทษ อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นว่าประชาชน ไม่ร่วมมือ หรือว่ามีผลร้ายทางใดทางหนึ่ง อย่างนี้เขากลัว. ฉะนั้น การปฏิบัติการเมือง มันก็ต้องอาศัยความกลัวขั้นนี้ และความหวังข้อที่กล่าวแล้ว เป็นเครื่องผลักดันให้ดำเนิน วิถีทางการเมือง,

๓. ส่วนทาง social นั้นก็คล้าย ๆ กัน คือกลัวว่าจะถูกเขาลงประชดประชันหรือบัพพาชนียกรรม แล้วก็หวังที่จะได้รับความร่วมมือจากประชาชน หรือจากคนข้างเคียง คนแวดล้อมทั่ว ๆ ไป กลัวเขาจะลงประชดประชัน และหวังที่จะได้รับความร่วมมือจากเขา อันนี้เป็น motive ทาง social motive.

การที่จะบัญญัติจริยธรรมใดๆ จะต้องเล็งถึง ๓ motive นี้เสมอไป มันจึงจะเป็นไปได้ คือเป็น scientific บัญญัติแล้วไม่เสียหลาย ควรปฏิบัติได้ หรือควรสมักรปฏิบัติ. ถ้าบัญญัติลงไปแล้วมันตัดทอนทางมาของ motive อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ถือว่าเป็นการบัญญัติจริยธรรมที่ผิด เป็นนักจริยธรรมที่ใช้ไม่ได้; เพราะฉะนั้นหลักจริยธรรมก็ตาม หลักทางศาสนาก็ตาม หรือแม้พุทธศาสนาโดยเฉพาะก็ตาม; เราจะเห็นได้ว่า เราบัญญัติลงไปแก่บุคคลที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของ ๓ อย่างนี้ทั้งนั้น. และเราต้องระวางเรื่องนี้ให้ถี่ ๆ คือบัญญัติลงไปให้ตรงกับนิสัยสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ที่กลัวต่อความทุกข์ หวังต่อความสุข ที่กลัวต่อการถูกลงโทษ หวังความก้าวหน้า ที่กลัวต่อการถูกประชดประชัน และก็หวังต่อความช่วยเหลือของคนแวดล้อมข้างเคียง.

เรื่องที่ ๕ ข้อสุดท้ายที่เขาเรียกว่า free will ความคิดเป็นอิสระ นักจริยธรรมเขาได้ถึงขอบเขตของ free will ว่า เราควรจะมีอิสระในทางความคิด ความปรารถนา ความหวังกันสักเท่าไร. เขาก็คิดกันมาก บัญญัติไว้มาก แต่เราไม่มีเวลาที่จะเอามาจาระไนกันทั้งหมดได้. เราเลยสรุปสั้น ๆ ว่า partial self dissemination ก็คือ การตัดสินใจตามลำพังตนเองนั้น เอาเพียงครั้งเดียว, ที่เหลือนอกนั้น เหลืออีกครึ่งนั้น เปิดโอกาสให้แก่จริยธรรมที่บัญญัติไว้ตามกฎเกณฑ์ของเหตุผล หรือของปรัชญาอย่างไร.

พูดสั้น ๆ กว้านกว่า การที่เราจะตัดสินใจเอาเองนั้น อย่าเอาทั้งหมด อย่าตัดสินลงไปเสียทั้งหมด เอาแต่สักครึ่งเดอะ ว่าเราต้องการอย่างนี้ หวังอย่างนี้

พอใจอย่างนี้ และอีกครั้งหนึ่งก็ไปคำนึงถึงว่า กฎเกณฑ์ทางศาสนา ทางปรัชญา ทางจริยธรรมนั้น มันมีอยู่อย่างไรแล้ว. นี่มันเฉลี่ยกันคนละครั้งอย่างนี้ นั่นแหละ เอามาใช้เป็นหลักที่จะมี free will ถึงจะเรียกว่า free will อย่าง ethical คือแนวของจริยธรรม. ถ้าไม่อย่างนั้นแล้วมันจะเป็น free will ของพวกอื่น ก็คือ free will ของสัตว์ไตร่จฉาน free will ของสัตว์ของนกยูงคสมัยหิน หรือ free will ของพวกยักษ์พวกมาร พวกภูตผีปีศาจ หรือ free will ของคนที่บ้าเลือด หรือว่า free will ของคนที่บ้าวัตถุ บ้ากามารมณ์ไป มันใช้ไม่ได้. free will ของจริยธรรม มันมีอยู่อย่างนี้.

นี้รวมกันแล้วก็ เป็น ๕ ข้อด้วยกัน คือว่า ดีที่สุดนั้น มันเป็นอย่างไร ? แล้วความรู้ที่จะรู้ว่าดีที่สุดนั้นมีอยู่อย่างไร ? แล้วสิทธิที่จะไป sanction เขามีอย่างไร ? แล้ว motive อำนาจที่จะให้คนสมัคใจประพฤติศีลธรรม มันมีอยู่อย่างไร ? แล้วเราจะฟรีกันได้สักเท่าไร ? กฎเกณฑ์อันนี้ เป็นกฎเกณฑ์ที่ใช้กันอยู่ หรือว่ายอมรับกันแล้วในหมู่นักจริยธรรมของโลกในปัจจุบันนี้ ที่เราเรียกว่า จริยศาสตร์ นี้เราจะเอามาจัดกันเข้าได้กับพุทธศาสตร์ของเราอย่างไรบ้าง ?

อาตมาหวังว่า ท่านสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ ๆ ทั้งหลาย มีสติปัญญาพอที่จะมองเห็นด้วยตนเองว่าไม่ขัดกันเลย ถึงแม้ว่าจะใช้ชื่อเรียกต่างกัน หรือว่าขอบเขตของความมุ่งหมายต่างกัน, หรือว่าเราเรียนกันคนละศาสตร์คนละแนวก็จริง แต่หลักเกณฑ์ที่แท้แล้วมันไม่ขวางกันเลย. ทั้งนี้เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุผลง่าย ๆ นึกเดียวเหมือนที่กล่าวแล้วกล่าวอีกข้างต้นว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “พุทธศาสตร์” นั้น มันคลุมสิ่งที่เราเรียกว่าจริยธรรม หรือจริยปรัชญาไว้ด้วย มันเลยเหมือนเป็นลูกเล็ก ๆ ที่อาศัยอยู่ในแม่ที่ตัวใหญ่ ๆ อย่างนั้น แล้วมันจะขัดกันอย่างไรได้.

เพื่อประโยชน์ที่ถี่ไวกว่านั้นอีกก็คือว่า ถ้าว่าเรางเติมที่แล้วต่อเรื่อง กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทางศาสนา ทางจริยธรรมนี้ แล้วเราก็ไม่รู้จะไปคว้าเอาที่ไหนมา; แล้วเราไม่รู้จะบัญญัติเอาเองอย่างไร ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วเราหนีอบคุมานี้ที่นี้ก็แล้วกัน ก็จะเห็นว่า นี่มันเป็นหลักเกณฑ์ที่ดีที่สุดแล้ว คือ หลักเกณฑ์ทางจริยศาสตร์ หรือ moral philosophy นี้คืออยู่แล้ว และเป็นของสากลด้วย และเอามาจับเข้ากับหลัก พุทธศาสนาให้เข้าใจกันดีเสียก่อน แล้วจึงย้อนกลับไปสู่วงของจริยธรรมของโลก. แต่เราเอาตัวแท้ของพุทธศาสนานั้นใส่ลงไปเลย และถึงแม้ว่าเราจะทำกันภายในขอบเขต อันแคบในประเทศ ในหมู่ชนชาติเรา นี้ มันก็มีหลักอย่างเดียวกันนี้ จึงเป็นอันว่า นักจริยศาสตร์ก็คือสัตว์ตัวน้อย ๆ ที่รวมอยู่ในกลุ่มของพุทธศาสตร์มากกว่า.

ที่เอามาบรรยายให้ฟัง ก็หวังประโยชน์อย่างนี้ และเพื่อประหยัดเวลานั่นเอง ขอให้ช่วยจดจำเอาไปคิด ไปนึก ในฐานะที่เป็นวิชาความรู้รอบตัวทั่ว ๆ ไปก็ยังได้, หรือจะเป็นวิชาสำหรับจริยธรรมโดยตรงก็ได้, หรือว่าจะให้เป็นวิชาในส่วนที่เป็นพุทธศาสนา หรือเป็นพุทธศาสตร์ก็ยังได้อีกเหมือนกัน. เมื่อเข้าใจจริยศาสตร์ หรือจริยธรรม อย่างนี้ดีแล้วก็เข้าใจพุทธศาสตร์ได้ง่ายขึ้น; หรืออย่างน้อยก็ส่วนหนึ่ง ส่วนใหญ่ ส่วนสำคัญส่วนหนึ่ง ได้ถูกสะสางเข้าใจอย่างชัดแจ้งไปแล้ว หมกปัญหาไปแล้ว.

ช่วงเวลาที่เหลืออยู่เล็กน้อยนี้ จะเปรียบเทียบเป็นตัวอย่างเสียสักหนึ่งเลย ก็คือว่า คิงทีกกล่าวมาแล้วว่า ดีที่สุด ประเสริฐที่สุด หรือ Summum Bonum ของฝ่าย จริยปรัชญานั้นเขาวางไว้ ๔ อย่างว่า : - “ความสุข” อย่างหนึ่ง “ความเต็มเปี่ยม” อย่างหนึ่ง “หน้าที่” อย่างหนึ่ง “ปรารถนาดี” อย่างหนึ่ง เป็น ๔ อย่างด้วยกัน เขาเรียกว่า Summum Bonum. ถ้าจะเกณฑ์ให้แปลคำนี้เป็นภาษาบาลี ก็ต้องแปลว่า “บรมธรรม” ไม่เป็นอย่างอื่นไปได้ : Highest goodness นี่มันก็คือบรมธรรม

นั่นเอง, goodness ก็คือธรรม highest ก็คือสูงสุด; เราเรียกว่า “บรมธรรม” จะใช้คำอื่นก็ได้ แต่มันก็ต้องมีความหมายอย่างนี้ เพราะฉะนั้นเราใช้คำนี้เสียดีกว่า เพราะว่าเป็นคำที่ได้ใช้อยู่แล้วในพุทธศาสนา.

คำว่า บรมธรรม นี้ มันใช้อยู่แล้วในพุทธศาสนา คือในพุทธศาสนามี คำกล่าวอยู่ว่า “นิพพานิ ปรมิ วทนฺติ พุทฺธา” – แปลว่าพุทธะทั้งหลาย คือ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย กล่าวนิพพานว่าเป็นบรมธรรม. บรมธรรมของเราคือนิพพาน. หรือถ้าจะให้กว้างออกไปอีก คือในพุทธศาสนาก็ดี ก่อนแต่พุทธศาสนาออกไปไกล ไหนก็ดี ในวงศาสนาเครือเดียวกันในอินเดียนั้นเขาถือว่า อหิงฺสา ปฺรโม ฌมฺโม. ปฺรโม ฌมฺโม คือ บรมธรรม, อหิงฺสา เป็นบรมธรรม; อหิงฺสา คือความไม่เบียดเบียน ความไม่เบียดเบียนเป็นบรมธรรม.

คำว่า ความไม่เบียดเบียนนั้น มันมีความหมายกว้างไปถึงว่า ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และไม่เบียดเบียนตัวเอง. ไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้นเข้าใจกันดี อยู่แล้ว คือไม่ทำให้เขาเดือดร้อน, ที่เบียดเบียนตัวเองนั้น ไม่มีใครมาทำให้เดือดร้อน แต่กลับทำให้ตัวเองเดือดร้อนยิ่งไปกว่าเสียอีก : คือร้อนอยู่ด้วยวาระ ร้อนอยู่ด้วยโทษ ร้อนอยู่ด้วยโมหะ ร้อนอยู่ด้วยความโง่ ความหลงมันร้อนอย่างยิ่ง; ต้องหมดร้อน ๆ เหล่านี้ จึงจะเรียกว่าไม่เบียดเบียนตัวเอง. ฉะนั้น คำอหิงสาในกรณีอย่างนี้ ก็คือคำๆเดียวกับคำว่านิพพาน; เพราะอหิงสาอย่างนี้ก็หมายถึงหมดวาระ หมดโทษ หมดโมหะ จึงจะไม่เบียดเบียนตัวเอง. นิพพาน ก็แปลว่า หมดวาระ หมดโทษ หมดโมหะ, สันไปแห่งโลภะ โทสะ โมหะ เรียกว่า นิพพาน. อหิงสาก็ดี นิพพานก็ดี มันเป็นอย่างเดียวกัน. นี้เราเอาไปจัดกันดูว่า เมื่อทางจริยธรรม สากลวางไว้ ๔ ข้อว่า ความสุข ความเต็มเปี่ยม หน้าที่บริสุทธิ์ ปรารถนาดี จะเห็นชัดว่า :

นิพพานคือสุข นิพพานคือสุขขนาดที่จะเป็น Summum Bonum, จะเป็น blissfulness เต็มที่ได้ ฉะนั้น Summum Bonum ข้อแรกก็คือ “นิพพาน”

และนิพพานก็คือความเต็ม ถ้ายังไม่นิพพานเพียงไร ก็ยังพ่วงอยู่เสมออยู่ยังไม่เต็ม; นั่นแหละคือ Perfection ซึ่งเป็น Summum Bonum ที่สอง มันก็รวมอยู่ในนิพพาน.

ที่นี้คำว่าหิงสา ที่แปลว่าไม่เบียดเบียน มันก็ตรงกับคำว่า good will อยู่แล้ว. good will ปรารภนาตี คือไม่หวังจะเบียดเบียนใคร ไม่เบียดเบียนผู้ใดอยู่แล้ว, และมีหวังดีต่อตัวเองด้วย คือไม่เบียดเบียนตัวเองด้วย.

ทำอะไรไปที่ไม่เบียดเบียนใครอย่างนี้ มันเรียกว่า ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่ได้. ถ้ามันยังเบียดเบียนใครอยู่แล้ว ยังกล่าวได้ว่าสิ่งที่มันทำไปนั้นเพื่ออะไร ๆ เข้าไปแล้ว คือมันไปโกรธใครเข้าแล้ว มันไปทำการแก้แค้นอย่างนี้ จะเรียกว่าทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ไม่ได้. ไม่ใช่เพราะหน้าที่ อยู่ที่การแก้แค้น; มันทำเพื่อความแก้แค้น ไม่ใช่ทำเพื่อหน้าที่คือธรรมะ ที่จะต้องทำ; มันไปทำให้เขาเดือดร้อน มันเป็นหิงสา มันทำหน้าที่เพื่อกิเลส, ทำหน้าที่เพื่อค่าจ้าง ทำหน้าที่เพื่อคนใดคนหนึ่งที่ใช้ให้ทำ. ฉะนั้น duty for the duty's sake นี้ มันเป็นเรื่องที่กล่าวได้ว่า จะไม่เบียดเบียนใครเลยแม้แต่ตัวผู้ทำเอง เหมือนที่พระพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์ ท่านทำหน้าที่ต่าง ๆ ของท่านนั้น มันไม่เบียดเบียนท่านเลย แล้วนับประสาอะไรจะต้องไปเบียดเบียนผู้อื่น.

เราจะเห็นได้ทันทีว่า happiness – ความสุข กับ perfection – ความเต็มนี้มันตรงกับความหมายของคำว่า นิพพาน. duty for the duty's sake “good will” นี้มันตรงกับความหมายของคำว่า อหิงสา ซึ่งทั้งนิพพานและทั้งอหิงสา มันก็เป็นบรมธรรมอยู่แล้ว เป็น Summum Bonum พร้อมกันไปเลย.



นี่เพื่อจะพิสูจน์เป็นตัวอย่างสักอย่างหนึ่งว่า หลักจริยธรรมสากลนั้น ยังเอามาใช้ได้กับหลักของทางศาสนา คือหลักจริยศาสตร์ทั่วไป สามารถจะเอามาใช้กันได้กับหลักพุทธศาสตร์. ที่นี้เพื่อประโยชน์อะไร จึงพยายามแนะนำให้เข้าใจ หรือศึกษาเรื่องนี้? ทั้งนี้ก็เพราะว่า เราจะต้องเผชิญหน้ากันเข้ากับนักจริยศาสตร์สากลของโลก นักศาสนาสากลของโลก; ถ้าเราสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ ๖ หรือนักศึกษาคนไหน ออกไปต่างประเทศ ก็จะถูกถามปัญหาในแง่ของจริยศาสตร์, หรือถ้าชาวต่างประเทศ เข้ามา เราจะถูกถามปัญหาของจริยศาสตร์ที่ลึกซึ้ง ถ้าเราเข้าใจผิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ เราอาจจะตอบไปผิด ๆ ถูก ๆ รัว ๆ ขวาง ๆ เสียชื่อของสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ ๖ ก็ยังมีทางที่จะเป็นไปได้; ถ้าเผอิญมันเป็นเรื่องที่ทำให้เขาภูมิใจในคุณูปการประเทศชาติได้ด้วย มันก็เสียหายมาก มันไม่ใช่ตัวเราคนเดียว. ฉะนั้นควรจะศึกษาให้เข้าใจ จนถึงกับว่า เราจะมองกันในเรื่องของ moral philosophy พุทธศาสตร์ก็เป็นจริยธรรมได้ เราจะมองกันในเรื่องศีลธรรม พุทธศาสตร์นี่ก็เป็นศีลธรรมได้ เราจะมองในเรื่องของศาสนา ในแง่ของปรัชญา ในแง่ของศิลปะ ปรัชญาอื่นเรื่อยไปก็ยังได้. แต่เวลาเราไม่พอที่จะศึกษาในทุกแง่ เราจึงมาศึกษาหรือเพื่อนกันอย่างละเอียดใน ๒ แ่งนี้ก่อน คือแง่ศีลธรรม และจริยธรรมนี้; และขออย่าว่าอย่าเอาไปปนกัน. อย่าเอาคำไปปนกันจนสับสนตามชอบใจตัวเอง ถือเอาตามที่เขารู้กันอยู่ทั่ว ๆ ไปเป็นสากลดีกว่า.

ที่บ้านเราเรียกว่า “ศีลธรรม” นี้ให้ตรงกับคำว่า moral หรือ morality, อย่างที่บ้านเราเรียกว่า “จริยธรรม” หรือ “จริยศาสตร์” นี้ให้ตรงกับคำว่า moral philosophy หรือ ethics; แล้วเราก็จะคุยกับเขาในเรื่อง; แล้วเราก็จะสามารถ อธิบายพุทธศาสนาอันประเสริฐของเราให้เขาเข้าใจได้ดี ในแง่ของศีลธรรมก็ตาม ในแง่ของจริยศาสตร์ก็ตาม ก็จะชื่อว่าเราได้ทำประโยชน์ที่เป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่เพื่อนมนุษย์ แล้วก็รักษากิจการ หรือ credit หรือ good will อะไรของกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ ๖ ของเราไว้ได้ด้วย,

นี้ขอให้สนใจเอาไปคิดนึกพิจารณาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ ขอเตือนย้าว่าอย่าเอา moral ไปปนกับ ethics มันจะยุ่งกันใหญ่และพวกกันไม่รู้เรื่อง ขอบเขตมันไกลลิบกันอยู่อย่างนี้.

เท่าที่พูดมานี้ก็พอจะเป็นคำอธิบายหรือคำตอบได้แล้วว่า พุทธศาสนากับ จริยธรรมสากลนั้นจะไปกันได้อย่างไร; หรือให้แคบเข้ามาทีว่ “บรมธรรม หรือ อุดมธรรม” ของพุทธศาสนากับบรมธรรมของจริยธรรมสากลนั้น มันจะไปกันได้อย่างไร. เราไม่ต้องแก่งล้งลำเอียง พิจารณาไปตามตรง ตามหลัก ตามแนวก็เข้ากันได้ดี มันเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่กันทั้ง ๒ ฝ่าย. เราไม่ต้องลำเอียงเพราะรักและแก่งล้งให้มันตรงกัน, หรือว่า เพราะเราลำเอียง เพราะเกลียด แล้วแก่งล้งให้มันต่างกันดังนี้; ซินเราทำไป ก็ไม่มีประโยชน์อะไร. และเรารู้ความจริงอันถูกต้องเสียก่อน แล้วก็กล่าวไปตามจริง ซึ่งใครค้านไม่ได้, ไปเข้ากับหลักที่ว่า ยอมรับได้ทุกคน มีเหตุผลเพียงพอ เห็นได้เดี่ยวนั้นเอง ด้วยตนเองเป็น บัจฉิตัง. คำอธิบายของเราเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็มีประโยชน์แก่การที่เสียเวลาอธิบายให้เขาฟัง.

ขอให้ท่านสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ ฯ โดยเฉพาะเป็นภายในเข้าใจอย่างนี้ตั้งที่ไตกล่าวข้างต้นว่า วันนี้เราพูดกันเป็นภายใน เพื่อจะมอบหมายความคิดที่เป็นเครื่องมีอย่างหนึ่งให้แก่ท่านสมาชิกทั้งหลาย. ไปดำเนินกิจการของตน และก็แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปได้; จะเห็นได้ว่าเราไม่ได้พูดถึงหลักธรรมะโดยตรง เหมือนกับที่เราเสียเวลาพูดกันตั้ง ๗ ครั้ง ๘ ครั้ง. ที่แล้ววามันพอแล้ว ไปสนใจอ่านคุดใหม่ ทบทวนคุดใหม่ ในเรื่องทางหลักธรรมในพุทธศาสนาที่เป็นวงกว้างเพียงพอแล้ว. วันนี้ เราพูดกันถึงเรื่องที่จะปรับให้เข้ากันได้กับหลักสากลอย่างไรก็ว่าได้ จึงได้พูดเรื่องนี้.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

## ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย

# ทุกสิ่งบนอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” เพียงคำเดียว

บรรยาย ณ หอประชุม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๖ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านนิสิตนักศึกษาและท่านผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

ธรรมกถาในวันนี้อาตมาตั้งใจจะกล่าวโดยหัวข้อว่า ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” เพียงคำเดียว, ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะเพียงคำเดียว.

สำหรับในวันนี้โดยเฉพาะก็มุ่งหมายจะกล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” นั้น คือสิ่งใด แต่วก่อนที่จะกล่าวถึงตัวธรรมะคือสิ่งใดนั้น เราควรจะได้พูดคุยกันถึงเรื่องว่า *ธรรมะทำไมกัน?* เสียก่อนจะดีกว่า เพื่อให้เกิดความสนใจและรู้จักแนวที่จะเข้าไปสู่ ธรรมะตั้งแต่ต้น. เดี๋ยวนี้มีพูดคุยกันอยู่เหมือนกันว่า *ธรรมะทำไมกัน?* เสียงหนึ่งก็พูดไปในการทำงานที่สงสัยว่า *ธรรมะทำไมกัน?* แต่อีกเสียงหนึ่งก็จะพูดไปในการทำงานเยาะเย้ยว่าธรรมะ ธรรมะอะไรทำไมกัน มีกินมีใช้ก็พอแล้ว! อย่างนี้ไปเสียก็มี. และอาจจะมี ความรู้สึกอย่างอื่น ๆ อีกก็ได้ แต่เมื่อสรุปความแล้วก็มีปัญหาเหมือนกันหมด คือในข้อที่ว่า *ธรรมะทำไมกัน?* เราควรจะต้องปัญหาขึ้นว่า *ธรรมะทำไมกัน?* แล้วก็พิจารณากันดูในขั้นนี้.

ผู้ที่คิดว่ามีกินมีใช้ก็พอแล้ว *ธรรมะ* ทำไมกัน? นี้ก็ดูจะยังห่างไกลกว่าพวกอื่นในการที่จะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” เพราะฉะนั้นขอให้ถือเอาพวกนี้เป็นหลักสำหรับการพิจารณา. เราจะต้องนึกถึงตัวเราเองก่อนสิ่งอื่นทั้งหมดเสียก่อน ว่าเรากำลังเป็นอะไรกันบ้าง? ท่านนิสิตท่านนักศึกษาหรือท่านสาธุชนทั่วไปก็ตาม จะต้องนึกถึงข้อที่ตัวเป็นอะไร? หมายความว่า มีหน้าที่อะไรอยู่บ้าง, หรือมีอยู่ก็อย่างไร? เช่นจะถือเอานิสิตเป็นหลักก็ยังคงมองเห็นได้ในหลายแง่หลายมุมว่า ในขั้นพื้นฐานทั่วไปเราก็คือเป็นมนุษย์คนหนึ่ง; นอกจากเป็นมนุษย์คนหนึ่งให้ได้แล้ว เราก็คงจะต้องเป็นบุุตรธิดาที่คี่ของบิดามารดา เป็นศิษย์ที่คี่ของครูบาอาจารย์ เป็นนักศึกษาที่พอตัวสำเร็จประโยชน์ในการศึกษา เป็นพลเมืองที่ดี กระทั่งโดยเลือดเนื้อก็ยังคงต้องเป็นพุทธบริษัทที่คี่อีกด้วย นี่แหละลองคิดดูเถิดว่าเรามีอะไรหลาย ๆ อย่างที่เราจะต้องเป็นให้ดี เป็นให้ถูกต้อง และให้สมบูรณ์. ถ้ามีความสงสัยว่าอะไรจะช่วยให้เป็นดี ให้ถูกต้อง ให้สมบูรณ์ได้แล้ว มันก็ไม่มีอะไรนอกจากสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” นั่นเอง.

เราจะต้องมี ธรรมะอย่างมนุษย์ จึงจะเป็นมนุษย์ที่ดี เราจะต้องมี ธรรมะสำหรับบุตร จึงจะเป็นบุตรที่ดี ต้องมี ธรรมะสำหรับศิษย์ จึงจะเป็นศิษย์ที่ดี ดังนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยทั่วไปเราก็คงเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความดีอยู่แล้วแล้วทำไมจึงมีการพูดว่า ธรรมะ ธรรมะทำอะไรกัน มีกินมีใช้ก็พอแล้ว; อย่างนี้เป็นต้น. เมื่อเป็นดังนี้เราจะต้องมองเห็นให้ประณีตละเอียดจนพบวิธีที่เราจะเป็นมนุษย์ที่ดี เป็นพลเมืองที่ดี เป็นพุทธบริษัทที่ดีกันให้จนได้.

สำหรับผู้ที่ดีว่า มีกินมีใช้เต็มทีแล้ว นั้นยังต้องการธรรมะทำอะไรกันอีก. ข้อนี้หมายความว่า ธรรมะจะช่วยให้เรามีกินมีใช้ที่ดี คืออย่างถูกต้อง ไม่เป็นเหมือนกับว่ากินไฟเข้าไป หรืออยู่ในกองไฟ; หรือแม้ที่สุก แต่ในการที่จะหามาเพื่อกินเพื่อใช้ เขาก็จะได้มีการหาที่ไม่มีอาการเร่าร้อนเหมือนกับอยู่ในกองไฟ ไม่ต้อง

ตกนรกทั้งเป็น ในการหาอะไรมากินมาใช้ หรือกินหรือใช้อะไรอยู่. เพราะฉะนั้นแหละ ขอให้ผู้กล่าวอย่างนั้นเขาไปคิดไปนึกดูให้ดีๆ แม้จะมีกินมีใช้สมบูรณ์แล้ว มันก็ยังต้องการธรรมะนั้นเอง. เพราะถ้าปราศจากธรรมะแล้ว สิ่งทีกินที่ใช้นั้นก็กลายเป็นไฟขึ้นมาได้; หรือเมื่อหากก็จะหาอยู่ด้วยความทนทุกข์ทรมาน, เมื่อมีไว้เก็บรักษาไว้ ก็จะมีความทนทุกข์ทรมาน, ก็จะมีจิตใจชนิดที่เป็นความทนทุกข์ทรมาน; เพื่อไม่ให้จิตใจมีความทนทุกข์ทรมานโดยประการทั้งปวง เราจึงต้องมีธรรมะ.

ขอให้นึกกันว่าก่อนแต่มีพระพุทธเจ้าเกิด เขาก็มีกินมีใช้กันทั้งนั้น แต่แล้วทำไมพระพุทธเจ้าหรือพระศาสดาต่าง ๆ ยังจะต้องเกิดขึ้นมาด้วยเล่า? นี้คำตอบที่แรกก็เพราะว่าเพื่อจะไม่ให้มีความทุกข์ร้อนในการมีชีวิตอยู่ ในการแสวงหา ในการกิน การใช้นั้นเอง; แล้วยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ยังหวังสูงขึ้นไปถึงกับว่าจะต้องได้รับสิ่งซึ่งเป็นความสุขที่ดีไปกว่าเพียงแต่มีกินมีใช้. ขอให้เข้าใจว่า แม้จะมีกินมีใช้แล้วก็ยังไม่ใช่สิ่งที่เป็นความสงบสุขอันแท้จริง ยังมีสิ่งที่ดีกว่านั้นอีก คือสิ่งที่จะได้มาจากการมีธรรมะนั้นเอง.

เราจะเห็นว่าคนที่ไม่มีกินมีใช้ เขาก็ยังมีความกระวนกระวาย, คนที่ร่ำรวยมีเกียรติมีอำนาจก็ยังฆ่าตัวตาย; คนเหล่านี้ ก็ยังถูกดิฉินนินทาไม่มีใครเคารพนับถืออย่างนี้ ก็มีอยู่เป็นอันมาก; รวมความว่าเขายังไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับนั่นเอง ฉะนั้นเราจะต้องสนใจถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ และจะได้รับการดีโดยอาศัยธรรมะ.

โดยหลักพื้นฐานในฐานะที่เราเป็นมนุษย์คนหนึ่ง นี้ เราจะต้องได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ อันนี้เป็นตัวปัญหาที่สำคัญที่สุด แต่ไม่มีใครให้ความสำคัญแก่ปัญหานี้เลย เพราะเหตุว่า เขาถือเสียว่าเขากำลัง ได้สิ่งที่ดีที่สุดอยู่แล้ว ไม่มีสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ที่ไหนอีก. เด็กเล็ก ๆ ก็คิดว่า ได้สิ่งที่ดีที่สุดอยู่แล้ว;

เหมือนกับเด็กคนหนึ่งพูดว่าจะกินเนื้อสะเต๊ะให้หมดจาน แล้วไปซื้ประตูแกว่งเล่น้อด ๆ แอ็ด ๆ อยู่ อย่างนี้ก็เป็นความสุขที่สุด เป็นความดีที่สุดของเขาแล้ว เขาก็ไม่เคยคิดว่า จะต้องมีความดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ที่ไหนอีก. คนหนุ่มคนสาวก็เหมือนกัน เมื่อได้สิ่งที่ตนปรารถนาอยู่ในขณะนั้น ก็ถือเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้เสียแล้ว. พ่อบ้านแม่เรือนที่ได้ทรัพย์สมบัติ มีบุตรมีหลานเหมือนกับที่เขามีกันก็รู้สึกว่าได้สิ่งดีสูงสุดที่ควรจะได้แล้ว. คนแก่คนเฒ่ามีเงินใช้มีลูกหลานประกอบประหงม ก็จะถือว่า ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้เสียแล้ว. เพราะเหตุนี้จึงไม่มีใครสนใจว่ายังมีอะไร ที่ไหนดีอีก.

แม้จะมีบางคนเข้ามาเกี่ยวข้องกับศาสนา โดยคิดว่าจะจะเป็นสิ่งที่ดีที่สุดก็ยังไม่รู้วามันคืออะไร ได้แต่ว่าตาม ๆ กันไปว่ามันดี ก็เลยกระทำไปอย่างที่เราเรียกว่ามกมาย. สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมหรือศาสนาไม่เกิดเป็นของจริงขึ้นมา ไม่เป็นตัวจริงขึ้นมา เป็นเพียงพิธีของทิ้งมกมายอยู่อย่างนี้ แล้วมนุษย์นั้น จะได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ อย่งไรกัน. ฉะนั้น เราควรจะคิดนึกถึงข้อเท็จจริงอันนี้กันใหม่ ในฐานะเป็นหลัก พื้นฐานเป็นจุดตั้งต้น ว่าในฐานะเป็นมนุษย์คนหนึ่งนั้นควรจะได้สิ่งใดซึ่งเป็นสิ่งที่ดีที่สุด. ถ้ายังไม่ทราบไม่เข้าใจก็ต้องตั้งเกณฑ์ไว้ก่อนว่า ยังมีสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้จะถึง เป็นแน่นอน; สิ่งที่เรากำลังได้อยู่เดี๋ยวนี้อย่างไรสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้. นี้เรา จึงเริ่มชวนขยายหาวิธีที่จะรู้และจะหาให้ได้ตามลำดับไป โดยอาศัยสิ่งที่เรียกว่าธรรม. ดังนั้นเราจึงมีการศึกษารวมตามโอกาส เช่นที่ให้มีการบรรยายในวันนี้ ก็นับรวมอยู่ใน การศึกษารวมเพื่อให้รู้ลู่ทาง ที่จะให้ ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ อย่างหนึ่งด้วย เหมือนกัน.

ปัญหาที่ควรคิดต่อไปสำหรับนิสิตทั้งหลายมีว่า **เราเป็นบุตรที่ดีของ บิดามารดา** แล้วหรือยัง ? นี่ก็หมายความว่าเรามากจะคิดกันแต่ว่า เราเป็นตัวเรา ไม่ยอมรับผิดชอบออกไปจากนั้น ไม่นึกถึงบิดามารดา นึกถึงแต่ตัวเอง; อย่างนี้

จะเรียกว่าเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดาไม่ได้. บุตรที่ดีของบิดามารดาก็คือบุตรที่ทำความพอใจให้แก่บิดามารดาอย่างยิ่ง หรืออย่างสูงสุด. ในทางกลับกันก็คือไม่จับบิดามารดาใส่ลงไปในนรกแห่งความร้อนใจ แต่จะช่วยให้ได้ขึ้นสวรรค์แห่งความพอใจหรือสบายใจ. บุตรที่ทำความยุ่งยากลำบากใจให้แก่บิดามารดาในเรื่องใด ๆ ก็ตาม เรียกว่าจับบิดามารดาใส่ลงไปในนรกที่ร้ายกาจยิ่งกว่านรกไหน ๆ หมด เพราะนรกหมายถึงความร้อนใจ. ส่วนที่ช่วยให้บิดามารดาได้รับความพอใจก็คือ ตรงกันข้ามได้แก่ช่วยให้มีสวรรค์ ให้เกิดเป็นสวรรค์ขึ้นมาในทันตาเห็นนี้ ในชาติทันตาเห็นนี้คือในปัจจุบันนี้. ฉะนั้น ผู้ที่เป็นบุตรเป็นธิดานี้มีความหมายสำคัญมาก ที่จะช่วยสร้างนรกหรือสร้างสวรรค์ขึ้นมาในโลกนี้ โดยเฉพาะในอกในใจของบิดามารดานั่นเอง ; แล้วในที่สุดก็จะต้องลามมาถึงในอกในใจของตัวเองด้วย ไม่ใช่เฉพาะแต่ในอกในใจของบิดามารดา. ฉะนั้น ความบกพร่องของนักเรียน ของนิสิต ซึ่งเป็นผู้ที่ยังอยู่ในอุปการะของบิดามารดานี้จะต้องระวังในข้อนี้ ก็จะต้องเป็นบุตรที่ดีที่ทำบิดามารดาให้มีความรู้สึกเหมือนกับว่าอยู่ในสวรรค์ ; ฉะนั้นเราจะต้องอาศัยเครื่องมือคือธรรมะอีกเหมือนกัน. ขอให้สังเกตไว้ข้อหนึ่ง ที่ได้พูดว่า “ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าธรรมะเพียงคำเดียว” นี้ มันมีหลักเกณฑ์หรือมีแนวของมันอย่างนี้.

ในการที่จะ เป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์ ต่อไป ก็หมายความว่า เราจะเป็นผู้สามารถรับเอาความรู้ที่ควรจะรู้ทั้งหมดทั้งสิ้นจากครูบาอาจารย์ และมีความรู้ที่เป็นส่วนความประพฤติดี มีความเป็นมนุษย์ที่ดีนั้นแหละ เป็นหลักเกณฑ์. การไม่เป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์นั้นไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย แต่คนสมัยนี้เห็นเป็นเรื่องเล็กน้อย จนกระทั่งส่วนมากเป็นศิษย์ที่ไม่มีครูบาอาจารย์ คือไม่ได้นับถือครูบาอาจารย์ในฐานะที่เป็นครูบาอาจารย์ อย่างนี้เขาเรียกว่า *ไม่มีครูบาอาจารย์* เมื่อไม่มีครูบาอาจารย์ มันก็ไม่มีความเป็นศิษย์ เพราะฉะนั้นตัวเองก็ไม่ได้เป็นศิษย์ อย่างว่าแต่จะเป็นศิษย์ที่ดีของ

ครูบาอาจารย์ที่ดีเลย. เมื่อไม่มีความเป็นศิษย์เป็นอาจารย์ที่ถูกต้อง วัตถุประสงค์ของการศึกษาก็ไม่มีทางที่จะสำเร็จ. ในที่สุดก็มีแต่ความเห็นแก่ตัวทั้งศิษย์ทั้งอาจารย์ไปเลยก็ได้. เมื่อความเป็นศิษย์เป็นอาจารย์ไม่มีอยู่ในโลกนี้แล้ว โลกนี้ก็หมดที่พึ่ง ก็ไม่มีสิ่งเคารพยำเกรง ซึ่งจะชักจูงวิญญาณของมนุษย์เราให้เป็นไปในทางถูกต้อง เหลืออยู่แต่ต่างคนต่างหาประโยชน์ใส่ตน; มาเรียนหนังสือก็เพราะจำเป็น มาสอนหนังสือก็เพราะจำเป็น. อย่างนี้มันผิดกับระบบที่มีศิษย์ที่ดี หรือมีครูบาอาจารย์ที่ดี ในการที่เราจะเป็นศิษย์ที่ดี มีศิษย์ที่ดี เราต้องมีสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” นั้นอีกเหมือนกัน.

**ในฐานะที่เป็นนักศึกษา** คำว่า “ศึกษา” นี้ควรจะมีความหมายกว้างขวาง ถึงขนาดที่เรียกว่าผู้มีการศึกษานั้น คือผู้ที่เป็นมนุษย์ได้ถูกต้อง ได้รับ สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ได้จริงในที่สุด; ไม่ใช่ศึกษาเพื่อเจ้อ หรือว่าไม่ใช่ศึกษาเพื่อเอาไปขายความรู้กิน; มันจะต้องมีการศึกษานิตที่มีความเป็นมนุษย์สมบูรณ์ได้จริง. โลกนี้มีสันติภาพได้ก็เพราะคนมีการศึกษาชนิดนี้. เทียบขึ้นมาอีกกันเสียแต่เพียงว่าศึกษาเพียงเพื่อทำมาหากินได้ก็แล้วกัน และบางทีก็เลยเถิดไปถึงว่าหาเงินได้ก็แล้วกัน ไม่ต้องคำนึงถึงว่ามันจะเป็นอย่างไร. นี้ไม่เรียกว่าเป็นนักศึกษา และรวมกันทั้งหมดแล้ว ไม่ใช่มนุษย์ คือไม่สามารถที่จะเป็นผู้ที่มีใจสูง ทำตัวเองหรือโลกนี้ให้มีสันติภาพได้ แต่มีความวุ่นวายไปหมด นี้เพราะขาดธรรมะ นี้แหละคือคำอธิบายที่ว่า ธรรมะทำไมกัน? มนุษย์นี้จะต้องมีธรรมะไปทำไมกัน?

และเนื่องจากธรรมะมีเรื่องมาก่อนข้างจะลึกลับ และลึกลับไปตามลำดับ เพราะฉะนั้นเราจะต้องชวนชายศึกษาธรรมะนี้เป็นระยะยาวนานพอ ด้วยความพากเพียร ซะมักเขม้นที่มากพอ จึงจะรู้ธรรมะที่ลึกลับนั้นได้ และเราจะต้องทำให้ถูกวิธีด้วย ถ้าไม่ถูกวิธีแม้จะทำมากหรือทำนานเท่าไร มันก็ยากที่จะประสบความสำเร็จ ในการที่จะเข้าใจธรรมะอันลึกลับ.



บัดนี้เราก็จะมองดูกันต่อไปถึง **สิ่งที่เป็นอุดมคติ ที่มีอยู่ในธรรมะ.** ธรรมะนั้นมันเป็นเรื่องที่ไม่มีตัวมีตน บางคนเห็นไปว่าเป็นเรื่องลม ๆ แล้ง ๆ ไม่ใช่เงินที่ซื้อของกินได้ ไม่ใช่วัตถุที่ใช้กินได้ใช้สอยได้; ธรรมะมีลักษณะเป็นอุดมคติ และเป็นแนวสำหรับชักจูงบุคคลไปตามอุดมคติ. ถ้าหากว่าเกลียดสิ่งที่เรียกว่าอุดมคติเสียแล้ว มันก็ไม่มีทางที่จะเกี่ยวข้องกับธรรมะได้. ผู้ที่เป็นวัตถุนิยมจัดคือเห็นแต่วัตถุ รู้จักแต่วัตถุ ต้องการแต่วัตถุ อย่างนี้ไม่มีทางที่จะชอบธรรมะได้ ไม่มีทางที่จะมีอุดมคติจากธรรมะได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นมนุษย์เพียงแต่ทางวัตถุ มีความนิยมแต่วัตถุ. เขาอาจจะเรียกความนิยมทางวัตถุว่าเป็นอุดมคติของเขาก็ได้ แต่ในทางพุทธศาสนาเราไม่ถืออย่างนั้น; ฉะนั้นถ้าเรามีความเป็นพุทธบริษัท หรือจะสนใจอย่างพุทธบริษัท เราต้องสนใจในเรื่องอุดมคติ ที่เป็นตัวธรรมะหรือเป็นแนวของธรรมะ.

เราจะต้องยอมรับว่า อุดมคติมันยิ่งไปกว่าสิ่งที่กินได้ หรือสิ่งที่จะเอาไปซื้ออะไรกินได้ เพราะถ้าถ้าเราไม่มีธรรมะในฐานะเป็นอุดมคติแล้ว ก็จะกินไฟเข้าไป จะซื้ออะไรมากินก็จะกลายเป็นไฟไปหมด จงดูตัวอย่างหรือผลกรรมที่พวกวัตถุนิยมกำลังได้รั้อยู่ทั่ว ๆ ไปในโลกก็แล้วกัน. ฉะนั้นจะต้องเข้าใจกันในฐานะที่เป็นพุทธบริษัทที่มีเลือดเนื้อเชื้อไขมาอย่างพุทธบริษัท หรือในศาสนาใดก็ตาม ในข้อนี้ย่อมตรงกันหมดคือจะต้องนิยมอุดมคติ. **ธรรมะที่เป็นอุดมคตินี้กว้างขวางมากมายสรุปแล้วมันก็สามารถรวมอยู่ตรงที่ว่า จะให้ได้ความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง และสูงสุดเต็มเปี่ยมนั่นเอง.**

ยกตัวอย่างเหมือนคำว่าสถาบันแห่งนี้ มีชื่อว่า “จุฬาลงกรณ์” เราเรียกกันสั้น ๆ ว่า “จุฬา” คำว่า จุฬา นั้นมีอุดมคติของธรรมะหรือมีความหมายเป็นธรรมะอยู่ในตัว คือธรรมะนั้นแหละเป็นจุฬา อย่างนี้เป็นต้น. ทำไมจึงเรียกระดมว่าเป็นจุฬา หรือเรียกจุฬาว่าเป็นธรรมะ นี้ต้องเล็งถึงความหมาย ไม่ใช่แต่ตัวหนังสือ. ถ้าเล็งแต่

ตัวหนังสือ มันก็ไปกันคนละทิศคนละทาง แล้วบางทีจะเป็นอันตรายก็ได้. ขอบภัย จะกล่าวพอเป็นตัวอย่างอย่าหาว่ากระทบกระเทียบ เช่นคำว่า “จุฬา” ถ้าเอาตามตัวหนังสือก็แปลว่า “หัวจุก” หรืออย่างดีที่สุดก็คือ “โมลี” หรือ “กระหม่อม” ที่อยู่บนศีรษะ นี่มันเป็นตัวหนังสือและเป็นวัตถุ. ส่วนอุคฺมคติหรือความหมายของมันนั้น หมายถึงความสูง ความสูงสุด; กระหม่อมคือความสูงสุด สิ่งที่เป็นกระหม่อมของคน หรือเหนือสิ่งทั้งปวงนั่นคือธรรมะ, ธรรมะตั้งอยู่ในฐานะเป็นโมลีของศีรษะ คือของชีวิตของวิญญาณของคน และของคนทุก ๆ คน หรือของโลก. ถ้าโลกทั้งโลกมีโมลี ธรรมะก็อยู่ที่นั่น ถ้าคนมีกระหม่อมหรือโมลี ธรรมะก็อยู่ที่นั่น; ไม่ใช่หมายถึงแต่เพียงหัวจุก ถ้าเอาธรรมะเป็นหัวจุกก็เป็นเรื่องตัวหนังสือ เป็นเรื่องวัตถุมันก็เป็นเรื่องของเด็ก มันก็จะชวนหน้ากันเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด เป็นเรื่องของเด็ก ๆ แต่ถ้าเป็นเรื่องของความหมายหรืออุคฺมคติ มันก็คือธรรมะที่สูงที่มีอยู่เหนือกระหม่อม. ถ้าทุกคนมีธรรมะอยู่ที่กระหม่อมเป็นประจำ จะเป็นอย่างไร? ขอให้ลองคิดดู. มันจะปลอดภัย จะไม่มีการชวนหน้ากัน หรือจะไม่มีอะไรที่เป็นปัญหา มีแต่ความก้าวหน้า มีความเจริญตามวิถีทางของผู้ที่มีธรรมะอยู่ที่กระหม่อมในฐานะที่เป็นจุฬา. นี่ขอให้พิจารณาตัวอย่างอันนี้ในฐานะเป็นตัวอย่างสำหรับการศึกษา ไม่ใช่คำพูดที่กระแนะกระเหนอะไร.

ที่นี้จะกล่าวถึงคำอื่น ๆ ชื่อมหาวิทยาลัยอื่น ๆ สถาบันอื่น ๆ ก็ดูให้ถี่เถอะแต่ละคำ ๆ ผู้มีปัญญาท่านเอาคำที่ตีมาตั้งชื่อของสถาบันนั้น ล้วนแต่มีอุคฺมคติเป็นธรรมะทั้งนั้น. ถ้ายิ่งมหาวิทยาลัย เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อย่างนี้ด้วยแล้ว ก็ยังเห็นชัดว่าตัวธรรมะเด่นอยู่ที่นั่น มันก็ต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับธรรมะโดยตรง. ที่นี้บางคนอาจจะแย้งว่า ถ้ามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่ทำไร่ทำนา ทำกสิกรรมเล่า มันจะเป็นธรรมะได้อย่างไร? นี่ก็เพราะว่าเขาได้ยินได้ฟังน้อยเกินไป ไม่ได้ยินได้ฟังเรื่อง

ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “ตถาคตก็เป็นชวานา” ในการโต้ตอบสนทนากับพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งเป็นชวานาขี้เหนียว พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า ท่านก็เป็นชวานา แล้วก็เลยโต้ตอบกัน. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่านางของท่านมีความเชื่อเป็นพืชพันธุ์ มีความเพียรเป็นน้ำฝน มีปัญญาเป็นไถ มีหิริเป็นงอนไถ มีใจเป็นเชือกชัก มีสติเป็นผลเป็นปลูกอย่างนี้เรื่อยไป; นางของท่านทำเสร็จแล้ว มีอมตะเป็นผล. นี่พระพุทธเจ้าเป็นชวานา ธรรมะก็คือการทำนา หรือเรื่องของการทำนาชนิดหนึ่ง. ดังนั้น ธรรมะจะมีลักษณะเป็นอุคมคติ ของคำทุกคำที่เราสรรเอามาเป็นชื่อของสถาบัน หรือของสิ่งที่เราหวังไว้เพื่อการทำความเจริญก้าวหน้า.

ถ้าหากว่าทุกคนเข้าถึงอุคมคติ รักษาอุคมคติของตน โดยแปลความหมายของคำนั้น ๆ ให้มีอุคมคติเป็นธรรมะอยู่เสมอไปแล้ว ธรรมะนั้นแหละจะคุ้มครองจะคุ้มครองยิ่งกว่าเครื่องรางศักดิ์สิทธิ์ใดๆ ให้นิสิตทั้งหลาย ให้คนทั้งหลาย คือให้ทุกคนอยู่เย็นเป็นสุข มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานของตนเป็นลำดับ ๆ ไป. นี่ก็คือสิ่งที่เรียกว่าอุคมคติจากธรรมะ หรือธรรมะมีลักษณะเป็นอุคมคติ อยู่ในตัวธรรมะเอง สำหรับทุกคน และทุกกรณี.

ขออย่าได้พูดเลยว่า “ธรรมะทำไมกัน มีกินมีใช้ก็พอแล้ว” เหมือนที่คนพูดกัน; หรืออย่าได้พูดว่ามีวัดวาอารามมีศาสนา เพื่อเอาไว้อ้อนวอนเมื่อจวนตัวจนตรอกคิดอะไรไม่ถูก คิดอะไรไม่ออก มีแต่ความกลัวครอบงำ. ทำอย่างนั้นไม่เป็นธรรมะ ไม่เป็นศาสนา เป็นการกระทำของคนโง่ คนงมงาย แม้จะทำไปในนามของศาสนาก็เป็นเรื่องที่ว่าแต่ปาก. เคียงนี้เราต้องการจะให้เป็นธรรมะจริง ให้เป็นศาสนาก็เป็นศาสนาจริง เพื่อความเป็นมนุษย์ก็เป็นมนุษย์จริงของเรานี้แหละ. เราจึงต้องสนใจสิ่งที่เรียกว่าธรรมะกันให้เพียงพอ และให้ความสำคัญแก่ธรรมะในลักษณะ

ที่ได้กล่าวเป็นหัวข้อว่า : “ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าธรรมะเพียงคำเดียว”. อาตมาเชื่อว่ามีท่านหลาย ๆ คนในที่นี้คงไม่เชื่อในเมื่อได้ยินคำเหล่านี้ เพราะยังคิดว่าจะมีสิ่งอีกหลายสิ่งที่ไม่ขึ้นอยู่กับธรรมะก็มี คงจะคิดอย่างนั้น. ถ้าผู้ใดคิดอย่างนั้น ก็ขอให้เข้าใจไว้ก่อนว่าเพราะยังไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” อย่างถูกต้อง และครบถ้วน เราควรจะได้ศึกษากันถึงสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” ต่อไป.

สิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” นั้นเป็นคำ ๆ เดียวที่ตอบปัญหาได้หมดทุกข้อในโลกนี้. ขออย่าว่า คำว่า *ธรรม* หรือ *ธรรมะ* ก็ตาม เพียงคำเดียวเป็นคำพูดที่สามารถตอบปัญหาได้ทุกข้อที่มีอยู่ในโลกนี้.

ลองคิดถึงตามที่จะยกตัวอย่างมาให้ดู : เช่นถ้าจะถามว่า *ทำไมคนจน?* จนเพราะเหตุอะไร? ตอบว่าธรรมะ เพราะธรรมะ ตอบได้ด้วยคำเดียวสั้น ๆ ว่า *ธรรมะ*; คือ *เขามีธรรมะของคนใจ* ของคนขี้เกียจ ของคนไม่รู้จักความเป็นมนุษย์; ธรรมะฝ่ายชั่วฝ่ายบาป ฝ่ายอกุศลที่ทำให้ใจ ให้ขี้เกียจ ให้ไม่รู้หน้าที่ของตน ธรรมะประเภทนั้นเขามี; นี้ก็บอกว่า “ธรรม”. *ทำไมคนจึงจะรวย?* คำตอบก็คำเดียวกันว่าธรรมะ เพราะธรรมะ : ก็เพราะว่าเขา *มีธรรมะของผู้ที่มีสติปัญญา* ธรรมะฝ่ายดี. *ทำไมเด็ก ๆ จึงข่วนหน้ากัน?* ก็เพราะว่าธรรมะ คือ *ธรรมะฝ่ายอวิชา* ฝ่ายที่เป็นกิเลสที่เป็นฝ่ายอวิชา ธรรมะฝ่ายดำ. *ทำไมเด็ก ๆ จึงรักใคร่* อารีอารอบเมตตาปรานีกัน? ก็ตอบว่าธรรมะ คือ *ธรรมะที่เป็นฝ่ายขาว* ฝ่ายกุศล. *ทำไม* เราจึงต้อง *เป็นทุกข์?* ก็ตอบได้ง่ายว่าธรรมะ คือ *ธรรมะฝ่ายดำ*. *ทำไม* เราจึง *มีความสุข?* ก็ตอบว่าเพราะธรรมะ *ธรรมะฝ่ายขาว*. *ทำไม* นักเรียนบางคนเรียนหนังสือไม่สำเร็จ เพราะเหตุไร? เพราะธรรมะ คือ *ธรรมะที่เป็นฝ่ายบาป* ฝ่ายอกุศลครอบงำเขา เขามีธรรมะส่วนนั้น. *ทำไม* เด็กคนหนึ่งเรียนหนังสือสำเร็จ เพราะเหตุไร? ก็เพราะธรรมะ.

นี่ขอให้คิดไปเถอะ ปัญหาสักก็หมิ่นก็แสนก็ล้านหรือก็ร้อยล้านข้อ ก็สามารถจะตอบได้ด้วยคำ ๆ เดียวว่า “ธรรมะ”. นี่ก็เป็นความน่าอัศจรรย์อย่างหนึ่งของสิ่งซึ่งเรียกว่า “ธรรมะ” เพราะเหตุว่ามันหมายถึงสิ่งทุกสิ่ง ธรรมะนี้หมายถึงสิ่งทุกสิ่ง. ประเดี๋ยวจะเข้าใจว่าธรรมะหมายถึงสิ่งทุกสิ่งได้อย่างไร.

**ธรรมะคือสิ่งทุกสิ่ง และ เป็นที่มาของสิ่งทุกสิ่ง** ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่า คำว่า “ธรรมะ” นี้เป็นคำพิเศษของภาษาบาลีใช้เรียกสิ่งทุกสิ่ง ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ : สิ่งที่เป็นปรากฏการณ์เฉพาะหน้าในฐานะเป็นผลนั้นก็คือธรรมะ; แล้วเหตุหรือสิ่งที่เป็นเหตุให้สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นมา ก็เรียกว่าธรรม; หรือจะสาวทะยอยลงไปถึงเหตุของสิ่งนั้นอีก ก็คือสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ. เพราะว่าธรรมะเป็นคำกลาง มีอยู่ที่ทุกหนทุกแห่ง เป็นเนื้อเป็นตัวของคนทุกคน และควบคุมคนทุกคน และมีอยู่ก่อนสิ่งใดในโลก แล้วก็ เป็นอนันตกาลด้วย; คำ ๆ นี้เป็นคำพูดที่ประหลาดที่สุดในโลกที่จะแปลเป็นภาษาอื่นไม่ได้ นอกจากจะต้องใช้ทับศัพท์ว่า “ธรรมะ”

ถ้าไม่เข้าใจก็ขอให้พิจารณาต่อไปอีกตามความหมายของคำ ๆ นี้ สำหรับท่านที่ยังไม่เคยเรียนไม่เคยทราบภาษาบาลีคำนี้ : คำว่า “ธมฺม” ในภาษาบาลี หรือคำว่า “ธรม” ในภาษาสันสกฤต หรือว่า “ธรรม” ในภาษาไทย นี้เป็นคำๆ เดียวกัน. คำว่า “ธรรม” นี้หมายถึงสิ่งทุกสิ่ง ไม่ใช่หมายถึงแต่เพียงว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นั้นแคมนิดเดียว ถูมนิดเดียว ไม่ได้หยิบมือ. ถ้าจะเข้าใจคำว่า ธรรมะ ทั้งหมดที่ถูกต้องและสมบูรณ์ ท่านทั้งหลายจะต้องจดจำคำ ๔ คำ :

- ธรรมะ หมายถึง **ตัวธรรมชาติ** นี้คำหนึ่ง.
- ธรรมะ หมายถึง **ตัวกฎของธรรมชาติ** นี้คำหนึ่ง.
- ธรรมะ หมายถึง **หน้าที่ตามธรรมชาติ** หน้าที่ที่สิ่งที่มีชีวิตจะต้องทำตามกฎธรรมชาตินั้น.
- ธรรมะ คือผลที่จะปรากฏออกมาในฐานะเป็น **ผลของหน้าที่ตามธรรมชาติ**.

ทบทวนใหม่ สรุปสั้น ๆ ว่า “ธรรมะ” นั้นมีความหมาย ๔ อย่าง คือ หมายถึงตัวธรรมชาติทั่วไปทั้งหมดทั้งสิ้นนี้ อย่างหนึ่ง, หมายถึงกฎของธรรมชาติ ที่มีอยู่ในธรรมชาติเหล่านี้ อย่างหนึ่ง, และหมายถึงหน้าที่ที่มนุษย์หรือสัตว์มีชีวิต จะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎนี้ อย่างหนึ่ง, และหมายถึงผลที่จะปรากฏออกมาจากการทำ หน้าที่นั้นอีกอย่างหนึ่ง รวมเป็น ๔ อย่าง.

สำหรับจำง่าย ๆ ก็คือ : ธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ, แล้วก็หน้าที่ตาม ธรรมชาติ, แล้วก็ผลตามธรรมชาติ; ทั้ง ๔ ความหมายนี้ เป็นความหมายที่ครบถ้วน บริบูรณ์ของคำว่า “ธรรม” ซึ่งเราควรระวังรายละเอียดดู :-

**ความหมายประเภทแรก** หมายถึง **ธรรมชาติ** นี้เราถือเอาตามหลัก ภาษาบาลีหรือภาษาไทย ถ้าจะไปเล็งถึงคำว่า nature ตามภาษาอังกฤษ หรือภาษา อย่างนั้นอาจจะไม่ตรงกันทีเดียวก็ได้ แต่ถ้าจะใช้คำว่า nature หรืออะไรเป็นต้นก็ตาม ขอให้เล็งถึงความหมายตามความหมายในภาษาไทย หมายถึงสิ่งที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ : จะเป็นวัตถุธาตุก็ได้ เป็นวิญญาณธาตุก็ได้. วัตถุธาตุก็คือสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั่วโลก ดิน น้ำ ลม ไฟ จะเป็นอะไรก็ตาม ทั้งหมดนั้นเรียกว่า ธรรมชาติ. ที่นี้แม้แต่ความรู้สึกนึกคิด ในใจของสิ่งที่มีชีวิต ก็เรียกว่าธรรมชาติ เพราะว่าเป็นเพียงสิ่งที่มีอยู่เองตามธรรมชาติ เพราะว่าเป็นธาตุชนิดหนึ่งเหมือนกับธาตุทั้งหลาย. คำว่า “ธาตุ” ในภาษาบาลี ใช้ในความหมายที่กว้างขวางมาก : ดิน น้ำ ลม ไฟ แล้วยังมี อากาศ วิญญาณ, ความว่าง ก็เป็นธาตุ; วิญญาณ จิตใจ นี้ก็เป็นธาตุ ฉะนั้นจึงถูกต้องเป็นธรรมชาติเหมือนกันหมด. แม้แต่ความว่างที่ปราศจากอะไรก็ยิ่งถือว่าเป็นธาตุชนิดหนึ่ง. สิ่งนั้นจะมีชีวิตก็ตาม ไม่มีชีวิตก็ตาม จะดีหรือชั่ว จะสูงหรือต่ำอะไรก็ตาม จนพูดได้ว่านับตั้งแต่สิ่งที่ไม่มีความ ไม่มีราคาเลย เช่น ฝุ่นเล็กๆ เม็ดหนึ่ง สูงขึ้นไปถึงของมีค่าจนถึงพระเจ้า หรือสิ่งสูงสุด ก็ตาม ก็ถือเป็นธรรมชาติหมด; นี้ประเภทที่หนึ่งเรียกชื่อว่า “ธรรมะ” ในภาษาบาลี หมายถึงตัวธรรมชาติเอง.

ความหมายประเภทที่ ๒ คือ หมายถึง กฎของธรรมชาติ กฎที่ว่าอะไรจะต้องเป็นอย่างไรนั้นมีอยู่ในธรรมชาติ; ตัวกฎนี้ก็เรียกว่า “ธรรม” เหมือนกัน. แม้แต่กฎวิทยาศาสตร์ทางฟิสิกส์ เคมี กฎทางชีววิทยา อะไรก็ตามทุกอย่างนั้นมันก็เป็นกฎของธรรมชาติ. ที่กฎที่พูดถึงในทางศาสนา ทางศีลธรรม เรื่อง เกิด แก่ เจ็บ ตาย เรื่องไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เรื่องกรรม เรื่องอริยสัจจ์ทั้งหมดเลยไม่ยกเว้นอะไร ก็เรียกว่า “กฎของธรรมชาติ”. กฎของธรรมชาติ นี้ คุให้ตีๆ เตอะว่ามันมีอยู่อย่างไรและอยู่ที่ไหน. ธรรมชาตินี้มีอยู่ที่ไหน กฎของธรรมชาติจะอยู่ที่นั่น; จะรู้สึกว่าเป็นคือ พระเจ้าในความหมายที่ถูกต้อง คือกฎของธรรมชาติที่มีอำนาจที่จะให้สิ่งต่างๆ เป็นไป ให้พระอาทิตย์เกิดขึ้น ให้พระอาทิตย์สลายไป ให้จักรวาลเกิดขึ้น ให้จักรวาลหายไป สดุดแท้ในทางวัตถุ; ส่วนในทางจิตใจก็เหมือนกัน ถ้าเป็นไปอย่างนี้จะมีความรู้สึกอย่างนี้ ถ้าเป็นไปอย่างนั้นจะมีความรู้สึกอย่างนั้น ทั้งความสุขก็ตีความทุกข์ก็ตี ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติอันนี้ ควรจะเรียกว่าพระเจ้า ชนิดที่มีความหมายอันแท้จริง.

ความหมายประเภทที่ ๓ ของคำว่า “ธรรมะ” ซึ่งหมายถึง หน้าที่ หรือ duty ถ้าเราจะเปิดดูพจนานุกรมภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตดูคำว่า “ธรรมะ” แล้วมักจะพบคำแปลคำนี้ คือคำว่า หน้าที่ หรือ duty, ทุกสิ่งที่มีชีวิตนี้ต้องมีหน้าที่. ขอให้หลับตามองให้เห็นในการที่ทุกสิ่งที่มีชีวิตย่อมมีหน้าที่; ตัวหน้าที่นั้นแหละคือธรรมะ. ธรรมะที่เป็นคำสั่งสอนและการปฏิบัติในพุทธศาสนานี้ระบุหน้าที่มากกว่าอย่างอื่น เราจึงเข้าใจธรรมะกันแต่เพียงหน้าที่คือการปฏิบัติธรรม; แต่แท้ที่จริงคำว่า “ธรรมะ” มีความหมายกว้างเกี่ยวเนื่องมาตั้งแต่ตัวธรรมชาติ ตัวกฎธรรมชาติและตัวหน้าที่ตามธรรมชาตินี้. อย่างน้อยที่สุด ชีวิตทุกชีวิตมีหน้าที่ที่จะต้องต่อสู้เพื่อความเป็นอยู่จะเป็นต้นไม้ หรือเป็นสัตว์ หรือเป็นมนุษย์ก็ตาม แม้แต่สัตว์เซลล์เดียว ชีวิตต่ำต้อยที่สุดมันก็ต้องมีหน้าที่ต่อสู้เพื่อชีวิตอยู่ นั่นคือหน้าที่พื้นฐาน; และยังมีหน้าที่ต่อสู้เพื่อ

ไม่ให้เกิดความเป็นทุกข์ทรมานในการมีชีวิตอยู่; นี่คือน้ำที่ที่เราจะต้องบริหารร่างกาย ต้องทำมาหากิน ต้องทำทุกสิ่งทุกอย่าง; และน้ำที่อันสูงสุดก็คือน้ำที่ที่จะต้องไป – ไป – ไป จนไปถึงจุดหมายปลายทางของความเป็นมนุษย์ คือสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ ควรจะได้; นี่คือน้ำที่ ที่จริงเราอาจจะจำแนกจาระโน สิ่งทีเรียกว่าน้ำที่นี้ได้มากมายหลายสิบอย่าง หลายร้อยอย่าง.

เกี่ยวกับน้ำที่นี้สรุปให้สั้น ๆ เพื่อจำง่ายว่า อย่างน้อยก็จะต้องมี ๓ อย่าง : **น้ำที่โดยหลักพื้นฐาน** คือน้ำที่ต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตอยู่ ดันรนทุกอย่าง แม้ที่สุด การสืบทอด หรือการอะไรก็ตาม ให้สิ่งที่เรียกว่าคนหรือมนุษย์หรือชีวิตนี้ยังอยู่. ที่นี้ เมื่ออยู่ได้มันก็เกิด **น้ำที่บริหารให้มีกินมีใช้** แล้วก็ต้องอย่าให้เป็นไปเพื่อความทนทุกข์ทรมาน. แม้ในการหาหากินมาใช้ ก็ต้องมีน้ำที่ที่จะทำให้ถูกต้อง. เมื่อมีกินมีใช้สบายเป็นไปได้แล้ว ก็มารู้สึกว่ายังไม่ถึงจุดสูงสุดของสิ่งที่มนุษย์จะเดินทางไปให้ถึง จึงมี **น้ำที่ที่จะศึกษาและปฏิบัติธรรมะ** หรือธรรมชาติในระดับที่สูงขึ้นไป จนกระทั่งเรียกว่าบรรลุดุธรรมขั้นสูงสุดเป็นมรรค ผล นิพพาน ในพระพุทธศาสนา หรือเช่นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้าในศาสนาที่มีพระเป็นเจ้าเป็นต้น. **ตัวหน้าที่คือตัวการปฏิบัติที่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ไม่ปฏิบัติไม่ได้** ก็ต้องตายหรืออย่างน้อยก็ต้องเป็นทุกข์ ทรมานเจียนตาย เหมือนกับไฟไหม้ ไฟเผาผล อยู่เสมอ. **น้ำที่เหล่านี้แหละ เรียกว่า “ธรรมะ” ทั้งหมด.**

**ความหมายประเภทที่ ๔** คือ ผลจากน้ำที่นี้ ๆ ผลเป็นความสุข ความทุกข์อย่างโลก ๆ ก็ดี ตามทางธรรมก็ดี กระทั่งมรรค ผล นิพพาน ในพระพุทธศาสนาที่ดี นี้ก็เรียกว่า **ธรรมะ** : โลกุตตรธรรม คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ก็เรียกด้วยคำสาமானนาม ว่า “ธรรมะ” เหมือนกัน,



นี่ขอให้ทราบว่า ในภาษาบาลีนั้น สามานยนาม หรือ common noun คำเดียวว่า “ธรรมะ” นี้ใช้แก่ทุกสิ่ง. คือใช้แก่ตัวธรรมชาติทั้งหมด, แล้วใช้แก่กฎธรรมชาติทั้งหมด, แล้วใช้แก่หน้าที่ตามธรรมชาติทั้งหมด, แล้วก็ใช้แก่ผลที่เกิดจากหน้าที่นั้นทั้งหมดด้วย; แล้วมันจะมีอะไรเหลือ ขอให้ลองคิดดู. มันไม่มีอะไรเหลือไว้ให้เรียกชื่อเป็นอย่างอื่นนอกจากเรียกว่า “ธรรมะ”. เพราะว่าคำว่า “ธรรมะ” เขามีความหมายอย่างนี้เสียแล้ว.

เดี๋ยวนี้เรามีการศึกษาแคบ เพราะขี้เกียจ ได้ยินคำนี้แต่เล็กน้อย ในความหมายอันแคบ เช่นว่า “ธรรมะ คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า” นี้มันถูกนึกเดียว คือในความหมายที่ว่า เป็น หน้าที่. พระพุทธเจ้าท่านสอนให้ปฏิบัติอย่างนั้น อย่างนั้น นั่นคือหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ; มันก็เป็นเพียงประเภทที่ ๓ ส่วนน้อย ส่วนหนึ่งเท่านั้น. แต่ถึงแม้พระพุทธเจ้าจะสอนเรื่องอื่นส่วนอื่นบ้างก็ไม่ถือเป็นตัว คำสอนของท่าน คำสอนของท่านคือให้ปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ แต่ตามภาษาหรือข้อเท็จจริงของคำนี้ มันเล็งถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรเลย.

นี่ท่านจะเข้าใจได้ทันทีว่า ทำไมคำพูดคำเดียว พยางค์เดียวเสียด้วย สามารถใช้ตอบปัญหาได้ทุกข้อ ที่มีอยู่ในโลก. ท่านจะสนใจมันในแง่ของอักษรศาสตร์ อย่างนี้ ก่อนก็ได้และดี เพราะมันสนุกดี; แต่แล้วไม่พอ จะต้องเอาไปมองดูถึงแง่ของธรรมะ, อรรถของธรรมะ ความหมายของธรรมะ อุดมคติของธรรมะ จนกระทั่งรู้ว่า มันมีความสำคัญอย่างไร แล้วเราจะต้องเกี่ยวข้องกับมันอย่างไร. เมื่อรู้ธรรมะในความหมาย กลุ่มทั้ง ๔ ประเภทนี้แล้ว เราก็จะรู้ได้ทันทีว่า แหม สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมะนั้นนี้ คือตัวเราเอง และคือทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องอยู่กับตัวเราเอง.

ลองคิดดูให้เข้าใจในข้อนี้ ว่าสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” นั้นก็คือ ตัวเราเอง และทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ ตัวเราเอง : เนื้อหนังร่างกาย ทั้งหมดของเรา รวมทั้งใจ

ตัวนี้เป็นธรรมชาติ เป็น nature อันหนึ่ง; แล้วกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่มันบังคับควบคุม อยู่ในนี้ว่าจะต้องเป็นอย่างไรอย่างนี้ ซึ่งมีกฎมากมายที่มันควบคุมธรรมชาติ ร่างกาย หรือใจนี้ คือ กฎของธรรมชาติ มีอยู่ที่เนื้อที่ตัวของเราคือเหมือนกัน; และหน้าที่ตามธรรมชาติก็คือสิ่งที่เราต้องกระทำอยู่ตลอดเวลาด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจของเราเอง. แม้ที่สุดแต่ว่าต้นขึ้นต้องล้างหน้าล้างตาต้องถูพื้น อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นหน้าที่; แล้วยังมีหน้าที่อย่างอื่น ที่มากกว่านั้น และหน้าที่ครบหมดทุกอย่างตามที่ธรรมชาติกำหนดไว้ที่เราต้องทำ และสิ่งที่เรียกว่า *หน้าที่* นั้น มันอยู่ในตัวเรา. เพราะฉะนั้น ตัวเราทั้งเนื้อทั้งตัว ก็คือ ธรรมะ หรือธรรมชาติในชั้นนี้. ที่นี้ที่เนื้อที่ตัวเรามีความสุข มีความทุกข์ มีผลที่เราได้รับจากการที่เราทำหน้าที่ เรากำลังเก็บเกี่ยวผลนั้น กำลังบริโภคผลนั้นอยู่. นี้เรียกว่า ธรรมะประเภทที่ ๔ คือผลจากหน้าที่นั้น ก็มีอยู่ที่เนื้อที่ตัวของเรารอบทั้ง ๔ ประการ. เนื้อตัวของเราเป็นธรรมะอย่างนี้; แล้วสิ่งที่แวดล้อมเราอยู่ เช่น ทรัพย์สินสมบัติของเรา บิณฑบาต บุตรภรรยา สามี ทุกสิ่งทุกอย่างที่แวดล้อมเรา ที่เกี่ยวข้องกับเรา ทั้งที่ใกล้ และที่ไกลออกไป แม้จะอยู่คนละมุมโลกก็ตาม ที่มันเกี่ยวข้องกับเรานั้น ไม่มีอะไรที่ไม่เรียกได้ว่า ธรรมะ ในความหมายใด ความหมายหนึ่งใน ๔ ความหมายที่กล่าวมา.

ฉะนั้น เราจึงพูดว่า “**ธรรมะ คือตัวเรา และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรา**” แล้วเราจะหลีกเลี่ยงจากสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ อย่างไรได้; จะพูดว่า “*ธรรมะ ธรรมะอะไร ทำไมกัน? มีกินมีใช้ก็พอแล้ว*” นี่คือการโง่ที่ไม่รู้ว่าสิ่งที่เป็นตัวเรา หรือสิ่งที่กิน ที่ใช้อยู่นั้นก็คือ ธรรมะ.

**ความรู้เรื่องธรรมะก็คือความรู้ที่จะช่วยให้ปฏิบัติอย่างถูกต้อง ในการมีตัวเรา เป็นตัวเราในการกินการใช้ของเรา หรือทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับเรา,** คนที่ไม่รู้ เขาเอาธรรมะไว้ที่วัด เอาตัวเองไว้ที่บ้านตามความคิด

ของเขา. เอาธรรมะไว้ที่วัด ก็เพื่ออย่าให้มารบวณกิตขวางขัดคอกที่ตัวจะทำอะไรตามกิเลสของตัว; แต่หารู้ไม่ว่าแม้แต่สิ่งที่จะเรียกว่า “กิเลสของตัว” นั่นก็คือธรรมะ. การที่ตนทำดีหรือทำชั่วอะไรก็ตาม นั่นก็เป็นสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในความหมาย ๔ อย่างนั้น. ฉะนั้นจึงไม่มีทางที่เราจะหลีกเลี่ยงจากธรรมะได้ ไม่มีทางที่จะแยกตัวออกจากธรรมะได้ เพราะมันเป็นตัวเราเสียเอง และเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับตัวเราเสียเอง ทางจึงไม่มีทางเลือก นอกจากทางที่ว่าเราจงเข้าใจมันให้ถูกต้อง คือเข้าใจตัวเรากับสิ่งแวดล้อมเราให้ถูกต้อง แล้วก็จัดการประพฤติกกระทำไปให้ถูกต้องด้วยตัวเรา. ตัวเราก็คือธรรมะ, การประพฤติกปฏิบัติของเราก็คือธรรมะ, ผลที่เกิดขึ้นก็คือธรรมะ.

คำว่า “ตัวเรา” นี้เป็นคำสมมติเรียกตามภาษาชาวบ้านเรียก ถ้าเรียกอย่างภาษาที่ถูกต้องของพระพุทธเจ้าก็เรียกว่า ธรรม คือธรรมชาติประเภทที่หนึ่ง. นี้สรุปว่าสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” นั้น คือตัวเราและทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับเรา. ทำไมเราไม่สนใจ? เพราะเราไม่รู้จักสิ่งนี้อย่างถูกต้องและเพียงพอนั่นเอง.

เมื่อเราเข้าใจว่า “ธรรมะ” คำเดียว หรือ “ธรรม” เพียงคำเดียว พยางค์เดียวว่าหมายถึงสิ่งเหล่านี้แล้ว ก็เข้าใจได้ทันทีว่ามันสามารถตอบปัญหาได้ทุกข้อ ทุกปัญหาในโลก และคือสิ่งทุกอย่างไม่ยกเว้นอะไร รวมทั้งที่เป็นที่มาของสิ่งทุกสิ่งด้วย. ควรที่จะเรียกว่า “พระเจ้า” คือมันเป็นทุกสิ่งและเป็นที่มาเป็น source ของสิ่งทุกสิ่ง ซึ่งมันเป็นความหมาย หมายถึง “พระเจ้า” มีอยู่ในทุกที่ทุกหนทุกแห่งและควบคุมคนทุกคน. นี่ก็เป็นความหมายของคำว่า “พระเจ้า”, พระเจ้ามีอยู่ในที่ทุกแห่ง และควบคุมคนทุกคน คือธรรมะในฐานะที่เป็นกฎธรรมชาติเป็นต้นนั่นเอง มีอยู่ในที่ทุกสิ่งทุกอย่างทุกหนทุกแห่ง และทุกคน แล้วก็ควบคุมสิ่งทุกสิ่ง หรือคนทุกคนอย่างแท้จริงยิ่งกว่าสิ่งใด ควรแก่นามที่จะเรียกว่า “พระเจ้า” เพราะธรรมะนี้มีอยู่ก่อนสิ่งใดและเป็น

อนันตกาลด้วย. ในพระพุทธรศาสนามีคำกล่าวยืนยันชัดลงไปอย่างนี้ว่า “ธรรมะมีอยู่ก่อนสิ่งใด”. แม้ในฝ่ายคริสเตียน ศาสนาคริสต์ก็พูดทำนองเดียวกันว่า The WORD มีอยู่ก่อนสิ่งใด. WORD – คำพูด นั้นหมายถึงธรรมะ และแรกเริ่มเดิมทีทั้งหมดก่อนสิ่งใด ๆ The WORD นั้นมีอยู่. The WORD คือ GOD, GOD คือ The WORD; หมายความว่าสิ่งอันใดอันหนึ่ง ซึ่งเขาไม่รู้จะเรียกว่าอะไร เขาเรียกว่า The WORD. WORD ที่แปลว่าคำพูด แปลว่าพระคำ หรือพระอะไรก็ตามใจ. ที่แท้จริงคำว่า The WORD นั้นนั่นแหละไม่ใช่คำพูด แต่มันคือธรรมะในลักษณะอย่างที่ว่านี้; นี่แหละคือสิ่งที่จะพูดและพูดดีกว่าสิ่งใดหมด. หรือเป็นคำพูดก็เป็นคำพูดที่ดังกว่าสิ่งใดหมด ศาสนาคริสต์ยืนต้นขึ้นด้วยคำว่ามี The WORD และ The WORD นั้นคือ GOD; The WORD นั้นคือ Light แสงสว่าง; แล้วก็เรื่อยมาจนมีอะไรต่ออะไร. นี่เป็นความหมายที่เป็นอย่างเดียวกันแท้ กับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” ที่กำลังอธิบายอยู่ในที่นี้ว่าได้แก่สิ่งทุกสิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งใด ก่อนพระพุทธรเจ้า หรือก่อนสิ่งใดทั้งหมด; แล้วก็ยังมีอยู่เป็นอนันตกาล คือไม่มีใครรู้ได้ว่ามันตั้งต้นมาแต่เมื่อใด และมันจะไปสิ้นสุดลงเมื่อใด. ความหมายอย่างนี้ก็ควรแก่ความหมายที่จะเรียกว่า “พระเจ้า” อีกนั่นเอง.

เพราะฉะนั้น จึงอยากจะขอบอกกล่าวนิสิตทั้งหลายที่สนใจที่จะเป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้อง เพื่อว่าท่านถูกชาวต่างประเทศถามว่า ในพุทธศาสนาของท่านนั้นมีพระเจ้าไหม? ถ้าถูกเขาถามอย่างนี้ท่านอย่าผลิผลตามตอบไปว่า “ไม่มี ไม่มี” จะกลายเป็นเรื่องผิดพลาดอย่างขนาดที่เรียกว่า ไม่รู้จะเอาหน้าไปไว้ที่ไหนก็ได้. เราจะต้องย้อนถามเขาว่า “ที่ท่านเรียกว่าพระเจ้า ๆ นั้นมีความหมายอย่างไร? มี qualification อย่างไร? มี contribution อย่างไร?” ถามซักไซ้ให้ละเอียด ที่ท่านเรียกว่า GOD – GOD นั้นมันมีความหมายอย่างไร? พอเขาบอกมานี้จะเห็นได้ว่าตรงกับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” ในที่นี้. เราก็บอกว่ามี มี ของเราก็มี แต่เราไม่เรียกว่า GOD

เราเรียกว่า “ธรรมะ”. พุทธบริษัทมีพระเจ้าคือสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” ตามความหมายต่าง ๆ อย่างที่กล่าวมาแล้วนี้. นี่จะเป็นการตอบที่ถูกต้อง ที่ไม่ดูศาสนาของตัวเอง และไม่ดูพระเจ้าในศาสนาอื่นเลย และบางทีเราจะพิสูจน์ยืนยันให้เห็นชัดได้จริง ยิ่งกว่าพระเจ้าที่เขาพูด ๆ กันตามธรรมเนียมของเขาเสียอีก. เรามีทางจะชี้ให้เห็น ระบุให้เห็น ทั้งลักษณะ หน้าที่ อำนาจ และขอบเขตได้ดี ในความหมาย ๔ ประการของสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ อย่างที่กล่าวมาแล้ว. ฉะนั้นขอให้จำไว้ให้ดี ๆ เพื่อความเป็นนักศึกษาที่พอตัว และเพื่อความเป็นพุทธบริษัทที่ดี และในที่สุดจะไปถึงจุดหมายปลายทางของการที่เป็นมนุษย์ที่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้รับ. นี่เพราะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ เพียงคำเดียวเท่านั้น สิ่งเดียวเท่านั้น; นี่ยังเป็นเครื่องยืนยันว่าทุกสิ่งทุกอย่างมันขึ้นอยู่กับคำเพียงคำเดียว คือ “ธรรมะ”.

ทีนี้จะขอชี้เฉพาะส่วนที่เป็นเรื่องทางภาษาอีกทีหนึ่งว่า คำว่า “ธรรม” นี้เป็นคำพูด หรือสิ่งที่ประหลาดที่สุดในโลก เห็นไหม? ลองคิดดูว่ามันมีอะไรที่ประหลาดมากอย่างยิ่ง กว้างขวางอย่างยิ่ง เหมือนคำ ๆ นี้; ไม่มีสิ่งใดที่น่าอัศจรรย์ น่าประหลาดใจเท่ากับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” ฉะนั้นจึงควรสนใจอย่างยิ่ง : ถ้าจะว่าเป็นคำพูด มันก็เป็นคำพูดที่ประหลาด ถ้ามันเป็นสิ่งเป็นของหรือเป็นอะไรก็ตาม มันก็เป็นสิ่งที่ประหลาด คือมันมีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ควบคุมคนทุกคน เป็นที่มาของทุกสิ่ง มีอยู่ตลอดอนันตกาล เป็นสิ่งสูงสุดแม้พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก็นับถือสิ่งนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้เองว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ดี, ปัจจุบันก็ดี, ในอนาคตก็ดี ทุกองค์ล้วนแต่เคารพสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” หรือธรรม.

ที่ว่า เป็นคำพูดที่ประหลาดที่สุดนั้น หมายความว่า มันเป็นคำพูดที่ไม่รู้ว่าใครคิดขึ้นมาได้อย่างไร ออกมาจากปากใครที่แรก มาเป็นภาษาในประเทศอินเดียมาตั้งแต่โบราณกาล และมีความหมายอย่างนี้ในทางพุทธศาสนา ฉะนั้น คำว่า “ธรรม”

ในพุทธศาสนา นี้ มีความประหลาดอย่างยิ่ง เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมสิ่งทุกอย่างใน ๔ ประเภท นั้น แม้แต่ฝุ่นเล็ก ๆ เม็ดหนึ่งขึ้นไปถึงสิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” ก็อยู่ในขอบเขตของคำว่า “ธรรมะ”, อะไร ๆ ก็อยู่ในขอบเขตของคำว่า “ธรรมะ”; แล้วมันแปลเป็นภาษาอื่นไม่ได้ นี่น่าประหลาด. ท่านคนไหนที่รู้ภาษาอังกฤษที่ช่วยแปลคำว่า ธรรมะ นี้ออกเป็นภาษาอังกฤษดูที่แปลว่าอะไร. เรื่องแต่หนหลัง มันพิสูจน์มาแล้ว นักศึกษา นักปราชญ์ นักธรรม ผู้สนใจพุทธศาสนาที่เป็นฝรั่งเจ้าของภาษาเอง พยายามที่จะแปลคำว่า ธรรมะ เป็นภาษาของตน เช่นเป็นภาษาอังกฤษก็แปลเป็นคำสอนบ้าง เป็นธรรมชาติบ้าง มันเพียงพอแต่คำเดียว หรืออย่างเดียว จะแปลว่า doctrine มันก็ไม่กินความถึงอีก ๓ ประเภท นี้แปลว่าคำอะไรทั้งหมดมันก็ยัง ไม่กินความหมดเหมือนกับคำว่า “ธรรมะ” เพราะว่าเป็นทานุกรมของคนพวกนั้น ไม่มี คำที่มีความหมายอย่างนี้ พยายามแปลกันไป แปลกันไป เกยลองมารวม ๆ ดู ได้ตั้ง ๓๐ กว่าคำที่เขาแปลให้เป็นคำแปลของคำว่าธรรม; แต่แล้วไม่มีคำไหนสักคำเดียว ที่มีความหมายถูกต้องและเพียงพอ เลยยกเลิก พวกฝรั่งยอมแพ้ ไม่แปลคำนี้อีกต่อไป ใช้คำว่า Dhamma นั้นเลย บรรจุนำเข้าไปในพจนานุกรมของภาษาของเขา. เดียวนี้มีใช้ เขียนกันตั้งไปหมด Dharma หรือ Dhamma นี้ เป็นคุณศัพท์ก็เป็น Dharmic เป็นนาม ก็ Dhamma; เป็นคำที่ประหลาด ที่แปลเป็นภาษาใด ๆ ในโลกนี้ไม่ได้ นอกจากใช้ ภาษาเดิม.

ในประเทศไทยเราไม่ใช่คติ ไชคติโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม หรือว่าเราจะโง่ หรือว่าฉลาดก็ตามเถอะ เราก็มียุคคติที่เราได้ใช้คำนี้เสียเลย เราไม่แปล, เราไม่แปล คำว่าธรรมะ นี้ว่าอะไร เป็นภาษาไทย. เรารับเอาคำนี้มาใช้ เรียกว่า “ธรรม” ไปตามเดิม เราจึงสะดวกสบายไม่ลำบากมาตั้งแต่ต้น ไม่เหมือนพวก ฝรั่งที่ลำบาก จนเวียนหัวจนหมดท่า จนต้องใช้คำว่า Dhamma เหมือนกัน. นี้เรียกว่าคำที่ประหลาด ที่สุด แปลเป็นภาษาอื่นไม่ได้.

ในทางคำพูดก็ประหลาดที่สุด ในทางความหมายก็เล็งถึงสิ่งทุกสิ่งจนสามารถใช้ตอบปัญหาได้ทุกข้อ สมกับที่กล่าวว่าทุกอย่าง ปัญหาทุกอย่าง หรือว่าไม่ใช่ปัญหา ก็ตาม ทุกอย่างขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าธรรมะเพียงคำเดียว.

เรามาศึกษากันดูใน ๔ อย่างนั้น, อย่างไหนมันสำคัญ : *ธรรมะคือธรรมชาติ* หมายถึง nature, *ธรรมะคือกฎของธรรมชาติ* หมายถึง law of nature, *ธรรมะคือหน้าที่ตามธรรมชาติ* หมายถึง duty, duty in accordance with the law of nature, *ธรรมะคือผล* the result หรืออะไรก็ตามที่ in accordance with the law of nature อย่างเดียวกันอีก. ใน ๔ อย่างนี้ อย่างไหนสำคัญที่สุดที่จะต้องเข้าไปแตะต้องด้วยก่อน ? เราจะเห็นได้ทันทีว่าที่จำเป็นจะต้องรู้ก่อนก็คือหน้าที่ ธรรมะในความหมายที่เรียกว่า “หน้าที่” ถ้าเรารู้สิ่งที่เรียกว่า “หน้าที่” แล้ว มันก็เพียงพอและปลอดภัย; ถึงแม้ว่าเราจะไม่รู้ให้มากกว่านั้น เราก็ยังทำหน้าที่ได้. เรารู้เท่าที่จำเป็นนั้นแหละดี ถ้ารู้เกินกว่าจำเป็นมันก็เป็นความรู้เพื่อ. เดียวกันเราชอบหลงไปในทางที่มีความรู้เพื่อเสียเป็นส่วนมาก คืออยากจะเป็นนักปราชญ์ อยากจะดีจะเด่นในทางมีความรู้ ไม่มองในแง่ที่ว่าเราต้องการความรู้ที่จำเป็นมาจัดการกับตัวเรา ให้เป็นมนุษย์ที่ถูกต้องและสมบูรณ์เสียก่อน เราจึงไม่ค่อยมีความรู้ชนิดที่เป็นประโยชน์และจำเป็น; แต่ไปมีความรู้ที่เพื่อ และเหลือเพื่อไปในทางอื่น. มันดีแต่ว่าความรู้ที่เพื่อนั้น มันเอาไปใช้ขายกันได้ เอาไปรับจ้างสอนได้ และมีคนต้องการ เพราะมีคนต้องการของเพื่อเต็มไปทั่วโลก ฉะนั้น คนที่มีของเพื่อก็เอาไปขายกันได้; แต่ไม่จริง ไม่ตรง ไม่ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ ซึ่งต้องการให้เรามีความรู้ที่จำเป็น คือสิ่งที่เรียกว่า *หน้าที่* หรือ *ธรรมะในฐานะที่เป็นหน้าที่* นี่ก็คือการปฏิบัติธรรม หรือสิ่งที่เรียกว่า *ปฏิบัติธรรม* หรือ *ตัวพระพุทธรศาสนา*.

ตัวพระพุทธศาสนาหมายความว่า ความรู้ การกระทำ และผลการกระทำ; แต่ส่วนสำคัญมันอยู่ที่ตัวการปฏิบัติ ถ้าปฏิบัติถูกต้องแล้วผลมันก็มาเอง. และการปฏิบัติถูกต้องนี้ไม่ใช่ต้องเรียนกันอย่างที่จะเป็นนักปราชญ์ เป็นมหาปราชญ์; เรียนเท่าที่จำเป็นให้รู้ว่าธรรมชาติเป็นอย่างไร กฎของมันเป็นอย่างไร หน้าที่เป็นอย่างไร มันก็พอที่จะปฏิบัติได้. ฉะนั้น ใครอยากจะมีความรู้กว้างขวาง ก็มีไป; แต่ว่าขอย้ำได้ละทั้งความรู้ที่จำเป็นที่เรียกว่าหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องรู้ อันมีรายละเอียดโดยเฉพาะ ซึ่งจะไต่กล่าวในวันต่อไป เพราะในวันนี้เวลาจำกัด. แต่อยากจะชี้ระบุลงไปว่า ธรรมะประเภทที่ ๓ คือ **หน้าที่ตามกฎของธรรมชาตินั้นแหละ คือตัวธรรมที่เราต้องสนใจก่อน** และต้องจัดการให้เป็นไปอย่างถูกต้องครบถ้วนโดยเร็ว แล้วก็จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้หมดอีกเหมือนกัน, ได้หมดไม่มีปัญหาอะไรเหลือ.

หน้าที่ของเราที่เกี่ยวกับธรรมะนั้น อยากจะขอสรุปว่า ให้มองให้เห็นว่า ธรรมะคือตัวเรา และคือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรา เสียก่อน จนพูดได้ว่าธรรมะนั้นแหละเป็นตัวชีวิตหรือคู่กันอยู่กับชีวิตอย่างแยกกันไม่ได้. เมื่อธรรมะนั้นเป็นสิ่งเป็นตัวเราหรือเป็นปัญหาที่ยิ่งใหญ่ของเราอย่างนี้แล้ว เราก็ต้องเรียนให้รู้เท่าที่จำเป็น, แล้วเราก็ต้องปฏิบัติให้สำเร็จ ให้รู้จักมันจริง ๆ และให้ได้รับผลอย่างรู้แจ้งประจักษ์ ในฐานะที่ได้ชิมแล้ว ได้ผ่านแล้ว ได้ดื่มแล้ว กินแล้ว; แล้วเราก็ช่วยกันแนะนำสั่งสอนกันต่อ ๆ ไป เท่าที่เราจะทำได้อย่างไร ฉะนั้น เราจึงมีความเคารพนับถือหรือให้ความสำคัญแก่ธรรมะนี้ให้ยิ่งกว่าสิ่งใด แล้วก็จะเป็น **ผู้รู้ธรรมะเป็นที่พึงได้ตลอดกาล** มีธรรมะเป็นเครื่องคุ้มครองให้ปราศจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง ขลังและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่าเครื่องรางใด ๆ ในโลกทั้งหมดรวมกัน; ถ้าเอาธรรมะเป็นเครื่องรางเสียได้นั้นก็พอแล้ว; แต่ถ้าเอาอื่นเป็นเครื่องรางแล้ว ก็อยากจะทำท้าวว่าธรรมะเป็นเครื่องรางคุ้มครองยิ่งกว่าเครื่องรางทั้งหลายต่าง ๆ ทั้งหมดทั้งสิ้น ที่มีอยู่ในโลกรวมกัน.



ขอให้ฟังตามวิธีของพุทธบริษัท ไม่ต้องเชื่ออาตมา อาตมาจะเป็นคนโฆษณาสินค้าของพระพุทธเจ้าหรือไม่ ให้ท่านทั้งหลายเอาไปคิดดูเอง. แต่อยากจะขอยืนยันอย่างนี้เสมอไป ด้วยความหวังดีแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันทุกคน ไม่ใช่เฉพาะแต่เป็นพุทธบริษัท เพราะว่าถ้าพุทธบริษัทรู้ธรรมะของพุทธบริษัทถูกต้องเพียงพอแล้ว จะสามารถช่วยทำให้โลกนี้มีสันติภาพได้ และจะสามารถเข้ากันได้กับพวกอื่น เข้ากันได้กับศาสนาอื่น เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นมันมีแต่อย่างนี้.

ธรรมะใน ๔ ประการนี้ จะไปเรียกว่าพุทธศาสนาก็ได้ คริสตศาสนาก็ได้ ศาสนาโมฮัมหมัดหรือศาสนาอะไรก็ได้ มันจะต้องถูกต้องไม่ส่วนใดก็ส่วนหนึ่ง ไม่ปริยายใดก็ปริยายหนึ่ง เพราะฉะนั้นให้เข้าใจหรือให้ถึงธรรมะที่ถูกต้องนี้เถิด จะกลายเป็นสิ่งที่ประหลาดที่สุด คือจะมีศาสนาเพียงศาสนาเดียว. หรือว่าเราคนเดียวเป็นผู้มีศาสนาที่แท้จริงได้ทุก ๆ ศาสนา; จะพูดกลับกันอย่างไรก็ได้ นี่คือความน่าอัศจรรย์ของสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ ซึ่งสรุปความได้ว่า มีอานุภาพสูงสุด สามารถที่จะแก้ปัญหาคำต่าง ๆ ได้ทั้งหมดทั้งสิ้น เป็นสิ่งที่สูงสุดควรแก่นามว่า “พระเจ้า” แล้วสิ่งทุกสิ่งก็ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” เพียงคำเดียวด้วยเหตุนี้.

ขอยุติการบรรยายด้วยสมควรแก่เวลาเพียงเท่านี้.

## ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย

# สันติภาพขึ้นอยู่กับ “ธรรม” เพียงสิ่งเดียวอย่างไร?

แสดงในกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ณ หอประชุมจุฬาฯ

วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ และท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายที่มีอยู่โดยหัวข้อว่า **ทุกอย่างขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” เพียงคำเดียว** ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเมื่อวานนี้ ถึงสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” นั้นคืออะไร. สำหรับในวันนี้จะได้กล่าวโดยปัญหาที่ว่า เรามาคุยกันต่อไปว่าแม้แต่สิ่งที่เรียกว่าสันติภาพส่วนบุคคล หรือสันติภาพของโลกก็ตาม ขึ้นอยู่กับธรรมะเพียงสิ่งเดียวอย่างไรด้วย. และควรจะทบทวนความเข้าใจมาตั้งแต่ที่แรกว่า เมื่อวานนี้ได้กล่าวเป็นใจความว่ามีสิ่งที่เรียกว่าธรรมะเพียงคำเดียว ซึ่งหมายถึงทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไรเลย.

มาวันนี้จะต้องทำความเข้าใจกันในข้อที่ว่า สิ่งทีเรียกว่า **ธรรมะ** มีมากมายทั้งหมดนั้น ในบางส่วนเราให้ชื่อว่า “อธรรม” ก็ยังมี. พวกที่เคยศึกษาบาลีมาอย่างทั่วถึง ไม่มีความสงสัยในข้อนี้; แต่สำหรับท่านทั้งหลายทั่ว ๆ ไป ไม่คุ้นเคยกับภาษาบาลี อาจจะไม่มีความสงสัยในข้อที่พูดว่าทุกอย่างเรียกว่า “ธรรม” ไม่ยกเว้นอะไร;

แต่แล้วทำไมในภาษาพูดของเราจึงมีสิ่งที่เรียกว่า “อธรรม” ซึ่งใคร ๆ ก็ต้องเข้าใจว่า “ไม่ใช่ธรรม”. เมื่อมีความสงสัยอย่างนี้ก็ควรจะเข้าใจต่อไปว่า คำว่า “ธรรม” เป็นคำสามัญเป็นสามัญนาม ใช้เรียกสิ่งทุกอย่างในฐานะที่เป็นตัวธรรมชาติก็มี ในฐานะที่เป็นตัวกฎของธรรมชาติก็มี ในฐานะที่เป็นหน้าที่ของมนุษย์ตามกฎหมายของธรรมชาติก็มี และในฐานะที่เป็นผลที่มนุษย์จะพึงได้รับในการทำหน้าที่นั้นก็มี ล้วนแต่เรียกว่า “ธรรม” หรือธรรมชาติทั้งนั้น. แต่ในสิ่งที่มีมากมายจนนับไม่ไหวเหล่านั้นแหละ มีบางส่วนมนุษย์เราแยกออกมาเรียกว่า “อธรรม”.

สิ่งที่เรียกว่า *อธรรม* นี้ จะเอาความหมายกันว่า คือสิ่งที่ไม่ควรจะเรียกว่าธรรมก็ได้ คือธรรมะที่ไม่ควรจะเรียกว่าธรรมก็ได้; แต่ที่แท้นั้นมันมีอยู่ว่าสิ่งใดที่มนุษย์ไม่ปรารถนา สิ่งนั้นมนุษย์ก็เกลียดหรือรังเกียจ ฉะนั้น จึงเกิดคำว่า “อธรรม” ขึ้นมา; <sup>๕</sup>นี้เพราะเอามนุษย์เป็นเกณฑ์. ถ้าหากเอาธรรมชาติเป็นเกณฑ์มันไม่มีเรื่องรักเรื่องเกลียด เรื่องชอบ หรือไม่ชอบอะไร มันเป็นธรรมะเสมอกันไปหมด เป็นธรรมะคือธรรมชาติเสมอกันไปหมด. แต่ถ้าเอาใจมนุษย์เป็นหลักก็ชอบแต่สิ่งที่ถูกใจหรือหน้าพอใจ มนุษย์จึงสมมติธรรมชาติส่วนที่ตัวไม่ชอบนั้น ให้ชื่อเสียใหม่ว่า “อธรรม” ตามความรู้สึกของมนุษย์นั่นเอง. เมื่อสิ่งต่าง ๆ เป็นไปในหมู่มนุษย์ มันก็ต้องแล้วแต่มนุษย์จะประสงค์ และก็แล้วแต่จะบัญญัติอะไรว่าจะเป็นอย่างไรสืบไป เพราะเหตุฉะนั้นแหละ สิ่งทีเรียกว่า “อธรรม” จึงได้มีขึ้นมา โดยแบ่งธรรมหรือธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง เป็นส่วนที่เรียกว่า “ธรรม” ไปตามเดิม และเรียกอีกส่วนหนึ่งว่า “อธรรม”.

ที่มนุษย์เริ่มรู้จักสิ่งที่จะช่วยมนุษย์คือธรรมส่วนที่จะช่วยมนุษย์นั้นมากขึ้น ๆ จนประกอบเป็นรูปของศาสนาหรือคำสอน และเมื่อหวังพึงธรรมเป็นสรณะก็มีสิ่งที่มนุษย์บูชาสูงสุด เช่น พระเจ้าหรือพระศาสดาหรืออะไรก็ตาม; แยกตัวออกมาจากคำว่า “ธรรม” ธรรมคาทั่ว ๆ ไป มาเป็นตัวธรรมะ ตัวศาสนา เป็นระบบของธรรม

ที่เราต้องการกันนัก มีความหมายไปในทางดีทางงามถูกต้อง ยุติธรรม หรืออะไร  
ทุกอย่างที่มนุษย์ต้องการส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งก็คือส่วนที่มนุษย์ไม่ต้องการ นี่ก็คือ  
ส่วนที่เรียกกันว่า “อกุศลธรรม”. ส่วนที่ต้องการก็เรียกไปว่า “กุศลธรรม”  
ส่วนที่ไม่ต้องการก็เรียกว่า “อกุศลธรรม” แต่ทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นธรรม มองดูให้ดี  
ให้เห็นเป็นเพียงสักว่า ธรรมชาติเสมอไป.

ส่วนที่ไม่ต้องการนี่จะเป็นเพียงภาวะหรือสถานะอย่างหนึ่ง หรือจะเป็นสัตว์  
เป็นบุคคลที่มีสภาวะสถานะ อย่างนั้นก็ตาม เราแยกออกมาในฐานะเป็นสิ่งที่ไม่พึง  
ปรารถนา จึงได้เรียกว่าความชั่วร้าย, หรือเรียกโดยสมมติเป็นบุคคลว่าเป็น “พญามาร”  
เป็น “ซาตาน” อะไรบ้าง; แต่ที่แท้ก็คือ ธรรมชาติ หรือ กฎธรรมชาติ หรือ  
หน้าที่ตามธรรมชาติ หรือรวมอยู่ในคำว่า “ธรรม” อย่างเดียวกันหมด. นี่แหละ  
เราเริ่มมีการบัญญัติคำขึ้นต่าง ๆ กัน แล้วก็ถือความหมายแยกทางกันเกินไปอย่างนี้  
จนเรารู้สึกข้างหนึ่ง เกลียดข้างหนึ่ง เกิดเป็นปัญหาขึ้นมา ไม่อาจจะมีจิตใจที่สม่ำเสมอ  
ในฐานะที่เป็นธรรมหรือธรรมชาติเสมอกันได้. เช่น เราเรียกส่วนหนึ่งว่าพระเจ้า  
ผู้ช่วย, เรียกส่วนหนึ่งว่าซาตาน หรือพญามาร ผู้ทำลายล้างอย่างนี้; แล้วก็เกิด  
ความเกลียดชังข้างหนึ่ง เกิดความรักข้างหนึ่งเป็นธรรมดา. เพราะเหตุฉะนั้นแหละจึงไม่  
เข้าใจคำสอนบางอย่างที่ยังผูกไปตามความจริง เช่นว่า: – ความทุกข์ก็เป็นความ  
ประสงค์ของพระเจ้า, ความสุขก็เป็นความประสงค์ของพระเจ้า; การที่คนจะต้อง  
ตายลงก็เป็นความประสงค์ของพระเป็นเจ้า.

การที่คนจะอยู่เย็นเป็นสุขสวัสดิ์ ก็เป็นความประสงค์ของพระเป็นเจ้า;  
หรือว่าการที่จะมีภัยอันตรายต่าง ๆ เช่น น้ำท่วม ภูเขาไฟระเบิด คนตาย อย่างนี้ก็  
เป็นความประสงค์ของพระเจ้า. และการที่ไม่ต้องเป็นอย่างนั้น มีความราบรื่นเรียบร้อยดี  
ก็เป็นความประสงค์ของพระเป็นเจ้า; เราก็ยังไม่เข้าใจ แต่ที่แท้มันก็คือสองเป็น

ไปตามธรรมดา หรือตามธรรมชาติ. เมื่อเข้าใจคำอธิบายเมื่อวาน ที่ได้กล่าวแล้วว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ธรรม” นั้นแหละคือสิ่งที่เรียกว่าพระเจ้า ในความหมายใด ในความหมายหนึ่ง จนครบทุกความหมาย ฉะนั้น จึงเป็นอันกล่าวได้ว่า ไม่ว่าฝ่ายที่มนุษย์ต้องการหรือฝ่ายที่มนุษย์ไม่ต้องการก็ตาม มันล้วนแต่สิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” หรือธรรมชาติหรือกฎของธรรมชาติ หรือการเป็นไปตามธรรมชาติทั้งนั้น.

แต่มาถึงตอนนี้เราพูดกันโดยภาษาที่บัญญัติหรือสมมติ เรียกสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาว่า “อธรรม” เรียกสิ่งที่เราปรารถนา และพอใจจะยึดถือเอาเป็นที่พึ่งต่อไปว่า “ธรรม” ดังนั้นเราให้หัวข้อสำหรับวินิจฉัยกันในวันนี้เป็นข้อแรก ก็คือหัวข้อที่ว่า **มนุษย์ในสมัยปัจจุบันกับธรรมะ. มนุษย์กับธรรมะ** ในที่นี้หมายถึงมนุษย์ในสมัยปัจจุบัน ซึ่งเป็นตัวปัญหา.

เมื่อพูดถึงมนุษย์ก็อย่าได้ลืมการบรรยายเมื่อวานที่ว่า เนื้อตัวของมนุษย์ก็คือธรรม, ความคิดจิตใจของมนุษย์ก็คือธรรม, การกระทำต่าง ๆ ทางกาย ทางวาจาของมนุษย์ก็คือธรรม, ผลที่มนุษย์ได้รู้สึกและเสวยอยู่ก็คือธรรม, เนื้อตัวของเราและสิ่งที่แวดล้อมเราอยู่ทั้งหมดก็คือธรรม; ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรม. แต่เมื่อเราแบ่งแยกมนุษย์หรือธรรมที่เรียกว่ามนุษย์เป็นส่วนมนุษย์ และธรรมส่วนที่มนุษย์จะทำให้เกิดขึ้นมานี้ ก็เป็นธรรมในส่วนที่เป็นธรรม หรือเป็นอธรรม แล้วแต่กรณี.

การที่มนุษย์จะมีความสุขหรือมีความทุกข์ นี่ก็แล้วแต่การกระทำของมนุษย์นั่นเอง ถ้ามนุษย์ ถัดธรรมในส่วนที่จะช่วยให้มีความสุขได้มาเป็นหลัก มนุษย์ก็อยู่เย็นเป็นสุข; ถ้ามนุษย์ กระทำไปในทางที่จะให้เป็นทุกข์ คือสิ่งที่เรียกว่าอธรรม มันก็ต้องเป็นทุกข์. แต่มนุษย์ไม่ได้นึกถึงเรื่องราว

หรือทันเหตุอันแท้จริงอะไรอย่างนี้มากนัก ล้วนแต่ปล่อยไปตามความรู้สึกของตน ตามความพอใจของตน ตามความเคยชินของตน เพราะเอาใจใส่กันอยู่แต่เรื่องสิ่งที่ จะได้รับ, เป็นความสุขสบายพอกพอใจตามที่ตนปรารถนาด้วยกันทั้งนั้น; แล้วก็ เป็นเหตุให้ส่วนที่เป็นอธรรมนั้นเข้ามาครอบงำได้ โดยไม่รู้สีก้าว. นี่แหละมนุษย์ หรือโลกทั้งหมดจึงลอยไปตามกระแสของสิ่งที่เรียกว่าอธรรมได้ โดยไม่รู้สีก้าวเหมือนกัน, คือลอยไปตามกระแสของธรรม ประเภทที่จะทำลายมนุษย์ หรือพระเจ้าในลักษณะที่จะ ลงโทษมนุษย์นั่นเอง. ถ้าเรารู้สีก้าวเพียงพอ จัดการถูกต้องในเรื่องนี้ มันก็แก้ปัญหาได้ ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่อยู่กับฝ่ายธรรมที่ทำความสงบสุข หรือเป็นสันติภาพขึ้นมา.

ที่ใช้คำว่า “มนุษย์ในยุคปัจจุบัน” นี้มีเรื่องที่จะต้องคิดถึงอีก คือมี ปัญหาที่จะต้องพิจารณา : มนุษย์เดิมที่เดียว แรกมีมนุษย์ขึ้นในโลกนั้นก็เป็นอย่างหนึ่ง, มนุษย์ในสมัยต่อมาหรือยุคต่อมาก็คืออีกอย่างหนึ่ง, แล้วมนุษย์ในสมัยปัจจุบัน นี้ ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง; การกล่าวอย่างนี้ไม่มีใครค้านแน่ แม้ว่าโดยส่วนใหญ่จะเรียกว่า มนุษย์ – มนุษย์ อยู่ก็ตาม แต่ว่ามีอะไรเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ จะเรียกว่าวิวัฒนาการ หรือเรียกว่าอะไรก็สุดแท้ แต่มีความเปลี่ยนแปลงมาก.

ขอให้ลองนึกถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่มีอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาที่ระบุถึงมนุษย์ ในสมัยที่แรกสร้างโลก. คำว่า “สร้างโลก” นี้ ก็หมายถึงโลกมนุษย์ ไม่ใช่โลกเปล่า ๆ โลกที่ยังไม่มีมนุษย์. สร้างโลกที่ยังไม่มีมนุษย์นั้นมันไกลเกินไป. เราหมายถึงสมัยที่ มีมนุษย์ สร้างโลกที่มีมนุษย์เป็นการสร้างโลกในค่านิเวศนิทัศน์. และแม้ว่าคำว่าสร้าง โลกมนุษย์ คือโลกสมัยที่มีมนุษย์แล้วนี้ก็ยังมีคามหมายเป็น ๒ อย่าง คือความหมาย ที่มนุษย์ยังเหมือนกับสัตว์นั้นก็อย่างหนึ่ง, ความหมายที่มนุษย์เริ่มมีความรู้สึก อย่างมนุษย์นี้ก็อีกอย่างหนึ่ง. เมื่อมนุษย์ยังเหมือนสัตว์หรือคล้ายสัตว์ชนิดหนึ่ง เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งนั้นไม่มีอะไรที่จะต้องพูดถึง เรียกว่ายังไม่มีโลกมนุษย์ก็ได้; ต่อเมื่อ

มีความรู้สึกที่สมควรจะเรียกว่ามนุษย์แล้ว จึงจะเรียกว่ามนุษย์. ถ้าอย่างนั้นแล้ว ก็ถือเอาตามเรื่องราวในคัมภีร์ไบเบิล ของคริสเตียนจะเหมาะที่สุด เข้าใจได้ง่ายที่สุด คือได้กล่าวถึงการสร้างโลกของพระเจ้า. ในวันแรกสร้างแสงสว่าง ในวันต่อมา สร้างสิ่งต่าง ๆ กระทั่งในวันที่ ๔ จึงสร้างดวงอาทิตย์ดวงจันทร์อย่างนี้เป็นต้น จนกระทั่ง สร้างสำเร็จ ในวันที่ ๖; วันที่ ๗ หยุด.

ลองฟังดูให้คิดว่าสร้างแสงสว่างในวันที่ ๑ แล้วมาสร้างดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ ในวันที่ ๔ นี้. คำกล่าวอย่างนี้แสดงอยู่ชัดแล้วว่า ไม่ใช่หมายถึงโลกทางวัตถุ หมายถึงเรื่องทางจิตหรือทางวิญญาณ. แสงสว่างที่สร้างในวันแรกนั้น คือกฎธรรมชาติ หมายถึงกฎของธรรมชาติ ที่บันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ มาจนกระทั่งเกิด ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์อย่างนี้เป็นต้น. นี้เป็นข้อความในคัมภีร์หมวดที่เรียกว่า เยเนซิส. และข้อความในคัมภีร์ที่เรียกว่าโยฮัน อย่างที่กล่าวเมื่อกี้ ก็บอกว่า "ที่แรกที่สุดมี The Word. The Word นั่นคือ God, The Word นั่นคือ Light คือแสงสว่าง" อย่างนี้ ข้อความก็ตรงกัน. ก่อนสิ่งทั้งหมดมี The Word ซึ่งเขาแปลว่า คำพูด นี้ก็เพราะคงจะเป็นเพราะไม่รู้ว่าจะอะไรจึงแปลว่า คำพูด; ที่จริง The Word นั่นคือธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติ ซึ่งจะเป็นผู้พูด ผู้ระบุ ผู้สั่ง ผู้บันดาล; และ The Word นั่นคืออันเดียวกับ God, The Word นั่นเอง คือแสงสว่าง ก็ตรงกับคำ ที่กล่าวในเยเนซิสว่า วันแรกที่สุดสร้างแสงสว่าง แล้วจึงสร้างทั่วโลกสร้างแผ่นดิน สร้างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ สร้างน้ำ สร้างต้นไม้ สร้างสัตว์ สร้างคน. ที่นี้เมื่อ สร้างคน มีคนในโลกแล้ว คู่แรกก็คืออาดัม กับอีฟ.

ลองคิดดูในตอนนี้อย่างไร อาดัมกับอีฟนั้นยังไม่ได้กินผลไม้ของต้นไม้ต้นที่ ๑ ซึ่งเรียกว่า ต้นไม้ของความรู้อันชั่ว, — The tree of knowledge of good and evil ฉะนั้นอาดัมกับอีฟจึงยังไม่รู้ดีชั่ว ยังไม่ได้รู้ผิด ยังไม่รู้สีกว่าใครเป็นหญิง ใครเป็นชาย

ไม่ได้มีความรู้สึกว่าเป็นผู้ใด ใครเป็นเมีย เพราะว่าพระเจ้าได้ห้ามเด็ดขาดไม่ให้สองคนนั้นกินผลไม้ของต้นไม้ต้นนี้ คือต้นที่จะทำให้รู้ตัวชั่ว.

ในครั้งนั้นมนุษย์จึงมีความเป็นเพียงตัวผู้หรือตัวเมียอย่างกับสัตว์เดรัจฉานทั่วไปเรื่อย ๆ มา จนกระทั่งวันหนึ่งมีอะไรมาบังตาให้เขากินผลของต้นไม้ต้นนั้น ; ซึ่งในคัมภีร์กล่าวว่า ฐู ซึ่งเป็นสัตว์ที่ฉลาดและล่องลวงเก่ง. มนุษย์ผู้หญิงกินผลไม้เข้าไปก่อน แล้วยังไม่เห็นตาย ไม่เห็นตายตามที่พระเจ้าชู้ว่า ถ้ากินผลไม้ต้นนี้แล้วจะต้องตาย. เมื่อไม่เห็นตาย ก็เลยบอกให้มนุษย์ผู้ชายนั้นกินเข้าไปด้วย ก็เลยกินทั้งคู่พอกินผลไม้แล้ว ก็มีความรู้สึกได้ทันทีว่าอะไรเป็นอะไร เช่นว่านุ่มผ้า หรือไม่นุ่มผ้า รู้สึกว่าหญิงหรือชาย กระทั่งรู้อื่น ๆ ต่อไปอีก ว่าตัวชั่ว ซึ่งเป็นคำคู่ ๆ กันไปหมด เพราะกินผลไม้ต้นนี้เข้าไป.

ในเรื่องนั้นเล่าว่า เมื่อกินผลไม้เข้าไปแล้วรู้ว่า “อ้าว! ไม่ได้นุ่มผ้า” ก็รู้จักละอาย เมื่อก่อนนี้ไม่รู้จักละอาย เคี้ยวไม่รู้จักละอาย จนกระทั่งต้องไปซ่อนในพุ่มไม้. พระเจ้ามาเยี่ยมสวนตามเคย ไม่เห็น ๒ คนนี้ก็เที่ยวตะโกนเรียก เขาขานอยู่ในพุ่มไม้. พระเจ้าบอกว่า “อ้าว! ทำไมไม่ออกมา?” อาคัมตอบว่าไม่ได้นุ่มผ้า. พระเจ้าก็รู้ได้ทันทีว่า นี่ได้กินผลไม้ต้นที่ห้ามต้นที่ ๑ เข้าไปแล้ว ก็เลยโกรธลงโทษให้มีบาปตลอดกาล ให้มีความทุกข์ตลอดกาล. นี่ให้คิดดูว่าพระเจ้าลงโทษ เพราะเขาเป็นคนรู้ตัวชั่ว และให้มีบาปตลอดกาล ให้มีความทุกข์ตลอดกาล. เมื่อคนรู้จักดี รู้จักชั่วอย่างนั้นขึ้นมาแล้ว เป็นผู้มี ความทุกข์ตลอดกาล เรียกว่า “ตาย” ตายในทางวิญญาณ; ก่อนหน้านั้นไม่มีความทุกข์ไม่มีบาป พอรู้ว่าอะไรดี อะไรชั่วเข้ามา ก็กลายเป็นผู้มีบาปตลอดกาล มีความทุกข์ตลอดกาล พระเจ้าสาปลงไปอย่างนั้นเลย.

ในข้อความมีต่อไปว่าพระเจ้าเกรงว่า มนุษย์เหล่านี้จะไปกินผลไม้ของต้นไม้ต้นที่ ๒ ซึ่งเรียกว่าต้นไม้แห่งชีวิต Tree of Life เป็นต้นไม้ที่ถ้าใครกินลูกของ



มันเข้าไปแล้วจะไม่รู้จักตายเหมือนกับพระเจ้า จะอยู่เหนือความตายเหมือนกับพระเจ้า พระเจ้าเกรงว่ามนุษย์จะกินผลไม้ต้นที่ ๒ นี้ เพราะพระเจ้าปลากจนมมนุษย์ไปกินผลไม้ต้นที่ ๑ เข้าไปแล้ว. ที่นี้พระเจ้าก็ทำอารักขาอย่างพิเศษ มีตาบแกว่งอยู่รอบต้นไม้ มีคนเฝ้า มีเทวดาพิทักษ์ จนมมนุษย์ไม่สามารถจะกินผลไม้ของต้นไม้ต้นที่ ๒ คือ Tree of Life นั้นได้. ฉะนั้นมนุษย์จึงไม่รู้จักสิ่งที่ไม่ตาย รู้จักแต่คือ ชั่ว บุญ บาป สุข ทุกข์ เกิด ตาย อะไรทำนองนี้ ไม่รู้จักชีวิตนิรันดร หรือสิ่งที่ไม่ตาย เพราะพระเจ้าห้ามขาด บล็อกกันไว้เด็ดขาดไม่ให้เข้าไปแตะต้องได้.

นี่ถ้าเราก็คงเป็นธรรมาธิษฐาน เราก็จะเห็นได้ว่าเมื่อไปรู้ตัวรู้ชั่ว หลงดี หลงชั่วที่เป็นคู่ ๆ อย่างนั้นแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะออกมาจากสิ่งนั้นได้ หรืออยู่เหนือสิ่งเหล่านั้นได้ ฉะนั้น ธรรมชาติในลำดับแรกนั้นมันยอมให้มนุษย์เพียงแต่รู้ว่า อะไรดีอะไรชั่วขึ้นมายุคหนึ่งก่อนเท่านั้น แต่ไม่มีความรู้ที่จะอยู่เหนือคือเหนือชั่ว มีชีวิตนิรันดรได้ จนกระทั่งต่อมาได้เกิดพระศาสดาต่าง ๆ ขึ้นในโลก เช่น พระพุทธเจ้า หรือ พระเยซูคริสต์ก็ตาม มาสอนเรื่องชีวิตนิรันดร. พระเยซูก็พยายามสอนเรื่องชีวิตนิรันดร ชนิดที่จะให้ไม่ต้องตาย เป็นการเกิดใหม่ทางวิญญาณ และถึงความไม่ตาย. ทางพุทธศาสนาก็มีการปฏิบัติเพื่ออยู่เหนือความตาย หรือไม่ต้องตายอย่างเดียวกัน. นั่นมันเป็นอันดับหลัง เป็นยุคหลังตอนหลังของมนุษย์.

มนุษย์ในตอนแรก ไม่มีความรู้อะไรเลยเหมือนกับสัตว์; มนุษย์อีกยุคหนึ่งรู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว อะไรนุ่งผ้า อะไรไม่นุ่งผ้า อะไรเป็นผู้หญิง อะไรเป็นผู้ชาย อะไรเป็นสามี อะไรเป็นภรรยา เหล่านี้ แต่ก็รู้เพียงแต่ที่เป็นของคู่สำหรับผูกพันจิตใจอย่างนี้ทั้งนั้น; แล้วในยุคต่อมาจึงจะมีความรู้ในทางที่เรียกว่าอยู่เหนือความตาย. ประมาณดู อย่างในทวีปเอเชียก็คือในยุคอุปนิษัต ก็พ้อง ๆ กันกับยุคพุทธกาล หรือ พระพุทธเจ้าเกิดนั่นเอง. รุกไปข้างหน้าสัก ๕๐๐ ปี วันมาหลังสัก ๕๐๐ ปี ประมาณ

## สันติภาพขึ้นอยู่กับ “ธรรม” เพียงสิ่งเดียวอย่างไร ?

๓๗๓

พันปี นี้ก็เป็นยุคที่ควรจะเรียกว่าอุปนิษัต คือเริ่มเสื่อมหุ้ลุ่มตาสูงขึ้นไป มีการมองในกำนใน คือทางสติปัญญาสูงสุด จนรู้เรื่องความไม่ตายขึ้นมา. ฉะนั้นในอินเดียหรือในปาเลสไตน์ มันก็ใกล้เคียงกันและคล้าย ๆ กัน สอนเรื่องไม่ตายก็คล้าย ๆ กัน แต่ว่ามาอธิบายในตอนหลัง เชวแยกทางกันไปเป็นเขาเป็นเราเสียเอง น้มนักช่วยไม่ได้; เพราะมนุษย์เดินผิดทาง ต่อไปอีก.

ที่นี้เรามาคุมมนุษย์สมัยนี้ ซึ่งประมาณ ๒,๐๐๐ ปี ต่อมานี้ คือมนุษย์ทุกวันนี้ กำลังเป็นอย่างไร? กำลังอยู่เหนือความตาย รู้จักสิ่งๆ เรียกว่า ไม่ตาย อยู่หรือไม่. ที่เราพิจารณาคุมมนุษย์ทุกวันนี้กลับเห็นว่าไปอีกทางหนึ่ง คือกลับไปในทางวัตถุนิยม หลงของคู้ๆ ที ชั่ว บุญ บาป สุข ทุกข์ ฯลฯ อะไรที่เป็นคู้ๆ ชนิดนั้นเหมือนกัน แต่กลับหนักลงไปอีก คือในทางที่เอาวัตถุเป็นหลัก ทีก็คืออย่างวัตถุ ชั่วก็ชั่วอย่างวัตถุ ทีเพราะได้วัตถุ ชั่วเพราะไม่ได้วัตถุ; นี้กลับเป็นมนุษย์ที่มีบาปหนักขึ้นไปอีก ยิ่งกว่าพระเจ้าซาปทีแรก ฉะนั้นจึงมีความทุกข์เพิ่มขึ้นมากมายหลายร้อยเท่า สำหรับมนุษย์ บัจุบัน ซึ่งเรียกว่า “โลกที่วัตถุนิยมกำลังครอบครอง” วัตถุนิยมกำลังครอบครองโลก ของมนุษย์ในทุกวันนี้ และจะมีบาปยิ่งกว่าสมัยแรก คือมีความทุกข์หรือมีบาปยิ่งกว่า สมัยแรกและสมัยต่อมา ก็เรียกว่ากำลังตกลงมาในความทุกข์.

กล่าวถึง มนุษย์สมัยบัจุบัน ก็ต้องหมายความว่ามีความทุกข์มากขึ้น และ ยังไม่รู้ตัวมากขึ้น เพราะมีความหลงมากขึ้น ผลซาปของพระเจ้าที่ทำให้มีบาปตลอดกาล มีทุกข์ตลอดกาลนี้ ยิ่งเป็นไปหนักขึ้น. นี้ก็หมายความว่าพระศาสดาต่าง ๆ เช่นพระเยซู เช่นพระพุทธเจ้า ได้สอนไว้อย่างไรนั้น มีคนละเลยมากขึ้น หรือเข้าถึงไม่ได้มากขึ้น ตั้งแต่เป็นพิธีรีตองมากขึ้น. ในยุคของพระเยซูหรือของพระพุทธเจ้าเองนั้น อาจจะมี คนที่เข้าถึงชีวิตนิรันดร หรือความไม่ตายกันนี้ได้มากพอสมควรทีเดียว. แต่ชั่วระยะเวลาสองพันปีมานี้ มันเปลี่ยนมาในทางที่เคล็ดเบ็ดเบึงไปในทางวัตถุนิยม กลายเป็น หลงไหลในเรื่องที่เรื่องชั่ว เหมือนกับกินผลไม้ทีแรกนั้นอย่างหนักยิ่งขึ้นไปอีกหลายร้อยเท่า

หลายพันเท่า; มองดูก็จะเห็นแต่บาปนิรันดร ความทุกข์นิรันดร ไม่มีสร้าง, นี่คือนี่สิ่งที่อาตมาอยากจะขอร้องชักชวนให้พิจารณาาก่อนสิ่งอื่น ให้รู้ว่าสิ่งที่เรียกกันว่า **มนุษย์ในปัจจุบัน** คืออะไร หรือคืออย่างไร ในเมื่อเปรียบเทียบกับมนุษย์ในยุคแรกที่สุดและยุคต่อมา.

การที่ไม่รู้ว่าเป็นมนุษย์นี่คืออะไร? หรือเกิดมาทำไม? หรืออะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์? นี่แหละเป็นปัญหา หรือเป็นตัวปัญหาที่ทำให้เกิดเรื่องราวต่าง ๆ นานา. ในคัมภีร์ทางศาสนานี้ก็ระบุไว้ชัดเจนแล้วว่า เมื่อมนุษย์ยังไม่ได้กินผลไม้ที่ทำให้รู้ตัวชั่วนั้น มนุษย์ยังไม่ได้ตาย พระเจ้าจึงบอกว่าย่ากินผลไม้ต้นนี้ กินเข้าไปแล้วจะตาย คือพอไปกินเข้าแล้วรู้จักตัวชั่วแล้วก็เริ่มมีความทุกข์ เริ่มมีกิเลสครอบงำสูญเสีย ความสะอาด สว่าง สงบ ตามธรรมชาติไปหมด นี้เรียกว่า “ตาย” แล้วมันควรจะแก้ไขด้วยการกินผลไม้ต้นไม้ต้นที่ ๒ คือ Tree of Life นั้นเพื่อไม่ตาย เพื่อเป็นชีวิตนิรันดร มันก็สนใจกันอยู่พักหนึ่ง แล้วลงเลื่อนไปจนถึงบัดนี้ ไม่มีใครรู้จักแม้ทั้งสองอย่าง คือทั้งที่เรียกว่า *ตาย* และที่เรียกว่า *ไม่ตาย* เพราะมันหมายถึงทางวิญญานไปเสียทั้งนั้น ตายคือตายทางวิญญาน ไม่ตายคือไม่ตายทางวิญญาน ไม่ได้เอาเนื้อหนังเอากระดูกเป็นเกณฑ์ ไม่เอาร่างกายเป็นเกณฑ์.

คนสมัยนี้เอาวัตถุ เอาเนื้อหนัง เอาร่างกายเป็นเกณฑ์หมด สุขก็สุขทางเนื้อหนัง ทุกข์ก็ทุกข์ทางเนื้อหนัง ไม่มีรู้เรื่องทางวิญญาน ฉะนั้นปัญหามันจึงเกิดขึ้น แปลกประหลาดเหลือเกิน ไม่ซ้ารอยกับที่แล้มาแล้ว. แม้เราจะเรียกว่าสัตว์เดรัจฉานรู้แต่เรื่องทางวัตถุก็จริง แต่มันไม่หลงวัตถุ ไม่เป็นทาสของวัตถุเหมือนกับมนุษย์ ฉะนั้นวัตถุนิยมของสัตว์เดรัจฉาน กับวัตถุนิยมของมนุษย์นี้ไม่เหมือนกันเลย. วัตถุนิยมของมนุษย์นี่คือสิ่งที่ จะผูกพันมนุษย์ไว้กับความทุกข์ยิ่ง ๆ ขึ้นไปไม่มีสร้างซา. นี้เรียกว่ามนุษย์ในยุคปัจจุบัน มันช่างไปสมกับที่คำกล่าวในคัมภีร์ทางฝ่ายพราหมณ์เรียกว่า “กลียุค” คือ ยุคที่มันชั่วร้าย เป็นเวลาอีกที่หมื่นปีก็ไม่ทราบ แต่เขาเรียกว่า **กลียุค**.

ทีนี้เรากลับมาพูดถึงปัญหาเฉพาะหน้ามนุษย์ที่หลงในทางวัตถุนิยมอย่างนี้ มันก็มีความคิด มีความเข้าใจ มีความรู้สึก เดินกันไปคนละทางกับเรื่องทางศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องทางวิญญาณ ต้องการจะชนะความทุกข์โดยแท้จริง ก็คือความทุกข์ทางวิญญาณ. ทีนี้ถ้าถามว่าเกิดมาทำไม ? มันก็จะตอบตามความพอใจ ว่าเกิดมาเพื่อให้ได้นั้น ให้ได้นี้ ได้สบายตามที่เห็น ๆ กันอยู่. แม้ว่า อะไร ดีที่สุด เป็นสิ่งที่ดีที่สุดมนุษย์ควรจะได้ ? ก็ต้องตอบว่า คือความสุขทางเนื้อทางหนังนั่นเอง. นี่คือผลบาปที่กินผลไม้ต้นนั้นเข้าไปแล้วสืบเนื่องอยู่ถึงทุกวันนี้ ไปหลงติดอยู่แต่เรื่องทางวัตถุ. แต่อีกทางหนึ่งคือการศึกษามันก้าวหน้า สติปัญญาก้าวหน้า ฉะนั้นมันจึงรู้จักเป็นทาสของวัตถุ ลึกซึ่งมากมายยิ่งขึ้นไปอีก คือสามารถที่จะประคองชีวิตมันขึ้นมาช่วยยวนตัวเอง หลอกหลวงตัวเอง มอมตัวเองให้มันมากยิ่งขึ้นไปอีก; บุษาคามสุข ทางเนื้อทางหนัง หรือทางวัตถุ เป็นสิ่งสูงสุดยิ่งกว่าสิ่งใด เทียบเท่ากับพระเจ้าไปเลย. นี่คือมนุษย์ที่มีความเป็นทาสทางวัตถุ ไม่รู้ว่าเกิดมาเพื่อพ้นจากสิ่งนี้ และการได้พ้นจากสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ดีที่สุด; แต่กลับ ไปเห็นว่าเกิดมาเพื่อสิ่งนี้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็ได้เป็นทาสของสิ่งนี้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. ในที่สุดโลกเรานี้กำลังเป็นอย่างไรท่านทั้งหลายลองคิดดูก็แล้วกัน.

เรามีปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับความทุกข์ความยุ่งยากมากขึ้นเท่าไร ? เราพูดได้ง่าย ๆ อย่างกำปั้นทุบดินว่า มีความทุกข์ยุ่งยากลำบากนั้นเพิ่มขึ้น ๆ เท่ากันกับความเจริญของมนุษย์. มนุษย์ก้าวหน้าไปในทางวัตถุเท่าไร ก็ยิ่งมีความทุกข์ความยุ่งยากมากขึ้นเท่านั้น. ถ้าเราเรียกว่าสติปัญญา มนุษย์มีสติปัญญาแต่ในทางวัตถุ ความทุกข์มันก็เพิ่มมากขึ้นเท่ากับสติปัญญาของมนุษย์ในทางวัตถุ; ไม่ใช่สติปัญญาที่รู้อะไรจริง แต่เป็นสติปัญญาสำหรับเป็นทาสทางวัตถุ; ฉะนั้น ทางศาสนาจึงเรียกว่าความโง่ ซอซอภัยที่ใช้คำตรง ๆ อย่างนี้ มันออกจะหยาบคาย แต่ก็ไม่ทราบว่าจะใช้คำอย่างไรดี.

ความโง่คือความที่ไม่รู้อย่างถูกต้องตามที่เป็จริงเรียกว่า “อวิชา” เรียกว่า “โมหะ” เรียกว่าความมืด ความบอด หรืออะไรก็แล้วแต่จะเรียก มีมากมายหลายคำ หลายสิบคำ มีความหมายเหมือนกันหมด.

ถ้ามองดูด้วยสายตาของมนุษย์ที่เป็นทาสของวัตถุก็คือความฉลาด เพราะว่าทำอะไรให้เกิดขึ้นมาได้แปลก ๆ อย่างไม่น่าเชื่อ, มีอะไรกินมีอะไรใช้เหมือนพวกเทวดาแล้วยังจะไปโลกพระจันทร์ โลกพระอังคาร โลกอะไรต่างๆ เพื่อไปทำอะไรแปลกๆ อีกนั้นก็เรียกว่าสติปัญญา. แต่ว่าจะเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีความยุ่งยากลำบากมากขึ้น เพราะไม่รู้เรื่องทางจิตทางวิญญาณ เกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้เลย มันก็เลยแยกทางกันเดิน; ไม่เหมือนกับมนุษย์ในสมัยที่รู้เรื่องทางจิต ทางวิญญาณ ที่พระศาสดาในยุคนั้นได้สอนเรื่องชีวิตนิรันดร จิตใจที่ไม่รู้จักความทุกข์เลย เป็นอยู่อย่างผาสุกสงบเยือกเย็น.

นี่เราลองคิดดูว่ามนุษย์คนหนึ่ง ๆ ตั้งแต่เกิดจากท้องมารดาจนกระทั่งเข้าโลงไปนี่ จะต้องทำอะไรกันบ้าง? หรือกำลังชอบที่จะทำอะไรกันบ้าง? สำหรับมนุษย์ในปัจจุบันนี้ก็มองเห็นอยู่ชัด ๆ แล้วว่าเขาทำอะไรกันบ้าง เขาต้องการอะไรกันบ้าง เขาทำอะไรกันบ้าง อย่างไม่มีหยุดไม่มีหย่อน จนกระทั่งเน่าเข้าโลงไป. ส่วนมนุษย์ในยุคอุปนิษัต คือยุคที่มีแสงสว่างทางจิตทางวิญญาณนั้น เขาทำอะไรกันบ้าง? ข้อนี้ก็ต่ออาศัยเรื่องทางประวัติศาสตร์บ้างเป็นธรรมดา ประกอบกันกับเรื่องทางศาสนา :

อย่างข้อความที่กล่าวไว้ในมนุธรรมศาสตร์ ก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจ. บุคคลที่เรียกกันว่า “มนู” นี้ถือกันว่าเป็นมนุษย์ที่ฉลาดที่สุดในยุคนั้น รู้จักธรรมชาติ รู้จักกฎของธรรมชาติ รู้จักหน้าที่ตามธรรมชาติ รู้จักผลที่มนุษย์จะพึงได้รับ; มีสติปัญญา เป็นมหาบุรุษ เป็นมหาฤๅษี เป็นมหาปราชญ์ เป็นมหาบุรุษ; ได้กล่าวสิ่งต่างๆ ไว้มากมาย รวมทั้งบทศีลธรรม บทที่มากลายเป็นกฎหมายหรือเป็นอะไรก็ตาม ไม่มีใคร

สู้ได้; ที่เรียกว่า “มนุ” เรื่องของท่านเรียกว่า “มนุธรรมศาสตร์”. และฟังก์ให้ตี ๆ นะ คำว่า “มนุ” นี้มันเกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างไร : คำว่า “มนุษย์” ถ้าแปลตามไวยากรณ์ของภาษาบาลี ก็แปลว่า เทือกเถาเหล่ากอของมนุ, มนุ แล้วก็ใส่ปัจจัยให้เป็น มนุสสะ หรือมนุษย์ะ ก็แปลว่าลูกหลานของมนุ.

ตัวมนุเองนั้นได้สอนไว้อย่างไรในเรื่องนี้ กฎของมนุธรรมศาสตร์บัญญัติกฎสำหรับมนุษย์ วางหลักเกณฑ์สำหรับมนุษย์ ว่า มนุษย์นั้นอยู่ ๔ อาศรม. คำว่า “อาศรม” นี้มีความหมายแปลกไม่เหมือนกับที่เราได้ยินได้ฟังกันอยู่เดี๋ยวนี้. “อาศรม” ที่เราได้ยินกันสมัยนี้ก็หมายถึงกฎเล็ก ๆ ของพวกฤๅษี มุนีอยู่ตามป่า แต่ทว่าคำว่า “อาศรม” ของมนุ นั้นหมายถึงระเบียบของการมีชีวิต ที่คนจำนวนมาก ๆ เป็นอยู่เหมือน ๆ กันทั้งหมู่ทั้งกลุ่ม เป็น mode of living นั้นแหละคืออาศรม คือคนอยู่รวมกันมาก ๆ แล้วทำอะไรเหมือน ๆ กัน นี้เรียกว่าอาศรม; และได้แบ่งสิ่งที่เรียกว่าอาศรมไว้เป็น ๔ อาศรม :

มนุษย์แรกเกิดมา ตั้งแต่เกิดมาจนเป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นเด็กเล็ก เป็นรุ่นหนุ่ม แล้วก็ เป็นหนุ่มเป็นสาว; อาศรมนี้ เรียกว่า “อาศรมพรหมจารี” เขาจะต้องศึกษาอย่างเคร่งครัด จะต้องอยู่ในกรอบในระเบียบศีลธรรมอย่างเคร่งครัด ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เรียกว่าประพฤติอย่างเคร่งครัดคือพรหมจารี.

อาศรมถัดมาเรียกว่า “กฤหัสถ์” นี้คือ แต่งงานเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ก็หมายถึงการทำการงาน เป็นระยะที่จะต้องประกอบการทำงานอย่างตั้งเครียด กระทั่งมีลูก มีหลาน ต้องทำให้ดี ทำให้ถูก ทำผ่านไปให้ได้ เหมือนกับให้สอบไล่ได้.

อาศรมถัดไปเรียกว่า “วนปรัสถ์” ซึ่งตัวหนังสือก็แปลว่าอยู่ป่า แต่ตามความหมายก็หมายความว่า “พอกันที พอกันที เรื่องบ้า ๆ บอ ๆ นั้น” เลยเก็บตัว อยู่ในที่สงบสงัดมองในค้ำนใน. มองในค้ำนในแต่อย่างเดียว แม้จะไม่ออกไปอยู่ป่า

อยู่ภูเขาหิมาลัย ก็อยู่ที่ในโลกในบ้านนี้ก็ได้ ที่ कोईหรือออกด้วยสงบ ๆ ตามมมบ้านนั้นก็ได้ ก็ไปนั่งมองชีวิตในค้ำใน, หรือในห้องในหับที่จัดไว้เป็นพิเศษบนเรือนหลังใหญ่ นั้นก็ได้ ให้มีโอกาสมองค้ำในก็แล้วกัน; แล้วก็เริ่มมองชีวิตในค้ำใน โดยอาศัยพวก experience ต่าง ๆ ที่แล้วมาเป็น spiritual experience ตั้งแต่เกิดมาจนถึงทุกวันนี้ สำหรับมองชีวิตในค้ำใน; แล้วก็มองไป มองไปจนพบความสงบเยือกเย็นแสนที่จะเย็น ไม่มีอะไรเหมือน เป็นที่พอใจแก่ตัวเอง เหมือนกับว่าได้เกิดในโลกใหม่ในโลกอันสูงสุด ในโลกของพระเจ้า นี่ก็อาศรมหนึ่ง.

ต่อไปถ้ายังมีชีวิตอยู่ มีความพอใจ และมีความสามารถ ก็บำเพ็ญตนเป็นอาศรมที่ ๔ คือ “สันยาสี” คือเที่ยวแจกแสงสว่างให้แก่ผู้อื่น. เรื่องทั้งหมดกันที่เรื่องของท้าวจบแล้ว มีแต่เรื่องช่วยผู้อื่น จึงบำเพ็ญตนเป็นผู้แจกแสงสว่างให้แก่ผู้อื่น; นั่งตอบปัญหาตอบคำถามของลูกหลานเหลน ทุกอย่างที่เขาจะมาถาม, ให้แสงสว่างแก่ลูกแก่หลานแก่เหลนก็ได้ ให้เขาได้เป็นคนมีบุญมีโชคได้ ปฏิบัติหน้าที่ของเขาถูกต้องรวดเร็ว ได้รับผลของการเกิดมาเป็นมนุษย์ที่รวดเร็ว. หรือจะออกเดินทางไปตามที่ต่าง ๆ ไปแจกแสงสว่างในที่ทั่ว ๆ ไปเหมือนพระ บรรพชิตนั้นก็ได้; นี่มันมีอยู่ในอันดับทุกข์อย่างนี้ ก็เรียกว่าสมบูรณตามกฎของมनु. ได้ผ่านอาศรมทั้ง ๔ อาศรมโดยสมบูรณ เรียกว่าเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องตามกฎของมनु.

เราลองคิดว่าพวกเรา สมัยนี้ผ่านอาศรมทั้ง ๔ นี้ โดยครบถ้วนหรือเปล่า? หรือว่ากำลังไปจมอยู่ที่อะไร? หรือว่ากำลังติดอยู่ที่อาศรมแรกแล้วเดินเขวออกนอกทาง ตกทะเลไปเลย? นี่เรียกว่ากล่าวตามกฎของมनु.

ขอให้นึกถึงพวกจีนอีก ก็มีเรื่องคล้าย ๆ กันนี้ เขาวางระเบียบชีวิตไว้เป็นลำดับ ๆ เหมือนกัน กระทั่งเขียนเป็นรูปภาพเพื่อจำง่าย แต่ออกจะมากไปหน่อยคือแบ่งเป็น ๑๐ ตอน แทนที่จะเป็นเพียง ๔ ตอน เขียนรูปภาพ ๑๐ ตอน : ยังมีเรื่องปรากฏในภาพ คือ :-



尋牛

ภาพที่ ๑

เป็นภาพเด็กออกมาเหลียวหน้าเหลียวหลัง รั้วๆ ขวางๆ  
ไม่รู้ว่า เกิดมาทำไม?





見  
跡

ภาพที่ ๒

เป็นภาพเด็กเริ่มเห็นรอยวัวที่แผ่นดิน มีรอยวัวเป็นทางไป  
ก็คือเห็นลู่ทาง เพราะเริ่มพบรอยวัว ก็ตามรอยวัวไป  
แล้วพบว่าตัวเองเกิดมาทำไม.

สันติภาพขึ้นอยู่กับ “ธรรม” เพียงสิ่งเดียวอย่างไร ?



見<sup>三</sup>  
牛

ภาพที่ ๓  
เป็นภาพเด็กเริ่มเห็นกันวัว



得<sup>๓</sup>  
牛

ภาพที่ ๔  
เป็นภาพเด็กจับวัว

สันติภาพขึ้นอยู่กับ “ธรรม” เพียงสิ่งเดียวอย่างไร ?

๑๘๓



五  
牧牛

ภาพ ๕  
เป็นภาพเด็กฝึกวัวไคเซ็ง



歸驕<sup>六</sup>  
家牛

ภาพที่ ๖

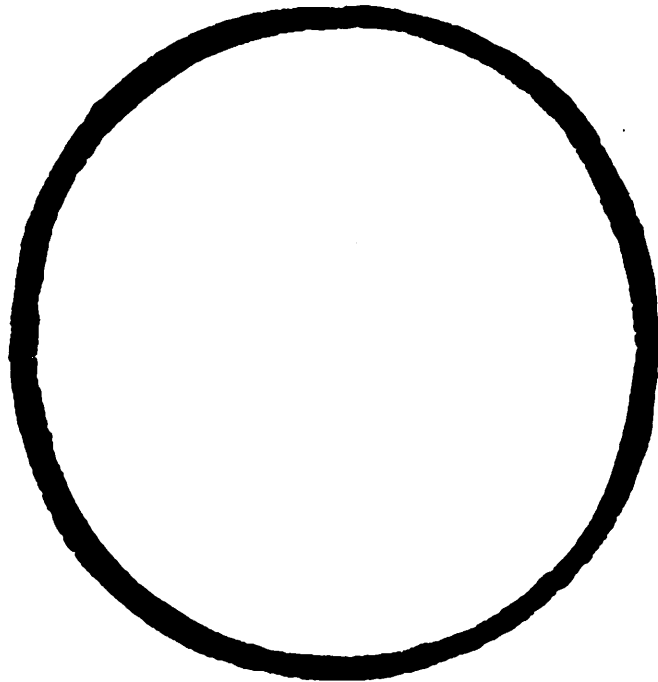
เป็นภาพคนเข่าไปจั่วไปเลย สบายเลย เสวยความสุข  
จากผลสำเร็จในชีวิต และการทำงาน



存忘  
人牛

ภาพที่ ๗

วั๑ห๑ย๑ไป๑ไ๑หน๑แล้ว๑ไม่๑รู้๑ ก๑น๑น๑ง๑แ๑ห๑ง๑น๑หน้า๑ข๑น๑เบ๑ง๑บ๑น  
 อยู่๑คน๑เด๑ย๑ น๑ี๑ห๑มา๑ย๑ค๑ว๑า๑ ม๑ัน๑พ๑อ๑ก๑ัน๑ท๑ก๑ับ๑อ๑าย๑เร๑อ๑ง  
 วั๑น๑น๑ เร๑อ๑ง๑ด๑ เร๑อ๑ง๑ช๑ว๑ เร๑อ๑ง๑ข๑น๑ เร๑อ๑ง๑ล๑ง๑ เร๑อ๑ง๑สุ๑ข๑  
 เร๑อ๑ง๑ท๑ก๑ข๑เ๑ล๑า๑น๑ ก๑็๑เ๑ล๑ย๑ห๑้น๑หน้า๑ข๑น๑เบ๑ง๑บ๑น๑ไม่๑มี๑วั๑แล้ว



得人<sup>八</sup>  
志牛

ภาพที่ ๘

เป็นภาพว่างเฉยๆ เป็นวงกลมว่าง  
แปลว่าสิ้นสุดกันเรื่องตัวตน



還返<sup>九</sup>  
源本

ภาพที่ ๙

นี่เป็นภาพผลิใหม่ เกิดใหม่ ต้นไม้ผลิยอดใหม่ น้เกิดใหม่  
ในอีกรูปหนึ่ง เป็นภาพที่ธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ  
คือผลิดอกออกผลิใหม่ คือเปลี่ยนสภาพจิต จากความเห็น  
แก่ตัว เป็นความเห็นแก่ผู้อื่นเข้ามาแทนที่





昭和辛卯夏  
富吉郎  
画並刻指

重入  
手彫

ภาพที่ ๑๐

ภาพสุดท้ายก็เที่ยวท่องตะเกียงเที่ยวแจกของ  
นเป็นเรื่องเพื่อผู้อนถวน.

นั่นแหละคนโบราณเขาจะเป็นคนโง่หรือเป็นคนฉลาดก็ลองคิดดู เขาวางรูปแบบของชีวิตทั้งหมดไว้อย่างนี้ แล้วพวกเราในสมัยนี้มีกี่คนที่ไปทำตามลำดับนี้ ถึงที่สุดอย่างนี้, ถึงที่สุดแห่งการงานและชีวิตเพียงพอมัธ เรียกว่า *รู้จักมัธรู้จักพอ* แล้วก็ว่างไปที่หนึ่ง คือสิ้นสุดเรื่องตัวตน แล้วเกิดใหม่สำหรับสองตะเกียงให้ผู้อื่น แจกของให้ผู้อื่น เราทำได้กันอย่างน้อยกี่คน? มนุษย์ในสมัยนี้ในปัจจุบันนี้ทำอย่างนี้กันได้กี่คน? นี่เป็นข้อที่จะทำให้รู้จักมนุษย์สมัยนี้ดีที่สุด ที่เป็นอย่างไร. แล้วก็ลองเปรียบเทียบกันดูกับมนุษย์สมัยไหน สมัยแรกสมัยดึกๆ มาว่า มันต่างกันอย่างไร? เดียวนี้ทำไมเราจึงไม่เล่นจนไปถึง *วนปรสตี* หรือ *สันยาตี* ได้ คือไม่มองค้ำใน ไม่มีการมองค้ำใน จนพบอะไรๆ ในค้ำใน แล้วก็เที่ยวแจกแสงสว่างนั้นให้แก่ผู้อื่น; มีแต่จมอยู่ในเรื่องทางวัตถุ จนตายก็ไม่รู้จักมัธจักพอ. แล้วบางที่ไม่ทันตาย เป็นคนล้มละลาย จิบหายไปจากความเป็นมนุษย์เสียตั้งแต่ยังเป็นเด็กเป็นรุ่นหนุ่มอย่างนี้เสียก็มี. หรือว่าเป็นพ่อบ้านแม่เรือนก็เป็นอย่างว่วลากแอกลากโถตลอดชีวิตแล้วก็ตายไปกับแอกกับไถนั้น ไม่เคยปลดออกได้อย่างนี้ก็มี จนตาย; แล้วก็ไม่เคยพบอาศรมที่ ๓ คือการมองค้ำใน อาศรมที่ ๔ คือการเป็นแสงสว่างให้แก่ผู้อื่นเลย.

นี่คือความแตกต่างอย่างยิ่ง และด้วยเหตุนี้เอง มันจึงหันหลังให้แก่ศาสนา หันหลังให้แก่พระเจ้า และเกลียดธรรมะ เกลียดศาสนา เกลียดพระเจ้า แต่กลับไปชอบในสิ่งที่ตรงกันข้าม คือชอบชาตานชอบพญามาร ชอบสิ่งที่เรียกว่า *อธรรม* ในกาลต่อมา เป็นการหันหน้าไปหาพญามารไปหาชาตาน เดินตามกันชาตานอย่างเต็มที แต่ก็ไม่รู้สีก. กลับไปคิดเสียว่าเราได้ทำดีที่สุด ได้มีโชคดีที่สุดแล้วที่ได้เป็นอย่างนี้ ที่ได้อะไรๆ ในทางเหนือหน้าอย่างหลงไหลมัวเมาไม่รู้จักสิ้นจักสร้างอย่างนี้; นี่คือมนุษย์สมัยนี้. ลองมองดูทั่วๆ ไป นี่เป็นเรื่องสำคัญมาก ถ้าไม่เข้าใจเรื่องนี้ ก็ไม่อาจจะเข้าใจมนุษย์อย่างถูกต้อง แล้วก็อาจจะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า *ธรรมะ สำหรับมนุษย์* อย่างถูกต้องได้ด้วย.

มีคนบันทึกไว้ดีมาก คือบันทึกข้อสังเกตอย่างหนึ่งไว้ดีมาก เป็นภาพโฆษณาให้คนไปเที่ยวชายทะเลที่ประเทศอังกฤษ ที่เมืองแห่งหนึ่ง เป็นยุคๆ มา : ยุคแรกเขาใช้ภาพวิวสวย ๆ ทะเลสวย ๆ เกาะสวย ๆ หาดทรายสวย ๆ อย่างนี้ เป็นภาพโฆษณาคนก็ไปเที่ยวกันมาก; ต่อมามันจืดจืด ภาพโฆษณาเหล่านี้เป็นไปไม่ได้ ต้องเอาสิ่งที่กระตุ้นดีกว่านี้; กลายเป็นเรื่องเลิศจิตชาติ เขาเรีอรรบเอาอะไรๆ ที่มันเป็นเรื่องของชาติที่จะช่วยให้ชาติเด่นมีอำนาจอะไรอย่างนี้ ไปเป็นภาพโฆษณาให้ไปดูกันที่นั่นแล้วคนก็ไป; ต่อมามันก็จืดไม่มีผล เปลี่ยนไปจนต้องโฆษณาด้วยภาพคนในชุดบิกินีจึงจะสำเร็จ. นี่ลองพิจารณาจิตใจของคนเหล่านั้น ว่าเปลี่ยนมาอย่างไร แล้วมันก็ไม่ใช่แต่ที่ประเทศอังกฤษเท่านั้น ที่ประเทศไหน ๆ ก็เหมือนกัน. นี่เผอิญว่าในประเทศนั้นมีคนตั้งข้อสังเกตบันทึกไว้อย่างนี้ ก็รู้ว่ามีมนุษย์นี้เป็นอย่างไร. แล้วพอมาถึงสมัยนี้ปัจจุบันหยก ๆ นี้ บางทีเรียกว่าบิกินีนั้น ก็ยังไม่พอด้วยซ้ำไปละมัง? ลองคิดดูเถอะว่ามันไปกันถึงไหน!

ลองสังเกตดูว่าสิ่งที่เมื่อ ๒๐ ปีก่อนมันยังไม่มันนั้น เต็มวันมันได้มันขึ้นมาหนาแน่นอย่างไร. รูปภาพโปสเตอร์ต่าง ๆ รูปภาพโฆษณาต่าง ๆ ไปดูเองก็แล้วกัน เชื่อว่าทุกคนคงจะเข้าใจได้ ว่าเมื่อ ๒๐ ปีก่อนโน้นยังไม่เคยมี เต็มวันมี; มีทั้งโปสเตอร์ มีทั้งของจริงตามโปสเตอร์นั้น; นี่จะทำให้รู้ว่าคนได้เปลี่ยนไปอย่างไร. ที่นี้ก็ดูให้ดีๆ สิ่งเหล่านั้นที่มีอยู่ เป็นอยู่ หลงอยู่นั้น เป็นเรื่องทางวัตถุหรือว่าเป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณ?

เรื่องทางจิต ทางวิญญาณ คำนี้เข้าใจยาก เพราะคนเขาถือกันว่า คนมันมีจิตมีวิญญาณอยู่แล้ว เรื่องอะไรที่คนทำก็เป็นเรื่องทางจิต ทางวิญญาณทั้งนั้น แต่ความจริงมันไม่ใช่อย่างนั้น. ถ้าจิตหรือวิญญาณนั้นเป็นทาสของวัตถุเสียแล้ว

ก็เรียกว่าเป็นเรื่องทางวัตถุหมด จิตหรือวิญญาณไม่มีอำนาจ ไม่มี ความหมาย ไม่มีการ ต้านทาน มันไปจมอยู่กับวัตถุหมด ดังนั้นจึงเป็นเรื่องทางวัตถุหมด. ฉะนั้นเรื่อง ยั่ววน เรื่องกามารมณ์ เรื่องอะไรต่าง ๆ ที่เต็มปรีอยู่ในสมัยนั้น เป็นเรื่องทางวัตถุ ไม่ใช่เรื่องทางจิตทางวิญญาณ หมายความว่าเขาไม่มีความพอใจในความสุข ทางฝ่าย วิญญาณ แต่พอใจในความสุขทางฝ่ายเนื้อหนังนั่นเอง ; นี่แหละเราก็เรียกว่า เป็นทาสของชาติานเป็นทาสของพญามาร อย่างเต็มที่ อย่างไม่มีเหลือ . แล้วก็อย่าง หลับหูหลับตา คือไม่รู้รู้สึกตัวด้วย. คนพวกนี้รู้เรื่องแต่ภาษาวัตถุ จึงพูดเป็นแต่ภาษาวัตถุ คือภาษาคนธรรมดาพูด ฟังภาษาของศาสนาไม่ออก ฟังภาษาของพระเจ้าไม่ออก ฟัง ภาษาของธรรมะไม่ออก ; รู้แต่ภาษาคน ไม่รู้ภาษาธรรม. อะไร ๆ ก็เหมากันไป ในทางวัตถุไปหมด แม้แต่เรื่องคำว่า นรก - สวรรค์ - มรรค - ผล - นิพพาน - ฯลฯ เหล่านี้ก็กลายเป็นเรื่องวัตถุไปหมด.

ท่านทั้งหลายลองสังเกตดูให้ดีเถอะ เช่นว่าอบายนรกอย่างนี้ ก็ไป หมายความว่าตายแล้วจึงจะถูกจับใส่หม้อต้ม หรือถูกเชือกเงื่อน ถูกเอาไฟลน ถูกเอา น้ำกรดราด ถูกทำต่าง ๆ เหมือนภาพที่เขียนไว้ตามผนังโบสถ์ ก็เป็นเรื่องทางร่างกาย ทั้งนั้น ; นี่นรกอย่างนี้เป็นเรื่องทางวัตถุหรือทางกาย. นรกทางจิตทางวิญญาณ อย่างที่คนสมัยก่อนเขาพูดไว้ว่า “สวรรค์ในอก นรกในใจ” นั้นนะ ฟังไม่ถูก ฟังไม่รู้เรื่อง, สวรรค์ในอก นรกในใจ ฟังไม่รู้เรื่อง ; ฟังรู้แต่ นรกสวรรค์ทางวัตถุ ทางเนื้อหนัง ทางร่างกาย ไปเสียทั้งนั้น ฉะนั้น จึงไม่เข้าใจคำสั่งสอนที่ดีที่จริงของพระศาสดาที่จะ ช่วยให้เราอยู่เหนือวัตถุได้ หรือที่จะช่วยคนให้มีชีวิตนิรันดรได้นั่นเอง. ฉะนั้นจึงเกิด มีปัญหาขึ้นในสมัยนี้ ที่สังเกตเห็นก็คือว่า เราด้วยกันแต่ภาษาคน ไม่รู้ภาษาธรรม ; รู้กันแต่ภาษาวัตถุ ไม่รู้ภาษาจิตใจ รู้กันแต่ภาษาของมารหรือชาติาน ไม่รู้ภาษาของ พระเจ้า อย่างนี้เป็นต้น.

ขอโอกาสสักกณิดหนึ่ง ตอนนี้อธิบายด้วยตัวอย่างในเรื่องนี้ : เช่น คำพูดที่ว่า “ทำชั่วแล้วตายไปตกอบาย”; อบายก็คือ - นรก, เกรจฉาน, เปรต, อสุรกาย :

- นรก ก็คือว่าไปถูกรรมานเผาจนทึ่มแวงอย่างนี้!
- เกรจฉาน ก็คือไปเกิดเป็นสัตว์เกรจฉาน เป็นวัวเป็นควาย เป็นอะไรไปเลย.
- เปรต คือไปเป็นสัตว์ที่ท้องเท่าภูเขา ปากเท่ารูเข็ม ยัวเยี้ยสกปรกไปหมด.
- อสุรกาย ก็เป็นผีชนิดหนึ่ง ซ่อนตัว ยากที่ใครเห็นได้.

พากันเข้าใจอย่างนี้ เข้าใจไปอย่างนี้ เข้าใจเรื่องอบาย ๔ นี้เป็นเรื่องทางร่างกาย หรือทางวัตถุเป็นเกณฑ์ มันเป็นเรื่องที่คนพูดในสมัยที่ยังไม่ฉลาด คือก่อนพุทธกาลนานไกลโน้น เขาก็พูดกันอย่างนี้อยู่แล้ว, พูดเรื่องอบายเรื่องนรก ในทางวัตถุ ทางกายอย่างนี้กันอยู่แล้ว. ทำไมพระพุทธเจ้าหรือพระศาสดาผู้เป็นกษัตริย์จะไปพูดเรื่องทางวัตถุ หรือทางกายชั่วร้ายอย่างนั้น ท่านมองเห็นสิ่งที่ลึกไปกว่านั้น คือเรื่องทางจิตใจ คือความหมายในทางจิตหรือทางวิญญาณ.

จะนั้น จึงพบว่า นรก นั้น ก็คือความร้อนเหมือนไฟเผาอยู่ในใจ เมื่อใดมีความร้อนใจเหมือนไฟเผา เมื่อนั้นก็เป็นนรก ตรงกับคำว่า “สวรรค์ในอก นรกในใจ”. เมื่อใดโง่ โง่อย่างไม่น่าจะเป็นคน เมื่อนั้นก็เป็น สัตว์เดรัจฉาน ทนที่ที่นั่น และเดี๋ยวนั้น ในรูปร่างของคน. เมื่อใดหิว หิวเหลือเกิน หิวไม่มีเวลาสร้าง ทะเยอทะยานในทางกิเลส ตัณหา, ไม่ใช่หิวข้าวตามธรรมดา แต่หิวทางวิญญาณ หิวทางกิเลสตัณหา. เหมือนซื้อลอตเตอรี่มาไว้ แล้วนอนหิวเพื่อจะถูกลอตเตอรี่นั้นก็เรียกว่าเป็น เปรต เปรตคือความหิวทางวิญญาณ ซึ่งไม่ใช่หิวทางวัตถุ ไม่ใช่หิวข้าว. ที่นี้เมื่อใดมีความฉลาด ชั้ฉลาด ฉลาดอย่างไม่สมกับที่จะเป็นมนุษย์ เมื่อนั้นก็เรียกว่าเป็น อสุรกาย. ขอให้มองดูให้ดี เป็นอย่างนี้ขึ้นมาเมื่อไรก็เป็นนั้น

เมื่อนั้น ในร่างคน ในร่างกายแห่งคนนี้เป็นสัตว์นรกก็ได้ เป็นสัตว์เดรัจฉานก็ได้ เป็นเปรตก็ได้ เป็นอสุรกายก็ได้ ซึ่งเรียกกันว่า *อุปปาติกะ* เกิดในทางจิตทางวิญญาณ เว้นเดียวก็เป็นแล้ว จนกว่าจะสิ้นสุดลงไปคราวหนึ่ง แล้วก็เกิดใหม่เป็นอย่างอื่นต่อไป วันหนึ่งเกิดได้หลายหน. นี่นรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกายในความหมายทางภาษาธรรม มันเป็นอย่างนี้.

พระพุทธเจ้าท่านตรัส **อบายมุข – ปากทางแห่งอบาย** ท่านตรัสไว้ว่า ปากทางแห่งอบาย คืออบายมุขนั้นได้แก่การดื่มน้ำเมา เล่นการพนัน การเล่น เทียบกลางคืน เกียจคร้านทำการงาน คบคนชั่วเป็นมิตร ฯลฯ เป็นดับเป็นทางไปเลย และเรียกว่าอบายมุข แปลว่า ปาก ช่อง ทาง ของอบาย หรือเหตุแห่งอบาย.

นี่ทำไมเราไม่สังเกตดู? ยกตัวอย่างคนกินเหล้า, ผู้กินเหล้า, มันก็ต้อง มีความร้อใจอย่างใดอย่างหนึ่งเพราะการกินเหล้า เกิดความยุ่งยากลำบากอย่างนั้นอย่างนี้ ทางใดทางหนึ่งขึ้นมา ก็มีอาการที่เป็นสัตว์นรกเพราะความร้อใจนั้น; และความโง่ เป็นเหตุให้กินเหล้า เพราะคิดว่ามันดีหรือมันถูกต้องมีประโยชน์ นี่มันเป็นความโง่. ความโง่ที่ไปกินเหล้าก็คือความเป็นสัตว์เดรัจฉาน; ความทิวที่ทำให้ยากให้ทิวให้คิด ให้ไม่รู้ลืม นี่มันก็เป็นเปรต; บางเวลาที่มีความซ้ซลาค เนื่องจากโรคของเหล้า ที่ไม่ได้กิน กำลังกระสับกระส่ายอะไรก็ตาม มันก็เป็นอสุรกาย.

หรือว่าผู้เล่นไพ่คือเล่นการพนัน เมื่อแพ้หรือเมื่อเสียเข้านี้มันก็ร้อใจ คังไฟเผา เป็นสัตว์นรกไปทันที; ความโง่ที่คิดว่าการพนันจะช่วยจะเป็นพระเจ้าช่วยให้เราเป็นสุขได้ นี่ก็คือความโง่ จึงเป็นสัตว์เดรัจฉานเพราะความโง่นั้น; แล้วมีความทิว อย่างยิ่ง. จงดูเมื่อถือไพ่อยู่นั้นมันทิวเท่าไร ทิวที่จะชนะ ความทิวนี้ก็จะเป็นเปรต; แล้วก็มีความกลัวอย่างยิ่งคือกลัวแพ้ นี่มันก็เป็นอสุรกาย. นี่จะต้องไปคุยที่ไหนอีก

ในเรื่องความเป็นนรก เสร็จงาน เปเรต อสุรกาย ตามความหมายทางวิญญาณ ; แต่เราก็ไม่เห็น แล้วก็รู้สึกที่สำคัญ แล้วก็ไม่กลัว. ที่แท้อบายอย่างนี้คืออบายจริง อบายแท้ อบายถูกต้อง เป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณแท้ อย่าตกอบายชนิดนี้กันเถิด มันก็หมดเรื่อง ก็อพุดให้สั้น ๆ ว่าถ้าไม่ตกอบายชนิดนี้แล้ว ไม่ตกอบายชนิดไหนหมด ตายแล้วก็ตาม ยังไม่ตายก็ตาม ตายแล้วสักกี่หนก็ตาม จะไม่ตกอบายชนิดไหนหมด. **ขอแต่อย่าตกอบายทั้งนี้และเดี๋ยวนี้เท่านั้น ก็ไม่มีตกอบายที่ไหนอีก** นี้เรียกว่าเรื่องจริงหรือของจริง ที่ควรสนใจจริง ๆ.

แต่แล้วคนเราก็ไม่สนใจ ไม่มองดูการตกอบาย เพราะอบายมุขของตน ๆ อยู่เป็นประจำวัน ซึ่งมันยังมีเรื่องอื่นอีกมาก คีมน้ำเมา เล่นการพนัน ดูการเล่น เทียว กลางคืน คบคนชั่วเป็นมิตร ฯลฯ ยังมีอีกมาก ซึ่งล้วนแต่มีเต็มปรีไปหมด ในกรุงเทพฯ พระมหานคร หรือนครไหน หรือทั่วโลก ฉะนั้น ก็แปลว่ามันเป็นโลกแห่งอบายอยู่ ส่วนหนึ่งอย่างน่าหวาดกลัวที่สุด; **นี่คืออบายในภาษาธรรม** คือจริง และถูกต้อง และน่ากลัว. **อบายในภาษาคน** นั้น ถ้าไม่ตก**อบายในภาษาธรรม** แล้วไม่มีตก; และยังเป็น **เรื่องทางร่างกาย** ไม่ทำลายความเป็นมนุษย์มากเหมือนอบายใน **ทางวิญญาณ** ฉะนั้น การตกอบายนี้ก็คือการจมอยู่ในกองทุกข์ กำลังเป็นเหมือนอย่าง กับดูพระเจ้าสาปว่าให้มีความทุกข์ตลอดกาล มีบาปตลอดกาล มันจริงอย่างพระเจ้าสาป. เราควรจะนึกคูปัญหาอันแรกนี้ก่อน จึงจะแก้ปัญหิต่าง ๆ ได้.

เรื่องคำว่า **สวรรค์** ก็เหมือนกัน มันตรงกันกับอบาย เมื่อเป็นอย่างนั้น สวรรค์ก็หมายถึง **ความพอใจใน ความเป็นมนุษย์ของตัวเอง** ยกมือไหว้ตัวเองได้ก็แล้วกัน; ยกมือไหว้ตัวเองได้เมื่อใจก็เป็นสวรรค์เมื่อนั้น. เพราะฉะนั้น เราควรจะรู้สิ่งที่เรียกว่า "สวรรค์ในอก นรกในใจ" กันนี้ให้มาก.

สำหรับ นิพพาน นั้น ก็มีความหมายเป็นเรื่องเย็นถึงที่สุด ไม่รก ไม่สวรค์แล้ว คือว่าเย็นถึงที่สุด เพราะสวรค์มันก็ยังมีความลำบากไปตามประสาของสวรค์; ต้องพ้นจากนั้น มันจึงจะดับเย็น เป็นนิพพาน; แต่ก็ไม่ใช่ใจนิพพาน กลับเกลียดกลัวนิพพาน เพราะชอบสวรค์ตามความรู้สึกของตัว ซึ่งหมายถึงความสุขทางเนื้อทางหนัง แล้วก็เลยเกลียดนิพพาน เพราะฟังผิดเข้าใจผิด ว่านิพพานนั้นจิตซีดแห้งแล้ง ไม่มีอะไรที่น่าสนใจ. ที่แท้แล้วสิ่งที่เรียกว่า นิพพาน ในความหมายที่ถูกต้อง ตามภาษาธรรมนั้นดีกว่าอะไรหมด จำเป็นแก่มนุษย์ และอยู่เคียงคู่แก่มนุษย์ ช่วยมนุษย์ให้รอดอยู่เป็นประจำวัน. เพราะว่าถ้ามนุษย์มีความร้อน อย่างที่เรียกว่า “นรก” หรืออบายนั้นอยู่เป็นประจำแล้ว คงจะเป็นบ้าเสียภายในไม่กี่วัน หรือจะต้องตายลงไปภายในไม่กี่วันต่อมา แต่สิ่งที่เรียกว่า ความเย็น คือ นิพพานนั้นแหละ ได้เข้ามาช่วยประคับประคองไว้เป็นระยะ ๆ โดยไม่รู้ตัว มันจึงสมสัคนส่วนพอกที่จะทนทุกข์ทรมานไปได้ แล้วเราก็ไม่รู้จักบุญคุณของความเย็นชนิดมากันช่วยไว้เนั้น.

ควรรู้จักสิ่งที่เรียกว่านิพพาน ๆ ในภาษาธรรมกันเสียบ้าง อย่าไปฝากไว้ว่าเป็นเมืองเป็นนคร อยู่ที่ไหนก็ไม่ทราบ ทำบุญให้มาก ตายแล้วก็จะไปเกิดในเมืองนั้น แล้วก็ไปอมตมหานครอยู่สบายไปเลย นั้นก็กลายเป็นวัตถุนิยม เป็นเรื่องทางวัตถุไปอีก. สิ่งที่เรียกว่า “นิพพาน” มันจะต้องเป็นเรื่องทางจิตใจ เช่นเดียวกับเรื่องนรกสวรค์ เพราะฉะนั้นจึงได้แก่ความเย็นหรือความเย็นใจ. เพื่อให้เข้าใจเรื่องนี้ ก็ให้ไต่ติดตามความหมายของคำว่า นิพพานนี้ไปให้ถึงที่สุด ว่ามันเกิดขึ้นได้อย่างไร?

ท่านทั้งหลายที่ยังไม่เคยทราบก็จงทราบเสียเถยวันว่า ภาษาพุทธธรรมะนั้นก็คือใช้ภาษาชาวบ้านนั่นเอง ด้วยกรียมเอามาใช้ คำพูดที่ชาวบ้านพูดอยู่อย่างไร พอ



โยคีหรือมุนีหรือพระศาสตาคิธรรมะในส่วนลึกในส่วนจิตวิญญาณได้อย่างหนึ่งหรือเรื่องหนึ่งแล้ว ก็ไม่มีคำพูด เพราะมันไม่เคยปรากฏแก่มนุษย์; ครั้นจำต้องเอาเรื่องนั้นมาพูดแก่มนุษย์ ก็ต้องไปเอาภาษาชาวบ้านธรรมดานั้น ยืมมาใช้พูดเรื่องนี้.

ยกตัวอย่างเช่นคำว่าถนนหนทางนี้ พอรู้จักแนวปฏิบัติสำหรับไปถึงนิพพานได้ ก็ต้องเอาคำว่า “ถนนหนทาง” นั้นแหละมาใช้ คือคำว่า มรรค หรือ มรรคา. *มรรคทางวัตถุ* สำหรับคนเดินด้วยเท้าไปนั้นมานี้; แต่ *มรรคทางวิญญาณ* ก็คือถนนหนทางสำหรับเดินไปนิพพาน. นี้คำพูดทางธรรมะทุกคำยืมมาจากคำชาวบ้าน คำว่า “นิพพาน” ก็เหมือนกัน คือไปยืมคำว่า “เย็น” ของชาวบ้านมาใช้. เมื่อก่อนพุทธกาล หรือตั้งแต่มนุษย์ในประเทศอินเดียเริ่มพูดเป็น พูดได้นั้น ก็ใช้คำว่านิพพาน ๆ. *นิพพายติ ในฐานะเป็นกิริยา*, *นิพพาน ในฐานะเป็นนาม* มาแล้ว หมายถึงความเย็น. *นิพพานทางวัตถุ* อย่างเช่นไฟเย็นลงก็เรียกว่าไฟนิพพาน ถ่านไฟแดง ๆ ดับลงก็เรียกว่าถ่านไฟนิพพาน. อาหารปรุงขึ้นร้อน ๆ กินไม่ได้ ก็ต้องรอให้นิพพานเสียก่อนจึงกินได้. ฉะนั้น คำว่า “นิพพาน” นี้ใช้อยู่ทั่วไปในภาษาชาวบ้านแม้แต่ในครัว นี้ก็เห็นอยู่แล้ว.

ต่อมาเลื่อนขั้นมาสูงขึ้นมาจากวัตถุมาถึงสัตว์ก่อน สัตว์ เช่นวัว ควาย ช้าง ม้า ไปได้มาจากป่าหรือที่ไหนก็ตาม มาฝึกให้มันหมดความเป็นสัตว์ที่ถูกร้าย หรืออันตรายนั้น เขาเรียกว่าให้หมดพยศของมัน พอมันหมดพยศก็เต็มที่แล้ว เรียกว่า มันนิพพาน คือไม่มีไฟ มีแต่ความเย็นหรือความสงบ เรียกว่ามันนิพพานเหมือนกัน.

พอมาถึงคนก็หมายถึงเย็นใจ. แต่คำว่า “เย็นใจ” ของคนนี่มันหมายหลายระดับ : ครั้งหนึ่งเคยเอากามารมณ์เป็นนิพพาน เพราะว่าถ้าได้กามารมณ์พอสมควรแล้ว ก็หยุดความกระหายลงไปได้เป็นความเย็นชนิดหนึ่งเหมือนกัน. หลงเอา

ความสมบูรณ์ในทางกามารมณ์เป็นนิพพานกันมาพักหนึ่ง. ต่อมาพบว่าไม่ใช่ ก็เลยเอาผลที่เป็นการกระทำทางจิต คือทำจิตให้สงบเย็น และเย็นจริงไม่เกี่ยวกับกามารมณ์นี้ว่าเป็นนิพพานกันมาพักหนึ่ง. ในยุคนี้ก็มีหลายชั้น เพราะว่าสามารถทำให้สงบละเอียดได้เป็นหลาย ๆ ชั้น ; ความหมายของนิพพานเลื่อนมาตามลำดับจนกระทั่งพระพุทธเจ้าเกิด. ท่านได้รับคำอธิบายนี้ ท่านสั่นหัว ไม่ยอมรับลัทธินิพพาน อุกกคาบสอะไรเหล่านั้นเป็นต้น ว่าเป็นนิพพาน. ท่านมากขึ้นของท่านเอง จึงมาพบว่าหมดตัวกุหมตของกู หมตกิเลส นั้นแหละเย็นแท้ นั่นคือนิพพาน. คำว่า นิพพานจึงถึงระดับสูงสุดอย่างนี้ ไม่มีใครเคยพิสูจน์ให้เห็นว่ายังมีที่ต่ำกว่านี้ หรือจะมาทำลายล้าง เพิกถอนของพระพุทธเจ้าได้ มันจึงยุติกันมาอย่างนี้ และพวกเราพอใจ จึงได้สมัครเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า.

นี่แหละคำว่านิพพานมันหมายความว่าเย็น เมื่อใดเย็นเมื่อไหร่เป็นนิพพาน ; ถ้าเย็นชั่วคราาก็เป็นนิพพานชั่วครา เย็นน้อยๆ ก็เป็นนิพพานน้อยๆ. ให้รู้เถอะว่านิพพานน้อยๆ นั้นมันช่วยประคับประคองเราอยู่ทุกวันไม่ให้เป็นบ้า ไม่ให้วิกลจริต และไม่ให้อาย ทั้งที่เราสมัครใจตกลงไปในหลุมดำนไฟคือนรก อย่างเต็มใจอย่างสมัครใจ แต่มันมีบางระยะที่มันหยุด ได้พักผ่อนตามธรรมชาติ เป็นความเย็นแทรกแซงเข้ามาพอสมสัดส่วนที่จะไม่เป็นบ้าหรือตายเสีย. เพราะฉะนั้นเราควรจะเข้าใจ และขบใจนิพพานตามธรรมชาติโดยไม่รู้สึกรู้สึกร่างอย่างนี้กันไว้บ้าง จะเป็นเงื่อนไขต้นเงื่อนไขให้ติดตามได้เข้าไปถึงนิพพานที่แท้จริง ยิ่งขึ้นตามลำดับ. นี่เรียกว่ารู้จัก **นิพพานที่ถูกต้องในภาษาธรรม** อย่ารู้แต่ **นิพพานในภาษาวัตถุ** ที่พูดว่าเป็นนคร เป็นเมืองอยู่ที่นั่นที่นั่นตายแล้วจึงไปเกิด ; ที่จริงมันก็เกิดอยู่ที่นี่ เกิดอยู่ที่นี่ แต่ว่าเกิดเป็นสัตว์นรกเสียมากกว่าที่จะเกิดเป็นนิพพานคือความเย็น.

แล้วทำไมจะต้องพูดถึงนิพพานที่ถูกต้อง ที่สมบูรณ์และถาวร แม้แต่  
 นิพพานนิตย ๆ คือความเย็นนิตย ๆ นี้ ก็ไม่รู้จักเสียแล้ว? ฉะนั้นมันก็ควรจะนึกถอย  
 แม้แต่ว่าถ่านไฟมันก็นิพพานเป็น แต่คนนิพพานไม่เป็น มันจึงน่าถอยถ่านไฟ. และ  
 สัตว์ไตรภพมันก็ยังนิพพานได้ แล้วคนเป็นไม่ได้ อย่างนี้ก็น่าถอย. คนยังมีพยศ  
 มากกว่าสัตว์ไตรภพ สัตว์ไตรภพที่ฝึกดีแล้วสิ้นพยศ ฉะนั้นจึงเรียกว่าน่าดู น่าดูใน  
 ความหมายของคำว่านิพพานในที่ทั่วไปอย่างนี้. นี้เรียกว่าภาษาคนภาษาธรรมต่างกัน  
 อยู่อย่างนี้; แล้วเรารู้กันแต่ภาษาคนยิ่งขึ้นไปทุกที ไม่รู้ภาษาธรรมยิ่งขึ้นไปทุกที  
 ปัญหามันจึงยิ่งมีมากขึ้น; เพราะฉะนั้นมันจึงถูกผลักดันไป หรือผลักดันกันเอง  
 เป็นเกลียวไปสู่วัตถุนิยม จนกระทั่งวัตถุนิยมครองโลก คือครองมนุษย์ หรือโลกมนุษย์  
 เป็นอย่างนี้เสียเอง; ทำให้ไม่มีอะไร ๆ ที่เคยมีอยู่แต่ก่อนอย่างดี ๆ อย่างน่าสนใจนั้นเลย  
 เช่นอาศรม ๔ จะหาได้ยาก จะไม่มีใครนิยมระบบอาศรม ๔ แล้วจะเกลียดจะประณาม  
 ว่าจิตชิตแห้งแล้ง ไม่มีความหมาย สู้มีอะไรลุ่มหลงไปจนตายไม่ได้. เพราะเหตุ  
 ฉะนั้นแหละ บุคคลที่เป็นปุชฌ์บุคคล จึงหายากยิ่งขึ้นไปทุกที ยิ่งเหลือแต่ถูกจ้างรับจ้าง  
 เพื่อเอาวัตถุ เพื่อเอาผลทางวัตถุ เป็นความสุขทางเนื้อทางหนังมาหล่อเลี้ยงตนเองไป  
 ด้วยความลุ่มหลง เป็นไปได้มากยิ่งขึ้นทุกที; กระทั่งเป็นทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ก็ยัง  
 เป็นได้ ก็เรียกว่าเป็นลูกจ้างของวัตถุนิยมมากขึ้นทุกที.

ธรรมดาคอนก็เป็นลูกจ้างของคนด้วยกันก่อน ไปสมัครเป็นลูกจ้างเขา  
 ฟินอบพิเทาเขา ให้รับไว้เป็นลูกจ้างก็เพื่อจะได้เงินมาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องลุ่มหลงในทาง  
 วัตถุ นี่เป็นลูกจ้างคน; แต่แล้วมันก็เป็นลูกจ้างซาตานหรือพญามาร หรือกิเลสอยู่  
 ข้างในตลอดเวลา เป็นลูกจ้างกิเลสหรือพญามารก่อนจึงไปเป็นลูกจ้างคนทำอะไรก็เพื่อ  
 ผลทางวัตถุ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีปุชฌ์บุคคล; หรือมีน้อยลงไปน้อยลงไป น้อยลงไป  
 จนหาดูยาก เราจึงเกิดความไม่เคารพนับถือกันขึ้นมาทั่ว ๆ ไปในโลก เพราะมองเห็น

เหมือน ๆ กันไปหมด ในลักษณะที่ไม่น่านับถือ เพราะไปเป็นลูกจ้าง เป็นทาสของ  
วัตถุนิยมกันเสียหมด จึงไม่ค่อยมีใครนับถือใคร ในฐานะเป็นปุชนียบุคคลเหมือนแต่  
กาลก่อนโน้น.

ยกตัวอย่างเช่นครู ก่อนนี้เป็นปุชนียบุคคลเต็มที ทัวไปหมด ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์;  
เดี๋ยวนี้สูญเสียความเป็นปุชนียบุคคล คือเด็ก ๆ ไม่นับถือ เพราะอะไรก็ตามให้ไปมองดู  
จะเป็นเพราะครูเองหรือเพราะเด็ก หรือเพราะคนทั้งหมด ทั้งพ่อแม่ของเด็กร่วมมือกัน  
ทำลายสถาบันของความเป็นปุชนียบุคคลเสีย; ทำให้ครูมีลักษณะเป็นลูกจ้าง และ  
ด้วยความสมัคใจมากขึ้น มากขึ้น. นี้โลกมันเปลี่ยนแปลงมากถึงอย่างนี้.

อยากจะแนะให้ดูเรื่องข้า ๆ ขัน ๆ สักอย่างหนึ่ง ซึ่งมีความหมายตรงกัน  
ทั้งพุทธทั้งคริสเตียน ทั้งศาสนาอะไร ๆ เรื่องความเป็นหญิงเป็นชายนี้แหละ พระเจ้า  
หรือธรรมชาติต้องการอย่างยั้งที่จะให้แยกให้เป็นหญิงเป็นชาย ต่างกันไปเลย เพื่อทำ  
หน้าที่คนละอย่างต่างตรงกันข้าม คนละครึ่งมารวมกันแล้วจึงสมบูรณ์. นี้ความมีหญิง  
มีชายตามความหมาย ความมุ่งหมายที่ต้องการของธรรมชาติหรือของพระเจ้าเป็นอย่างนี้.  
ในกัมภีร์นั้น ๆ จึงกล่าวว่าสร้างมนุษย์ผู้ชายด้วยดิน แล้วก็สร้างมนุษย์ผู้หญิงด้วยซี่โครง  
ของกระดูกผู้ชาย; ขอให้ไปดูกัมภีร์ เยเนซิสของพวกคริสเตียน มันต่างกันถึงอย่าง  
นี้แล้ว จะให้ทำงานเหมือนกันอย่างไรได้.

เดี๋ยวนี้มันเกิดฝ่าฝืนความต้องการของพระเจ้า หรือของธรรมชาติ ผู้หญิง  
ไม่มีเสียแล้ว เพราะไปทำงานอย่างผู้ชายเสียหมด; ไม่มีผู้ที่จะเป็นมารดาของโลกอย่าง  
แท้จริงที่จะประคบประหงมให้ generations ต่าง ๆ ให้เป็นไปอย่างถูกต้องนี้มันไม่มี;  
มันปนเปกันไปหมด จนแทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีผู้หญิงที่จะสมัคจะทำหน้าที่ของผู้หญิง  
โดยสมบูรณ์; แล้วไปแย่งผู้ชาย แย่งเป็นผู้ชาย ผู้หญิงก็หมดไปจากโลกเหลือน้อย

เต็มที นี่เป็นอย่างดีที่สุด. ผู้ชายก็เหมือนกันก็กล่าวได้ว่าไม่มีหรือแทบจะไม่มีขึ้นมาอีก เพราะเปลี่ยนวัตถุประสงค์ความมุ่งหมายไปหมด มีแต่ถึงทะเลโมนที่มันคือคานองในฤดู สืบพันธุ์ หรือซบเซาไปในบางครั้งบางโอกาส อย่างมากก็มีแต่พวกไก่แจ้. ผู้ชายก็ไม่มี ผู้หญิงก็ไม่มี แล้วโลกนี้มันจะเป็นอย่างไร ? นี่ก็ความที่ฝ่าฝืนกฎหรือพระประสงค์ของ พระเป็นเจ้าหรือของธรรมชาติ ขอให้ช่วยลองคิดถึงดูกันให้ดีๆ ว่าโลกสมัยนี้มันเป็นอย่างไรร.

**ในที่สุดก็เห็นได้ว่ามันยุ่งไปหมด เพราะหันไปสู่ความเห็น**  
**แก่ตัว** เห็นแก่ตัวในที่นี้คือ ตัวของกิเลส ไม่ใช่ตัวที่แท้จริงของสติปัญญา ก็เป็นตัวปลอม. ตัวปลอมคือกิเลส เห็นแก่กิเลส มีแต่ความเห็นแก่ตัว. ความเห็นแก่ตัว ก็ได้โอกาสที่จะเจริญ ที่จะพอกตัว แล้วก็เจริญ แล้วก็เจริญเต็มที่. ความเห็นแก่ตัวนี้เป็นจอมสุดยอดของอธรรม สิ่งที่เรียกว่า **อธรรมทั้งหมดนั้นไปสรุปอยู่ที่**  
**ความเห็นแก่ตัว;** แล้วออกลูกไปเป็นอะไรก็ได้ เป็นโลภะคือความโลภก็ได้ เป็น ความโกรธก็ได้ เป็นความหลงก็ได้ เป็นอะไรก็ได้หลายสปีอย่างหลายร้อยอย่าง มาจาก ความเห็นแก่ตัวก่อน ความมีตัวและเห็นแก่ตัวก่อน จนเต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว; จนกระทั่ง **สิ่งที่มนุษย์มีไว้สำหรับมุ่งหมาย เพื่อจะกำจัดความเห็นแก่ตัว**  
**ก็มากลายเป็นตรงกันข้าม** ก็กลายเป็นเครื่องส่งเสริมความเห็นแก่ตัว **ไป** นี่เพราะขาดสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ แล้วธรรมะเข้ามาแทน.

**ถ้าขาดสิ่งที่เรียกว่าธรรมะแล้วมันจะส่งเสริมความเห็นแก่ตัว**  
**ไปหมด** ไม่ว่าอะไร จะยกตัวอย่างเหมือนการเล่นกีฬา. ในการฝึกกีฬา การแข่งกีฬา ภายในขอบเขต หรือกีฬาระหว่างชาติ หรือกีฬาทั่วโลก กีฬาไหนก็ตาม มันกลายเป็น เครื่องมือส่งเสริมความเห็นแก่ตัวไปหมดเพราะมันขาดธรรมะ. เพราะว่ามันได้ เปลี่ยนแปลงไปมากอย่างที่ได้อธิบายมาแล้ว จนมีธรรมะหายากเหมือนกับหาเข็ม ใน มหาสมุทร ฉะนั้น ไปทำอะไรเขาก็เป็นเครื่องส่งเสริมความเห็นแก่ตัวทั้งนั้น. เพราะ

ฉะนั้นในวงกีฬา ในการเล่นกีฬา กำลังแข่งขันกีฬานั้นเต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว จึงมีการเอาเปรียบกัน, ทะเลาะวิวาทกัน ตะต่อยกกัน ในวงกีฬา ในสนามกีฬา ในการกีฬา, ซึ่งเรามุ่งหมายกันอยู่ว่า **กีฬา กีฬา เป็นยาวิเศษแก้กองกิเลสทำคนให้เป็นคนมี** มันกลับส่งเสริมความเป็นสัตว์. ฉะนั้น อย่าไปเล่นกีฬาเสียดีกว่าจะไม่มีโอกาสฝึกความเห็นแก่ตัวในรูปนั้น. เลยกกลายเป็นว่าไม่เล่นกีฬาเสียดีกว่า ถ้ามันขาดธรรมะ. **ถ้ามันขาดธรรมะแล้ว อย่าไปเล่นกีฬาเสียดีกว่า!** มันจะส่งเสริมความเห็นแก่ตัวยิ่งขึ้น.

แต่ถ้ามีธรรมะแล้วไปเล่นกีฬา มันก็จะเป็นเครื่องขูดเกลาคความเห็นแก่ตัวได้จริงเหมือนกัน. ฉะนั้น คนที่พูดหรือหวังจะเอากีฬาเป็นเครื่องแก้หรือขูดเกลาคความเห็นแก่ตัวนั้น เขาเป็นคนมีใจสูง รู้เรื่องทางธรรมทางวิญญานทางจิต; แต่แล้วคนรุ่นหลังไม่รู้ เพราะว่าเป็นทาสของซาตานของพญามารมาก จนหนักเกินไป จนไม่รู้ จึงไปเล่นกีฬา เพื่อส่งเสริมความเห็นแก่ตัวกู ชาติของกู อะไรของกู จนไปทำร้ายผู้อื่นอย่างที่เห็นอยู่ทั่วไปในโลกนี้. นี่มันทำให้ของดีกลายเป็นของเสียไปหมด ทำของที่จะให้ประโยชน์กลายเป็นของให้โทษไปหมด เพราะขาดสิ่ง ๆ เดียวคือธรรมะ.

นี่แหละจงย้อนระลึกนึกไปถึงคำพูดเมื่อวานนี้ว่า **ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าธรรมะเพียงคำเดียว** ไว้เรื่อย ๆ ไป. อะไร ๆ จะเป็นประโยชน์ จะสำเร็จประโยชน์ก็ต้องเนื่องอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่าธรรมะทั้งนั้น.

ทีนี้ไม่ใช่แต่กีฬา แม้แต่ศิลปะที่เป็น ไปเสียในทางนี้ แม้แต่การศึกษา ก็เป็นไปเสียอย่างนี้. การศึกษาเป็นไปในทางส่งเสริมความเห็นแก่ตัวเสีย แทนที่จะกำจัดความเห็นแก่ตัว การศึกษาทำลายความเป็นสุภาพบุรุษเสีย แทนที่จะส่งเสริมให้เกิดความเป็นสุภาพบุรุษ อย่างนี้เป็นต้น. สาเหตุเพราะว่าธรรมะไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ

เพราะว่าคนเกลียดธรรมะ ในสถาบันการศึกษาชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำ กำลังเกลียดธรรมะ, ครูบาอาจารย์กำลังเกลียดธรรมะด้วยความเข้าใจผิด หรืออะไรอย่างนี้อยู่มากมายทีเดียว แม้จะไม่ใช่ทั้งหมด. นี่กำลังให้ความอยู่ดีธรรมแก่ธรรมะอย่างยิ่ง แล้วปากก็พูดว่าจะมีธรรมะ จะให้ธรรมะช่วย จะประกอบอยู่ด้วยธรรมะ มันพูดแต่ปาก อย่างนกแก้ว นกขุนทอง; เท่านั้นก็ยังมี บางที่ยังกลายเป็นการหลอกลวงเสียก็มี พูดปากอย่าง ใจอย่าง เสียก็มี.

นี่คือมนุษย์สมัยนี้ที่กำลังหันหลังให้แก่ธรรมะ แล้วไม่พอ แล้วกำลังเหยียบย่ำสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ แล้วธรรมะก็ตอบแทนให้เท่านั้นเอง คือพระเจ้าก็จะลงโทษให้มีบาปตั้งเดิมหนักขึ้น; มีความทุกข์ตั้งเดิมหนักขึ้น นี่คือธรรมะได้ตอบแทนเอาแล้ว. เราลองดูปัญหาต่างๆที่กำลังเกิดอยู่ในโลกเราในเวลานี้ มีอะไรบ้าง ปัญหาทางสงคราม ปัญหาทางเศรษฐกิจ ปัญหาทางการเมือง ปัญหาทางความยากจน ปัญหาอะไรต่างๆ นี้นับมากมายเหลือเกิน และคุณเดิคนั้นแหละคือการตอบแทนเอาแล้วของธรรมะ, ธรรมะได้ตอบแทนคนเข้าแล้ว เพราะว่าคนกำลังเข้าไปในทางหันหลังให้ธรรมะ มีหน้าซำเหยียบย่ำธรรมะ ไม่ได้ถือเอาเป็นกฎเกณฑ์สำหรับจะทำให้คนเป็นคนหรือทำมนุษย์ให้เป็นมนุษย์. นี่มนุษย์ปัจจุบันกำลังเป็นอย่างนี้.

เราต้องรู้จักมนุษย์ปัจจุบันกันให้ถูกต้องว่า กำลังทำต่อธรรมะอย่างไร แล้วเราจึงจะเข้าใจธรรมะ แล้วจึงจะแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้. ที่เราพูดสำหรับตั้งกลุ่มพุทธศาสตร์ ตั้งหน่วยธรรมะ ศึกษาธรรมะอะไรขึ้นนี้ มันต้องเป็นเรื่องจริงสักหน่อย คือให้เป็นธรรมะจริง ให้เข้าถึงจริง ให้ได้ผลจริง. แต่ถ้าเรายังหันหลังให้ธรรมะหรือเล่นตลกกับธรรมะ ถึงกับเหยียบย่ำธรรมะอยู่บางครั้งบางคราวแล้วมันก็เป็นไปไม่ได้ มันเป็นเรื่องเล่นละครชนิดที่เพื่อลงนรกกันมากกว่า. นั่นแหละกำลังเต็มไปด้วยตัวกู กำลังเต็มไปด้วยตัวของกู.

สมัยนี้เสียงว่าตัวกู เสียงว่าของกูนี้ตั้งขรมไปหมดทั้งโลก แล้วคำพูดที่ออกจากตัวกู ของกู ก็คือคำต่อกัน คำประนามกัน คำส่อเสียดให้เกิดความเกลียดชังซึ่งกันและกันมากขึ้นเต็มไปในอากาศ เพราะเดี๋ยวนี้เรามีสถานีวิทยุในโลกนับด้วยพันด้วยหมื่นแสนสถานี อากาศนี้เต็มไปด้วยเสียงวิทยุ ในถ้อยคำเหล่านั้นมีแต่เรื่องที่จะจูงไปหาซาตาน; นับตั้งแต่การโฆษณาหลอกลวงคนให้ซื้อหาสิ่งที่ไม่จำเป็นมากนักมาใช้มาแต่มาประดับประดา. นี่เป็นเรื่องชวนไปหาซาตาน. ยังมีเรื่องที่ยั่วให้เกิดรักฝ่ายนั้นให้เกลียดฝ่ายนี้ ให้ทำไปเพื่อเกิดการสงครามยึดเยื้อ นี่มันก็เป็นเรื่องจูงไปหาซาตานไม่เกี่ยวกับธรรมะ. นี่ที่เรียกว่าตัวกู เรียกว่าของกู มันอยู่ในลักษณะอย่างนี้.

แล้วทำไมไม่มองดูว่า นี่แหละคือนรกที่แท้จริง จริงกว่านรกไหนหมด : คือมีความร้อนอยู่ มีความโง่อยู่ มีความหิวอยู่ มีความกลัวอยู่ ในฐานะเป็นสิ่งที่บีบคั้นจิตใจ ย่ำยีจิตใจ ทรมานจิตใจอย่างไม่มีเวลาสร้าง แล้วจะไปโทษใคร เมื่อมนุษย์เป็นผู้ทำเสียเอง; ชวนกันหลบตาโดยไม่รู้ตัว เขาไปในทางนี้. คนโบราณเขารู้เรื่องนี้แต่เราหาว่าเป็นคนโง่ เราไม่ฟังความคิดความเห็นคนโบราณ. คนสมัยนี้พอพูดถึงคำสอนทางโบราณ เช่น มนุธรรมศาสตร์ที่อาตมาเอามาเล่าให้ฟังนี้ก็หาว่าครีแล้วไม่สนใจ; เว้นแต่ผู้มีสติปัญญาบางคนเท่านั้น มีสติปัญญา มีความซื่อตรงต่อตัวเอง เคารพนับถือตัวเอง เจตนาดีต่อความเป็นมนุษย์ของตัวเองเท่านั้นที่จะรับฟัง ว่าอาศรม ๔ ของมนุธรรมศาสตร์นี้น่าสนใจอย่างไร; แล้วก็เป็นหลักเกณฑ์อันเดียวกันกับพระพุทธรเจ้าสอน.

พระพุทธรเจ้าท่านต้องการให้คนเราเลื่อนชั้นในลักษณะอย่างนี้เหมือนกัน : เกิดมาที่ท้องให้ได้ **สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้** ท่านเรียกว่า นิพพาน โดยมีคำตรัสว่า “นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา” **พุทธะทั้งหลายกล่าวนิพพานว่าเป็นบรมธรรม; บรมธรรมคือหมายถึงสิ่งที่ดีที่สุด จุดหมายปลายทางที่มนุษย์จะต้องไปให้ถึง ท่านแสดง**



นิพพาน, ท่านแสดงทางแห่งนิพพาน ด้วยหวังว่ามนุษย์จะไปให้ถึง; ท่านต้องการให้มนุษย์เลื่อนชั้นตัวเองไปตามลำดับ ๆ ตามหลักของมรรคนั้นแหละ. แม้พระพุทธเจ้าจะไม่เคยพบปะกับมनु มันก็ตรงกันคือให้เลื่อนชั้นตัวเองตามลำดับอย่างนี้; ได้พบความเย็นถึงที่สุดของจิตใจอย่างนี้ในบั้นปลายแห่งชีวิต แล้วก็ช่วยเป็นแสงสว่างให้แก่ผู้อื่นด้วย.

แล้วเราพุทธบริษัทนี้ทำตามกันก็คน เรายังพยายามที่จะตั้งกลุ่มพุทธศาสตร์ ตั้งพุทธสมาคม ตั้งพุทธวิหาร ตั้งอะไรต่าง ๆ อีกมากมาย ล้วนแต่มีความหมายว่าจะรู้ จะเข้าใจ จะได้รับ จะส่งเสริม จะเผยแพร่สิ่งเหล่านี้ด้วยกันทั้งนั้น แต่แล้วมันก็ยังเป็นแต่เพียงความหวัง. ฉะนั้นเราอยากจะให้ความหวังนี้เป็นความจริงขึ้นมาแล้ว ก็ขอให้ช่วยกันคิดกันนึกดูอย่างยิ่งอย่างทีอาตมากำลังปรารภนี้. มันคงจะมีสักวันหนึ่งที่จะสำเร็จตามความประสงค์ แล้วเราก็จะเข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้รับ, คือสิ่งที่เรียกว่าเย็นที่สุด หรือนิพพานกันในชีวิตปัจจุบันนี้ คือทันตาเห็นนี้. ถ้าเกลียดคำว่านิพพาน ก็ให้มองไปกว้าง ๆ ก็ได้ คือไม่ว่าลัทธิไหน ศาสนาไหน ศีลธรรมระบบไหน ก็ตามก็ต้องการความเย็นอย่างนี้ทั้งนั้น.

**ในเรื่องของศีลธรรมสากล** ไม่เข้าใครออกใครเป็นศีลธรรมสากลก็น่าพิจารณาดู : นักจริยธรรมสากลนี้เขามีจุดหมายปลายทางของศีลธรรมเรียกว่า Summum Bonum แปลว่า **สิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้จะถึงในชีวิตนี้** เรียกว่า Summum Bonum อันนี้เป็นวัตถุประสงค์ จึงสร้างระบบศีลธรรม, morality หรือปรัชญาของศีลธรรม ethics ขึ้นมาในลักษณะที่เป็นรูปโครงการวิฤกษ์ เป็น scientific เป็น technics ที่ดีเพื่อลุดถึงสิ่งนี้.

**สิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์** เพื่อมนุษย์ที่เรียกว่า Summum Bonum นั้นเขาแจกไว้ ๔ อย่าง : อย่างแรกคือ **ความสุขแท้จริง** เรียกว่า Happiness ความสุข

ที่แท้จริง. ถ้าแท้จริงมันหลีกเลี่ยงไม่ได้ มันยังแถมแจกออกเป็น Perfection ก็คือ **ความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์.** ให้มีความสุขที่แท้จริงด้วย ยังแถมให้มีความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์ด้วย. แล้วยังจำแนกให้มี Duty for the duty's sake คือให้เป็นผู้หรือ **ให้เป็นมนุษย์ที่ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่;** อย่าทำหน้าที่เพื่อเงิน หรือเพื่อวัตถุหรือเพื่อความสุขาทางเนื้อหนัง. มันจึงจะเรียกว่าเป็นมนุษย์ที่ดีที่ได้ดี ได้ถึงสิ่งสูงสุด. ถ้าเราเคยทำงานเพื่อวัตถุ จงเปลี่ยนมาเป็นทำงานเพื่อหน้าที่ ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ทำงานเพื่องาน ให้มีจิตใจสูงถึงอย่างนี้. แล้วแจกความหมายเป็นอันที่ ๔ เรียกว่า **ความรักสากล** หรือ Universal love มีความรักสากล ไม่มีเขา ไม่มีเรา เป็นหน่วยเดียว คนเดียว ตัวเดียวกันไปหมด.

เดี๋ยวนี้เราไม่มีแม่แต่หลักศีลธรรมสากล เราจึงแตกสามัคคีกัน ไม่มีความรักสากล ไม่มีความสุขสงบสุขหรือสันติภาพ, ไม่มีความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์, แล้วไม่ได้ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่เลย ไปคุงเถอะทำหน้าที่เพื่อวัตถุ; จึงแตกความสามัคคี เป็นเขาเป็นเรา. แล้วที่น่าเศร้าที่สุด ก็คือแม่แต่ทางศาสนา ก็มีความเป็นเขาเป็นเรา. ในบางกรณีศาสนาต่อศาสนาจะทำลายล้างกันเอง; นั้นไม่ใช่ความประสงค์ดั้งเดิมของพระศาสนาแห่งศาสนานั้น ๆ. มันเป็นผลงานใหม่ เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ของสาวกผู้ไม่เข้าใจศาสนาของตน ๆ, ผู้ไม่เข้าใจพระศาสนาของตน ๆ จึงได้มีความคิดไปในทางผิด ไหลไปในทางอธรรม มองเห็นศาสนาอื่นเป็นศัตรูและปรปักษ์. ไม่ได้มองเห็นให้ชัดว่า **ในเนื้อแท้ของศาสนาแล้วเหมือนกันไปหมด คือต้องการความไม่เห็นแก่ตนนั้นแหละเป็นหลัก.** พระเยซูยังสอนอย่างยิ่งว่าอย่ามีตัว อย่าเห็นแก่ตัว รักคนอื่นยิ่งกว่าตัว อย่ามีตัวของตัว จงมีตัวของพระเจ้า แล้วเป็นชีวิตนิรันดร. อย่างนี้คือความไม่เห็นแก่ตัว. พุทธศาสนาก็สอนความไม่เห็นแก่ตัวในทำนองเดียวกันนี้. แล้วทำไมบางที่เราได้ยิน ได้ฟังว่า

กำลังตั้งข้อที่จะมุ่งเอาเปรียบกัน แข่งขันกัน เบียดเบียนกันในระหว่างศาสนา เป็นเรื่องที่น่าเศร้ายิ่งกว่าสิ่งใด. ถ้ามีธรรมะที่เดินมาถูกต้องแล้วจะรู้สึกว่าคุณทุกคนในโลกเป็นคนคนเดียวกัน อย่าว่าแต่ศาสนา ๒-๓ ศาสนานี้จะไม่ใช่เป็นศาสนาเดียวกัน.

เกี่ยวกับข้อนี้เอาตามเคยยกตัวอย่างว่าขอให้ดูสิ่งที่เรียกว่า “น้ำ”. น้ำชนิดไหนก็ตาม มีน้ำแท้ น้ำบริสุทธิ์อยู่ในนั้นทั้งนั้น จะเป็นน้ำฝน น้ำคลอง น้ำหนอง น้ำบึง น้ำในकुศกรก น้ำอุจจาระ น้ำปัสสาวะ น้ำปลา น้ำส้ม น้ำอะไรก็ตามในนั้นมีน้ำบริสุทธิ์; ส่วนที่ไม่บริสุทธิ์คือเป็นสารอื่น ๆ ที่ไปเจือในน้ำให้ได้ชื่อว่าน้ำสกปรก หรือน้ำปลา น้ำส้มนั้น มันไม่ใช่ น้ำ ต้องเอาออกไป; เมื่อเหลือแต่สิ่งที่เรียกว่าน้ำแล้ว มันก็เหมือนกันหมด คือ  $H_2O$  เหมือนกันหมด : ไฮโดรเจน ๒ หน่วย, ออกซิเจน ๑ หน่วย เหมือนกันหมด, มีอยู่ในน้ำฝน น้ำท่า น้ำคลอง น้ำบ่อ น้ำหนองนั้น น้ำแท้ ๆ มันต้องเหมือนกันหมด จะเป็นน้ำปลา น้ำเค็ม น้ำในส้วม น้ำฝน น้ำกลั่นอะไรก็ตาม; น้ำแท้ ๆ มันก็คือ  $H_2O$  นี้มันก็เหมือนกันหมด ไม่ควรจจะรังเกียจกัน. แต่ถ้าเอาของข้างนอกที่ปลอมที่ปนเข้าไปแทรกแซงอยู่ มันก็ต่างกัน. นี่แหละคนมองกันในแง่นี้จึงเห็นว่าเป็นต่างกัน แล้วก็ปฏิบัติกัน.

ที่จริงทางศาสนาต้องการให้ไปไกลกว่านั้นว่าน้ำเหมือนกันหมด ในฐานะเป็น  $H_2O$ ; แต่แล้ว  $H_2O$  นั้นไม่ใช่ น้ำ มันเป็นหน่วยของอนุ ของปริมาณ แล้วหน่วยของปริมาณนั้น กู้อีกที่มันเป็นความว่าง เป็นอีเลคตรอน โปรตรอน อยู่ในความว่าง, นิวเคลียสของทุกอันเป็นความว่าง, แล้วมันจะไม่เหมือนกันอย่างไร. นอกจากน้ำทุกน้ำจะเหมือนกันแล้ว น้ำยังจะเหมือนกับดิน หรือว่าสิ่งต่าง ๆ ที่ล้วนแต่ประกอบอยู่ด้วย ปริมาณนี้ทั้งนั้น. ถ้าความคิดเดินไปอย่างนี้ มันก็ไม่มีเขา ไม่มีเรา มีเหมือนกันหมดในฐานะที่ว่าเป็นสิ่งที่มีชีวิต กำลังทุกข์ยาก ลำบากอยู่ด้วยความ

เข้าใจผิด เพราะไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ ไม่รู้จักว่าตัวเองคือธรรมะ หรือธรรมชาติ; ไปตุ๋นเอามาเป็นตัวกู มาเป็นของกู; แล้วก็ยึดมันถือมัน แล้วก็หลงใหล แล้วก็เบียดเบียนกัน แย่งชิงกัน ช่มเหงกัน. นี่คือการไม่มีธรรมะ ไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะ เป็นอธรรมที่สุดแล้ว, มันเป็นเรื่องที่เป็นอธรรมถึงที่สุดแล้ว ที่กำลังคลุกเคล้ากันอยู่กับมนุษย์ในยุคปัจจุบันนี้.

ความมุ่งหมายของการบรรยายในครั้งที่ ๒ นี้ มุ่งเพียงแต่จะให้เห็นว่า มนุษย์กำลังเป็นอยู่อย่างไร ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับธรรมะ ถ้าเรารู้ข้อนี้ดีแล้ว เราจะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ เพราะฉะนั้นขอให้สนใจ เพื่อทำความเข้าใจกันต่อไป ในวันพรุ่งนี้ ซึ่งจะกล่าวถึงข้อที่ว่า “เราจะปฏิบัติธรรมะกันอย่างไรเพื่อให้ธรรมะมีขึ้นมา”

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะสมควรแก่เวลาเพียงเท่านั้น.

---

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย

## มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อธรรมะอย่างไรจึงจะมีความสุข

บรรยาย ณ ทอประชุม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๒๘ มกราคม ๒๕๑๑

ท่านสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ และท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

ในการบรรยายครั้งที่ ๓ นี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อธรรมะอย่างไรจึงจะมีความสุข**, ขอทบทวนความจำสำหรับครั้งที่แล้วมาในความเนืองกันของเรื่อง ว่าเราได้พูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะ” คืออะไร หรือ *ธรรมะ* *ทำไมกัน* ในวันแรก, และวันต่อมาได้กล่าวถึงการที่มนุษย์ไม่รู้จักรธรรมะ ไม่สนใจธรรมะ เหยียบย่ำธรรมะ ทั้งที่ธรรมะนั้นก็เป็นสิ่งที่มิได้อยู่ที่เนื้อที่ตัว หรือว่าเป็นตัวของตัวอยู่ เป็นกฎเกณฑ์ที่มีอยู่ในตัว. เมื่อไม่มีความเข้าใจถูกต้องก็ทำผิด เกิดเป็นธรรมะประเภท *อธรรม* ขึ้นมา เป็นธรรมประเภท *อธรรม* ขึ้นมา, ทำให้เผลอไปในทางของพญามาร คือวัตถุนิยมที่ลุ่มหลงจัด; แล้วโลกของเราก็หันหลังให้แก่ธรรม ประเภทที่เป็นธรรมที่จะทำความสงบสุขนั้นเสีย แล้วก็หันหน้าไปหาธรรมะประเภทที่จะทำให้เกิดความทุกข์นั้นยิ่งขึ้นทุกที. อาการอย่างนี้เรียกว่าเหยียบย่ำธรรม จึงได้ถูกรธรรมหรือธรรมชาติ ตบหน้าเอา ให้มีความทุกข์หรือมีปัญหาต่าง ๆ นานา เพิ่มมากขึ้น มีสภาพเหมือนกับทกนรกทางวิญญานอยู่ตลอดกาล นี่เป็นตัวปัญหาที่มีอยู่เฉพาะหน้า.

ในวันนี้จะไต่กล่าวถึงการที่ มนุษย์เราจะต้องมีการปฏิบัติให้ถูกต้อง ให้เป็นไปตามทางของธรรมประเภทที่จะทำให้เกิดความสงบสุข. สิ่งที่จะต้องสังเกตให้ละเอียดเป็นพิเศษก็คือ อาการที่กำลังเหยียบย่ำธรรมอยู่นั่นเอง, คือไม่คำนึงถึงสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” ซึ่งในที่นี้หมายถึงธรรมที่จะทำความสงบสุข กลายเป็นเหยียบย่ำธรรมประเภทนี้เสียว่าไม่มีค่า ไม่มีความหมาย; หันไปมอบตัวให้กับสิ่งที่เราเรียกกันใหม่ว่า *อธรรม*, และยังมีที่ยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือว่า ธรรมหรืออธรรมก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ; ที่นี้มนุษย์ไปทุ่มหรือไปปล้นเอามาเป็นตัวกู มาเป็นของกู

ฟังดูให้คิดว่าสิ่งที่เรียกว่า “ตัวกู” “ของกู” นี้คืออะไร นี่คือสิ่งที่เพิ่งเกิดใหม่ แล้วก็เกิดหยก ๆ แล้วก็เกิดชั่วคราวประเดี๋ยวประด๋าว แล้วก็ลับหายไป; คือทุกโอกาสที่คนเฟลอสติ ไล่เห็นรูปชั่วช้า ได้ฟังเสียงชั่วหู ได้ดมกลิ่นชั่วจมูก เป็นต้น แล้วเฟลอสติ คือไม่มีความรู้ที่ถูกต้องในทางธรรม เกิดขึ้นในขณะนั้น อย่างนี้เรียกว่า เฟลอสติ เมื่อเฟลอสติก็เป็นโอกาสของฝ่ายอธรรม. เพราะว่าการไหลไปในทางต่ำนั้น ง่ายกว่าการที่จะดำรงตัวอยู่หรือไหลไปในทางสูง เพราะฉะนั้น จึงง่ายที่จะตกไปในฝ่ายอธรรม, ฝ่ายที่จะให้เกิดความทุกข์. นี่แหละเฟลอสติเดียว ก็ทำให้เกิดความรู้สึกรู้สึกที่เป็นตัวกูของกู โดยอาศัยกำลังของสัญชาตญาณเป็นใหญ่.

พอเกิดตัวกูของกูแล้วก็เรียกว่า เกิดคนขึ้นมาในลักษณะที่ แปลกประหลาด คือคนที่มีอาการเหมือนกับคนบ้า, ไม่รู้อะไรตามที่เป็นอย่างจริง ก็ไปบ้า คือไปหลงรัก หลงเกลียด หลงโกรธ หลงอะไรต่าง ๆ นานา อย่างใดอย่างหนึ่ง, นี้เรียกว่า มีอาการเหมือนคนบ้า เพราะฉะนั้นจึงมีความทุกข์. แล้ว *ตัวกูของกูชนิดนี้ไม่ใช่ว่า เกิดอยู่ตลอดเวลา* สังเกตดูให้ดี ๆ มันเกิดชั่วขณะที่เฟลอสติไปหรือใจไป. แต่เดี๋ยวนี้ คนเราเคยชินในการที่เฟลอสติหรือใจนี้มากเข้า เพราะฉะนั้น มันจึงมีการเฟลอสติมากเข้า จนเวลาที่เกิดตัวกูของกูนี้มีมาก มากขึ้นทุกทีโดยเฉพาะในโลกสมัยนี้ เพราะฉะนั้นปัญหา มันจึงอยู่ที่จะต้องรู้จักอาการอย่างนี้หรือภาวะอันนี้ให้ดี ๆ; แล้วควบคุมให้ได้.

รวมความว่าที่เกิดเป็นทุกข์ขึ้นมานี้ก็เพราะว่าเหยียบย่ำธรรมะ แล้วไปต่เอาธรรมชาติมาเป็นตัวกูของกู. นี่เป็นคนคดโกง เป็นนักปล้นนักจี้ซึ่งหน้า เอาธรรมชาติมาเป็นตัวกูมาเป็นของกู. ดังนั้นเมื่อต้องการความสุข ก็ต้องทำในลักษณะที่ตรงกันข้าม; คืออย่าไปเหยียบย่ำธรรม เลิกการกระทำเช่นนั้นเสีย อย่าเป็นนักปล้นนักจี้ เอาธรรมชาติต่าง ๆ นานามาเป็นตัวกูของกู แล้วก็คืนดีกับธรรมะเสีย. นี่พูดอย่างโวหารภาษาชาวบ้านภาษาคน ว่าคืนดีกับธรรมะเสีย. แต่นี่มันโกรธกัน มันเกลียดกัน เหยียบย่ำกัน กล้ายกยว่าหย่าขาดจากกัน; จึงไม่มีอาการเหมือนกับที่เรียกว่าคืนดีกัน ดังนั้นจะต้องหันไปเคารพธรรม ให้ความสำคัญแก่ธรรมและชื่อตรงต่อธรรมชาติ อย่าไปเอาธรรมชาติมาโดยพลการว่าเป็นตัวเรา หรือของเรา. ปากพูดว่าตัวเราหรือของเราในบางครั้งบางคราวก็จริง แต่ใจอย่าเป็นอย่างนั้น. เพราะการพูดว่าเราว่าของเรานี้เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องพูดกันตามภาษาชาวบ้าน. พระพุทธเจ้าท่านก็พูดพระองค์ก็ตรัสด้วยคำว่าเราว่าของเรา ว่าตถาคต ว่าของตถาคตอะไรทำนองนี้ ก็เหมือนกับที่เราพูดว่าเรา ว่าของเราเหมือนกัน. แต่ว่าปากพูดอย่างนั้น แต่ใจเป็นอย่างอื่น คือรู้อยู่เต็มอกเต็มใจ เต็มสติปัญญาว่ามันเป็นของธรรมชาติ มันไม่ใช่ตัวเรา มันไม่ใช่ของเรา. นี่เรียกว่าเลิกเป็นนักปล้น นักจี้กันเสียที, อย่าไปต่เอาธรรมชาติ มาเป็นตัวกู มาเป็นของกู จึงจะมีความสุข คือมีจิตใจที่สะอาด สว่าง สงบ จะทำอะไร จะพูดอะไร จะคิดอะไร ก็ทำได้ดี เป็นไปในทางของความถูกต้องพอเหมาะพอดี ไม่มี ความทุกข์เกิดขึ้นเลย. นี้โดยหัวข้อใหญ่หรือโดยหลักใจความมันก็มีอยู่อย่างนี้.

ที่นี้เราจะตั้งดูกันในรายละเอียด : เราจะต้องรู้ว่า *ธรรมชาติ* นี้ มันมีลักษณะหรือมีคุณสมบัติเหมือนกับสิ่งที่เราเรียกว่า *พระเจ้า* หรือพระเป็นเจ้า คือมันเหนือสิ่งใด ไม่มีสิ่งใดไปบีบบังคับมันได้; มีแต่จะต้องไปทำให้ถูกต้องกับเรื่องกับราวของมัน. เราใช้คำว่า “มัน” ดูจะหยาบคายไปหน่อย แต่เราก็พูดกันอยู่อย่างนี้. ลักษณะที่เหมือนกับพระเจ้านี้หมายความว่า มันยืนกรานตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

ไม่มีเปลี่ยนแปลง ไม่เข้าใครออกใคร ไม่ไว้หน้าใคร ไม่ตามใจใคร ; ใครต้องการ  
อย่างไรจงทำไปตามกฎนั้น ๆ เมื่อทำอย่างนั้นจึงจะได้อย่างนั้นมา เมื่อทำอย่างนี้ก็จะได้  
อย่างนั้นมา นี่มันยืนกรานอย่างนี้อยู่เรื่อย. นี่คือกฎของธรรมชาติ หรือกฎของ  
พุทธศาสนา หรือกฎในศาสนาทุกศาสนาจะต้องเป็นอย่างนี้ทั้งนั้น หากแต่บางทีเขาไม่  
เรียกว่าธรรมชาติ เรียกว่าธรรมก็ได้ เรียกพระเจ้าก็ได้ เรียกอะไรก็ได้. แต่เมื่อพูด  
กันตามภาษาธรรมดาไม่ใช่ภาษาศาสนา หรือพูดกันตามความจริง ก็เรียกว่า  
“ธรรมชาติ” ดีกว่า : ให้มนุษย์ทำหน้าที่ให้ถูกต้องซื่อตรงตามกฎของธรรมชาติ อย่าคู่  
กรรมสิทธิ์ของธรรมชาติ แล้วมันก็หมกปัญหาเท่านั้นเอง แต่เดี๋ยวนี้มันน่านึก น่าคิด  
หรือน่าสะอึก ที่ว่าเรากำลังเผลอ กำลังไม่เข้าใจต่อธรรมชาติ แม้ที่มันเป็นตัวเราเอง  
จึงได้ทำไปในทางที่เหยียบย่ำธรรมะ หรือต่อต้านธรรมชาติในลักษณะที่เป็นไป ไม่ได้  
ในทางที่จะมีความสุข มีแต่จะเป็นไปในทางที่มีความทุกข์ มีความวุ่นวายระส่ำระสาย.

เราจงดูกันต่อไปถึงข้อที่ว่า ความนิยมของมนุษย์เราในสมัยนี้ ส่วนใหญ่  
ก็เป็นไปในทางที่หลับหูหลับตาเหยียบย่ำธรรมโดยไม่รู้สึกตัว ฉะนั้น จึงมีความลำบาก  
ยุ่งยากอยู่ทุกอย่างทุกประการ แม้แต่การศึกษาที่เพิ่งไปแต่ในทางที่จะให้ ได้มาซึ่งวัตถุ  
เป็นอุคมคติ; ไม่ได้เพิ่งที่จะให้ ได้มาซึ่งธรรมะคือความสงบสุข หรือความสะอาด  
สว่าง สงบ แห่งจิตใจเป็นอุคมคติ; ไปเพิ่งแต่ที่จะเอาวัตถุที่ถูกอกถูกใจเป็นอุคมคติ.  
แล้วที่ว่าถูกอกถูกใจนั้น ไม่ใช่ถูกอกถูกใจของคนรู้ แต่ไปถูกอกถูกใจของคนที่ไม่รู้  
คนที่ยังหลับตาต่อธรรมชาติ. ดังนั้นจึงเพิ่งไปแต่ในทางวัตถุที่จะก่อให้เกิดความสุข  
ทางร่างกาย หรือทางเนื้อทางหนัง เหมือนลูกเต๋ก ๆ หรือจะเลยกว่าลูกเต๋ก ๆ ลงไปถึง  
สัตว์ทั่วไปก็ยังมี คือมุ่งหมายแต่ความสุข สนุกสนาน เอรีดอ้อยทางเนื้อทางหนัง  
ไม่รู้เรื่องความสะอาด สว่าง สงบ ความสุขในทางวิญญาณ.

นี้การศึกษาของโลกทั้งโลกในสมัยนี้ เขาไปแต่ในแนวอย่างนี้; แล้ว  
มีหน้าซ้ำท้าว ศาสนานี้ไม่เกี่ยวกับคน ถูกก็คักันไม่ให้เอาเข้ามาในสถาบันของการ



ศึกษาชั้นสูง คือชั้นที่จะพูดกันรู้เรื่อง; ปลดปล่อยให้เป็นเรื่องท่องจำของลูกเด็ก ๆ เล็ก ๆ อย่างมาก. ในต่างประเทศยิ่งได้ยินข่าวว่าไม่ให้การศาสนา, หรือเรื่องศาสนาเข้าไปแตะต้องกับสถาบันของการศึกษาเสียเลยก็มี เพราะหาว่าเป็นคนละเรื่องบ้าง หรือว่าทางการเมืองมันบังคับไม่ให้ทำเช่นนั้นบ้าง. สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนาก็ไม่มีโอกาสเข้าไปเกี่ยวข้องกับนักศึกษาก็มีสติปัญญา. นักศึกษาเหล่านี้ก็ถูกมอมให้มันเมาไปแต่ในความเป็นมาของเรื่องทางวัตถุ ในเรื่องความสุขทางเนื้อหนัง ในเรื่องเกียรติยศ ชื่อเสียง. พอเขาโตขึ้นมาเป็นผู้หลักผู้ใหญ่เป็นเจ้าของโลก; โลกนี้ก็กลายเป็นโลกของวัตถุนิยมอย่างนี้; ก็มีการปล้นชิงธรรมชาติ มาเป็นวัตถุของกู่มากขึ้น จึงมีความทุกข์เพิ่มมากขึ้น ๆ และมีหวังที่จะเพิ่มมากขึ้นอีกต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุด. นี่จึงพากันมีจิตที่วุ่นวาย อยู่ด้วยตัวของกู ไม่มีว่างจากตัวของกู หรือของกู จนแทบจะกล่าวว่ามีวุ่น มีทุกข์อยู่เสียมากกว่า.

ที่<sup>๕</sup>ทางที่จะต้องกระทำนั้นมันก็คือตรงกันข้าม : จะต้องมีความรู้ให้ถูกต้อง เห็นความจำเป็นของธรรม หรือของศาสนาที่จะช่วยให้มีจิตว่าง จากความรู้สึกว่าตัวกู - ว่าของกู; แล้วก็เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดทั้งสิ้นไปตามเดิมนั้น ในลักษณะที่ถูกต้อง คือไม่เกิดเป็นทุกข์ ไม่เกิดเป็นพิน เป็นไฟ เผาผลาญคนผู้นั้นขึ้นมา. ธรรมะมีความมุ่งหมายที่จะช่วยมนุษย์ในลักษณะอย่างนี้; แต่มนุษย์ไม่ต้องการ คิดไปเสียแต่ว่าไม่ทันใจ มุ่งจะตะกตะกลามในเรื่องของวัตถุ ตามความต้องการของตน. ตนในที่นี้คือกิเลสตัณหา หรือตัวกูของกูนั่นเอง ไม่ใช่ของสติปัญญา. ฉะนั้นก็เลยมีแต่ความไหลเลื่อนลงไปทางนั้น ในทางต่ำ คือทางที่จะเป็นทุกข์.

มีความยากลำบากอยู่ตรงเรื่องคำพูดไม่ค่อยจะมีพอ ที่จะใช้อธิบายเรื่อง<sup>๕</sup> ให้เป็นที่เข้าใจกันได้อย่างชัดเจนถูกต้องหรือโดยรวดเร็ว จึงต้องใช้เวลามาก ความพยายามมาก แล้วความอดทนมีไม่พอ ก็เลยพูดกันไม่ทันจะรู้เรื่อง; ส่วนมากหรือ

ทั่ว ๆ ไป เป็นเสียอย่างนี้. สำหรับผู้ที่มีความลุ่มหลงในทางวัตถุนิยมนั้น ไม่มีแก้ไข อยู่แล้วที่จะเสียสละเวลามาฟังเรื่องอย่างนี้ มันก็ไม่มีโอกาสที่จะรู้เรื่องอย่างนี้ จะแก้ ปัญหาข้อนี้ได้ก็ต้องไปคิดดูกันเสียใหม่ บอกกล่าวให้ดูกันเสียใหม่ ให้เห็นความจำเป็น ของสิ่งนี้ คือรู้จักทำให้จิตปราศจากความคิดที่ปรุงขึ้นมาว่าเป็นตัวกูหรือว่า ของกูนี้ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ จนกระทั่งไม่เกิดเลย.

จิตที่ปราศจากความเดือดพล่านเป็นตัวกูของกูนี้ เราไม่มีคำอื่นจะเรียก เราก็มักเรียกว่า “จิตว่าง”. เมื่อว่างจากตัวกูแล้วมันจะมีอะไร คิดดู; มันมีอะไร ก็ไม่ใช่ของตัวกู นี่เป็นการกระทำที่ถูกต้อง ตามหลักของธรรมชาติ, คือไม่ไปปล้น ไปจี้เอาของธรรมชาติ หรือตัวธรรมชาติมาเป็นตัวกูของกู. **จิตที่ไม่ยึดครองเอา สิ่งใดว่าเป็นตัวกูของกูก็ควรจะเรียกว่าจิตว่าง;** เหมือนกับที่มือของเรา เมื่อไม่ได้จับฉวยอะไรเอาไว้ ก็ต้องเรียกว่ามือว่าง. จิตก็เหมือนกัน ในเมื่อไม่ได้จับ ฉวยอะไรเอาไว้ ก็ต้องเรียกว่า “จิตว่าง” แต่คำว่า ว่าง นี้มันมีหลายความหมาย มีทาง เข้าใจผิดได้.

ก่อนนี้อาตมาก็ยอมรับ เพราะเราใช้คำว่า “ว่าง” ว่างกันแต่ในความหมาย ที่ว่ามันไม่มีอะไรเลย หรือมันไม่ทำอะไรเลย; แต่ขอให้ทราบว่านั่นเป็นภาษาเด็ก ๆ ไม่ใช่ภาษาของคนโตแล้ว หรือเป็นนักศึกษาโดยเฉพาะในทางพุทธศาสนา คำ ๆ เดียวกันย่อมมีความหมายสูงต่ำตามลำดับ ขอให้พิจารณาคำอื่น ๆ อีกมากมาย หรือทั่ว ๆ ไป : คำ ๆ หนึ่งจะมีความหมายอยู่หลายระดับ ระดับต่ำก็คือภาษาคนโง่พูด ระดับสูงก็คือภาษาคนมีสติปัญญาพูด, เราจึงแบ่งแยก อย่างน้อยที่สุดเป็นภาษาคน กับภาษาธรรม หรือ ภาษาพระพุทธเจ้า, ส่วนคำว่า **จิตว่าง** ในที่นี้ พระพุทธเจ้า ท่านสอน เรื่องให้มองดูโลกในลักษณะที่เป็นของว่างอยู่เสมอ นี่เป็นพระพุทธภาษิต.

พระพุทธองค์ตรัสว่า **ให้ทุกคนมองดูโลกในลักษณะที่เป็นของว่าง อยู่เสมอ** แต่ไม่ได้หมายความว่าให้ดูโลกในลักษณะที่ไม่มีอะไรเลย; ให้มันมีอยู่ทุกอย่าง ให้มันเป็นอยู่ทุกอย่าง ตามที่มันมีและมันเป็น แต่ว่าในทั้งหมดนั้นไม่มีอะไร ไม่มีส่วนไหน ที่สมควรแก่การที่จะไปเรียกว่าตัวตนหรือของตน. ให้เห็นโลกในลักษณะนี้จึงจะเรียกว่าเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ เห็นสิ่งต่าง ๆ มี เป็นไป จนกระทั่งมาเกี่ยวข้องกับเรา เราเองก็หามากินมาใช้ วน ๆ เวียน ๆ ไปอยู่อย่างนี้ นี้ก็รวมเรียกว่าโลกเหมือนกัน. ทั้งหมดทั้งสิ้นที่มีอยู่ในโลกอย่างไร รวมกันทั้งหมดแล้ว ก็ให้มองเห็นในลักษณะโดยความเป็นของว่าง ว่างจากตัวตน ว่างจากของตน, **ตัวตน** หรือ **ของตน** นี้ มันเป็นคำในระดับกลาง ระดับปกติ; ถ้ามันเดือดจัดขึ้นมา มันก็เป็น **ตัวกู** หรือเป็น **ของกู**. แต่ลักษณะที่มันเป็นอยู่จริงในจิตใจของคนนั้น มันอยู่ในลักษณะที่เป็นตัวกูของกูทั้งนั้น เงินของกู ทองของกู อะไร ๆ ของกู อย่างนี้ทั้งนั้น, อย่างนี้แล้วก็กล่าวได้ว่าคนนั้นไม่ได้มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง; เห็นนั่นเห็นนี่ เป็นตัวกู เป็นของกูไปหมด เต็มไปค้ำยตัวกู เต็มไปค้ำยของกู แล้วมันจะว่างอย่างไร. จิตมันไม่ได้ว่าง มันวุ่น, เมื่อมันวุ่นมันก็สกปรกมีดมัว เราร้อน และเป็นทุกข์. **ให้ดูทุกสิ่งในลักษณะที่เป็นของว่าง จากตัวตนหรือของตนอยู่เสมอ แล้วจิตมันจะว่างเอง.**

ลองคิดถึงอีกนิตหนึ่ง ทบทวนดูอีกนิตว่า : เมื่อจิตประกอบอยู่ด้วยปัญญา ที่ถูกต้องมองเห็นทุกอย่าง ว่าไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนและของตนแล้ว มันก็จะไม่จับฉวยอะไรไว้ มันเป็นจิตว่าง ไม่ไปเป็นทาสของสิ่งใด ไม่ได้ไปลุ่มหลงในสิ่งใด **เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นอิสระ.** เพราะมันไม่ไปเฝ้าหลงในสิ่งใด **เพราะฉะนั้นมันจึงฉลาด** ถือเป็นปัญญาหรือแสงสว่าง. มันไม่ไปเกลือกกลั้วในสิ่งเหล่านั้น **เพราะฉะนั้นมันจึงสะอาด;** มันจึงเป็นจิตที่สะอาด สว่าง สงบได้ แต่เราเรียกว่า **“จิตว่าง”** เพื่อแสดงอาการ เฉพาะให้ชัดเจนลงไป ถึงข้อที่ว่ามันไม่ได้จับฉวยอะไรโดยความเป็นตัวตนหรือของตน.

เมื่อมันว่างอย่างนั้นมันก็มีลักษณะ สะอาด สว่าง สงบ; จิตชนิดนี้ คือจิตที่เป็นธรรมชาติ บริสุทธิ์ ไม่ไปต่ออะไร ไม่ไปปล้นอะไร ว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน; มันจึงเป็นจิตที่ไม่มีความทุกข์ หรือเรียกว่าจิตที่ดับเย็น หรือเรียกว่า จิตเดิม ก็ก่อนแต่จะปรับปรุงเป็นตัวยงของกู; หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่านิพพานก็ได้.

จิตที่ประกอบอยู่ด้วยลักษณะของนิพพาน เข้าถึงพระนิพพาน นี้จะเรียกว่าเป็นขณะที่เข้าถึงพระเป็นเจ้า อยู่เป็นอันเดียวกับพระเป็นเจ้า ไม่มีความทุกข์เลยอย่างนี้ก็เรียกได้. มันเป็นไวยาหารของภาษามีก้าวได้มากมาย ไปคิดดูเองก็จะพอเห็นได้. นี้เรียกว่า *เราศึกษาค้นกับธรรมชาติ* ไม่เป็นศัตรูกับธรรมชาติ ธรรมชาติไม่ตบหน้าเรา ไม่เกลียดเรา; แต่จะมีอาการที่เหมือนกับว่า รักเรา คือแวดล้อมเราให้อยู่ด้วยความปกติสุข. *นี่เป็นแนวที่จะต้องประพฤติกปฏิบัติ : ไม่เหยียบย่ำธรรมชาติ เคารพธรรมชาติ ทั้งฝ่ายที่เป็นธรรมและอธรรม;* เพราะทั้งธรรมและอธรรมล้วนแต่เป็นธรรม คือธรรมชาติ ฝ่ายเป็นธรรมเราเคารพนั้น ฟังง่ายทุกคนฟังออก; แต่ฝ่ายที่เป็นอธรรมเราเคารพด้วย นี่บางคนจะฟังไม่เข้าใจ.

แม้สิ่งที่เรียกว่า *อธรรม* ก็คือธรรม เพราะฉะนั้นเราต้องเคารพ คือต้องไปเอื้อเฟื้อ ต้องไปสนใจ แล้วต้องไปประพฤติกปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามอำนาจหรือตามความหมายของสิ่งที่เรียกว่าอธรรม; ถ้าเราไปทำเล่น ๆ กับมัน มันก็กัดเอา. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าจะต้องมีความเคารพในสิ่งที่เรียกว่าอธรรม โดยประการทั้งปวง. ความดีก็เคารพง่าย ส่วนความชั่วก็ต้องเคารพในลักษณะที่ว่าทำให้ถูกต้องกับเรื่องราวของความชั่ว คืออย่าไปทำความชั่วนั่นเอง. ความชั่วมันไม่ต้องการให้เราทำ เราก็อย่าไปทำซี; เมื่อเราไปชื่นทำเข้า มันก็ต้องมีความทุกข์, นี้เรียกว่าจะต้องรู้จักเคารพธรรม เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีต อนาคต บัจจุบัน ล้วนแต่เคารพธรรม* เอาใจใส่เอื้อเฟื้อในการที่จะรู้ธรรม ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้อง ไม่มีผิดพลาดเลย.

ที่นี้เกี่ยวกับธรรมชาติ เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ที่พระพุทธเจ้า ท่านตรัสว่า *จงมองเห็นโลกหรือสิ่งทุกอย่างโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ* นั้น หมายความว่าเห็นธรรมชาติทุกอย่าง ในตัวเรา นอกตัวเรา หรือทั้งหมดทุกหนทุกแห่งนี้ ทั้งเรื่อง รูปธรรม ทั้งเรื่องนามธรรมก็ตามนี้ ว่าเป็นของว่าง ปราศจากตัวเรา ไม่ใช่ของเรา. สำหรับ “ธรรมชาติ” อย่างนี้ เราเป็นผู้ยืม ตีกว่าเป็น *เจ้าของ*. อย่าทำตัวเป็นเจ้าของกับมัน จงทำตัวเป็นผู้ยืมใช้ชั่วคราวนี้ดีกว่า ทำงานกว่า และจริงกว่า ถูกต้องกว่า.

ที่ในทาง พุทธศาสนาสอนให้ไม่ยึดมั่นถือมั่นเป็นของเรา ก็ไม่ได้หมายความว่า ไม่ให้ไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น แต่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ในลักษณะคล้ายกับที่เรียกว่าเป็นผู้ยืม. เพราะว่าโดยความจริง โดยเนื้อแท้แล้ว เราไม่มีทางที่จะเป็นเจ้าของธรรมชาติอะไรที่ไหนอีก เพราะกายของเรา จิตของเรา ความคิดของเราก็เป็นธรรมชาติอยู่แล้ว; แล้วจะไปตาบอดเป็นเจ้าของธรรมชาติอะไรกันที่ไหนอีก. นี่มันผิด มันผิดเรื่องความจริง. หรือถ้าจะมองถึงธรรมชาติที่เป็นกฎธรรมชาติแล้ว ไม่มีทางที่ใครจะเป็นเจ้าของมันได้ มันเป็นพระเจ้าในตัวมันเอง มันเป็นเจ้าของในตัวมันเอง เราไปทำเล่นกับสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ เราขึ้นไปทำจริงว่าจะเอาอย่างนี้ มันก็เหมือนกับเอาศิระะไปชนภูเขา มันจะได้ประโยชน์อะไร. มันไม่มีทางที่ภูเขาจะพังทลายลงมาได้ ศิระะจะพังทลายเสียก่อน.

เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนกันมาแต่โบราณกาลที่เรียกว่า เป็นผู้ยืมตีกว่า. ส่วนที่เราพูดกันว่าเป็นของเราเป็นตัวของเรา นั้น ให้พูดตามสมมติหรือตามกฎหมาย. ภาษาที่ปากพูดอย่างภาษาชาวบ้าน นี้ก็เรียกว่า ภาษาสมมติ ถึงแม้กฎหมายก็เป็นเรื่องสมมติบัญญัติ ตามที่มนุษย์ช่วยกันสมมติบัญญัติเอาไว้ : เช่นระบุตามกฎหมายว่า ที่ดินนี้เป็นของคนนี้ เงินนี้เป็นของคนนี้ อะไรเป็นของคนนี้ ก็ถูกแล้ว ตามสมมติตามกฎหมาย แต่ธรรมชาติคงจะหัวเราะเยาะอยู่เสมอ ที่พวกมนุษย์คบคิดกันอย่างนี้ ว่าเป็นกฎหมายกฎหมาย จะเอาไปบังคับธรรมชาติ ซึ่งไม่มีทางที่จะเป็นไปได้.

ที่เราได้พูดกัน ว่าเรา ว่าของเรา นี้ เพราะมันได้พูดกันมาตั้งแต่สมัยที่ยังไม่รู้อะไร สมัยที่ยังโง่ ไม่รู้จักพินปี หมันปี แสนปี ลันปี อะโรมาแล้วก็ได้. คำพูดที่แรกมันคงจะไม่มีเรามีเขาอะไรนัก ให้ลองคิดดูก็จะเข้าใจได้ในขั้นนี้ : เราลองนึกดูถึงสัตว์ สัตว์เศรษฐกิจ มันมีอะไรบางอย่างเหมือนกันเช่นมีที่อยู่ มีอาหาร มีอะไรเหมือนกัน ; แต่ไม่มีความยึดถือ ยึดครองว่าเรา หรือว่า ของเรามากเหมือนคน. นี้จะขอแนะนำให้สังเกตสิ่งที่ควรสังเกตหรือควรรู้สึกอย่างหนึ่ง ว่าความรู้สึกของสิ่งที่มีชีวิตที่เป็นรากฐานในส่วนลึกนั้น คือความรู้สึกว่าได้หรือไม่ได้ ว่าได้หรือเสีย, ว่า gain หรือ loss นี้ ๒ อย่างนี้เท่านั้น; ไม่มีว่าเรา ว่าของเรา ว่าดีว่าชั่ว ว่าบุญว่าบาป ว่าสุขว่าทุกข์ อะไรที่ไหน.

**สิ่งที่ชีวิตในขั้นแรกจะรู้สึกแต่เรื่องว่า ได้ หรือ ไม่ได้ เท่านั้น,**  
ได้ก็คือว่า ได้กิน ได้อยู่ ได้มีชีวิตอยู่ โดยไม่ตาย นี้เรียกว่าได้; ที่ส่วนที่ว่าไม่ได้หรือเสีย นั่นคือ ไม่ได้กิน ไม่ได้อยู่ ไม่ได้มีชีวิตอยู่. มันรู้สึกแต่ขั้นนี้เท่านั้นคือได้และเสียเท่านั้น. และเพียงเท่านั้น สัตว์เศรษฐกิจหรือต้นไม้ หรืออะโรมาก็มีความเป็นอยู่ได้ คือมันพยายามที่จะได้ เช่นต้นไม้ก็พยายามที่จะได้น้ำ ได้แสงแดด ได้แร่ธาตุเป็นอาหาร. จะเห็นได้ว่ามันดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ได้เท่านั้นเอง แล้วมันก็มีชีวิตอยู่; มันไม่มีความรู้สึกว่าได้หรือชั่ว บุญหรือบาป สุขหรือทุกข์ หรือแม้แต่คำว่าอร่อยหรือไม่อร่อย ถึงสัตว์ก็เหมือนกัน ไม่ได้รู้สึกอะไรมากไปกว่าได้กินหรือไม่ได้กินเท่านั้นเอง : คือว่าได้กินก็ได้มีชีวิตอยู่; ไม่ได้กินก็ต้องตาย หรือบางทีไม่นึกถึงตาย เพียงแต่ความหิวบีบคั้น ให้ได้กินก็หายหิว; มันรู้แต่เพียงเท่านั้น ฉะนั้น ปัญหาเรื่องดีชั่ว บุญ บาป สุข ทุกข์ ไม่มี. เพราะฉะนั้นเรื่องที่จะเป็นตัวกูเป็นของกูนี้ มันก็ไม่มี มันมีจิตว่างตามธรรมชาติในระดับต่ำ โดยไม่ต้องทำอะไรเลย มันจึงมีความทุกข์น้อยไปตามประสาของมัน.

ที่นี้วิวัฒนาการมาถึงคน ในขั้นแรกที่เป็นคนป่า ครึ่งคนครึ่งลิงอะไรนี้ คงจะนึกได้แต่ในเพียงคู่แรกว่าได้หรือเสีย อย่างเดียวกับสัตว์เดรัจฉานเหมือนกัน. ถ้ามันได้มากก็เป็นเรื่องหมกบ่ปัญหา หมกบ่ปัญหาประจำวันหรือหมกบ่ปัญหาตลอดชีวิต. ที่นี้ต่อมาคนนี่มันมีวิวัฒนาการ มีปัญญาสูงขึ้น ๆ เพราะมันสมองมันพิเศษ แล้วมันประหลาดตรงที่มันพูดได้ สัตว์เดรัจฉานมันพูดไม่ได้ ไม่มีภาษาพูด. คนเผอิญมันมีภาษาพูด แล้วภาษาพูดนี้ทำให้เกิดการศึกษา. การศึกษาก็ช่วยให้จิตใจวิวัฒนาการเร็ว เพราะฉะนั้นมันจึงมีความคิดนึก สติปัญญาขึ้นมา มันจึงคิดนึกได้มาก โดยมันรู้อะไร ๆ รู้สึกอะไร มาก เพิ่มขึ้นจากที่เพียงแต่รู้ว่าได้ หรือเสีย; มันรู้อะไรที่มีความหมายกว้างออกไปจนเป็นดีหรือชั่ว ถ้าได้ก็คือดี; ไม่ได้ก็คือชั่ว. แล้วขยายสิ่งที่มีความหมายเป็นสิ่งที่ต้องการกับที่ไม่ต้องการนี้เรื่อยมา ๆ จนกระทั่งว่า บุญหรือบาป สุขหรือทุกข์; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คืออรร้อยหรือไม่อรร้อย ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย นี้มีความรู้สึกเป็นอรร้อยหรือไม่อรร้อย ซึ่งสัตว์เดรัจฉานมันไม่มี. ที่นี้พอคนมาเริ่มมีเข้าเท่านั้น ก็ต้องมีบาปดั้งเดิม บาปตลอดกาล ความทุกข์ตลอดกาล เหมือนที่ในคัมภีร์คริสเตียนเขากล่าว. มันจึงมีปัญหสำหรับคนเท่านั้นในเรื่องตัวกูของกู นี้เป็นรากฐานแล้วก็มีดีชั่ว บุญ บาป สุข ทุกข์ เป็นคู่ ๆ คู่ ๆ เรื่อยมาจนถึงบัดนี้ มีไม่รู้ว่าที่ร้อยก็พันคู่ ล้วนแต่เป็นที่ตั้งของความยึดถือว่าตัวกู ว่าของกูทั้งนั้น.

นี่ จิตที่เคยว่างตามธรรมชาติ มาแต่เดิมโน้น ในระดับต่ำโน้น มันเกิดวุ่นขึ้น ๆ ๆ รู้จักวุ่นมากขึ้น แต่วุ่นที่ไรก็เป็นความเฮิร์ตอรร้อย ตามภาษาของมนุษย์ที่โง่ที่หลงอยู่ทุกที่ และก็มากขึ้นทุกที่; ฉะนั้นความคิดมันจึงขยายตัวไปในทางวุ่นมากกว่าที่จะเป็นไปในทางว่าง มันจึงมีความทุกข์ตลอดกาล มีกิเลสตลอดกาล มีบาปตลอดกาล จริงได้เหมือนกัน.

ต่อมามันถึงรอบวิวัฒนาการไปในทางที่จะรู้อะไรนี้ จึงถึงยุค ๆ หนึ่งที่มนุษย์รู้จักคิด รู้จักนึกมากขึ้นเกี่ยวกับเรื่องนี้ จนเกิดรู้เรื่องความทุกข์ หรือกิเลสขึ้นมา จนกระทั่งเกิดบุคคลประเภทพระพุทธเจ้าขึ้นมาในโลก รู้เรื่องนี้. ฉะนั้นจึงสอนให้มนุษย์ระวังให้ดี ว่าตัวกูของกูที่ขยายตัวขึ้นมาทุกทีนี้ คือสิ่งที่ร้ายกาจที่สุด; ให้พยายามชุกเถลา, หมายความว่าคอยระวังอย่าให้มันเกิดบ่อยเข้า ๆ ให้ระวังหนักขึ้น ๆ ๆ จนมันไม่อาจจะเกิด. เมื่อมันไม่อาจจะเกิดเราก็สบายไม่มีความทุกข์เลย แล้วเราก็ทำอะไรต่าง ๆ ได้ มีอะไรต่าง ๆ ได้ หรือว่าเกี่ยวข้องกับทุกสิ่งได้โดยไม่ต้องมีความทุกข์เลย.

เพราะฉะนั้นธรรมะเรื่องนี้ ที่เป็น หัวใจพุทธศาสนา<sup>นี้</sup>จึงมีค่ามาก ตรงที่ว่ามันช่วยให้มนุษย์ที่ฉลาดขึ้นมาถึงในระดับ<sup>นี้</sup>แล้ว จะได้ฉลาดไปในทางที่จะไม่เป็นทุกข์ คือมีอะไรได้ ทำอะไรได้ เกี่ยวข้องกับอะไรได้ ในลักษณะที่ไม่เป็นทุกข์ มีสติปัญญาอยู่เรื่อย มองเห็นตัวเองเป็นผู้มีอยู่เรื่อย, ไม่เป็นเจ้าของอะไร ไม่เผด็จไปว่าตัวกูว่าของกู; ตรงตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอนว่า เห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ; พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์สอนอย่างนี้. ฉะนั้นเราอย่าได้มีความรู้สึกนึกคิดไปตามภาษาคนที่เป็นตัวกูของกูตามภาษาที่คนไม่รู้พูด หรือว่าตามกฎหมายว่านั่นของคนนั้น นี้อของคนนั้น. นี่มันเป็นเรื่องที่มีมนุษย์สมยอมกันเอง ขบถต่อธรรมชาติ; หรืออย่างดีที่สุดก็เพียงแต่ว่า เพื่อจะแก้ปัญหายุ่งยากบางประการ เล็ก ๆ น้อย ๆ ให้ผ่านพ้นไปเสีย. แต่ถ้าใครไปยึดถือเอาว่าเป็นของเรา เพราะกฎหมายว่าเป็นของเราอย่างนั้นแล้ว คนนั้นอาจจะทำไปผิดข้อเท็จจริงของธรรมชาติ ผิดความจริงของธรรมชาติในแง่ที่เกี่ยวกับกฎหมายก็ได้. เมื่อทำผิดแล้วก็ไม่ต้องโทษใคร มันก็ต้องเป็นทุกข์ อย่างที่ใครช่วยไม่ได้.

มนุษย์จะบัญญัติกฎหมายหรือบัญญัติอะไร ว่าอย่างไรก็ตามใจ ธรรมชาติไม่รู้ไม่ชี้ ธรรมชาติคงยืนกรานตามกฎหมายของธรรมชาติ; เพราะฉะนั้นมนุษย์ที่ฉลาด



จึงหันไปหากฎธรรมชาติ จะบัญญัติกฎหมายที่ดี จะบัญญัติศีลธรรมที่ดี ต้องให้มีรากฐาน  
อยู่บนกฎของธรรมชาติ นั่นจึงจะเป็นศีลธรรมหรือกฎหมายที่ดี; ถ้าอย่างนั้นมัน  
ก็ค่อยยังชั่ว.

เราไปเข้าใจผิดเอาว่าของเรา ก็ของเราเสียจริง ๆ ด้วยจิตด้วยใจเสียจริง ๆ  
ไม่ใช่เพียงแต่ปากพูด มันก็เลยมีความทุกข์. ที่นี้เราก็ใช้วิธีของธรรมะทางศาสนา  
เพื่อให้เห็นว่าไม่ใช่ตัวเราไม่ใช่ของเรา. ถ้าจะสมมติพูดกันอย่างภาษาคนก็ให้เราเป็น  
ผู้ยิ้ม แล้วก็เป็นผู้ยิ้มที่ซื่อสัตย์. ถ้าเราเป็นผู้ยิ้มที่ดี ธรรมชาติจะรักเรา แล้วก็ทำให้  
เราเต็มที และเราก็มีอะไร ๆ มากมายได้โดยไม่ต้องมีความทุกข์; จะทำงานอะไร  
ได้มากมายโดยไม่ต้องมีความทุกข์ จะมีทรัพย์หรือมีเกียรติ หรือมีอำนาจวาสนา  
หรือมีอะไรได้โดยไม่ต้องมีการผิดพลาด และเป็นทุกข์; เพราะเราล้วนแต่ยิ้มมาทั้งนั้น.  
ทรัพย์สมบัติก็ยิ้มเอาของธรรมชาติมา เกียรติยศ ชื่อเสียง อำนาจ วาสนา ก็ยิ้มของ  
ธรรมชาติมา, แม้แต่ความสุขความทุกข์นั้นก็ยิ้มของธรรมชาติมา.

นี่จิตใจชนิดนี้จะเป็นอย่างไรลองคิดดู มันบ้าหรือดี; ไปคิดดู แต่ถ้าจะ  
วินิจฉัยตัดสินลงไปว่า บ้าหรือดี แล้วก็อย่าลืม จะต้องไปถึงประเด็นที่สำคัญ กล่าวคือ  
วัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือว่าอย่างไรมันเป็นไปได้เพื่อทุกข์ อย่างไม่เป็นไปเพื่อทุกข์.  
อย่างที่เป็นไปเพื่อทุกข์มันต้องบ้าแน่นอน; ถึงจะชอบกันทั้งบ้านทั้งเมือง  
ทั้งโลก มันก็ต้องเป็นเรื่องบ้า. อย่างที่ไม่เป็นไปเพื่อทุกข์นี้ มันต้องดีไม่บ้า  
เพราะฉะนั้นถ้าเราไม่มีทุกข์ เราปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างถูกต้องจนไม่มีทุกข์ ก็เรียกว่า  
เราทำถูกแล้ว ดีที่สุดแล้ว, เป็นคนซื่อตรง เป็นคนสะอาด เป็นคนสว่าง เป็นคน  
สงบ; จนผู้รู้ตั้งนามให้ใหม่ว่าเป็น “อริยชน” หรือเป็นอริยเจ้า เป็นพระอริยเจ้า  
ไม่จมอยู่ในโลก แต่อยู่เหนือโลก.

คนที่จมอยู่ในโลกทุกคนเป็นคนบ้า เพราะมันมีตัวกูมีของกูไม่สร้างไม่ชา มันเป็นคนบ้า. ถ้าเป็นพระอริยเจ้าก็อยู่เหนือโลก ไม่มีพู่ท้าวตัวกู ไม่มีพู่ท้าวของกู ฉะนั้นท่านจึงไม่เป็นคนบ้า แล้วเขาก็มีความสุขในโลกของพระอริยเจ้า. ที่นี้ เราไม่ใช่จะชักชวนกันและสอนกันให้อวดดี ให้เห่อทะเยอทะยานเป็นกิเลส แต่สอนให้ถุ่เยี่ยงอย่างบุคคลประเภทพระอริยเจ้า และศึกษาเรื่องของท่านให้ดี จนมีความรู้ ความเข้าใจ มองเห็นได้ด้วยตนเอง แล้วมันคงสมควรใจทำตามเองไม่ต้องมีใครบังคับ ไม่ต้องมีใครชี้ชวน หลอกลวงโฆษณาชวนเชื่อ; เราก็พอจะมองเห็นได้ แล้วทำตามเอง เพราะมีความรู้ มีความเข้าใจ มีความพอใจ มองเห็นอยู่ว่า เป็นไปอย่างนั้นไม่เป็นไปเพื่อทุกข์.

ปู่ ย่า ตา ยาย คนแก่ ๆ ของเราจะเตือนกันว่า *รูปธรรม นามธรรม เท่านั้นนะ; รูปธรรม นามธรรมนะโว้ย อย่าไปเอามาเป็นตัวกูมาเป็นของกู.* นี่แสดงว่า ปู่ ย่า ตา ยาย ของเรา รู้เรื่องนี้ดีกว่าเรา จึงพูดว่ามันเป็นเพียงแต่รูปธรรม นามธรรม; นะโว้ย, ไม่มีอะไร ที่เป็นของใครได้. รูปธรรมนามธรรมก็คือธรรม ธรรมก็คือธรรมชาติ ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ แต่แล้วเราก็หาว่าท่านเป็นคนโง่ คนคร่ำครึล้าสมัย. นี่ บาปที่ไปตำ ปู่ ย่า ตา ยาย อย่างนี้ มันสนองคน เกี่ยวนี้ จนสกปรกมีตมั่วเร่าร้อนแทบจะไม่มีอะไรเป็นขั้นดี; ฉะนั้นควรจะนึกว่า เรานี้มาจากปู่ ย่า ตา ยาย ของเราที่ไม่เคยสกปรก มีตมั่ว เร่าร้อน เหมือนพวกเรามาสมัยนี้; จะเอาความสมบูรณ์ หรรษา สวยงามทางวัตถุเป็นหลักนั้นมันไม่ได้ ยิ่งสวยงามตามแบบนี้เท่าไร มันก็ยังเป็นภุมณีศึบคายมากชั้นเท่านี้ มันต้องเอาจิตใจที่สะอาด สว่าง สงบจริง สอดตามความหมายของคำว่า “มนุษย์” คือสัตว์ มีใจสูงจริง มันจึงจะถูกต้อง. คนโบราณ ปู่ ย่า ตา ยาย พูดว่ารูปธรรมนามธรรมนะโว้ย; แล้วคนสมัยนี้พูดเป็นเมื่อไร. นี่นักศึกษาระดับสูงสุดของโลกปัจจุบันนี้พูดอย่างนี้เป็นเมื่อไร; มีแต่จะคิดเรื่องตัวกูของกู แล้วคิดในทางแต่จะได้มาเป็นตัวกูหรือพวกของกู

ให้มากให้หมดทั้งโลก; ไม่ได้ว่าเป็นรูปธรรม นามธรรม นะโว้ย; เป็นของธรรมชาติ นะโว้ย อย่างนี้ไม่มี. นี่คนสมัยนี้รู้อะไร รู้แต่ในทางที่จะเป็นตัวกูของกูมากเกินไปจนถูกสิงคำ. นิทานเรื่องนี้ชอบเล่า จะเห็นขอยกย่อบางคนอาจจะได้เคยฟังแล้ว บางคนไม่เคยได้ฟัง.

ในคัมภีร์มีชาตกอยู่เรื่องหนึ่ง เรียกชื่อว่า “ผู้ที่ถูกตี” ครหิตะชาตก เป็นนิทานชื่อว่า “ผู้ที่ถูกตี” ก็มีถึงตัวหนึ่ง เป็นลิงโพธิสัตว์. ตามคติของชาตกนั้น ถือว่าสัตว์ที่วิวัฒนาการดีขึ้น ๆ จนไปเป็นพระพุทธเจ้าในโอกาสข้างหน้านั้นเรียกว่า “โพธิสัตว์”. ลิงโพธิสัตว์ตัวนี้สวยงามมาก ร่างใหญ่โตมาก สมที่จะเป็นโพธิสัตว์ เป็นหัวหน้าฝูงลิง แล้วก็ถูกจับไปในบ้านเมือง เอาไปถวายพระราชालิขิต เป็นที่พอพระทัยมาก. ต่อมานานเข้ามันก็ต้องเบื่อ ไม่มีอะไรที่ไม่เบื่อ ก็เลยปล่อยลิงโพธิสัตว์นี้ กลับป่าไป. ลูกสมุนบริวารก็ตีใจกันเป็นการใหญ่ ในการที่หัวหน้ากลับมา ก็มารุมล้อม แสดงความยินดีปรีดากันใหญ่โต. ในที่สุดก็สอบถามว่า ในเมืองมนุษย์นั้นมีอะไรบ้าง ที่น่าสนใจ ที่ดี. ลิงโพธิสัตว์ก็เล่าให้ฟังว่าในเมืองมนุษย์มีอะไรบ้าง, มีอะไรมากมาย, วิพากษ์วิจารณ์มนุษย์มากมาย; แต่มีอยู่ตอนหนึ่งที่วันทั้งคืน ได้ยินแต่คำว่าเงินของกู ทองของกู ลูกของกู เมียของกู อะไรก็ของกู. ลิงทั้งหลาย พอได้ฟังถึงตอนนี้ก็วิ่งกรียวไปหมด ไปล้างหูที่ลำธาร ว่าได้ยินของสกปรกเสียแล้ว หูสกปรกเสียแล้ว ก็เลยไปล้างหู เรื่องก็จบ.

ผู้ที่ถูกตีคือใคร? ผู้ที่ถูกตีหานั้นคือใคร? ก็คือ ผู้ที่มีอะไร ๆ เป็นตัวกูเป็นของกู อยู่ทั้งกลางวันกลางคืนนั่นเอง. จะเห็นแม้ในสมัยปัจจุบันนี้ ถ้าใครมีตัวกูมีของกูด้วยจิตใจจริง ๆ ก็คือผู้ที่ถูกสิงคำทั้งนั้น; แล้วลองคิดว่ามันน่าละอายสักเท่าไร.

นี่พอที่จะมองเห็นได้ สรุปความได้ว่า มันมีจิตกูไม่มีว่างเลย เป็นตัวกู เป็นของกู เกิดเป็นความเผละในจิตใจ เพราะตัวกูเพราะของกูนั้นแหละอยู่เสมอ,

เป็นจิตว่าง; ว่างอยู่ด้วยตัวของกู; แต่มันหมายถึงว่าสกปรก มีคัมภีร์ เวราร้อน เหมือนตกนรกทั้งเป็น. คนชนิดนี้ยังมีเงินมากยิ่งมีความทุกข์มาก ยิ่งมีชื่อเสียงมาก ยิ่งมีความทุกข์มาก ยิ่งมีอำนาจวาสนามาก ก็ยิ่งมีทุกข์มากขึ้นไปตามนั้น; มีเงินตั้งล้าน ก็ทุกข์ตั้งล้าน มีเงินร้อยล้าน ก็ทุกข์ตั้งร้อยล้าน. ส่วนคนที่มึนจิตว่างไม่มีตัวของกูนั้น มีเงินเท่าไร ก็ไม่มีความทุกข์เลย จะมีให้มากตั้งแสนล้าน ๆ มันก็ไม่มีความทุกข์เลย. นี่มันช่วยได้อย่างนี้ ที่จะไม่มีอะไรมาทำให้เกิดทุกข์ได้เลย. เพราะฉะนั้นจึงเหมาะสมที่จะเป็นคนที่มึนจิตว่าง มีชื่อเสียง มีอะไรทุกอย่างทุกอย่าง คือเขาไม่เป็นทุกข์เลย. ส่วนคนที่มึนแล้วเป็นทุกข์ ยิ่งมีมากยิ่งเป็นทุกข์นี้ไม่ควรจะมี เพราะมันเป็นสัตว์นรก คือตกนรกในใจอยู่ตลอดเวลา, ถ้าไม่ยอมตกนรกก็ต้องให้ธรรมะช่วย. ธรรมะมีมาเพื่อในชั้นนี้, เพื่อช่วยให้มนุษย์มีชัยชนะเหนือสิ่งทั้งปวงที่จะทำให้มึนจิตว่างเป็นทุกข์ ฉะนั้นเราต้องสนองตอบแก่ธรรมะ. *การสนองตอบแก่ธรรมะ ก็คือรู้จักทำจิตให้ว่าง จากความสำคัญมั่นหมายว่าตัวกูว่าของกู* ความคิดนึกอย่าได้ปรุงแต่งขึ้นมา เป็นความสำคัญมั่นหมายว่าตัวกูว่าของกูในอะไรก็ตาม; นี่คือการเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง ไม่คู่ธรรมชาติ ไม่ปล้นธรรมชาติ ไม่ถูกธรรมชาติตีบหน้า; ธรรมชาติกลับเป็นผู้ร่วมมือด้วยความรักใคร่ ด้วยความสนับสนุน. ที่นี้เราจะพิจารณากันในส่วนนี้ให้ละเอียดต่อไป.

พอจะกล่าวได้เป็นหัวข้อสั้น ๆ ว่า :- *จงทำอะไรทุกอย่างด้วยจิตว่าง*, คือว่างจากตัวกูหรือของกูดังที่กล่าวมาแล้ว. ถ้าปากพูดว่าตัวกูของกูก็ให้เป็นแต่ปากพูดใจอย่าเป็น. ให้ทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง นี่พูดเป็นกลอนหน่อยก็เพื่อจะจำง่าย. มีจิตว่างก็คืออย่างที่อธิบายมาแล้วว่า จิตไม่ได้เกาะกุมจับฉวยอะไรไว้ในฐานะเป็นตัวกูหรือเป็นของกู ถึงเวลาทำงานก็ทำไป จะเป็นการศึกษาเล่าเรียนก็ทำไป จะประกอบอาชีพก็ทำไป, หรือจะกินอาหารก็ทำไป, หรือจะทำอะไร ส่งลม สماعมอะไรก็ทำไป ด้วยจิตที่ไม่พองไม่เดือดขึ้นมาเป็นตัวกู เป็นของกู เป็นจิตปรกตสะอาด ว่าง สงบอยู่

ในระบอบประชาธิปไตย. ในขณะที่จะยกมือไหว้ตัวเองได้ คือจะพอใจว่าไม่มี ความทุกข์ ว่าไม่ได้เป็นคนคดโกง, ไม่ได้ปล้นโจรอาชญากรรมมา; เพราะฉะนั้น จึงมีความสุข. ในขณะที่ทำงานนั้น ก็มีความสุข มีความสุข. คนที่ไม่ได้มันหมาย อะไรเป็นตัวยงของงูนั้น มันเพลินไปหมด อะไรๆมันก็เพลินเพลินไปหมด; แม้แต่ มดแมลงหญ้าบอน สัตว์เล็กสัตว์น้อยต่างๆที่แวดล้อมรอบตัวอยู่ ก็ช่วยให้เกิดความ พพอใจ, เดินไปทางไหนก็เอ็นใจ เหลียวไปทางไหนก็เอ็นใจ ทำการงานอยู่ ก็อึมอยู่เสมอ ไม่หิว ไม่มีอาการเหมือนกับเปรต คือหิวอยู่เรื่อย ไม่พอใจอยู่เรื่อยอีกต่อจรัคาญอยู่เรื่อย.

ตอนนี้มี การเข้าใจผิดกัน ว่าถ้าจิตว่างแล้วก็จะไม่ทำอะไรนั้น มัน จิตว่างแบบมิจนาคิภูฏิจิ จึงทำอะไรไม่ได้ คือว่างตามภาษาวัตถุไม่ทำอะไร ไม่พูดอะไร ไม่คิดอะไร แล้วก็ทำอะไรไม่ได้จริง. นี่เป็นจิตว่างทางวัตถุคือไม่มีอะไร; อย่างนี้ มันไม่ใช่ ไม่ใช่จิตว่างในที่นี้. แล้วอีกทีหนึ่งเป็นจิตที่แกล้งพูด แกล้งแสดงออกไปว่าว่างว่าจะไม่มีอีกมันอะไร นั่นมันเป็นจิตว่างแบบอัมธพาล. มันมีกิเลสเต็มไป ก้วยตัวยง ของงู แล้วมันก็พูดว่ามีจิตว่าง. นี่เป็นจิตว่างแบบอัมธพาล สำหรับจะ เอาเปรียบคนอื่น. แต่ส่วนจิตว่างที่แท้จริงนี้ไม่ใช่อย่างนั้น มันว่างเพราะมองเห็นอยู่ว่า ขึ้นไปไกลธรรมชาติ ธรรมชาติจะตบหน้าเอา; แล้วก็ไม่กล้าเกิดความรู้สึกนึกคิดว่า ตัวยงของงู เห็นอยู่ว่าทำไปในฐานะผู้ยืม. ฝ่ายผู้ให้ยืมนั้น ให้ยืมอย่างดี คือว่าใคร ทำได้เท่าไรให้ยืมหมด; ก็ทำไป ต้องการจะใช้อย่างไรก็ทำไป จะกินอย่างไรก็ทำไป แล้วไม่เท่าไรก็ต้องตาย; แล้วก็มอบหมายให้คนอื่นยืมต่อไป เป็นลูกเป็นหลาน เป็นหลาน; อย่างนี้เรียกว่า **ทำงานด้วยจิตว่าง** ทำได้ดี ทำได้มาก ทำได้ไม่ผิด แล้วรู้สึกสนุกด้วย ไม่มีความทุกข์เลย ไม่มีการตกนรกทั้งเป็นในการทำงานนั้นเลย.

แต่ที่ว่ามันต้องขยายความต่อไปถึงว่า ถ้าเกิดผลงานอะไรขึ้นมากก็ต้องให้เป็น ของผู้ให้ยืมอยู่เสมอ; เพราะฉะนั้นจึงพูดบรรทัดต่อไปว่า **ยกผลงานให้ความว่าง**

ทุกอย่างสิ้น. ที่แรกว่าจงทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง; แล้วก็บอกว่ายกผลงานให้ความว่างทุกอย่างสิ้น. ผลงานหมายความว่า ที่ทำได้มาด้วยจิตว่างนี้ ต้องยกผลงานให้ความว่างต่อไปอีกทุกอย่างด้วย. มีอะไรเกิดขึ้น มีอะไรได้มา หรือกระทั่งว่าไปซื้อหาอะไรมาด้วยเงินของตัวแท้ๆ ก็ให้หนีอยู่ตลอดเวลาว่า ทำงานด้วยจิตว่าง; เงินก็เป็นของธรรมชาติ, อะไรก็เป็นของธรรมชาติ ไปซื้อหาอะไรมาก็เป็นของธรรมชาติ; ไม่ใช่ของกูหรือของเรา.

คำสอนในศาสนาคริสเตียนตอนท้ายๆ เช่น โกรินเธียนส์ก็มี พูดอย่างนี้เหมือนกัน ว่า *มีทรัพย์สมบัติก็จงทำใจเหมือนว่าไม่มีทรัพย์สมบัติ. มีภรรยา ก็ทำใจเหมือนกับไม่มีภรรยา, มีสุข ก็ทำใจเหมือนกับไม่มีสุข* ฯลฯ อย่างนี้หลายๆ ที; แล้วลงท้ายว่า *ไปซื้อของที่ตลาดก็อย่าเอาอะไรมา. ไปซื้อของที่ตลาด ซื้อแล้วได้แล้ว ถือกลับบ้านแล้วยังพูดว่า ไปซื้อของที่ตลาดก็อย่าเอาอะไรมา.*

คนที่มีความทุกข์จะฟังไม่ถูก ฟังไม่รู้เรื่อง *ไปซื้อของที่ตลาดแล้วอย่าเอาอะไรมา* นี้มันทำอย่างไรกัน. อย่างนี้มันเป็นภาษาธรรมะ เป็นเรื่องทางจิต. จิตไม่ได้ยึดมั่นถือมั่นหรือสำคัญมั่นหมายต่อสิ่งที่ถือมาจากตลาดนั้นว่าเป็นของเรา; ฉะนั้นจึงมีค่าเท่ากับว่า *ไปซื้อของที่ตลาดแล้วไม่ได้เอาอะไรมา.* ทางฝ่ายคริสเตียนก็ยังสอนอย่างนี้. คุณจะไม่สนใจกันเหมือนกับที่พวกเราที่ไม่สนใจเรื่องจิตว่างนี้เหมือนกัน; ฉะนั้นมันจึงพอๆ กัน ร่วมมือกันทำให้รุ่นได้ด้วยกันทั้งนั้น. ถ้าเข้าใจผิดต่อศาสนาของตัว แต่ละศาสนาๆ แล้ว ก็เป็นการร่วมมือกันทำโลกนี้ให้รุ่นวายระส่ำระสายไกลาหลไม่มีที่สิ้นสุด. ฉะนั้นทุกๆ คนต้องเข้าใจ หลักแห่งศาสนาของตัวให้ถูกต้อง แล้วจะได้ร่วมมือกัน ทำโลกนี้ให้มีสันติสุขได้โดยง่ายตาย โดยไม่รู้สีกตัวด้วยซ้ำไป.

บรรทัดที่สามว่า **กินอาหารของความว่างอย่างพระกิน.** ฟังดู, ขอบภัยที่ใช้คำว่า พระกิน ไม่ได้ใช้คำว่า พระฉัน ก็เพราะว่ากลอนมันพาไป **กินอาหารของความว่างอย่างพระกิน** มันจำเป็น เพราะว่าผลงานต่างๆ เรายกให้ความว่างเสียแล้ว; เมื่อทำงานก็ทำด้วยจิตที่ว่าง, จิตว่างเป็นผู้ทำ ได้ผลงานมากให้ความว่าง; พอถึงที่กินอาหาร ก็กินด้วยความรู้สึกที่ถูกต้องว่า เรากินอาหารของความว่าง ไม่ใช่อาหารของเรา. คำว่ากินอาหารนี้ ถ้ากินด้วยจิตว่าง มันกินแต่พอดีไม่ใช่ตะกตะเหมือนคนสมัยนี้ที่กินจุกกินจิบ แล้วก็ล่อลวงกันแต่เรื่องกิน ให้กินวิเศษวิโสจนแทบจะไม่มีเวลาว่าง ไม่มีเวลาหยุด; โฆษณากันให้ลุ่มหลงในรสของการกิน ตกเป็นทาสของบี๊ศาจทางเนื่อทางหนังในโลกนี้ยังขึ้นทุกที อย่างนี้ไม่มีทางที่จะ **กินอาหารด้วยจิตว่าง หรือของความว่าง.**

**กินอาหารของความว่าง** นั้นหมายความว่า เพียงเพื่อมีชีวิตอยู่ สำหรับทำสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะทำเท่านั้น. เป็นอันว่า มีชีวิตอยู่หรือเกิดมานี้เพื่อจะทำสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์จะต้องทำ ไม่ใช่เกิดมาเพื่อกิน. **อย่างพระกิน** นั้นหมายความว่ากินเท่าที่เหมาะสม เท่าที่ไม่ยุ่งยากไม่ลำบาก แต่มีสมรรถภาพในการที่จะทำหน้าที่ของตนเพื่อไม่ตาย เพื่ออยู่ทำหน้าที่ของตน ไม่ให้ลุ่มหลงในการกิน ไม่ให้เป็นทาสสิ้น; อย่างนี้จึงมีคำสอนไว้ให้หนักๆ ว่า **จงกินอาหารเหมือนบิดามารดา** **กินเนื่อลูกของตนเองกลางทะเลทราย** คือว่าพ่อแม่กับลูกเล็กๆ เดินทางไกลไป ๓ คนข้ามทะเลทราย หลงทางในทะเลทรายออกไม่ได้ ลูกตายลงไปก่อน พ่อแม่ก็ยังไม่รอดไม่ได้ กำลังจะตายลงทุกที ก็ต้องจำใจกินเนื่อลูกของตัวกลางทะเลทรายนั้น นี่จะกินได้ เอรีตอว์รอย หรือด้วยความตะกตะกลาม หรือกินจุกกินจิบ กินไม่รู้สิ้นสักอย่างไปได้.

แล้วอีกบทหนึ่งได้สอนว่า **ให้กินอาหารเหมือนหนึ่งหยอดน้ำมันหล่อลื่นที่เพลารถเพลอาเกเวียน** การหยอดน้ำมันหล่อลื่นนี้ใครๆ ก็รู้ว่า นิตเดียวมันก็สิ้นได้ ไม่ต้องเทกันเป็นถังๆ จนล้นจนไหล เหมือนคนที่ไปซื้ออาหาร เอรีตอว์รอยที่ไหนก็ไป

ที่นั่น มากมายก่ายกอง จนเหลือเพื่อ จนต้องเทต้องทิ้ง; นี้เรียกว่ากินอาหารอย่าง จิตว่าง กินอาหารของความว่าง. **กิน** อย่างพระกิน คือกินเท่าที่ให้มีสมรรถภาพ ในการทำงานในหน้าที่ของมนุษย์.

วรรคสุดท้ายนี้ว่า **ตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวเอง** คือทำให้เป็น ราวจะว่าตายแล้ว ตายเสร็จแล้วแต่แรกมาที่เดียว, คือไม่มีตัวเรา ไม่มีตัวกู ไม่มี ของกู, ไม่มีความสำคัญมันหมายความว่าตัวกูว่าของกู ก็มีค่าเท่ากับไม่มีตัวกู. แล้วเรา เรียกว่า “ตาย” โดยภาษาสมมติ โดยภาษาคน. ฉันทายเสร็จแล้ว คือฉันไม่มีตัวกูของกู ที่จะไปเป็นพยศร้าย ที่จะไปเล่นงานใคร หรือว่าที่จะเผาตัวเองหรือจะเป็นทุกข์ เรียกว่า **ตายเสร็จแล้วแต่หัวที่**. ฟังให้ดีเถิดว่านี่คือไม่ตาย ตายอย่างนี้คือไม่ตาย. อย่างกลัว คำพูดว่า ตายเสร็จแล้วในตัวเอง, ก็จงทำจิตในลักษณะที่ไม่มีตัวกูไม่มีของกู นั้นแหละเรียกว่า **ตายแล้ว** ตายมาแต่ที่แรก. ที่ใช้คำว่า **ที่แรก** ก็หมายความว่า เนื้อหนังร่างกายนี้เป็นของธรรมชาติ ไม่ได้มีตัวเราเลย เราไม่มีมาแล้วแต่หัวที่ เราไม่รู้ เราโง่มาระยะหนึ่ง. เที่ยวนั้นเรารู้ พอเรารู้ เราก็พอที่จะรู้ย้อนหลังได้ว่า อ้อ แม่แต่ ที่แรกมันก็ไม่ได้มีเหมือนกัน แต่เราไปหลงว่ามีเสียเอง. ฉะนั้นความหมายที่ว่า **ตายแล้ว** นั้นย้อนหลังไปถึงตั้งแต่ที่แรก ตั้งแต่ต้นมาเลย.

ทั้งหมดนี้เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าท่านสอนในเรื่องของสัจธรรม ซึ่งมีมากมาย ในพุทธศาสนา แม้ในฝ่ายเถรวาท ที่เรียกว่าเรื่องสัจธรรมก็มีพร่าวไปหมดในพระไตรปิฎก ของเถรวาท. แล้วยังมีซัดลงไปว่าท่านสอนแก่พวกฆราวาสที่ครองเรือน ให้รู้เรื่อง สัจธรรม ที่จะทำให้ฆราวาสไม่ต้องอยู่ในกองไฟ ไม่ต้องตกนรกทั้งเป็น; แล้วสอนว่า นี่คือหัวใจของคำสอนทั้งหมดของพุทธศาสนา แล้วสอนว่า ตถาคตกล่าวแต่เรื่องนี้ เท่านั้น คือกล่าวแต่เรื่องว่างเท่านั้น ไม่กล่าวถึงเรื่องอื่น ไม่สอนเรื่องอื่น. ฉะนั้น คำสอนใด ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องว่างแล้ว ไม่ใช่คำสอนของตถาคต



ท่านตรัสอย่างนี้. นี่ก็หมายความว่า ฆราวาสนั้นมีทุกข์มาก มีเรื่องให้เกิดทุกข์มาก ยิ่งกว่าพระหรือฤๅษีมุนีที่อยู่ตามป่า ซึ่งไม่มีอะไรยั่ววน ฆราวาสอยู่ในบ้านเรือนในโลก เต็มไปด้วยสิ่งยั่ววน เพราะฉะนั้น ทางที่จะเกิดไฟขึ้นในจิตใจนั้นมีมากกว่า ฉะนั้นจึงเห็นฆ่าตัวตายกันมาก ซึ่งไม่มีในพวกฤๅษีมุนีชีพร. เพราะในโลกนี้มันมีสิ่งยั่ววนที่ทำให้ร้อนเป็นไฟมากกว่า ให้อุ่นมากกว่า พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงยืนยันลงไปว่า เป็นเรื่องที่แม่ฆราวาสก็ต้องสนใจ.

ฆราวาสคนหนึ่งเข้าไปทูลถาม พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบเรื่องนี้ ฆราวาสบางคนก็ว่ายากเกินไป ขอให้เอาที่ง่าย ๆ หน่อย. พระองค์ก็บอกเรื่อง ให้มีความมั่นคงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และในศีล ซึ่งถ้ามีความมั่นคงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์จริง มันก็หนีไปไหนไม่พ้น ก็ไปหาเรื่องว่างอีกเหมือนกัน; เพราะพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แท้ ก็คือเรื่องว่าง เรื่องไม่มีคัมถือมัน เรื่องไม่มีตัวกูของกูนี้เอง. แต่เมื่อเขายังไม่กล้ารับเอาได้ตรง ๆ เพราะกลัวคำว่าว่าง ก็เอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นี้ให้เขาก่อน; ควรจะเข้าใจอย่างนี้.

เนื่องจากสมัยนี้พวกเราเป็นคนจิตวุ่นกันมานาน เป็นคนคดโกงธรรมชาติกันมานาน จนชินเป็นนิสัย เพราะฉะนั้นจึงไม่ชอบคำว่า ว่างของพระพุทธเจ้า คือคำว่าสุญญตา มนุษย์เป็นคนโกงธรรมชาติ โกงมานานแล้ว โกงมาหนักหนาแล้ว จนไม่รู้ว่างนั้นเป็นอย่างไร, คือโกงธรรมชาติเสียจนไม่รู้ว่างนั้นเป็นอย่างไร เข้าใจว่าเป็นตัวกูของผู้ซื่อสัตย์อยู่เรื่อยไป; แต่ที่แท้จริงเป็นคนคดโกงต่อธรรมชาติ ฉะนั้นจึงมีอาการเหมือนกับตกนรกทั้งเป็น. เมื่อไรฆราวาสคนไหนมีความฉลาด รู้จักประพฤติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าในข้อนี้; เมื่อนั้นก็มีความว่าง มีความสะอาดสว่าง สงบ เย็นได้ เหมือนกับผู้ที่อยู่ตามป่าตามเขาเหมือนกัน, ทำนองเดียวกัน แม้จะไม่เท่ากัน; หรือถ้าปฏิบัติได้ดีก็ยิ่งอาจจะได้เท่ากัน หรือมากกว่า. ข้อนี้มัน

ไม่เกี่ยวกับสถานที่ ไม่เกี่ยวกับบุคคล มันเกี่ยวกับการปฏิบัติถูกต้องหรือไม่ถูกต้องเท่านั้น. แต่ในฆราวาสวิสัยนี้มันทำยาก เพราะหมู่ฆราวาสนี้ไม่นิยมอย่างนั้น นิยมไปตามความหลงใหลอย่างฆราวาส เป็นคนจิตวุ่นอยู่ตลอดเวลา เป็นไฟอยู่ในจิตในใจอยู่ตลอดเวลา. ความลุ่มหลงในวัตถุในความสุขทางเนื้อทางหนัง เป็นไฟเผาผลาญจิตใจอยู่ตลอดเวลา จนสูญเสียสติสัมปชัญญะไปหมด เหมือนกับเรือไม่มีหางเสือ; หางไหม้ไฟหมดจนเหมือนกับเรือที่ไม่มีหางเสือ. เรือที่ไม่มีหางเสือมันแคว้งคว้างอย่างไร ลองหลับตานึกดู ก็รู้ได้.

ที่คนที่มีจิตวุ่นเพราะโง่ธรรมชาติจนไม่รู้ว่าจะโง่อย่างไรแล้วนั้น ธรรมชาติก็ตบหน้าเอา เผาไหม้ เผาไหม้เรื่อยไปจนทางหมดไปก่อน เหมือนเรือไม่มีหางเสือ. ที่นี้ก็ยังไมยอม, กูยังไม่ยอมอยู่นั้นแหละ จะเอาอย่างนี้อยู่เรื่อยไป. เป็นสุนัขจิ้งจอกหางด้วนแล้วก็ยังเที่ยวหลอกคนอื่น หลอกสุนัขตัวอื่นให้ตัดหางอีก. ตัวเองเป็นสุนัขจิ้งจอกหางด้วน แล้วก็ยังเที่ยวหลอกสุนัขตัวอื่นให้ตัดหางอีก. นี่ก็คนที่ไม่ชอบโลกุตตรธรรมของพระพุทธเจ้า ไปมัวหลงในโลกียธรรมจนหางด้วน. ไม่มีหลักเกณฑ์แห่งสติสัมปชัญญะที่จะควบคุมชีวิตวิญญาณเหมือนกับสุนัขจิ้งจอกหางด้วน; แล้วยังไปเที่ยวหลอกผู้อื่นให้เห็นว่า โลกุตตรธรรมนั้นไม่จำเป็น, อย่าเอาเข้ามา – อย่าเอาเข้ามาในหมู่ฆราวาส เอาแต่โลกียธรรม; แล้วมันจะได้ไหม้หางด้วนไปอีกตัวหนึ่งอีกคนหนึ่ง. มีแต่หลอกกันแบบนี้ แล้วโลกของเราจะเป็นอย่างไร; ขอให้ลองคิดดู. เราอย่าไปตกหลุมหลอกของเขา จงมีสติสัมปชัญญะ เหมือนกับมีหางเสือเรือนี้ให้ดี. สติสัมปชัญญะนี้จะฆ่าตัวกู้อยู่ตลอดเวลาไม่ให้เกิดขึ้นมาได้. ฉะนั้นให้นึกถึงนิยายของอิสป เรื่องสุนัขจิ้งจอกหางด้วน.

นี่เราพอจะมองเห็นได้ว่า ทำไมพระพุทธเจ้าท่านจึงสอนแต่โลกุตตรธรรมที่เป็นไปเพื่อความว่าง เพื่อมีจิตว่าง; นอกนั้นท่านไม่สอน ท่านไม่ยอมรับว่าเป็นคำสอนของท่าน. ถ้าคำสอนที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องว่าง หรือทำจิตให้ว่างแล้ว ท่านไม่ยอม

รับว่าเป็นคำสอนของท่าน. พระพุทธเจ้าท่านเกิดมาอย่างนี้ เพื่อทำหน้าที่ก่อนนี้เท่านั้น ท่านทรงสอนแต่โลกุตตรธรรม.

คำว่า *โลกุตตระ* นี้ แปลว่า ให้มีจิตใจเหนือโลก<sup>๑</sup> ร่างกายไม่เอาเป็นประมาณ. เมื่อจิตใจมันอยู่เหนือโลก ไม่จมโลก ไม่จมนรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส, ก็ไม่จมสิ่งที่เข้าไปยึดมันถือมันว่าตัวกู<sup>๒</sup> ของกู. สิ่งใดเข้าไปยึดมันถือมัน มันหมายความว่าตัวกูของกู สิ่งนั้นเป็นโลก ฉะนั้นอย่าไปจมอยู่ในโลกนั้น ให้อยู่เหนือสิ่งนั้นไว้เสมอ. อย่างนี้เรียกโลกุตตระอยู่เหนือโลก ไม่มีความทุกข์. ฉะนั้นโลกุตตระก็อยู่ตรงที่โลกนั่นเอง แต่จะไม่จมโลก; เราก็อยู่ในโลกนี้ ร่างกายก็อยู่ในโลกนี้; ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็สัมผัสกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส<sup>๓</sup> ในโลกนี้; แต่ใจไม่จมอยู่ในโลก. วิถีปฏิบัติอย่างนี้คือปฏิบัติชนิดที่เรียกว่า *ธรรมารมณ์* ไม่ให้เกิดตัวกู ไม่ให้เกิดของกู; มีจิตว่างตามแบบของพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา; ไม่ใช่จิตว่างตามแบบอภิปาลซึ่งผูกกันมาก แล้วก็ไม่ใช่จิตว่างตามแบบของพระพุทธเจ้าเสียเลยด้วย; ถ้าจมโลกมันก็เป็นคนบ้า ถ้าอยู่เหนือโลกมันก็เป็นคนดี; มีความสะอาด สว่าง สงบ ไม่ยึดถือตัวเอง ไม่ยึดถืออะไรเป็นตัวกู ของกู.

นี่เราอย่าไปเข้าใจว่า *โลกุตตรธรรม* นี้ไม่มีแล้วในสมัยนี้, ไม่จำเป็นแก่คนในสมัยนี้; เอาฝากไว้ให้พวกฤษีมีนี่ตามป่าตามเขา. ส่วนเราที่อยู่ในโลกนี้ จะสนใจแต่โลกียธรรม คือเรื่องในโลก; ที่จะสำคัญมันหมาย หมายถึงมันบั้นมือว่าเป็นตัวกูของกู, หามาไว้ให้มาก กินใช้ไม่รู้จักหมดจักสิ้น. นี่มันคือเป็นการทำให้จมลงไปในโลก แล้วก็มี<sup>๔</sup>ความทุกข์โดยไม่ต้องสงสัย จะเป็นนรก เป็นเปรตจันต เป็นเปรต เป็นอสุรกาย เต็มอยู่ในนั้น เหมือนกับที่ได้อธิบายกันแล้วเมื่อวานนี้.

เพราะฉะนั้นจะต้องให้มองเห็น ให้เข้าใจชัด ชิมซาบด้วยใจว่า *โลกุตตรธรรม* คือการประพฤติกระทำ<sup>๕</sup>ที่ให้มีจิตใจอยู่เหนือโลกนี้ จำเป็นแก่ทุกคนในสมัยนี้

ซึ่งมีแต่จะจมโลกยิ่งขึ้นไปทุกที; แล้วก็ต้องให้กล้ำมอง กล้าคิด จนมองเห็นว่าแม่  
โลกุตตรธรรมนั้นก็ยังจำเป็นแม่แก่เด็ก ๆ, แม่แก่เด็ก ๆ; มิฉะนั้นแล้วเด็ก ๆ  
เด็กคนนั้นจะร้องไห้เก่ง จะกินยาฆ่าแมลงเก่ง. ถ้าไม่ต้องการจะเป็นอย่างนั้นก็จงสนใจ  
ในเรื่องโลกุตตรธรรมที่จะช่วยหยุดการร้องไห้เมื่อสอบไล่ตก; หรือเมื่อไม่ได้อะไร  
ตามใจชอบ; หรือว่าเมื่อจะไปกินยาฆ่าแมลง ก็ไม่เห็นว่าจะต้องไปกินยาฆ่าแมลง,  
เพราะจิตที่มันฉลาด มันสว่างไสว นี่มันรู้จักคิด รู้จักตัดสินใจ รู้จักหาทางออก รู้จัก  
ทำตัวให้อยู่เหนือโลกตามสมควร; ฉะนั้น ไม่ต้องถึงกับไปกระโดดน้ำตาย หรือไป  
กินยาฆ่าแมลง เหมือนที่มีมากขึ้นทุกที. นี่เพราะการหันหลังให้ธรรมะของพระพุทธเจ้า  
แล้วสอนกันผิด ๆ ว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรงนี้ไม่เหมาะสำหรับคนในโลก  
สมัยนี้, ไม่ทำให้เกิดการพัฒนาในโลกนี้. เขาเห็นคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นข้าศึก  
ต่อการพัฒนาไปเสีย; นั่นคือพวกที่เป็นทาสของปีศาจของเนื้อต่างหนังจึงมองเห็นไป  
อย่างนั้น.

พวกที่เข้าใจพระพุทธเจ้าถูกต้อง เข้าใจคำสั่งสอนของท่านถูกต้อง จะมองเห็น  
อย่างตรงกันข้าม คือว่านี่แหละคือสิ่งที่จำเป็นแก่การพัฒนา. ถ้าพัฒนาโดยปราศจาก  
ธรรมะของพระพุทธเจ้าแล้ว เป็นการพัฒนาให้เป็นโลกของภูตผีปีศาจที่สวองาม เขียว  
ขาววาวแววไปหมด; แต่ว่าเป็นโลกของปีศาจ. ถ้าพัฒนาด้วยจิตที่มีสติสัมปชัญญะ  
ถูกต้องตามแบบ ไม่มีตัวกู ของกู นี้จะพัฒนาโลกให้เป็นโลกที่สงบสุข; สมกับคำว่า  
มนุษย์แปลว่ามีจิตใจสูง หรือเป็นเหล่ากอเชื้อสายของพระมनुผู้เป็นจอมบิณูญาก็ตาม.  
คำว่ามนุษย์ต้องแปลว่ามีใจสูง. ตัวหนังสือแปลว่าเหล่ากอของพระมनु แต่เนื่องจาก  
พระมनुนั้น สมมติบัญญัติกันว่าเป็นยอดของบุคคลที่มีสติปัญญา; ฉะนั้น มนุษย์ก็ต้อง  
มีสติปัญญา คือมีจิตใจสูง, สูงจนความโง่ครอบงำไม่ได้, สูงจนกิเลสครอบงำไม่ได้,  
สูงจนความทุกข์ครอบงำไม่ได้; นี้เรียกว่ามนุษย์.

ถ้าเราจะพัฒนาโลกให้เป็นโลกของมนุษย์ เราจะต้องใช้ธรรมะของพระพุทธเจ้า; ทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. ถ้าปราศจากความรู้อันนี้แล้ว พัฒนาไปเท่าไรก็ยังเป็นโลกของภูตผีปีศาจมากขึ้นเท่านั้น; แล้วก็มีแต่ความโกลาหลุ่นวาย ทุกข์ยาก ระส่ำระสาย มีสงคราม มีความเผด็จลาญ เตือต้ออันไม่มีที่สิ้นสุด. ฉะนั้นโลกุตตรธรรมที่เคยเกลียดเกลียดกันนั้น ที่แท้ไม่ใช่สิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัว; แต่เป็นสิ่งที่น่ารักน่าพอใจ นำมิไ้ นำสงวนเป็นที่สุค; คือวิธีที่จะทำใจให้ยู่เหนืออำนาจของสิ่งที่จะทำให้เราเป็นทุกข์ นี้เรียกว่า “โลกุตตรธรรม” แล้วก็เรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือ คำสอนและการปฏิบัติเรื่องสุญญา.

สุญญา แปลว่า ความว่าง ให้เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง แล้วจิตก็ไม่สำคัญมันหมายถึงใดเป็นตัวยงของกู เป็นผู้ยืมที่ซื้อตรงอยู่เสมอ; เรียกว่าเป็นยู่ด้วยจิตว่าง ทำงานด้วยจิตว่าง กินอาหารด้วยจิตว่าง ตายสิ้นแล้วแต่หัวที. แต่เป็นมนุษย์ที่มีความสุข มีความสคใส สคชื่น เป็นชีวิตที่สคชื่นนวันคร; เรียกว่ายู่ในโลกของพระเจ้า มีชีวิตนวันครไม่รู้จักตาย มีความหมายยู่ยงนี้. ยู่ยงพระพุทศาสนาเราก้เรียกว่า “อมตธรรม”, เป็นธรรมที่ทำไมไม่เผชญกันกับความตาย; ร่างกายจะตายก็ตายไป แต่ปัญหาทางจิตใจไม่มี. ความทุกข์เกี่ยวกับความแ่ ความเจ็บ ความตายนี้ไม่มี ก็เรียกว่าเป็นมนุษย์ที่มีใจสูงจริง. ถึงแม้จะไม่อ้างตัวว่าเป็นพระอรียเจ้า ก็เป็นพระอรียเจ้ายู่ในตัวเอง เราไม่ต้องไปอวดอ้าง ไม่เห่อ ไม่ต้องเห่อที่จะเป็น มันก็เป็นของมันได้เอง ตามธรรมชาติ; มีหน้าทีแต่ที่จ้ะรู้จักทำจิตใจให้สะอาด สว่าง สงบ ปราศจากตัวยงของกู ก็แล้วกัน.

ช่วงเวลาทีเหลือยู่เล็กน้อยนี้ ก็เป็นเรื่องปัญหา เมื่อยานก็ได้รับปัญหาบ้าง : ปัญหาต่าง ๆ ทีได้รับนี้มองเห็นชัดทีเดียวว่า คือแ่งทียงเข้าใจผิดกันยู่ ปัญหาของคนผู้ถามคนแรกมีว่า น้กอภิธรรมพูดว่า จิตว่างไม่มีในพุทศาสนามีแต่ในนิกายเซ็น. คำว่า น้กอภิธรรมว่า จิตว่างไม่มีในพุทศาสนา มีแต่ในนิกายเซ็นจริงหรือไม่ยู่ยงไร ?

นี่ก็อยากจะตอบว่า หรือแนะให้เห็นว่า จิตว่างนั้นแหละเป็นตัวอภิธรรมเสียเอง เป็นอภิธรรมที่แท้จริง ที่เป็นธรรมของพระพุทธเจ้า และเป็นธรรมะกำมือเดียวที่พระพุทธเจ้าทำนตรัสกำกับกำซาให้สนใจ ไม่ใช่อภิธรรมเพื่อ. นี่เราเห็นได้จากผู้ตามที่ตามนี้ เพราะเขาไม่รู้แม้แต่จะรู้ว่านิกายเซ็นก็คือพุทธศาสนาแขนงหนึ่ง. เขาจึงพูดว่าไม่มีในพุทธศาสนาแต่ไปมีในนิกายเซ็น. อย่างนี้ก็หมายความว่าเขาไม่รู้ว่านิกายเซ็นก็เป็นพุทธศาสนาแขนงหนึ่ง. เมื่อเขาไม่รู้ถึงขนาดนี้เสียแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะรู้ว่าอภิธรรมนี้อย่างไรกันแน่. จิตว่างมีในอภิธรรมหรือไม่มี. ที่แท้ จิตว่างนี้เป็นตัวอภิธรรมเสียเอง จึงมองไม่เห็น.

ที่เรียกว่านิกายเซ็น ก็คือพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เป็นความพยายามของคนกลุ่มหนึ่ง ที่จะมีพุทธศาสนาตามวิธีของธรรมชาติ โดยวิธีของธรรมชาติ ไม่พึ่งตัวหนังสือหนังสือหา ไม่พึ่งครูบาอาจารย์ ไม่พึ่งอะไร แต่จะพึ่งธรรมชาติ ฉะนั้นเขาจึงจัดระบบวิธีศึกษาและปฏิบัติของเขาเอง จากธรรมชาติโดยตรง. ห้ามพูดห้ามสอนห้ามอะไรกันจนเพื่อ เหมือนพวกอื่น. โลกทุกวันนี้ระส่ำระสายเพราะว่าขาดตัวอภิธรรมแท้ คือเรื่องจิตว่าง แล้วก็ไปมีอภิธรรมเพื่อ หรืออภิธรรมส่วนเกิน.

คนที่ ๒ ถามว่า นรก สวรรค์มีจริงตามที่กล่าวไว้ในอภิธรรมหรือไม่ ขอนี้เท็จจริงอย่างไร?

นี่จะเป็นการถามว่า นรกสวรรค์ที่กล่าวไว้ในอภิธรรมนั้น คือนรกทางวัตถุทางร่างกาย; ตายแล้วจึงไปเกิด ไปตก เหมือนที่เขียนไว้ตามฝาผนัง. นี้เรียกว่า “นรก สวรรค์ ตามภาษาคน”. นรกตามภาษาคนอย่างนี้ ก็คืออภิธรรมที่ยังไม่ได้ปอกเปลือก. นรกสวรรค์ทางวิญญาณที่เคยพูดกันวันก่อนนั้นเป็น “นรกสวรรค์ตามภาษาธรรม”, นี้คือนรกสวรรค์ในอภิธรรมที่ปอกเปลือกเสร็จแล้ว. คนเราทุกคนนี้

อย่าตกนรกทางวิญญาณ, อย่าตกนรกที่แท้จริงที่ปอกเปลือกแล้วนี้แล้ว พอแล้ว; ตายแล้วไม่มีตกนรก อะไรที่ไหน. ฉะนั้นอย่าไปสนใจนรกหลังจากตายแล้ว. จงสนใจนรกที่กำลังตกอยู่นี้ดีกว่า แล้วทำอย่าให้ตก.

มีคนถามว่า พระเครื่องรางทำให้มีกำลังใจและช่วยให้ไม่ลืมพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ นึกหรือไม?

ขอตอบว่าถูกอย่างยิ่ง ถูกที่สุดของการมีพระเครื่องราง. ขอให้พวกเราทุกคนนี้มีพระเครื่องรางกันในแบบนี้เถอะ อย่าไปมีในแบบอื่นเหมือนที่เขามี ๆ กัน. นั่นมันไม่ใช่ธรรมไม่ใช่พุทธศาสนา. ให้มีพระเครื่องรางในลักษณะที่ว่าช่วยให้เกิดกำลังใจ ช่วยให้ไม่ลืมพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ แต่เดี๋ยวนี้เขามีกันอย่างอื่นขอไม่พูด.

ถามต่อไปว่า จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะเกิดจิตว่างและมีปัญญา?

นี้ก็ตอบในตัวยานแล้ว. ปฏิบัติอย่างที่อธิบายมาแล้วอย่างยืดยาวไว้แล้วนั้นแหละ. สรุปความแล้วก็คือ อย่าไปปลิ้นปล้อน เอารวมชาติมาจนเกิดเป็นความรู้สึกเป็นตัวยู ของกู เป็นจิตกู จนเห็นแก่ตัวจัด เหมือนคนทุกวันนี้; เพราะไม่เอาอย่างปู่ ย่า ตา ยาย ที่เห็นอะไรเป็นเพียงรูปธรรม นามธรรม.

ที่ว่า ปฏิบัติอย่างไรนี้ ถ้าจะสรุปให้ใช้ได้แก่ทุกคนแล้ว ก็ต้องว่า มันมีอุปสรรคอยู่ตรงที่บังคับตัวเองไม่ได้; ทั้งที่รู้ ฟังแล้วเข้าใจ แล้วรู้เข้าใจ ข้อความเหล่านี้โดยเหตุผล, แต่แล้วบังคับไม่ได้ หรือได้เป็นครั้งคราว พอถึงเวลาเข้าจริงบังคับไม่ได้ เผลอทุกที. ฉะนั้นวิธีปฏิบัติก็คือ อย่าเผลอ. ที่นี้อย่างไรจึงจะไม่เผลอ? ก็คือ รู้จักละอายกันเสียบ้าง รู้จักกลัวกันเสียบ้าง. รู้จักกลัวก็อย่าเป็นคนบ้านบั่น รู้จักละอายก็อย่าเป็นคนหน้าด้าน. เดี่ยวนี้เมื่อจิตเกิดตัวยู

เกิดของกู เกิดกิเลสแล้ว ไม่รู้จักอาย ไม่รู้จักกลัว; มันก็เกิดเรื่อย มันก็เฟลอเรื่อย. ให้เปรียบเทียบทางวัตถุเป็นตัวอย่าง ว่าทำไมไม่เดินตกท่อข้างทาง ไม่ทำผ้าถุงหลุดกลางถนน นี่เพราะรู้จักอาย เพราะรู้จักกลัว. แต่ที่ว่าดวงใจ ดวงวิญญาณตกท่อถนน หรือทำผ้าถุงหลุดในทางวิญญาณ ก็มีตัวกู ของกูเรา ๆ ขึ้นมานี้ กลับไม่ละอาย กลับไม่กลัว.

ฉะนั้น ขอให้มีความละอาย และความกลัวให้มากในทางฝ่ายวิญญาณ เหมือนกับที่เรามีมากในทางฝ่ายวัตถุ. ทางฝ่ายวัตถุนี้ดูซิ ระมัดระวังกันเต็มที่ แล้วก็ยิ่งแต่งเนื้อแต่งตัวกันเต็มที่ เพื่อสนับสนุนส่วนที่จะละอาย หรือที่จะกลัว. แต่ทางจิตทางวิญญาณไม่เป็นเช่นนั้น; ถ้ามันพลาดไปที่ไรให้ละอายอย่างยิ่ง, ให้น้ำตาไหล ให้กลัวจนอกสั่นขวัญหาย; แล้วมันก็ไม่มีความที่พลาด คือพลาดน้อยลง พลาดน้อยลง จนไม่พลาด. นี้เรียกว่ามีสติ เท่านั้นก็พอ. ปัญหามันอยู่ที่ตรงนี้ ที่มันเฟลอเรื่อย ความรู้นั้นมันรู้แล้ว แต่มันปฏิบัติไม่ได้ เพราะมันเฟลอเรื่อย. ให้ความละอายให้ความกลัวที่เรียกกันว่าเป็นธรรมะหน้าปากคอกนั้นแหละ ที่จริงไม่ใช่ หน้าปากคอก ที่จริงเป็นสติสัมปชัญญะ หรือช่วยให้เกิดสติสัมปชัญญะในขณะที่บรรลุ มรรค ผล นิพพาน.

ข้อต่อไป ถามว่า กรรม กับ ธรรม ต่างกันอย่างไร? เมื่อเกิดถึง กันตาย ถือว่าเป็นกรรมใหม่ของผู้ยิงหรือเป็นกรรมเก่าของผู้ถูกยิง?

ข้อนี้ต้องตอบว่า ธรรมก็คือกรรม; กรรม ก็คือธรรม ในความหมาย ที่สอง คือกฎของธรรมชาติ. ให้ไปนึกถึงคำบรรยายวันก่อนที่พูดถึง ธรรมในความหมาย ๔ ประการ คือ ตัวธรรมชาติ ตัวกฎธรรมชาติ ตัวหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ ตัวผลตามกฎธรรมชาติ. กรรมก็คือธรรม ในความหมายที่สองคือกฎธรรมชาติ ฉะนั้นการกระทำก็คืออันเดียวกัน.



ที่ว่าเมื่อเกิดถึงกันตายจะถือว่าเป็นกรรมใหม่ของคนยิง หรือเป็นกรรมเก่าของผู้ถูกยิง นี่ก็เป็นได้ทั้ง ๒ ทาง และก็เป็นที่พร้อมกันไปด้วยก็ได้ คือไปยิงใครตาย ก็เป็นกรรมใหม่ของผู้ไปยิงเข้า แล้วก็ไปเป็นกรรมเก่าของผู้ที่ถูกยิง เขาเคยทำอะไรไว้ประจำบเหมาะที่จะถูกยิง อย่างนี้ก็ได้อีก; ซึ่งมันก็เป็นได้พร้อมกันทั้ง ๒ อย่าง. เคียงโลกทุกวันนี้มีลักษณะอย่างนี้มากขึ้น จึงยุ่งมากขึ้น, คือฆ่ากันมากขึ้น นี่เป็นกรรมใหม่ที่สร้างขึ้น; โดยกรรมเก่าของอีกฝ่ายหนึ่งก็ได้. แต่ว่ากรรมใหม่ที่ไปฆ่าเขามากขึ้น ๆ นี้ มันก็จะกลายเป็นกรรมเก่าของผู้ฆ่าแล้วก็ถูกฆ่าอีก; แล้วก็จะเป็นอย่างนี้เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด; นี่คือนิรันดรทุกวันนี้.

ที่ปัญหาว่า พระพุทธเจ้าท่านสอนว่า ความเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดความทุกข์ จริงหรือไม่?

นี่ก็จะถึงถึงอนิจจัง ความเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดความทุกข์จริงหรือไม่? ตอบว่า จริง ความเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดความทุกข์จริง. เพราะว่าคนนั้นไปถือเอาความเปลี่ยนแปลงนั้นว่าเป็นข ฎุไม่ใช้ของธรรมชาติ. ความเปลี่ยนแปลงหรืออะไรก็ตามมันเป็นของธรรมชาติ; แล้วคนที่ไม่รู้ก็ไปถือเอามาเป็นของกู มันก็เป็นทุกข์ไปตามความเปลี่ยนแปลง. ถ้าอย่าไปถือเอาความเปลี่ยนแปลงนั้นมาเป็นของกู; อย่าไปถือ อย่าไปปลิ้น ไปโกง เอาความเปลี่ยนแปลงนั้นมาเป็นของกู ให้เป็นของธรรมชาติไป ความเปลี่ยนแปลงนั้นก็ไม่ใช่ทุกข์แก่บุคคลนั้น.

ข้อต่อไปถามว่า พระเจ้าหรือ God ในศาสนาคริสต์เถียน กับ พระพรหมในศาสนาฮินดู มีสถานะเดียวกันหรือไม่?

ข้อนี้ตอบว่า มันแล้วแต่จะมอง หรือวิธีมอง หรือวิธีอธิบาย จะมองจะอธิบายให้เห็นเป็นสิ่งที่เดียวกันก็ได้, จะแก้งมองให้เห็นเป็นต่างกัน ไม่เข้ากันได้เลย

ก็ได้. เรื่องนี้ก็ได้อธิบายเมื่อวันก่อนแล้วว่า ศาสนาทุกศาสนา มีเนื้อแท้ที่มีนิวเคลียสเป็นอันเดียวกันทุกศาสนา เหมือนกับน้ำจะเป็นน้ำอะไร น้ำชนิดไหนก็ตาม ในนั้นมีน้ำแท้ ๆ อยู่ทั้งนั้น ของที่มันทำให้เป็นน้ำนั้น น้ำนั้นไปนั้น มันไม่ใช่ น้ำ. มันคือสสารอันอื่น มาเจือให้น้ำนั้นเปลี่ยนลักษณะภายนอก แต่ภายในเนื้อแท้มันมีน้ำอยู่ทั้งนั้น. จะนั้นในน้ำอะไร น้ำสกปรก น้ำสะอาด มันก็มีน้ำทั้งนั้น. ให้มองดูกันในส่วนลึกอย่างนี้ แล้วก็เป็นอันเดียวกันหมดไม่ว่าพระเจ้าในศาสนาไหน. แต่ถ้าไปเอาเปลือกนอกเป็นเกณฑ์แล้ว มันมีน้ำปลา มีน้ำส้ม มีน้ำตาล น้ำคลอง น้ำหนอง น้ำบ่อ น้ำฝน น้ำกลั่น น้ำมันต่างกันไปหมด; มันก็ทะเลาะกันจนได้.

เดี๋ยวนี้คนทุกวันนี้ มันมีหัวเป็นชาตินิยมจัด คือตัวกูของกูมันเด็ดจัด มีศาสนาของกู มีศาสนาของคนอื่น นี่มันเป็นชาตินิยมจัด จึงมองไปแต่ในทางที่ไม่เหมือนกันได้; ไม่มีทางที่จะเข้ากันได้ มันขัดขวางกันอยู่เรื่อยไป. นี่เป็นการมองผิด ที่แท้มันเป็นธรรมเหมือนกัน ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมตั้งที่กล่าวมาแล้ว; ให้มองดูถึงตัวธรรมชาติ ตัวกฎธรรมชาติ ตัวหน้าที่ตามธรรมชาติ. ทุกศาสนาจะสอนหน้าที่ตามธรรมชาติ ให้คนมีลมหายใจอยู่ด้วยความไม่เห็นแก่ตัว.

ปัญหาต่อไปว่า คนไทยที่นับถือพุทธศาสนาด้วยกันนี้ ยังตอบปัญหาเดียวไม่ตรงกัน แม้ที่เมืองนอก? นี่ก็คงหมายถึงว่า คนไทยที่ไปเมืองนอก ถูกถามปัญหาทางพุทธศาสนาแล้วก็ตอบไม่เหมือนกัน ไปคนละทิศละทางน่าสะอายแก่ชาวต่างประเทศ; ทำอย่างไรจึงจะให้ตอบได้ตรงกัน? จะจัดให้สอนในโรงเรียนเสียเลยจะได้ไหม?

ที่ถามว่าทำไมคนที่นับถือพุทธศาสนานี้ตอบปัญหาเดียวกันไม่ตรงกันนี้ก็ลองคิดดู มันเป็นเรื่องตาบอดคลำช้าง อย่างนี้มันแก้ยาก มันเป็นเรื่องของคนตาบอดหลาย ๆ คนคลำช้างตัวเดียวกัน แล้วพูดไม่เหมือนกัน ก็เพราะพื้นฐานแห่งความรู้

แห่งสติปัญญาของเขาไม่เท่ากัน เพราะฉะนั้นเขาจึงคลำพุทธศาสนาได้ต่าง ๆ กัน, เห็น  
 สิ่งๆ เทียบแปลกๆ แยกต่างกันไป, จนพูดให้เหมือนกันไม่ได้. ฉะนั้นมันก็ต้องเป็น  
 ธรรมดา อย่าไปเห็นเป็นเรื่องผิดธรรมดา มันต้องปล่อยอย่างนั้นไป; แล้วเขาก็จะ  
 ค่อยๆ เลื่อนขึ้นๆ จนสามารถจะคลำได้ทั้งตัว ก็คงจะตอบได้เท่ากัน. ถ้ามีวิธีสอนให้  
 เข้าถึงจุดแท้ของพุทธศาสนา คือเรื่องไม่มีติดมันติดมัน เรื่องไม่มีตัวกูของกู กันเสียแต่  
 ที่แรก แต่เห็นๆ แล้ว อาการที่จะเป็นตาบอดคลำช้างนั้นก็จะมีได้ยาก,

ที่เขาถามว่าจะสอนในโรงเรียนเสียเลยจะได้ตรงกันหมด นั้นมันก็ยาก เพราะ  
 จะไปบังคับให้ท่องจำ ให้เด็กๆ ท่องจำเหมือนกันหมดนี้ เด็กๆ เหล่านี้ก็จะไปแสดง  
 บทบาทของนกแก้วนกขุนทองที่ร้องอะไรพร้อมๆ กันเหมือนกัน. นั้นมันคงจะนำหวั  
 มันยิ่งนำหวั นำขັນมากขึ้นไปอีก. ฉะนั้นต้องให้ความรู้ให้การศึกษาไปตามระดับ  
 ตามภูมิตามชั้น; การที่จะให้ไปร้องอะไรพร้อมๆ กันเหมือนนกแก้ว นกขุนทอง  
 นั้นมันจะนำหวั จะมีเรื่องอะไร ยิ่งไปเสียกว่าในการที่จะต่างคนต่างพูดไปตามความ  
 คิดเห็นก่อนแล้ว ก็ชักใช้ไล่เสียงกันไป ไส้เสียงกันไปในที่สุดมันก็ไปถึงจุดได้เหมือนกัน.  
 เพราะว่ามันเป็นการทำไปด้วยสติปัญญาด้วยใจจริง ๆ ดังนั้นถ้าจะไปสอนกันในโรงเรียน  
 นั้นไม่ใช่เรื่องบังคับให้ท่องให้จดให้พูดพร้อมๆ กัน เหมือนๆ กัน; ต้องเป็นเรื่อง  
 ชี้แจงให้เข้าใจถึงจุดสำคัญ หรือหัวใจของพุทธศาสนาเรื่องไม่มีติดมันติดมัน ไม่ต้องร้องให้  
 ไม่ต้องกินยาฆ่าแมลง นั้นแหละ สอนเรื่องนั้นก่อน.

หน้าที่ของเราทุกวันนี้ เห็นจะมีแต่ตรงที่ช่วยกันพูด พยายามช่วยกันพูด  
 แต่เรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มีกำมือเดียว  
 กันให้มาก. คนมักจะคิดว่าต้องเรียนมาก ต้องเรียนอะไรเป็นภูเขาเลากา แต่พระพุทธเจ้า  
 ท่านไม่ได้สอนอย่างนั้น. คือคราวหนึ่งทรงนั่งพักอยู่ในป่าไม้แห่งหนึ่ง ท่านทรงกำ  
 ไม้ขึ้นมากำมือหนึ่งชูให้ภิกษุทั้งหลายดู แล้วถามว่าไม้ในกำมือนี้ ลองเทียบกับไม้

หมดทั้งป่าทั้งประเทศดูซิ ว่ามันมากน้อยกว่ากันเท่าไร? นี่คิดดูเถิด ไบไม้กำมือเดียว กับไบไม้หมดทั้งป่าทั้งประเทศมันผิดกันมาก. พระพุทธเจ้าท่านเลยบอกว่านี้ที่ฉันรู้ มันเท่ากับไบไม้ทั้งป่าทั้งประเทศ แต่ที่ฉันสอนนั้นเท่ากับไบไม้กำมือเดียว แล้วแสดง หัวใจของพุทธศาสนาไว้ด้วยบทว่า สหฺปิเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสาย อะไร ๆ ทั้งหมด อย่าไปสำคัญมันหมายยิตมันว่าตัวกู ของกู. ถ้าเราสอนกันแต่เรื่องนี้เหมือนกับไบไม้ ในกำมือเดียวแล้ว ก็พอจะทำได้ในทุกวันนี้.

ปัญหาต่อไปมีว่า เมื่อถือว่าไม่มีใคร คือไม่มีตัวไม่มีตนของใครแล้ว เราก็ไม่ควรกราบไหว้ผู้ใด ไซ้หรือไม่? ขอให้อธิบายอย่างแจ่มแจ้ง. ถ้าไม่มี ตัวมีตนแล้วเราก็ไม่ควรกราบไหว้ผู้ใด ไซ้หรือไม่?

ตอบว่าแน่นอน, แน่นอนทีเดียว; ไซ้. แต่ว่าเดี๋ยวนี้เรามันกำลัง มีตัวมีตนอยู่นี้ เพราะฉะนั้นเราก็ต้องขยันกราบขยันไหว้พระพุทธเจ้าผู้สอนเรื่องไม่มีตัว ไม่มีตน เพื่อให้เราจะได้ไม่มีตัวมีตน แล้วไม่ต้องลำบากเที่ยวกราบไหว้ใครอีกต่อไป. แต่อีกทางหนึ่งอย่าลืมว่าเรากำลังอยู่ในโลก รวมกันอยู่กับผู้ที่มีตัวมีตน ฉะนั้นเราต้อง ประพฤติปฏิบัติให้สมคล้อยกัน ในลักษณะที่จะอยู่ร่วมกับเขาได้ อยู่ร่วมกับผู้ มีตัวมีตนได้. ถึงพระพุทธเจ้าท่านก็ทำอย่างนี้ ท่านพูดท่านทำอะไร เหมือนชาวบ้านพูด, ท่านทำกิริยาอาการตามธรรมเนียมเหมือนที่เขาต้องทำกัน เหมือนกับว่ามีตัวตน อย่างนั้นแหละ แต่ใจของท่านไม่มี. เหมือนพระพุทธเจ้าท่านสอนเราให้สืงตาตาม เมื่ออยู่ในเมืองของคนตาหลิ้ว อย่าให้มันเกิดเรื่อง จนกว่าจะช่วยทำให้โลกนี้ไม่มีคน ตาหลิ้ว.

ปัญหาต่อไปว่า ความรัก ความเคารพ ความกตัญญู สามอย่างนี้ ต่างกันอย่างไร?

ในที่นี้เขาใช้คำว่าความรัก คงจะหมายถึงความรักพ่อ รักแม่ รักครูบา อาจารย์กระมัง เพราะมันมาคู่กันกับความเคารพ ความกตัญญู. ถ้าหมายถึงอย่างนี้ ก็ต้องถือว่า มันแทนกันได้ ความรัก ความเคารพ ความกตัญญู โดยพหุัตินัย โดยการ เป็นอยู่จริง แทนกันได้; เพราะว่าถ้ารักก็ต้องเคารพ ต้องกตัญญู, ถ้ากตัญญู, ก็ต้องรัก ก็ต้องเคารพ อย่างนี้เป็นต้น.

ทางปฏิบัติมันเป็นอย่างนี้อยู่แล้ว ธรรมชาตินั้นก็มีกฎเกณฑ์อย่างนี้อยู่แล้ว; ลองไปรัก จะเคารพและกตัญญู. แต่ทางปากนี้ทางทฤษฎีนี้พูดได้ แยกออกจากกัน ไปได้ ใช้ logic แบ่งแยกกันไปได้. อย่าไปเอาเลยอย่างนั้น เราอย่าไปใช้ logic ใช้หลักตรรกวิทยา ไปแบ่งแยกซอกแซกไปตามภาษาจิตวิทยาอย่างนั้น. เราไม่ต้องการทำตัวเป็นทนายแก้ตัวให้คนสม้ยนี้ ซึ่งมีแต่จะหาทางเหยียบย่ำพระธรรม ฉะนั้นเราก็มีการปฏิบัติโดยตรงดีกว่า.

ปัญหาต่อไปว่า กรุณาให้ความหมาย และคุณค่าของเวลา ที่แบ่ง เป็นชั่วโมง นาที วินาที กระทั่งขณะจิต ทั้งในทางภาษาคนและในทางภาษาธรรม จนในที่สุดไม่มีสิ่งที่เรียกว่าเวลา.

ถ้าจะถือตามหลักธรรมในพุทธศาสนาก็ต้องตอบว่า **เวลามีค่าหรือมีความหมายขึ้นมาได้ ก็สำหรับแต่คนกำลังมีความต้องการอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยกิเลสตัณหา.** ฟังดูให้ดีๆ : เวลาเป็นสิ่งที่มิขึ้นมาได้หรือมีค่า มีความหมายขึ้นมาได้ มันมีได้แก่คนที่กำลังมีความต้องการอะไรด้วยกิเลส ด้วยตัณหา มีตัณหาของกูเท่านั้น; มีความรู้สึกเป็นตัวของกู กำลังต้องการอะไรอยู่ด้วยกิเลส ตัณหา นี้สำคัญ มันอยู่ที่ตรงนี้. ถ้าต้องการอะไรอยู่ด้วยสติปัญญาอันไม่เกี้ยว; ถ้าต้องการอะไรอยู่ด้วยกิเลสตัณหาแล้วเวลามขึ้นมาทันที มีค่ามีความหมาย เป็นเรื่องใหญ่โตขึ้นมาทันที. ยิ่งต้องการมากเท่าไร เวลายิ่งมีปัญหามากขึ้นเท่านั้น; ยิ่งต้องการมากเท่าไร จะยิ่งรู้สึกว่าการเวลานั้นมันช่างเร็วเหลือเกิน หรือช้าเหลือเกิน

เพราะฉะนั้นขอยกตัวอย่างเวลาหนึ่งวินาที ของคนแต่ละคนนั้นมันไม่เท่ากัน มันเท่ากันแต่เวลาของนาฬิกาเท่านั้น เวลาหนึ่งวินาทีนั้นมันเท่ากันแต่เวลาของนาฬิกา แต่เวลาวินาทีนี้มีในหัวใจของคนแต่ละคนนั้นไม่เท่ากัน ; บางคนต้องการมาก บางคนต้องการน้อย บางคนไม่มีความต้องการเลย. คนที่มีความต้องการมาก เวลาก็มีปัญหามาก มีค่ามาก ช้ามาก. ภาษาที่เราพูดกันที่เป็นชั่วโมง เป็นนาที วินาทีนั้นมันเป็นภาษาชาวบ้านพูด บัญญัติเพื่อเรื่องทางวัตถุ ; แต่เรื่องทางนามธรรมนั้นไม่มีความหมายอย่างนั้น : ยังมีความต้องการด้วยกิเลสตัณหา มาก ยังมีเวลานาน ; ไม่มีความต้องการมาก ก็มีเวลาสั้น ; ไม่ต้องการเลยก็ไม่มีอะไรเนื่องกับเวลาเลย. อย่างพระอรหันต์ไม่ต้องการอะไรเลย ไม่ต้องการอะไรมาเป็นตัวกู ของกูเลย ฉะนั้นไม่มีอะไรยุ่งยากเรื่องเวลา เวลาบีบคั้นจิตใจท่านไม่ได้ บุคคลที่มีตัวกู ของกูจู้จี้ ต้องการอะไรมาก เวลาจึงมีบทบาท และบีบคั้นหัวใจของเขามาก.

**ฉะนั้นเราแก้ด้วยวิธีเดียวกันอีก : อย่าต้องการอะไรด้วยอวิชา ด้วยกิเลสตัณหา.** ถ้าต้องการจะทำ จะพูด จะกิน จะใช้ ก็ให้ต้องการด้วยสติปัญญา ที่รู้ว่าเป็นของธรรมชาติ ยืมเอามา. อย่างนี้เวลาก็ไม่ทำอันตรายอะไรแก่เรา สิ่งที่เราเรียกว่าเวลาจะไม่ย่ำหัวใจของเรา จะไม่มีบีบคั้นเรา จะไม่ทำอะไรแก่เรา. ฉะนั้นเรารีบคืนอะไร ๆ ที่เราไปปล้นของธรรมชาติมานั้น ให้เป็นของธรรมชาติไปเสีย แล้วเวลาก็จะไม่บีบคั้นเรา.

มีปัญหว่า คนเราตายแล้ววิญญาณของเราเป็นอย่างไร ? วิญญาณ ทั้งดวงของเราจะไปวนเวียนในจักรกรรม แล้วไปเกิดเป็นอะไรต่อไป ? หรือว่า วิญญาณของเราจะแปรธาตุเป็นส่วน ๆ แล้วปนเปไปกับธรรมชาติอื่น ๆ ? มีหลักฐานอะไรยืนยันบ้างหรือเปล่า ?

ขอตอบว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงห้าม ไม่ให้ถามหรือไม่ให้ตอบปัญหาที่ไม่มีหลักฐานอะไรยืนยัน. ฟังดูให้ดี ตามพุทธภาษิตในกาลามสูตรหรือสูตรอื่น ๆ พระพุทธเจ้าท่านห้าม ไม่ให้ถามปัญหา หรือไม่ให้ตอบปัญหาในลักษณะที่ไม่มีอะไรเป็นเครื่องยืนยัน. ขึ้นตอบไปก็ไม่มีประโยชน์อะไร นอกจากจะทำให้ผู้นั้นไม่รู้อะไรมากขึ้น ไม่แน่ใจอะไรมากขึ้น ดังนั้นจึงตอบปัญหาของท่านผู้นั้นไม่ได้. แต่อยากจะตอบว่าปัญหาตามอย่างนี้ ไม่จำเป็น ไม่รีบด่วน; ควรจะตั้งปัญหาว่า ทำอย่างไร วิญญาณนี้จึงจะไม่เวียนว่าย, วิญญาณเดียวนี้จะไม่เวียนว่าย ไม่เกิดไม่ดับในลักษณะเป็นตัวกูของกูอยู่วันหนึ่ง ไม่รู้จักก็ครั้งก็หน นี่ควรจะถามอย่างนี้. เพราะถ้าถามอย่างนี้แล้วปัญหาเรื่องวิญญาณจะสิ้นสุดลงไปเอง จะไม่มีตัวคน จะไม่มีวิญญาณที่เป็นคน มีแต่ธรรมชาติ แล้วก็ไม่มีความทุกข์เกิด เพราะไม่มีตัวกูของกู; คั้นให้แก่ธรรมชาติหมด วิญญาณก็เป็นวิญญาณบริสุทธิ์หลุดพ้น ไม่ไปเกิด ไม่ไปอะไรที่ไหน ไม่เวียนว่ายอะไรที่ไหน ปัญหาทั้งหมดไป.

เป็นอันว่า เวลาหมดสำหรับวันนี้ ขอให้ทุกท่านพยายามคิดนึกทบทวนหัวข้อธรรมะต่าง ๆ ให้ได้ ในส่วนที่เป็นเนื้อหาเป็นหัวข้อ; แล้วสรุปให้ได้ว่า พุทธศาสนานั้นมีแต่ว่า :— ว้างจากความยึดมั่นถือมั่นอะไรว่าเป็นตัวเรา หรือของเรา เรื่องก็จะจบและหมดกัน. ปัญหาที่มีผู้สนใจฟังจะยื่นให้เมื่อตะกั้้นตอบไม่ทัน ถ้าสนใจก็เอาไปตอบคราวอื่น ที่วัดนารายณ์ หรือที่ไหนก็ได้.

ขอถือโอกาสยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะเกินเวลาแล้ว เพียงเท่านี้.

ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย

## เทคนิคแห่งความเป็นมนุษย์

แสดง ณ วิทยาลัยเทคนิค กรุงเทพฯ

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐

ท่านนักศึกษาทั้งหลาย,

อาตมารู้สึกยินดีที่ได้มาพบกันวันนี้ และแสดงธรรมบรรยายที่เห็นว่าเหมาะสมแก่พวกเราที่นี่ สิ่งที่เราจะรู้สึกพอใจหรือสนใจที่สุด ก็คือคำว่า “วิทยาลัยเทคนิค” หรือโดยเฉพาะก็คือคำว่า “เทคนิค”. คำนี้เป็นคำที่น่าสนใจอย่างไรนั้น จะได้อธิบายให้ฟังตามทรรศนะของธรรมะ หรือตามหลักธรรมในพุทธศาสนา อาจจะมีคนไม่เข้าใจหรือเข้าใจผิดอยู่บ้างก็ได้ เกี่ยวกับคำ ๆ นี้ กับสิ่งที่เรียกว่าธรรมะในพระพุทธศาสนา.

หัวข้อที่จะกล่าววันนี้ก็มีว่า เทคนิค นั้นแหละ คือธรรมะ หรือ ธรรมะนั้นแหละ คือเทคนิค ฉะนั้นขอให้สังเกตหรือฟังให้ดีพิจารณาให้ดี. ในขั้นแรกนี่จะต้องนึกถึงก็คือว่า สิ่งที่เราเรียกว่า *เทคนิค* นั้น เรายังรู้จักกันน้อยไป หรือสนใจกันแต่บางประเภท เทคนิคที่สัมพันธ์กันอยู่หลาย ๆ อย่างซึ่งควรจะต้องรู้ทั้งหมด เราก็มักจะรู้หรือสนใจกันแต่เพียงอย่างเดียว และวิทยาลัยของเราที่สอน หรืออบรมเฉพาะ



เทคนิคเกี่ยวกับวิชาอาชีพ แต่เนื้อแท้ที่เรียกว่าเทคนิคนั้น มันมีมากกว่านั้น ถึงกับจะต้องกล่าวว่า เทคนิคของความเป็นคน หรือ เทคนิคของความเป็นมนุษย์ มากกว่า.

ที่ว่าสัมพันธ์กันนั้น ยกตัวอย่าง เช่น เรามีเทคนิคในการทำงาน จนประสบความสำเร็จในการทำงาน แต่เราก็ไม่มีเทคนิคในการที่จะทำให้ การงานนั้นไม่เป็นทุกข์แก่เรา หรืออีกอย่างหนึ่งก็ว่าเรามีเทคนิคในการ หาเงิน แต่แล้วเราก็ไม่มีเทคนิคในการที่จะป้องกันไม่ให้เงินนั้นเกิดเป็นพิษ ร้ายขึ้นแก่เรา เราจึงต้องเป็นทุกข์ทั้งที่มีเงินหรือหาเงินได้ อย่างนี้เป็นต้น. ฉะนั้นสิ่งที่มนุษย์ต้องการและหากัน เช่น เงิน เช่น ชื่อเสียง เหล่านี้ หรือความสะดวกสบาย อย่างอื่นที่เรียกว่าสิ่งที่มนุษย์ต้องการนั้นหามาได้ แต่แล้วกลับมาเป็นพิษร้าย คือทำให้มนุษย์มีความทุกข์อย่างอื่นเกิดขึ้นมา อย่างที่เราเห็นกันอยู่ในเวลานี้ว่าโลกสมัยนี้ ยิ่งก้าวหน้าทางวิชาการทางวัตถุ แต่แล้วก็ยิ่งมีความทุกข์ความเดือดร้อนมากในทางจิตใจ หรือแม้ที่สุดแต่เรื่องสงคราม ก็ยังเป็นสิ่งที่เจริญองงามไปตามความเจริญของวัตถุด้วย. นี้เรียกว่าเทคนิคนั้นไม่สัมพันธ์กันเสียแล้ว *เรามีเทคนิคแต่เรื่องหา, สร้างวัตถุ, แต่แล้วเราก็ไม่มีเทคนิคในการที่จะควบคุมสิ่งเหล่านั้น* นี้เรียกว่าเทคนิคแห่งความเป็น มนุษย์ไม่สมบูรณ์ เพราะขาดเทคนิคส่วนที่จะควบคุมสิ่งที่เราต้องการหรือได้มา. ถ้า ท่านเข้าใจข้อความนี้ ท่านจะเข้าใจได้เองทันทีว่า ธรรมะนั้นคืออะไร? หรือเป็น เทคนิคอย่างไร ?

คนหนุ่มคนสาวสมัยนี้ไม่สนใจธรรมะ เพราะเข้าใจผิดไปว่าไม่เกี่ยวข้องกับเรา หรือไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ เป็นของมีไว้เล่น มีไว้บูชา มีไว้ประกอบพิธี ศักดิ์สิทธิ์ ไม่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ใครเข้าใจอย่างนี้ก็เป็นคนโง่ที่สุดในโลกนี้; เพราะว่าเขาไม่รู้ว่ธรรมะนั้น เป็นระบบเทคนิคอันหนึ่งที่จะควบคุมสิ่งที่เรา

กำลังทำ กำลังหา กำลังสร้างนั้น อย่าให้เกิดความทุกข์ขึ้น. ถ้าท่านเข้าใจความซื่อ ท่านก็จะชอบใจธรรมะขึ้นมาเอง จะรักและนับถือพระพุทธเจ้าขึ้นมาเอง. แต่ถ้าไม่เข้าใจความจริงซื่อแล้ว แม้ใครจะชักชวนหรือจะบังคับอย่างไร ท่านก็จะไม่ชอบธรรมะ จะไม่ต้องการพระพุทธเจ้าอย่างนี้เป็นต้น; เพราะฉะนั้นจึงให้หัวข้อเรื่องว่า เทคนิคนั้นคือธรรมะ ธรรมะนั้นคือเทคนิค แม้แต่เทคนิคทางวัตถุ ทางวิชาอาชีพนี้, ก็ยังเป็นธรรมะ ซึ่งจะได้ว่าให้ฟังเป็นลำดับไป.

แต่ในตอนนี้อาจจะขอร้องให้ช่วยกันซ้อมความเข้าใจในคำว่าเทคนิคให้ตรงกันเสียก่อน : เราจะต้อนึกถึงคำสองคำ คือ คำว่าเทคนิค ซึ่งตัว c อยู่ท้ายกับเทคนิค ซึ่ง que อยู่ท้าย. เทคนิคส์ Technics เราแปลกันว่า *วิชาการ* ส่วนเทคนิค Technique นั้น เราแปลว่า *วิธีการ*. เราจะมีความรู้แตกฉานแต่วิชาการไม่ได้ เราต้องมีความแตกฉานในส่วนวิธีการด้วย และต่อเมื่อเอาเทคนิคส์กับเทคนิคมารวมกัน มันจึงจะเป็น Technical ที่ถูกต้อง คือสมบูรณ์ทั้งวิชาการและวิธีการ. **วิชาการคือความรู้ วิธีการคือการกระทำ** และทั้งหมดนั้นต้องเป็นไปอย่างถูกต้อง ตามกฎของธรรมชาติ. ทั้งเทคนิคส์และเทคนิคจะต้องเป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ เราจะรู้หรือไม่รู้ไม่สำคัญ แต่ข้อเท็จจริงหรือความจริงนั้น ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ; และกฎของธรรมชาตินั่นเองคือสิ่งที่เรียกว่าธรรมหรือธรรมะก็แล้วแต่จะเรียก เรียกว่า ธรรมเฉย ๆ หรือธรรมะก็ได้.

ตรงนี้สรุปความว่า ต้องสมบูรณ์ทั้งเทคนิคส์และเทคนิค คือทั้งวิชาการและวิธีการ ถ้าท่านยอมรับหลักอันนี้ ว่าสองอย่างนี้รวมกันแล้วจึงจะเป็น Technical ที่สมบูรณ์ หรือที่ถูกต้องที่จะใช้ประโยชน์ได้แล้ว ท่านก็จะเกิดความเข้าใจและพอใจในพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าท่านมีคุณสมบัติที่สำคัญอันหนึ่งเรียกว่า วิชาจรณะ สัมบันโน, ถ้าท่านเคยสวด อิติปิโสท่านก็จะได้ยินชินหูว่า อิติปิโส ภควา อรหัง สัมมาสัมพุทธโ วิชาจรณะสัมบันโน. วิชาจรณะสัมบันโนฟังดูให้ตีๆ วิชาจรณะสัมบันโน แปลว่า สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ วิชาขั้นนี้คือเทคนิคส์ ส่วนจรณะขั้นนี้คือเทคนิค วิชาแปลว่าความรู้ จรณะแปลว่าการกระทำหรือการประพฤติ สัมบันโน แปลว่าสมบูรณ์ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงเป็นผู้ที่สมบูรณ์ทั้งเทคนิคส์และ เทคนิค ท่านจึงเป็นบุคคล Technician อย่างสมบูรณ์ที่สุด การที่ใครจะไปสมบูรณ์ แต่ทางวิชาอย่างนี้ก็ไม่ถูกแน่ เพราะว่าอาจจะกระทำไม่ได้ก็ได้ มีแต่ความรู้แล้วกระทำ ไม่ได้ก็ได้ ถ้าจะมีแต่การกระทำไม่มีความรู้มันก็ทำไม่ได้ ดังนั้นจึงต้องระบุดังต่อไปนี้ “วิชาจรณะสัมบันโน” สมบูรณ์ทั้งความรู้และการกระทำ, ก็มีทั้ง เทคนิคส์และเทคนิคอย่างที่ว่าแล้ว.

ฉะนั้นหลักของการมีเทคนิคนี้จึงเป็นหลักในพระพุทธศาสนา หรือเป็นหลัก ที่ยิ่งกว่านั้น ก็คืออยู่ที่เนื้อหาของพระพุทธเจ้านั้นเอง ฉะนั้นขอให้สนใจในคำว่า วิชาจรณะสัมบันโน แล้วเราก็จะรู้ว่า เทคนิคนั้นเกี่ยวข้องกับธรรมะอย่างไร สิ่งที่เราเรียกว่าเทคนิคเป็นภาษาต่างประเทศ เราก็ยังไม่ได้แปลเป็นภาษาไทยที่เป็นที่พอใจ ก็แปลแต่เพียงว่าวิชาการ เทคนิค ก็คือวิธีการ วิชาการกับวิธีการผสมกันก็คือ Technical ที่สมบูรณ์ ที่ได้กล่าวมาเมื่อตะกัณว่าทั้งสองอย่างนี้ ต้องเป็นไปตามกฎแห่งธรรม.

ที่นี้จะอธิบายคำว่า “ธรรม” ท่านจงกำหนดไว้เป็นหลักว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ธรรมนี้, มันหมายถึงสิ่งทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร แต่เรามักจะเข้าใจกันว่า ธรรมหรือ พระธรรมนี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อย่างนี้มันน้อยเกินไป มันเพียงแต่สิ่งที่เป็น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และยังไม่รู้ว่าสอนอย่างไรด้วยซ้ำไป แต่คำว่า “ธรรม” นั้น หมายถึงสิ่งทุกสิ่ง คือทั้งที่มนุษย์รู้จักหรือไม่รู้จักก็ตาม นี้ขอให้ถือเป็นความรู้ที่พึงจะ

ได้ยินใหม่วันนี้ก็ตามใจ ว่าสิ่งที่เรียกว่า **ธรรมนั้นคือทุกสิ่ง** และเพื่อเข้าใจความหมายของคำว่าทุกสิ่ง เราแจกออกไปได้เป็นว่า :

- (๑) สิ่งธรรมชาติทั่วไป
- (๒) กฎของธรรมชาติ ที่มีอยู่ในตัวธรรมชาตินั้น
- (๓) หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องกระทำให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาตินั้น และ
- (๔) ผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น

๑) ตัวธรรมชาติแท้ ๆ น้อย่างแรก จะเป็นวัตถุก็ได้ มิใช่วัตถุก็ได้ สิ่งที่เป็นความคิดนึกล้วน ๆ ก็ได้ ที่เป็นอยู่ตามธรรมชาตินั้น เราเรียกว่าธรรมชาติหมด. Nature หรือธรรมชาติในลักษณะเช่นนี้ อาจจะไม่เหมือนกันกับที่เขาพูดกันอยู่ในโลกก็ได้ แต่ว่าตามหลักธรรมะในพระพุทธศาสนาจะเรียกทุกอย่างนี้ว่าธรรมชาติหมด. อย่างคนเรา คนหนึ่งร่างกายก็เป็นธรรมชาติ จิตใจก็เป็นธรรมชาติ ความคิดก็เป็นธรรมชาติ และสิ่งต่าง ๆ ที่นอกออกไปจากตัวเราเป็นแผ่นดิน ต้นไม้ ภูเขา ทุกอย่างที่มีมนุษย์รู้จักนี้ เรียกว่าธรรมชาติหมด จนกระทั่งว่ามีรูปก็มี ไม่มีรูปก็มี เปลี่ยนแปลงก็มี ไม่เปลี่ยนแปลงก็มี อย่างนี้เป็นต้น หมดเลย; นี้เรียกว่าธรรมชาติ.

๒) กฎของธรรมชาติ (Law of Nature) คือว่ากฎของธรรมชาติ ที่มีอยู่ในธรรมชาตินั้น, เช่นความเปลี่ยนแปลง ถ้าเปลี่ยนแปลงจะต้องเปลี่ยนแปลงอย่างไรนี้เป็นต้น เช่นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอย่างนี้, เรียกว่าเป็นกฎของธรรมชาติ หรือแม้แต่กฎวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ก็ยังเรียกว่า กฎของธรรมชาติ นี้เราก็ต้องรู้จัก.

๓) หน้าที่ของมนุษย์ตามกฎธรรมชาติ นี้คงจะเข้าใจได้เองว่า ธรรมชาติมันมีอำนาจที่เฉียบขาด ที่เด็ดขาด ถ้าใครทำไม่ถูกต้องกับเรื่องของมัน ก็จะทำให้เกิดปัญหาไปในทางที่เป็นทุกข์. ถ้าทำถูกต้องก็จะได้ประสบความสำเร็จตามที่ต้องการ ;

ฉะนั้นมนุษย์จึงต้องรู้หน้าที่ ที่ตนจะต้องกระทำตามธรรมชาติ แม้ที่สุดแต่ว่าหน้าที่ ที่จะต้องกินอาหาร จะต้องถ่ายอุจจาระปัสสาวะหรืออะไรก็ตาม, นี่เป็นหน้าที่ทางร่างกาย หน้าที่ทางจิตใจ คือเราจะต้องดำรงจิตใจไว้ในลักษณะอย่างไรให้ถูกต้องตาม กฎของธรรมชาติ จึงจะไม่ใช่เป็นทุกข์ อย่างนี้เรียกว่าหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ.

๔) ผลที่เกิดขึ้นจากการทำหน้าที่ มันก็ต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เช่นว่าจะสร้างอะไรขึ้นมาเป็นวัตถุมันก็ต้องเป็นไปตามอำนาจกฎของธรรมชาติ, เป็นผล ทางวัตถุขึ้นมา, หรือว่าเราประพฤติในทางจิต ทางใจ ได้ผลเป็นความสงบสุขขึ้นมา อย่างที่เรียกว่ามรรค ผล นิพพานในพระพุทธศาสนา, นี้ก็เรียกว่าเป็นผลที่เกิดขึ้น มาจากการทำหน้าที่อย่างถูกต้องตามกฎธรรมชาติ.

ขอให้เข้าใจว่าเราแบ่งสิ่งที่เรียกว่า ธรรมนี้ออกเป็น ๔ ประเภทอย่างนี้, แล้วทั้งหมดนั้นล้วนแต่เนื่องอยู่กับธรรมชาติ : หนึ่ง คือตัวธรรมชาติเอง, สองคือ กฎของธรรมชาติ, สามคือ หน้าที่ของมนุษย์ตามธรรมชาติ, สี่คือ ผลที่ มนุษย์จะพึงได้รับตามกฎของธรรมชาติ. ฉะนั้นอะไร ๆ ทั้งหมดจะรวมอยู่ใน ๔ ประเภทนี้ แม้แต่สิ่งที่เรียกว่าพระเจ้า ก็รวมอยู่ในคำว่าธรรมนี้เหมือนกัน คือพระเจ้า ในฐานะที่เป็นกฎของธรรมชาติ มีหน้าที่อำนาจเจียบขาดตามธรรมชาติ. คนเราก็รวม อยู่ในสิ่งเหล่านี้ ความรู้ความคิดการกระทำของคนเรา ก็รวมอยู่ในสิ่งเหล่านี้ ผลที่เกิดขึ้นเป็นความเจริญหรือเสื่อมทรามอะไรก็สุดแท้ก็รวมอยู่ในสิ่งเหล่านี้.

นี่คือคำว่าธรรมในภาษาบาลี ฉะนั้นจึงกล่าวว่าธรรมคือทุกสิ่งที่เป็นธรรมชาติ และเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ. ฉะนั้นถ้าเรารู้เรื่องเหล่านี้ด เราก็เรียกว่ารู้ส่วน ที่เป็นเทคนิคของสิ่งเหล่านี้. ถ้าเรารู้หน้าที่ ที่จะต้องกระทำต่อสิ่งเหล่านี้ด

ก็เรียกว่ารู้เทคนิคของสิ่งเหล่านั้น เมื่อรวมกันทั้งเทคนิคส์กับเทคนิค (Technics & Technique) ก็คือความสมบูรณ์ ที่จะนำมาซึ่งชัยชนะหรือความสำเร็จในการที่เราจะเป็นมนุษย์อยู่ในโลกนี้ ก็คือสามารถทำตนให้ไม่มีความทุกข์ได้.

อย่างนี้จึงเห็นได้ว่าเป็นคำกล่าวที่มีวงกว้างมากที่สุด คือกินความไปถึงทุกสิ่ง ไม่ใช่เพียงแค่ความรู้เท่าที่จะทำให้เราประกอบกิจการที่เป็นอาชีพได้เท่านั้น.

ฉะนั้นขอให้นักศึกษาจำคำว่า ธรรม หรือ ธรรมะใน ๔ ความหมายนี้ไว้ เป็นต้นทุนสำหรับศึกษาหาความรู้ในวิชาเกี่ยวกับธรรมะต่อไปในคราวอื่น ๆ. อาตมาขอ ยืนยันว่า ถ้ามีความเข้าใจในส่วนนี้เป็นพื้นฐานเป็นต้นทุนแล้ว จะเข้าใจธรรมะที่มากมาย ได้โดยไม่ยาก โดยง่ายโดยสะดวก ทั้งนี้เราจะต้องเห็นกันให้ชัดลงไปว่า ธรรมะ นั้นแหละคือเทคนิค เทคนิคนั้นแหละคือธรรม แต่เดี๋ยวนี้เราไม่เคยนึกกันอย่างนี้ เราว่า เทคนิคก็คือวิชาที่สอนให้เราทำอะไรเป็น ตามที่เราต้องการ แต่แล้วก็เป็น เรื่องทางวัตถุทั้งนั้น มันจึงเป็นเรื่องหาเงินหรือหาชื่อเสียงแต่อย่างเดียว โดย ไม่รู้จักควบคุมสิ่งเหล่านั้น ฉะนั้นถ้าเราจะพูดถึงเทคนิคโดยสมบูรณ์ เรา ต้องมีความรู้ที่จะควบคุมสิ่งเหล่านั้นด้วย.

ฉะนั้นนักศึกษาเทคนิคทั้งหลาย นอกจากจะมีวิชาความรู้เทคนิคฝ่ายที่จะสร้าง หรือจะหามา แล้วยังจะต้องมีความรู้ที่จะควบคุมสิ่งเหล่านั้นให้อยู่ในอำนาจของเราด้วย คืออย่าให้เป็นพิษแก่จิตใจของเราขึ้นมา เช่นมีเงินแล้วเงินกลายเป็นพิษขึ้นมา ทำให้คน ต้องติดคุกติดตาราง ต้องฆ่าตัวตาย ต้องเป็นโรคเส้นประสาท ต้องเป็นโรคจิต ก็เพราะ เงินที่เขามีอยู่นั้นเหมือนกัน ชื่อเสียงก็เหมือนกัน ฉะนั้นจึงต้องนึกถึงเทคนิคส่วนนี้ด้วย.

นี่คือความจำเป็นที่ทำให้ต้องมีการสั่งสอนอบรมเทคนิคในส่วนนี้กันบ้าง การ บรรยายธรรมะในวันหนึ่งได้มีขึ้น, เพื่อประโยชน์แก่ส่วนนี้เอง. แต่แล้วก็เป็นที่น่า

ประหลาดใจที่ว่ามันเป็นคำๆเดียวกัน, คือคำว่า“เทคนิค”ดังที่กล่าวแล้ว. ถ้าทางฝ่ายวัตถุ ท่านทั้งหลายก็เรียนก็ทำสำเร็จอยู่แล้ว แต่ฝ่ายจิตใจนั้นอาจจะยังขาดอยู่ก็ได้ ก็ยังไม่ได้รับรู้ และยังไม่ได้ทำ มันอาจจะปวดหัวเพราะการเรียนนั้นก็ได้ การทำนั้นก็ได้ อาจจะร้องไห้ เพราะการเรียนหรือการทำนั้นก็ได้ ถ้ามันยังแยกกันอยู่โดยไม่เกี่ยวข้องกัน อยู่อย่างนี้. เพราะฉะนั้น เราจึงสนใจธรรมะหรือเทคนิคในทางฝ่ายธรรมะ คือที่เป็นฝ่ายจิตใจหรือฝ่ายวิญญาณอีกด้วย.

ที่นี้เราก็จะมองกันต่อไปว่า เทคนิคชนิดไหนก็ตาม จะต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ฝืนกฎธรรมชาติไปไม่ได้. อย่าได้อวดดีในเรื่องนี้ ถ้าขึ้นอวดดีในเรื่องนี้ก็จะเป็นคนโง่ที่สุดในโลกเป็นครั้งที่ ๒. จะต้องดูให้ดีว่า มันจะต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติอย่างไร เราอาจจะยืนยันได้ว่า ถ้าฝืนธรรมะแล้ว ก็จะต้องฝืนธรรมชาติ ถ้าฝืนธรรมชาติแล้วก็ต้องฝืนธรรมะ ถ้าฝืนธรรมะหรือฝืนธรรมชาติแล้วจะไม่มีเทคนิค จะไม่เป็นเทคนิค. ฉะนั้นอย่าได้เข้าใจไปตามคนสมัยใหม่บางคน พูดอย่างเขลาๆว่า เราจะควบคุมธรรมชาติ เราจะเอาชนะธรรมชาติ แล้วคนบางคนก็เข้าใจไปตามนั้นว่า เราจะเอาชนะธรรมชาติได้. นี้ฟังดูให้ตี ถ้าฟังไม่ตีแล้วจะเข้าใจผิด ว่าเราอาจจะฝืนธรรมชาติได้ เราอาจจะเอาชนะธรรมชาติได้ ควบคุมธรรมชาติได้; อย่างนี้เป็นไปไม่ได้.

เราไม่อาจจะฝืนธรรมะได้, ไม่อาจจะเอาชนะธรรมะได้, นอกจากจะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือธรรมะ หรือเทคนิคของธรรมชาติ. เราเอาชนะมันได้ตามที่เรต้องการนั้นก็เพราะเราทำถูก – ถูกตามกฎของมัน. ถ้าพูดอย่างว่ามันเป็นคน ก็คือทำถูกใจมัน มันจึงอำนวยความสะดวกนี้ให้แก่เรา.

เหมือนกับที่ว่าเรานับถือพระเจ้า อ่อนน้อมพระเจ้า ทำถูกใจพระเจ้า เราจึงได้รับประโยชน์อย่างนั้นอย่างนี้จากพระเจ้า ถ้าแปลความให้ถูกต้อง พระเจ้า ในที่นี้ก็คือกฎธรรมชาติ เราอ่อนน้อมพระเจ้าก็ด้วยการพยายามทำให้ดีที่สุดให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ เราจึงจะทำอะไรได้ แม้การสร้างสรรค์ในทางวัตถุก็เหมือนกัน จะสร้างนั่นสร้างนี่ขึ้นมาเป็นความเจริญอย่างสมัยใหม่นี้ มันก็ดู ๆ คล้ายกับที่เราแก้ธรรมชาติ, ฝนธรรมชาติ, ชนะธรรมชาติ, ที่จริงนั่น เปล่าเลย เรากลับจะต้องทำให้ถูกต้องตามธรรมชาติ, ตามกฎธรรมชาติที่เร้นลับอยู่อีกส่วนหนึ่งต่างหาก เราจึงประสบความสำเร็จในการที่เอาธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่เราได้. ถ้าเราจะพูดว่าควบคุมธรรมชาติชนะธรรมชาติได้มันก็มี ความหมายเพียงอย่างนั้นเท่านั้น คือเราไปทำถูกต้องตามกฎของธรรมชาติเข้าแล้วโดยไม่รู้ตัว เมื่อเราเอามันมาใช้ได้ เราก็คิดว่าเราชนะมัน ที่แท้มันชนะเราอยู่ตลอดเวลา. สิ่งที่เราเรียกว่าเทคนิคก็คือสิ่งที่เราชนะธรรมชาติกันในลักษณะอย่างนั้น โดยเราทำถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ จนเราเอาประโยชน์จากมันได้.

ที่นี้ท่านคงจะมองเห็นได้บ้างแล้วว่า พระพุทธเจ้าเป็นนักเทคนิคอย่างไร สมบูรณ์อย่างไร เราจะเป็นนักเทคนิคเพียงกระพริบเดียวของพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ จะเท่ากับบิ๊กรันในเมื่อเอาไปเปรียบกับภูเขาเลากาทำนองนั้น คนโบราณมีเทคนิคมากกว่าคนสมัยนี้ ฟังดูไม่น่าเชื่อและก็คงจะไม่มีใครเชื่อที่คนนัก ว่าคนโบราณมีเทคนิคมากกว่าคนสมัยนี้ คงจะไม่ค่อยมีใครเชื่อเพราะว่ามันไม่เคยมีคำว่าเทคนิคในคำพูดของคนโบราณ แต่แล้วอย่าลืมตัวอย่างที่ได้ยกขึ้นให้ฟังว่า พระพุทธเจ้าสมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ คือทั้งเทคนิคส์และเทคนิค ซึ่งเข้าใจกันดีแล้ว. ที่นี้ไม่ต้องถึงพระพุทธเจ้า, คนโบราณ บู้ ย่า ตา ยาย ของเรา ท่านก็ยังมีความรู้เทคนิคมากกว่าพวกเราสมัยนี้ ;



ยกตัวอย่างให้ฟังสักเรื่องหนึ่งว่า เมื่ออาตมาเป็นเด็ก ๆ อายุ ๑๔ - ๑๕ ปี ไปเยี่ยมยายต่างตำบลออกไป เขาให้พรอย่างทีฟังแล้วสะดุ้งจนงงว่า “ให้ได้เมียบท เป็นหญิง นะลูกนะ” ฟังดู “ให้ได้เมียที่เป็นหญิงนะลูกนะ” นี่เป็นเทคนิคอย่างยิ่ง ที่จะรู้ว่าผู้หญิงนั้นคืออะไร. เรางงเลยว่า ใคร ๆ ก็มีภรรยาเป็นผู้หญิงกันทั้งนั้น และคนเดียวกันเป็นอย่างไรบ้าง คุณจะไม่สนใจที่จะได้ภรรยาที่เป็นหญิง อะไรก็เอา ทั้งนั้นเลย, แล้วยังไม่รู้ความหมายของคำว่าหญิงกับชายนี้ต่างกันอย่างไรด้วยซ้ำไป และยังมาถึงสมัยนี้ยังปนกันยุ่ง คือผู้หญิงทำอย่างเดียวกับผู้ชาย ผู้ชายทำอย่างเดียวกับผู้หญิง, จนไม่รู้ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือเป็นชายกันแน่ นี่เสียเวลาสักหน่อย อยากจะพูดให้ฟังว่า ถ้าตามความหมายทางศาสนาอย่างคริสเตียนนี้ ก็เขียนไว้ชัดในคัมภีร์เยเนซีสนั้นว่า พระเจ้าสร้างผู้หญิงขึ้นจากกระดูกซี่โครงของผู้ชายซึ่งสร้างขึ้นมาจากดิน พระเจ้าเอาดิน ขึ้นมาสร้างเป็นมนุษย์ผู้ชาย และดึงเอากระดูกซี่โครงของผู้ชายมาสร้างเป็นมนุษย์ผู้หญิง คึกคึกมันต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร; นี่ไปอ่านดูเอาเองก็แล้วกัน ข้อความของ คัมภีร์ไบเบิล ในเยเนซีสตอนท้ายจะเรียกผู้ชายว่า Son of God เรียกผู้หญิงว่า Daughter of man คนละคำ คนละศัพท์เลย มันจะเหมือนกันไม่ได้. นี่เขามีความ มุ่งหมายชัดอยู่แล้วว่า ผู้หญิงต้องมีลักษณะอย่างผู้ชาย, ต้องทำหน้าที่ อย่างผู้หญิง ผู้ชายต้องทำหน้าที่หรือมีลักษณะอย่างผู้ชาย.

ทีนี้ในทางพุทธศาสนาเราก็มี, ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า : ผู้หญิงเป็น พระพุทธเจ้าไม่ได้ เป็นจักรพรรดิไม่ได้ เป็นพรหมไม่ได้ อย่างนี้เป็นต้น; เพราะว่า มันทำหน้าที่ต่างกัน. และพระพุทธเจ้าท่านยังทรงรับรองขนบธรรมเนียมประเพณี ในอินทียสมัยนั้นที่ว่า ผู้หญิงจะไม่นั่งในรัฐสภา ผู้หญิงจะไม่ไปแคว้นกัมโพช คือไป ศึกษาอย่างชั้นสูงเหมือนอย่างไปเรียนเมืองนอกสมัยนี้. ผู้หญิงจะไม่ทำการทำงานที่สำคัญ หน้าทีการทำงานที่สำคัญ อย่างเป็นนายกรัฐมนตรีอะไรทำนองนี้ ก็เพราะว่าเขาสร้างผู้หญิง

มาเพื่อทำอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งผู้ชายไม่ทำหรือทำไม่ได้. ที่นี้ถ้าทั้งสองฝ่ายมารวมกันก็เป็น  
 ความสมบูรณ์ : การที่ทำแต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมันเป็นเพียงครึ่งเดียว ฉะนั้นความหมาย  
 ของคำว่าหญิง ว่าชาย นี จึงมีความสำคัญมาก. บู้ ย่า ตา ยาย ของเราก็มีเทคนิค  
 มาก ที่ทำให้หาเมียที่เป็นหญิง; ส่วนคนสมัยนี้ไม่ได้คิด ฉะนั้นจึงถือว่าไม่มีเทคนิค  
 เป็นคนเพื่อเจ้า ทำอะไรละเมอ ๆ ฟุ้งไปตามความต้องการของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ  
 ไม่มีความหมาย ไม่มีหลักเกณฑ์ ไม่มีเทคนิค; ถึงจะหาเงินได้ก็หามาเพื่อเป็นพิชราย  
 แก่ตน จะต้องร้องไห้หรือจะต้องฆ่าตัวตายเพราะเงิน เพราะชื่อเสียง. เรื่องกิน เรื่องกาม  
 เรื่องเกียรติ เหล่านี้จะมาเป็นพิชชนชั้นนี้ ถ้าขาดเทคนิคในส่วนนี้. นี้ขอให้อยอมรับ  
 กันเสียสักที่ว่า บู้ ย่า ตา ยาย ของเราก็เป็นนักเทคนิค แล้วเป็นเทคนิคที่สำคัญกว่า  
 เสียด้วย คือเทคนิคในทางธรรมะ.

ที่นี้ก็มาถึงข้อที่พูดเมื่อตะกี้ว่า เทคนิคนี้มีความมุ่งหมายใหญ่ คือเทคนิค  
 สำหรับความเป็นมนุษย์หรือความเป็นคน; ฉะนั้นถ้าเราจะตั้งปัญหาทางเทคนิคที่สมบูรณ์  
 เราจะต้องตั้งปัญหาว่า ความเป็นคนนั้นเป็นทำไม หรือว่าเกิดมาทำไม อย่างนี้  
 จะดีกว่า ตั้งปัญหาข้อแรกว่าเกิดมาทำไม. ถ้าไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม ก็เป็นคนโง่ที่สุด  
 ครั้งที่ ๓ ในโลก เพราะไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม. นี้ลองถามตัวเองดูทุกคนว่า เกิดมาทำไม  
 อาจจะยังไม่เคยคิด หรือถ้าคิดเดี๋ยวนี้ก็คงจะไปได้หลาย ๆ ทาง หลาย ๆ แนว. ถ้าถาม  
 เด็กเล็ก ๆ ก็คงจะคิดว่าเกิดมาเพื่อสนุก เพื่อเล่นเพื่อกินให้สนุก กินเนื้อสะอาด  
 ให้หมดจานแล้วก็ไปซื้ประตูแกว่งเล่นอ้อดแอ๊ด ๆ เท่านั้นก็พอแล้ว; ดีที่สุดแล้วสำหรับ  
 การที่เกิดมา เกิดมาเพื่ออย่างนี้. หรือที่โตขึ้นมาเป็นคนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวก็ต้องเพื่อความ  
 สำราญตามที่ต้องการ. ถ้าว่าเป็นคนอายุมากแล้วเป็นพ่อบ้านแม่เรือน เขาก็จะ  
 มีความรู้สึกว่าจะ เกิดมาเป็นวัวเป็นควายแท้ ๆ คือมาเป็นผู้รับภาระหนักให้ลูกให้หลาน  
 สบาย; คนที่เป็นพ่อบ้านแม่เรือนจะรู้สึกว่าจะ เกิดมาเพื่ออย่างนี้. ที่นี้พอถึงคนชรา  
 แก่ห้องอมแล้ว เกิดมาไม่สนุกเลย เกิดมาให้เขาหัวเราะ เกิดมาให้เด็ก ๆ เขารำคาญ.

เรื่องนี้อยากจะเล่าให้ท่านสั้น ๆ ๕ นาทีให้ฟังเพื่อช่วยให้จำง่าย คือนิทานเรื่องสร้างโลก มีว่า พระเจ้าสร้างโลกขึ้นมาใหม่ ๆ แล้วก็สร้างมนุษย์ขึ้นมา เพื่อให้โลกนี้ไม่ว่างเปล่า มนุษย์ถูกสร้างขึ้นมา ทันทีนั้นก็งงเหมือนกับพวกเราเดี๋ยวนี้ คือไม่รู้ว่าจะทำอะไร ตัวเองจะเป็นอะไร เป็นมนุษย์นั้นคือเป็นอย่างไร เป็นเพื่ออะไร ก็ไม่รู้ จึงต้องถามพระเจ้าว่า เป็นอะไร ? พระเจ้าว่า เป็นมนุษย์. เป็นทำไม ? ก็เป็นเพื่อให้โลกนี้มีประโยชน์และงดงาม เป็นหน้าที่ที่สำคัญมาก ให้โลกนี้มีประโยชน์และงดงาม. มนุษย์ถามว่าให้อยู่นานเท่าไร ? พระเจ้าว่าให้อยู่ยาวนาน ๓๐ ปี มีอายุ ๓๐ ปี.

พระเจ้าเห็นว่ามนุษย์นี้ต้องมีเครื่องมือสำหรับทำมาหากิน ก็เลยสร้างสัตว์ เช่น วัว ควาย ขึ้นมา วัวควายก็ไม่ต้องตัวเอง ก็ต้องถามพระเจ้าว่าเป็นอะไร ? เป็นวัว เป็นควาย เป็นทำไม ? รับใช้มนุษย์ทำการงาน, ให้มนุษย์ได้ทำการงานหน้าที่ของตน. อยู่ยาวนานเท่าไร ? อยู่ยาวนาน ๓๐ ปี วัวควายนี้บอกว่ามากหนัก ๓๐ ปีทำงานหนัก, ให้อลค. พระเจ้าลคให้ ๒๐ ปี และจะมีอายุประมาณ ๑๐ ปี. ที่ให้มนุษย์เมื่อตอนที่พอใจในความเป็นมนุษย์ของตัวเอง ก็ไปต่อรองกับพระเจ้าว่าขออายุที่ลคให้วัว ๒๐ ปีนั้นเอามาให้มนุษย์เถอะ เอามาเพิ่มให้มนุษย์ มนุษย์ก็ได้มาอีก ๒๐ ปี เป็น ๕๐ ปี.

ต่อมาพระเจ้าเห็นว่า เมื่อมนุษย์มีทรัพย์สินสมบัติแล้ว ไม่มีสัตว์อารักขาทรัพย์สินสมบัติของมนุษย์ มนุษย์ก็จะลำบาก จึงสร้างสัตว์อารักขา เช่น สุนัขเฝ้าบ้านขึ้นมา สุนัขก็ถามพระเจ้าว่าเป็นอะไร ? เป็นสุนัข เป็นทำไม ? เฝ้ายามระวังรักษาทรัพย์สินสมบัติของมนุษย์. นานเท่าไร ? ๓๐ ปีอีก. สุนัขว่าไม่ไหว อดนอน ๓๐ ปีมากหนักก็ต่อรอง พระเจ้าก็ลคให้ ๒๐ ปี เป็นสุนัข ๑๐ ปี. ๒๐ ปียกเล็ก. มนุษย์ก็ค่อย ๆ คลานเข้าไปขอร้องอีกว่า ที่ลคให้สุนัข ๒๐ ปี เอามาให้คนอื่นอีกเถอะ ; ก็ได้มาอีก ๒๐ ปี.

ต่อมาพระเจ้าเห็นว่า มนุษย์มีทรัพย์สินสมบัติ มีสัตว์อารักขาแล้ว ก็ควรจะมียิ่งสนุกสนานบ้าง ก็เลยสร้างสัตว์เช่นลิงขึ้นมา สำหรับมนุษย์จะได้หัวเราะ. ลิงถามว่า

เป็นอะไร ? พระเจ้าว่าเป็นลิง. เป็นทำไม ? เป็นเพื่อให้มนุษย์มีความสำราญได้ หัวเราะ. ก็ปี ? ก็ ๓๐ ปีอีก คุณจะเห็นกฎเกณฑ์ของพระเจ้า ดังก็บอกว่าทำงานหนักนัก ๓๐ ปี ทำหน้าที่จำอวดนี้ ก็เลยลดให้ ๒๐ ปีอีก ให้เป็นลิงมีอายุประมาณ ๑๐ ปี. ที่นี้คนที่แข็งแรงเข้าไปเป็นครั้งสุดท้ายขอ ๒๐ ปี ที่ลดให้ลิงเอามาให้คนอื่น.

ลองทบทวนดู พระเจ้าให้เป็นคน ๓๐ ปี แต่มนุษย์ก็ยังมาขอ, ที่เรียก ภาษาหายากคำว่าสะเออะ หรือเสือกเข้าไปขอเอาของวัวมา ๒๐ ปี ของสุนัขมา ๒๐ ปี ของลิงมา ๒๐ ปี เลยได้มาใหม่ ๖๐ ปี รวมกันเป็น ๙๐ ปี มนุษย์เราจึงมีอายุ ประมาณ ๙๐ ปี. ที่นี้ก็ให้เป็นไปตามข้อสัญญาข้อตกลง มนุษย์ในวัยนักศึกษาเหล่านี้ มันก็ยังเป็นคนอยู่ เพราะมันยังอยู่ในระยะ ๓๐ ปี มันจึงน่ารักหรือสวยงามหรือว่าสดชื่น. พอหลังจากนั้น ๓๐ ปี ขึ้นไปถึง ๕๐ ปี ที่เอาของวัวมานี้มันจะเป็นวัวแล้ว จะต้องทำหน้าที่อย่างวัว คือลากแอก หน้าที่การงานรับผิดชอบครอบครัวอะไรก็ตาม เป็นพ่อบ้านแม่เรือนอะไรเหล่านี้. พอเลย ๕๐ ปีขึ้นไป จะเป็นคุณย่าคุณยายอย่างนี้ มันก็นอนไม่หลับเหมือนสุนัข เพราะเอาอายุของสุนัขมา มันนอนหลับยาก เป็นห่วงลูก ห่วงหลาน ที่ไปเรียนอยู่เมืองนอกบ้าง, อยู่ที่ไหนบ้างก็ไม่รู้, มันนอนหลับยาก. ทรัพย์สินสมบัติก็หวงแหนเกินประมาณ วิตกกังวลเกินประมาณ นอนหลับยาก. ที่นี้ อีก ๒๐ ปี ซึ่งไปเอาของลิงมา ก็แสดงเป็นคน ป้า ๆ เบื่อ ๆ งก ๆ เงิน ๆ กินแล้ว ไม่ได้กินอะไรทำนองนี้, ครบบริบูรณ์. นี่ถ้าตามว่า เกิดมาทำไม ก็ดูจากเรื่องนี้ หน้าที่ที่มันเป็นไปอย่างแท้จริงตามธรรมชาติมันแหละ คือข้อที่เราเอาชนะธรรมชาติ ไม่ได้ มันจึงต้องเป็นไปอย่างนั้น.

ถ้าเราเป็นนักศึกษาเทคนิค อย่างแบบของพระพุทธเจ้า เราต้องควบคุม สิ่งเหล่านี้ได้ ต้องไม่มีความทุกข์ไม่มีความลำบากเพราะสิ่งเหล่านี้ เรามีความรู้ธรรมะแล้ว เราก็จะสามารถปลื้มข้อผูกพันที่ต้องเป็นวัว ๒๐ ปีได้ ถ้าเราสามารถทำจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ชนิดนี้ได้ ด้วยธรรมะชั้นสูงที่เรียกว่าความไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรก็ตาม การงานนั้นแทนที่จะเป็นของหนักเหมือนแอกสำหรับวัวลาก มันกลายเป็นของสนุกสนาน

ไปก็ได้ แต่เรื่องนั้นมันกินเวลามากที่จะอธิบาย ฉะนั้นให้ศึกษาเอาเองต่อไปข้างหน้า หรือว่าถ้ามีเวลาก็จะพูดกันใหม่ แต่ว่าธรรมะนี้จะช่วยได้ ที่จะช่วยให้คนไม่ต้องเป็นทุกข์เพราะทำการทำงาน การงานนั้นถ้าทำไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นแล้ว จะหนักเหมือนภูเขาหรือตกรถทั้งเป็น แต่ถ้าทำด้วยจิตใจที่ประกอบด้วยเทคนิคตามทางธรรมะของพระพุทธเจ้าแล้ว กลายเป็นของสนุก การงานจะกลายเป็นของสนุก เหล่านี้ไม่ใช่เป็นเรื่องพูดอย่างเดียวหรือเป็นเรื่องพูดเล่น เป็นข้อเท็จจริงที่จะไปรู้ได้เอง เมื่อสามารถจะทำได้.

ที่จะต้องเป็นมนุษย์นอนไม่หลับนั้นก็เหมือนกัน เพราะขาดธรรมะ ไม่มีธรรมะเรื่องปลอญวาง จึงนอนไม่หลับ ถ้ามีธรรมะถูกต้องตามเทคนิคของธรรมะ แล้วนอนหลับสนิทกว่าที่แรกเสียอีก ถ้ามีธรรมะสมบูรณ์ แก่ชราอายุ ๑๐๐ ปี ก็ไม่พินเพื่อน ไม่หลงไหล ไม่งกๆเงินๆ, นี่ถ้าใครสามารถทำสติปัญญาอยู่เป็นประจำจนแก่จนชรา ก็จะเป็นคนชราที่ไม่หลงไม่พินเพื่อน ไม่งกๆเงินๆ ไม่ต้องแสดงละครถึงให้ลูกหลานดู, นี่มันพันบาทมากถึงอย่างนี้.

ที่นี้ที่ว่า เกิดมาทำไม ก็กลายเป็นว่า เกิดมาเพื่อการสอบไล่ ๓ ชั้น ๔ ชั้น ให้ได้ลูกจ้างไปด้วยดีด้วยเทคนิคคือธรรมะ ไม่ใช่อย่างที่เด็กๆเกิดมาเพื่อกินเพื่อเล่น คนหนุ่มคนสาวเกิดมาเพื่อความสำราญ คนพ่อบ้านแม่เรือนเกิดมาเพื่อลาภแอกอย่างวุ่น ไม่ใช่อย่างนั้น นั่นเป็นส่วนที่มนุษย์เอาชนะไม่ได้ คือไม่เป็นเทคนิค ไม่เป็นนักเทคนิค แต่ถ้าเราจะตอบกันอย่างจริยธรรม หรือความคิดของนักจริยธรรม ก็จะเป็นการง่ายแก่การจดจำ.

ฉะนั้นขอให้ช่วยจำว่า ถ้าถูกถามว่า เกิดมาทำไม ก็ตอบอย่างกำปั้นทุบดินก่อนว่า เกิดมาเพื่อสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ เรียกว่ากำปั้นทุบดิน นำหัวเพื่อสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้.

สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ นั่น คือเอาตามหลักจริยธรรม : Ethicist คือ นักจริยธรรมทั่วโลก เขาพากันค้นคว้าศึกษารวบรวมโดยสมบูรณ์แล้ว ระบุว่า Summum Bonum คือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ต้องได้ในชาตินี้มี ๔ ประการ :

- (๑) เพื่อความสุขที่แท้จริง Happiness
- (๒) เพื่อความเต็ม Perfection ความเต็มเปี่ยม
- (๓) เพื่อหน้าที่ Duty และ
- (๔) เพื่อความรักสากล Universal Love

๑) ความสุข ต้องเป็นความสุขที่แท้จริง ไม่ใช่ความสุขอย่างหลอกลวง ฉะนั้นมันจึงต้องมีความหมายเป็นความสะอาด สว่าง สงบ อยู่เป็นธรรมดา ความสุขที่ไม่ทำให้คนต้องนั่งร้องไห้น้ำตาเซ็ดเข้าอะไรทำนองนี้ เรียกว่าความสุขความสงบเย็น นี่เข้าใจได้ไม่ยาก : ถ้าร้อนอยู่ก็ไม่ใช่ แม้จะรำรวยมีเกียรติมีอะไรมากมาย แต่ถ้ายังร้อนอยู่ก็ไม่ใช่ ยังร้อนอยู่ก็คือนั่งตกนรกทั้งเป็นอยู่ ยังไม่ใช่ความสุข.

๒) ความเต็ม หรือ Perfection นี้ คือความเต็มแห่งความเป็นมนุษย์. ลองถามดูว่าใครเป็นมนุษย์ที่เต็มแล้วบ้าง ที่นั่งอยู่ที่นี้ เต็มก็อย่างไร? เต็มแห่งความเป็นมนุษย์คืออะไร? หลวงวิเชียรว่าอย่างน้อยพร้อมอยู่ ๑๕ % ยังพร้อมอยู่อย่างน้อยหรืออย่างธรรมดา ฉะนั้นความเต็มมันอยู่ที่ไหน? ความเต็มแห่งความเป็นมนุษย์มันต้องอยู่ที่มีความรู้ถูกต้อง มีการกระทำถูกต้อง ก็มีทั้ง Technics และ Technique อีกนั่นเอง ที่สมบูรณ์จึงจะมีความเต็มแห่งความเป็นมนุษย์ทั้งทางกาย ทั้งทางจิต ทั้งทางสติปัญญาความคิดเห็นทางวิญญาณ.

๓) หน้าที่ Duty หน้าที่นี้พิเศษหน่อย เพราะมีระบุว่า หน้าที่เพื่อหน้าที่ Duty for duty's sake หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่. ถ้าใครยังทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่เงิน ยังไม่ใช่. เราเรียนเราประกอบอาชีพเพื่อประโยชน์แก่เงิน ค้วย

ความรู้สึกเห็นแก่ตัวเราเองแก่ตัวของกู แก่ครอบครัวของกูนี้ยังไม่ใช่ ยังไม่ใช่คำว่า “หน้าที่” ในที่นี้. **หน้าที่จะเป็นสิ่งที่ดีสุดของมนุษย์นั่นคือหน้าที่เพื่อหน้าที่** เราารู้สึกว่าเราเกิดมาเป็นมนุษย์มีหน้าที่ที่จะต้องทำหน้าที่ของมนุษย์ แล้วก็ทำหน้าที่นั้นให้สมบูรณ์; ส่วนเงินหรืออะไรนั้นเป็นของพลอยได้เป็นชิ้นๆ ไปเท่านั้น. ตัวหน้าที่คือ ตัวสิ่งที่ประเสริฐ แล้วก็ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ หรือพูดอีกภาษาหนึ่งก็คือ **ทำงานเพื่องาน.** ถ้าในใจยังมีความรู้สึกรับผิดชอบและทำจริง ในข้อที่ว่าทำงานเพื่องาน ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่นั้นคือสิ่งที่ดีที่สุด สิ่งที่สูงประเสริฐที่สุดในความเป็นมนุษย์ที่จะพึงได้พึงถึง. ฉะนั้นอย่างน้อยขอให้อำนาจใจไว้สักกระดกหนึ่งว่าเราจะเป็นผู้ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ แม้เราเรียนนี้ก็เรียนเพราะเป็นหน้าที่ของมนุษย์ เราประกอบกิจการงานก็เพราะเป็นหน้าที่ของมนุษย์; เราจะต้องทำอย่างอื่นอีกหลายๆ อย่าง ก็เพราะเป็นหน้าที่ของมนุษย์ หน้าที่เพื่อหน้าที่อย่างนี้ใจบริสุทธิ์; ถ้าหน้าที่เพื่อเงินเพื่อเกียรติ เพื่ออะไรแล้วมันเป็นเพื่อตัวของกูอย่างนี้ใจไม่บริสุทธิ์ ก็เป็นกิเลส ไม่ใช่สิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์. ฉะนั้นเขาจึงระบุว่าต้องหน้าที่เพื่อหน้าที่.

๔) ความรักสากล **Universal love** แต่คำว่า Love นี้ หมายถึงเมตตา คือควรจะระบุให้ชัดว่า Loving Kindness เมตตา ไม่ใช่ Love ความรักด้วยกิเลสตัณหา. Love ความรักสากลนี้ไม่ใช่ความรักของหญิงโสเภณี, มีความหมายเฉพาะ ที่บริสุทธิ์ที่ประกอบด้วยเทคนิคคือธรรมะ. คือเมตตาสากลนี้เป็นสิ่งที่ทำยาก เป็นเทคนิคยิ่งกว่าเทคนิคของเราทั้งหมดรวมกันก็ได้; เราจะต้องมีจิตใจในลักษณะพิเศษที่มีไว้เฉพาะ จึงจะมีความรักสากล ซึ่งเป็นสิ่งที่ ๔ ในบรรดาสิ่งที่ถือว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้รับ แล้วเราก็เกิดมาเพื่อสิ่งนี้.

ที่นั่นท่านมองเห็นได้ทันทีว่า มันเป็นเทคนิคที่กว้างขวาง, ที่ลึกลับซับซ้อนที่มีอะไรมากมายสักเท่าไร; ฉะนั้น ปัญหา เทคนิค ข้อใหญ่ของความเป็นมนุษย์เรา

ก็อยู่ตรงที่ว่า เกิดมาทำไม เป็นต้น. ถ้าสะสางปัญหา<sup>๕</sup>ได้ก็เรียกว่าเป็นผู้มีเทคนิคที่สมบูรณ์. เดียวนี้มักจะคุยกันเสียว่าความเจริญ ในการศึกษาใหม่ ๆ ของพวกฝรั่งนี้ ทำให้มนุษย์เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยเทคนิค มีวิชาความรู้ความสามารถถึงกับคุยโตว่าขึ้นถึงขีดสุดของเทคนิค นี่เป็นเรื่องลม ๆ แล้ง ๆ เพราะว่ามีแม้มีเทคนิคของธรรมชาติอีกมากมายที่ยังไม่เปิดเผยออกมา ที่ยังลึกลับอยู่ ซึ่งมนุษย์เหล่านี้ยังรู้ไม่ได้.

ที่จริงเทคนิคในโลกปัจจุบันนี้ เป็นเพียงเรื่องทางวัตถุล้วน ๆ แล้วก็ยังไม่หมด ฉะนั้นก็ไม่ควรจะคุยโตว่าเป็นเทคนิคในโลกยุคที่สมบูรณ์หรืออะไรทำนองนั้น มันพิสูจน์ได้ง่าย ๆ ตรงที่ว่าเดี๋ยวนี้โลกมันยุ่งยากมากขึ้นใช่ไหม? ถ้ามันเป็นไปอย่างถูกต้องตามเทคนิคแล้ว โลกนี้มันควรจะเรียบร้อย หรือสงบเย็นลงไป. เดียวนี้มันยุ่งยากมากขึ้น เต็มคร้ออันมากขึ้น นำเวียนหัวมากขึ้น มีคนเป็นโรคจิตกันมากขึ้น; เทคนิคอะไรกันอย่างนี้?

ฉะนั้นเราจะต้อง มุ่งดูไปยังความสงบเป็นเครื่องวัด ว่า เทคนิคนี้สมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ ที่นี้ก็ไปเข้ารูปดั่งที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เทคนิคนั้นต้องแบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ เทคนิคทางฝ่ายวัตถุอย่างหนึ่ง และเทคนิคทางฝ่ายวิญญาณอันอย่างหนึ่ง มันก็เลยมีความยากลำบากแก่การศึกษาหรือเข้าใจเพิ่มขึ้นเป็น ๒ เท่า : เทคนิคทางฝ่ายวัตถุอย่างเดียว เราก็รู้สึกว่ามันยากมากอยู่แล้ว คำพูดก็ไม่พอ ไม่ค่อยพอที่จะใช้ในการทำความเข้าใจกัน; ที่นี้ยังเป็นเรื่องเทคนิคทางวิญญาณเข้าด้วย มันก็ยิ่งยากไปกว่านั้น แล้วไม่มีคำพูดในโลกนี้เลยที่จะใช้กันได้ เพราะว่าเขาไม่เคยรู้จักและไม่ได้พูดถึง ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่เราจะเข้าใจได้ทันทีไม่ได้ ขอให้มีความเห็นอกเห็นใจในข้อนี้

อย่างพระพุทธเจ้าตรัสรู้ขึ้นมาใหม่ ๆ ท่านก็จบปัญหาเหมือนกัน ท้อถอยอยู่พักใหญ่ว่า ไม่รู้จะสอนอย่างไร มันไม่ใช่เรื่องใช้คำพูด มันไม่มี



คำพูดที่มนุษย์พูดกันอยู่ แล้วจะไปพูดให้เขาเข้าใจได้อย่างไร แล้วเรื่องมันก็ลึก ในระยะแรกท่านเลยคิดว่าจะไม่สอนละ จะไม่สอนศัพท์ จะไม่โปรคศัพท์ จนกว่าความคิด อันใหม่จะมีเพราะความกรุณา. ความกรุณามีมากกว่า ถ้าอย่างไรมันจะสอนเฉพาะผู้ที่ อาจเข้าใจได้ ก็เลยทรงสอน. นี่คือการยากลำบากของเรื่องเทคนิคทางวิญญาณ มันไม่มีคำพูดในโลกที่พูดกันอยู่ก่อน มันจึงลำบากในการสอน.

จะยกตัวอย่างให้นักศึกษาทั้งหลายฟังสัก ๒-๓ คำ เช่นคำว่า “ความเกิด” การเกิดนี้ ถ้าทางวัตถุทาง Physical มันก็เป็นเรื่องเกิดจากท้องแม่ ความเกิดหมายความว่า อย่างนั้นเสียแล้ว. แต่ถ้าทางฝ่ายวิญญาณหรือเรื่องทางจิตใจ ความเกิดนั้น เขาหมายถึงความคิดในใจที่เกิดคิดขึ้นมาว่า ฉันกำลังเป็นอะไร ฉันเป็น อย่างไร คิดครั้งหนึ่งก็เรียกว่าเกิดครั้งหนึ่ง เช่นคิดอย่างใจก็เกิดเป็นใจ คิดอย่างมนุษย์ก็เกิดเป็นมนุษย์ คิดอย่างสัตว์เดือรัจฉานก็เกิดเป็นสัตว์เดือรัจฉาน ลงไปทันทีที่นั่นและเดี๋ยวนี้ คิดอย่างเทวดาก็เกิดเป็นเทวดาแล้วอย่างนี้เป็นต้น. นี่คำว่า “ความเกิด” ในภาษาเทคนิคทางฝ่ายวิญญาณเป็นอย่างนี้.

ที่นี้คำว่าชีวิต “ชีวิต” ภาษาวัตถุ ภาษา Physics ชีวิตก็คือยังไม่ตาย คือยังสคอยู่; ตามภาษาชีวิตวิทยาไปโตพลาสม์ในเซลล์ ๆ หนึ่งยังสคอยู่ ก็คือมีชีวิตอยู่ ยังกินอาหารยังเจริญงอกงาม นี้เรียกว่าชีวิต. แต่ในทางวิญญาณทางธรรมะ เขาไม่อธิบายอย่างนั้น เขากลับจะถือว่านั่นคือความตายด้วยซ้ำไป. “ชีวิต” คือ “ความไม่ตาย” ไม่ตายจริงๆที่เรียกว่า “ชีวิตนิรันดร” ไม่มีความตายเลย นี่เป็นภาษาธรรมะ. เช่นในทางพุทธศาสนาก็มีว่า ถ้าเรามีความรู้ธรรมะจนเห็นว่า มนุษย์นั้นไม่ได้ เป็นมนุษย์ เป็นเพียงธรรมชาติ และธรรมชาติเป็นสิ่งที่ไม่รู้จักตายอย่างนั้น นั่นแหละคือเห็นความไม่ตาย. ถ้าจิตมันมีความรู้สึกลักษณะนั้นก็เรียกว่า จิตถึงความไม่ตาย ถึงสิ่งที่ไม่ตาย จึงเป็นชีวิตนิรันดรอย่างนี้ เป็นต้น.

ที่นี้พูดถึง “ความตาย” ความตายตามธรรมคาก็คือ อายุแก่มาก หรือเจ็บไข้ มันทายลงไป จับใส่โลงไปเผาไปฝัง นี่ก็ความตายภาษาธรรมคา; ภาษาธรรมะนั้น เขาหมายถึงความที่หมดความดี หมดคุณสมบัติของมนุษย์. ในคริสเตียนเขาหมายถึง การมีบาปถาวร ต้องเป็นทุกข์ นั้นแหละคือความตาย.

ที่นี้คำสุดท้ายก็คือคำว่าว่าง คำว่า “ความว่าง” ภาษาวัตถุธรรมคา ทาง Physics ทางวัตถุก็ว่า คือไม่มีอะไรเลยเรียกว่าว่าง ว่างเหมือนกับ Vacuum หรือยิ่งกว่านั้นไปอีกไม่มีอะไรเลย คือไม่มีอะไรเลย ไม่คิดนึก อะไรเลย ไม่ทำอะไรเลย ไม่มีอะไรเลยที่จะคิดนึกอะไรได้. แต่ว่า ความว่างในภาษาธรรมะนั้นหมายถึงว่า เมื่อจิตของเรารู้สึกว่ามีอะไรเป็นของเรา อย่างนั้นเรียกว่า “ว่าง”. เมื่อเราไม่ถือว่าโลกนี้เป็นของเราถือว่า โลกนี้ว่าง อย่างนี้ เป็นต้น; มีความหมายคนละอย่าง อย่างนี้เสมอ.

ฉะนั้นเทคนิคในทางธรรมะมันจึงไม่มีคำพูดที่พูดกันอยู่ตามธรรมคา เลย เข้าใจไม่ได้ ต้องศึกษากันใหม่; แต่ว่าเมื่อศึกษาแล้วจะมีประโยชน์คุ้มค่าของการศึกษา; ฉะนั้นขอให้สนใจ. นี้เรามาสนใจกันแต่ในเรื่องทางฝ่ายวัตถุ ทั้งที่เรจะต้องร้องให้ ต้องเป็นทุกข์เพราะเรื่องนั้นเรายังไม่รู้สึกรู้หาย เราก็อยังไม่หลาบไม่เซ็ดหลาบไม่ชวนชวาย หากความรู้ที่จะให้เกิดความสงบสุขหรือที่มันตรงกันข้าม; เรามัวมุ่งหมายแต่ในทางวัตถุ เกินไปนั่นเอง. เมื่อพูดถึงสิ่งที่ไม่มีความเป็น เช่นธรรมะ ก็เข้าใจไม่ได้ ท้อแท้หรือหมด ความพยายามเสียทีเดียว. ถ้าใครเข้าใจอย่างนี้ขอให้เข้าใจเสียใหม่ว่า พระพุทธเจ้าท่าน ไม่ได้ทรงประสงค์ ไม่ได้ทรงต้องการถึงขนาดนั้น เราไม่ต้องรู้ทุกสิ่ง เรารู้แต่สิ่ง ที่จำเป็นแก่ความเป็นมนุษย์ของเรา. ฉะนั้นในทางฝ่ายวัตถุ เราก็จงรู้แต่เท่าที่จำเป็น แก่ความเป็นมนุษย์ของเรา; ในทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณฝ่ายธรรมะ ก็ให้รู้เท่าที่จำเป็น

แก่ความเป็นมนุษย์ของเรา เพราะว่าตัวสิ่งนั้นเรายังไม่อาจจะเข้าถึงได้โดยสมบูรณ์ แต่ว่าเราอาจจะได้รับประโยชน์จากสิ่งนั้นได้; ต้องฟังดูให้ดี.

จะทบทวนใหม่ว่า เราอาจจะเอาประโยชน์จากสิ่งนั้นได้ โดยที่เราไม่รู้จักว่ามันเป็นอะไร. ข้อนี้คงจะหัวเราะกันกรีนก็ได้ ถ้าพูดอย่างนี้ แต่ที่จริงมันเป็นอย่างนี้จริง ๆ. พระพุทธเจ้าท่านจึงวางขอบเขตไว้ว่าเรารู้กันเพียงเท่านั้นก็พอ อย่าไปรู้อะไรที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้ เพราะไปมัวอยากรู้ หรือพยายามจะรู้อะไรเหล่านั้นแล้วเราก็ตายก่อน ไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะรู้ ฉะนั้นท่านจึงจำกัดขอบเขตเข้ามาว่ามนุษย์ควรจะศึกษาวิชาเทคนิคอย่างไร เท่าไร หรือเพียงไร.

ยกตัวอย่างในทางวัตถุไม่เกี่ยวกับธรรมะ เช่น เรื่องไฟฟ้าอย่างนี้ เกี่ยวกับนักปราชญ์ยอดสุดทางวิชาไฟฟ้า ก็ยังไม่รู้ว่า ไฟฟ้าคืออะไรกันแน่ บัญญัติลงไปคราวหนึ่งไม่เท่าไรก็ต้องถอนคำนิยามอันนั้น ทำกันอยู่อย่างนี้ ก็ยังไม่รู้ว่าไฟฟ้าโดยแท้นั้นคืออะไรกันแน่ แต่เราก็สามารถเอาไฟฟ้านี้มาใช้เป็นประโยชน์อย่างนั้นอย่างนั้น จนกระทั่งยุคนี้ยุคคืออิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งละเอียดซับซ้อนมากขึ้นไปอีก เราก็นำมาใช้เป็นประโยชน์ได้ ทั้งที่เรายังไม่สามารถจะตอบหรือจะให้คำนิยามจำกัดลงไปได้ ว่าไฟฟ้านั้นคืออะไร.

ที่นี้สิ่งที่เรียกว่า *ธรรมะ* นี้ก็เหมือนกัน สิ่งทีเรียกว่า *พระเจ้า* นี้ก็เหมือนกัน เรายังไม่ต้องรู้หรือว่าเรายังไม่สามารถจะรู้ว่า ตัวแท้ของธรรมะ พระเจ้าหรือตัวพระเจ้านั้นคืออะไร แต่ถ้าเราปฏิบัติไปตามหลักปฏิบัติระบอบหนึ่ง เราจะได้ประโยชน์จากพระเจ้า หรือจากพระธรรม หรือจากพระพุทธเจ้า ถึงขนาดที่เรียกว่าดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับได้ ฉะนั้นเราสนใจกันแต่ส่วนที่เป็นเทคนิคเพียงเท่านั้น อย่าให้มากไปจนถึงว่าทั้งหมด มันจะตายเสียก่อน.

ยกตัวอย่างที่เห็นชัดขึ้นมาอีก เหมือนกับว่าเงินคนหนึ่งเขาอยากจะทำสวนมะพร้าวเลี้ยงชีวิตอย่างนี้ ถ้าเขาจะไปมัวเรียนเรื่องเทคนิค เรื่องกินอย่างละเอียด เรื่องโรคอย่างละเอียด เรื่องแมลงอย่างละเอียด เรื่องวัตถุธาตุอะไรอย่างละเอียด เขาก็ไม่ได้ทำสวนมะพร้าว แล้วเรียนก็ไม่ได้ ถึงจะเรียนได้มันก็ไม่ได้ทำสวนมะพร้าว ฉะนั้นพวกเงินเขาก็ปลูกมะพร้าวได้เป็นผลออกงามดี มีผลได้เงินตามความต้องการ โดยที่รู้เทคนิคเพียงว่าซุดหลุมอย่างไร ผึงอย่างไร ใส่ปุ๋ยอย่างไร เท่านั้นเอง ไม่ต้องรู้ทั้งหมด. ในพระพุทธศาสนาก็จำกัดไว้แบบนี้ โดยพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สิ่งที่ตถาคตรู้นั้น มีมากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า แต่เอามาสอนนั้นเท่ากับใบไม้กำมือเดียว แต่มันเป็นเทคนิคที่จำเป็น ที่เป็น Practical ที่สุดสำหรับความเป็นมนุษย์ของเรา ฉะนั้นมันจึงไม่ยาก มันจึงไม่เหลือวิสัย มันไม่ใช่มากเกินไป ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ควร จะสนใจแต่ส่วนนั้น.

ที่นี้ตามที่ปรากฏอยู่จริงมันไม่เป็นเช่นนั้น ปัญหาที่อาตมาถูกถามมากที่สุด ก็คือปัญหาที่ว่า ตายแล้วเกิดหรือไม่. นี้ขอให้ฟังดู ไปถามว่าตายแล้วเกิดหรือไม่ ไม่ถามว่าเดี๋ยวนี้จะต้องทำอะไร; ไม่ค่อยมีใครถามว่าเดี๋ยวนี้จะต้องทำอะไร ไปถามว่าตายแล้วเกิดหรือไม่. ทำไมไม่คิดว่าถ้าเกิดก็เกิดมาเป็นอย่างอื่นอีก แล้วทำไมจึงไม่ถามว่าถ้าเกิดมาเป็นอย่างอื่นแล้วจะต้องทำอะไร ฉะนั้นจึงเรียกว่าเป็นปัญหานอกเรื่อง แม้จะเป็นวิชาหรือจะเป็นความจริง หรือจะเป็นเทคนิคอันหนึ่งก็ตาม แต่ยังไม่จำเป็น ยังนอกเรื่อง เพราะฉะนั้นในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าท่านไม่ยอมตอบปัญหาที่คนเหล่านั้นมาถาม เรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่ เป็นต้น.

เขาเคยมีว่า คือมีอยู่ ๑๐ หัวข้อด้วยกันที่คนในอินเดียสมัยพระพุทธเจ้านั้น ชอบถาม ว่าโลกนี้เป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง? เขาตั้งปัญหาว่าโลกนี้เป็นของตายตัว

อย่างนี้หรือว่าไม่ตายตัวอย่างนี้ ว่าโลกนี้จะมีที่สิ้นสุดลงไปหรือว่าจะไม่มีที่สิ้นสุด หรือว่าร่างกายนี้หรือที่ไปเกิดอีกหรือว่าเป็นร่างกายอื่น หรือว่าตายแล้วไปเกิดใหม่นั้นจะเกิดเป็นอย่างนี้อีก หรือว่าจะเกิดเป็นอย่างอื่น หรือว่าจะเป็นอย่างนี้อีกก็มี ไม่เป็นอย่างนี้อีกก็มี หรือว่าจะเป็นอย่างนั้นก็ไม่ใช่ จะไม่ใช่เป็นอย่างนั้นก็ไม่ใช่ รวม ๕ คู่ เป็น ๑๐ หัวข้อด้วยกัน อย่างนี้พระพุทธเจ้าท่านประณามว่าเป็นปัญหาที่ไม่ต้องตอบ ไม่มีประโยชน์อะไร ก็จะไม่เป็นชนวนให้เราประสบความสำเร็จในการเป็นมนุษย์ ก็มันไม่ช่วยให้พบกับเข้ากับความสุขหรือนิพพาน ถ้ามันตั้งปัญหาอย่างนี้.

ที่จริงจะต้องตั้งปัญหาว่า ที่เราเกิดอยู่นี้ ที่กำลังเป็นอยู่นี้ จะต้องทำอะไร? มีพระรูปหนึ่งไปเคຍันเคຍยพระพุทธรเจ้า ว่าถ้าไม่ตอบปัญหา ๑๐ ข้อนี้แล้วจะสึก พระพุทธรเจ้าท่านว่าสึกก็สึกซิ เพราะว่าเราไม่ได้สัญญากันว่า จะตอบปัญหานี้จึงมาบวช และเป็นปัญหาที่ไม่มีความประโยชน์อะไร. ที่นี้ท่านก็ย้อนถามพระรูปนั้นว่า ต่อเมื่อเรารู้ว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยงเสียก่อนแล้วเราจึงจะประพาศธรรมะได้อย่างนั้นหรือ ถ้าอย่างสมัยนี้ก็ว่า เราจะต้องรู้ว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิดเสียก่อน แล้วเราจึงประพาศธรรมะได้อย่างนั้นหรือ พระรูปนั้นก็จ้ฉนต่อเหตุผลก็ต้องตอบว่า ไม่ใช่ อย่างนั้น คือว่าเราไม่ต้องไปรู้คำตอบของปัญหาเหล่านั้น เราก็ประพาศธรรมะหรือประพาศพิรหมจรรยประพาศเพื่อดับทุกข์นี้ได้ ก็เป็นอันว่า เราไม่จำเป็นต้องรู้คำตอบของปัญหาเหล่านั้น เราก็สามารถจะประพาศธรรมะเพื่อให้ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับการได้. เพราะฉะนั้น อย่าไปตั้งปัญหาชนิดที่ทำให้เสียเวลา.

พระพุทธรเจ้าเคยตรัสว่าหากฝั่งมันอยู่ในความเชื่อว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง มีที่สิ้นสุดหรือไม่มีที่สิ้นสุดนี้ เมื่อไปฝั่งมันอยู่กับความเชื่ออย่างนี้แล้ว นั้นแหละ จะมีความเกิด, ความแก่, ความเจ็บ, ความตาย, ความโศก, ความทุกข์ อย่างที่

เป็นทุกข์แก่มนุษย์นั้นมา ช่งทงหมคนเป็นความทุกข์ที่ตลาคตบญญิตัว  
 มนุษย์เราสามารถจะกำจัดเสียได้ในชีวิตนี้ ในชาตินี้ ไม่ใช่หลังจาก  
 ตายแล้ว. นี่หมายความว่าสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ นั้นเสร็จทันได้ในชาตินี้  
 พระพุทธเจ้าท่านยืนยันอย่างนี้ ความทุกข์ที่เราบัญญัติว่าจักกำจัดเสียได้  
 ในภพที่ตนเห็นเองนี้ นี้พึงดูไว้เป็นเครื่องประดับความรู้บ้างก็ได้ ถ้าเป็นภาษาบาลี  
 คำว่าชาตินี้ ท่านเรียกว่าภพที่ตนเห็นเองนี้ คือว่าผู้นั้นเห็นเอง คือเห็นอยู่ คือยังไม่ตาย  
 นี้แหละคือชาตินี้. ความทุกข์เป็นสิ่งที่เราบัญญัติการกำจัดเสียได้ในภพที่ตนเห็นเองนี้  
 หมายความว่า นิพพานเป็นสิ่งที่บรรลุได้ในชีวิตนี้ แล้วจะไปมัวถามว่า  
 ตายแล้วเกิดหรือไม่เกิดทำไม.

ฉะนั้นเราจะต้องถือหลักเหมือนที่จริยธรรมสากลเขานิยมกัน คือสิ่งที่ดีที่สุด  
 ที่มนุษย์จะได้รับในชีวิตนี้ กล่าวได้ว่าถ้าเราสนใจอย่างนี้ก็จะเป็นการสนใจธรรมะหรือ  
 เทคนิค. ธรรมะที่เป็นเทคนิค เทคนิคที่เป็นธรรมะในลักษณะที่จำกัดพอเหมาะพอดี  
 กับที่เราจะสะสมให้เสร็จสิ้นไปได้ในชีวิตนี้ ท่านแก่ความเป็นมนุษย์นี้ เราก็จะแก้ปัญหา  
 อย่างเมื่อตะกั้นได้ : ไม่ต้องเป็นมนุษย์ว้าว มนุษย์สุนัข มนุษย์ลิง อะไรทำนองนั้น.  
 เพราะฉะนั้นขอให้ถือว่ามันเป็นเทคนิคอย่างยิ่ง คือจำกัดเวลาให้เพียงชาตินี้ เพียง  
 ชาตินี้ต้องรู้ให้ทัน ต้องรู้ให้ครบ ต้องทำให้เสร็จ ให้ได้รับผลมาในชาตินี้  
 มันก็ยังเป็นเทคนิคอย่างยิ่ง จำกัดเข้ามารอบตัวทั้งการกระทำ ทั้งเวลา ทั้งขอบเขต  
 อะไรเหล่านั้น.

ที่นี้ใจความสำคัญของเรื่องที่เราจะพูดกันในวันนี้ ก็คือเทคนิคฝ่ายวิญญาณ  
 หรือฝ่ายธรรมะนั้นเอง. เพราะว่าเทคนิคทางฝ่ายวัตถุนั้น ท่านนักศึกษาทั้งหลายที่นี้  
 กำลังมีอยู่อย่างสมบูรณ์ ถ้าอาตมามาพูดเรื่องนี้ก็เหมือนกับเอามะพร้าวมาขายสวนที่มัน  
 มีมากกว่าเสียอีก ไม่จำเป็น; ก็เลยพูดแต่ฝ่ายที่เรียกว่าเป็นฝ่ายนามธรรม คือเป็นฝ่ายจิต

ฝ่ายวิญญาณ จนต้องใช้คำว่า *ทางวิญญาณ* ขึ้นมา อะไร ๆ ก็ถูกหาว่าทางวิญญาณ เขาหาว่าเป็นเรื่องบ้านบอบชนิดหนึ่ง ทางวิญญาณไม่รู้ว่าทางอะไร มีคนพูดกันมาก แต่อาตมาก็ยังขอยืนยันว่า ทางวิญญาณนั้นมันคู่กันกับทางร่างกายทางวัตถุ คือว่าทาง Physics นี้ ก็อย่างหนึ่ง แล้วก็ทาง Meta-physics คือมันเหนือขึ้นไปกว่า Physics หรือนอกขอบเขต Physics นั้นแหละคือทางฝ่ายจิต หรือฝ่ายวิญญาณ.

จะยกตัวอย่างเป็นการเปรียบเทียบกับวัตถุ สมมติว่าเราจะยกตัวอย่างเรื่อง การหล่ม การหล่มนี้ใคร ๆ ก็รู้จักดี เมื่อพูดถึงทางวัตถุว่าหล่มทุกทีมันไม่สนุกเลย อย่างน้อยมันก็แข็งขาดลอกปอกเปิกนี่มันก็กลัว แล้วก็รู้จักดี แล้วก็ระวังตัวดีมาก ไม่ค่อยมีใครหล่มทั้งวันทั้งเดือนทั้งปี. แต่ว่าการหล่มนั้นไม่ได้มีแต่ทางฝ่ายร่างกายอย่างนี้ มันมีทางฝ่ายวิญญาณด้วย : ในเมื่อจิตใจของเราสูญเสียสภาพปกติ สูญเสียความสมดุลย์ ไม่ Balance หรืออะไรทำนองนี้เรียกว่าไม่สงบนั้นแหละ เอียงมาทางซ้ายก็ดี เอียงไปทางขวาก็ดี คือว่าไปรักเข้าก็ดี หรือไปเกลียดเข้าก็ดี ไปกลัวเข้าก็ดี ไปกล้าเข้าก็ดี อะไรเหล่านี้เรียกว่า เสียสมดุลย์; นี่แหละคือเอียง นี้คือ หล่ม. มีการหล่มทางวิญญาณเมื่อไร จะมีความทุกข์เหมือนนั้น อย่างน้อยก็ปวดหัว ขึ้นไปจนถึงร้องไห้ เป็นโรคเส้นประสาท ต้องส่งโรงพยาบาลโรคจิตกระทั่งตายเลย.

ที่นี้สังเกตดูให้ดีๆ การหล่มในทางจิตทางวิญญาณนี้ มันมีอยู่อีกแบบหนึ่ง อีกส่วนหนึ่ง และทุกคนหล่มกันมากที่สุดยิ่งกว่า แล้วคนหนึ่งก็หล่มวันละหลายหน หลาย ๆ สิบหน. การหล่มในทางวิญญาณนี้ คือการที่จิตหม่นหมองมืดมัว เรำร้อน อึดอัด กัดกัดกลุ่ม หนักอกหนักใจ มันเสียความทรงตัวของมันเมื่อไร ก็เรียกว่า การหล่มทางวิญญาณได้เกิดขึ้นแล้วเมื่อนั้น ฉะนั้นถ้าใครมีธรรมะไม่พอ มีเทคนิคของธรรมะไม่พอ จะหล่มวันหนึ่งบางครั้งเกินไป และเมื่อหล่มแล้วมันทำอะไรไม่ได้ มาเรียนหนังสือก็ไม่ได้ อย่ว่าแต่ทำอะไรเลย นั่งอยู่เฉย ๆ มันก็ไม่มีความสุข

นอนก็ไม่มีความสุข ถ้ามันมีการทกถัมในทางจิตทางวิญญาณ. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่าน จึงเห็นว่ามันเป็นความจำเป็นมากที่มนุษย์จะต้องมีความรู้เรื่องนี้ ท่านจึงสอนธรรมะ ในลักษณะที่ว่าเปรียบเหมือนกับการป้องกันการทกถัมในทางจิตทางวิญญาณ นั้นเอง.

ทีนี้เราจะรวบรวมเรื่องทั้งหมดที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้ามาพูดกันในเวลา อันสั้น เพราะเวลาของเรามีเท่านี้ : ขอให้นึกถึงพระพุทธภาษิตที่มีอยู่ว่า “สิ่งทั้งหลาย ทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรไปสำคัญมั่นหมายเอาว่า มันเป็นตัวเราหรือ ของเรา” ประโยคนี้ช่วยจดลงไปในกระดาษ ถ้าเป็นนักเทคนิคอย่างน้อยต้องมีเศษ กระดาษอยู่ในกระเป๋าติดติดอยู่บ้าง. นักเรียนแห่งหนึ่งไม่มีปากกาอยู่ในกระเป๋า ได้ความ ว่าเอาไปขายซื้อพวงมาลัยร่ำวงเมื่อคืนยังไม่ได้ได้มา อาตมาให้จกก็เลยไม่มีปากกาจะจด; นี้ที่พิษณุโลก. นี้เรียกว่าไม่เป็นเทคนิคอย่างยิ่งเลย คือไม่ได้เตรียมพร้อม.

สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรสำคัญมั่นหมายว่าเป็น ตัวเราหรือของเรา ถ้าเป็นภาษาบาลีก็ว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสาย” สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรสำคัญมั่นหมายว่าเป็นตัวเราหรือของเรา. คือมีคน ไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า คำสอนของพระพุทธเจ้ามากมายเหลือเกิน อย่างที่เดี๋ยวนี้เรา เรียกว่าแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ เรียนก็เวียนหัว ขอให้พระพุทธเจ้าช่วยสรุปให้เป็น ประโยคสั้น ๆ ประโยคเดียวจะได้ไหมและว่าอย่างไร. พระพุทธเจ้าท่านว่าได้ แล้วท่าน ก็ว่าอย่างนี้ คือประโยคนี้ คนนั้นก็เลยได้รับประโยคสั้น ๆ ที่เป็น คำสอนทั้งหมดใน พระพุทธศาสนาทั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์จะรวมอยู่ที่ไหน คือ “ความไม่ ยึดมั่นถือมั่นอะไรว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา”.

ทีนี้ก็เลยสังเกตต่อไปว่า เมื่อใดเรามีความรู้สึกมั่นหมายหรือยึดมั่นทางจิตใจ ว่าอะไรเป็นของเรา เมื่อนั้นก็มีตัวเรา เมื่อนั้นก็มีตัวฉัน เมื่อนั้นก็มีของฉัน



เมื่อนั้นจึงไม่ว่าง ฉะนั้นเข้าใจได้ง่าย ๆ ตรงที่มันมีตัวฉันมีของฉัน แล้วมันจะว่างได้อย่างไร. ถ้าความรู้สึกว่าตัวเราหรือของเราไม่มี เมื่อนั้นเรียกว่ามันว่าง คือว่าจิตนั้นไม่ได้ถืออะไรไว้; มันว่างมันเหมือนกับมือว่างเพราะไม่ได้ถืออะไรไว้. ถ้าจิตไปถืออะไรเข้าอย่างใดอย่างหนึ่งว่าตัวฉันว่าของฉัน จิตนั้นก็ไม่ว่าง; เมื่อไม่ว่าง นั่นแหละคือหกล้มในทางวิญญาน มันสูญเสียสภาพเดิมคือปกติของมัน.

นี่มันเกิดเป็นเทคนิคอย่างแรง อย่างทำยาก ปฏิบัติยากขึ้นมาว่า เราจะทำอะไรได้โดยที่จิตว่าง คำตอบก็มีว่า ระวังอย่าไปสำคัญมันหมายอะไรเข้าว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา. อย่างที่เราเรียนวิชาอยู่ในวิทยาลัยนี้ กำลังเรียนอยู่ทุกๆ ก็เรียนด้วยสติปัญญา สมาธิ สัมปชัญญะ อย่างเต็มที่; แต่ความรู้สึกว่าฉันฉันจะเอาอย่างนั้น ฉันจะเอาอย่างนี้ ฉันจะได้อย่างนั้น ฉันจะเสียอย่างนี้ อย่ามีเป็นอันขาด; นั่นแหละเรียกว่าเรียนด้วยจิตที่ว่างจากตัวฉันหรือของฉัน.

ทีนี้เมื่อจิตมันว่างจากตัวฉันของฉันมันก็เป็นจิตที่ไม่หนัก ไม่อู้ไม่อัย ไม่หนัก มันเป็นจิตที่เบาที่โปร่ง ที่มีสมาธิ มีปัญญา มันคิดอะไรได้คล่องแคล่วว่องไว จำเก่ง สิ่งที่เรียนไปแล้วมันก็นึกได้ไว นี่แหละเรียนด้วยจิตที่ว่าง คือจิตที่ไม่หกล้ม. คราวสอบไล่ยิ่งจำเป็นมาก ที่จะต้องสอบไล่ด้วยจิตที่ว่าง คือไม่หกล้ม เพราะไปยึดถืออะไรเข้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง สมมติว่าฝ่ายซ้ายคือความรัก ฝ่ายขวาคือความเกลียด แล้วมันก็เอียงซ้าย หรือเอียงขวา มันก็คือหกล้ม. ถ้ามันทรงสภาพอยู่ตามปกติ มันก็คือไม่หกล้ม มันปกติ มันว่าง เต็มไปด้วยปัญญาและสมรรถภาพ. ถ้ามันหกล้ม มันไม่ว่าง คือมันวุ่น มันสูญเสียสมรรถภาพ สูญเสียปัญญา มันหมกมุ่น วุ่นวายอยู่ด้วยความมืดมัวสกปรกเร่าร้อน.

เพราะฉะนั้นเราจึงเห็นประโยชน์จากคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปสำคัญมั่นหมายว่า ของเรา แม้การเรียนนั้นก็เรียนไปได้อย่างเต็มที่โดยไม่ต้องสำคัญมั่นหมายว่า เราเรียนเพื่อจะเอาอย่างนั้นอย่างนี้. หรือแม้ประสบความสำเร็จในการเรียนไปทำการงานก็ตาม ก็ไม่ต้องยึดมั่นการงานนั้นจนจิตใจปั่นป่วนหกล้ม หรือได้เงินได้ทองได้ผลได้เกียรติได้อะไรมา ก็ไม่ต้องยึดมั่นในเงินในเกียรติเหล่านั้น จมจิตใจปั่นป่วนคือหกล้ม เป็นจิตใจที่ทรงตัวอยู่ได้ ปกติอยู่ได้ ที่เรียกว่า Equilibrium มันปกติอยู่ได้ มีสมดุลง่ายอย่างยิ่ง; เพราะฉะนั้น มันจึงรักษาคุณสมบัติต่าง ๆ ของมันไว้ได้ เช่นสติปัญญา ความสดชื่น ความแจ่มใส ความว่องไว Activeness นี้มันได้หมด; ฉะนั้นเราจึงได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้รับอยู่ในสิ่งนั้น คือมีความสุข หรือ Happiness อยู่ในสิ่งนั้น, มีความเต็มหรือ Perfection อยู่ในสภาพอย่างนั้น, และนั่นแหละคือทำหน้าที่เพื่อหน้าที่, และนั่นแหละเราเป็นคนที่ไม่เห็นแก่ตัว จึงเรียกว่ามีความรักสากลอันแท้จริงได้ เพราะเราไม่เห็นแก่ตัว. ความไม่เห็นแก่ตัวเป็นหัวใจของศาสนาทุกศาสนาเป็นอย่างนี้.

เพราะเราไม่ไปยึดมั่นอะไรเข้า เราจึงไม่มีการหกล้มในทางจิตทางวิญญาณ มีเท่านั้นเอง. คำสั่งสอนทั้งหมดในพระไตรปิฎกก็มีเท่านั้นเอง : อย่าไปยึดมั่นถือมั่น คือไปโง่เข้าว่าอะไรเป็นของเราหรือเป็นตัวเรา ให้เป็นของธรรมชาติไปหมด เป็นของธรรมะไปหมด เป็นของพระเจ้าไปก็ได้ อย่าเป็นของเรา จิตใจของเราก็จะปกติอยู่ในสภาพที่เรียกว่าไม่หกล้ม แล้วก็มีการได้สิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้ อยู่ในตัวมันเอง.

เวลาน้อยพูดได้แต่ใจความสั้น ๆ : ที่จะพูดอยู่ในเวลาที่เหลือนี้ก็ถือว่าทำอย่างไรที่เป็นหลักการปฏิบัติ? โดยสรุปสั้น ๆ ก็จะต้องแบ่งเป็นว่า ก่อนเกิดเรื่อง กำลังเกิดเรื่อง และเกิดเรื่องแล้ว. “เรื่อง” นี้หมายความว่าที่จะหกล้ม นั่นแหละ “เรื่อง” คือการหกล้ม.

ก่อนการหกล้ม ก่อนที่จะเกิดเรื่องหกล้ม ก็ว่าก่อนที่อารมณ์จะมากระทบทางตาทางหูทางจมูก ทางอะไร จนเกิดเรื่องหกล้มนี้ เราจะต้องมีปัญญา พิจารณาเห็นโทษของการหกล้ม และเห็นคุณของการไม่หกล้มนี้อยู่เป็นประจำ ที่เรียกว่าทำกัมมัฏฐานทำวิปัสสนาก็คือทำสิ่งนี้ คุโทษของการหกล้มนี้ คุอานิสงส์ของการไม่หกล้ม คือคุโทษที่น่าเกลียดของกิเลสของความทุกข์ แล้วก็คุอานิสงส์คือไม่มีกิเลส ไม่มีทุกข์ว่ามันสะอาด สว่าง สงบ อย่างไร คุอยู่เป็นประจำ แล้วก็มีความสัมพันธ์ปุจฉา คือความรู้สึกที่ไวต่อการถูกต้องอย่างไวอยู่เสมอ ในการที่มีอะไรมากระทบตากระทบหูอย่าให้ความคิดมันเป็นไปในทางหกล้ม นี้เรียกว่ามีปัญญา; มีสติสัมปชัญญะอยู่ก่อนเกิดเรื่อง.

ทันพอเกิดเรื่องหกล้ม ก็ต้องมสติ มีขันติ คือมสติถูกขมทันทันทีอย่าให้หกล้มอยู่นาน หรือเพียงแต่เซก็ให้มันทรงตัวเสียให้ได้ อย่าให้ถึงกับหกล้ม. แต่ว่าในขณะนั้นต้องมีความอดทน ถ้าไม่อดทนมันก็คิดเตลิดเบิดเบี่ยงไปอย่างผิดๆ จนกลายเป็นหกล้มมาก หกล้มใหญ่ หกล้มไม่ลุกไปเลย. ถ้ามีความอดทนออกทนสารวมสติสัมปชัญญะได้ เราก็ตั้งตัวขึ้นมาได้ทันที. นี้เรียกว่าเมื่อหกล้ม.

ทีนี้หลังจากหกล้มแล้ว ระยะที่ ๓ นี้เราต้องมี หิริ คือความละอาย มีโอตตปปะ คือความกลัว แล้วก็มัจฉะพิทาอย่างสามัญจธรรมดา คือรู้จักเข็ด จักหลาบเสียบ้าง. แต่ว่าเราไม่ละอาย ความคิดที่ชั่วร้ายเกิดขึ้นในใจ เราหกล้มเราไปถือเสียว่าไม่มีใครรู้ เราก็ไม่ละอาย; แล้วสิ่งนี้มันก็ลึกซึ้งเกินกว่าที่เราจะกลัว เราก็เลยไม่กลัว; แล้วเราก็ไม่เข็ด ไม่เข็ดหลาบ เพราะไม่ละอายและไม่กลัว มันจึงหกล้มกันเรื่อย. ทางจิตทางวิญญาณจึงมีการหกล้มกันเรื่อย เพราะมันมีทางออกอยู่อย่างหนึ่ง คือถือว่าไม่มีใครรู้ แล้วก็ไม่ละอาย. ถ้าทางฝ่ายวัตถุเราไปทำฝ้านั่งหลดกลางถนน ก็ไม่รู้จะเอาหน้าไปไว้ที่ไหน ละอาย; มันก็เลยไม่พลอได้ เพราะมันมีละอายมาก. แต่ทางฝ่ายวิญญาณไม่มีใครเห็นของเรา เราก็ไม่ละอาย.

การปฏิบัติในขั้นนั้นมันจึงกลายเป็นเรื่องที่ทำยากไปโดยที่ไม่ควรจะเป็น ที่จริงมันไม่ยาก ถ้าเรามีความละเอียดความกล้วมากเหมือนเรื่องทางวัตถุแล้ว เรื่องทางฝ่ายจิตนี้เราจะทำได้เหมือนกับเรื่องทางฝ่ายวัตถุเหมือนกัน. ถ้าเราหกล้มลงที่นี้ เราละเอียดเพื่อนจะหัวเราะ เราก็เลยไม่หกล้ม. แต่หกล้มทางวิญญาณไม่มีใครเห็นของเรา เราเก็บไว้สบายเลย จนเคยชินเป็นนิสัยในการหกล้ม มันจึงยาก-ยากแก่การที่จะแก้ไข. ถ้าเรากล้วมันแต่ที่แรก ละเอียดมันแต่ที่แรก มันก็ไม่มีอาการหกล้มเป็นนิสัยได้เหมือนกัน. ฉะนั้นต้องให้ความยุติธรรมแก่พระพุทธเจ้า แก่ธรรมะหรือแก่อะไรนี้ ว่าที่แท้มันเป็นเรื่องง่ายเท่ากัน; แต่ถ้าเราไม่สนใจ ถ้าเราไม่ละเอียด ถ้าเราไม่กล้ว มันเกิดความเคยชินเป็นนิสัย จะกลายเป็นเรื่องยากไป.

เพราะฉะนั้นขออย่าได้เข้าใจว่า “เทคนิค” ทางธรรมะทางวิญญาณนั้นมันยากเกินไป หรือว่ายากเกินวิสัยของมนุษย์ ที่แท้ไม่ยากเกินไป ไม่เกินวิสัย อยู่ในวิสัยเช่นเดียวกับเรื่องทางฝ่ายวัตถุ. แต่ว่าเราก็สนใจกันแต่เรื่องทางฝ่ายวัตถุหมดทั้ง ๑๐๐% แห่งเวลาความคิดนึกรู้สึกของเรา ไปสนใจแต่เรื่องทางฝ่ายวัตถุหมด ๑๐๐% จะเจียดให้เรื่องทางฝ่ายวิญญาณสัก ๑% ก็ทั้งยากในบิหนึ่งเดือนหนึ่ง. และถ้ามีใครมาสนใจบ้างก็มักจะสนใจเพื่อเอาไปประดับเกียรติทางฝ่ายวัตถุ อย่างนี้เป็นการให้อุติธรรมแก่ธรรมะอย่างยิ่ง ที่จะเอาธรรมะไปเป็นเครื่องประดับเกียรติทางฝ่ายวัตถุ. มาวัดบ้างก็เพื่อมีโอกาสตีทางสังคม เพื่อหาเงินหาเกียรติต่อไป มันไม่ใช่เรื่องของธรรมะ.

ฉะนั้นไม่ควรจะคิดว่า จะศึกษาธรรมะเพื่อเป็นเครื่องประดับเกียรติทางฝ่ายวัตถุ ต้องถือว่าเป็นของที่คู่กัน ที่จำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์เราจะมีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องได้ ก็เพราะความสมบูรณ์ทั้งทางฝ่ายร่างกายและทั้งทางฝ่ายจิต นี่จึงต้องมีการบรรยายอย่างนี้กันบ้างในสถานที่นี้ ซึ่งเป็นสถานที่สำหรับศึกษาเทคนิคทางฝ่ายวัตถุโดยตรง; แต่เมื่อทางฝ่ายจิตมันจำเป็นเท่ากัน คู่กัน มันก็ต้องเอามาพูดกันบ้าง.

แต่มันก็โชคดียังยิ่งที่ว่า เรื่องทางฝ่ายจิตทางฝ่ายวิญญาณนี้ มันไม่ต้องสอนมากพูดมากทั้งเดือนทั้งปีเหมือนทางฝ่ายวัตถุ เพราะว่าถ้าพูดแล้วเข้าใจแล้วพูดเพียงชั่ว โมงเดียวปฏิบัติจนตายก็ไม่หมด. เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจให้ถูกต้องให้สมบูรณ์ เท่าที่พูดเพียงชั่ว โมงเดียวนี่ก็สามารถจะปฏิบัติได้จนตายก็ไม่หมด เราจึงไม่ต้องเสียเวลามากเหมือนกับศึกษาทางฝ่ายวัตถุ ซึ่งต้องเรียน ๕ ปีบ้าง ๘ ปีบ้าง ๑๐ ปี บ้าง แล้วก็ยังจะต้องไปฝึกหัดความชำนาญอยู่อีกทั้งนาน. นี้พูดชั่ว โมงเดียวครึ่งชั่ว โมงก็ได้ ปฏิบัติจนตายก็ไม่หมด. ฉะนั้นขอให้จำไว้ให้ดี ทำความเข้าใจไว้ให้ดี ให้เป็นหลักที่มันจะออกมาช่วยได้ทันทั้งที.

นี่เรียกว่าเทคนิคของความเป็นมนุษย์โดยใจความสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา ฉะนั้นเราจะต้องสนใจในเทคนิคนี้เพื่อความเป็นคน ความเป็นมนุษย์ของเรา เรียกว่า “เทคนิคแห่งความเป็นมนุษย์” คือเราต้องเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา ให้บิดามารดาได้รับความชื่นอกชื่นใจจากเรา ไม่จับบิดามารดาใส่ลงไปในนรกด้วยการทำบิดามารดาให้ร้อนใจอย่างใดอย่างหนึ่ง. นี้เรียกว่าอาศัยเทคนิคเพื่อความเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดาเพราะธรรมะช่วย. เราจะต้องเป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์ ครูบาอาจารย์ไม่ใช่ลูกจ้างเหมือนที่นักเรียนบางคนเข้าใจ ครูบาอาจารย์เป็นปฐนียบุคคลที่ช่วยเหลือเรา เพื่อให้เอาชนะปัญหาของชีวิต เพื่อความเป็นมนุษย์ของเรา เพื่อจะเป็นมนุษย์ที่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ฉะนั้นจะต้องตั้งอยู่ในฐานะเป็นปฐนียบุคคลเสมอ; ฉะนั้น เราจึงต้องเป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์ของเรา. และ เราจะต้องเป็นประชาชนที่ดีของประเทศชาติ ฉะนั้นไม่ยากอธิบายเพราะว่ารัฐกันอยู่ทั่ว ๆ ไปแล้ว แต่จะต้องบอกกันอีกว่า ตรงที่เราต้องมีเทคนิคที่ถูกต้องในการเป็นประชาชนที่ดี นั่นก็คือมีธรรมะ จึงจะเป็นประชาชนที่ดีของประเทศชาติได้. และเราจะต้องเป็นพลเมือง



# ความสุข คือ ความทุกข์?

## ตอบปัญหาแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กลุ่มพุทธศาสตร์ และประเพณี ส.จ.ม.

ที่วัดปฐมสงวน ครองที่ ๑

๒๕ ธันวาคม ๒๕๐๑

ปัญหาข้อที่ ๑ - เหตุใดประเทศไทย จึงไม่มีความเจริญในด้านวัตถุเทียบเท่าประเทศมหาอำนาจทางตะวันตก จะเป็นเพราะเหตุว่า พุทธศาสนาสอนให้คนไทยถือสันโดษใช้หรือไม่?

ตอบ - ญี่ปุ่นก็เป็นประเทศที่นับถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดประเทศหนึ่งด้วยเหมือนกัน แต่ก็มี ความเจริญถึงขนาดที่นับได้ว่าเป็นประเทศมหาอำนาจได้ประเทศหนึ่งเหมือนกัน. พุทธศาสนาไม่ได้สอนแต่เรื่องสันโดษเพียงอย่างเดียว เราจะต้องพิจารณาถึงธรรมะข้ออื่น ๆ ด้วย; คนส่วนมากยังเข้าใจผิด ๆ ในเรื่องความหมายของคำว่า “สันโดษ”. สันโดษ คือ ความพอใจในสิ่งที่ทำอยู่ มีอยู่เป็นอยู่ ได้อยู่. คนเราที่มีชีวิตอยู่ได้อย่างปกติ ไม่เป็นบ้าไป ก็เพราะมีสันโดษ; ถ้าไม่มีความพอใจบ้าง ก็จะมีทุกข์ลุ่มอยู่ตลอดเวลา ในที่สุดก็จะกลายเป็นโรคเส้นประสาท.

ยกตัวอย่างเรื่องสนโद्य เช่น การปลูกต้นไม้ เมื่อปลูกเสร็จเราก็จะเกิดความพอใจ แม้ยังไม่ออกดอกออกผลให้เราได้ชื่นชมทันทีก็ตาม. ถ้าเราไม่จำเป็นต้องหยุดพอใจอยู่เพียงแค่นั้น เราต้องการให้มีดอกมีผล เราก็ทำต่อไปได้ คือ ใส่ปุ๋ยรดน้ำ พรวนดิน เพื่อให้ต้นไม้ที่เจริญเติบโตไปอีก, และเราก็พอใจมันได้ทุกอย่าง จนดีที่สุด.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “*สนฺตฺถุธิ ปรมิ ธนํ ความสนโद्यเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง*” คือ เป็นทรัพย์ทางใจ. เมื่อมีความสนโद्यก็รู้สึกว่าร่ำรวยอยู่เสมอไม่จนเลย. แม้ในการกวาดบ้าน เราก็มีความสุขใจได้แม้ในขณะที่กวาด เมื่อกวาดเสร็จแล้วยังรู้สึกพอใจและสบายใจ. แต่ถ้าไม่พอใจที่ต้องกวาดเพราะถูกบังคับ หรืออะไร ๆ ก็ตาม เมื่อกวาดเสร็จไปแล้ว ก็ไม่เกิดความสุขอยู่นั่นเอง. ความอึดใจชนิดนี้เป็นรากฐานของสมาธิ ซึ่งสมาธิเป็นรากฐานให้เกิดปัญญา กิจทำสิ่งต่าง ๆ ให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงความหวัง.

สนโद्यไม่ใช่ความพอใจในการที่ไม่ต้องทำอะไร; แต่เรื่องการที่คนเราจะหยุดอยู่เฉย ๆ โดยไม่ทำอะไรนั้น ไม่ใช่เรื่องที่ต้องไปกังวลถึง เพราะคนเราย่อมมีกิเลสกันอยู่ทั้งนั้น จึงย่อมอยากจะทำอะไร ๆ อยู่เสมอไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง, บางทีจะอยากมากเกินไปเสียอีก. สนโद्यจะเป็นเครื่องทำให้มีความสุขดีขึ้น สนโद्यต้องให้มีอยู่ภายใต้การควบคุมของสติปัญญา. ในการทำงานสิ่งใด คนนั้นจะต้องอึดใจในการกระทำของตน และผลของมัน แม้ว่าคนอื่นจะไม่เห็นด้วยก็ตาม; แต่ถ้าเห็นว่าผลงานนั้นยังไม่เป็นที่เพียงพอก็ทำต่อไปอีก; จะพอเมื่อไรอยู่ที่ผู้ทำ. พระพุทธเจ้าไม่ได้วางธรรมะซ้อนไว้เพื่อให้คนทำอะไรน้อยที่สุด เพียงเพื่อการมีชีวิตอยู่เท่านั้น; แต่เพื่อเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงน้ำใจให้อึดเิบ, ให้เกิดความคิดที่จะทำสิ่งอื่น ๆ ต่อไป, และทุก ๆ ชั้นของการกระทำ,



ปัญหาข้อที่ ๒ - ความสุข คือ ความทุกข์เร้นลับนั้น มีความหมายลึกซึ้งเพียงใด ?

ตอบ - อันความเจ็บปวดทรมานนั้น คือ ความทุกข์ที่เปิดเผยอย่างเต็มที่แล้ว. แต่ความสุขก็เป็นความทุกข์ด้วย ซึ่งยังไม่ได้แสดงตัวของมันออกมาให้เห็น, และอาจจะทำอันตรายให้ภายหลัง ยิ่งกว่าความทุกข์ที่เปิดเผยเสียอีก. ถ้าเรามีความเดือดเนื้อร้อนใจ เป็นความทุกข์ที่เปิดเผยแล้วไม่น่ากลัวอะไร; แต่ความสุขที่เกิดจากการบริโภคเบญจกามคุณ ซึ่งทุกคนคิดว่าเป็นความสุข แท้จริงมีความทุกข์แฝงเร้นอยู่. จิตที่สงบแล้วไม่รุ่มรวยกระหืดกระหอบ จึงจะนับว่าเป็นความสุขอย่างแท้จริง. พุทธศาสนาสอนใจในเรื่องความทุกข์ที่ละเอียดทางใจ มากกว่าความทุกข์ทางกายที่เห็น ๆ กันอยู่. พระองค์ได้ตรัสว่า สังขารหรือสิ่งปรุงแต่งเป็นทุกข์ทั้งนั้น.

คำว่า ทุกข์ แยกออกให้เห็นดังนี้ : พุ แปลว่า นำเกลียด, ข แปลว่า มองเห็น, ทุกข์ ก็คือ สิ่งที่มองเห็นนำเกลียด นี้อย่างหนึ่ง. หรืออีกอย่างหนึ่ง : พุ แปลว่า ยาก, ขม แปลว่า ทน. ซึ่งคู่กับคำว่า : สุข แปลว่า ง่าย, ขม แปลว่า ทน, แปลรวมได้ว่า ทนยาก และทนง่ายซึ่งในที่สุดต่างก็เป็นสิ่งที่มองแล้วนำเกลียด เพราะเป็นมายาด้วยกันทั้งนั้น.

ชีวิตคือสิ่งที่ต้องทนอยู่ ต้องกิน ต้องถ่าย ต้องอาบ ต้องนอน แม้ขณะที่บริโภคสุข ก็เป็นสภาพที่ต้องทน; แต่คนมองไม่เห็น เมื่อจิตที่จิตว่างจากตัวตน จากทุกข์และสุขนั้นแหละ ก็ไม่ต้องทนอีกต่อไป.

ปัญหาข้อที่ ๓ - ถ้าหากจิตว่างก็หมายความว่า ไม่มีความทะเยอทะยานในสิ่งใดอีกเลย ใช่หรือไม่ ?

ตอบ - ชีวิตที่ดำเนินอยู่เพราะกิเลสตัณหาได้ เพราะสติปัญญาก็ได้ ทั้งสองอย่างนี้ล้วนแต่สามารถก่อให้เกิด ambition, ambition หรือความมุ่งมั่นที่จะทำการทำนั้นไม่จำเป็นต้องเกิดจากกิเลสตัณหาอย่างเดียว เกิดจากสติปัญญาก็ได้; แต่ส่วนมากก็มักเกิดเพราะกิเลสตัณหา. ambition ที่เกิดเพราะสติปัญญานั้นมีความละเอียดลึกซึ้ง : ไม่ทำให้คนเกียจคร้าน ทำให้คนรู้จักทำในสิ่งที่ควรทำ จิตใจสามารถควบคุมอยู่ได้. ambition ที่เกิดจากกิเลสตัณหา จิตใจไม่อาจควบคุมอยู่ได้ ทรมานผู้นั้นให้เกิดทุกข์, มีความร้อนรนแรง เป็นทุกข์อยู่ตลอดเวลา. เราจึงมองทุกสิ่งให้เห็นว่าไม่มีอะไรที่น่ายึดถือเด็ด. ที่นี้เมื่อคนมีหน้าที่ที่จะต้องทำจำต้องใช้กำลังงานที่มีอยู่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ก็ต้องทำ; แต่ทว่า เมื่อจะทำก็ให้ทำด้วยปัญญา; อย่าทำด้วยกิเลสตัณหา ambition ที่มีสติปัญญาเป็นรากฐาน ก็คือสัมมาทิฐิ  
 นั่นเอง.

ปัญหาข้อที่ ๔ - ความหมายของคำว่า “ทุกข์” โดยเฉพาะหมายความเพียงไร?

ตอบ - ความหมายของคำว่า “ทุกข์” แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ :

๑. ทุกข์ที่ทนยาก หมายถึงความเจ็บปวดที่สัตว์โลกไม่พึงปรารถนา.
๒. ทุกข์ที่มองเห็นว่าน่าเกลียด หมายถึงสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์อยู่

เสมอหน้ากันหมด.

ทุกข์ เกิดเพราะตัณหา หรือความอยาก ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ประการ :

๑. อยากได้สิ่งที่ตนรักและพอใจ อันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่น่าพอใจ ซึ่งจัดเป็นเรื่องวัตถุ นี้เรียก กามตัณหา.
๒. อยากเป็น เช่น อยากเป็นผู้ชนะ อยากมีชื่อเสียงเด่น ซึ่งจัดเป็นภวตัณหา.

๓. อยากไม่ให้เป็น เช่น รู้สึกเหยียบสิ่งที่กลิ้งงู ก็สะกึ่งตกใจ เพราะกลัวงูกัด กลัวตนเองจะตาย เกิดไม่อยากจะตาย หรือจำเลยไม่ยอมให้มีคำพิพากษาออกมาว่าตนเป็นผู้ผิด เป็นต้น ซึ่งเรียก วิภวตัณหา.

ดังนั้น จะทำอะไร ต้องทำด้วยสัมมาทิฐิ คือ สติปัญญากำกับอยู่เสมอ. อย่าทำด้วยความอยาก ๓ ประการนั้น. ถ้าสามารถดับความอยากได้ จะไม่เป็นทุกข์; แต่ถ้าไม่สามารถจะดับได้ในทันที ก็จงใช้ความพยายามข่มให้หายไปทีละน้อย.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสประโยคที่น่าสนใจว่า : “ถ้าภิกษุเหล่านั้นพึงเป็นอยู่โดยชอบไซ้ โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์เลย”. ในทางการศึกษาก็เช่นเดียวกัน เด็กที่เรียนหนังสือด้วยกิเลสตัณหา คือหวังมากเกินไปที่จะให้ได้คะแนนสูงที่สุดในชั้น; ผลก็คือจะต้องป่วยตาย หรือไม่ก็กลายเป็นบ้าไปเลย. เพราะฉะนั้นก็ต้องรู้จักความพอดี ต้องรู้จักกิน นอน เรียน บริหารร่างกายและจิตใจให้แข็งแรง ให้มีความพอดีกัน.

ปัญหาข้อที่ ๔ - เราจะรู้ได้อย่างไรว่าคนตายแล้วเกิดใหม่อีก ?

ตอบ - การตั้งปัญหาอย่างนี้ ไม่ใช่ปัญหาของพุทธบริษัท. พุทธศาสนาพูดถึงแต่เรื่องทุกข์ และเรื่องความดับทุกข์เท่านั้น. ในครั้งพุทธกาลได้มีภิกษุรูปหนึ่ง ทูลถามพระพุทธเจ้าด้วยปัญหาอย่างนี้ ท่านได้ตรัสตอบว่า : -

“ปัพพะ เจาหิ ภิกขเว เอตริหิ จ

ทุกขณเจเว ปญญาเปมิ ทุกขสส จ นิโรธ”

- ภิกษุทั้งหลาย แต่ก่อนนกดิ เดยวนกดิ ตลาตต บัญญัติแต่เรื่องทุกข์ และความดับไปไม่เหลือแห่งทุกข์ เท่านั้น”.

ทำไมพระพุทธเจ้าไม่ตรัสถึงเรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่? หรือเกิดอย่างไร? ก็เพราะไม่ใช่เงื่อนไขของความดับทุกข์ ที่เรียกว่า อาทิพรหมจรรย์. ถ้าเริ่มต้นด้วยเรื่องทั้งปัญหาเช่นนั้น ก็จะดึงไปสู่สิ่งที่ไม่อาจรู้ได้ ซึ่งเสียเวลาเปล่า. เรื่องความดับทุกข์เป็นเรื่องที่จำเป็นกว่า ถ้วนกว่า ซึ่งควรจะต้องมาพูดกันก่อน นั่นก็คือเรื่อง อริยสัจ ๔.

เมื่อได้ศึกษาเรื่องทุกข์ให้ลึกซึ้งแล้ว ก็จะรู้ไปเลยว่าไม่มีคน คือ เป็นอนัตตา มีแต่เพียงขั้น ๓ ธาตุ อายตนะ, ซึ่ง เป็นเพียงธรรมชาติที่เลื่อนไหลอันหนึ่งเท่านั้น. เมื่อไม่มีคนก็ไม่ตาย ไม่มีเกิด.

ปัญหาข้อที่ ๖ - ถัดจากความเป็น อนัตตา แล้ว ก็จะมีเพศหญิงเพศชาย ใช้หรือไม่?

ตอบ - ถ้าได้ศึกษากันอย่างละเอียดทางชีววิทยา ก็จะรู้ว่า เมื่อชีวิตอยู่ในยุคที่ยังเป็นแค่สัตว์เซลล์เดียว ในขณะที่ไม่มีเพศหญิงเพศชาย. ชีวิตเป็นธรรมชาติไหลเวียนอันหนึ่ง ซึ่งมีวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ ในยุคหลังจึงได้มาแยกเป็นเพศหญิงเพศชาย ชีวิตนี้เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงเรื่อย ไม่ใช่ของตายตัว. จงดูพืชเป็นตัวอย่าง : แม้แต่พืชก็มีความประสงค์ มีความพยายามที่จะสืบพันธุ์, เพราะฉะนั้นเมื่อมาถึงคนก็เป็นความต้องการที่ละเอียดซับซ้อนยิ่งขึ้น. ในพืชเกสรตัวผู้และเกสรตัวเมียที่อยู่กันคนละต้นก็ยังประสงค์ที่จะผสมกัน เพื่อการสืบพันธุ์. เป็นกฎของธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ว่า : เมื่อรู้ว่าตัวจะต้องตาย ก็พยายามสืบพันธุ์ให้เหลือไว้; เพราะถ้าไม่สืบพันธุ์ก็หมดอยู่เพียงแค่นั้น. ความโกรธเกลียดชอบรัก เหล่านี้ล้วนเป็นธรรมชาติที่มีขึ้นได้ในชีวิต แม้จะไม่มีตัวตน; ต้นไม้ต้นใดที่ไม่ออกผลถ้าทรمانจนเกือบตายแล้วปรากฏว่ามีผลออกคอกบ้างเหมือนกัน : เช่นลำไยที่ปลูกในภาคใต้ไม่ออกผลเลย แต่

พอเอาไฟเผาโคนจนเกือบจะตาย จะแลเห็นออกผลมาบ้างแล้วก็ตาย. นี่แสดงว่ามันมีความต้องการจะให้พันธุ์เหลืออยู่ จึงได้มีผลออกมาบ้าง. เพศและการสืบพันธุ์จึงเป็นเพียงมายา และเป็นอนัตตา ถ้าเห็นจริงแล้วจะเฉยได้.

ปัญหาข้อที่ ๗ - การที่ชาวธิเบตนับถือคาไล ลามะ อย่างที่ได้นับถืออยู่  
ปัจจุบันนี้เป็นการถืออัคราหรือเปล่า ?

ตอบ - ถ้าเขาถือว่าคาไล ลามะ เป็นศาสดาของศาสนา หรือเป็นพระเจ้าแผ่นดินของประเทศ ก็เป็นเรื่องศาสนาและการเมือง แต่ถ้าถือว่าเป็นคาไล ลามะ องค์ก่อน ๆ กลับมาเกิดอีกเสมอไป ไม่เปลี่ยนแปลง ก็หมายความว่าเขานับถืออย่างอัครา.

---

# สังคมทางโลก หรือ ทางธรรม สิ่งไหนยิ่งใหญ่กว่ากัน ?

ตอบปัญหาแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี ศ.จ.ม.

ทวีศุภมงคลดา ครั้งที่ ๒

เดือนธันวาคม ๒๕๐๓

ปัญหาข้อที่ ๑ - สิ่งที่เป็นสัจจะทั้งทางโลก และทางธรรม สองอย่างนั้น เป็นอย่างไร ? อันไหนยิ่งใหญ่กว่ากัน ? เช่นที่เรียกว่าอะไรเป็นความต้องการอันแท้จริงของโลกในทางวัตถุ เป็นงานของมนุษยชาติ เป็นความเจริญของมนุษยชาติ หรืออะไร ? สังคมทางโลกกับสังคมทางธรรมนั้นอันไหนยิ่งใหญ่กว่ากัน ?

ตอบ - ในเมื่อซักถามจนตกลงกันแล้วว่า สิ่งที่ยอมรับกันว่าเป็นยอดปรารถนาของชาวโลกนั้น ก็คือความสุขของโลก, หรือความสุขของมนุษย์ในโลก. สำหรับวิทยาศาสตร์นั้นค้นคว้าไปในทางหาความรู้จากวัตถุตามสภาพเป็นจริง หรือเป็นศาสตร์ทางวัตถุ; มีการเจริญขึ้นเรื่อย ๆ. ความรู้ขึ้นมากขึ้น มากขึ้น และเป็นจริงอยู่ชั่วขณะหนึ่ง นับว่าไม่เป็นที่ยุติของความรู้ ก็ยังมีสิ่งที่ไม่รู้อีกมาก. วิทยาศาสตร์ก็เป็นการค้นคว้าหาสิ่งที่ป็นจริงสูงขึ้นไป ๆ เรื่อย ๆ. ทั้งนี้เพื่ออะไร ผู้ถามย่อมไปคิดเอาเองได้.

สำหรับเรื่องดับความทุกข์นี้ ทุกศาสนาส่วนมากตั้งแต่ก่อนพุทธกาลมาแล้ว เสนอวิธีการดับทุกข์ มีการโฆษณาความดับแห่งทุกข์โดยเรียกกันอย่างภาคภูมิที่สุดว่า นิพพาน อันเป็นจุดหมายปลายทางสูงสุดที่มนุษย์พึงจะได้รับ. ความจริง การดับไม่เหลือแห่งทุกข์ทั้งปวงนั้นเป็นประโยชน์อย่างสูง : มันหมายถึงทั้งงานเพื่อสังคม มนุษยชาติและตนเองอย่างแท้จริง ซึ่งนับว่าเป็นยอดสุดของงาน. ตอนนี้อยอมรับกันว่า มนุษย์ทุกคนต้องการความสุข และความสุขนั้นจำเป็นต่อชีวิตอย่างหนึ่งจะขาดเสียมิได้.

**ปัญหาข้อที่ ๒ - ความสุขคืออะไร** มีการให้คำจำกัดความอย่างโลก ๆ ของคำว่าความสุขเป็น ๒ อย่างคือ *pleasure* และ *peace*. ความสุขก็คือความพอใจในชีวิตในโลก ทั้งทางกายและทางใจ เป็น *pleasure* หรือ *peace*. ไม่มีคำว่า *happiness*. ส่วนมาก คงจะชอบคำว่าเร้ามากกว่าสันติ *peace* อันหมายถึงสันติภาพของโลก. ส่วนความเร้า *pleasure* นั้นหมายถึงของส่วนบุคคลหรือ *individual*.

**ตอบ -** ความจริงนั้นสองอย่างนี้เป็นอันเดียวกัน เมื่อเป็นความสุขในขั้นสุดท้ายจริง ๆ แล้วเป็นอันเดียวกัน. ความสุขบนโลกตามความต้องการของมนุษย์นั้นส่วนมากเป็นความพอใจในรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสซึ่งไม่ใช่ความสุขสุดยอด เพราะเป็นเพียงความพอใจในรสนั้น ๆ ชั่วครู่ชั่วยามและก็ได้สุขจริง ๆ; ภัยเหตุนี้เอง พระพุทธองค์ท่านมองเห็นถึงความทุกข์ และความโง่มงายของมนุษย์โลก จึงได้มาค้นคว้าและวิจัยการดับทุกข์อันแท้จริงขึ้น.

พระพุทธองค์เป็นนักวิทยาศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ของโลก พระองค์ได้ทดลองค้นคว้าหาความจริงอันสูงสุดบนโลก และมีประโยชน์มหาศาลที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับทุกคน; สิ่ง ๆ นั้นเป็นความสุขที่มนุษย์ธรรมดาไม่เคยพบมาก่อนเลย เพราะมัน

เป็นยอดของความทุกข์ ไม่ถูกพัวพันหรือรบกวนด้วยความทุกข์ เราเรียกความไม่มีทุกข์นั้นว่า “นิพพาน”. ความจริงเรื่องนี้ นิพพานเป็นของที่คู่มากับชีวิต และชีวิตทุกชีวิตจะต้องพบไม่วันใดก็วันหนึ่งในกาลข้างหน้า; เมื่อนั้นเองสันติภาพที่แท้จริงจะเกิดขึ้นบนโลก และสำหรับส่วนบุคคลก็จะถึงสิ่งซึ่งเป็นสังขธรรมอันสูงสุดที่มนุษย์จะได้พบกัน. การเกิดมาเป็นมนุษย์ ถ้าไม่ได้รับได้พบกับสิ่งที่สูงที่ให้อะไรที่สูงสุด คือ นิพพานหรือความดับสนิทแห่งทุกข์ มนุษย์ผู้นั้นเป็นบุคคลที่น่าสงสารมาก และ น่าเสียดายในโอกาสซึ่งมีได้ยากนักหนา.

ปัญหาข้อที่ ๓ - ความดับสนิทแห่งทุกข์นั้น จะเป็นความสุขจริงหรือ? ซึ่งมนุษย์ชาวโลกทั้งหลายหวาดกลัวเมื่อตัวเองจะต้องพრაกไปเสียจากกิเลสหรือละห่างไปเสียจากความพอใจที่ใคร่รูปรส กลิ่น เสียง. เรื่องการเกิดการตาย การเวียนว่ายในวัฏฏสงสารนั้นมีจริงหรือ?

ตอบ - สำหรับเรื่องนี้เรายังเข้าใจผิด เรื่องการเกิดการตาย ผู้เกิดผู้ตาย; แต่ถ้าบุคคลนั้นรู้เรื่องนิพพานแม้โดยทางหลักวิชาแล้ว เรื่องนี้ไม่เป็นปัญหา.

ชีวิตของมนุษย์ประกอบด้วยธาตุ ๖ ธาตุด้วยกัน มารวมกันเข้าพอดีเป็นชีวิต. ธาตุเหล่านั้นคือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ วิญญาณธาตุ และอากาศธาตุ; ธาตุเหล่านี้กำลังเลื่อนไหลไป หรือเกิด ๆ ตับ ๆ ตลอดเวลา ซึ่งจะหาสิ่งที่เป็น “ตัวเรา” “ของเรา” ไม่พบเลย. เกี่ยวกับเรื่องธาตุต่าง ๆ ตรงกับธาตุในวิทยาศาสตร์แต่เรียกชื่อผิดกันไป : เช่น คำว่าธาตุดิน หมายถึงคุณสมบัติแห่งความเป็นของแข็ง, คำว่าธาตุน้ำหมายถึงสิ่งซึ่งเป็นคุณสมบัติของการไหล, ธาตุลมหมายถึงความถึงคุณสมบัติของสิ่งซึ่งเป็นการระเหยลอยตัว, ธาตุไฟหมายถึงอุณหภูมิในหลักวิทยาศาสตร์. ธาตุทั้งสี่นี้ตามศัพท์เรียกว่ารูปธรรม ส่วนวิญญาณธาตุนั้น แปลว่าธาตุที่สามารถรับรู้อารมณ์



ภายนอก ที่เป็นรูปธรรมทั้งหลายเหล่านั้นและตัวมันเอง จัดเป็นนามธรรม ซึ่งในวิทยาศาสตร์ไม่มี; และเช่นเดียวกันอากาศธาตุ ในที่นี้หมายถึงที่ว่างไม่มีอะไรเลย ซึ่งเราก็มักเรียกว่าที่ว่างนั้นมีอยู่ คือที่ ๆ ซึ่งร่างกายเราแทนที่อยู่เดี๋ยวนี้. เราก็นับไปอีกธาตุหนึ่ง; ในวิทยาศาสตร์เรียกสุญญากาศ vacuum ไม่เรียกว่าเป็นธาตุตามความหมายทางวัตถุ.

**ปัญหาข้อที่ ๔ -** คำว่านิพพานนั้นมีความหมายอย่างไร ไม่เป็นการเหลือวิสัยหรือที่มนุษย์จะเข้าใจ ?

**ตอบ -** ความดับสนิท หรือ extinction คือนิพพาน เป็นอสังขตธรรม เป็นขั้นที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยอะไร, เป็นสังขารธรรม เป็นสันติภาพทั้งแก่จิตใจมนุษย์และสันติภาพของสังคม. สรุปว่าขอให้เข้าใจพุทธศาสนาในแง่นี้ คือการกระทำให้ความทุกข์หมดไป. การบวชนั้นคือการปฏิบัติให้สะดวกขึ้นเท่านั้นเอง. ทุกศาสนาตั้งจุดหมายปลายทางไว้เช่นเดียวกัน; แต่มีปัญหายู่ว่าของใครจะจริงจางขนาดไหน, มีเหตุมีผลทานทานต่อการพิสูจน์อย่างไร. พุทธศาสนิกชนควรจะเข้าใจเสียก่อนจึงเชื่อ. พระองค์เป็นเพียงผู้ชี้ทางให้เท่านั้น; เรื่องจะไปหรือไม่ไป เชื่อหรือไม่เชื่อเป็นเรื่องของบุคคล ใครจะบังคับไม่ได้.

เกี่ยวกับวัตถุที่มนุษย์หลงเชื่อว่าจริงว่าจางนั้น บัณฑิตนักวิทยาศาสตร์ได้พิสูจน์แล้วว่านั้นประกอบด้วยนิวตรอน อิเล็กตรอน และโปรตอน คือโฟลบและไฟบวก, และเรารู้ต่อไปอีกว่า วัตถุคือรูปหนึ่งของพลังงานเท่านั้น มันสลายตัว ประมาณหนึ่งพันปีจึงจะกลายเป็นตะกั่ว. ขณะที่มันสลายตัวนั้นให้รังสีหรือพลังงานออกมา เรื่องนี้เป็นไปตามสูตรของไอน์สไตน์  $E=mc^2$ , E เป็นพลังงาน มีหน่วยเป็นเอริก, m เป็นมวลของสารที่สลายตัว มีหน่วยเป็นกรัม, c เป็นความเร็วของแสง มีค่าเท่ากับ  $3 \times 10^{10}$  เซนติเมตรต่อวินาที,

ดังนั้นชีวิตมนุษย์หรือร่างมนุษย์เราเรียกได้ว่าเป็นรูปหนึ่งของพลังงาน เราเป็นวัตถุซึ่งเกิด ๆ คับ ๆ หรือสลายตัวอยู่ตลอดเวลา ตามพุทธศาสนาเรียกว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. เรื่องนี้เป็นเรื่องรูปธรรม พระพุทธศาสนาก้าวไกลไปกว่านี้คือถึงเรื่องนามธรรม เรื่องวิญญาณซึ่งเป็นอนัตตาเช่นเดียวกัน.

วิญญาณแปลว่า consciousness เป็นธาตุที่รับรู้อารมณ์ภายนอกได้ ตัวมันเองก็เป็นธาตุที่เกิดคับ ๆ ตลอดเวลา เปลี่ยนแปลงแปรผัน มีประสิทธิภาพเจริญหรือเสื่อมได้ ขึ้นอยู่กับกฎธรรมชาติหรือบัญญัติว่าจะมีขนาดไหน. โอกาสที่จิตใจหรือวิญญาณจะเป็นไปได้สูงสุด คือมีปัญญาเต็มเปี่ยม และจิตใจหรือวิญญาณตกต่ำหรือเสื่อมคือเห็นทุกสิ่งทุกอย่างไม่ตรงตามสภาพที่เป็นจริง หลงรักหลงเกลียดเป็นต้นหา คือจิตที่มีอวิชชา – ความไม่รู้แจ้งในสภาพที่เป็นจริงของโลกหรือชีวิต.

ปัญหาข้อที่ ๕ – เกี่ยวกับนิกายเซ็น หรือนิกายฉัปปลันซึ่งมีอยู่ในเมืองจีน เป็นอย่างไร ?

ตอบ – นิกายนี้กล่าวว่าจิตดั้งเดิมแท้ ๆ นั้นบริสุทธิ์ แต่สิ่งที่ห่อหุ้มคือกิเลสหรือต้นหาหรืออวิชชาล้อมเอาไว้ จิตใจหรือวิญญาณจึงแสดงออกมาในรูปของสิ่งที่ถูกข่มอยู่ตลอดเวลาที่ถูกผูกมัดด้วยอวิชชา ไม่เป็นตัวของตัวเอง ไม่เป็นอิสระ; จิตใจเสื่อมลงเห็นว่าร่างกายวัตถุนี้เป็นจริงเป็นจัง ยึดถือว่าสิ่งนั้นเป็นของเรา ร่างกายเป็นของเรา, รวมทั้งเข้าใจว่าชีวิตเป็นของเรา ซึ่งหมายสูงมากเกินไปที่จะเข้าใจได้ง่าย ๆ.

สำหรับการทำให้ทุกข์หมดไป ขึ้นอยู่ที่จิตใจที่มีปัญญาซึ่งจะต้องมีประจำอยู่ตลอดเวลา. บัญญัติแปลว่า การรู้แจ้งในสรรพสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริงของมัน นั่นคือจิตใจหมดอวิชชา มีสมรรถภาพสูงสุดปราศจากทุกข์ จิตใจเริ่มสัมผัสกับรสนิพพาน ไม่ถูกพัวพันร้อยรัด. การทำให้รู้แจ้งในสภาพเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายนั้น

เรียกว่า “วิปัสสนา”. เรื่องการทำวิปัสสนามีอยู่มากวิธี; แต่อย่างไรก็ตามจุดมุ่งหมายก็คือการดับทุกข์ได้จริงหรือเปล่า. ความจริงมันก็คือการทำให้มีจิตใจมีปัญญาเต็มเปี่ยมหลุดพ้นจากอำนาจของวัตถุหรือสิ่งแวดล้อม : หมายความว่าบุคคลนั้นดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยปัญญา และไม่มีทุกข์เลย. หลักวิปัสสนาง่าย ๆ ก็คือ ทำตัวเราคือ อนาคต ของเราคือ อนาคตिया ให้เป็นอนัตตา; เมื่อนั้นถึงนิพพาน ความทุกข์มีค่าเป็นศูนย์.

นิพพาน เป็นสัจธรรม หรือความจริงที่จะก้าวไกล ทำโลกมีสันติภาพที่แท้จริง มนุษย์จะอยู่เย็นเป็นสุข. ความดับทุกข์อย่างสำหรับสังคมนั้นไม่สมบูรณ์นักจะได้ก็เพียงสันติภาพอย่างโลกเท่านั้น. สำหรับปัจเจกชนจะสมบูรณ์ คือไม่มีทุกข์อย่างแท้จริง. เรื่องการทำจิตใจให้เห็นจริงต่อสภาพที่เป็นจริงนี้ เปรียบเหมือนการเปลี่ยนทัศนะให้เห็นงูเป็นงู เห็นปลาเป็นปลา ไม่เห็นกลับกัน, และทั้งสองนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

เรื่องการเข้าพิธีบวชนั้น ไม่ควรเป็นปัญหาที่ผู้สนใจจะต้องรีบเร่ง. ปัญหาอยู่ที่จิตใจของเราพัวพันอยู่ หลงผิดอยู่ กับความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแล้วก่อให้เกิดทุกข์มากน้อยขนาดไหนเท่านั้น. เรื่องนี้ขึ้นอยู่กับภูมิปัญญาหรือความรู้ในคัมภีร์พุทธปรัชญาขนาดไหน เขาต้องรีบทำการปล้องสิ่งนี้ และเป็นการบวชไปในตัวเอง.

# ปัญหาต้องเผชิญหน้าอยู่ทุกวัน

## ตอบปัญหาแก่นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กลุ่มพุทธศาสตร์และประเพณี ส.จ.ม.

ที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑๔ มกราคม ๒๕๐๔

ปัญหาข้อที่ ๑ - ในเมื่อคนเราทุกคนจะต้องดิ้นรนต่อสู้ เพื่อยังชีพ จะต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นอยู่เพื่อผลประโยชน์ต่าง ๆ ทำอย่างไรจิตของเราจึงจะว่างได้, ไม่ได้หมายความว่าถึงขั้นนิพพาน เพียงแต่ปลัดคนให้พ้นอันตรายจากสิ่งที่มากระทบใจเท่านั้น?

ตอบ - ปัญหาข้อนี้หมายถึงการที่เราจะมีจิตว่าง เพื่อให้ได้เปรียบในสังคมในการที่จะไม่ให้เขาทำอันตรายได้โดยทางจิตใจ. นี่มันเรื่องเดียวกันกับที่ได้บรรยายตั้งแต่ครั้งก่อนว่าเราจะต้องฝึกฝน ในการที่จะปลดปล่อยความรู้สึกที่เป็นตัวเราหรือของเรา ที่เรียกว่า อหังการ หรือ มมังการ ให้ออกไปเสียก่อน ได้ทุกคราวที่เราต้องการ ให้มันเป็นจิตใจว่างจากความยึดถือว่าเป็นตัวกูของกูก่อน. มันไม่อาจจะทำเตี๋ยนได้ ต้องอาศัยการศึกษาและการฝึกมาตามสมควรในทุกๆ แห่ง ทุกอิริยาบถทุก ๆ เวลามาพอสมควรก่อนแล้ว และพอมาถึงโอกาสที่เราเข้าเผชิญหน้ากับปัญหาเหล่านั้นในทางสังคมเราสามารถที่จะมีสติ ระลึกถึงความรู้อันแท้จริง ที่เราเคยฝึกมาแล้ว

นี้ได้. หรือว่าถ้าจะเรียกว่า เป็นเคล็ดลับกระทันหัน ก็คือ เราสามารถสำรวจจิตใจเพื่อถ่มเรื่องราวต่างๆ ที่เป็นไปในทางอหังการมมังการนั้นเสียก่อน ให้มีจิตเป็นกลาง ที่เรียกว่าเป็นอิสระจากความโกรธ และความเกลียด หรือความรักก็ตามเสียก่อน. พอมีจิตใจว่างพอสมควรอย่างนี้แล้ว เราก็สามารถจะพูด หรือทำ หรือคิด ในทางที่ผิดได้ยาก จึงไม่ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบผู้อื่น. ตอบได้สั้น ๆ แต่เพียงเท่านี้ เพราะมันเป็นเรื่องซึ่งยืดยาว แต่ใจความสำคัญก็มีเพียงเท่านี้.

ปัญหาข้อที่ ๒ - พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งทั้งหลายเกิดแต่เหตุ. ถ้าหากเรามีความทุกข์ เราจะทำเป็นว่าไม่เคียดระอา เราไม่แค้น รวากับว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้น การกระทำเช่นนี้อาจจะทำให้ใจสบายได้ ในความสบายนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะทำให้เหตุดับ. เมื่อตัวเราพ้นทุกข์, แต่เหตุแห่งทุกข์นั้นยังมีอยู่ในโลกให้เพื่อนมนุษย์อื่น ๆ เสวย. เราในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน เราจะมีอุบายการเพียงทำให้ตัวเราสบาย หรือมีอุบายการเพื่อดับเหตุแห่งทุกข์นั้น เพื่อความเป็นสุขของมวลชน ?

ตอบ - ดับทุกข์โดยไม่ต้องไปดับที่ต้นเหตุอย่างนี้ เขาเรียกว่าเป็นการกลบเกลื่อนทุกข์ ไม่ใช่ดับทุกข์หรือตัดทุกข์; มันก็คืออยู่เหมือนกันและเป็นประโยชน์ในข้อที่ว่ากลบเกลื่อนเพื่อช่วยตัวเองให้ตั้งสติหรือตั้งตัวได้ เช่นว่าแค้นหัวเราะออกมาหรืออะไรอย่างนี้ก็ยังเป็นประโยชน์ ไม่ใช่ไม่เป็นประโยชน์, มันจะได้เป็นการประวิงเวลาเพื่อให้ตั้งตัวได้ ในการที่ตัดต้นเหตุแห่งความทุกข์นั้นโดยตรง. การกลบเกลื่อนไว้ชั่วคราวอย่างนี้ ก็จัดไว้ในฐานะเป็นอุปการณของการตัดต้นเหตุแห่งความทุกข์ด้วยเหมือนกัน. เช่น เมื่อถูกอะไรเข้าเป็นการเจ็บปวด ก็หัดหัวเราะเข้าไว้ก่อน มันเป็นเรื่องที่ทำได้ แล้วมันจะทำให้จิตตั้งตัวได้ และสอดส่องไปถึงมูลเหตุและต้นเหตุได้ ฉะนั้นอย่าไปแยกกัน. และขอตอบว่า เราไม่สามารถดับทุกข์ได้โดยไม่ตัดต้นเหตุของความทุกข์ จะทำได้ก็เป็นเพียงกลบเกลื่อนชั่วคราว, เป็นความฉลาดที่ยังน้อยอยู่

ยังไม่สมบูรณ์ ต้องทำต่อไปจนถึงกับตัดตัวเหตุแห่งความทุกข์นั้นเสีย ซึ่งตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว เราไม่มีทางเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้; และยังขอท้าวแม้อตามหลักของศาสนาอื่น หรือวิธีอื่น ก็ยังไปในทำนองที่ว่าต้องตัดต้นเหตุแห่งความทุกข์นั้น. เราไม่อาจจะกลบเกลื่อนได้โดยเอาสิ่งสวยงามมากกลบเกลื่อนให้หายไปได้ มันจะได้ชั่วครู่ชั่วคราว, และบางทีมันเพิ่มปัญหาให้มากขึ้นกว่าเดิมด้วยซ้ำไป จึงไม่ใช่วิธีที่จะใช้เป็นที่พึ่งได้ หรือถือเป็นหลักเป็นเกณฑ์ได้. เรามีอุบายการที่จะดับทุกข์ของมวลชนอยู่ด้วยเสมอไป, แต่เราจะต้องมีความรู้ความสามารถ ในการดับทุกข์ส่วนตัวเราโดยถูกต้องและสมบูรณ์เสียก่อน เพราะมันมีหลักใหญ่อย่างเดียวกัน ก็คือต้องตัดต้นเหตุของมันโดยตรง ไม่ใช่การกลบเกลื่อนไว้ ด้วยอะไรบางอย่าง.

ปัญหาข้อที่ ๓ - ในเวลาที่จิตใจมีความทุกข์ มีความกังวล จะใช้ธรรมะข้อใด แก่ความทุกข์ ความกังวลเหล่านั้น และจะมีวิธีปฏิบัติตามนั้นอย่างไรจึงจะได้ผล?

ตอบ - ความทุกข์ร้อน ความวิตกกังวลนี้ ก็รวมอยู่ในความทุกข์ ไม่แยกจากกัน ส่วนแต่เป็นเรื่องที่ต้องค้นหาต้นเหตุ. มูลเหตุของความทุกข์โดยสรุปก็คือ การเข้าไปยึดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้เป็นตัวเป็นตนหรือของของตน. วิชาความรู้ในพุทธศาสนานี้ สอนให้ปฏิบัติให้เห็นแจ้งว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือของตน. ข้อนั้นไม่ได้ปฏิเสธว่าสิ่งต่าง ๆ ไม่มี. มันมีมากมาย, แต่ว่าทุกสิ่งทีเดียว ไม่มีส่วนไหนของมันที่ควรจะเข้าไปยึดถือยึดมั่นสำคัญว่าเป็นตัวตนของตน. ถ้าเข้าถึงความจริงข้อนี้แล้วจิตจะไม่ยึดถืออะไรเป็นตัวตน แล้วก็ไม่มีทางที่จะเกิดความเศร้า ความทุกข์เดือดร้อนอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาได้เลย. หลักตายตัวมีอยู่อย่างนั้นไม่ต้องแยกกัน.

ปัญหาข้อที่ ๔ - ที่พระคุณเจ้าพูดว่า ไม่มีสิ่งใดในโลกที่เป็นที่ควรเคารพเป็นที่พึ่งได้นอกจากธรรมะ สงสัยว่าบิณฑบาต ครูบาอาจารย์มิได้เป็นที่เคารพที่พึ่งได้ดอกหรือ?

ตอบ - นี่เป็นคำถามที่ดี ก็เป็นคำถามที่ควรจะถาม. การเคารพ บิฑามารตานั้นก็คือว่าเป็นการเคารพธรรมะ เพราะถ้าไม่เคารพธรรมะแล้วก็ไม่เคารพ บิฑามารตา. เหตุที่ทำให้เคารพบิฑามารตาคือ ความเคารพในธรรมะ. กฎระเบียบ ฯลฯ ต่าง ๆ เป็นธรรมะ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เป็นธรรมะ. ถ้าเราทำตามกฎนั้น ตามขนบธรรมเนียมประเพณี ตามคำสั่งสอนของบิฑามารตานั้นเอง ชื่อว่าเราเคารพ ธรรมะ และทำการเคารพบิฑามารตาและสิ่งที่ควรเคารพอย่างอื่น. ในการเคารพ สิ่งอื่น ๆ หรือทำอย่างอื่นด้วยความเคารพที่ถูกต้อง ก็เหมือนกัน. ขอให้ถือหลัก อย่างเดียวกัน.

**ปัญหาข้อที่ ๕** - ถ้าหากว่าบิฑามารตานั้นมิได้ประพฤติกุศลอยู่ในท่ามกลาง- ธรรมแล้ว บุตรธิดาจะมีความเคารพเหมือนกับบิฑามารตาที่ปฏิบัติตนตามท่ามกลางธรรม- ดังนั้นหรือ?

ตอบ -- นี่ก็เป็นปัญหาที่ควรถือว่าเป็นปัญหา! เมื่อในบางรายหรือ บางกรณี ที่บิฑามารตาขาดการศึกษา ตั้งอยู่ในฐานะที่ไม่ควรเคารพก็มี แต่ต้องพิจารณา ดูให้ละเอียดว่า บางส่วนมันก็ยังมีส่วนที่ควรเคารพ; ดังนั้นจึงต้องจัดให้ดี แยกให้ดี. ที่เราจะไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนที่ผิด ๆ นั้นก็ถูกต้อง แต่เราก็ควรทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็น การเคารพบิฑามารตาในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดเรามา นี่เราจะต้องใช้ปฏิภาณของเราเอง. ความจริงนั้นมีอยู่ว่า บิฑามารตาที่แท้จริงก็คือ ผู้ที่มีคุณธรรมสำหรับบิฑามารตาจะต้องมี. ถ้าไม่มีคุณธรรมสำหรับบิฑามารตาจะต้องมีแล้ว คนนั้นก็ไม่ได้เรียกว่า ตั้งอยู่ในฐานะ ที่เป็นบิฑามารตา. แม้เราจะไม่เคารพในข้อนั้นก็ไม่ได้เรียกว่า ไม่เคารพบิฑามารตา เพราะไม่ได้ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นบิฑามารตา. แต่อย่าลืมอย่างที่กล่าวมาแล้วว่า อย่างน้อย ท่านก็ให้กำเนิดเรามา ฉะนั้นเราจะเคารพอยู่ก็เปอร์เซ็นต์ก็ตามใจ ในส่วนที่เป็นบิฑา มารตาเพราะคลอดเรามา. ส่วนที่เราไม่เคารพคำแนะนำของท่าน จะไม่ประพฤติตาม คำขอร้องของท่านที่ไม่ถูกต้องไม่ควร เป็นเรื่องของสติปัญญาซึ่งจะต้องใช้ปฏิภาณให้เหมาะ แยกแยะลงไปให้เหมาะสมด้วยความไม่ประมาท ไม่ทะนง.

ปัญหาข้อที่ ๖ - การปฏิบัติในทางพุทธศาสนานั้น ควรจะอนุโลมให้เข้ากับวิธีการที่สังคมใช้อยู่แค่ไหน เช่น ทำบุญ จะต้องทำด้วยวิธีที่สังคมกำหนดไว้เป็นบรรทัดฐานชั้น หรือทำบุญในลักษณะที่ตนเห็นว่าตามศรัทธา และตามหลักธรรมะ. การอุปสมบทเพื่อจะทำให้เป็นไปตามประเพณีหรือเพื่อศรัทธานั้น เราควรจะทำมากน้อยในด้านหนึ่งด้านใดอย่างไร ?

ตอบ - การทำอะไรตามประเพณี และทำอะไรให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ของความจริงนั้น เป็นสิ่งที่ขัดกันอยู่บ่อยๆ และทั่วๆ ไปในที่ทุกหนทุกแห่ง. ฉะนั้น เราจะต้องถือหลักธรรมเหมือนกัน แม้ว่าเป็นหลักที่ต่ำๆ ลงมา ที่เรียกว่า ความเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักบุคคล รู้จักสถานที่ รู้จักเวลาเหล่านี้เป็นต้น. คำพูด ประโยคที่ว่า “เข้าไหนเข้าได้” นั้น ก็เป็นหลักธรรมในพุทธศาสนาเหมือนกัน แต่มิได้หมายความว่าไปร่วมกันทำผิดหรือทำเสีย. ในบางคราวเมื่ออนุโลมตามความนิยมของสังคมได้ เราก็จะต้องทำเหมือนกัน ถ้าเราไปเกี่ยวข้องเข้า. มันมีอยู่ว่าเราจะยอมเกี่ยวข้องกับหรือไม่. ถ้าเราจำเป็นจะต้องเกี่ยวข้องในบางคราว เราต้องอนุโลมตามเท่าที่ควร. แต่ที่มันผิดหรือยอมรับไม่ไหวจริงๆ นั้น ให้เราถอนตัวออกเสียก็ได้. แต่ในกรณีที่มีมันจะเป็นผลดีแก่สังคมนั้นเราก็อนุโลมตามไปได้ โดยเราถือหลักว่าในโลกนี้คนโง่มีมาก, ฉะนั้น เขาจะต้องมีระเบียบขนบธรรมเนียมประเพณีอะไร บางอย่าง เป็นส่วนใหญ่ไว้สำหรับคนพวกนี้ เพราะสำหรับคนพวกนี้มันมีหลักอยู่ว่าจะต้องล้อมคอกไว้ก่อน. มันเป็นเหมือนกับลูกสัตว์เพิ่งคลอดออกมาเล็กๆ เช่น ลูกเป็ดลูกไก่ มันยังบินไม่ได้ มันจึงต้องขังคอกไว้ก่อน พอให้มันปลอดภัยให้มันเจริญเติบโตบินเก่ง วิ่งเก่ง เราจึงเลิกคอก. ความจริงในการรู้จักธรรมนั้นเหมือนกับเลิกคอกปล่อยเป็นอิสระ แต่มันก็ยังไม่ควรใช้กับคนที่โง่มงมายังต่ำอยู่ จึงสร้างขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น ชนิดที่ไม่เป็นอันตรายชั้นไว้ก่อน, และขนบธรรมเนียมประเพณีนี้ก็จำเป็นเหมือนกัน. ฉะนั้นถ้าเราจะอนุโลมตามขนบธรรมเนียมประเพณี ให้เข้ากับ



คนทั่ว ๆ ไป หรือกับคนที่ไร้การศึกษาตามบ้านนอกคอกนา ก็ต้องใช้ปัญญาเลือกให้เหมาะ ให้เป็นเรื่องเข้าใจไหนเข้าใจแล้วก็ให้สำเร็จประโยชน์ โดยไม่มีการเสียหายแต่อย่างใด. นั่นแหละคือการประพุดติฎกหลักธรรมะของพระพุทธศาสนา. อย่าได้กล่าวยืนยันชนิดกระต่ายขาเดียว หรืออะไรทำนองนั้นว่า ต้องอย่างนี้เด็ดขาด ต้องอย่างโน้นเด็ดขาด เช่น ต้องความจริงเด็ดขาด หรือต้องประเพณีเด็ดขาด นั้นมันไม่ได้ บางทีก็ต้องเจือกัน. บางเวลาก็เปลี่ยนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ โดยนึกถึงอกเขาอกเรา และนึกถึงขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีไว้สำหรับสังคมทั่วไปเป็นส่วนใหญ่. เรื่องทั้งหมดนี้ระบุให้ชัดไม่ได้เพราะมีอยู่มาก วางได้แต่เพียงเป็นหลักกลาง ๆ ว่าเราจะต้องมีหลักอย่างนี้ในการเกี่ยวข้องกับสังคม.

การบวชตามประเพณี ก็ยังเป็นสิ่งที่จะต้องรักษาไว้เหมือนกัน เพราะว่าคนโง่ที่ยังไม่มีทางจะฉลาดโดยวิธีอื่น ก็ยังมีมากนั่นเอง. แต่เมื่อบวชเข้ามาแล้ว มันก็เป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ที่จะต้องควบคุมให้ดี มันก็ยังมีประโยชน์, และบางทีการบวชตามประเพณี เมื่อทำไป ๆ มันก็กลายเป็นการบวชตามความจริง คือ มีความศรัทธาเลื่อมใสเห็นจริงก็ได้ แล้วก็บวชไปตลอด. ถ้าจะบวชตามประเพณี เราก็ต้องรู้ว่า บู้ย่า ทายาย ของเราฉลาด เหมาะสมกับกาลสมัยที่วางประเพณีไว้ให้ว่า ก่อนที่จะไปเป็นคนโดยสมบูรณ์นั้น ควรศึกษาธรรมะเสียก่อน. ไม่ศึกษาแต่เรื่องวัตถุหรือร่างกายอย่างเดียว. ท่านจัดให้การบวชตามประเพณีนี้เป็นโอกาสเข้ามาศึกษาธรรมะ หากความรู้ในเรื่องทางจิตทางวิญญาณ นี้ไปเพิ่มให้แก่ทางฝ่ายร่างกายหรือฝ่ายวัตถุ แล้วกลับสึกออกไปจะต้องดีกว่าเก่าแน่. เมื่อเป็นไปในลักษณะเช่นนี้ก็ไม่ต้องเสียหายอะไร. สรุปคำตอบก็ว่าดูให้เหมาะแก่เรื่อง เวลา สถานะ เหตุการณ์ บุคคล สถานที่ก็แล้วกัน.

ปัญหาข้อที่ ๗ - เรื่องทศชาติในพระไตรปิฎกนั้นเป็นอย่างไร มีความจริงแค่ไหน การระลึกชาติของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมีความจริงแค่ไหน และมีเหตุผลอย่างไรบ้าง ?

ตอบ - นี่มันเป็นปัญหาทางวรรณคดีและทางโบราณคดีเสียแล้ว ถ้าถามอย่างนั้นไม่ใช่เป็นปัญหาทางธรรมะ หรือทางศาสนาโดยตรง. ที่ว่าเป็นปัญหาทางวรรณคดีหรือโบราณคดีนี้ หมายความว่า พระคัมภีร์ส่วนที่เป็นชาตกนี้ ได้ถูกเขียนขึ้นเรื่อย ๆ และคัดแปลงปรับปรุงแก้ไขกันมาเรื่อย ๆ จนเป็นภาค อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา. เรื่องชาตกทั้งหลายเท่าที่มีอยู่ในพระบาลีนั้น มันมีแต่คำพูดที่สำคัญ ๆ ที่ใช้เป็นหลักอาศัยปฏิบัติได้. ท้องเรื่องที่เล่าเป็นนิทานนั้นไม่มีในพระไตรปิฎก คือในตัวพระไตรปิฎกไม่มีท้องนิทาน มีแต่คำพูดที่สำคัญ ๆ ที่มาอยู่ในตัวนิทานชั้นหลังเหล่านั้น เป็นประโยค ๆ ไป ดูราวกับว่า quote เามา คนชั้นหลังต่างหากที่เอาคำเหล่านั้นมาใส่ “ภาษา” ทำเป็นนิทานชาตกไป คือแต่งนิทานชาตกขึ้นเพื่อให้เป็นภาษาแจ่มชัดความธรรมะเหล่านั้น. ตามทางโบราณคดีที่สอบสวนได้ปรากฏว่า แต่งขยายเป็นท้องเรื่องนิทานนี้คือยุคหนึ่ง; และต่อมาอีกยุคหนึ่ง ก็แต่งเติมเรื่องการกลับชาติ ว่าคนนั้นกลับชาติเป็นคนนั้น คนนี้กลับชาติเป็นคนนี้ นี่ก็เป็นเรื่องยุคหลังอีก. ถ้าศึกษาในแง่โบราณคดีอย่างนี้ กลับจะไม่เกิดปัญหาอย่างที่ว่านี้ คือว่าเขาทำไปตามที่เห็นว่าเหมาะสม ในทางที่จะดึงดูดความสนใจของคนทั่วไปซึ่งยังไม่ใช้คนฉลาด เพราะมองเห็นว่าในโลกนี้มีคนไม่ฉลาดมากกว่าคนที่ฉลาดดังที่กล่าวแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง ก็มุ่งหมายความไพเราะทางวรรณคดี ฉะนั้นเราอย่าไปว่าเขาเลย และเราอย่าไปเสียเวลาวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องนี้. ถ้าเราอ่านชาตกเราควรจะได้ประโยชน์ในความไพเราะอย่างวรรณคดีบ้าง เราเก็บเอาข้อความที่เป็นธรรมะเข้ามาใช้อย่างธรรมะบ้าง เราก็ได้ประโยชน์ ไม่มีเสียประโยชน์. ที่เราไปดูหมิ่นดูถูกว่าไม่ควรอ่านเสียเลยนั้นกลับจะเสียประโยชน์ ขอให้ไปเกี่ยวข้องกับเรื่องนิทานหรือเรื่องชาตกทั้งหลาย ในลักษณะอย่างนี้ก็แล้วกัน ก็จะปลอดภัย ไม่น่าติเตียนที่ตรงไหน. การกลับชาติทั่วยุคชาตกนั้น ไม่ใช่การระลึกชาติของพระพุทธเจ้าแล้วตรัสไว้อย่างนั้น.

ปัญหาข้อที่ ๘ - วิจารณ์ของคนหมายถึงอะไร ที่เขากล่าวว่า มีคนสามารถถ่ายภาพวิญญาณของคนที่ยายแล้วได้นั้น จริงหรือไม่?

ตอบ - ญาณของคนคืออะไร มันเป็นเรื่องที่ต้องการคำตอบมากมาย เพราะภาษาบาลีเกี่ยวกับคำว่าญาณนี้มีหลายความหมายหลายคำด้วยกัน. แต่ถ้าจะตอบโดยที่เรียกว่า “ทั่วไป” ความหมายทั่วไป, ก็ตอบได้ว่าญาณนี้เป็นแต่เพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้นที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่ผิวหนัง และที่ใจเอง ในเมื่อได้กระทบรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ครั้นทำหน้าที่เสร็จแล้วก็ดับไป กลายเป็นจิตใจตามธรรมดา ที่เป็นจิตใจที่ประจำอยู่แล้วกัน.

คำว่าทำหน้าที่เป็น ญาณ ก็คือ อำนาจที่รู้อะไร รูปร่าง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส, จิตใจนั้นมันจะเกิดขึ้นทำหน้าที่ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นคราวๆ ทุคราวที่มีอะไรมากระทบ, ฉะนั้นจึงมีการเกิดดับ เกิดดับของญาณนี้อยู่ตลอดเวลาตลอดชีวิต. นี้เรียกว่า ญาณ ในความหมายทั่วไป. ส่วนที่เขาพูดกันว่า “จิต” นั้น ที่ทำหน้าที่เป็นญาณอยู่เป็นระยะๆ นั้น เมื่อร่างกายนั้นแตกตายแล้ว จิตนั้นก็ไปหาร่างใหม่นั้น มันเป็นเรื่องที่เขากล่าวกันอยู่ทั่วไป ก่อนพุทธกาล นี้เราไม่ยอมรับว่าเป็นหลักพุทธศาสนาและไม่ควรจะไปเสียเวลาที่จะถกเถียงเรื่องนั้น. เราต้องการเพียงจะารู้จักควบคุมญาณที่มารู้อะไร ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนี้ เมื่อเกิดผัสสะขึ้นแล้วอย่าให้เกิดเป็นเวทนา หรืออย่าให้เป็นคันหาในที่สุด. ให้จัดการควบคุมการเกิดของญาณในทำนองไม่ให้เกิดเป็น เวทนา คันหา; โดยทั่วไป ย่อมตอบได้ดังนี้ ขอให้จำไว้ก่อน.

ที่นี้ขอบอกกล่าวไว้ด้วยว่าญาณในความหมายอื่นมีอีกเยอะแยะ อธิบายกันไม่ไหวด้วยเวลาเพียงเท่านั้น. อย่างว่า คำว่า “ญาณ” หมายถึงพระนิพพานก็มี มีอยู่ในที่บางแห่งในพระไตรปิฎกเหมือนกัน, คำว่าญาณแท้ ๆ หมายถึงพระนิพพานเลยก็มี เช่นเดียวกับคำว่า อายตนะ หมายถึงพระนิพพานไปก็มี. นั้น

เป็นกรณีพิเศษ อย่าต้องเอามาวินิจฉัยเลย. ขอบอกว่ามีอีกมาก ส่วนที่ควรวินิจฉัย  
จริง ๆ มีอยู่ว่า ญาณทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย <sup>๐</sup>ที่เป็นตัวเรื่อง  
ให้เกิดเรื่องร้องไห้ หรือหัวเราะ นี้ระวังให้ดีๆ. ส่วนที่ถามว่า <sup>๐</sup>มีการถ่ายรูป  
ญาณได้ จริงหรือไม่ นั่น ไม่ใช่ปัญหาสำหรับอาตมานี้. อาตมาไม่เคยสนใจเรื่องนี้  
แต่อาตมาไม่เชื่อ แม้แต่เปอร์เซ็นต์เดียว.

ปัญหาข้อที่ ๕ - อยากเรียนถามว่า เท่าที่ทราบมา พระพุทธศาสนาไม่ได้มีส่วน  
เกี่ยวข้องกับนรกหรือสวรรค์ นอกจากให้รู้ถึงความดับทุกข์ เพราะเหตุใดเรื่องของพระมาลัย  
ซึ่งเป็นพระอรหันต์องค์สุดท้าย จึงเกี่ยวข้องกับเรื่องของนรกและสวรรค์ ถึงกับมีการลงไป  
ในนรกและขึ้นไปบนสวรรค์ด้วย?

ตอบ - เรื่องราวที่บอกว่าเป็นเรื่องของพระมาลัยนั้น เป็นเรื่องแต่งขึ้น  
ในชั้นหลังในประเทศลังกา แต่เราก็ยอมรับว่า มีเจตนาดีที่จะทำให้คนส่วนใหญ่คือ  
มวลชนนี้เกิดความกลัวในเรื่องของความทุกข์ และตั้งหน้าตั้งตาประพฤติดี. คำว่านรก  
สวรรค์นั้น เป็นชื่อของความทุกข์ทั้งนั้น พระพุทธเจ้าก็ได้กล่าวถึงความทุกข์ไว้มากมาย  
ในลักษณะต่าง ๆ กัน.

สัตว์นรก หมายถึง สัตว์ที่ทนทุกข์เพราะถูกลงโทษ.

เปรต หมายถึง สัตว์ที่ทนทุกข์ตามธรรมชาติ แล้วไม่มีใครลงโทษ  
แต่เป็นการเจ็บป่วยพิศพิการของเขาเอง ไม่มีใครลงโทษ ต่างกับสัตว์นรกที่ว่าทนทุกข์  
เพราะถูกลงโทษ.

สัตว์เดรัจฉาน นี้ทนทุกข์เพราะยังต่ำเกินไปในทางสติปัญญา ก็ต้อง  
ทนทุกข์ เพราะต่ำด้วยสติปัญญา แม้จะฟรีเป็นอิสระก็ต้องทนทุกข์ด้วยสติปัญญาต่ำ.

อสุรกาย หมายถึง พวกที่ไม่มีตัวแสดงปรากฏชัด ก็คือเป็นคนล่องลวง ก็ต้องทนทุกข์เพราะความกลัว และความฉลาดแกมโกงของตนเอง.

รวมความแล้ว ผู้ที่ทนทุกข์อยู่ ๔ ประเภทนี้ เรียกว่า “นิริย” หรือนรก เป็นเพียงบุคคลาธิฐาน ของคำว่าความทุกข์ ในแบบต่าง ๆ กัน. เมื่อพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความทุกข์ทุก ๆ แบบแล้ว ก็หมายความว่า เรื่องนรก ก็มีในหลักของพระพุทธศาสนา คือ เป็นเรื่องความทุกข์นั่นเอง. ส่วนที่กล่าวให้เป็นบุคคล เป็น personificate เป็นรูปสัตว์นรก เป็นเปรต เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นอสุรกายขึ้นมา ก็เพื่อให้เข้าใจง่าย. ถ้าเราเข้าใจเจตนาดีของผู้แต่งคัมภีร์พระมาลัยแล้ว เราก็ใช้ไปในทางที่จะช่วยให้คนบางพวก ไม่ใช่ทุกคน; ให้เกิดความกลัวบาปอยากทำความดี; แต่คงใช้ไม่ได้กับนักศึกษา และไม่จำเป็นที่จะต้องนำมาใช้ กับพวกที่ไม่คิดจะทำบาปอีกต่อไป.

ปัญหาข้อที่ ๑๐ - มนุษย์ทำการสืบพันธุ์ต่อไปหลาย generation เพื่อที่จะให้มนุษย์ใน generation หนึ่ง ได้รับสิ่งที่มนุษย์ควรที่จะได้รับดีที่สุด คือ นิพพาน ถ้ามนุษย์ถึงนิพพานแล้วจะไม่สืบพันธุ์ต่อไปอีกหรือ และถ้าสืบพันธุ์ต่อไป มนุษย์จะมีความบริสุทธิ์พอที่จะถึงนิพพานได้อีกหรือ ?

ตอบ - ตอบได้ง่าย ๆ ว่า มนุษย์ไม่สามารถทำอะไรได้เหมือน ๆ กัน หรือพร้อมกันทั้ง generation, แต่จะต้องมีคนใดคนหนึ่ง ใน generation ใด ที่ถึงนิพพาน และบริสุทธิ์จนอยู่เหนือการมีตัวตนสำหรับการสืบพันธุ์เสมอไป.

ปัญหาข้อที่ ๑๑ - วิปัสสนาเป็นแขนงหนึ่ง ในพระพุทธศาสนาหรือไม่ ?

ตอบ - วิปัสสนา-วิ แปลว่า แจ่มแจ้ง วิปัสสนา แปลว่า เห็น.

วิปัสสนา แปลว่า การเห็นอย่างแจ่มแจ้ง. จะใช้ในเรื่องอะไร ถ้าเห็นอะไรลงไปอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งตามที่เป็นอย่างจริง ว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว ก็จัดว่าเป็นวิปัสสนา ๕ ๕. แม้ในเรื่องความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นมาเองของคน ในกรณีธรรมคาสาณิกาก็เรียกว่า วิปัสสนาได้, เช่น เด็กทารกคนหนึ่งไปจับที่ไฟ แล้วร้อง ก็มี realization เอง โดยไม่ต้องเชื่อคนอื่นว่ามันร้อน หรือไฟเป็นอย่างไร. ที่แรกแม่บอกว่าไฟร้อน ไม่ยกมือ เพราะยังไม่วิปัสสนา. ที่เมื่อไปจับเข้าเอง ก็มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้ง นี้เรียกว่า วิปัสสนาได้.

ในกรณีของพุทธศาสนานี้เราหมายถึง เห็นแจ่มแจ้งในตัวทุกข์ ที่ไม่ใช่วัตถุ, แต่ทุกข์เพราะกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง และเป็นอยู่อย่างลึกซึ้งในความหมายที่คนธรรมดาเข้าใจไม่ได้ เช่นว่า สุขก็คือทุกข์ สุขเวทนาก็คือทุกข์. ทุกข์อย่างนี้เข้าใจไม่ได้ ก็ต้องใช้วิปัสสนาที่สูงสุด. การที่หัวเราะนี่ก็เป็นทุกข์ ร้องไห้เป็นทุกข์ แต่คนละแบบ ให้ไปคิดดู. ถ้าใครเห็นว่า การหัวเราะก็เป็นทุกข์ นั้นแหละจะเริ่มขึ้นสู่วิปัสสนาในพระพุทธศาสนา. เกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็เป็นทุกข์, สุขเวทนา ก็เป็นทุกข์, ทุกขเวทนา ก็เป็นทุกข์; คนดีก็ทุกข์ตามแบบคนดี คนชั่วทุกข์ตามแบบคนชั่ว คนรวยทุกข์ตามแบบคนรวย คนจนทุกข์ตามแบบคนจน คนมีบุญทุกข์ตามแบบคนมีบุญ คนมีบาปเป็นทุกข์ตามแบบคนมีบาป. เห็นว่า มันเป็นทุกข์แท้จริงอย่างไร และหยุดดับให้ได้ จึงจะเป็นวิปัสสนาในพระพุทธศาสนาที่สมบูรณ์. ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า วิปัสสนา นั้นคือ ระเบียบ การกระทำ ซึ่งเป็นกรรมวิธีทางใจอันหนึ่งที่จะทำให้เราเห็นแจ่มแจ้ง จนความรู้แจ่มแจ้งนั้น มันทำลายกิเลสตัณหาให้หมดไป ไม่เป็นบ่อเกิดของความทุกข์ นี้เราเรียกว่า วิปัสสนา. แต่ไม่ใช่หมายความว่านั่งภาวนาอะไรพิมพ์ ๆ หรือว่าทำอะไรตัวแข็งทื่อไปทำนองนั้น. มันต้องเป็นเรื่องเห็นด้วยสติปัญญาหรือญาณอย่างแจ่มแจ้ง จนเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในใจ ในสันดานหรือในอุปนิสัยอย่างใหญ่หลวง, จนสิ่ง

ที่เราเรียกว่า กิเลส นั้นตรงกันไม่ติด; เป็นจิตใจหรือเป็นสันดานที่บริสุทธิ์สะอาดขึ้นมา เพราะการชำระล้างของวิปัสสนาที่ทำให้ใจสะอาด. อย่างนี้จึงจะเรียกว่า วิปัสสนาของ พระพุทธเจ้า คือ เห็นแจ่มแจ้งในอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือสัญญาตา ในสิ่งทั้งปวงแล้วจิตเปลี่ยนเป็นไม้อิ่มมันต้อมัน ในสิ่งใด ก็เรียกว่า “วิราคะ” คลายกำหนด, แล้วจิตหลุดพ้นจากความยึดมั่น ต้อมันในสิ่งต่าง ๆ; สิ่งต่าง ๆ ก็ไม่มาทำให้จิตนั้นเป็นทุกข์ได้; นี่เป็นผลของวิปัสสนา. ขอให้เข้าใจว่ามัน เป็นตัวการปฏิบัติ ซึ่งเป็นตัวแท้ของพุทธศาสนาส่วนสำคัญทีเดียว. แต่ความหมาย ของมันนั้นเอามาใช้ได้ในที่ทั่วไปว่า “เห็นอย่างแจ่มแจ้ง” ก็แล้วกัน.

ปัญหาข้อที่ ๑๒ - ผมมีเพื่อนคนหนึ่งเป็นนักเรียนแพทย์ ได้มีโอกาสเข้าไป ในโบสถ์ของวัดแห่งหนึ่ง ซึ่งกำลังทำพิธีอัญเชิญดวงวิญญาณของพระพุทธเจ้าอยู่ที่นั่น ในขณะหนึ่งซึ่งทุก ๆ คนก็บอกว่า ได้เห็นรูปร่างของพระพุทธเจ้ามาปรากฏอยู่แล้ว ส่วนมาก ก็เป็นคนเผ่าชรา แต่เพื่อนของผมคนนั้นบอกว่า “ผมไม่ยกเห็น” พอก็มีคนที่อยู่แถว ๆ นั้น บอกว่า “คุณไม่มีบุญจึงมองไม่เห็น” ใครเรียนถามว่า เราสามารถจะอัญเชิญดวงวิญญาณ ของพระพุทธเจ้าได้จริงหรือไม่?

ตอบ - ปัญหาน่าจะจัดไว้ในปัญหาที่ไม่จำเป็น, ไปถามพระพุทธเจ้า ท่านก็ตอบว่าอย่างไร ก็ไม่เป็นเงื่อนต้นของพรหมจรรย์อย่างว่ามาแล้ว. และเรา ไม่ควรจะไปวิจารณ์กันมาก เพราะมันจะไปกระทบกระเทือนขึ้น และเป็นเพราะว่าคนที่ เชื่อมมั่นในหลักการหรืออะไรของการกระทำนั้น แล้วเขาสร้าง imagination ได้ง่าย เขาเห็นอะไรมากกว่าพระพุทธเจ้าก็ได้ ที่นี้เพื่อนของคุณไม่มีความเชื่อเลย ไม่มี พื้นฐานสำหรับสร้าง imagination เพราะฉะนั้นให้เขาไปทำเสียใหม่ซิ.

ประธานกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ และประเพณีได้กล่าวในตอนท้ายว่า กระผม ในนามของกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี รู้สึกซาบซึ้งในคตินิยมครั้งสุดท้าย ที่พระองค์เจ้าได้แสดงแก่สมาชิกก่อนที่ท่านจะกลับไปไชยา. จากการแสดงธรรมปาฐกถาครั้งนั้น ทุกท่านย่อมทราบแล้วว่าพระพุทธานุชาตินั้นจำเป็นหรือยัง ที่ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะได้มีการศึกษากันอย่างจริงจัง จากความเห็นนี้กระผมได้เสนอให้แก่มหาวิทยาลัย ๒ ข้อ คือ ๑) จุฬาลงกรณ์สมควรแล้ว ที่จะมียุทธศาสตร์ และประเพณี เพื่อจะให้นิสิตไปค้นคว้าหาความรู้ทางพุทธศาสนาและประเพณี ซึ่งปรากฏว่าท่านเลขาได้อนุมัติห้องสมุดกลาง ๑ ห้อง.

๒) ให้ทุกคณะได้ศึกษาวิชาพุทธปรัชญา คือหลักสูตรพุทธศาสนา ควรจะเป็นหลักสูตรของทุกคณะ ซึ่งชั้นทางมหาวิทยาลัยก็ยินดีรับไว้ในปีต่อไป ทุกคณะอาจจะมีวิชาพุทธศาสนาเข้าสอนด้วย. ฉะนั้นในฐานะที่กระผมจะพ้นตำแหน่งประธานกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี หรือที่เรียกทั่ว ๆ ไปว่า “มหา” ในฐานะซึ่งท่านก็เป็นเจ้าของกลุ่มที่จะต้องรับงานด้านนี้ต่อไป ก็ขอให้ช่วยกันรักษางานด้านนี้ให้สืบไป เป็นคู่ของจุฬาฯ. ถึงแม้ว่าจะเป็นกิจกรรม ก็ให้เป็นแบบอย่างหรือเป็นมาตรฐานของมหาวิทยาลัยอื่น ซึ่งจะดำเนินงานตามแบบของเราต่อไป. เพราะว่า ขณะนี้ก็ได้มีมหาวิทยาลัยอื่น ๆ กำลังเฟื่องฟูการทำงานของเราซึ่งรุดหน้าไปไกลมาก และเชื่อว่า ในอนาคตอันใกล้กลุ่มศึกษาพุทธศาสนาและประเพณีก็อาจจะมีทุกกรมกอง หรือทุกมหาวิทยาลัยก็ได้ ถ้าหากว่าเราทำงานกันเข้มแข็งและสืบต่อไป. ขอขอบคุณทุกท่านที่สนใจในกิจการ ในโอกาสนี้ผมขอขอบคุณต่อคณะครุศาสตร์ที่ได้อนุมัติให้หอประชุมนี้ เป็นสถานที่สำหรับจัดงานของกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์ และผมขอขอบคุณต่อ คุณณรงค์ เทียนส่ง ผู้แทนคณะครุศาสตร์ ซึ่งได้ช่วยจัดให้การแสดงธรรมปาฐกถาครั้งนั้นเรียบร้อยเป็นอย่างดี ขอขอบคุณทุกท่าน.





## โปรดนักคำผิด

(ในเรื่อง ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทยาลัย)

หน้า	บรรทัด (นับลง)	คำว่า	แก้เป็น
๒๓	๒๑	ร้อน	วุ่น
๒๗	๕	อธรรม	ธรรม
	๘	อย่าง นี้คน	อย่างนี้ คน
	๑๑	ท่าน	ท่าน
๒๘	๖	ไป.	ไป;
๒๙	๘	ตัวเอง.	ตัวเอง"
๓๐	๑๖	จะร่วมมือมา	จะมาร่วมมือ
๓๑	๒๒	จะรู้จัก	จะรู้จัก
๓๒	๑๒	ชั่ว ความทุกข์นั้นเอง	ชั่วความทุกข์ นั้นเอง
๓๖	๒๓	ทันโพธิ์",	ทันโพธิ์,
๓๘	๑๔	นั้น"	" นั้น
๔๖	๑๙	จะเรียก	จะไม่เรียก
๖๑	๖	คำ	คำว่า
	๑๘	พรหมจริยจรด	พรหมจริย จร
๖๔	๗	ท่านได้	ท่านไม่ได้
๖๕	๑๐	การสอนไม่	การไม่
	๑๑	สนทนธรรม	สนทนธรรม
๘๐	๙	ที่สุด"	ที่สุด
๘๒	๔	ถ้อยมันอย่างนี้	ถ้อยมัน อย่างนี้
๑๐๙	๑๙	อารมณ์	ธรรมารมณ์
๑๑๙	๒๒	วิหเรยฺยํ อสุภโยโลโก	วิหเรยฺยํ อสุภโย โลโก
๑๓๖	๒๑	มันมี	มันจะมี
๑๔๓	๑๒	เพ็งเส็ง	เพ็งเส็ง
๑๖๙	๑๒	กัจฉามิ ๖	กัจฉามิ สัมมัง สรณัง กัจฉามิ
๑๙๕	๓	- ปวัตตณสูตร	- ปวัตตณสูตร
๑๙๘	๑๐	โหลง	โหลงออก
๒๐๑	๙	สิ่งที่เข้าใจ	สิ่งที่ไม่เข้าใจ
	๑๐	คือความเห็น	คือ "ความเห็น"
	๑๐	รวมทั้ง	ต้องรวมทั้ง
๒๐๗	๑๔	ทางกาย	ทางกาย ทางใจ
๒๑๐	๒๑	กัจจายนะ	กัจจายนะ

หน้า	บรรทัด (นับลง)	คำว่า	แก้เป็น
๒๑๒	๗	เทเวเนว	เทเวเน วา
๒๒๓	๒๓	ไต่มาแล้ว	ไต่แล้ว
๒๓๔	๑๐	แกมมันฮัก	แกมยัคมัน
๒๔๖	๓	เหตุให้เกิดทุกข์ :	เหตุให้เกิดทุกข์ ฯลฯ.
๒๕๗	๒๑	มี ลัทธ	มีลัทธ
๒๕๘	๑๔	พุทธภาษิต	พุทธภาษิต แสดงความเคารพพระธรรม ตรงตามใจความที่สัทัมบดีพรหม (ซึ่งโดย ธรรมวิธีฐานแล้ว ก็คือพุทธประวัติ นั่นเอง) ผู้กั้นเป็นคำประพันธ์ ต้นับสนุน คำตรัสของพระองค์ นั่นเอง. <b>กิต ๖๖</b>
๓๐๔	๘	ทิวสุปาทาน	ทิวสุปาทาน
๓๒๒	๑๖	ต่อ ๆ มา.	ต่อ ๆ มา
๓๒๕	๑๖	อยู่	มีอยู่
๓๓๐	๑๕	ให้เชิญฟัง	ให้ฟัง
๓๓๒	๑๓	เป็น เช่น	: เป็นเช่น
๓๔๒	๒๒	เลยโลกนี้ เลยเติมไปด้วยมี	โลกนี้ก็เลยเติมไปด้วย หรือมี
๓๕๒	๑๐	อหิงสา ( <b>ทุกแห่ง</b> )	อหิงสา
๓๕๘	๑๑	สุดแท้	สุดแท้แต่จะเป็นอะไร
๓๗๔	๑๘	เยเนชิต	เยเนชิต
๓๘๓	๑๕	อากรม	และอากรม
๔๓๓	๒	เกี่ยวกับ	ไม่เกี่ยวกับ
๔๓๔	๔	โลกร่างกาย ไม่เอา	โลก ร่างกายไม่เอา
๔๓๕	๑๐	สัมผัส	สัมผัส ธรรมารมณ
๔๓๕	๑๒	ของเนื้อทาง	ของทางเนื้อ
๔๔๓	๕	สพฺพเพ	สพฺพเพ
๔๗๓	๘	ว่า	ว่า
๔๘๑	๒	ก็ เพราะได้สติปัญญา	ก็ ได้ เพราะสติปัญญา
๔๘๑	๒๑	ชื่อเสียงเด่น	ชื่อเสียงเด่น เป็นต้น
๔๙๐	๗	ทำโลกมี	ทำโลกให้มี
๔๙๘	๙	สัมผัส.	สัมผัส ธรรมารมณ.
๔๙๘	๙	กาย	กาย ใจ
๔๙๘	๓	ทางกาย	ทางกาย ทางใจ
๕๐๐	๔	นิริยะ	นิริยะ
๕๐๓	๘, ๑๒	อนมต, <b>ตำแหน่งประธาน</b>	อนมต, <b>อัญจนอง ประธาน</b>
<b>๕๐๕</b>	<b>๑๐</b>	<b>สุดตนิขทส มทา.</b>	<b>สุดตนิขทส มทานิ.</b>

ดำเนินการจัดพิมพ์โดย ธรรมทานมูลนิธิ ๖๘/๑ หมู่ที่ ๖ ต.เสม็ด อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี ๘๔๑๑๐  
โทร. (๐๗๗) ๔๓๑๕๕๖-๗, ๔๓๑๖๖๑-๒ โทรสาร (๐๗๗) ๔๓๑๕๕๗  
พิมพ์ที่ ธรรมสภา ๓๕/๒๗๐ ถนนจรัลสนิทวงศ์ ๖๒ เขตบางพลัด กทม. ๑๐๗๐๐  
โทร. ๔๓๔-๔๒๖๗, ๔๓๔-๓๕๖๖ โทรสาร ๔๒๔-๐๓๗๕

# ข้าพเจ้าเป็นพ่อค้า.

- ๑ เกิดในตระกูล "ขุนศรี" บรรพบุรุษ ทำการค้า, ตัวเองก็เคย  
 ขี่ม้าไปสืบข่าวเป็น พ่อค้า ทางวิเศษในนามว่า  
 พุทธพาล, เป็นลูกเขย ของพระพรหมเจ้า ปรากฏว่า  
 กบฏ กาลี ได้ยึดครองเมืองกว่า ๓๐ ปีแล้ว แต่ไม่มี  
 ใครรู้ ก็นั่นก็ คช.
- ๒ ทำหน้าที่รับทราบ ความแฉะของพระพรหมเจ้า มีใช้ตาม  
 แฉะของพระพรหมเจ้า ซึ่งเป็นเรื่อง ที่ชั่วร้ายหรือของ  
 โลก; ทำหน้าที่รับแจ้งแก่ สมภาร แฉะยังไม่ถึงที่  
 ทำประโยชน์ และประโยชน์ ผู้อื่น ในโลก  
 ใต้ เป็นที่พอใจ ชนิต นอกเหนือสูง กว่าคนธรรมดา  
 มาก อยู่เหนือคนอื่น.
- ๓ มีทั้ง ศักดิ์ประจักษ์ ชื่อ สอนไม่กลัวกลัว, งาม,  
 ภายของมีชื่อเสียง, มีทั้ง ศักดิ์ "ธรรมวิเศษ"  
 สำเนาของคน ทุกชั้น ทุกวัย ทุกชนชั้น ทุกเพศ, ยิ่งกว่า  
 เขียง สารพัดสิ่ง.
- ๔ แต่ก็มีในชั้น ก็นั่น ก็ยังคนมีสติ และ  
 ว่า ภายของปลอม, นานที่ ทำ สอนทำสติวิเศษ มี  
 ภัยภัยที่ส่งของมา แต่ทั้งนี้ ของเขา ก็ไม่ล้ม ภัย  
 มีคนสนใจ เข็ม จึงได้สำเร็จ.
- ๕ มีทั้ง ข้าพเจ้า อยุ่อยู่กว่าปีแล้ว ก็ยังไม่ทำ  
 มีอะไรที่ของพระพรหมเจ้า กลับจะทำได้อีก แต่กลัว  
 ล้อไว้ ไม่กล้าเล่นอะไรอีก, ที่อบรมผู้สนใจ  
 ให้เข้าใจ สามารถทำเป็น รอยตาม ได้ จำนวนหนึ่ง
- ๖ ขอรับ ท่าน ทั้งหลาย ดอง-รัฐจักข้าพเจ้า หมาย  
 มีเงิน หรือ อื่นๆ ให้ข้าพเจ้า และ-ท่านของข้าพเจ้า  
 รับไว้ก่อน ให้ดี ที่สุด ยิ่งๆ ขึ้นไป, ๓๓๓!

## บันทึก

หนังสือชุด “ธรรมโฆษณของพุทธทาส” เท่าที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา  
มาจนถึงวันนี้ มีรายชื่อ และเลขหมายประจำเล่ม ดังนี้ :-

ลำดับพิมพ์ออก	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม
(๑)	พุทธประวัติจากพระโอษฐ์	๑ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑๒]
(๒)	อิทัปปัจจยตา	๑๒ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๖]
(๓)	สันทัสเสตัพพธรรม	๑๓ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๔)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑	๓๖ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕)	พุทธิกจริยธรรม	๑๘ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖)	ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์	๓ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๘]
(๗)	โอสารัตัพพธรรม	๑๓ . ก [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๘)	พุทธจริยา	๑๑ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๙)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๑	๑๖
(๑๐)	มhitลธรรม	๑๗ . ข
(๑๑)	บรณธรรม ภาคต้น	๑๕ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๒)	บรณธรรม ภาคปลาย	๑๕ . ก [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๓)	อานาปานสติภาวนา	๒๐ . ก [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๔)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑	๓๑
(๑๕)	สุญญตาปริทรรศน์ เล่ม ๑	๓๘
(๑๖)	ค่างธรรมบุตร	๓๗ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๗)	ฆราวาสธรรม	๑๗ . ก [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๑๘)	ปรมัตตสภาพธรรม	๑๔ . ก [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๙)	ปฏิบัติทาปริทรรศน์	๑๔ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๐)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒	๓๖ . ก
(๒๑)	สุญญตาปริทรรศน์ เล่ม ๒	๓๘ . ก
(๒๒)	เตกกิจณธรรม	๑๗ . ง
(๒๓)	โมกขธรรมประยุกต์	๑๗ . ค [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๔)	สารทกาลิกเทศนา	๒๖
(๒๕)	ศีลธรรม กับ มนุษย์โลก	๑๘ . ข [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๖)	อริยศีลธรรม	๑๘ . ค [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๗)	การกลับมาแห่งศีลธรรม	๑๘ . ก [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๘)	ธรรมสังฆสงเคราะห์	๑๘ . ข
(๒๙)	ปฏิจสุมุปาทจากพระโอษฐ์	๔ [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๓๐)	ธรรมะกับการเมือง	๑๘ . จ
(๓๑)	เยาวชนกับศีลธรรม	๑๘ . ง [พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๒)	เมื่อธรรมครองโลก	๑๘ . ฉ



